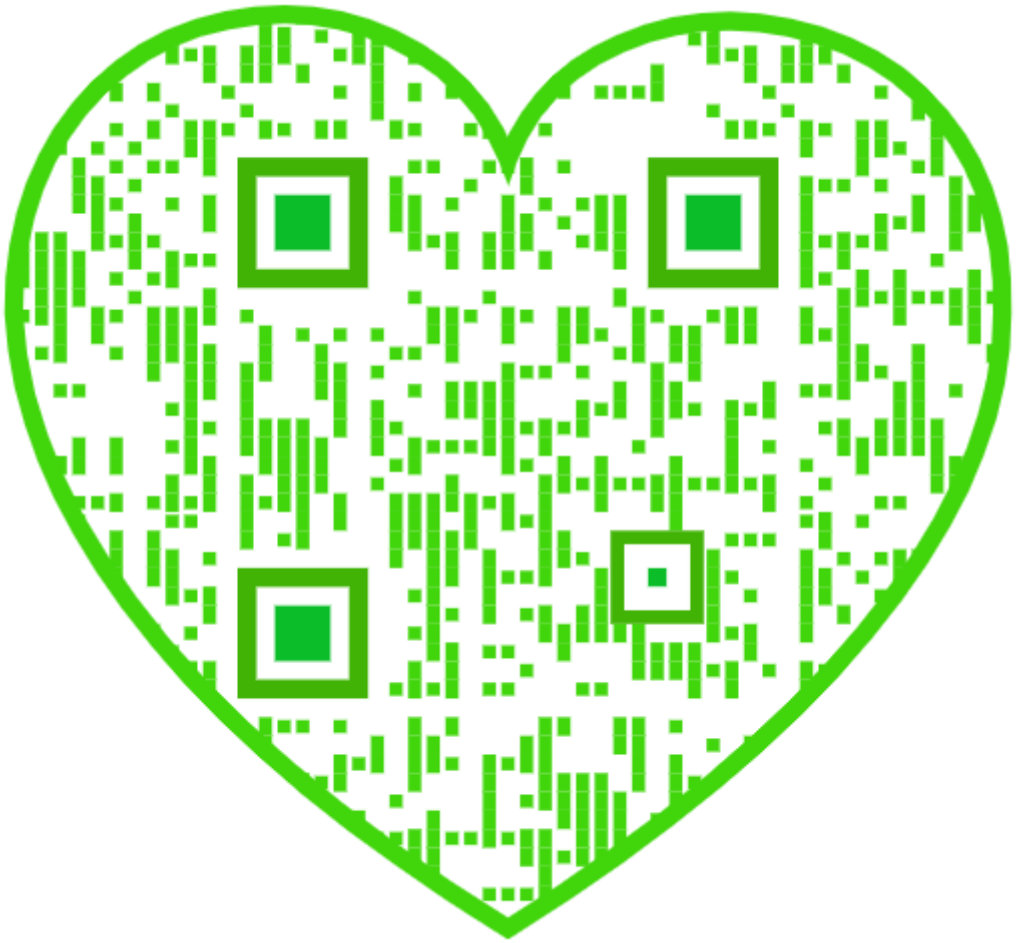

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-EN-NEGENTIENDE DEEL.

1901.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit.

(Onze Wachter.)

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. I Mach. XV, 34.

(De Katholiek.)

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.

MELIS STOKE.

J. W. VAN LEEUWEN
LEIDEN (Hoogewoerd 89)

* CIↃDCDI *

WED. J. R. VAN ROSSUM
UTRECHT

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-NEGENTIENDE DEEL.

(N.B. In deze inhoudsopgave zijn de dichtstukken met een * gemerkt.)

Bladz.

De Koningsstandaard 1
p. J. V. DE GROOT, Ord. Praed.

***Revertere filia !** 31
A. M. J. I. BINNEWIERTZ.

De toewijding der twintigste eeuw. 32
A. M. C. VAN COOTH.

Evolutie 39
J. M. L. KEULLER.

Haeckel's oorkonden over de afstamming van den mensch.
I. 66
II. 377
E. M. ERENS, Cgr. SS. Red.

***Sancta Catharina** 85
A. SMULDERS.

Het wetenschappelijk socialisme van Karl Marx. (Vervolg en slot van Dl. CXVIII, blz. 184 vv.).
III. Philosophische grondslagen 105
IV. Critiek der philosophische grondslagen. 399
J. D. J. AENGENENT, Pr.

Sions liturgische zangen.
II. Muzikale uitvoering der Psalmen. (Vervolg en slot van Dl. CXVIII, bl. 425 vv.) 135
fr. R. PEETERS, O. F. M.

Bladz.

Richard Wagner. Tweede levenshelft 1849—1883. (Vervolg en slot van Dl. CXVIII, bl. 145 vv.)
III. Tweede vrijwillig verblijf in den vreemde. Triebschen bij Lücern. 1866—1872. — IV. Bayreuth 1872—1883 . 157
W. P. H. JANSEN.

De financieele quaestie der bijzondere school.
I. 187
II. 296
G. A. A. LOOTS.

Een fundamenteele misvatting van Dr. A. Kuyper of een hopeloos pleidooi 205
TH. F. BENSDORP, C. SS. R.

***Lichtmis** 254
A. W. VAN BESOUW, Ord. Praed.

Taal en stijl der »Imitatio Christi". (Vervolg en slot van Dl. CXVIII, bl. 461 vv.) 277
L. PETERS.

Lippert's »Ahnenkult-theorie". (Verv. en slot van Dl. CXVIII, bl. 449 vv.) 327
Dr. JOS. SCHRIJNEN.

***Twee gedichten van Z. H. Leo XIII,** in Nederlandsche verzen vertolkt. *Op den Heiligen Leeraar Augustinus* en *Eeuwdicht* . 356
A. N. MUTSAERS, Pr.

In afwachting van nadere verklaring 365
TH. F. BENSDORP, C. SS. R.

De hedendaagsche Vlaamsche beweging 423
A. M. J. I. BINNEWIERTZ.

***Gethsemani. — Kruisdraging** 428
ALB. SMULDERS.

***Liefde's klacht** 430
H. J. M. DONDERS.

Bladz.

Historische portretten uit het tijdvak der renaissance.
Het humanisme en de opvoeding 477
F. J. POELHEKKE.

De schrijver van het vierde evangelie 517
B. D. VAN BREDA, Ord. Praed.

Nieuwe uitgaven:

HERB. THURSTON, *The holy year of jubilee* 86
G.

Dr. A. C. M. SCHAEPMAN, *Het burgerlijk huwelijk der Roomsch-Katholieken in Nederland* 89
Dr. TH. V.

G. F. HASPELS, *Vreugden van Holland.* — Dr. DE VOOYS, *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen* 92
A. M. P. C. POELHEKKE.

M. NOORDTZIJ, *De achtenzestigste en dc zestiende Psalm vertaald en verklaard* 98
fr. R. PEETERS, O. F. M.

A. B. DE B., *Jezuïeten-gruwelen* 101
J. K.

TH. MEYER, *Institutiones Juris Naturalis.* Pars II: *Jus Naturae speciale* 255
Dr. v. T.

J. AERTNYS, *Compendium Liturgiae.* Ed. tertia. 260
v. N.

H. GRISAR, *Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter* . . . 263
Dr. A. H. L. HENSEN.

J. SCHLEGT, Δίδαχὴ τῶν δώδεκα Ἀποστόλων 267
v. N.

Bladz.

Mgr. LANS en Prof. JANSEN, *Marialiederen van wijlen Mgr. P. van der Ploeg* 268
W. A. J. BLAISSE.

Breviarium Romanum (in usum itinerantium). Ed. Pustet . . . 276
D.

Dr. J. GÖTTSBERGER, *Barhebräus und seine Scholien zur H. Schrift.* 362
J.

Dr. W. H. NIEUWHUIS, *Na den vloed. In het steentijdperk* of *Oudste sporen van den mensch in Europa* 363
J. M. L. K.

P. J. J. BERTHIER, *Tabulae systematicae et synopticae totius »Summae contra Gentes"* 431
p. J. V. DE GROOT, O. P.

A. MICHIELS, *L'Origine de l'Épiscopat.* 433
G. VAN NOORT.

P. A. SCHEEHAN, *Mon nouveau vicaire* 460
Dr. G. BROM.

J. MAITRE, *La prophétie des Papes attribuée à S. Malachie* . . . 471
J. C. V. D. LOOS.

E. ULRIX, *Fransch en Germaansch* 473
Dr. JOS. SCHRIJNEN.

Biblische Studiën. (Vom Münchener Gelehrten-Kongresse) 551
J. M. L. K.

G. DESJARDINS, *Authenticité et date des livres du N. Testament* 556
J. V. D. D.

Bladz.

M. HETZENAUER, *Thomae a Kempis De Imitatione Christi tractatus quattuor* 559
L. PETERS.

Akten des fünften internationalen Kongresses katholischer Gelehrten zu München 562
A. M. C. v. C.

M. A. P. C. POELHEKKE, *Het Land der Zon* 566
A M. J. I. BINNEWIERTZ.

G. JANSSENS, *Gheel in woord en beeld* 567
J. W. v. H.

JULIE RUSSEL, *A'sche Dames* 569
C.

DE KONINGSSTANDAARD.

Een nieuwe eeuw is opgegaan. Na lange worstelingen en onmetelijken arbeid der heengespoede tijden, richt de menschheid haren blik naar den aanbrekenden, maar nog van zooveel geheimenissen omhulden dag.

Alle zielen, alle volkeren staan op met hunne verwachtingen.

Ontwaakt de wereld uit een diepen droom van eerzucht en ijdelheid? Komt de zegepraal der waarheid nader? Kleppen vrede en onschuld de wieken in dezen dageraad? Verkrijgen de heiligen en helden de overhand? Zal het recht heerschen op aarde en de stem des lijdens niet meer vernomen worden?

De menschen en de menschelijke meeningen hielden vele zegetochten in de eeuw, die voorbij is gegaan. Nieuwe triomfen van louter aardsche wijsheid en kracht zullen komen. Diep in het hart klaagt echter de stem der onvoldaanheid, en bij de vragen, die de volkeren stellen, zoekt de Christen elders licht en troost. Ook voor hem ligt de toekomst omneveld met mysterie, maar de heilige glans, dien de vaderen door het duister zagen aanlichten, verschijnt ook hem, terwijl stemmen van meer dan aardsche welluidendheid zingen:

»Vexilla Regis prodeunt;
Fulget Crucis mysterium".

Dit is de oude hymne van het Kruis! Naar nieuwe eeuwen wordt de *Koningsstandaard* voortgedragen. Nog immer *straalt het kruisgeheim.*

Nu verbijsteren de aangekondigde zegetochten der wereld

den Christen niet. Hij weet dat Christus' volgelingen geroepen zijn, »de ne pas triompher par le triomphe" [1]).

Reeds negentien eeuwen viert de wereld triomfen over het Licht der wereld. Deze verheven geheimenis van goddelijke Majesteit bewaarden zij reeds in hun hart, die het heilige Lichaam van Golgotha wegdroegen naar den hof en het nieuwe graf, waarin nog nooit iemand gelegd was. Wat gaven de machten, zoo vaak zij haar uur gekomen achtten, aan 's Heeren getrouwen een harden strijd te kampen! Niets echter doet hen de apostolische belijdenis verzaken: »Jesus Christus gisteren, en heden: Dezelfde ook in eeuwigheid" [2]).

Het zegeteeken des Kruises blijft de wentelende wereld beheerschen. Ook door de stormen der negentiende eeuw is de Koningsstandaard verwinnend voortgegaan.

Vol eerbied hoop ik in deze bladzijden dit verheven feit te herdenken, tot een schamele hulde aan dien H. Naam, waarvoor allen de knieën moeten buigen.

* * *

Het voorvaderlijk geloof vereerde in Christus hem, *die komen moest.* Dit denkbeeld omtrent den Heiland was tegelijk met het Evangelie eene diepe overtuiging geworden der Christenheid. Zóo wilde Joannes, dat zijn leerlingen Hem zouden huldigen, toen hij uit zijnen kerker hen zond met de vraag: »*Zijt gij het, die komen moet?*" En Jesus had bekend, dat de wereld geen anderen te wachten had, en aan de scharen verkondigd, hoe van den Boetgezant geschreven stond: »*Ziet, ik zend mijnen Engel voor uw aangezicht, die uwen weg voor u bereiden zal*" [3]).

De groote woestijnprediker was de wegbereider, Christus de vervulde verwachting der profeten, die tot Israël's wijzen sprak: »*Gij onderzoekt de Schriften, want gij meent in haar*

---

1) Lacordaire, *Conf.* XLIV.
2) Hebr. XIII, 8.
3) Matth. XI en Luc. VII

het eeuwige leven te vinden, en zij zijn het, die getuigenis geven van mij" [1]).

Hier sprak het bovennatuurlijke in de wereldgeschiedenis. Was dit mogelijk? Was het een feit? De materialistische wijsbegeerte, die de menschheid naar haar geestelijke vermogens en haren ontwikkelingsaanleg de boei van het mechanisme aanlegt, redetwistte, met een uit de achttiende eeuw overgenomen sarcasme en in naam der negentiende-eeuwsche beschaving, tegen de mogelijkheid; de hoogere critiek, die dag en nacht zoovele scherpzinnige onderzoekers aan den arbeid hield, poogde met de talrijke hulpmiddelen van een streng wetenschappelijk onderzoek te staven, dat de profetische getuigenis, al loochent men hare bestaanbaarheid niet, feitelijk nergens bestaat. Niemand derhalve heeft den Stichter des Christendoms van verre zien naderen. De Gezalfde is niet als een troostrijke belofte aangekondigd door uitverkoren zieners in Israël.

Rede en wetenschap staakten haar werk niet bij dezen eersten aanval. Het oude geloof had in de afschaduwing der Oude Wet eene voorgeschiedenis van den Christus gezien: doch had Deze zelf wel eene geschiedenis? De nieuw-testamentische oorkonden bewaren ons zijnen naam; maar wie waarborgt ons de echtheid der Hem toegeschreven woorden en daden? Wat daarvan doorstaat nog den toets eener zuivere wetenschap?

Onder den machtigen drang van zijn zelfbewustzijn als stofveroverend en onafhankelijk denker ging de moderne man gaarne met deze leering mede. Christus, de Meester der menschlievende gedachte, zou voortleven als eene reine, heilige herinnering; doch de behoefte aan den goeden Herder, die leidt en met gezag spreekt, verdwijnt, naarmate de beschaafden in zich de ontwikkelingswet vonden van het zedelijk handelen. De jongere geslachten der breede arbeidersklasse zien van de gemeenschap met den Leeraar der bergprediking af; immers niet het pelgrimeeren naar den

---

[1]) Joh. V, 39.

hemel, wel het bezitten dezer aarde behoort denkenden ter harte te gaan.

De nieuwe geest verlaat aldus het graf der oude dingen, Het vooruitstrevende menschdom keert tegen het Christendom zelf de christelijke spreuk: »Niemand doet nieuwen wijn in oude lederzakken".

Hoe weemoedig is het tafereel dezer menigte, die het licht meent te gemoet te gaan, terwijl zij zich afwendt van het Licht der Wereld!

Moest het dan zoo geschieden? Blijkt het misschien, dat wonder en mysterie, twee bovennatuurlijke openbaringen van den Christus, ongerijmdheden en onmogelijkheden zijn? Maar dit zou nederkomen op het ontkennen der Almacht en der oneindige Wezenheid, dus van het bestaan Gods. Men loochent derhalve den Zoon des Menschen, omdat men God zelven loochent. En de godloochening heeft toch, bij al het weten en uitvinden der eeuw, geen enkele ontdekking aan te duiden, die tot atheïsme voert: want dat de evolutieleer, in hare wezenlijke en wetenschappelijke elementen, het bestaan van een Opperwezen overtollig maken, ja zelfs wederleggen zou, behoort ongetwijfeld tot de roekelooze beweringen, die men bij ernstig nadenken over het verheven theologisch vraagstuk uit eerbied voor zich zelven zal vermijden [1]).

Aanschouwen wij den Koning der christenwereld onbevooroordeeld, en wij zullen Hem erkennen in zijn onvergankelijke majesteit.

Op profetische bladen ziet gij, als een getuigenis des Alwetenden, een schets en afschaduwing des Evangelies, dat God »*te voren beloofd had door Zijne profeten in de Heilige Schriften, aangaande Zijnen Zoon*" [2]).

---

1) De bekende bioloog G. J. Romanes (1848—1894) ziet »one of the strongest pieces of objective evidence in favour of Christianity" in wat hij noemt »the absence from the biography of Christ of any doctrines which the subsequent growth of human knowledge—whether in natural science, ethics, political economy, or elsewhere—has had to discount". Romanes, *Thoughts on Religion*, 6th edition, p. 157.

2) Rom. I, 1; vgl. XVI, 26.

Daar is de messiaansche verwachting; de heerschappij van Jehovah onder de menschen; een ideaal van vrede en rechtvaardigheid [1]). Tot in Rome's verlichte kringen werd het feit vermeld der door gansch het Oosten verspreide hoop eener uit Juda verwekte wereldheerschappij [2]); maar de levendige en in vele bijzonderheden uitgewerkte Messiasbeeltenis aanschouwden zij alleen, die de beloften, aan de vaderen gedaan, vernamen en overwogen in het land, waar zij en de profeten als uit éénen bodem waren opgegroeid. Hier zagen zij uit het geheimzinnig verschiet den Regeerder der volkeren naderen, voor alle tijden tot eene zegening. Als in een heilig gezang leeft in Jacob's ouden patriarchalen zegen de belofte, »que la royauté — zegt Lagrange — est déposée dans Juda jusqu'au jour où quelqu'un, sans doute un Judéen en qui s'incarneront les destinées de la tribu, se servira du sceptre mis en réserve pour régner sur les peuples" [3]). Nog is hij niet nabij; maar de Messias, de Gezalfde, de Dienstknecht des Heeren wordt aangekondigd, met steeds nieuwen gloed en in volledige afgewerkte trekken. Uit de eenzaamheid van Bethlehem en Thecuë, van de stroomen der ballingschap en over de wegen van Jerusalem komen de Zieners tot hun volk met het visioen van onuitsprekelijke Verlossing en van Vrede. De Psalmzangers en de gezichten van het boek Daniël, Amos en Micheas, Aggeus en Zacharias melden dat glorierijk herstel van David's Koningshuis, de loutering van zonden en een licht der gerechtigheid tot verlichting aller volkeren. Voor Isaïas' oog rijst Jerusalem met een heiligenkrans. Hij troost de treurenden in Sion; want ziet, de stad schittert van nooit gekende schoonheid, en één zal er heerlijkheid en zegen brengen, uitstralende tot de grenzen der aarde. Maar de »Dienstknecht des Heeren", verhoogd en verheven en verheerlijkt als hij zijn zal bovenmate, wordt tevens de »*Man van Smarten, die weet wat lijden is*". »In

---

1) Zie de *Rev. Biblique*, 1899, Janv., p. 164.

2) Tac., *Hist.* V, 13; Sueton., *In Vespas,* IV.

3) Lagrange, *La prophétie de Jacob*, in de *Rev. Biblique,* 1898, Oct., p. 524—540.

waarheid — verzucht de heilige Ziener — onze krankheden heeft hij gedragen, en onze smarten heeft hij op zich geladen; en wij, wij hielden hem voor een melaatsche en een door God geslagene en vernederde. Hij echter werd gewond om onze ongerechtigheden, hij werd verbrijzeld om onze misdaden; de tuchtiging tot onzen vrede was op hem, en door zijne striemen werden wij genezen. Wij allen, dwaalden als schapen; ieder week af van zijnen weg; en de Heer legde op hem ons aller ongerechtigheid. Hij heeft zich aangeboden, dewijl hij zelf het wilde, en hij deed zijnen mond niet open; als een schaap wordt hij ter slachting geleid, en als een lam voor zijnen scheerder blijft hij stom en doet hij zijnen mond niet open". Eindelijk ziet Malachias den dag des Heeren komen, en Jehovah's engel, die den weg bereidt. De profetie vindt geen nieuwe tolken meer; de messiaansche verwachting leeft echter in de volksziel, waarover zij uit den verlichten geest van Gods gezanten is uitgestort in eene weergalooze taal van levend vuur. Al neemt de verheven waarheid in apocriefen en in veler verbeelding grillige vormen aan, toch toonen de Joden, »dat aan hen de uitspraken Gods zijn toebetrouwd" [1]); dat aan hen zijn te beurt gevallen »de beloften" [2]). De beloften waren een troost en bron van vrome verheffing voor het hart, niet der met het aardsche voldane Sadduceërs, noch voor een bekrompen nationalisme, dat aan niets anders dacht dan aan een wereldsch rijk; maar voor mannen, als Joseph van Arimathea, die »ook zelf het rijk Gods verwachtte" [3]), en Simeon, »verwachtende de vertroosting van Israël" [4]). Uit hun geloof aan den gezalfde, die beloofd was, zongen door nog hooger licht bestraald, zulke oprechte en ootmoedige zielen, toen zij de *volheid der tijden* gekomen zagen: Zacharias in zijn *Benedictus*, omdat de God van Israël een hoorn van redding had opgericht in het huis van David, gelijk Hij gesproken had door den mond

1) Rom. III, 2.
2) Rom. IX, 4.
3) Marc. XV, 43.
4) Luc. II, 25.

zijner heilige profeten; Simeon zijn *Nunc dimittis*, omdat hij het Heil had gezien, door God bereid voor het aangezicht van alle volken; de Moedermaagd het *Magnificat*, terwijl haar geest zich verheugde in God, die zijner barmhartigheid was indachtig geweest, gelijk Hij aan de vaderen had toegezegd, aan Abraham en zijn kroost in eeuwigheid [1]). En nu, ziet Hem, die deze reinen van harte verblijd had, op den Sabbathdag in de synagoge van Nazareth. Jesus leest uit het opengerolde boek Isaïas' woorden: »De geest des Heeren is op mij daarom heeft Hij mij gezalfd, om aan armen het evangelie te verkondigen; Hij heeft mij gezonden, om de gebrokenen van harte te genezen; om aan gevangenen bevrijding, en aan blinden het gezicht te verkondigen; om verslagenen heen te zenden in vrijheid; om het genaderijk jaar des Heeren te verkondigen, en den dag der wedervergelding".

Aller oogen in de synagoge waren op Hem gevestigd.

Toen zeide Hij: »Heden is deze Schrift voor uwe ooren vervuld" [2]).

Christus' eerste volgelingen eenerzijds en aan den anderen kant hun scherpste wederstrevers onder de joodsche geletterden kenden dit in den voortijd afgeschaduwd beeld van den Gezalfde, en zoodra de waan van een aardschen rijkshersteller overwonnen was, begonnen de zielen in die voorafgebeelde trekken een goddelijk getuigenis te zien voor de glorierijke werkelijkheid van den Gekruiste.

Want in Hem bleken de Schriften vervuld.

Achttien eeuwen hadden dit beleden. Heeft de negentiende deze belijdenis gelogenstraft? Zijn de profeten omgekocht,

---

[1]) Vgl. de drie lofzangen in hun geheel, bij Luc. I en II. — Voor de verwachting en de stemming der Israëlieten na den tijd der laatste Schriften van het Oude Verbond, zie Dalman, *Die Worte Jesu* (1898), en James Stalker, *The Christology of Jesus*, 2nd edit. (1900); twee onkatholieke schrijvers van verschillende theologie, maar samenstemmend in hun gegevens. — Vgl. ook F. Leitner, *Die Prophet. Inspiration* (1896), S. 20.

[2]) Vgl. Luc. IV, 16—21.

gelijk, volgens Plutarchus, de heidensche orakelen? Worden Isaias en Aggeus. waar zij op de hand van Christus zijn, verdacht, gelijk bij Demosthenes de priesteres van Delphi, toen zij Philippus' zijde koos? Neen. Want meer dan ooit toonde de critiek, èn dat Israël's gewijde Boeken van mannen vol heiligen ernst afstammen, èn dat zij, met alle uitspraken, waarop wij ons tot heden toe als op profetische getuigenissen beroepen, geruimen tijd, en meestal vele eeuwen, vóor Christus' komst voltooid en openlijk verspreid waren. De bezielde tolken der messiaansche verwachting zijn dezelfde mannen als zij, die de ark van het geloof in den éenen, waren God door den alles overzwalpenden vloed des heidendoms hebben gedragen. Doch, laat de wetenschappelijke ernst nog toe, dat wij de namen van hen, die met goddelijke geestkracht hunnen stam losmaakten van de afgoderij, verbinden met den naam van den Messias? 't Is waar, wel honderdmaal heeft de critiek elk blad des Ouden Verbonds gewend en gekeerd; over schrijversnaam, ontstaantijd, schikking van onderdeelen scherpzinnig geredetwist; *détails* met geleerde bezwaren wedersproken [1]); de naaste aanleiding tot het profetische woord in Israël's wisselende lotgevallen en in de historische omgeving der groote Zieners veel helderder toegelicht; maar de voorspelling en 's Heeren aangekondigde verschijning, als een grootsch geheel, werd nergens te niet gedaan: zóo talrijk blijven, ook in bijzonderheden, de trekken van overeenkomst tusschen beeld en wezen; zoo verre gaat de profetentaal henen over het aanleidende feit en zoo machtig breekt zij door de perken en het kader der louter israëlietische wereld.

Bij 't overwegen der profetische Schriften blijkt ons telkens de waarheid van Newman's uitspraak, dat Christus ons den weg doet vinden door de Boeken des Ouden Verbonds, gelijk

---

[1]) Lagrange, *Rev. Biblique*, 1900, Juillet, p. 474 zegt van deze minder klaarblijkelijke voorspellingen: »Ce qui pourrait nous rassurer, c'est que ceux qui rejettent alors le caractère messianique, sont fort gênés à en fournir un autre qui soit satisfaisant".

wij den sterrenhemel leerden begrijpen door de theorie van Newton [1]).

* * *

Velen roepen den Christen toe: gij zoekt een bovennatuurlijk teeken aan dien verren hemel, waaronder David en Isaïas zongen! Weet gij dan niet, dat in Christus zelven geen zweem bestaat van bovennatuurlijkheid? De negentiende eeuw vermaakt aan haar opvolgster een naar zijn ware wezen *natuurlijk* Christendom. Dit is de rijpe vrucht van zooveel arbeids en van de uiterste pogingen eener menigte wetenschappelijke krachten [2]).

Deze beweringen herroepen voor onzen geest een hevigen strijd, gevoerd tegen het geloof in den Godmensch.

De schanddaad der XVIIIe eeuw, die het Evangelie als bedrog en leugen brandmerkte, was voorbijgegaan. Uit de nieuwe wijsgeerige kringen, waar pantheïsme en naturalisme heerschten, kwam de critiek en verkondigde een geheel anderen Christus, dan onze vaderen in de geschiedenis hadden aanschouwd. Van de nieuw-testamentische Boeken bleef geen tittel of jota zonder een scherp onderzoek; ook de apocriefen, bekende of schier vergeten of nieuw ontdekte, werden historisch-critisch nagevorscht; elke strook papier der oud-christelijke letterkunde, en al wat daarmede in verband staat, leverde materiaal voor talrijke gissingen, hypothesen, stelsels. Wat Celsus den geloovigen der tweede eeuw dreigend toeriep, scheen de moderne leeraar te herhalen: »*Alles weet ik*" [3]).

Voorwaar, pijnlijk als Celsus' *Waar woord* hen, die vóór eeuwen den strijd des geloofs streden, trof de hedendaagsche geloovigen het werk van zoo menigen schrijver, wiens meening als een voorloopige triomf werd toegejubeld.

Strauss *Leben Jesu* (1835-1836) deed, als hij juist zag, de

---

1) Newman, *Grammar of Assent*, p. 445—446.

2) Vgl. Harnack, *Das Wesen des Christenthums*. In dit geschrift, dat zestien universiteitslezingen uit het wintersemester 1899—1900 bevat, geeft de berlijnsche hoogleeraar ons zijn naturalistische opvatting van het Christendom.

3) Celsus, *Sermo verus* I, 2 : *πάντα γαρ οἶδα.*

hoop van den Christen geheel vergaan. Niet een persoon, maar de menschheid moest dan het subject worden dier hooge, aan Christus toegekende prædicaten; van ons evangelisch erfdeel bleef weinig meer dan eene mythologische voorstelling. Baur († 1860), het hoofd der Tübingers, drijft de europeesche beschaving wel niet dieper in deze mythische wildernis; doch voor het beeld van den Heiland der wereld geeft hij den zijnen veeleer louter eene afspiegeling van petrinische en paulinische Christenen in fellen partijkamp. Toen deze strooming in het zand begon te verloopen, werd een nieuwe prediking beproefd. Na Renan kwamen Wendt, Holtzmann, Harnack en zoovele anderen: zij gaven een nieuw *Leven* van Jesus, eene nieuwe *Leer*, een nieuwe *Theologie*, een nieuw *Christendom*.

Wat werd ons aangeboden? In zijne *Belijdenissen* getuigt de H. Augustinus, dat hij bij Plato wel van eenen *Logos* las, maar bij den wijsgeer niet vernam, dat het *Woord is vleesch geworden en onder ons heeft gewoond* en dat de Zoon des Vaders *in de gestalte van God zijnde, zich zelven vernederd heeft, gehoorzaam geworden tot den dood, ja, tot den dood des kruises* [1]). Deze onuitsprekelijke en zielverheffende leer vond hij, en met hem de christelijke wereld, in de apostolische Schriften. Evenzoo zochten wij bij de moderne verkondigers des Christendoms vruchteloos het hooge Mysterie des Kruises. Wie hún evangelie volgt, zal niet meer smeeken: »*O Crux, ave, spes unica*".

Doch wij behoeven het niet te volgen. Er is een onopgeloste en onoplosbare tegenstrijdigheid in de nieuwe theorie des Christendoms.

Aan de eene zijde staat de geest, niet vrijgemaakt van het vooroordeel tegen Menschwording en Openbaring; aan de andere zijde zien wij de historische gegevens en de resultaten eener objectieve wetenschap na langdurig zwoegen. Niemand vermocht de zuivere gegevens tot een logisch geheel te verbinden en bevredigend te verklaren, zoolang hij weigerde

---

[1]) S. Aug., *Conf.* VII, 9.

de bovennatuurlijke realiteit te huldigen van 's Heeren wezen, daden en leering. Vruchteloos trachtte men de synoptische Evangeliën zoover mogelijk van den eersten tijd der christelijke wedergeboorte te verwijderen; vruchteloos het vierde Evangelie, door er een anderen Joannes dan den apostel in te zoeken, te verplaatsen buiten de sfeer der oorspronkelijke, christelijke werkelijkheid [1]). Deze oorkonden blijven ten slotte behooren tot zóo vroege tijden en tot zóo vertrouwbare levenskringen, dat de wereld deze getuigenissen, ook wanneer zij van het bovennatuurlijke getuigen, in haar geheel aanvaarden moet. Breek hier en daar teksten uit. Buig elders een uitspraak om tot een naturalistischen zin. Het baat niet. Het geheel is doortrokken van bovennatuurlijkheid. Daarenboven, leeft de Christus der Evangeliën niet met eene gelijke bovenaardsche majesteit in zoovele andere Boeken des Nieuwen Verbonds, wier vroege dagteekening en ernstig gezag dagelijks moeielijker te loochenen valt? Daar staat, eerbiedwaardig hoven allen, de groote getuige, de apostel Paulus, wiens gewichtigste brieven, door de gestrengste critiek erkend, den naam des Gekruisten verheerlijken in de eerste tientallen jaren na het Offer van Golgotha [2]). En naast het geschreven woord bezitten wij meer dan ooit de getuigenissen van het levende Evangelie der uit de prediking van Christus' onmiddellijke leerlingen voortgekomen Kerk; der eerste Christenen, wier geloof en wier liefde wij met meer wetenschappelijke zekerheid kennen, door de critisch verwerkte, niet-bijbelsche christen-letterkunde, en door de gedenkstukken der archaeologie.

Alleen het geloovig Christendom vindt zich onder deze oude getuigen terug. Hoort b.v. wat hij, die Gods Kerk had vervolgd [3]), omtrent een kwarteeuw na Christus' kruisdood aan de hoofdstad van Achaïa schrijft: »*Onder de eerste*

---

[1]) Vgl. over den H. Joannes, als evangelist, de *Rev. Biblique*, 1897, Oct., p. 516—534; — 1898, Avril, p. 59—74; — 1900, Avril, p. 226—248. — Verder Camerlynck, *De quarti Evangelii auctore*, Lovanii (1899).

[2]) Vgl. Clérissac, *De Saint Paul à Jésus-Christ* (1899).

[3]) Gal. I, 13—16.

heb ik u overgeleverd, hetgeen ook ik ontvangen heb, dat Christus gestorven is voor onze zonden volgens de Schriften; en dat hij begraven is; en dat hij ten derden dage verrezen is volgens de Schriften" [1]). Ziedaar het kort begrip der geloovige Christologie: dit *Credo* had hij reeds jaren ontvangen en overgeleverd; zoo geloofden met hem zijne mede-apostelen; zoo gaf hij het aan het nageslacht uit een *milieu* van ooggetuigen en tijdgenooten, en uit de algemeene overtuiging der apostolische en der om de apostelen gevormde kringen.

Hoevelen en hoeveel vertegenwoordigen zulke uitspraken, waarin zulk een onaantastbare kern van historie ligt!

De critiek heeft eindelijk niet het geloof, maar de naturalistische Christusverklaring in de engte gebracht. Daarom was er zulk een wanklank in Harnack's lezingen, den vorigen winter, over het *Wezen des Christendoms* [2]); het slotakkoord, zouden wij bijna zeggen, van den met evangelische gedachten en woorden doorweven lofzang der negentiende eeuw op het rationalisme. Alle bovennatuurlijke *feiten* worden door den berlijnschen hoogleeraar ter zijde gesteld, niet op historisch-critisch gewaarmerkte gronden, maar onder den invloed van een wijsgeerig dogma; alle bovennatuurlijke *leerstellingen* en *instellingen* des Heeren worden doodgezwegen; over alles, wat in Evangelie, paulinische Brieven en onwraakbare berichten der eerste Christenheid het bovenmenschelijke en goddelijke in Christus' *Persoon* betreft, glipt de meester henen. Tusschen de uitspraken, waarop hij zijn betoog bouwt, en zooveel andere, die hem ver boven zijn rationalistischen kring zouden opvoeren, geschiedt een geheel buiten de critiek omgaande scheiding. 's Heeren Opstanding verdwijnt geheel. Niets herinnert ons aan Paulus' ernstig woord: »*Indien dan Christus niet verrezen is, ijdel is alzoo onze prediking, ijdel ook is uw geloof*" [3]). Ontslaat eene geringschatting van het »physieke wonder", of een algemeen wijsgeerige beschouwing over het voortbestaan na den dood, van iedere verdere ver-

[1]) I Cor. XV, 3—5.
[2]) Vgl. boven, bl. 9
[3]) I Cor. XV, 14.

klaring, wanneer het zoo klaarblijkelijk uit de historie spreekt, dat de diepe overtuiging der apostelen omtrent de zegepraal huns Meesters over den dood en hun eigen vertrouwvol trotseeren van ieder doodsgevaar, steeds en alleen gegrond was op een zichtbaar feit: de Opstanding? — Onze eeuw bracht een edelmoedig en bemoedigend program: de historisch gegeven feiten zou men laten spreken! Meer en meer blijken die gegevens, na alle mogelijke critiek, veel te hoog en te breed en te diep voor eene naturalistische leer van den Christus. De levende, innerlijke kracht des Christendoms laat zich niet buigen naar tijdelijk gangbare begrippen. Wel mag hier gelden, wat een redenaar, die zoo vaak ver zag, in de parijsche *Notre-Dame* zijn hoorders toeriep: »C'est donc en vain que le rationalisme a fait effort pour anéantir et pour dénaturer la vie de Jésus-Christ. Jésus-Christ est debout, la puissance de l'histoire le protége contre toutes ces attaques, et le maintient" [1]).

Dit feit trof later ook den nadenkenden geest van den bioloog, die niet alleen over *Darwin and after Darwin* en eene *Examination of Weismannism* schreef, maar bij ernstige overweging uit den afgrond van volslagen ongeloof gestadig opging naar het positieve Christendom. Hem had het toegeschenen, dat het Christendom, sedert Darwin het boek der organische natuur en de nieuwere critiek onze heilige Boeken aan een streng onderzoek hadden onderworpen, een overwonnen zaak was. De jaren leerden het hem nochtans anders. Hij besefte, dat de christelijke godsdienst evenmin door het Darwinisme als door het Copernicanisme zou vallen. En wat de critiek der oorkonden van Christus' leven betreft, vinden wij in zijne nagelaten handschriften opgeteekend, dat hij de uitkomst van dien grooten strijd als eene *belangrijke zegepraal* beschouwde voor het Christendom [2]).

---

1) Lacordaire, *Conférences de Notre-Dame de Paris,* 44me Conférence, *Des efforts du rationalisme pour expliquer la vie de Jésus-Christ* (1846).

2) G. J. Romanes, *Thoughts on Religion,* p. 155: »The outcome of the great textual battle is impartially considered a signal victory for Christianity". Romanes stierf in den voorzomer van 1894.

Inderdaad, tusschen Christus, gelijk de critische rationalisten Hem aan de nieuwe eeuw wenschen te verkondigen, en Christus, die leeft en spreekt op elk nieuw-testamentisch blad, dat hunne strengste critiek ons laten moest, ligt eene diepe tegenspraak. De geschiedenis getuigt maar van éénen Christus, die de Christus van het oude *Credo* is.

Niet als een dorrende vijgeboom, maar als een levend hout staat het Kruis met zijn hoog Mysterie op den bodem der eeuwen.

* * *

Na een eeuw van critiek toont de Heiland aan het geloof en de liefde nog immer zijn goddelijk gelaat.

De onderzoekende tijdgeest vond intusschen eene nieuwe wereld voor zijne werkkracht. Buiten de christelijke beschaving waren zooveel andere godsdiensten tot eene rijke levensontplooiing gekomen. De wetenschap zou al die openbaringen van het godsdienstige in den mensch toetsen en ze vergelijken met het werk van den Christus.

Begon de Koningsstandaard nu te zwichten?

Er zijn, helaas! droeve dingen gesproken tegen het Licht. Het was *in zich* toe te juichen, dat de wijze alle heilige boeken der aarde en alle tempels ondervroeg omtrent hun geheimste gedachten. Leerstukken, gebeden, godsdienstplechtigheden in wondere heiligdommen, op bergen en in wouden, alwat folklore, mythologie en de breedste antropologisch-historische studie konden samengaren, verdiepte ons inzicht van het menschelijk geslacht, tastend, of het God mocht vinden. Maar, hoe menigeen toog aan den arbeid, geheel bevooroordeeld tegen Openbaring en Christendom. Schier was het een dogma, dat, onder zoo velerlei »bestaansvormen" van den godsdienst, niet een dier »vormen" een inhoud bevatte van bovennatuurlijke afkomst en zuivere waarheid. Moest het ons, katholieken, niet pijnlijk treffen, dat bij geleerden, die niet-christelijke godsdiensten in hun diepste wezen en verborgenste kenmerken schrander hadden nagevorscht, en die de onpartijdigheid meer schenen lief te hebben dan hun

leven, zulke averechtsche voorstellingen heerschten omtrent onze leer, onze instellingen en gebruiken!

Wij moesten toen getuigen zijn van menige versmading des Heeren.

Thans echter zal op het woord van Louis Jacolliot en diens *La Bible dans l'Inde* het Christendom niet meer zoo luchthartig een namaaksel worden geheeten van indische origineelen. Tusschen den Heiland en een der Krishna's zal de ernstige denker het diepe onderscheid zien. Zoo wuft en onwaardig zal men de Adonis-feesten niet weder stellen naast de Verrijzenis des Heeren. Grieksch-romeinsche beschavingselementen zijn er zonder twijfel in het heilig vuur des nieuwen tempels opgenomen; doch Carlyle zeide het reeds: »They are critics of small vision, who think that the dead sticks have created the fire".

Alle verklaarders, die Christus' godsdienst vereenzelvigden met welke vroegere wijsheid en godsdiensten ook, sneden eerst alle bovennatuurlijke leeringen, instellingen weg, en riepen daarna, dat deze boom natuurlijk was opgegroeid uit den algemeenen, menschelijken bodem. Zonder van Mysterie of Wonder te gewagen, vonnist de leidsche hoogleeraar Tiele van zijn standpunt dit gelijkmaken aldus: »Men heeft zich, niet altijd met vriendelijke bedoelingen jegens het Christendom, veel moeite gegeven om aan te toonen, dat de geheele prediking van Jezus, zooals zij ons in de Evangeliën is overgeleverd, niet oorspronkelijk, maar geheel en al, zij het dan ook niet in dit verband maar sporadisch, bij joodsche Rabbijnen en grieksche wijsgeeren gevonden wordt. Mij schijnen die overeenkomsten niet altijd zoo treffend als men wel heeft gelieven aan te nemen, en de meeste vrij vèr gezocht. Maar al ware 't juist, wat men beweert, al ware 't gansche Evangelie, onwaarschijnlijk genoeg als men denkt aan zijn eerste belijders, saamgelezen uit allerlei joodsche en grieksche geschriften, twee dingen, die eigenlijk één zijn, blijven: voorreerst, dat al die dan reeds bekende waarheden hier tot één groot beginsel herleid zijn, en ten andere de indrukwekkende persoon, die dat beginsel in zichzelf en zijn leven verwezen-

lijkte en zoodoende de zijnen daarvoor in geestdrift ontstak" [1]).

Tot hare ware beteekenis teruggebracht strekt de thans beter dan ooit gekende overeenkomst der godsdiensten tot verheerlijking der schoone, eeuwige Wijsheid.

Beschouwt zoo velerlei streven naar het onzichtbare en den Oneindige. Gebed, vasten en andere boetedoeningen; offer, altaar, godsdienstbedienaren, somtijds volledig eene hiërarchie; tempels en tempelsieraden; plechtgewaden en plechtige omgangen; besef van plicht en verantwoordelijkheid jegens de hoogere Macht; zuchten en smeekgebeden om sterking ten goede, om verlossing en bevrijding uit den muil des kwaads en des doods; hevige kamp tegen booze wezens door mannen, geëerd als vertegenwoordigers van het godsdienstig-zedelijk ideaal; geheimzinnige wonderteekenen, gewrocht door of voor hem, die bij eene godsdienstige vernieuwing aan de spits verschijnt: — al deze dingen werden openbaar als een gemeenschappelijk bezit der menschheid.

Er waren bijzonderheden, die verrasten. Elken dag echter leerden wij in deze groote uitingen der menschenziel eene hoofdwaarheid, door de christelijke school, wel nog nimmer zoo veelzijdig uitgebeeld, maar toch te allen tijde geleerd, dat namelijk de genade niet het verstrooien, doch opheffing bedoelt der natuur. Algemeen bezit der menscheid is de rede; zijn de hoogere behoeften en aspiraties; het inzicht onzer afhankelijkheid van een bovenmenschelijk wezen; het hergeven en opwekken der innerlijke gedachten en stemmingen door uiterlijke vormen; het samenkomen en samengaan met onze medemenschen, bijzonder in bepaalde, zeer plechtige momenten des levens [2]). Weleer hadden Tertullianus, Clemens van Alexandrië, de H. Augustinus en de Aquiner deze wet der eenheid toegelicht; tegenover de omverwerping der vorige

---

[1]) C. P. Tiele, *Inleiding tot de Godsdienstwetenschap, Gifford-Lezingen van 1896*, bl. 229.

[2]) Vgl. S. Thom. Aq. *Summa Theol.* III, Q. CIII, 1 en CIX; II. II, Q. X, 4; CXLVII, 3 enz.

eeuw ook Chateaubriand in zijn *Génie du Christianisme*, graaf Joseph de Maistre in zijne verhandeling over het *Offer* en, op zijne wijze, ook Lamennais in de *Essai sur l'indifférence*. Ras, omgeving en opvoeding wijzigen de menschelijke natuur; haar diepste wezen blijft. En wat tot ons dieper wezen behoort, zou niet verdwijnen, waar het Woord wordt aanbeden, door hetwelk alle dingen gemaakt zijn. Want de Logos is de oorsprong ook der *natuur*, en niet alleen van de *genade*.

Maar in zijn eigen hooger karakter blijft het »Rijk Gods".

Langs de Jordaanoevers en in de woestijn van Judea riep de Dooper: »Het rijk der hemelen is nabij gekomen". En na den wegbereider bevestigde de Meester het, dat de tijd vervuld, en het rijk Gods nabij gekomen was [1]).

Uit Christus gaat de kennis van den eenen, waren God over de wereld.

Reeds bij het volk der voorbereiding en der belofte treft ons het steeds nauwer gestrengeld verband tusschen het geloof in den Messias en in Jehovah. Terwijl de hedendaagsche scholen hare geleerde verhandelingen schrijven over den ontwikkelingsgang van het israëlietisch Godsbegrip, staat het feit vast, dat onze tijd uit alle volkeren der aarde vóor Christus niets bijeenbracht, vergelijkbaar met de godsdienstige uitingen van Israël. Het hebreeuwsche volk stond, dewijl het zich boven de afgoden verhief, als zonder god in de wereld; gelijk Plinius beweerde, als een »gens contumelia numinum insignis" [2]). Het Jodendom staat alleen tegenover den eenen God. Het uitverkoren volk zag het algemeen polytheïsme en pantheïsme, luisterrijk, machtig, beschermd door koningen en imperatoren, die de aarde beheerschten. Het zag Assyrië en Babylon, wier glorie Ezechiël en Nahum ons schilderen; rijken, stralend met hun pracht van rossen en ruiters, weelderig en overvloeiend van welvaart in woonsteden, paleizen en tempels. Zouden de gevers dier rijkdommen, de afgoden, niet verlokkelijk zijn voor Abraham's nakroost? Werd het

1) Marc. I, 15.
2) Plin., *Hist. nat.* XXX, 9.

dienen van Jehovah, bij smaad en rampspoeden zonder wederga, niet een afkeer en een walg? Daar komt wankelmoedigheid en afval. Een geheimzinnige kracht richt nochtans de wankelmoedigen op. Altijd weder, met een besliste, verhevene, diepaangrijpende belijdenis van den eenigen God. En alle navorschingen bevestigen tot heden, hoe hoog boven den natuurlijken gang der dingen de joodsche godsdienst met zijn Monotheïsme zich verhief [1]).

Zoo was één volk. Daarna begon de *Zoon des Menschen* stil en verborgen te werken voor het Rijk Gods, om het eindelijk voor eeuwig te vestigen in de kracht van zijn aan het kruis vergoten Bloed. 't Was alsof een mensch het zaad in de aarde werpt; en hij moge slapen of opstaan, bij nacht en bij dag, het zaad ontkiemt en wast op.

De blijde Tijding verbreedt gestadig de christelijke kringen, waar oprechten en eenvoudigen, zondaars en rechtvaardigen vertrouwvol leeren opzien naar den Vader, die in de Hemelen woont. En uit den van licht vervulden tempel des Christendoms drongen stralen naar buiten, ver over de wereld en vele verscheidene volkeren. Zoo werd Mohammed, tegenover het oud-arabisch Heidendom, geleid tot het prediken van den éénen God [2]). Zevenhonderd millioen onzer medemenschen behooren tot een godsdienst, die den éénen God belijdt [3]). Waar de afgoden nog staande bleven, dringt het geloof in den hemelschen Vader, dien Jesus voor de armen en kleinen beleed, steeds dieper door, verlichtend en louterend, ondanks

---

1) Lagrange, *Rev. Biblique*, 1899, Juillet, p. 476, zegt in eene beoordeeling van Morris Iastrow, *The Religion of Babylonia and Assyria*: »Ces hommes anciens ont soupiré et pleuré devant leurs dieux, et s'il est des larmes dans les choses, elles sont bien là dans ces religions anciennes si brilliantes et si fausses, et dans lesquelles pourtant on croyait se rapprocher du divin. Il y avait là trop peu de monothéïsme pour qu'on ne soit pas frappé de la transcendance du Judaïsme, dont l'origine surnaturelle éclate ainsi de plus en plus".

2) Wellhausen, *Reste Arabischen Heidentumes*; — P. D. Chantepie de la Saussaye, *Lehrbuch der Religionsgeschichte* (2te Auflage, 1897), B. I, S. 326—334.

3) Deze statistiek geven prof. Hickmann, *Geogr. Stat. Univers. Taschen-Atlas* (1899), Taf. XII; Wagner, *Lehrbuch der Geographie* (6te Auflage, 1900), S. 739—751 en het *Geographisches Handbuch zu Andree's Handatlas* (1888), S. 207—209.

zooveel ellende en zonde dergenen, die de belijdenis van hunnen mond onteeren met hunne daden. Er zijn de martelvelden niet vol levenskiemen? —

Het Rijk Gods is met Christus gekomen.

Want Hij, die de Heerlijkheid des Vaders kwam verkondigen, openbaart ook in zijn eigen Persoon de bovennatuurlijke waardigheid, die het geloof doet aanbidden: »*Gij zijt de Christus, de Zoon van den levenden God*".

Velen hebben het beproefd vermaarde leeraren en godsdienststichters van den voortijd te vergelijken met Jesus van Nazareth. De Heiland nochtans bleef onvergelijkbaar. Hij alleen éenig van Opperheerlijkheid.

Waarlijk, zonder te herhalen, wat wij verhevens zagen in profetie en wonderkracht, hoe passen deze goddelijke teekenen bij Christus' aanbiddelijke epiphanie! Zijne heilige Persoonlijkheid legt in de stille wonderwerken, tot troost van bedroefden en eenvoudigen gewrocht, de majesteit van het »*Fiat lux*", en de Verrijzenis is als het sublieme spel der almachtige kalmte, regeerende over den dood. Na de langdurige verborgenheid, waar Hij bovenaardschen vrede en mystieke smarten wekte bij zijne heilige omgeving, begint de Messias de wereld tot zich te roepen. Met zijne wan in zijne hand staat Hij om den dorschvloer der volkeren te zuiveren. En de Boetgezant acht zich niet waardig den riem zijner schoenzolen te ontbinden. Hij komt als de Zoon van den Heer des wijngaards. Die de Vader vóór Hem tot de landlieden zond, waren dienstknechten; nu echter hooren de huurders den erfgenaam, den éenigen, zeer geliefden Zoon. Zij zullen Hem dooden; doch Hij kent alle verborgenheden van den kelk, dien Hij zal drinken, en beschikt machtig over het uur van den doop, waarmede Hij gedoopt zal worden. Zijn dood is het leven der wereld. Zijn Bloed wordt vergoten tot verlossing; delgt de zonden uit der menschen; sticht het Nieuw Verbond. Zoo leeft Hij in de verhevenste gemeenschap met den Vader, en tevens als het toonbeeld en de rust voor de zielen, terwijl Hij de wereld toeroept: »Niemand kent den Zoon dan de Vader, noch kent iemand den Vader

dan de Zoon, en wien het de Zoon wil openbaren. Komt tot mij, allen, die vermoeid en belast zijt, en ik zal u verkwikken. Neemt mijn juk op u, en leert van mij; want ik ben zachtmoedig en nederig van harte: en gij zult rust voor uwe zielen vinden. Want mijn juk is zacht, en mijn last is licht". Ootmoedig van hart, verklaart Hij, tegenover den pharizeër, den tollenaar gerechtvaardigd, die zich als een zondaar vernederd had, en draagt tegelijkertijd voor het aanschijn van vriend en vijand de bovenmenschelijke uiting van onzondigheid: — zich bekennend en vernederend als den Zoon des menschen, aan het lijden onderworpen in onze natuur, aanvaardt Hij Petrus' ondubbelzinnige belijdenis, die hem huldigt als den Christus, den Zoon van den levenden God, met de allerplechtigste bekrachtiging: »Zalig zijt gij, Simon, zoon van Jonas! want vleesch en bloed heeft u dit niet geopenbaard, maar mijn Vader, die in de hemelen is". — Niets van hetgeen Hij lijden zal, houdt Hij voor zijne apostelen geheim, en Hij toont hun het kruis, hem bereid, en alle vernederingen van den bittersten dood; maar tegelijkertijd leert Hij openbaar, dat de steen, welken de bouwlieden verworpen hebben, tot den hoeksteen geworden is. — Als een zachtmoedig lam wordt Hij, na een leven van weldoen en eene leering van rechtvaardigheid, reinheid en nooit op aarde vernomen liefde, ter slachtbank geleid; maar in het aanschijn van den dood hernieuwt Hij, nu de hoogepriester het hem bezweert bij den levenden God, de plechtige uitspraak, dat Hij de Christus is, de Zoon Gods, en dat Hij, zittende aan de rechterhand der kracht Gods, komen zal op de wolken des hemels. Voor de leeraren in Israël, die niet verheven genoeg dachten over Christus' Wezen, was dit de groote godslastering. De hoogepriester scheurt zijne kleederen. Jesus echter draagt zijn kruis naar Calvarië. Daar verhief zich de Standaard des Konings. En de uitverkoren boden der blijde Tijding brachten het Mysterie, dat zij hadden aanschouwd en gehoord, over geheel de wereld. Zooals Jesus zich had geopenbaard aan hen, aldus maakten zij Hem kenbaar voor alle eeuwen. De Gekruiste is de Verdelger der

zonden; de toekomstige Rechter van levenden en dooden. Hij is de Heer ook over den sabbat en de Stichter des Nieuwen Verbonds. Hem is alle macht gegeven in den hemel en op de aarde, in wiens naam, gelijk mede in den naam des Vaders en des H. Geestes, alle volkeren moeten gedoopt worden [1]). Door de verhevenheid zijns Wezens en de smaadheid van zijnen dood is Hij het eeuwig teeken, hoezeer God de wereld heeft liefgehad. Want Paulus predikt het den Romeinen, God »heeft ook zijnen eigen Zoon niet gespaard, maar Hem voor ons allen overgeleverd" [2]). Hij is »tot voorspraak voor ons" [3]) in de heerlijkheid, die Hij bij den Vader had, »eer de wereld was" [4]). Want in den beginne was het Woord, waardoor alles gemaakt is, en waarvan de Apostel der liefde getuigt: »Het Woord is vleesch geworden, en heeft onder ons gewoond, en wij hebben zijne heerlijkheid gezien, eene heerlijkheid als des Ééniggeborenen, van den Vader, vol genade en waarheid" [5]). —

Deze wezensheerlijkheid van den Godmensch geeft een schoonen weerschijn in de christelijke godsdienstleer en heilige zedenwet.

Onze beschavingseeuw met haar onrustig hart verwachtte van haar alomvattend onderzoek nieuwe godsdienstidealen en eene bovenchristelijke ethische cultuur. Bij haar rusteloos omdwalen getuigde zij intusschen voor dien eenigen Meester, van wien zij zich had afgewend.

Bijwijlen waande zij zich iemand, die meer dan Christus' vrede vond. In de opgewondenheid der hartstochtelijke uren; bij het najagen van verbeeldingsgestalten verre van de breede, diepe menschelijke werkelijkheid; door het valsche licht van onbekendheid met de evangelische leering en een innerlijk

---

1) Alle trekken van het hier geschetste beeld ontleenden wij aan de synoptische evangeliën.

2) Rom. VIII, 32.

3) Rom. VIII, 34.

4) Joan. XVII, 5.

5) Joan. I, 1—3 en 14.

onware opgetogenheid voor wat buiten het Christendom ligt. Maar steeds voor korte poozen! De ziel leed in het onchristelijke, vreemde land gebrek. Zij bedelde elders om de kruimelen, terwijl allen in het vaderhuis konden verzadigd worden met levensbrood.

Toch joeg afkeer van Kruis en dogmen de droeve geesten rond, die immer bleven voortzoeken, of wellicht Hellas' bodem of oud-germaansche en indische wijsheid hun gelouterde ziel zou doen opbloeien in den korten, aardschen levensdag. De eeuw der schitterende beloften is nu ondergegaan. Het wetenschappelijk nadenken en het historisch-wijsgeerig onderzoek, niets voortreffelijkers vindend dan het Christendom, verklaarde, dat »de godsdienst ontwikkelen nu en voortaan hetzelfde is als de beginselen van dezen godsdienst meer en meer tot werkelijkheid te maken" [1]); dat Christus' verschijning blijft »die alleinige Grundlage aller sittlichen Kultur" [2]); dat geen leering zoo als de Zijne »zich aanpast bij de hoogere nooden der menschen, in hun hoogste zedelijke en geestelijke ontwikkeling" [3]); en dat de liefde, gelijk de Heiland haar aan de wereld schonk, elders te vergeefs gezocht wordt [4]). En dit zullen zij, volkomener dan alle wetenschap verstaan, die, ondanks een voor goud en genot overbekommerde wereld, God en zijn Koninkrijk zoeken aan den voet van het Kruis. Daar immers groeien godsdienst en zedenleer uit een gemeenschappelijken wortel; daar vinden allen, die naar ootmoed en reinheid, naar rechtvaardigheid en liefde haken, den Trooster, die de bedrukten tot zich roept; daar verkondigt hun de goddelijke leeraar van het

---

1) C. P. Tiele, *Gifford-Lezingen*, Eerste Reeks, bl. 192.

2) A. Harnack, *Das Wesen des Christenthums*, S. 78.

3) G. J. Romanes, *Thoughts on Religion*, p. 152.

4) H. Oldenberg, *Buddha* (1890), S 314: »Die Sprache des Buddhismus hat keine Worte für die Poesie der christlichen Liebe, welcher jenes Loblied des Paulus gilt, der Liebe, die grösser ist als Glaube und Hoffnung, ohne die auch wer mit Menschen- und Engelzung redete, ein tönend Erz wäre oder eine klingende Schelle, und so haben die Realitäten, in welchen jene Poesie innerhalb der christlichen Welt Fleisch und Blut annahm, in der Geschichte des Buddhismus nicht ihres Gleichen".

»Onze Vader" en de Meester der Bergprediking, wat tot eere is van God in den Hooge en op aarde tot vrede der menschen van goeden wil. Zij leeren de onsterfelijke waarde der ziel, en hoe zij, geroepen tot volmaaktheid en om God te aanbidden in geest en in waarheid, eerst het inwendige van den beker moeten rein maken, opdat het uitwendige rein worde, en beter dan de witgepleisterde graven, die van binnen vol doodsbeenderen zijn. Door vernedering en lijden, door de daad en het offer gaat de mensch ten leven, en wie zijn kruis niet opneemt is den Meester niet waardig. De zegen van dien rechtvaardigen en barmhartigen Meester rust op de stille deugd der arme, die haar penningsken in de offerkist werpt en op de trouwe getuigen, die om zijnentwil voor landvoogden en koningen worden geleid. Want het ware leven is het volbrengen van den Wil des hemelschen Vaders in aanbiddende liefde, gelijk Hij zelf onderdanig was te Nazareth, den kelk aanvaardde in den Olijvenhof en zijn heilig Verlossingswerk trouw bleef tot dat laatste uur van het »Consummatum est". Alleen in Christus werd aan de wereld de volheid geopenbaard van wat de mensch én aan God én aan zijn naaste verschuldigd is. Het werd ons geopenbaard met de bezegeling van een verheven voorbeeld, opdat wij in het heilig voetspoor zouden treden; niet door eenen Hoogepriester, met het medelijden onbekend, maar door Hem, die in alles aan onze zwakheden gelijk werd, behalve in de zonde. Nicodemus, bij nacht tot den Meester komend, zag het licht der wedergeboorte, en hoe God de wereld alzoo heeft liefgehad, dat Hij zijnen eeniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet verloren ga, maar het eeuwige leven hebbe. Dit is de blijde Tijding, die ook den armen wordt verkondigd. Want de Christus heeft de woorden des eeuwigen levens voor allen. Boven alle gedachten en zielsverlangens der eeuwen, heeft Hij ons den vollen zin ontvouwd van het groote gebod: »Gij zult den Heer uwen God liefhebben uit geheel uw hart, en uwen naaste als u zelven". —

Zoodanig zijn de heerlijkheden van het Rijk Gods. Het is de Stad van den éenen, waren God; — vervuld van Christus'

goddelijke Majesteit, — rein en heilig boven allen in godsdienstleer en zedenwet.

In het midden der leeraren der oude en nieuwe tijden verheft Jesus zijne stem, alleen gerechtigd om der wereld toe te roepen: »*Ik ben de weg, de waarheid en het leven*".

Na den arbeid der vergelijkende wetenschap van den godsdienst, treft de verheven uitspraak dieper dan ooit.

* * *

Onze voorvaderen werden tot den Heiland geleid door de Kerk, de moeder aller Christenvolken. Zij beleden, dat de Kerk, als een levend teeken van Christus' macht in de wereld geplaatst, den Koningsstandaard des Kruises zou hoog houden boven de wisselende tijden.

De negentiende eeuw heeft haar kracht, gelijk aan alles wat Christus' bovennatuurlijke glorie betreft, aan het Catholicisme beproefd. Welk een strijd! Smarten en diepe vernederingen kwamen over de Kerk. En toch zouden de ontslapenen van vroeger eeuwen, als zij opstonden uit hunne graven, om met ons het nieuwste tijdvak, dat gisteren ten einde spoedde, godsdienstig en ernstig te overzien, zich niet schamen over den godsdienst, dien zij eenmaal eerden en liefhadden als Christus' werk. Zij zouden ook hier de getuigenis voor den goddelijken Naam des Verlossers wedervinden, gelijk Lacordaire haar aanduidde: »Le monument de Dieu est debout: toute force y a touché; toute science l'a scruté; tout blasphème l'a maudit: regardez le, il est là" [1]).

Naar alle zijden had de katholieke godsdienst zich te verdedigen en te handhaven op godsdienstig-zedelijk gebied.

De strijd bewees de kracht.

Wanneer wij, Katholieken, 1799 herdenken, toen Pius VI te Valence als een gevangene der omwenteling stierf, en het jaar 1812, toen de zachtmoedige Pius VII in de macht van

---

[1]) Lacordaire, *Conf.* XXXVIII (1846). — Levendig herinneren wij ons de woorden van Manning, *Internal Mission of the Holy Ghost* over de Kerk. Zij is »next after God the greatest of all realities. Beside it all other things are light and fleeting as the dust. It is a reality full of life and intelligence".

den werelddwinger zuchtte te Fontainebleau, dan jubelen wij ons *Te Deum* tot den Koning der glorie, die de opperpriesterlijke waardigheid langs een onafgebroken reeks van ontzagwekkende, voorbeeldige Pausen deed klimmen tot den luister, waarmede Leo XIII, bij allen drang en dreigende gevaren, de kudde weidt en zijne broeders bevestigt in het leven des geloofs. Nooit zal uit onze heugenis verdwijnen het woord van 't opperpriesterlijk gebed: »*opdat zij één zijn, gelijk Wij*" [1]). Want geen schooner uitzicht voor de wereld, dan dat allen, zooveel mogelijk, samen opstijgen in één door hooge waarheid geheiligd leven der zielen, in ééne groote gemeenschap van genade en liefde, die den tijd en de eeuwigheid, hemel en aarde omspant. Naar deze inwendige eenheid voert de Kerk, zichtbaar voor stoffelijk-geestelijke wezens optredend, alle geesten en harten, genieën en onwetenden. Bedienaren van haar heiligdom en gansche natiën kunnen van hare eenheid afvallen: zij blijft de levende orde en de vruchtbare eenheid, gelijk na het afsnijden van ranken de wijnstok. Zoo zond zij, terwijl het moderne leven zich ontplooide in een ongeëvenaarde stoffelijke en industrieele wereldgemeenschap, tot de uiterste grenzen der aarde de boden des vredes; bouwde met wijze handen hare hiërarchie weder op, waar deze door den storm der tijden was neergeslagen, of stichtte haar geheel nieuw in de landen, die zich openden voor het goddelijk Woord. Sterk tegenover de sarcasmen van anti-christelijkgezinden, het dreigen der opgeruide staatsmacht en der openbare meening, de syllogismen en betoogen van dwalende geleerdheid en kortzichtig beleid, handhaafde zij door de vatikaansche Kerkvergadering de uit Schriftuur en Overlevering voortkomende consequentie harer eenheid en van haar opperst leergezag, en herkreeg aldus haar aloude, volle innerlijke sterkte om de toekomstige tijden, en de geduchte maar edele vraagstukken van wereldverzoening en rechtvaardige regeling der sociale orde met al de zegeningen harer schoone geloofswaarheden en zuivere zedenleer te gemoet te

---

[1]) Joh. XVII, 17.

gaan. Van Rome afgekeerden turen voort op valsche decretalen, of overdenken het verband tusschen overgeërfde trotschheid van heidensche Cesars en het Pausdom in zijn ondelgbare kracht; godsdienstijveraars zonder Christus en romanschrijvers zonder God verzamelen uit berichten of geruchten van het heden, en uit de oude graven der historie, alle ongerechtigheden en lasteringen, die aan eene maatschappij van twee tot driehonderd millioen leden toegedicht of naar waarheid toe te schrijven zijn; naturalistische Schriftuurgeleerden vinden hypothesen, die in hunnen kring, al is het maar voor een korte wijle, de vraag gaande maken, of het: »*Tu es Petrus*" van den St. Pieterskoepel oorspronkelijk bij Mattheus geschreven stond; ja, het heette onmogelijk, dat er ooit eenig denkbeeld van eenigerlei kerk in Christus zou zijn omgegaan [1]).

Deze dingen konden, niettegenstaande hun vaak zoo korten levensduur, zwakken ergeren. Oude vooroordeelen zijn er dikwerf geheel en al door ingeroest.

Doch onwankelbaar is het werk van God.

Bij het hevig schokken en de aardbeving des modernen levens rijst als een vaste burcht, door geen vijandige machten te ondermijnen, het heiligdom, bestemd om alles te overleven. Terwijl de hoogste beginselen, waaraan sensualisme en scepticisme onveranderlijke waarheid ontzeggen, worden weggedrongen door meeningen van den dag, zonder verleden en zonder toekomst; terwijl uit al sterker vermenigvuldigde stelsels de verdeeldheid altijd tot meer verdeelheden aangroeit; staat de Kerk, één in haar waarheid, en vast als de Libanon, die niet beeft, al komen somtijds zijn eigen hoogste ceders op hem nederstorten; onwrikbaar in de woeste zee van haat en twijfel, als eene ontzaglijke voortzetting der door Paulus beleden »Kerk van den levenden God, zuil en grondvest der waarheid" [2]). Zij toont aan geheel de wereld de daad en leven geworden goddelijke idee van Cesarea Philippi: »Gij

---

[1]) Tegen deze bewering van Holtzmann kwamen ook Ritschl, Beyschlag en Köslin op. Over Resch en Harnack tegen Matth. XVI, 18, zie *Stimmen aus Maria-Laach*, 1896, Febr.-April.

[2]) I Tim. III, 15.

zijt Petrus, en op deze steenrots zal ik mijne Kerk bouwen, en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen". Plagen zijn er onder ons; ieder onzer draagt de wonde zijner menschelijke ellende, en wie tusschen de tarwe onkruid zoekt, om het tot onze beschaming ten aanschouwen der geheele wereld te verbranden, zal in en om de roomsche legertenten tot den grooten dag, waarop de heilige God zelf de tarwe en het onkruid van zijnen akker zal verzamelen, een overvloedigen voorraad vinden. Maar de legerplaats zelve strekt zich, ook in het licht der aanbrekende tijden, met majesteit en machtig uit, als een onverwinbare sterkte, waarin de naam des Gekruisten groot zal zijn en het teeken van den Zoon des Menschen boven de volkeren opgeheven blijven tot de voleinding der eeuwen. Heeft in deze honderd jaren Balaäm van de hoogte zijner wetenschap niet meer dan eens Jacob's tenten en deze woningen van Israël gezegend? Wat troostrijker is, velen van hoogen, reinen zin zijn uit de dorheid, verwarring en onzekerheid, waarin zij verkwijnden, toegestroomd naar de boschrijke dalen en waterrijke lusthoven, welke de Heer heeft geplant.

Want Hij, die aldus de Kerk heeft geordend, is haar Hoofd en Leidsman, Christus.

Het ergert, daarbuiten, menigeen, dat het Catholicisme eene »Kerk" is. Het doel en innerlijk wezen van onzen godsdienst worden door hen miskend. En zij gaan voort, Christus' ordenende wijsheid en elk beginsel van gezag, niet als eene bescherming, maar als eene verdrukking der uit het geloof werkende liefde te beschouwen. Daarom spreken zij fiere woorden tegen ons.

Inmiddels heeft de Kerk niet nagelaten, de zielen te vormen naar en voor den Heiland. Zij brak de heidensche en nieuwpantheïstische staatsalmacht, en onderhield in de groote beschavingslanden het christelijk vrijheidsbegrip en vrijheidsgevoel, waardoor wij Cesar geven wat des Cesars is, en Gode wat Gode toekomt. Een diep en innerlijk verzet des gewetens, dat zich alleen en onbelemmerd wil laten leiden door den Godmensch en door hen, die Hij gezonden heeft!

Een edel besef — voor hen, die Cesar lauweren en Petrus hoonen, dwaas of onverklaard — maar den geloovigen zóó dierbaar, dat zij, geheel de XIXe eeuw, tegen koningen en republieken dien schat huns harten hebben verdedigd, geen offer van goud en eereposten, noch lijden noch kerker schroomend. Niet om te heerschen over het aardsche rijk werd deze strijd gestreden, maar opdat de koningen hunnen voet niet zouden zetten op den nek van den godsdienst, en om Christus ingang te verschaffen tot de harten.

De harten moesten kloppen van liefde tot den Oneindige. Liefde, gelijk Christus ons die geleerd heeft, is het doel der Wet en het doel der Kerk. Zij legt den grondslag der liefde in oprechten deemoed, en in een oprecht geweten, dat zich voegt naar den goddelijken Wil. Waar ter wereld heeft zij, hoe beslist men elders, in naam van het weten en den vooruitgang, de zedenleer van den godsdienst bevrijd mocht verklaren, het menschelijk leven niet door den evangelischen band met den Oorsprong en het laatste doel aller volmaaktheid trachten te verbinden? De daad des geloofs; vernieuwing des gemoeds; navolging van Christus; verlossing van den dood door het Bloed, dat Golgotha besproeide: ziedaar de kroon, waarom de Kerk voor den goddelijken Bruidegom het lange lijden en strijden heeft uitverkoren, terwijl denkers, schrijvers, machtvoerders zonder tal haar verguisden, bewerend, dat er geen ziel in haar was. Doch juist van haar strijd voor de ziel draagt zij de roemrijke litteekenen. Niet het stille strengelen van mystieke bloemen, niet het heilig zingen van liturgische gebeden was haar eenig deel. Zij koos het zwaard boven den vrede, om tegenover een overmachtigen vijand, met dubbelzinnige vrijheidsleuzen in zijn vaandel, den dierbaren erfgrond te verdedigen van het godsdienstig onderwijs; worstelde, bijna zonder rust, tegen openbare en geheime strijders en tegen de misleide neigingen harer eigen kinderen, voor dien gemoed en maatschappij zoo zegenrijk hernieuwenden plicht van het éene, onverbreekbare, heilige huwelijk; zij deinsde geenszins voor de bewierookte afgoden van rijkdom en eer, maar verkondigde het allen, die hooren wilden: »Niet aan den

rijkdom of aan een geriefelijk leven, niet aan hen, die eer en grootheid genoten, maar den weenenden, den dorstenden naar de rechtvaardigheid, den zuiveren van harte heeft Christus de eeuwige gelukzaligheid in den Hemel beloofd" [1]). De Kerk staat in het midden der volkeren, en predikt 's Heeren juk en last. Zij ging uit om te zaaien op den akker der eeuw; en viel veel goed zaad op een steengrond of tusschen de doornen, dit ontmoedigde haar niet. Verder ging zij uit naar alle hemelstreken, steeds nieuwe arbeiders roepend op haren akker. Heeft zij, ondanks den gruwel van revolutie en veelvormigen cultuurkamp, niet gestadig nieuwe priestersgeneraties over geheel de wereld doen uitgaan, en vaak naar groote ontberingen, diepe verlatenheid en den dood? Zat zij niet neder, smeltend en louterend het zilver, Levi's zonen reinigend als goud, opdat zij den Heer offers zouden opdragen in gerechtigheid? Zij heeft naast den decaloog de evangelische raden doen opbloeien bij schouwende ascese en edelen arbeid van wetenschap, beschaving en menschenmin; zij heeft maagdenreien gekweekt, die alom met opgeheven reine handen God verheerlijken, en dienen, waar armoede en lijden zijn. Door het prediken en overwegen der waarheid; door gebed en sacramenteele bediening; door het herdenken en eeren der helden Gods; ook door plechtigheden en liturgie, die godsdienstige gedachten en godvreezende gevoelens voor den uit stof en geest gevormden mensch, vaak met zoo heerlijke schoonheid en in dichterlijke beelden ontvouwen, bezielt de Kerk, wat in de aanraking der wereld verflauwde; beschermt zij, wat zwak is; staalt zij de voor het goede bijna gebroken wilskracht. Dit was haar werkkring in de XIX^{de} eeuw. Men zeide, dat zij den nieuwen geest kwam dooden. Zij wilde alleen het nieuwe leven de eeuwige jeugd instorten des Christendoms. Beschouwt haar thans. Hoeveel, dat sedert het jaar achttienhonderd jong heette en als eene bruid, met meibloesem omkranst, juichend werd ingehaald, stierf sedert lang, of zieltoogt in de lazaretten der vergetelheid. Doch de

---

1) Leo XIII, Encycliek *Tametsi* van 1 Nov. 1900.

Kerk behield hare jeugd. Verlossing, genade en het allervolkomenste voorbeeld predikend van den Christus, bezit zij in de hoogere orde harer Geheimenissen tevens het onsterfelijke antwoord op de nooit verouderende idealen van het eeuwige in de menschenziel. Verwarring, onzekerheid en verarming op godsdienstig-zedelijk gebied bedroeven de wereld: zij kent het woord, dat de rechtvaardigheid redt en den arbeid heiligt, dat vastheid schenkt en het leven naar zijn einddoel richt. Er is lijden en druk, en nergens zegepraal over den dood: zij leidt de bedroefden naar den voet des kruises, waar alleen het onuitsprekelijk antwoord tot de ziel komt, dat vrede brengt, en over de graven spreidt zij het zachte troostlicht des onsterfelijken levens. De wereld haakt naar maatschappelijken vrede, en naar het einde van den broedermoordenden strijd tusschen volkeren en klassen: de Kerk stelt, tegen de barbaarschheid van dien op sociaal en staatkundig gebied overgebrachten »strijd om het leven", de levenswetten der geestelijke en evangelische orde. De eeuw met zooveel koninklijke gaven verloor de wijsheid van den Christus; doch haar laatste uur zong een grijsaard op zijn hoogepriesterlijke harp haar nogmaals toe: »Heiliglijk en geordend te beminnen, dit is de grondslag en de bekroning tevens van Christus' heerschappij" [1].

Aldus gaf de Kerk door haar uitwendige verschijning en inwendig leven, gelijk in de oude dagen, ook aan de XIX^de^ eeuw getuigenis van onzen God en Heiland, Jesus Christus.

* * *

Wij, die de *Vexilla Regis*, den »Standaard des Konings" zegevierend uit alle gewaande nederlagen zich zien wenden naar de toekomstige geslachten, wij volgen aanbiddend den onsterfelijken Koning der glorie.

Moge de XX^ste^ eeuw erkennen, wat haar tot vrede strekt!

Amsterdam, 1900. p. J. V. DE GROOT, Ord. Praed.

---

[1]) Leo XIII, Encycliek *Tametsi* van 1 Nov. 1900.

REVERTERE FILIA!

Daar leeft er Een, arm kind, Die nimmer u vergat! . . .
Toen uwe weelde en lust met Zijne liefde lachten,
Gij, schoone koningin, aan 't wilde feestmaal zat,
Waar minnaars laf en laag uws Vaders naam verachtten,

Heeft Hij met bloedend hart u, dwaze, liefgehad!
Aldoor versmaad, bleef Hij, bij dagen en bij nachten,
Terwijl Zijn stil geween om uw bekeering bad,
Op u, rampzalig kind, trouw en geduldig wachten!

Door 't nachtedonker straalt u, Wereld, zwervensmoe,
Streelende zacht van ver het Godslamplichtje toe,
Dat wenkt naar 't oude Huis: »Keer, droeve dochter, weder!"

O kom gerust: blank is u blije disch gespreid,
En op den drempel buigt zich reeds uw Vader neder,
Tot schreiensblijen kus van Zijn Barmhartigheid.

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

DE TOEWIJDING VAN DE TWINTIGSTE EEUW.

Jesus Christus, Zoon van God en Zoon des menschen, is de Koning des tijds, alpha en omega van deze eindige schepping: het scheppend Woord, dat was in den beginne en iederen mensch, die in deze wereld komt, verlicht; het menschgeworden Woord, dat alles weder onder één hoofd samenvat ter eindvoltooiing.

Bij het begin van de twintigste eeuw der christelijke jaartelling verwijst het hoogepriesterlijk woord van Paus Leo XIII — opvolger van Petrus, d.i. steenrots — allen naar zijn Meester Christus, als naar den Weg, de Waarheid en het Leven, en spoort ons aan om de nieuwe eeuw aan Christus, onzen Heer, en aan zijne liefde toe te wijden. En wij, mede staande op die steenrots door geen eeuwen overweldigd, wij belijden met Leo-Petrus: »Gij zijt de Christus, de Zoon van den levenden God" (Matth. XVI, 16). En al mogen velen hoofdschuddend heengaan en voortaan »niet meer met Hem wandelen", wij willen in die belijdenis volharden en met Leo-Petrus zeggen: »Tot wien, Heer, zullen wij gaan? Gij hebt de woorden des eeuwigen levens, en wij hebben geloofd en erkend, dat Gij de Christus, de Zoon Gods zijt" (Joan. VI, 67—70).

Die belijdenis wenschen wij in deze nieuwe eeuw openlijk naar best vermogen te handhaven. En juist daarom willen wij niet stilstaan, nog veel minder achteruit werken, in den machtigen stroom des tijds, die ondanks alle nietige tegenstribbeling van menschen allen onverbiddelijk met zich mede voortdraagt, maar wij willen het geestesleven van onzen

eigen tijd ten volle medeleven, hooghoudend onze belijdenis van Jesus Christus als Koning van alle wereldtijden. In die belijdenis ligt opgesloten, dat alle vooruitgang zoowel van den mensch als van zijne maatschappij zich om Christus beweegt als om het middelpunt [1]). Noch op het gebied des geestes noch in de praktijk der sociale verhoudingen willen wij de leus van vooruitgang, als een vijandige of gevaarlijke, uitleveren aan anderen.

De groote woorden en voorname gebaren van hen, die met het Christendom gebroken hebben, kunnen ons hoegenaamd niet vervaard maken. Van de wezenlijke veroveringen des geestes in de afgeloopen eeuw is er niets, dat wij als katholieken niet kunnen aanvaarden, en veel, wat we met vreugde begroeten. De vijandige theorieën daarentegen, die erop gebouwd werden, hebben we na eene poos even snel zien dalen als zij waren opgekomen. Zij komen en gaan, maar het Christendom blijft.

Ook zijn herhaaldelijk in de laatste jaren stemmen opgegaan tegen de éénzijdigheid en éénzijdige ontwikkeling, die een wezenlijke kwaal der vorige eeuw is geweest. Vandaar die éénzijdige verheffing van het verstand, dat als een absoluut vermogen werd gehuldigd, zich zelf genoegzaam en autonoom. Maar het gevolg is geweest, dat het verstand zichzelf voor een goed gedeelte, namelijk als vermogen om tot objectieve waarheid te geraken, weggecritiseerd heeft. En daarbij verdient opmerking, dat het juist als zoodanig, d.i. als middel om de objectieve waarheid te bereiken, in de afgeloopen eeuw herhaaldelijk in beslissingen van het hoogste gezag der Kerk gehandhaafd is, en dat elke poging, hoe welgemeend ook, om er het geloof voor in de plaats te schuiven, beslist door haar is afgewezen. Ons geloof kan en moet redelijk zijn, die waarheid is telkens weer krachtdadig gehandhaafd, en daarmede

---

[1]) Een welsprekende uiteenzetting van die waarheid geeft Fra A. M. Weisz in zijne *Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und der Cultur*. Bovenstaand opstel schetst alleen een paar «zeitgemäsze" gezichtspunten in omtrek.

tevens de adel onzer redelijke natuur tegen schennis gevrijwaard [1]).

Maar iets anders is éénzijdige overschatting van het verstand. De reactie daartegen is reeds ingetreden. Almeer zien we, dat voor de gezamenlijke vermogens en strevingen van 's menschen redelijke en zedelijke natuur wordt opgekomen en dat hun goed recht erkenning vindt. Het verstand staat niet alleen, op zichzelf en onafhankelijk. De wonderbare gaven en geestvermogens, die elkanders beperktheid wederzijds aanvullen, moeten tot evenredige ontwikkeling worden gebracht, om niet den »Uebermensch", maar den mensch in de volheid zijner redelijke natuur te vormen, naar het hooge toonbeeld, waarvan hij de gelijkenis draagt.

Zulk een vooruitgang, wel verre van Christus vijandig te zijn, is veeleer in staat menig afgedoolde tot Hem terug te voeren. Want als iemand zich niet éénzijdig afsluit, kan hij niet ontoegankelijk blijven voor de wonderbare aantrekkingskracht, die van Christus' woorden en daden uitgaat tot alles, wat het edelste en beste is in onze natuur. Men kan de evangelie-verhalen aan hun gewijde schrijvers ontzeggen, men kan de bladeren beduimelen en vaneenscheuren, men kan ze ten eenen male verwerpen, maar dat alles neemt het onomstootelijke feit niet weg, dat zij er zijn, en op ieder, die van goeden wil is, een indruk maken, waarbij geen andere is te vergelijken.

Koude godsdienstwetenschap heeft getracht Christus op één lijn te stellen met godsdienststichters uit de menschen alleen. Maar het gaat niet, het onderscheid is te groot en spreekt al te

---

1) Wat betreft den dwang, dien het geloof aan de rede oplegt, moet wel opgemerkt worden, dat de klachten daaromtrent geregeld komen van hen, die er hoegenaamd geen ondervinding van hebben, omdat zij verklaarde tegenstanders zijn van alle bovennatuurlijk geloof, terwijl daarentegen diegenen, die er den last van moesten gevoelen, geen klachten aanheffen, en de Kerk zelf principieel ontkent, dat er wezenlijke strijd tusschen geloof en rede *kan* bestaan. — In de pas verschenen encycliek *Tametsi* (van 1 Nov. 1900) keert Paus Leo de zaak om en zegt, dat de rede, die het geloof verwerpt, zich daardoor tot een engeren kring beperkt en dientengevolge ook dáár in het hare zooveel te minder doorzicht heeft.

luide tot een oprecht gemoed. Alle mogelijke moeite is gedaan om Christus en zijn rijk zóó te verkleinen, dat zij binnen de perken van een natuurlijken ontwikkelingsgang konden gewrongen worden. Maar de uitkomst is toch inderdaad al te ver beneden den opzet gebleven: 't is niets dan eene verkleining op eigen maat, alleen misleidend, wanneer zij onder een opzettelijk gekozen oogpunt beschouwd wordt. Vrijwillig of onwillig, in liefde of in bestrijding, wordt aan Christus een hulde gebracht, die éénig is. En thans bij 't ingaan van de twintigste eeuw, die naar Hem wordt genoemd, zal men voor 't allerminst toch dit dubbele feit moeten erkennen: alwie oprechtelijk in Christus als in den Zoon van God gelooft, is zich ook thans ten diepste bewust, dat hij, door dit geloof om te ruilen tegen welke nieuwe wijsheid ook, niet zou vooruitgaan, maar intellectueel en moreel diep zou vallen; en daarentegen zullen er onder de felste bestrijders van het Christendom weinigen gevonden worden, die hunne achting kunnen weigeren aan iemand, die de liefde tot God en de menschen, door Christus gepredikt, wezenlijk in zijn leven uitdrukt. Na een tijdsverloop van negentien eeuwen, ligt hierin een zwijgende hulde, die meer geldt dan vele luidklinkende woorden en leuzen.

En wat den vooruitgang op maatschappelijk gebied in de sociale verhoudingen betreft, daarvoor is ons in Christus het ideaal bij uitnemendheid gegeven. De Zoon van God mensch-geworden om door alles opofferende liefde de menschen met zich en daardoor weder met elkander en met God in liefde te vereenigen; — de prediking: »God is liefde, en wie in de liefde blijft, blijft in God, en God in hem"; — de eisch van liefde als het eerste en hoogste gebod, waar al het overige aan hangt: ziedaar eene openbaring, die men kan loochenen en bestrijden, maar niet meer kan vernietigen en werkeloos maken. Het ideaal is er eenmaal. Het werkt naar het eigen woord des Heeren als een zuurdeesem, langzamerhand, gestadig, door heel de massa heen.

In betrekkelijke volkomenheid wordt het door weinigen in hun leven uitgedrukt; maar die weinigen zijn in iedere eeuw

het sieraad der menschelijke natuur, de groote weldoeners der menschheid, de lieve Heiligen Gods; zij zorgen, dat het hoog en helder blijft uitstralen boven een zelfzuchtige wereld. Er kan op gruwzame wijze tegen misdreven worden, en de eigen volgelingen van Christus zijn er, helaas! te dikwerf ontrouw aan; maar het blijft; het blijft als een verwijt, als een beschaming, als een vonnis van veroordeeling; en zoodra er geslagen wonden te lenigen en te heelen zijn, is 't altoos weer onverstoorbaar ten liefdedienst gereed. Men kan er een evangelie van haat tegenin prediken; en haat is een geweldige hartstocht, die, van den eersten broedermoord af, steeds groote verwoesting op aarde heeft aangericht. Maar de verwoesting is toch altoos voorbijgaand, en de eindverwinning blijft even zeker aan de liefde, als na de geweldigste stormen de zon weder aan den opgeklaarden hemel straalt.

Wanneer wij, gelijk volgelingen van Christus betaamt, in dienst van zijne liefde, naar zwak vermogen dat ideaal nastreven, dan zijn wij ontwijfelbaar zeker in de goede richting van wezenlijken vooruitgang en van de eindverwinning.

In die gedachte ligt, hoe meer wij er in doordringen, eene aansporing zoowel tot trouw als tot krachtdadige inspanning.

Eene aansporing tot trouw aan Christus, begin en eindvoltooiing der eindige schepping, zonder wien het menschelijk geslacht doelloos en hopeloos omdoolt als schapen zonder herder. Tot trouw ook aan de aloude Moederkerk, die alleen opklimt tot Christus zelf, en alleen staat op de steenrots, Petrus, door Christus als veilig gewaarborgd, en zóó mede haar twintigste eeuw ingaat. En omdat wij aan Christus en aan zijne Kerk trouw zijn, daarom blijven wij ons ook in vrije gehoorzaamheid onderwerpen aan het gezag van den Paus, als opvolger van Petrus, en van de Bisschoppen, als opvolgers der Apostelen.

Maar in die gedachte vinden wij tevens een krachtige aansporing om, overeenkomstig de herhaalde wenken van Paus Leo XIII, het christelijke levensbeginsel op de omstandigheden en strevingen van onzen eigen tegenwoordigen tijd toe te passen, ten einde daardoor alwat er goeds wordt

gevonden in die strevingen en iederen voortgang ten goede, op welk gebied ook, tot een wijgeschenk te kunnen maken voor den éénen Koning des tijds.

Wij behooren niet tot degenen, die aldoor verlangend terugzien naar het verledene, alsof alleen toen het rijk van Christus zijn bloei heeft gehad en sedert eigenlijk in verval is geraakt; wij meenen niet, dat het streven in onze dagen moet zijn het vroegere eenvoudig weg terug te voeren en het nieuwe zooveel en zoolang mogelijk tegen te houden in afwachting dat de ondergang der wereld eene oplossing brengt; wij willen in onzen tijd geen zegepraal voor het rijk van Christus verwachten van een of ander geweldenaar of machtige dezer aarde!

Voor zulke berekeningen staat het rijk van Christus ons te hoog en te vast in de wenteling der eeuwen. Wij zouden meenen daardoor aan de Joden gelijk te worden, die alleen een koning naar hunne opvatting van aardsche grootheid en luister wilden ontvangen.

Zeker heel de wereld moet Christus huldigen en de gebieders der aarde moeten regeeren naar zijne wet. Daarom is de openbare verloochening, waarvan onze tijd menigmaal getuige is, ons een wezenlijke droefenis en herdenken wij mede gaarne den tijd, toen Hem openlijk alom de verschuldigde eer werd gebracht. Maar het rijk van Christus is ten slotte niet afhankelijk van de erkenning der grooten en machtigen van deze aarde, en wij willen het niet met een maatstaf van aardsche grootheid gemeten zien.

Christus is genoeg koning om het te zijn op zijne wijze en niet naar gewone menschenmanier. Zijn koningschap op aarde ging uit van den stal te Bethlehem, en Hij heeft gezorgd, dat de oorkonde daarvan voor alle eeuwen en geslachten bewaard bleef, omdat Hij alleen zoo koning *kon* zijn. Toen Hij van al de zijnen verlaten voor den landvoogd der werelddwingende Romeinen stond, gold zijn woord; »Gij zegt het, ik ben koning", niet minder dan 't gelden zal, als Hij ten oordeel komt over levenden en dooden. Hij is machtig genoeg om ook in de twintigste eeuw koning te zijn op zijne

manier en niet op de onze; en Hij zelf getuigt ons, dat zijn rijk wel *in* de wereld maar niet *van* de wereld is, een rijk niet van geweld maar van liefde.

Wie het wonderbare gewoel op deze aarde oppervlakkig beschouwt, ziet voornamelijk de wereld, waar de driften en begeerlijkheden der menschen elkander slag leveren om de dingen dezer aarde. Daar heerscht in den regel verbitterde strijd; de leuzen zijn verschillend, zeer fraaie worden eronder gevonden, maar de tochten en driften zijn dezelfde; daar zijn alle wapenen goed, de moorddadigste des krijgs, de meest giftige des geestes.

Maar dat hoort altemaal tot het voorbijgaand rumoer der wereldgeschiedenis. Dat is de geweldige deining van de oppervlakte, waar de golven elkander overweldigen en overweldigd worden, zonder dat het veel uitmaakt, wat voor 't oogenblik een poos het hoogste is. Wie de beteekenis van het leven wil vatten, moet dieper doordringen en duiken naar de »peerle, waervoor men 't al met winst verliest". Dan zal hem tevens blijken, hoe éénig, hoe zegenrijk, hoe veelbelovend ook thans in onzen eigen tijd de invloed is van Christus en van zijne liefde.

Vol van beteekenis is ons daarom de toewijding van deze nieuwe eeuw aan het Heilig Hart des Heeren, het symbool der hoogste en edelste liefde, die den menschen getoond is in Hem, die Zijn leven gegeven heeft voor allen. Moge zijne liefde zegevieren in de harten der menschen. Mogen inzonderheid allen, die Hem belijden, levendig overtuigd zijn, dat dáár de alverwinnende kracht van Christus' rijk is te vinden.

Wij huldigen Christus als het Hoofd van ons menschelijk geslacht, als den éénen Koning van alle volkeren en eeuwen. En Hij wijst ons de liefde als den weg om tot Hem en tot den Vader te komen, als de hoogste Waarheid in het Wezen van God zelf, als het leven, dat Hij onvergankelijk mededeelt aan zijne getrouwen.

A. M. C. VAN COOTH.

EVOLUTIE.

Tusschen de geloovige geleerden zijn in den laatsten tijd de meeningen over de evolutie-leer aanmerkelijk veranderd. Terwijl men vroeger de evolutie-leer gevaarlijk en wetenschappelijk onhoudbaar achtte, zijn er thans velen, die een loflied op de evolutie zingen en hare grondstellingen verdedigen [1]).

Wij bekennen eerlijk, dat wij den afkeer niet hebben kunnen deelen en evenmin geneigd zijn met den zegezang in te stemmen. De afkeer was niet verdiend, hoewel zeer verklaarbaar, de victorie is nog volstrekt niet bevochten.

In de volgende bladzijden hopen wij dit aan te toonen.

Onder evolutie-leer verstaan wij in 't algemeen de theorie, welke aanneemt, dat de soorten der levende wezens organisch, of als men wil genetisch of genealogisch, met elkander samenhangen, d. w. z. dat de eene soort uit de andere voortkomt, dat voor de soorten waar is, wat voor de individuen geldt, nl. dat zij een stamboom hebben, die ons — voor sommige? voor vele? voor alle? — tot een gemeenschappelijken oorsprong, eene oer-soort, terugbrengt.

Zooals de lezer ziet beginnen wij met eene onjuistheid; wij schrijven *evolutie* en bepalen de *descendentie*.

Maar dat kunnen wij niet gebeteren; de naam evolutie wordt thans zeer veelvuldig gebruikt, omdat men het er voor

---

1) Zie o. a. Fr. Juan T. Gonzalez de Arintero O. P.: *La Evolucion y la Filosofia Christiana: Introduccion general.* Met de wijsgeerige beschouwingen van dezen geleerde zijn wij 't vrij wel eens; maar wij deelen zijn enthusiasme niet en hebben tegen de waarde, die hij aan de verandelijkheid toekent (Libro primero: *La Evolucion y la mutabilidad*) ernstige bezwaren.

houdt, dat de afstamming der soorten van elkander gepaard is gegaan met eene volmaking, met een vooruitgang, dien men ontwikkeling heeft genoemd, zonder te bedenken, dat ontwikkeling eigenlijk eene ontvouwing is van hetgeen nog in de plooien lag, en dat dus ontwikkeling alreeds eene innerlijke drijfkracht vooronderstelt.

Wij laten verder het *hoe* dezer ontwikkeling buiten beschouwing. De vragen: of de verandering plaats had bij elke nieuwe generatie of tijdens het leven van een individu; of bij die verandering de aangeboren veranderlijkheid met de erfelijkheid samenwerkte en de strijd om het leven, uitkiezend, zich daarbij voegde, dan wel of de omgeving op het individu werkte, zoolang als het zijn individueel leven voortzette — zullen wij niet of slechts in 't voorbijgaan ter sprake brengen.

De wijze immers, waarop de evolutie heeft plaats gehad, de factoren, welke daarbij hebben medegewerkt, de invloeden, welke daarbij in het spel zijn geweest, dit alles is van ondergeschikt belang. Voorop staat de vraag: is er evolutie?

Daarenboven heerscht er omtrent het *hoe* der evolutie eene algeheele verdeeldheid.

»Met betrekking tot dit punt — aldus prof. Steinmann in zijn *Rectoratsrede* 1898 te Freiburg — heeft er wellicht nooit zulk een verschil van meening geheerscht als thans. De tijd, waarin men de verklaring van Darwin, met een naïef vertrouwen, voor het alpha en omega der afstammingsleer aanzag, is lang voorbij. Niet alleen zijn de aanhangers van Darwin's denkbeelden onder elkander verdeeld, maar ook treedt de meening van Lamarck met meer beslistheid en, naar het schijnt, met meer recht op den voorgrond, nu eens in de oude kleedij, dan weder in nieuw gewaad, en zijn de uitkomsten van het historisch onderzoek haar gunstig. Wat de een als den hoofdfactor bij de wording der organismen beschouwt, houdt de ander voor eene quantité négligeable of ziet hij zelfs voor de grootste dwaling dezer eeuw aan. Te midden van deze tegenstrijdige meeningen is het »beginsel der afstamming" alleen de rustende pool".

De naïeve goedgeloovigheid deed vele menschen de ont-

wikkeling voor waar houden, omdat de wijze, waarop het feit zou hebben plaats gehad, hun zoo netjes en duidelijk werd uiteengezet door Darwin en diens geestverwanten, zonder dat zij zich eens ernstig afvroegen, of wel alle feiten, waarop men zich beriep, waar en alle redeneeringen juist waren.

En, zooals het helaas bij vele theorieën gaat, onder de goedgeloovigen waren er velen, die aanstonds de nieuwe theorie in dienst stelden van het ongeloof en bij hoog en laag verzekerden, dat de evolutie-leer onmogelijk anders dan niet-teleologisch kon zijn, dat zij juist leerde, hoe iets schijnbaar doelmatigs (de organen) door de toevallige samenwerking van allerlei noodzakelijk werkende oorzaken ontstaan kon.

Door hen werd de evolutie »der Dritte im Bunde", die met de »eeuwige stof en de eeuwige kracht" en het spontane ontstaan van het leven »generatio spontanea" tot levensdoel scheen te hebben: God buiten de schepping te sluiten en den mensch te brengen tot een volslagen materialisme.

Vandaar de afkeer, een zeer natuurlijke en zeer gerechtvaardigde, welken de nieuwe theorie verwekte bij allen, die geloofden aan den noodzakelijken samenhang tusschen evolutie en materialisme, en niet in staat waren door eigen nadenken en eigen onderzoek in deze de kern te scheiden van den kunstmatigen bolster, het natuurlijke levensdoel der leer van de haar opgedrongen levenstaak. Goedgeloovigheid van weerszijden.

De theorie der evolutie is niet a-teleologisch, niet materialistisch in haar eigenlijk wezen.

Zij *kan* het niet zijn. Het bestaan immers van een persoonlijken oneindigen Schepper kan met zekerkeid door de rede bewezen worden. Uit die waarheid volgt, dat alles, wat er in de natuur is en werkt, zijn ontstaan dankt aan den schep penden wil Gods, die met kennis der gevolgen de oorzaken schiep, welke de gevolgen zouden voortbrengen.

De kennis van het doel heeft, als wij zoo mogen spreken, de schepping der oorzaken (causae secundae) beheerscht en de geheele natuur moet teleologisch zijn. Bestaat er dus evolutie dan moet ze teleologisch zijn; dit is a priori bewijsbaar.

Daarenboven moet de evolutie teleologisch opgevat worden wil zij eenigen redelijken zin hebben; op straffe van niet zijn, moet zij teleologisch wezen, zooals wij in ons opstel over oorzaken aantoonden [1]).

De waarschijnlijkheid nl. dat duizende en duizende oorzaken, inwerkende op duizenderlei wezens, zonder eenige orde of regelmaat, toch een geordend geheel zullen voortbrengen, is zoo klein, dat ze door ieder = 0 gesteld wordt, die niet ten gerieve eener vooringenomenheid anders *wil* redeneeren.

Het duurde dan ook zoo lang niet, of de gemoederen waren op dit punt gerustgesteld; evolutie en materialisme behoorden niet noodzakelijkerwijze bij elkander, ofschoon er vele materialistische evolutionisten bleven en nog blijven bestaan.

Exegetische of dogmatische bezwaren hebben tegen de ontwikkelingsleer, welke het planten- en dierenrijk omvat, niet bestaan. Men heeft terstond ingezien, dat de H. Schrift slechts in zeer algemeene termen van de schepping der organismen spreekt: »dat de wateren voortbrengen", »dat de aarde voortbrenge", en dat zoowel eene rechtstreeksche als eene nietrechtstreeksche schepping der soorten met den tekst der H. Boeken overeen te brengen is. En wat de woorden »elk naar zijn geslacht" en »elk naar zijne soort" aangaat, welke in Gen. I voorkomen, heeft men nimmer gedacht, dat hier van wetenschappelijke onderscheiding sprake was, maar slechts van de voortduring des levens op aarde, zóó dat elk voortteelend wezen zijns gelijken voortbrengt [2]).

Over eene andere moeilijkheid, van wijsgeerigen aard, zijn velen al te luchthartig heen gestapt, terwijl de weêrpartij ze geheel en al onoverkomelijk achtte. En juist bij deze moeilijkheid blijkt het ten duidelijkste, hoe wenschelijk het ware geweest, dat de natuurhistorici wat meer wijsbegeerte en de apologeten wat meer natuurwetenschappen hadden gestudeerd.

---

1) *De Katholiek*, Dl. CXIV, bl. 96.

2) »Ut designaret generationem similem ex similibus". *Summa* I, Q. 72, art. unic. ad 3.

Eene »entente cordiale" ware, zeer tot nut der wetenschap, reeds vóór jaren tot stand gekomen. In een vorig artikel [1]) hebben wij deze moeielijkheid reeds met een enkel woord besproken; het komt ons nuttig voor hier nader daarop in te gaan.

Elk wezen, dat bestaat of mogelijk is, heeft zijne wezenheid (essentia), d. w. z. er is in dat wezen iets, waardoor het eigenlijk is wat het is. Bijvoeging of verwijdering van een de essentie betreffend deel maakt, dat aanstonds dit bepaalde wezen verdwijnt om plaats te maken voor een ander. Van hetgeen wij zelven kunnen maken, van alles dus waarvan de type in onzen eigen geest gevormd wordt, kennen wij het *wezen* nauwkeurig, wij weten b. v. — al kunnen wij 't niet allen even scherp formuleeren — wat tot het wezen van een schip behoort.

Het wezen der dingen, die ons omringen, en die niet van ons afhangen, kennen wij door waarneming, abstractie en redeneering; deze kennis is moeielijk te verkrijgen en zal voor de meeste zaken wel onvolmaakt blijven. Toch weten wij — om een voorbeeld te noemen — dat de mensch is een door een redelijk beginsel levend, maar stoffelijk iets (animal rationale). Neem uit deze bepaling het »redelijke" weg, en de bepaling past nog slechts op de dieren; ontken het »stoffelijke", terwijl ge het »redelijk beginsel" laat bestaan, en ge bepaalt een wezen van hoogere orde, maar niet meer den mensch. Het *wezen* van eene zaak, datgene waardoor ze juist deze is en geene andere, kan tevens niet anders dan de grond zijn, waarom hare werking van zeer bepaalden aard is; daarom is de *natuur* der dingen, niets anders dan hare *wezenheid*, maar nu als het beginsel der werking beschouwd. Men is namelijk gewoon het beginsel, waardoor elk wezen deze of die zeer bepaalde werking heeft, de natuur er van te noemen.

De werking, de uiting der werkzaamheid neemt men waar;

---

[1]) *Over oorzaken*, Dl. CXIV, bl. 96 vv.

en door abstractie en redeneering komt men dan tot de kennis van de natuur en van de wezenheid der dingen.

Wanneer men dezelfde natuur in verschillende wezens erkent, wanneer men tot de overtuiging komt, dat verschillende individueele zaken ééne en dezelfde wezenheid hebben, dan zegt men in de wijsbegeerte, dat deze dingen tot dezelfde *soort* behooren. Zoo behooren, wijsgeerig gesproken, barken, sloepen, fregatten, stoombooten enz. tot de *soort: schip,* maar mag men een vlot of een drijvenden balk geen schip noemen.

Wijl derhalve in de wijsbegeerte het *soortbegrip* datgene omvat, wat *wezenlijk* is, wat *tot de natuur* behoort van eenige afzonderlijke individuën, en wijl de natuur, het wezen, iets is, dat zoo moet zijn als het is op straffe van niet meer te zijn, kan er in de wijsbegeerte van geene soort-*verandering* sprake zijn.

»Datgene, waardoor iets tot eene bepaalde soort gerekend wordt, moet hecht, vaststaande en als ondeelbaar zijn", zegt St. Thomas [1]). Wat daaraan beantwoordt behoort onder de soort; wat daarvan afwijkt, in meer of min, behoort tot eene andere, volmaaktere of minder volmaakte, soort. Vandaar dat de wijsgeer zegt: »De soorten der dingen zijn als de getallen, waarbij de vermeerdering of vermindering de soort veranderen".

Zoomin als tien tot elf zonder onderbreking van continuiteit overgaat, zoo min gaat de eene soort van wezens in de andere over; en zoo goed als men moet zeggen, dat de soort tien in dit geval eenvoudig daar ter plaatse ophoudt te bestaan en vervangen wordt door de soort elf, zoo dient men bij elk soort van wezens van ophouden en beginnen te spreken en moet men eene onderbreking van continuiteit aannemen waar wij iets analoogs zouden zien gebeuren.

Wat tot een soortbegrip behoort, moet geheel in elk individu der soort verwezenlijkt worden en is voor geene verandering, geene vermeerdering of vermindering vatbaar.

Wanneer nu de natuurhistorici zich een weinig met de

---

[1]) *Summa* I. II, Q. 52, art. 1.

ouderwetsche wijsbegeerte moe gemaakt hadden, zouden zij allicht zich gewacht hebben veranderingen, die zij niet feitelijk waarnemen, tot een eisch der wetenschap te proklameeren; en wanneer de wijsgeeren de natuurlijke historie gestudeerd hadden, zouden zij niet à cor et à cris de onverandelijkheid der *organische soorten* hebben staande gehouden.

Aan beide zijden heeft men het wijsgeerig soortbegrip met het natuurhistorisch soortbegrip vereenzelvigd, verdedigd of bestreden, zonder zich te vragen, of beide wel hetzelfde waren.

Zeker er bestaan in de natuur dieren — laten we ons hoofdzakelijk tot de dierwereld bepalen — die elk voor zich volledig bevatten, wat tot het metaphysisch begrip *soort* behoort; maar volgt daaruit, dat die dieren allen ook tot eene der gewone, zoogenaamde soorten zullen behooren?

Er zijn: leeuwen, tijgers, panthers, katten enz., maar is de organische soort leeuw tevens ook eene soort volgens streng wijsgeerige begrippen? Zulks volgt volstrekt niet; 't is best mogelijk, dat de eigenlijke soort *kat* moet heeten en de leeuwen, tijgers, panthers slechts onderafdeelingen eener werkelijke soort zijn.

De wijsbegeerte heeft dan met alle veranderingen vrede, welke binnen het gebied eener soort plaats hebben; zij laat daar elke evolutie toe, zonder er iets tegen te hebben, wijl die veranderingen niet iets substantieels, iets werkelijks aangrijpen, maar zich tot het bijkomende, het accidenteele bepalen.

Het beginsel, dat bij de wijsgeerige onderscheiding der soorten in de thans levende wereld moet gevolgd worden, geeft de H. Thomas ons aan: »De niet redelijke levende wezens verschillen van soort volgens den graad hunner zinnelijke natuur" [1].

In de natuurlijke historie verdeelt men de dieren in *soorten*, vat de soorten in *geslachten* samen; verschillende geslachten vormen eene *familie*, verschillende familiën eene *orde*, terwijl de orden wederom in *klassen* bij elkander gevoegd worden. Boven de klassen staat de typus en beneden de soort het ras.

---

[1]) *Summa* I, Q. 50, art. 4 ad 1um.

De natuur-philosoof staat voor de vraag: welke dezer groepeeringen omvat nu de wezens van ééne soort? Waar vind ik denzelfden graad van zinnelijk leven? Om op deze vragen te kunnen antwoorden zal hij alle levensuitingen, instinkt inbegrepen, nauwkeurig moeten bestudeeren en tevens, wijl bij het dier alle werking geheel aan de georganiseerde stof gebonden is, alle organen moeten onderzoeken en daarbij voortdurend vergelijkend en onderscheidend, schiftend en ordenend te werk moeten gaan.

Veel materiaal ligt voor dit werk gereed. Het *leven* der dieren is door velen reeds bestudeerd, de vergelijkende anatomie heeft een hoogen trap van ontwikkeling bereikt, de physiologie is door talrijke geleerden in bijzonderheden onderzocht — maar het eigenlijke werk is niet gedaan. Ongetwijfeld ziet ieder, dat een visch een ander leven leidt dan een vogel, en een vogel in zijne levensuitingen verschilt van het zoogdier, zelfs dan wanneer men den klimbaars in de boomen of den niet-vliegenden struisvogel beschouwt, maar de moeielijkheid wordt grooter, wanneer men zich afvraagt of het leven der roofdieren wezenlijk anders is dan het leven der planten-etende dieren, en grooter wederom, wanneer men onderzoekt, of er een wezenlijk verschil valt op te merken b.v. tusschen de natuur der katten en die der honden.

Het werk is niet gedaan, zeiden wij, en wij voegen er bij: wij gelooven, dat het op de boven aangegeven wijze wel niet gedaan zal worden. De studie van het verleden en eene reeks van waarnemingen, nu begonnen en in de toekomst voortgezet, moeten ons de waarde der evolutie-theorie leeren kennen [1]).

Veronderstellen, wij dat de evolutie een feit is, dat de soorten genetisch met elkander samenhangen, en houden wij tevens vast, dat de soorten in den boven uiteengezetten zin werkelijk

---

1) Tot hier waren wij met ons opstel gevorderd, toen wij de verhandeling van Prof. de Vries onder de oogen kregen. De wijsgeerige beschouwing, die wij zullen voortzetten, zooals wij ze gedacht hebben, loopt op soortgelijke resultaten uit als Prof. de Vries verkreeg en waarnam.

onveranderlijk zijn. Hoe moeten wij ons dan den genetischen samenhang der soorten voorstellen?

Zij A eene soort volgens de wijsgeerige opvatting; eene echte onveranderlijke soort en noemen wij *a*, *b*—*k* de organische soorten onder A begrepen. Zonder bezwaar kunnen wij ons dan voorstellen, dat eene verandering binnen de grens der soort A van *a* tot *k* plaats heeft. Zij nu B eene andere, echte, irreductibele, soort en bespreken wij eene evolutie van A tot B. Deze kan dan daardoor plaats hebben, dat een individu der soort *k* b.v. bij generatie een exemplaar *l* voortbrengt, dat feitelijk tot de soort B behoort, hoe veel het overigens op *k* moge lijken; of wel daardoor, dat het individu *k* gedurende zijn individueel bestaan tot een individu *l* wordt. In beide gevallen heeft de soort A, hetzij met *k*, hetzij in *k*, opgehouden en is de soort B met *l* of in *k*(*l*) begonnen; onverminderd de mogelijkheid, dat de soort A in andere individuen kan blijven voortbestaan of niet. In beide gevallen heeft er eene onderbreking van continuïteit plaats gehad.

Er is echter meer.

Volgens de opvatting, welke het soortbegrip als het samenstel van alle *wezenlijke* eigenschappen en hoedanigheden aanziet, is er bij den overgang van *k* tot *l* of van *k* in *l* iets wezenlijks bijgekomen of verloren gegaan, er is iets gebeurd, dat buiten de machtssfeer der soort ligt. Noch de soort zelf noch de gewone invloed der omgeving kan daarvoor aansprakelijk gesteld worden. Een wezen kan zich zelf niet schenken en aan zijne nakomelingen niet overdoen, wat niet in zijn bezit is en niet tot zijne natuur behoort. Evenmin kan langs den gewonen weg der voortteeling eene minderwaardige natuur worden voortgebracht. De geheele kracht ter voortteeling immers gaat van het levensbeginsel uit, en hoewel dat levensbeginsel (de vorm) de geheele stof levend maakt, en dus datgene beheerscht en vereenigt wat ten minste potentialiter eene veelheid is, moet het toch zelf eene onverdeelde en onverdeelbare eenheid zijn, juist omdat het 't levende wezen, dat er door bezield wordt, tot eene eenheid maakt. Is nu dit levensbeginsel een onverdeelbare eenheid, dan kan de kracht

ter voortteeling niet dan op een gelijksoortig levensbeginsel gericht zijn [1]). Nog minder kan een individu tijdens zijn bestaan in een minderwaardige soort overgaan.

Dit alles blijft waar in weerwil van alle kreupelvormen, die van de geboorte af een of andere functie niet kunnen uitoefenen bij gebrek van het orgaan.

Gebeurt er dus bij het te voorschijn treden der soort iets, dat niet ligt in den gewonen loop der natuur, dan dienen wij ook eene niet gewone oorzaak daarbij aan te nemen. Van welken aard die oorzaak overigens zij, in laatste instantie dankt zij haar werkkracht aan den scheppenden wil Gods.

Het is echter niet volstrekt noodig hier een rechtstreeksch ingrijpen van den Goddelijken Wil aan te nemen, of te beweren, dat God op 't een of ander oogenblik een nieuw soort van levensbeginsel en daarmede eene nieuwe plant- of diersoort door Zijn onmiddellijke werking deed ontstaan. Immers wijl het plantaardig en het dierlijk levensbeginsel, de vorm, zooals de scholastici zeggen, geheel en al in alle werkingen aan de stof gebonden is, *kan* het te voorschijn roepen dezer vormen in de stof aan tweede oorzaken worden toegeschreven. Zoo meende de scholastiek: »dat door de kracht van het zaad of door die der sterren levende wezens uit de elementaire stof kunnen voortgebracht worden, maar dat zulks niet gebeurt dan door de kracht, welke in den beginne aan de elementen geschonken is" [2]).

Deze opvatting dankt echter haren oorsprong aan eene onvolledige kennis der natuur en aan eene onjuiste waarneming. Had de scholastiek geweten, dat ook het kleine gedierte, voor hetwelk zij deze wijze van ontstaan aannam, zijne wording aan andere levende wezens en aan het zaad dankt, zij hadde, getrouw aan het beginsel: »Datgene, wat volgens de natuur (naturaliter) uit zaad geboren wordt, kan

---

1) Vgl. *Summa* I, Q. 33, art. 2 ad 4um: »De ratione generantis est quod generet sibi simile secundum formam".

2) *Summa* I, Q. 71, art. unic. ad 1um.

niet op natuurlijke wijze zonder zaad ontstaan" [1]) aan deze wijze van wording niet gedacht.

Volgens de bovenstaande opvatting zoude het mogelijk zijn, eene evolutie, welke met voor het oog bijna onmerkbare verschillen werkte, zonder gevaar voor het wijsgeerige soortbegrip, aan te hangen, en wij zouden tot deze verklaring onze toevlucht nemen, wanneer wij eene zoodanige evolutie onder onze oogen zagen plaats hebben, of, wat op hetzelfde neerkomt, indien wij er de historische zekerheid van hadden. Dit is echter niet het geval.

Tot nog toe schijnt men geene soort te hebben zien ontstaan. Wij bedoelen hier niet eene soort beantwoordende aan het wijsgeerig begrip, maar eene soort volgens de gewone opvatting der natuurkundigen. Van daar dat Taschenberg oordeelt: »dat hij, die een rechtstreeksch bewijs voor de juistheid dezer [evolutie-] theorie eischt, beter doet maar altijd een tegenstander dier leer te blijven" [2]); en dat Vacherot [3]) beweert: »Zoolang deze verklaring van den oorsprong der wezens niet bevestigd wordt door een geheele reeks van beslissende waarnemingen en proefnemingen, blijven zij op het gebied der hypothesen; en, om de waarheid te zeggen, er is geen wezenlijke vooruitgang merkbaar, waaruit men zou kunnen opmaken, dat zij eerstdaags tot het gebied der wetenschappen zullen gaan behooren".

Vandaar dat zelfs Haeckel, in een onbewaakt oogenblik, van den natuuronderzoeker een getuigenis van instemming met de afstammingsleer vraagt, niet op grond der feitelijk waargenomen verandering der soorten, maar omdat hij meent, dat men verplicht is, »deze theorie in elk geval aan te nemen en zoo lang vast te houden, tot er eene andere komt, die het op zich neemt, een even grooten overvloed van feiten op even eenvoudige wijze te verklaren" [4]). En

---

1) Ibid.

2) *Verwandlungen der Tiere.*

3) *Revue et deux mondes*, 1878, VI.

4) *Natürliche Schöpfungsgeschichte*, 1879, S. 25.

al verzekert de Professor uit Jena in zijne op den 26 Aug. 1898 te Cambridge gehouden redevoering, dat de afstamming — met name die van den mensch — een historisch feit is, zoo voegt hij er in eene noot toch bij, dat zijne stamboomen (die niets anders kunnen zijn dan de graphische voorstelling van het historische feit) niets meer zijn »dan hypothesen, langs methodischen weg gevonden, en voor onbegrensde verbetering vatbaar, in overeenstemming met de onbegrensde uitbreiding van de ervaringswetenschap" [1]).

Er blijven twee wegen open: langs den eenen, den weg, die in de toekomst ligt, komen wij wellicht tot zekerheid op het stuk van de evolutie-leer; langs den anderen, die in 't verleden is, brengen wij 't slechts tot eene mogelijkheid en eene waarschijnlijkheid.

In de toekomst ligt de weg der waarneming en proefneming, die door dit geslacht begonnen, door de geleerden van 't nageslacht zal worden voortgezet.

Voor wie om zich heen ziet is 't duidelijk, dat de levende individuën geene kristalvormen zijn, en dat niet alleen elk leven een zekere mate van plasticiteit bezit, maar dat er ook in den loop der tijden veranderingen plaats grijpen. Waarneming en proefneming moeten bepalen of er *richting* in die veranderingen zit, of er *grenzen* zijn aan de veranderlijkheid, of die veranderingen met differenties of met differentialen, met goed merkbare of oneindig kleine verschillen, opereeren.

Wij voor ons gelooven, dat men langs dien weg tot de ervaring zal komen, dat er grenzen zijn, welke die veranderingen niet zullen overschrijden, en dat men zal leeren inzien, dat die grenzen de eigenlijke soorten zullen omsluiten, zoodat elk duidelijk begrensd gebied aan een bijzonderen graad van het organisch leven zal beantwoorden. Tevens zal men, dunkt ons, tot de erkenning komen, dat de thans in de leerboeken aangegeven soorten geen eigenlijke soorten zijn, en dat het organisch soort-begrip veel te eng genomen is.

---

1) *Over den tegenwoordigen stand van onze kennis v. d. oorsprong v. h. menschelijk geslacht,* bewerkt door A. H. Gerhard, bl. 45.

De grenzen zullen, dunkt ons èn onoverkomelijk zijn èn duidelijk zichtbaar worden; het onoverkomelijke der grenzen zal nl. de vraag doen rijzen, waarom datgene, wat tot aan de grens veranderlijk bleek, niet over de grens heen zich uitzette, en deze vraag zal tot eene nauwkeuriger studie van het organisch leven en zijne wezenlijke kenmerken leiden.

Wij meenen zulks, omdat het ons voorkomt, dat hetgeen in het wezen der dingen ligt ook in de organisatie en in de werking moet zichtbaar zijn, in weerwil van het bekende: »Infimum supremi tangit supremum infimi": het laagste eener hoogere orde staat nabij het hoogste eener lagere orde.

Daar het vegetatief leven wegens de grootere beperktheid zijner vermogens veel geringere wezenlijke verschillen toelaat dan het zintuigelijke, het sensitieve leven, zullen in het plantenrijk de echte soorten minder talrijk zijn dan in het dierenrijk en de mogelijke veranderingen derhalve grooter en talrijker. Binnen het gebied eener irreductibele soort zouden de thans zoogenaamde soorten niet monophyletisch behoeven te ontstaan, maar de polyphyletische wording, het ontstaan van meer dan één exemplaar der nieuwe zoogenaamde soort en het ontstaan dier soort op verschillende plaatsen, zou mogelijk blijven.

Zukunftsmusik! zal de lezer zeggen en wij zullen 't niet tegenspreken, maar wij wenschen toch te doen opmerken, dat het voorspel tot deze Zukunftsmusik reeds in 't verleden ten gehoore werd gebracht en dat het thema reeds zachtjens wordt ingezet.

Over het praeludium spreken we later; luisteren we voor 't oogenblik naar het inzetten van het thema. »Sedert [Darwin] echter — aldus Prof. H. de Vries [1]) — heeft Quetelet zijne beroemde wet ontdekt en legde hij daarmede de variabiliteit plotseling aan banden. De veranderlijkheid volgt vaste regels; men kan haar niet meer toedichten wat in die regels niet past. Zij is niet onbegrensd en keert steeds in zich zelve terug. Zij kan door bepaalde oorzaken, en met,

[1]) *Hoe de soorten ontstaan.*

name door keuze van in ééne richting uitmuntende individuen, een tijd lang uit haar middenpunt gebracht worden; maar zoodra die oorzaken en die keuze ophouden, keert zij naar dat middenpunt terug. Zij bestaat in een meer of minder, in plus-variaties of in minus-variaties, maar op andere wegen dan die meerdere of mindere ontwikkeling der aanwezige eigenschappen ziet men haar niet gaan. Zij vergroot en verkleint, maar *zij schept niets nieuws* [1]). De tegenwoordige variabiliteitsleer is niet gunstig aan de meening omtrent het ontstaan van soorten, door geleidelijke toename dier veranderlijkheid".

De kleine veranderingen doen »veredelde soorten" ontstaan, die in het plantenrijk niet zaadvast zijn en in het dierenrijk niet bestendig. Voor die veranderingen, welke zaadvaste variëteiten, eigenlijke bestendige rassen, doen ontstaan, meent de Hoogleeraar, op grond van eigen scherpzinnige waarnemingen schok- of sprongvariaties te moeten aannemen, waarbij eensklaps eene goed merkbare, zij het dan ook niet groote, afwijking ontstaat in één nieuw voortgebracht individu of tegelijkertijd in vele individuën. De proefneming van Prof. de Vries werd op planten gedaan; de theorie is evenzeer op het dierenrijk als op het plantenrijk toepasselijk.

Plotselinge overgang derhalve, zelfs in de onderafdeelingen der groepen, welke men in de natuurlijke historie als soorten beschouwt, en die, zoo meenen wij, niet aan het metaphysisch soortbegrip beantwoorden.

Tengevolge dezer waarnemingen van hetgeen feitelijk in de natuur plaats heeft, volgt bij den Professor nu terstond de terugkeer tot de juiste wijsgeerige opvatting: »Deze theorie herstelt de oude leer van de onveranderlijkheid der soorten in eere. En deze onveranderlijkheid is een zoo algemeene ervaring, dat zij steeds een zeer zwak punt in Darwins afstammingsleer gebleven is... Elke soort is onveranderlijk zoolang zij bestaat. Al hare eigenschappen varieeren meer of minder, volgens Quetelet's wetten, maar het type, waartoe

---

1) Wij cursiveeren.

al deze wisselingen steeds terugkeeren, blijft in den loop der eeuwen precies hetzelfde. Veranderen doet de soort alleen dan, wanneer zij andere voortbrengt. Of liever zij verandert daarbij zelve niet; zij blijft naast de *nieuwe soorten* [1]) onveranderd voortbestaan".

Wat de Hoogleeraar hier zegt, geldt volgens zijne opvatting van de groepen, die men thans soorten noemt en zal ook geldig verklaard moeten worden (a pari of a fortiori) voor die groepen, welke aan het wijsgeerig soortbegrip beantwoorden.

Of de schok-variaties als een algemeenen factor in het dierenrijk en in het plantenrijk zullen erkend worden; of deze sprongen ons zullen brengen over de grens, welke de thans bestaande soorten scheidt, en of, zooals de Hoogleeraar meent, de organische soorten werkelijk mutatie-perioden hebben, waarin zij meer dan op andere tijden geneigd zijn tot sprongvariaties, zal de voortgezette waarneming moeten leeren.

Wanneer we echter in de teekeningen der oud-Egyptenaren zonder moeite het ras windhond herkennen, dat ook thans nog leeft, komt het ons voor, dat de organische soort canis familiaris, waartoe het behoort, nog standvastiger zal zijn dan het ras, en dat de eigenlijke soort: hond, waartoe dan nog wolven en chacals zouden kunnen behooren, bestand zal blijken tegen alle geleidelijke en alle sprongvariaties.

Luisteren wij thans naar het praeludium, dat in lang vervlogen eeuwen gespeeld werd, maar waarvan ons de noten nog bewaard zijn gebleven.

Moet de toekomst ons leeren, waartoe onze huidige organische soorten het kunnen brengen, de studie van het verleden zal ons moeten zeggen, waar ze vandaan komen, welke hun stamboom is. Alleen deze studie zal ons omtrent de herkomst der huidige soorten kunnen inlichten. Zekerheid echter verkrijgen we langs dien weg niet, waarschijnlijkheid, hooge waarschijnlijkheid, is alles, wat we kunnen verwachten

---

[1]) Wij cursiveeren.

en deze hooge waarschijnlijkheid zal slechts, wanneer we vele andere waarschijnlijkheidsfactoren in onze redeneering opnemen, tot eene hoogste waarschijnlijkheid kunnen aangroeien.

Er is gedurende de laatste jaren op het gebied der palæontologie goed werk gedaan en het beste, naar onze meening, is dat men de planimetrische stamboomen voor goed aan kant heeft gezet.

Een planimetrische stamboom van den ouden stempel teekent ons Haeckel in zijne *Natürliche Schöpfungsgeschichte*. Wij vinden daar in 65 nummers de voorouders van den mensch in opgaande lijn, te beginnen met no. 1: »dierlijke moneren". Onder de nummers 7, 8 en 9, worden daar aangegeven manteldieren (tunicata), lancetvischje (amphioxus), wormvisch (myxinoida), alsof uit de manteldieren de lancetvisschen, en uit deze de wormvisschen waren voortgekomen. Deze drie diervormen leven echter thans; zij zijn als het ware punten, die in hetzelfde platte vlak (de tegenwoordige periode n.l.) gelegen zijn. De samenhang tusschen die dieren onderling moet echter in eene vroegere periode der palæontologische geschiedenis gezocht worden. Dezelfde fout maakt Haeckel, waar hij de rimpelslang, de kieuwsalamanders, de staartsalamanders en de vorschen onder de stamheeren rangschikt. Erger nog en onwetenschappelijker is de samenstelling: oer-vogel (archaeopteryx), watervogelbekdier (ornithorhynchus), landvogelbekdier (echidna); want de twee laatsten leven thans en gaan niet in elkaar over; en de eerste is, zooals Dr. Steinmann in zijne *Rectoratsrede* zegt, een *eindterm*, die in de jura-periode leefde en geen stam gevormd heeft.

De nieuwe wetenschap neemt, naar waarheid, de verschillende geologische formaties als vlakken aan, die in de diepte op elkander volgen en plaatst de fossielen elk in zijn vlak, om die met de vormen van de andere vlakken al of niet te verbinden, naarmate er werkelijk verband ontdekt wordt. Zoo zijn de thans levende vormen zeker eindpunten der verschillende ketens, die zich met of zonder vertakkingen in de diepte

uitstrekken; de fossiele vormen kunnen eindpunten zijn of vormen, welke aan andere aansluiten [1]).

Men leerde »in de diepte zien" en construeerde wat wij zouden willen noemen »stereometrische stamboomen".

Voor volkomen vertrouwbaar houden wij deze stamboomen niet, wijl de geologische tijdrekening nog niet geheel en al los gemaakt is van den invloed van het systeem, dat er door heette bewezen te worden, en nog niet voor goed gegrondvest is op de opelkandervolging der lagen, zooals men die uit de ligging ten opzichte van elkander, en met terzijdelating van de chronologie volgens de fossielen leert kennen. Wij moeten immers zeker zijn van de volgorde, buiten de fossielen om, eer wij iets ten opzichte van de afstamming en den organischen samenhang der diersoorten kunnen zeggen [2]).

Buitendien zijn onze geologische oorkonden onvolledig en wij weten niet, van welk belang de ontbrekende stukken zijn.

Maar toch is het geologisch en paleontelogisch materiaal in den laatsten tijd veel rijker geworden, veel beter onderzocht en veel logischer gerangschikt, zoodat de gevolgtrekkingen, die men thans uit de gegevens trekt, veel meer waarschijnlijkheid hebben dan de vroeger half in den blinde opgezette theorieën.

Laten wij deze gevolgtrekkingen vernemen uit de *Antrittsrede*, welke Branco in de openbare zitting van de »Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften" hield op den 28 Juni 1899 [3]).

»Wanneer alle levende wezens uit een enkelen oer-vorm ontstaan zijn, dan moeten er overgangsvormen tusschen alle groote afdeelingen van het dieren zoowel als het planten-rijk bestaan hebben; men kon derhalve verwachten, dat men tusschen het groote aantal fossiele overblijfsels, die wij reeds

---

[1]) Wij deelen hier in 't voorbijgaan mede, dat ten gevolge van nauwgezettere studies de biogenetische grondwet van Haeckel op zij werd gezet en de »strijd om 't leven" een factor van minder beteekenis bleek te zijn voor de vorming der soorten. Vgl. Steinmann o. c.

[2]) Vgl. *De tijdrekening en de geologie*, Dl. XCIII, bl. 299.

[3]) *Sitzungsberichte*, XXXI, XXXII, 21 en 28 Juni 1900.

kennen, ten minste eenige verbindingsstukken gevonden had.

»Dit is echter bij de dieren niet het geval; wij hebben geene fossiele overgangsvormen tusschen de stammen noch tusschen de talrijke klassen, waarin de stammen zich verdeelen. Ook de Archaeopteryx is niet half vogel half reptiel, maar een vogel, zij het ook met kenteekenen der reptielen. Amphibieën en reptielen waren vroeger niet zoo scherp van elkander gescheiden als nu; maar een eigenlijke overgangsvorm tusschen deze beide stammen is niet bekend. Eveneens kennen wij bij de fossiele planten met zekerheid geen verbindingsstukken tusschen de grootere groepen. De cycadofilices konden er voor dienen, indien ze zeker waren wat hun naam zegt; maar dat is zeer twijfelachtig.

»Dit opvallend ontbreken van verbindende leden tracht men, zooals bekend is, daardoor te verklaren, dat de middenvormen spoedig uitstierven en om die reden niet zulke talrijke overblijfsels konden nalaten als de begin- en de eind-leden. Deze verklaring bezit overredingskracht voor hem, die werkelijk overtuigd wil zijn, omdat zij van de geloofswaarheid uitgaat, dat alle levende wezens verwant zijn in den bloede, uit eene enkele soort zijn ontsproten en dus door overgangen moeten verbonden zijn geweest.

»Misschien is dat zoo gegaan en vinden we de verbindingsstukken nog, maar toch ware eene andere verklaring eenvoudiger, ongezochter, n.l. deze, dat de verbindingsstukken daarom ontbreken tusschen zekere groote afdeelingen, omdat ze nimmer bestaan hebben, wijl elke dezer afdeelingen haar eigen begin had, van waar de hoogere wezens zich uit de lagere ontwikkelden. Voor deze meening pleit nog eene tweede reden. De oudste fauna's van het Cambrium, het Algonkium en het Onder-silurisch inbegrepen, zijn reeds veelzijdig en hoog georganiseerd, al bestaan zij slechts uit ongewervelde dieren. Waren nu alle dieren uit éénen oer-vorm ontstaan, dan moeten, wegens de onzeggelijke langzaamheid, waarmee de ontwikkeling zich voltrok, onmetelijke tijdruimten reeds verloopen zijn tusschen het begin van het leven op aarde tot aan het Cambrium".

Branco zet dan uiteen, waarom die onmetelijke tijdruimten niet voor de ontwikkeling beschikbaar zijn geweest, en besluit: »Zoo hebben we dan twee redenen: de eerste is het tot nog toe ontbreken der overgangsvormen tusschen de groote afdeelingen der dieren- en plantenwereld; de tweede de naar het schijnt onvoldoende lengte van den beschikbaren tijd. Rekening houdend met deze twee omstandigheden wordt de verklaring van de wording der levende wezens eenvoudiger en ongedwongener, wanneer wij een soortverschil der eerste kiemen aannemen dan wanneer wij slechts ééne soort vooropstellen, waaruit zich alles ontwikkelde".

Met andere woorden: de hypothese van het polyphyletisch ontstaan des levens heeft niet alleen evenveel recht van bestaan als de monophyletische hypothese, maar zij is, met het oog op de feiten ook niet zoo moeielijk te begrijpen. Afzonderlijke ontwikkelingskringen, vele stamboomen in plaats van één enkele: ziedaar het resultaat der nieuwere wetenschap.

In de stamboomen, die men met behulp van eene onafgebroken reeks van vormen heeft kunnen ontdekken, verschillen »twee naburige vormen telkens niet meer van elkander, dan elke twee nauwst verwante soorten onder de thans levende planten en dieren. En in de opéénvolgende lagen volgen zij elkander zóó op, als met de geleidelijke ontwikkeling in den stamboom overeenkomt" [1]). Dit is, dunkt ons, de hoofdreden, welke eene beperkte ontwikkelingsleer waarschijnlijk maakt. Waarom toch zou 't in de natuur zoo zijn, alsof er ontwikkeling ware, indien ze er niet inderdaad geweest was? 't Blijft toch waar, dat men volgens de beginselen der oude wijsbegeerte in de stoffelijke wereld moet zoeken »quid natura rerum habeat"; wat uit den aard der dingen voortvloeit.

Zekerheid geeft ons de historie hier niet. Behalve dat wij hier slechts een op elkander volging en geen uit elkander voortkoming kunnen constateeren, zooals wij in den beginne reeds deden opmerken, bestaat er hier nog eene tweevoudige moeielijkheid.

---

[1]) H. de Vries, o. c.

De eene is, dat, al is de overgang tusschen de vormen klein, zeer klein zelfs, »zoo klein als de bekende verschillen tusschen de locale rassen der landslakken", toch de nauwst verwante vormen in de palaeontologie even scherp van elkander gescheiden zijn als deze rassen [1]). Wij zijn dus verplicht aan eene schok-variatie te denken en wij weten nog niet met voldoende zekerheid, wat die leveren kan.

De andere moeielijkheid ligt in den aard der vondsten. Men vindt meestal slechts de harde deelen der dieren: schelpen, schalen, beenderen enz., en men moet de rest: de inwendige organen, de spieren enz., volgens hetgeen de bestaande wereld ons leert, er bij denken. Deze manier van handelen is zeer zeker de eenig mogelijke en zij is meer dan eens op verrassende wijze door latere volledigere vondsten gerechtvaardigd, maar zij is toch niet geschikt om allen redelijken twijfel op te heffen.

Mogen wij den mensch in den kring der ontwikkelingsleer trekken?

Deze vraag wenschen wij hier in aansluiting aan het voorgaande te behandelen, ofschoon wij ons zeer wel bewust zijn, dat het eene zeer netelige vraag is.

Van eene ontwikkeling van den geheelen mensch als zoodanig, uit een of ander levend wezen, dat geen mensch was, kan geen sprake zijn; de redelijke ziel, die iets geheel anders is dan een dierlijk levensbeginsel, *kan* niet langs den weg der ontwikkeling ontstaan zijn. Vandaar dat niemand, die de redelijke ziel als levensbeginsel van den mensch aanneemt, eene afstamming in den bovengenoemden zin zal erkennen.

En wijl het redelijk levensbeginsel in zijne werkingen, en dus in zijn wezen, *boven* de stof staat, kan aan geen stoffelijke oorzaak het vermogen toegekend worden deze levensforma in de stof te voorschijn te roepen; de voortbrenging van elke ziel is scheppingswerk en als zoodanig de werking van een bijzonderen wil Gods. Wij hebben niet noodig onze toevlucht

---

1) De Vries, o. c.

tot de openbaring te nemen of naar een dogmatische verklaring om te zien; deze onmogelijkheid is wetenschappelijk zeker.

De bovengestelde vraag moet op andere wijze geformuleerd worden. Mogen wij het er voor houden, dat het *lichaam* van den mensch door de ontwikkeling zoozeer tot de redelijke bezieling kan worden voorbereid, dat er om den mensch voort te brengen, niets meer behoeft te gebeuren dan deze bezieling? En, zoo neen, kunnen wij aan de ontwikkeling eene gedeeltelijke voorbereiding van het lichaam overlaten, terwijl wij voor de laatste volmaking de tusschenkomst van een scheppenden wil aannemen?

Op de eerste vraag moet, dunkt ons, het antwoord ontkennend luiden. Het zinnelijk leven van den mensch staat op een hoogeren trap dan het zinnelijk leven der dieren; een dierlijk levensbeginsel kan dus niet een zinnelijk wezen (in casu zich zelf) zoo ver brengen, dat zijn lichaam zonder meer geschikt is om levend te worden door een redelijke ziel, die dan, behalve dat zij redelijk is, tevens het beginsel is van het zinnelijk leven.

Zeker de phantasmata, de zintuigelijke (zinnelijke) gezichts- gehoors- gevoels-beelden zijn in de dierlijke hersens en in de menschelijke niet wezenlijk verschillend en in beide wezens van stoffelijken aard, maar de phantasmata dienen bij den mensch tot vorming van denkbeelden, welke tot oordeelen kunnen samengevoegd worden en in woorden kunnen worden uitgesproken of in teekens worden uitgedrukt.

En onder den invloed van den wil kunnen de denkbeelden — organisch derhalve de phantasmata — op duizenderlei wijzen worden verbonden en vereenigd, eene werking, die bij de dieren niet noodig is en niet bestaat. Daaruit volgt, dat menschenhersens veel volmaakter zijn dan dierenhersens, en verder dat een levensbeginsel, dat niet hooger staat dan het dier, geen dierenhersens tot menschenhersens kan maken. Deze eerste verschillen eischen nu wederom andere, met de voeding en derhalve met den bloedsomloop samenhangende verscheidenheden; om niet van het verschil in den fundamen-

teelen zin, den tastzin, te spreken, zoodat, voor het geheel, geen dierlijk leven een lichaam voor menschelijk leven geschikt kan maken.

Er zijn er, die dit wèl voor mogelijk gehouden hebben, vooral wijl de scholastieke wijsbegeerte in datgene, wat een mensch zal worden, eerst een vegetatief, dan een sensitief en eindelijk een redelijk levensbeginsel aanneemt, waarbij aan de beide eerste de taak wordt toegekend het organisme voor te bereiden voor het laatste [1]).

Hierbij wordt echter uit het oog verloren, dat er bij deze voorbereiding wel sprake is van een zinnelijk levensbeginsel, maar dat, wijl voor den mensch het zinnelijk leven hooger staat dan het zinnelijk leven der dieren, dit beginsel in den mensch ook hooger moet staan dan de levensvormen der dieren. Wij hebben daarom ook gezegd: geen *dierlijk* levensbeginsel kan het lichaam zoo verre voorbereiden, dat er niets meer te doen blijft dan het instorten der redelijke ziel; wij zeggen niet, dat geen zinnelijk beginsel daarvoor zou kunnen dienen. Maar wanneer een zinnelijk levensbeginsel daarmede zal belast worden, volgt het uit den aard der zaak, dat dit niet van een dierlijk beginsel kan komen, niet bestemd is om een dierlijk leven te doen voortbestaan, maar enkel en alleen deze voorbijgaande functie heeft, zooals het de scholastiek ook opvatte [2]).

Daarenboven is bij de individueele ontwikkeling van de vrucht in den schoot der moeder de invloed van een tweevoudig menschenleven, ook volgens de scholastieke opvatting, mede een factor, wiens invloed niet weggecijferd mag worden [3]).

De vraag, die wij stelden, dient echter nog van een paar andere zijden beschouwd te worden.

Het verschijnen van den mensch op aarde is een historisch feit; de geschiedenis kan boeken, dat hij er is en, als de

---

1) Zie *Summa* I, Q. 118, art. 2 ad 2um.
2) Ibid. Q. 76 art. 5 C.
3) Ibid. Q. 118, art. 1 ad 3um et 4um; art 2 ad 3um.

mensch zijne chronologische tabellen van den beginne af had bijgehouden, ook hoe lang hij er is. Maar de historie kan niet mededeelen, hoe hij er gekomen is. Zijn verschijnen is immers het gevolg eener scheppende daad Gods, en vóór zijn verschijnen op aarde kon van eene historie geen sprake zijn. Het *hoe* der schepping moeten wij dus uit de openbaring weten.

't Is bekend, dat de openbaring zoo over de schepping van den mensch spreekt, dat eene eeuwenheugende traditie de onmiddellijke vorming van het menschelijk lichaam door God heeft aangenomen, en 't is eveneens bekend, dat de tradities buiten den kring der Joodsche en Christelijke godsdiensten mede op een of andere wijze deze opvatting huldigen.

Wij kunnen niet zeggen, dat de tekst der H. Schrift volstrekt geene andere verklaring toelaat dan die eener onmiddellijke vorming van het lichaam des menschen, noch beweren, dat de traditioneele uitlegging, welke aan eene onmiddellijke vorming vast houdt, rechtstreeks een geloofspunt betreft — dan immers kon geen overtuigd katholiek aan een andere verklaring gedacht hebben, zooals toch hebben gedaan o.a. P. Leroy, P. Zahm, Kard. Gonzalez, Mgr. Bonelli.

Evenmin bestaat er op dit stuk eene volkomen duidelijke officieele kerkelijke uitspraak — ook dan ware deze kwestie voor ons van de baan. De eenige uitspraak in deze is, voor zoover wij weten, die van het Provinciaal-Concilie, dat in 1860 te Keulen werd gehouden en welks canones, ofschoon zij de hooge goedkeuring van Rome verwierven, toch de uitspraken van een *provinciaal*-concilie blijven. De verklaring, welke de schepping van den mensch betreft, luidt daar als volgt: »Primi parentes a Deo immediate conditi sunt. Itaque Scripturae Sacrae fideique plane adversantem illorum declaramus sententiam, qui asserere non verentur, spontanea naturae imperfectioris in perfectiorem continuo ultimoque humanam hanc immutatione, hominem, si corpus quidem spectes, prodiisse" [1]).

---

1) »Onze eerste ouders zijn onmiddellijk door God geschapen. Daarom verklaren, wij dat geheel en al tegen de H. Schrift en tegen het geloof is de

De *onmiddellijke schepping* der eerste ouders blijft bestaan, ook voor het geval, dat slechts de schepping en de instorting der redelijke ziel in een reeds voorbereid lichaam heeft plaats gehad, want daardoor eerst, kan men zeggen, wordt de mensch als mensch geschapen. En wanneer wij in den tweeden volzin op alle woorden letten, is slechts die leer veroordeeld, welke het lichaam van den mensch *van zelf* (spontanea immutatione) door transformatie doet ontstaan, en blijft er dus nog plaats voor de meening, welke een door God gewilde en bestuurde ontwikkeling van het menschelijk lichaam aanneemt. Voor de hand ligt echter noch deze tekstinterpretatie, noch deze verklaring van de uitspraak van het concilie van Keulen.

Wij voor ons stemmen van harte in met het woord van St. Thomas: »In die zaken, die niet behooren tot de noodzakelijkheid des geloofs, hebben, de heiligen verschillende zienswijzen mogen hebben en dat staat ook ons vrij" [1]). »Daar de H. Schrift op velerlei wijze kan verklaard worden, moet niemand zich zoo zeer aan ééne verklaring binden, dat hij aan die verklaring vasthoude ook dan, als het zeker blijkt, dat de zin, dien hij aan de H. Schrift hechtte, valsch is, en wel dient dit te geschieden, opdat niet de H. Schrift om zulke handelwijze bespot worde door de ongeloovigen en dezen de weg tot het geloof worde afgesneden" [2]). Maar, in overeenstemming met de regels der uitlegkunde, meenen wij, dat men van de gewone verklaring der Schriftwoorden en van den voor de hand liggenden zin der teksten niet moet afwijken, dan wanneer eene zeker erkende waarheid daarmee in strijd is. Zoo vatte het de H. Thomas op in navolging van hetgeen de H. Augustinus reeds gezegd had: »Van al hetgeen zij [de ongeloovigen] over de natuur der dingen met ware bewijsgronden zullen kunnen staven, zullen

---

meening van hen die zich niet ontzien te beweren, dat de mensch, wat zijn lichaam betreft, voortgekomen is uit eene van zelf ontstane verandering, waarbij voortdurend een minder volmaakte natuur in eene meer volmaakte en eindelijk in deze menschelijke natuur overging."

1) *II Sent.* Dist. 2, Q. I, a. 3.

2) *Summa* I, Q. 68, art. 1.

wij aantoonen, dat het niet tegen onze H. Boeken is" [1]).

Indien wij iets meer wenschen te beweren, met het oog op de wijze, waarop, thans meer dan vroeger, de wetenschap wordt beoefend, zou het dit zijn: wanneer eene wetenschappelijk vaststaande waarheid een andere verklaring der tekstwoorden vordert, dan *moet* men tot deze andere verklaring besluiten; indien eene, in allen deele redelijke en op de waargenomen feiten gegronde wetenschappelijke hypothese eene andere verklaring vordert, dan *mag* men deze verklaring als mogelijk beschouwen en aanhangen, maar men mag ze niet als noodzakelijk eischen of opdringen.

Zoo hangt ten slotte ons antwoord op de gestelde vraag af van de waarde der hypothese over de ontwikkeling van het lichaam van den mensch, zóóver dat er aan dat wezen niets meer ontbrak dan de ziel om volkomen mensch te zijn.

Wij zullen bij vele aanhangers der ontwikkelingsleer wellicht eenige verbazing wekken, als wij beweren, dat dit onderdeel der evolutie-hypothese, volstrekt geene aanspraak mag maken op den naam eener wetenschappelijke hypothese; 't is slechts een denkbeeld, dat heel en al in de lucht hangt. Want vooreerst staat de mensch, zelfs wat zijn geraamte betreft, volkomen geïsoleerd tusschen de dierenwereld; al wat men zoo nu en dan als overgangsvorm aan de markt heeft gebracht, bleek bij nader onderzoek niet ter zake dienende of zonder overtuigende bewijskracht. Maar, en dit is o. i. het voornaamste, men is nog niet eens beginnen te zoeken daar, waar men zoeken moest. Wat kan er aan scheen- en kuitbeenderen, aan ribben- of borstbeenderen, toch gelegen zijn? Het voornaamste orgaan, dat bij de eigenlijke menschelijke functie te pas komt — ja waaraan volgens de materialistische evolutionisten die functie in toto gebonden is — het orgaan, dat wij bij het denken noodig hebben, zijn onze hersenen. En nu ontbreekt in de wetenschap:

a. de volledige kennis der menschelijke hersenen, met hare

---

[1]) *De Genesi ad litteram,* I, c. 21.

cellen en verbindingsvezels, inclusief de functie van ieder dezer;

b. de formula, die van herseninhoud tot hersenconstitutie kan doen besluiten;

c. de kennis der herseninhouden van de ontbrekende schakels;

d. de wetenschap van hetgeen er zooal in de dierenwereld door hersenevolutie te verkrijgen is.

Op den weg, die, wetenschappelijk, tot de erkenning eener mogelijke evolutie zou leiden, is nog nauwelijks een voet gezet. Men heeft zich druk gemaakt met bijzaken en de hoofdzaak over het hoofd gezien.

Herhalen wij thans onze vraag: mogen wij het er voor houden, dat het lichaam van den mensch door de ontwikkeling zoo zeer tot de redelijke bezieling kon worden voorbereid, dat er om den mensch te vormen, niets meer behoefde te gebeuren dan deze bezieling?

Het antwoord moet dan luiden: noch de wetenschap noch de wijsbegeerte laten hier een bevestigend antwoord toe, en dientengevolge kunnen wij ook de woorden der H. Schrift niet in den zin eener evolutie-theorie verklaren.

Onze tweede vraag was deze: kunnen wij aan de ontwikkeling eene gedeeltelijke voorbereiding van het lichaam overlaten, terwijl wij voor de laatste volmaking de tusschenkomst van den Schepper aannemen?

Op natuurwetenschappelijk gebied bestaan hier dezelfde onzekerheden als zich bij de eerste vraag voordeden. Deze hypothese staat evenzeer buiten de waarneming als de vorige. Daar echter bij deze meening de voor de hand liggende opvatting der Schriftuurwoorden beter in 't oog gehouden wordt, de traditioneele verklaring beter gevolgd en de wijsgeerige moeilijkheid wordt vermeden, zien wij in een bevestigend antwoord op deze vraag voor wie meent, dat hij daarmee zijn evolutionistisch gemoed tot vrede brengt, geen onoverkomelijk bezwaar.

Geen wonder alzoo, dat aan sommige katholieke schrijvers, die

evolutionist wenschen te zijn in den zin der eerste door ons gestelde vraag, van hooger hand het zwijgen is opgelegd. Dat is een wijze maatregel der hoogere ambtenaren van de munt, die stukken van onzeker gehalte uit den omloop terugnemen, opdat niemand schade lijde. Wegens de onzekerheid der wetenschappelijke waarde van het alliage en wegens de niet voldoende gewaarborgde vermenging van exegetische en wetenschappelijke specie is deze maatregel niet alleen gerechtvaardigd, maar o. i. zeer in het voordeel der wetenschap. Want terwijl voorbarige conclusiën daardoor worden buitengesloten, wordt aan het streng wetenschappelijk onderzoek hoegenaamd geen hinderpaal in den weg gelegd.

Deze houding is niet specifiek Roomsch, maar eenvoudig weg Christelijk. Als bewijs dat de geloovige protestanten eensluidend denken en oordeelen volgen hier de woorden van Max Reischle, professor in Halle [1]): »Op geheel bijzondere wijze dienen wij hier [ten opzichte van de hypothese over de dierlijke afstamming van den mensch] eene afwachtende houding aan te nemen; zelfs voegt ons eene hooghartige terughoudendheid. Niet alleen wegens de anti-godsdienstige gevolgtrekkingen en de ruwe bespotting van het Christendom, die zich aan deze hypothese hebben vastgehecht, maar ook wegens hare onzekerheid, die door niets helderder in het licht wordt gesteld dan door de zelfbewuste verdediging als een Haeckel ze beproeft".

Roermond. J. M. L. KEULLER.

[1]) *Christenthum und Entwicklungsgedanke.*

HAECKEL'S OORKONDEN OVER DE AFSTAMMING VAN DEN MENSCH.

Niet ten onrechte werd door Huxley de vraag naar de afstamming van den mensch, naar de plaats, welke hij in het heelal inneemt, de vraag aller vragen genoemd, het probleem dat in zekeren zin aan alle anderen ten grondslag ligt. Het is toch niet enkel van natuurwetenschappelijk belang, de afkomst van den mensch vast te stellen, hem de plaats aan te wijzen, welke hij krachtens zijn oorsprong en natuur moet innemen. Wanneer ooit, dan mag wel van deze vraag getuigd worden: dat op den bodem de godsdienstige vraag verscholen ligt. Slechts is het te betreuren, dat de ernst, waarmede men aan de beantwoording durft treden, niet zelden zoo weinig overeenstemt met het uiterst groote gewicht. Deze zal wel bij de meesten de indruk geweest zijn, ondervonden bij het doorlezen van Haeckel's verleden jaar verschenen werkje, dat de redevoering bevatte, door hem uitgesproken op het internationale zoölogen-congres, in den zomer van 1898 te Cambridge gehouden en daarna, met noten verrijkt, in het Duitsch uitgegeven.

Op elke bladzijde mist men dien bezadigden ernst, die bij alle wetenschappelijke vragen, doch vooral bij dit zoo gewichtig, onderwerp zoo gebiedend noodzakelijk is. Met een meer dan professoraal gezag en toon worden stellingen uitgesproken, wetten in wat technische termen vastgesteld, conclusies getrokken, met absolute zekerheid, uit hypothetisch opgestelde en gerangschikte feiten; doch eigenlijke argumenten, die het beweerde, ware het ook maar waarschijnlijk maken, zoekt men te vergeefs.

Wijl reeds eene Nederlandsche vertaling van Haeckel's

werkje het licht zag en natuurlijk den onvoorwaardelijken lof van vrijdenkers-bladen [1]) mocht wegdragen, zal het wellicht niet van belang ontbloot wezen, zoo niet het geheele werkje, dan toch de voornaamste schijngronden, die voor de dierlijke afstamming van den mensch worden aangehaald, aan een korte bespreking te onderwerpen. Eenige uitvallen tegen de waarheden, die de natuurlijke reden of de godsdienst leeren, verdienen slechts der vergetelheid te worden prijsgegeven.

* * *

De groote oorkonden, welke licht moeten verspreiden over den stamboom des menschen, zijn, zooals bekend is, drie in getal: de vergelijkende anatomie, de palaeontologie en de ontogenie.

Alvorens de bewijskracht der vergelijkende anatomie [2]) in het bizonder met betrekking tot de afstamming des menschen te onderzoeken, moge eene bemerking voorafgaan omtrent hare waarde met betrekking tot de descendentie-leer in 't algemeen. Voorzeker is het niet van belang ontbloot de verschillende typen, die in het planten- en dierenrijk vertegenwoordigd zijn, met elkander te vergelijken, de punten van overeenkomst vast te stellen en op die wijze opklimmende of dalende reeksen te scheppen. Doch daarmede is in de verste verte niet de *genealogische* verwantschap bewezen. Men verkrijgt slechts eene systematische indeeling, welke het

---

1) Het loge-blad *Vrije Gedachte.*

2) De vergelijkende anatomie is slechts een onderdeel der algemeene biologie, welke al de wetten van het levende protoplasma omvat. De biologie splitst zich in morphologie en physiologie: eerstgenoemde levert de beschrijving van al de vormende deelen, waaruit het lichaam is opgebouwd, hetzij in volmaakten toestand (anatomie), hetzij in den wordingstoestand (morphologische ontwikkelingsgeschiedenis); de physiologie zoekt de verschillende verrichtingen der organen te verklaren. De anatomie wordt vergelijkende anatomie, wanneer zij het gelijke in de verschillende levende wezens te zamen brengt, het ongelijksoortige afscheidt, om aldus de eenheid en den samenhang van het dierlijk organisme aan het daglicht te brengen. Zie Gegenbaur, *Vergleichende Anatomie der Wirbelthiere* (Einleitung, § 1).

geheugen bij het overzicht goede diensten kan bewijzen, doch niets meer. Zelfs hardnekkige aanhangers der descendentieleer moeten dit toegeven. De classificatie alleen, zegt Spitzer [1]), is bij lange niet voldoende om aan de descendentieleer een vasten en zekeren grondslag te verschaffen, wanneer niet nog vele andere bewijsgronden zich hierbij voegden. Eene systematische indeeling: ziedaar het voornaamste zekere resultaat, hetwelk de vergelijkende anatomie kan bereiken. Wil men andere gevolgtrekkingen daaruit afleiden, zooals de geleidelijke afstamming, en de wetten, waaraan die ontwikkeling gebonden is, dan dient men andere grondslagen te zoeken voor zulk een zuiver hypothetisch gebouw. Alleen dan, wanneer de onderlinge afstamming de eenig mogelijke weg ware, waarlangs de levende wezens de differentieering der organen en dezer overeenkomst hadden kunnen bereiken, alleen dan ware eene conclusie ten gunste der transformatieleer gewettigd en zou de vergelijkende anatomie licht over de afstamming kunnen verspreiden. Doch het is er nog zeer verre af, dat zulks bewezen ware. »Konnte denn nicht auch die Mannigfaltigkeit — zoo zegt te recht Gutberlet [2]) — bei sonst strammer Einheit vom Schöpfer direct beabsichtigt sein? Wir sehen in der gesammten Natur, auch in der anorganischen, wo von einer Descendenz die Rede nicht sein kann, die gröszte, bünteste Mannigfaltigkeit mit der konstantesten Einheit gepart.... Es stellt sich uns in dieser offenbar beabsichtigten Mannigfaltigkeit der ganze Reichthum der Schöpfermacht und Weisheit viel glänzender dar, als wenn *ein* Typus pedantisch festgehalten würde". Lang te voren had reeds de H. Thomas van Aquinen hetzelfde gezegd: »De geschapen dingen konden de volkomen gelijkenis met de scheppende oorzaak niet uitdrukken door eene enkele soort van geschapen wezens; het was daarom noodzakelijk, dat er veelvuldige verscheidenheid in de geschapene dingen werd neergelegd" [3]). Daaren-

---

1) Spitzer, *Beiträge zur Descendenz-theorie* (bij Gutberlet, *Der Mensch*, S. 23).

2) T. a. p. Kap. I, § 2, S. 15, 222.

3) *Contra Gent.* II, C. XLV. Vgl. Wigand, *Darwinismus*, I: *Das natürliche System*, 7.

boven al wilde men ook toegeven, dat de organismen zich langzamerhand van onvolmaakte tot volmaaktere hebben ontwikkeld, dan nog zoude men niet uit de gelijkvormigheid der organen tot de onderlinge bloedverwantschap mogen besluiten. Een doorslaand bewijs, uit de feiten geput, levert ons hiervoor een onverdacht getuige, die zelf het transformisme als wetenschappelijke verklaring huldigt. Trouwens — het zij in het voorbijgaan gezegd — het is geene zeldzame zaak, dat de eene descendentie-man het gebouw des anderen tot den grond toe afbreekt, om straks zijn eigene stellingen door een anderen tegenstander omvergeworpen te zien. Wij herinnneren slechts aan Delage's bekentenis, dat hij het transformisme huldigt, ofschoon geen enkel feit ten bewijze er voor kan aangevoerd worden.

Boven bedoelde geleerde is Wilhelm Haacke, privaatdocent aan de »Technische Hochschule" in Darmstadt, de vinder der »Gemmen-theorie", die voor ettelijke jaren een werk in het licht gaf getiteld: *Die Schöpfung des Menschen und seine Ideale. Ein Versuch* [?] *zur Versöhnung zwischen Religion und Wissenschaft.* In genoemd werk toont hij aan, dat verschillende dieren langs geheel verschillende wegen tot gelijke organenstelsels gekomen zijn. Met name zij hier genoemd: het gelijke beharings-systeem bij verschillende zoogdieren, de longen der gewervelde dieren en het centrale zenuwstelsel. Zulke feiten halen een streep door al de scherpzinnig opgestelde geslachtslijsten, enkel steunend op morphologische overeenkomsten. Door zulke feiten wordt ook de zoogenaamde biogenetische hoofdwet omver gestooten: dat de ontogenese de herhaling der phylogenese is, met andere woorden: de ontwikkeling van de kiem vertoont eene herhaling van de ontwikkeling des stams. Volkomen gerechtigd is dan ook de strenge oordeelvelling van Haacke over zoo menige conclusie door de morphologische methode lichtvaardig afgeleid: »Das ist ein Beispiel für jene trügerischen Resultaten, zu welchen die vergleichende Anatomie in so vielen Fällen gelangt ist: für die *Scheinergebnisse,* die geeignet sind, den Fortschritt der Wissenschaft zu hemmen".

Waar hij in 't bizonder de afstamming van den mensch bespreekt, schrijft hij deze woorden neer, voorwaar merkwaardig in den mond van een geleerde, die een weinig verder zelf beproeven wil den oorsprong des menschen volgens de evolutie-theorie te verklaren: »Wir haben durchaus keinen bestimmten Anhaltspunkt dafür, dasz die Tier- und Pflanzenarten, die wir heute in eine Ordnung vereinigen, *auch wirklich gemeinsamen Ursprungs* sind. Zu einer Familie gehörige Tiere sind mit einander *formverwandt;* daraus folgt aber noch nicht das allergeringste für ihre Blütverwantschaft, für gemeinsame Abstammung. Denn die für alle Organismen gemeinsamen Entwickelungsgesetze können ähnliche Formen hervorgebracht haben, ohne dasz diese durch das Band gemeinsamer Abstammung verknüpft zu sein brauchen". Als voorbeeld voert hij aan de koolzuur-kalk kristallen, die in verschillende gedaanten optreden: evenmin als deze van elkander afstammen, kan men zulke afstamming van gelijkgevormde dieren of planten bewijzen [1]). De darwinistische heraldici, zoo uitte zich R. Virchow, zouden meer bewijzen door de ontwikkeling met feiten aan te toonen van een enkele slijmzwam uit een splijtzwam dan door het opstellen van alle mogelijke stamlijsten.

Niet minder streng is het vonnis, hetwelk J. Driesch — eene autoriteit op het gebied der biologie — uitspreekt over de vergelijkende anatomie, wanneer deze het wagen durft haar gebied te overschrijden, om uit eenige onbewezene vermoedens, de afstamming der organismen en de wetten, volgens welke zij geschiedt, vast te stellen. Uit zijn degelijk en scherpzinnig artikel over de *Methode der Morphologie* opgenomen in het *Biologisch Centralblatt* [2]) willen wij enkele punten releveeren. Hij bewijst, dat alle redeneeringen omtrent afstamming geringe waarde hebben, zoolang niet voor iedere verandering, die optreedt, de bewerkende prikkel met zekerheid kan aangegeven worden, en vervolgens de alge-

1) *Nat. u. Offenb.* 1896, S. 209 ff.
2) Band. XIX, Jan. 1899, S. 38.

meene wetten, volgens welke de organismen tegen die prikkels reageeren. Zonder deze twee zaken is er geene wetenschappelijke phylogenie mogelijk. »Da wird z.b. wohl behauptet, durch Vergleichung von Formenreihen in Verbindung mit palaeontologischen Befunden lasse sich wohl ein Stammbaum mit einem gewissen Grad von Wahrscheinlichkeit eruiren, und nicht nur dieses, sondern aus so gewonnenen Stammbäumen lieszen sich wohl gar allgemeine Umwandlungsprincipien, welche alle Descendenz beherrschten, ableiten. Ich gestehe, dass es mir eine seltsame Meinung von den obersten, über bestimmtem Raum und bestimmter Zeit thronenden Naturbegriffen, den ewig und überall geltenden Ideën Platons, zu verraten scheint, dass man sie ableiten zu können hofft aus Einzelaussagen, die selbst nur durchaus hypothetisch ausgesprochen werden können. Man sieht hier so recht, wie alle Unterschiede der Begriffe »*wissen*" und »*meinen*" im modernen Bewustsein verwischt sind". En als conclusie hieruit, schrijft hij: »Die Phylogenie haben wir als Wissenschaftliche Methode gestrichen". De vergelijking en de op haar gebaseerde klassificatie vormen weliswaar algemeene begrippen: zooals het soort »kat" en nog weer algemeenere: het genus »Felis", maar zij doen dit door de beperking, of liever weglating der verschillende kenteekenen, door terzijdestelling van alle onderscheidende en kenmerkende eigenschappen, waaruit volgt, dat door de kennis dier algemeene begrippen weinig of niets voor een dieper inzicht in de meer bizondere gewonnen wordt. En hierin onderscheidt zij zich van de exakte wetenschappen, van de wiskunde. Deze vormt hare algemeene begrippen niet door weglating der kenteekencategorieën, zoodat dezelve armer van inhoud zoude wezen dan de onder haar staande, meer bepaalde begrippen, doch integendeel rijker en meer omvattend, gelijk blijkt uit de algemeene en bizondere vergelijkingen der kegelsneden. Daarom besluit Driesch terecht, dat de vergelijkende anatomie »nie *Selbstendzweck*, sondern stets nur *Mittel zu einer möglichst guten Klassification sein kann*".

Tegen deze redeneering valt onzes inziens niets degelijks

in te brengen; maar daarmede is dan ook de wetenschappelijke waarde der vergelijkende anatomie gekenmerkt.

Welke bewijzen put nu Haeckel voor de dierlijke afstamming van den mensch uit de vergelijkende anatomie. Vooreerst wordt ons een fictieve stamboom voorgesteld, naar het heet, op de moderne zoölogie gegrond. De Primaten (aapachtige dieren) vormen ééne enkele monophyletische groep: alle stammen af van eenen stamvorm, een hypothetischen Archiprimas. Deze groep splitste zich in twee afdeelingen: de half-apen of prosimiae en de echte apen: simiae. Deze laatsten vormen twee nieuwe groepen: de apen der oude wereld ook oostersche apen of catarrhinen (smalneuzigen) geheeten en de apen der nieuwe wereld of platyrrhinen (breedneuzigen). De mensch moet zijn voorvaderen zoeken onder de eersten; de jongere voorvaders behoorden tot de groep der staartlooze anthropoïden, terwijl de oudere nog bleven voortleven in de met een staart voorziene hondsapen (cynopithecae). Volgens Haeckel dus is de mensch niets anders dan een tot hoogere volmaaktheid opgeklommen anthropomorphe aap. Zelfs Darwin en zijn voorname volgelingen, zooals Huxley, Mivart enz., hebben zulks nooit durven beweren. »Darwin en zijne volgelingen" — schrijft Dr. Rombouts [1]) — beweren niet, dat de menschen van apen afstammen, ook niet dat de menschen hooger ontwikkelde apen zijn: zij zijn slechts van een en denzelfden stam".

Vragen wij nu Haeckel naar het bewijs, naar de eigenlijke adelbrieven (?), waardoor de waarheid dier afkomst gestaafd wordt, dan vinden wij geen ander dan de stelling, het eerst naar het schijnt door Huxley uitgesproken en door Haeckel de »pithecometra-wet" genaamd, welke in de volgende termen vervat is: »De critische vergelijking van alle organen en hunne modificaties in de apenreeks voert ons tot een en hetzelfde resultaat: n.l. de anatomische verschillen, die den mensch van den Gorilla en den Chimpansé scheiden, zijn

---

1) *Vrienden en vijanden uit het dierenrijk*, bl. 2 (Amsterdam, Van Holkema en Warendorf).

niet zoo groot als de verschillen, welke deze menschen-apen van de lagere apensoorten onderscheiden".

Wanneer wij hetgeen deze regelen inhouden voor een oogenblik als een feit beschouwen, dan zou het nog niets voor de afstamming des menschen kunnen bewijzen, tenzij alleen voor zooverre de descendentie-leer als onomstootbare waarheid aangenomen wordt, d. i. alleen als de verwantschap der vormen in de verschillende van elkander afwijkende soorten slechts door onderlinge afstamming verklaard kan worden. Dat evenwel de descendentie-leer niet als eene zekere theorie mag beschouwd worden, blijkt duidelijk uit de tegenspraak, welk door gezaghebbende geleerden van de meest uiteenloopende richtingen tot op den huidigen dag wordt volgehouden. Het is er verre van af, dat de stelling bewezen zij: dat het natuurlijk systeem de uitdrukking is van de genealogische verwantschap. Vooral niet een natuurlijk systeem, dat slechts gegrond is op eene oppervlakkige overeenkomst in een of ander punt van geringe waarde, hetwelk tot criterium der stamverwantschap verheven wordt en voor de classificatie dienen moet: een verwijt, dat niet zonder reden door Wigand aan Darwin en Haeckel gedaan wordt [1]). En moge het nu ook al waar zijn, dat het anatomisch verschil tusschen den mensch en den Chimpansé of Gorilla minder groot is, dan tusschen laatstgenoemde en de lagere apensoorten: dan is het toch zonneklaar, dat als men den mensch in zijn geheel neemt, de klove tusschen mensch en dier oneindig grooter is, dan tusschen de dieren onderling. Dat men echter bij die oplossing van het vraagstuk der afstamming des menschen evenzeer, ja nog meer met de psychologie rekening moet houden dan met de anatomie, behoeft geen verder betoog. Wij komen straks hierop terug.

Doch zelfs onder zuiver morphologisch oogpunt is het verschil tusschen den mensch en de hoogst ontwikkelde dieren nog te groot, dan dat wij tot eene onmiddelijke afstamming zouden kunnen besluiten, te meer daar, zooals de

[1]) Wigand, t. a. p. I (Abschn. II, 7, S. 254).

palaeontologie leert, alle tusschenvormen, welke dien afstand zouden doen krimpen, ten eenen male ontbreken. Weliswaar is het algemeene bouwplan in zijne onderdeelen voor den mensch en de hooger ontwikkelde zoogdieren hetzelfde, gelijk allen gaarne toegeven. Zulks belet echter niet, dat er diepingrijpende verschillen bestaan, welke ook voor het zieleleven van het grootste gewicht zijn: zooals de opgerichte gang van den mensch met daaraan beantwoordend verschil van voet en wervelkolom; het verschil der bovenste en onderste ledematen; het verschil in de beharing; het verschil vooral in schedelbouw en schedelinhoud. De gemiddelde inhoud van den menschelijken schedel overtreft den inhoud van den Gorilla-schedel volgens Topinard bijna driemaal, terwijl het gewicht van de hersenen der lagere dieren tot aan den Gorilla slechts trapsgewijze toeneemt. Het zou ons te ver voeren, wilden wij hieromtrent in bizonderheden treden. Wij verwijzen liever naar de vele uitstekende werken der anthopologen, als: Ranke, Virchow, His, *Verhandlungen der D. Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* enz. [1]). Op verschillende plaatsen beklaagt Haeckel zich wel (S. 41, 42), dat de mannen van het vak zijne methode niet willen volgen en aan het dogmatisme en anachronisme der scholastische anthropologie blijven vasthouden, dat zij de nieuwe bewerking zijner anthropogenie volledig geïgnoreerd hebben. Maar ligt hierin niet juist het krachtigste bewijs voor de valschheid dier methode, voor het onwetenschappelijke en het tendentieuze ervan? Het is toch waarlijk niet alleen uit eerbied voor den Bijbel, dat zulke mannen Haeckel's methode en hare schijn-resultaten veroordeelen. Hun onpartijdig en ernstig streven naar de objectieve waarheid in dezen staat boven alle verdachtmaking.

Een duidelijker en welsprekender bewijs, een bewijs ad hominem, voor de ongegrondheid van Haeckel's beweringen vinden wij hierin, dat sommige geleerden door het volgen der vergelijkende morphologie tot lijnrecht tegenovergestelde

---

1) Vgl. v. Zittel, *Grundzüge der Palaeontologie*, S. 930.

uitkomsten gekomen zijn. De bovengenoemde Dr. W. Haacke waarschuwt tegen het aannemen eener directe afstamming des menschen van de anthropoïden. De mensch is evenals de hoogere apensoorten staartloos, bezit evenals zij slechts 32 tanden en onder het oogpunt van lichaamsgrootte, van de ontwikkeling der hersenen, staan de anthropoïden zonder twijfel dichter bij den mensch dan al de overige apen. Werpen wij echter eenen blik op hunne uiterste ledematen en vergelijken wij deze met die van den mensch, dan constateeren wij, dat de anthropomorphe apen verder gevorderd zijn dan de mensch. De verlenging der armen en het korter worden der beenen, hetwelk de ontwikkeling van den stamboom vertoont, is bij de anthropoïden verder voortgeschreden dan bij den mensch. Eveneens verbiedt ons de gesteldheid van den menschelijken duim, wanneer wij dezen met dien der anthropoïden vergelijken, den mensch van deze laatsten te doen afstammen. De duim vertoont in de geheele reeks der zoogdieren een streven om kleiner te worden. Wijl nu de duim bij de anthropoïde apen kleiner is dan bij den mensch, daarom kunnen de naastbijzijnde voorvaderen des menschen geen dieren geweest zijn gelijk aan de tegenwoordige hoogere apen [1]).

Evenmin kunnen de Cynopithecae of hondsapen aanspraak maken op deze eer, al komen ze, wat de proporties van armen en beenen betreft, meer met den mensch overeen. In vele andere punten is het onderscheid des te scherper, zoodat Haeckel zelf ze als eene carricatuur der edele menschengestalte beschouwt.

Er wordt dus geen enkel bewijs geleverd voor de afstamming des menschen van de anthropoïde apen; geen enkele vorm aangewezen, die al de kenmerken in zich vereenigt. Voorzichtigheidshalve spreekt daarom Haeckel van een »*hypothetischen* Archiprimas", den verzonnen stamvorm van alle primaten, en van den »*hypothetischen* Archipithecus", den stamvader der monophyletische groep der oostersche-apen, waarvan de mensch ten laatste zou afstammen.

---

[1]) Ranke, t. a. p. II, S. 15, 62.

Zoolang echter geen deugdelijker bewijzen worden aangehaald, welke den naam van wetenschappelijk verdienen, blijven die hypothetische vormen de ijdele producten van Haeckel's brein, zonder ooit eene belichaming te kunnen vinden.

Na de anatomie wordt de vergelijkende physiologie te hulp geroepen. Eene onbevooroordeelde critische vergelijking, zegt Haeckel, van alle levensverrichtingen leert ons, dat ook hier nergens een wezenlijk onderscheid tusschen mensch en aap bestaat. Voeding, stofwisseling, ademhaling, alle geschieden zij door dezelfde chemische en physische processen. »Zelfs de verrichtingen van het animale leven: beweging en gevoel, de waarneming der zinnen volgen dezelfde wetten".

Voorzeker valt hierover geen strijd te voeren. Nooit heeft er iemand aan gedacht, op de genoemde levensverschijnselen van stofwisseling, zelfs van het algemeene verloop des *zinnelijken* gevoels en der *zinnelijke* kennis een wezensonderscheid tusschen mensch en dier te grondvesten. Maar er is ook niets, in 't geheel niets, uit af te leiden, waardoor men 's menschen oorsprong uit het dierlijk organisme zou kunnen staven. Het specifiek menschelijke bestaat immers niet zoozeer in het anatomisch-physiologische als wel in het psychologische: in de verrichtingen van het zieleleven.

Volgen wij Haeckel in eenige bizonderheden. Op de eerste plaats spreekt hij over het spraakvermogen. De spraak is, volgens den geleerde van Jena, niet uitsluitend het voorrecht van den mensch: de verschillende geluiden, waardoor de apen en andere dieren elkander hunne gevoelens mededeelen, moeten evenzeer »spraak" worden geacht als de onvolkomen klanken, die het kind stamelt, terwijl het leert spreken. Maar, zoo vragen wij, bestaat dan het spreken van den volwassen mensch alleen in het openbaren van aandoeningen en gevoelens door een of ander geluid of geschreeuw? Onze geheele taal zou niets anders zijn dan een verzameling van tusschenwerpsels en ruwe natuurgeluiden, en niet het verbinden van eene gedachte, van een bovenzinnelijk oordeel aan meestal conventioneele gearticuleerde klanken. Het kweelen der vogels, het huilen der apen wordt feitelijk door Haeckel op ééne lijn

gesteld met het gloedvol uitspreken van eene diep doordachte rede. Het eene is zoo wel spreken als het andere: en op dien grond moeten wij het verouderde dogma laten varen, dat alleen de mensch het spraakvermogen en het noodzakelijk daarmede verbonden verstand bezit, al blijft een geleerde als Max Müller ook daaraan nog vasthouden! »Het wordt hoog tijd — zoo luidt het orakel van Jena — dat deze dwaling, voortspruitend uit gebrek aan zoölogische kennis, eindelijk worde prijsgegeven". Zou men niet geneigd zijn te zeggen, dat hier oppervlakkigheid zonder weerga slechts geëvenaard wordt door verwaandheid?

Nu wordt de strijd tegen de ziel onmiddellijk aangebonden. Vergelijkende anatomie, vergelijkende ontogenie, physiologie en pathologie worden te zamen opgeroepen, om te getuigen, dat de menschenziel in niets onderscheiden is van de apenziel. Ook hier moet Huxley's stelling onder een anderen vorm wederom dienst doen: de psychologische verschillen tusschen den mensch en de anthropoïde apen zijn geringer dan de gelijknamige verschillen tusschen deze en de overige lager staande apen. En zelfs durft Haeckel beweren, dat dit physiologisch feit in overeenstemming is met het anatomische, n.m. met de overeenkomstige verschillen in den bouw van de schors der groote hersenen, terwijl het toch eene onloochenbare daadzaak is, dat, zooals wij reeds zagen, het volumen der hersenen bij de apen langzaam van de lagere tot de hoogste aangroeit, bij den mensch daarentegen plotseling zonder tusschentrappen tot het drievoudige stijgt. Ranke [1]) zegt daarom terecht, dat het anatomisch hoofdverschil tusschen anthropoïden en den mensch berust op de ontwikkeling der hersenen, dat daaraan alle verschillen in schedelbouw zoowel als de opgerichte gang te wijten zijn. Wel zinkt bij sommige menschelijke individuen, die nog normale verstandsontwikkeling vertoonen, het gewicht tot een minimum van 1000 ccM., welke individuen vooral bij de Wedda's op Ceylon gevonden worden. Men dient echter in aanmerking te nemen, dat de Wedda's een soort van dwergras

[1]) T. a. p. II, S. 253; I, S. 408.

vormen, zoodat de proporties der hersenen tot de lichaamsgrootte staan evenals bij de andere volken, terwijl de Gorilla's en Orangs eene grootte bereiken gelijk aan die der gewone menschen. De toepassing of liever de vervorming der Huxleysche stelling op psychologisch gebied is eene ongerijmdheid, in geenen deele te rechtvaardigen door op het verschil te wijzen tusschen een Wedda of Akka, een Bosjesman of Patagoniër te eener zijde en een Goethe of Shakespeare, een Darwin of Aristoteles ter andere. Het is immers volstrekt onwaar, dat het verschil tusschen die twee uitersten van het menschdom grooter zou zijn dan tusschen de ongecultiveerde rassen en de anthropoïde apen. De Wedda's en Patagoniërs bezitten alles, wat den mensch maakt: verstand, taal, vatbaarheid voor beschaving; terwijl de hoogst ontwikkelde apen zulks klaarblijkelijk even goed missen als de Cynopithecae. Het zij voldoende hier Ranke's woorden aan te halen, die het eindresultaat bevatten van zijn even onpartijdige als universeele onderzoekingen: »Er bestaan op den huidigen dag in het geheele bekende menschdom noch rassen, noch volken, noch stammen of families, noch afzonderlijke individuen, welke zoölogisch als tusschenvormen tusschen mensch en aap kunnen beschouwd worden" [1]).

Het eigenlijke hoofdargument, om de onstoffelijkheid der menschenziel te weerleggen, welke onoverkomelijke bezwaren aan zijne afstammings-theorie in den weg legt, meent Haeckel te vinden in het onbetwistbare feit, dat de geestelijke vermogens in hun gebruik van stoffelijke lichaamsdeelen afhankelijk zijn. De vergelijkende physiologie leert, dat alle verrichtingen der hersenen, evenals het bewustzijn en de zoogenaamde hoogere zielsacten, aan dezelfde physische en chemische verschijnselen in het zenuworgaan gebonden zijn. Daarom is de »phylogenie" der menschenziel niets anders dan de ontwikkeling der organen, welke voor de verrichtingen van het zinnenleven noodzakelijk zijn. Dat is dan het argument, hetwelk het dogma van de dualistische natuur des menschen

---

[1]) T. a. p. S. 392

en van de onsterfelijke ziel, sedert duizendtallen van jaren door alle volkeren der aarde aangenomen, eindelijk vernietigt. Geen wonder dan ook, dat Haeckel uitvaart tegen de moderne psychologen, die in hunne onderzoekingen nog iets anders nastreven dan eene zuiver experimenteele kennis der hersenlocalisatie, die afgedwaald zijn van de ware physiologie der organen van de ziel tot eene phantastische metaphysiek. Sinds de ontdekking der »*denkorganen*" door Prof. P. Flechsig te Leipzig moet men eindelijk al die dualistische meeningen laten varen, die over het bestaan van dit »centraal-mysterie" tot heden gehouden werden.

Het zal wel onnoodig wezen, vele woorden te verspillen, om dezen schijngrond (eigenlijk de oude, telkens op nieuw opgekookte tegenwerping van het materialisme) te ontzenuwen. Haeckel bewijst niets meer, dan dat de ziel in bepaalde verrichtingen van den oogenblikkelijken toestand der hersenzenuwen afhankelijk is, dat sommige gedeelten der hersenschors meer voor deze, andere voor gene verrichting bestemd schijnen te zijn. Deze waarheid nu is voor alle physiologen en psychologen een bekend feit. Doch hieruit besluiten, dat alle werkingen der ziel ten laatste herleid worden tot zuiver physische en scheikundige processen in de hersenzelfstandigheid, dat is eene gevolgtrekking, die door bijna alle moderne psychologen verworpen wordt. Immers al is in den mensch het verstand met andere organische vermogens verbonden en ondergaat het daardoor een zekeren invloed, daaruit valt volstrekt niet te bewijzen, dat hetzelf ook slechts een organisch vermogen is [1]).

Het mag een verblijdend teeken genoemd worden, dat velen dier psychologen zich afwenden van dat »krasse materialisme" en op het gebied der metaphysiek eene meer bevredigende verklaring zoeken, getuige Dr. Gutberlet: »Dasz nun die Seelische Zustände nicht auf körperliche Functionen

---

1) Vgl. Is. Vogels, *Verstand en vrije wil*, Hoofdst. I. En de merkwaardige rede van Dr. O. Hertwig op het jongste Congres te Aken: *Naturw. Rundschau*, Jahrg. XV, No. 41.

zurückgeführt werden können, sieht man nach und nach ein. Der Materialismus hat einen übelen Klang bekommen; darum müsste, wenn noch irgend welches metaphysisch Princip Geltung hat, geschlossen werden: also musz ein psychisches Subject neben dem körperlichen angenommen werden" [1]). Maar dit zou natuurlijk tot het zoo gevreesde »dualisme" voeren. De psychologie moet zich daarom bepalen tot eene beschrijving van de innerlijke ervaring. De systemen echter van Wundt, van Paulsen, van Rehmke, het psychologisch parallelisme, bewijzen te over, dat men toch telkens tot het gebied der metaphysiek en tot het dualisme moet wederkeeren. Men begrijpt te goed, dat eene zuivere beschrijving nog geene verklaring is, nog geen antwoord levert op de steeds zich opdringende vraag: waarom? — een antwoord, dat niet op het gebied der physiologie te vinden is. Al kende men de verrichtingen van iedere zenuw, al wist men met eene wiskundige zekerheid al de chemische en physische processen aan te geven, welke in de zenuwvezels en cellen omgaan, dan ware men nog even verre verwijderd van de verklaring van het wezen der zinnelijke waarnemingen en veel meer nog van de handelingen des verstands. Het is daarom eene dwaze bewering van Haeckel, dat de ontdekking dier zoogenaamde denkorganen (contradictio in terminis) den doodsteek zou toebrengen aan het »ignoramus" van Dubois-Reymond. De Professor van Jena behoort tot degenen, »die niet vermochten het onderscheid te vatten tusschen de stelling [door Dubois-Reymond weerlegd]: bewustzijn kan mechanisch verklaard worden, en deze andere [door bewijzen gestaafd]: bewustzijn is aan stoffelijke verschijnselen verbonden" [2]). Als de beroemde physioloog Hoppe-Seyler de vraag stelt, welk verband er tusschen geestelijken en mechanischen arbeid bestaat, verklaart hij, dat tot nu toe daarvoor geen maatstaf gevonden is.

Het eenvoudigste zou het nog zijn bij den wil. Het ver-

---

1) Gutberlet, *Kampf um die Seele*, S. 43.
2) *De Katholiek*, Dl. CX, bl. 373.

hinderen eener reflex-beweging door den wil vordert eene inspanning, die evenredig is aan den gevoelsprikkel, die de samentrekking der spieren zou tengevolge hebben. In de veronderstelling nu, dat die prikkel bij zijn inwerking en bij zijne geleiding door de zenuwen niets van zijne beweging verliest of erbij opneemt, ware hierdoor eene aanwijzing omtrent die equivalente wilskracht te vinden (of liever slechts omtrent den invloed, op het zenuworgaan in tegenovergestelden zin uitgeoefend). Doch, zoo luiden letterlijk zijne woorden: »für berechnende Ueberlegung, für Nachdenken dagegen ist ein Zusammenhang mit physikalischen Bewegungen, wie mir scheint, gar nicht aufzufinden" [1]). Van de verrichtingen der gangliëncellen gedurende het leven is, volgens denzelfden geleerde, niets verders bekend dan dat zij waarschijnlijk den samenhang vormen tusschen sensibele en motorische zenuwen. Eindelijk omtrent de eigenlijke localisatie der hersenen, hoeveel tegenstrijdige, elkander vernietigende meeningen worden niet voortdurend tot op den dag van heden geopperd [2]). Met name de theorie van Flechsig zelf omtrent het verschil in associatiezenuwen (welke voor de voorstellingen dienen en de centrá der andere zenuwen onderling verbinden) en projectie-zenuwen (bestemd voor de zintuigen) heeft reeds verschillende tegenstanders gevonden, zooals Déjérine en Oskar Vogt. Laatstgenoemde durft zelfs beweren, dat allen, die de structuur van de menschelijke hersenen door eigen onderzoek kennen, de theorie van Flechsig verwerpen, en alleen dezulken hare voorstanders zijn, welke die kennis missen.

De tijd schijnt nog niet aangebroken te zijn, om hierover een oordeel uit te spreken; maar in geen geval kunnen deze stoffelijke verschijnselen *alleen* een voldoende verklaring zijn. — Uit dergelijke hypothetische theorieën, welke daarenboven met zijne leer in geenerlei verband staan, durft Haeckel de dwaze gevolgtrekking afleiden, die de door rede en geloof

---

1) Ranke, t. a. p. I, S. 511.

2) Vgl. *Compte rendu du 4me congrès scientifique (Sciences biologiques:* Dr. Ferrand, *Les étapes du processus sensible).*

steeds bevestigde leer van de onstoffelijkheid en onsterfelijkheid der ziel vernietigt!

Eindelijk beroept Haeckel zich nog op hetgeen hij noemt: »das universale Substanzgesetz": de wet namelijk van het behoud der stof en der energie. Die wetten, heden ten dage vrij algemeen aangenomen, zijn in strijd, meent hij, met de leer van de onsterfelijkheid der ziel, van den vrijen wil des menschen en van het bestaan van een persoonlijken God, den Schepper en Bestuurder der wereld. Wat de eerste en de laatste waarheid met genoemde wetten uit te staan hebben, is moeielijk in te zien. De leer van een Büchner en Moleschott is trouwens reeds zoo dikwerf weerlegd [1]), dat men er niet op behoeft terug te komen.

Omtrent het tweede punt, het overeenbrengen van de wet van het behoud des arbeidvermogens en de standvastigheid der energie-hoeveelheid met de vrijheid van den wil, daaromtrent zijn in den laatsten tijd alleszins bevredigende oplossingen gegeven [2]).

De wet van de standvastigheid van de som des arbeidvermogens spreekt alleen over de hoeveelheid of quantiteit der energie, doch laat de richting der beweging, welke toch ook een essentieel deel ervan uitmaakt, onaangeroerd. Wanneer wij derhalve aan den wil de vrijheid geven, invloed uit te oefenen op die hoedanigheid der beweging, iets, waarbij de hoeveelheid dezelfde blijft, dan is reeds een groot gedeelte der vrijheid behouden. Dit zou evenwel niet voldoende zijn: immers de wil moet het in zijne macht hebben, de beweging te doen beginnen; ieder gezond mensch gevoelt, dat hij het in zijn macht heeft, zijn arm een of andere beweging te doen maken, een voorwerp op te lichten en te laten vallen. Maar ook dat kan de wil doen, zonder daardoor de som der energie te vermeerderen. De oplossing van dit vraagstuk door de Munnynck, prof. te Leuven voorgesteld, komt ons zeer aan-

---

1) *Studiën,* Dl. XLIII, blz. 319. Th. Famulus, *Godloochenaarswijsheid.*

2) Vgl. Couailhac, S. J. *La Liberté et la conservation de l'énergie.* Gutberlet, *Kampf um die Seele,* S. 193. Isr. Vogels, t. a. p., blz. 134. *Revue Thom.* (Jaarg. 97, 98).

nemelijk voor. De kinetische energie, door den wil vrijelijk verwekt, sluimerde een oogenblik te voren nog in den toestand van potentieele energie van chemischen aard, namelijk in de scheikundige verbindingen, welke tot het levende lichaam behoorden en met de geestelijke ziel slechts één wezen, ééne zelfstandigheid uitmaakten. Die scheikundige verbindingen worden door de bewegingen der levende wezens omgezet in andere van veel eenvoudigeren aard, m. a. w. er heeft desassimilatie plaats. Welnu uit die omzetting wordt de kracht om arbeid te verrichten geboren. En wat die potentieele energie te voren belette in actueele over te gaan, is niets anders dan de levende zelfstandigheid zelf, welke die stoffen in zich besloot. En wijl de wil een vermogen is der ziel, en de ziel met het lichaam één zelfstandig wezen uitmaakt, daarom is er niets onredelijks in gelegen, den wil het vermogen toe te kennen, om op het stoffelijk gedeelte in te werken en den vorm der aldaar aanwezige energie te veranderen, zonder de som of de hoeveelheid te vermeerderen. Nooit toch heeft iemand kunnen aantoonen en nooit zal iemand in staat zijn te bewijzen, dat een geestelijk wezen niet op een stoffelijk systeem zoude kunnen inwerken.

De vrijheid van den wil daarenboven is zulk een klaarblijkelijk en in 't oog springend feit, dat al ware nog geene oplossing van bovengenoemde moeilijkheid gevonden, geen twijfel stand kan houden omtrent eene waarheid, waarop geheel de zedelijke en maatschappelijke orde gegrondvest is.

Het zal derhalve nog wel lang duren, alvorens de genoemde drie »*centrale*" dogmata — op geheel andere gronden steunend dan het »aprioristische systeem van Kant's wijsbegeerte" — door een verkeerd toegepaste kennis der natuurwetenschap zullen vernietigd wezen. Al zal niemand de groote ontdekkingen der laatste halve eeuw op practisch, op zinnelijk waarneembaar gebied voornamelijk, ontkennen, de theoretische veroveringen zijn zonder twijfel minder hoog aan te slaan. De zooveel geruchtmakende rede van Lord Salisbury te Oxford in 1894 is niet van allen grond ontbloot. In het bizonder werd door den geleerden staatsman verklaard, dat de vraag

naar den stamboom des menschen hare oplossing weinig of niet genaderd was [1]).

Wij meenen met recht uit al het voorgaande te mogen besluiten, dat noch de vergelijkende anatomie, noch de physiologie bij machte zijn, de dierlijke afstamming des menschen te bewijzen. Of de palaeontologie en de ontogenie meer gegronde hoop daartoe hebben, zullen wij onderzoeken in een volgend artikel.

Wittem. E. M. ERENS, C. SS. R.

(Slot volgt.)

---

1) *Revue Anglo-Romaine*, 1896 (I, p. 54).

SANCTA CATHARINA.

Een luid geroep ging door den stillen nacht.
»Ontwaak, ontwaak! de Bruidegom zal komen!"
De wijze maagd heeft hare lamp genomen,
In smartlijk lijden had zij Hem gewacht.

Verwonnen zijn nu duisternis en dood!
De glans der Heil'ge Woning straalt haar tegen
En Englen, die voor hare blankheid negen,
Brachten de krone van robijnen rood.

Mijn lieve Heilge, die 'k werd toegewijd,
Als lichte sterre blijft Gij altijd schijnen
Wier vlammend woord te midden van de pijnen
Nog andren voerde tot gerechtigheid.

ALBERTINE SMULDERS.

NIEUWE UITGAVEN.

The Holy Year of Jubilee. An account of the history and ceremonial of the Roman Jubilee, by HERB. THURSTON, S. J. London, Sands & Co. 420 p. *f* 7.50.

Jammer dat dit mooie boek niet wat vroeger is verschenen — die ‚eerste indruk' ligt, dunkt mij, zoozeer voor de hand, dat ik uit voorzichtigheid gedwongen ben er vòòr alles op te wijzen, dat dit boek, volgens de gewone beteekenis ten minste, geen gelegenheidsboek is, en daarom ook na het sluiten van de Heilige Deur zijn waarde volstrekt niet verloren heeft.

Het tegenwoordige jubilé gaf den schrijver natuurlijk aanleiding tot deze studies, en oorspronkelijk lag het wel in zijne bedoeling, daarmede, volgens een veel beknopter plan, tijdig gereed te wezen. Doch het boek is onder de handen gegroeid: het plan breidde zich uit en de gegevens werden al overvloediger; dat alles kostte meer tijd, maar gaf ook aan het werk een duurzame beteekenis, als de vrucht van langdurig en ernstig onderzoek.

Dat onderzoek gold op de eerste plaats den oorsprong der Roomsche jubilé-viering, en de geschiedenis van elk der 19 jubel-jaren (het eerste in 1300, het laatste in 1825) voor zoover daarvan bij de beste nieuwere schrijvers, maar ook in de kronieken, reisbeschrijvingen en pamfletten van dien tijd, iets te vinden was. Want behalve het algemeene, dat met verandering van namen en getallen op ieder jubilé past, heeft elk jubeljaar toch ook zijn eigene — kleine of groote — geschiedenis, en P. Thurston was juist de man, om de bijzonderheden, die aan zulke verslagen kleur en geur geven, op te zoeken en heel onderhoudend te vertellen.

Vervolgens komen de plechtigheden van het jubeljaar aan de beurt, en daaronder heeft natuurlijk de zinnebeeldige Opening en Sluiting der Heilige Deur een eereplaats; zelfs heeft schrijver er een afzonderlijk hoofdstuk aan gewijd, om aan te toonen, dat, tegen het gewoon gevoelen in, reeds voor het jubilé van 1500 van een Heilige Deur sprake was.

Ook aan het Bezoek der Basilieken is een uitvoerige behandeling ten deel gevallen, want P. Thurston, die in 't bijzonder op 't gebied van Kerkelijke Oudheid een man van gezag is, heeft van die beroemde Roomsche kerken heel wat te vertellen. Het spreekt echter van zelf, dat hij niet van ieder onderdeel een afzonderlijke studie heeft kunnen maken, zoodat tegenover zijne meening, al wordt ze nog zoo stellig uitgedrukt, nog wel een andere meening bestaan kan [1]).

De titels der drie laatste hoofdstukken: *Over de aflaten; Over de voorwaarden om het jubilé te verdienen; Over de uitgestrekte en buitengewone jubilé's*, duiden genoegzaam aan wat daar te vinden is. Deze stoffen zijn over 't gemeen minder boeiend, en de vriendelijke schrijver geeft zijn lezers dan ook vol verlof, over te slaan wat hun niet aanstaat. Maar de behandeling is helder en degelijk, en de ernstige lezer zal zich zijn moeite niet beklagen; vooral de verklaring van de zoo misduide woorden: »*indulgentia a poena et culpa*" (aflaat van straf en schuld) schijnt mij duidelijk en afdoende.

De hoofdinhoud van het boek is hiermede, geloof ik, genoegzaam aangewezen; maar het is in ieder opzicht een »vol" boek, en ik zie geen kans, den lezer in 't kort een denkbeeld te geven van de verrassingen, die hem op bijna iedere bladzijde wachten en zijne belangstelling wel zullen vasthouden. Daaronder reken ik ook de overvloedige gravures, dikwijls naar oude prenten en medailles uit het behandelde tijdperk, en die inderdaad zijn wat zij behooren te wezen: een sieraad en een verklaring van den tekst.

Maar èèn hoofdstuk heb ik met opzet nog niet genoemd;

---

1) Zie b.v. p. 141: »Wij weten met juistheid de plaats, waar Petrus gekruist is". Vgl. het artikel van P. van Etten in *De Katholiek* van November ll.

het is, naar mijne meening, niet het geleerdste, maar het mooiste en beste deel van het boek, en dat ik het minste zou willen missen; de schrijver heeft het eenvoudig *Roma la Santa* genoemd. Men behoeft niet te denken, dat hier een overdreven lofredenaar aan 't woord is; P. Thurston is een scherp en onafhankelijk beoordeelaar, waardeerend, maar ook vrijmoedig. Hij weet wel, dat er een weelderig, losbandig en zondig Rome is geweest, maar hij heeft daarnaast, daaronder, het veel grooter en blijvende Rome gevonden, dat het Heilige Rome mag heeten. Het is opmerkelijk, dat hij zich hier vooral op onkatholieke schrijvers kan beroepen, geleerden en mannen van gezag, die naar Rome kwamen om het te leeren kennen, en uit hun onverdachte getuigenis blijkt, dat Italië en vooral Rome in de 16e en 17e eeuw het overige Europa een voorbeeld gaf van ernstig vasthouden aan de godsdienstplichten, van milde liefdadigheid, van offervaardige liefde, van in die dagen ongewone menschelijkheid en zelfs van burgerlijke beschaving en wellevendheid. En dit Rome moet men toch voor oogen houden, als men ten slotte de hoofdvraag wil stellen: welken invloed hebben die ontzaggelijke optochten van de Christenheid naar de graven der Apostelen gedurende zes eeuwen èn op Rome èn op Europa uitgeoefend? De geestelijke voordeelen van het jubilé, de persoonlijke inwendige herleving nu buiten berekening gelaten, kan men veilig antwoorden: dat Rome's bloei zeker bevorderd werd door de (niet zoo buitensporige, en bijna altijd vrijwillige, maar toch) milde gaven van hare kinderen; maar dat zij van haar kant die kinderen met vorstelijke gastvrijheid ontving, en ze lessen meegaf van deugd en beschaving, waaraan Europa zoo zeer behoefte had. En dit is de moraal van dit voortreffelijk hoofdstuk en van het geheele boek: Rome behoeft zich over de ware geschiedenis van haar jubilé's werkelijk niet te schamen.

G.

Dr. A. C. M. SCHAEPMAN. *Het burgerlijk huwelijk der Roomsch-Katholieken in Nederland. Aanteekening op art. 449 van het Wetboek van Strafrecht.* Utrecht, Wed. J. R. van Rossum, 1900. (Prijs *f* 0.60.)

Nog altijd — al sinds 1822 — bevat onze Nederlandsche wetgeving de bekende wetsartikelen, waarbij het den »bedienaar van den godsdienst" als strafbare handeling wordt aangerekend, indien hij »voordat partijen hem hebben doen blijken, dat haar huwelijk ten overstaan van den ambtenaar van den burgerlijken stand is voltrokken, eenige godsdienstige plechtigheid daartoe betrekkelijk verricht".

Met de zeer te waardeeren bedoeling om tegemoet te komen aan het bezwaar, dat »van kerkelijke zijde" tegen dit artikel gemaakt is, »omdat het in sommige gevallen leiden zou tot gewetensdwang" wil nu de tegenwoordige Minister van Justitie daaraan iets van het hatelijk karakter ontnemen en bracht daarom in het den 25 Sept. l.l. ingediende »Ontwerp van wet tot herziening van het Derde Boek van het Wetb. van Strafrecht" een tweetal wijzigingen op art. 449 van genoemd wetboek; wijzigingen, die vooreerst de gestrengheid der verbodsbepaling zelve ietwat verminderen [1]), maar bovendien ook een tweetal gevallen, waarin de gewetensdwang zich het slimst gevoelen doet [2]), van de strafbaarheid der overtreding uitzonderen.

Het is naar aanleiding dezer voorgestelde wijzigingen, dat de oud-secretaris van het aartsbisdom, thans pastoor te Zevenaar, de verhandeling in het licht gaf, waaraan wij hier, als aan een bizonder actueele en degelijke studie, een oprecht »welkom" toeroepen.

Na een korte maar heldere uiteenzetting van de leer der Kerk over de incompetentie van den burgerlijken wetgever

---

[1]) Zóó dat het nu juist »partijen" niet meer behoeven te zijn, door wie de bedienaar van den godsdienst zich heeft te doen blijken, dat . . . enz.

[2]) Het zoogenaamde huwelijk »in extremis" (d. i. in gevaar van sterven) en het huwelijk, waardoor partijen een einde maken aan eene tusschen haar bestaande »ongeoorloofde betrekking".

in zake het huwelijk van Christenen, volgt een reeks van historische en rechtskundige aanteekeningen, waaruit men zoowel voornoemde wetsbepaling zelve, alsook de nu voorgestelde wijzigingen, naar haar juiste beteekenis en vooral naar haar juridieke en praktische waarde, vermag te schatten.

Wat vooreerst de wetsbepaling op zich zelve betreft, zoo blijkt hier voor de zooveelste maal, dat, ook naar het oordeel van consequent-liberale mannen als b. v. de heer van der Kaay, in die bepaling »zoo iets van een Mei-wetje" steekt, iets dat er, blijkens het betoog van Dr. S., in zal *blijven* steken, ook al mocht de door den Minister voorgestelde »vriendelijke uitzonderingsmaatregel" eerlang in het *Staatsblad* verschijnen. Inderdaad is en blijft die bepaling in strijd: 1°. met het over heel onze wetgeving heerschende beginsel eener »vrije Kerk in den vrijen Staat"; 2°. met de »volkomen vrijheid", den Nederlandschen staatsburger voor de belijdenis en uitoefening van zijn godsdienst door de Grondwet gewaarborgd; 3°. met het beginsel, dat onze huwelijks-wetgeving in het bizonder beheerscht, dat namelijk »de wet het huwelijk *alleen* beschouwt in deszelfs *burgerlijke* betrekkingen" [1]); 4°. met den bestaanden toestand, die thans — na tachtig jaren en langer dat onze Nederlandsche Katholieken zich aan het »burgerlijk huwelijk" niet alleen hebben gewend maar ook het broodnoodige daarvan voor hun burgerlijken stand en dien hunner kinderen duidelijk hebben leeren inzien — alle vrees voor prijsgeving van dat huwelijk door »onnoozelen" ongemotiveerd, en dus alle daartoe betrekkelijke verbods- en

---

1) Wat den waren zin van dit in art. 83 B. W. uitgesproken beginsel betreft, zoo wijdt Dr. S. een viertal bladzijden (6—9) aan de bestrijding van het door wijlen Pater van Gestel en ook door mij elders verdedigde gevoelen, dat onze wet rechtstreeks niet het huwelijk zelf, d. w. z. niet de uiteraard religieus-zedelijke verbintenis (het zoogen. *vinculum coniugale*), maar »*alleen* deszelfs *burgerlijke betrekkingen*" bedoelt te treffen. Zonder voor het oogenblik op deze nevenkwestie breedvoerig in te gaan, wil ik toch even doen opmerken, dat, aangenomen de bedoeling van den wetgever, zooals die door ons wordt opgevat (van zich namelijk principiëel te willen houden buiten het huwelijk *als gewetenszaak*), de inconsequentie van art. 136 B. W. en de gewetensdwang van art. 449 Str. zich nog veel bedenkelijker laten aanzien.

strafbepalingen totaal overbodig maakt; 5°. met onze grondwettelijke gelijkheid van rechten voor de wet, in zooverre namelijk het *odium* dezer bepaling niet allen gelijkelijk komt te treffen, d. w. z. noch degenen, die, zooals b.v. de leden der »vrije gemeente", een »bedienaar van den godsdienst" in het geheel niet kennen; noch ook hen, bij wie, zooals bij de Joden, het huwelijk zonder eigenlijk gezegde »godsdienstige plechtigheid" voltrokken wordt.

Wat vervolgens de nu voorgestelde wijzigingen betreft, oppert Dr. S. (bij allen lof voor het »edel pogen" des Ministers) tegen de vrijstelling van het huwelijk »in extremis" het bedenken, dat zij metterdaad zoo goed als geen tegemoetkoming aan bezwaren bevat. Immers, bij een dergelijk huwelijk zal de priester zich alleen reeds door de omstandigheden genoodzaakt zien om de »godsdienstige plechtigheid" (die van Missaal of Ritueel) achterwege te laten. Ook de tweede vrijstelling (het huwelijk, dat volgt op eene »ongeoorloofde betrekking" tusschen partijen) acht de schrijver, wegens de daaraan verbonden odieuse voorwaarde der publieke zelfbeschuldiging, zoo goed als ongenietbaar; daargelaten nog de *inelegantia iuris* van een privilegie voor iets, dat ongeoorloofd is. Daarom, indien eenvoudige schrapping dezer onjuridische en anachronistische wetsartikelen niet mogelijk mocht geacht worden, stelt Dr. S. eene wijziging van art. 449 Str. voor, wier eenvoud en deugdelijkheid menigeen verrassen zal. Ieder, die, bij behandeling dezer zaak in onze Staten-Generaal daarover zal hebben of wenschen na te denken, bereide zichzelven die verrassing, door zich de keurig uitgegeven brochure zoo spoedig mogelijk aan te schaffen [1]).

Dr. TH. V.

---

1) Op blz. 36, 16e regel v. o. moet klaarblijkelijk in plaats van »te *min* gebruik": »te *ruim* gebruik" worden gelezen. Op blz. 40 staan de noten 2 en 3 op elkanders plaats.

Vreugden van Holland. G. F. HASPELS. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zn. 1900.

Wat 'n suggestieve titel voor een boek: vreugden van Holland! Om zóó den vinder ervan de hand te drukken. Veel-zeggend, zonder laf-romantische, mooidoenerige effect-jagerij. Vol beloften van gevulde degelijkheid, van zuiver hollandsch, van echt genot. Om te doen droomen over ons mooie rijke land, met zijn wijde weiden; met zijn droom-schoone heiden; met zijn wateren, zijn vorstelijke breede wateren; met zijn gele duinen en zijn kleur-wisselende zee; met zijn toover-krachtig licht en zijn duizend-gestaltige luchten.

Ja zijn licht en zijn luchten. Luchten en licht weven Hollands schoonheidskleed. Het licht, het steeds veranderende, daverend van fellen zomermiddag-hemel in geweldige stralen; of neerzijgend door grijze nevelen; of fel uitschietend achter donkere wolken heen; of voortstroomend uit warm-purperen avondhemel over veld en heide en land en zee en breede stroomen. — En de luchten, strak gespannen het verschiet doende deinzen in licht-grijsblauw waas; of neerhangend laag, in grauwe monotoonheid, alle kleuren vervalend; of donkere wolk na donkere wolk opschroevend van den horizon omhoog, honderdmaal in een uur veranderend van vorm, vergroeiend, uiteengewaaid en weer samen gedreven. — En beide, lucht en licht, altijd in hun wisselingen doende deelen de aarde, rijkdommen van schoonheid uitgietende tot over de vlakste, kaalste streken.

't Is een waag een boek de wereld in te zenden met een titel, die doet droomen van zoo oneindig veel schoons. Maar de waag is vrijwel gelukt. Het boek over het geheel blijft den titel getrouw. 't Is Hollandsch door en door; het geeft ons die natuur te aanschouwen, waardoor ons land, voor wie kan zien, bij geen ander achterstaat in schoonheid.

Het geeft ons Hollandsche karakters. Het is Hollandsch in zijn taal. 't Doet denken aan een man als Potgieter, dien wij, hoezeer hij zichzelf vaak misdeelde noemt, als hij betreurt geen klassieke opleiding te hebben genoten, toch niet al te zeer beklagen om dat gemis. Immers, waar wat men klas-

sieke opleiding noemt maar te vaak bestaat in het kennis maken met vormen zonder werkelijk door te dringen tot den geest; maar al te vaak *elders* het schoone leert zoeken, dat toch zoo dichtbij te vinden is; maar al te vaak schaadt aan de kennis van en de liefde voor de eigen, springlevende taal; daar kon het geen kwaad, dat Potgieter zelf heeft moeten zoeken, zelf heeft moeten rondkijken, en, gedwongen te zoeken in eigen tijd, in eigen land, bij eigen volk, in waarlijk klassieke taal allervoldingendst bewees, wat rijkdom ook hier te vinden is.

Haspels bezit evenzeer een groote liefde tot ons eigen land en niet alleen voor die gedeelten, welke bij de groote menigte bekend staan als rijk aan natuurschoon, maar voor alle, tot Urk toe, welks schoonheid ons krachtig geopenbaard wordt in de schetsen *Urk* en vooral in het prachtige *U. K. 282*. En hoe zien we al de heerlijkheid van de Waddeneilanden oprijzen in dat eerste verhaal, met zijn ietwat vreemden titel: *De liefde der Eerwaarde*. Maar als wij zooeven Potgieter noemden, dan doet de herinnering aan dezen meester ook de zwakke zijde van Haspels uitkomen. Als die van Potgieter is zijn stijl hier en daar wat stroef; we zien te veel, dat hij niet gemakkelijk schrijft, dat hij werken moet en hard werken op zijn zinnen. Er is hier en daar iets tweeslachtigs, een gemis aan overeenstemming tusschen willen en kunnen. Er is een zich aanpassen bij wat de generatie van '80 heeft geleerd en gedaan, ofschoon toch Haspels' aard en aanleg in hun geheel strijdig zijn met de mannen dier generatie. Toch, wie van denzelfden schrijver las de merkwaardige brochure, welke hij in 1898 heeft uitgegeven [1]), zal ons toestemmen, dat er groote vooruitgang valt waar te nemen, al blijkt vooral uit *Op den Dillenburg*, dat Haspels er nog niet is. Dit stuk is m. i. wel het zwakste van alle. Uit den aard der zaak valt het

---

1) *Onze Literatuur en onze Evangelieprediking*, opstel gelezen voor de leden van het tweede kerkelijk congres van Hervormden op 2 Juni 1898 te Amsterdam. Nijmegen, Firma H. ten Hoet, 1898.

ons moeilijk billijk te oordeelen over een onderwerp, waarvoor wij niet zoo in geestdrift kunnen komen als Ds. Haspels, en zoo wordt door de behandelde stof ons deze . . . ja wat? — 'k geloof dat het woord *ontboezeming* misschien het best er op past — zoo wordt dus daardoor deze ontboezeming voor ons minder sympathiek dan de overige verhalen en schetsen. Maar ook van zuiver letterkundig standpunt beschouwd kan zij ons het minst van alle bekoren. Er komen goede bladzijden in voor, maar ook zeer zwakke. Herhaaldelijk valt de schrijver uit den toon. Nu eens zingt hij een dithyrambe ter eere zijner helden en vrienden, dan weer, plotseling, vervalt hij in Baedeker-achtige catalogiseering.

Impressie en waarneming, les-achtige onderrichting en alles vergetende bewondering wisselen elkaar af op de gezelligste wijze, zonder dat de climax de aanwezigheid van het gewoonbeschrijvende rechtvaardigt, ja noodig maakt, tot juist begrip van de latere geestdrift.

Meer dan eens gooit ons een kinderachtige woordspeling te midden van een hoog-ernstig betoog er uit en geeft den — naar mijn overtuiging — *verkeerden* indruk, dat de schrijver poseert [1]).

Ds. Haspels zelf zal de eerste zijn het als een eer te beschouwen, dat we bij de bespreking van zijn werk zoo vaak op Potgieter wijzen ter vergelijking, en het heel natuurlijk vinden, dat daardoor tekortkomingen bij hem worden geconstateerd. Als ik *Op den Dillenburg* lees, komt mij telkens voor den geest dat onovertroffen meesterstuk van rustige beschouwing, van kalme, koele bespreking, van scherpzinnig combineeren, waaruit echter ondanks kalmte en rust en koelheid een vereering spreekt, een geestdrift, een bewondering, die juist door de degelijkheid, welke haar vergezelt, des te hooger stijgt in waarde en vertrouwbaarheid. Wat een geest, wat een karakter, wat een gemoed spreekt er uit

---

[1]) Zoo o.a. blz. 137: »Maar de auteur van al deze schokken zat ongeschokt te Delft"; en blz. 138: »O Delft, hoe delft gij ons dierbare, maar ook weemoedige gedachten op"!

dat heerlijke *Rijks-museum!* Wat een meesterschap over de taal, waarbij de kernachtigheid nog niet, zooals anders te dikwijls, ontaardt in stroefheid en duisterheid. Wat een harmonie in den opbouw en de verdeeling van dit werk. Iets dergelijks heeft m.i. ook Haspels willen geven. Maar de taak bleek veel te zwaar voor zijn krachten, ofschoon vertrouwd mag worden, dat deze nog wel zullen groeien. Want er is groei in kracht waar te nemen in Haspels' werk. Heel veel gedeelten bewijzen reeds metterdaad, dat hij het leven der taal begrijpt en het weet te vangen en vast te leggen op papier. *De Erfgenaam* vooral toont dit aan. Als deze novelle geheel in dialect was geschreven, was 't een Cremer en een heel goede Cremer. En, wie weet welk een talent de schrijver der *Overbetuwsche Novellen* toont in zijn dialect-verhalen, begrijpt, hoe grooten lof deze uitspraak bevat.

Zou soms, vroegen wij ons meermalen af bij het lezen van Haspels' werk, zou soms diens toekomst ook niet in het dialect liggen? Zeker zal hij daarin goed werk leveren. En er leeft nog zoo'n rijkdom in onze tongvallen, nog zooveel duizenden woorden en zinswendingen, nog niet verbleekt en ontfrischt door de boekenkamer-atmosfeer. Zij zijn zoo veel meer het eigendom des volks, zeggen zooveel kleuriger en scherper wat het denkt en gevoelt, beelden het uit in al zijn natuurlijkheid. Veel te weinig wordt er acht op hen geslagen, en 't zou een aanwinst zijn, wanneer we weer een Cremer rijk werden.

't Zou bovendien voor de persoonlijke ontwikkeling van iederen schrijver, die een dialect machtig is — liefst: die met een dialect is opgegroeid — goed zijn daarin minstens eenige dingen te schrijven. 't Zou hem leeren hooren, 't zou hem sterker het besef bijbrengen, dat de taal leeft en voortdurend verandert, 't zou hem het dwaze en verkeerde en gevaarlijke van de conventie doen begrijpen en doen streven naar natuurlijkheid, naar echtheid in alles. Bij onzen schrijver zou het nog vooral daarom goed doen, doordat zijn ambt hem met gevaren dreigt. In zijn brochure komt dikwijls, in zijn boek ook nog al eens de dominee voor den dag, die tusschen

de taal van den schrijver, ofschoon hij toch blijkbaar wil: natuur geven en zichzelf zijn, zoo ineens een paar zinnen gooit in slappen kanselstijl.

Een bewijs, dat Haspels de taal nog niet beheerscht, zooals hij zou willen; dat hij nog niet alles kan zeggen, zooals hij het gezien heeft. Maar daar hij bepaald heel veel schoons ziet, een stoer werker is en talent bezit, kunnen wij nog veel van hem verwachten.

Ook een verblijdend verschijnsel is het, dat we hier eens een min of meer modern boek vinden, waarvan de schrijver geloovig is. Er was langen tijd inderdaad wel een verklaring voor te geven, dat velen bij het hooren van het woord modern terstond — behalve aan andere zaken — ook aan ongeloof gingen denken.

Dat dit niet noodzakelijk zoo behoefde te zijn, is reeds genoeg gezegd. Ook Ds. Haspels denkt er zoo over. Dat staat te lezen in zijn, boven-reeds-vermelde, brochure. En in dit boek doet hij wat ieder doen moet, die het goed meent met zijn kunst: het goede nemen, waar hij het vindt, en het gebruiken tot zijn doel.

Om meer dan één reden dus is het boek van Ds. Haspels waard, dat er de aandacht van letterkundigen op gevestigd wordt.

Nijmegen. M. A. P. C. POELHEKKE.

DR. C. G. N. DE VOOYS, *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen.* Bijdrage tot de kennis van de prozalitteratuur en het volksgeloof der middeleeuwen. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1900.

»Exempelen zijn korte verhalen, meestal uit het werkelijke leven, met stichtelijke of moraliseerende strekking": zoo definiëert Dr. de Vooys op blz. 7.

Het zal ieder duidelijk zijn, dat de man, die een poging doet de middeleeuwsche exempelen en legenden te ordenen, naar hun inhoud te groepeeren, en ze verkort mee te deelen,

een zeer nuttig werk verricht. Want ze zijn voor de kennis van den tijd en van de letterkunde van het grootste belang. Zij geven ons een blik op het volksgeloof, waarvan zij het spiegelbeeld vormen, en bevatten dus zeer bruikbaar, ja, onmisbaar historisch materiaal. Doch ook van zuiver letterkundig standpunt uit beschouwd, is het een gelukkig feit, dat deze verhalen voor uitgebreiden kring toegankelijk worden gemaakt, al betreuren wij het met Dr. de Vooys, dat hij niet vaker het oorspronkelijke heeft kunnen citeeren. Want zeer juist is zijn opmerking: »De vorm van die verhalen is in den regel hoogst eenvoudig, zonder bewuste »kunst", maar niet zelden in zijn frischheid en natuurlijkheid vol poëzie. Het is bij het lezen, of wij den middeleeuwschen verteller hooren spreken. Het kinderlijk geloof en de naïeve innige vroomheid van zoo menige legende heeft ook voor ons nog een eigenaardige bekoring, als wij ons stil en met piëteit te luisteren zetten. Quis iuxta copiosum ignem stans, non parum caloris inde percipit?" [1])

Zoo is het. Daar trilt in die middeleeuwsche legenden en exempelen een zachte gloed, die ook ons, als we willen, nog kan verwarmen, en die toch zijn weldaad tot nog toe aan zoo weinigen heeft meegedeeld. En daarom ook is het verschijnen van dit boek van Dr. de Vooys zulk een heuglijke gebeurtenis. Het te lang achtergezette middeleeuwsch proza wordt in eere hersteld, zoowel om den inhoud als om den vaak werkelijk schoonen vorm. Er zal zeker door wie er naar zoekt wel wat zijn aan te merken. De schrijver, die meer dan iemand anders de moeilijkheid zijner taak beseft, zal de allereerste zijn dit te erkennen. Maar hij-zelf heeft ook volkomen juist aangegeven, waarom dit werk aanspraak mag maken op waardeering, toen hij in de inleiding zei: »De waarde van deze studie zit in het meegedeelde materiaal".

Inderdaad. Er ligt een rijke schat aan materiaal in dit werk, voor welks bijeenbrengen wij Dr. de Vooys onzen

---

[1]) Blz. 11.

oprechten dank schuldig zijn. Moge de ruime verspreiding van het boek den schrijver bewijzen, dat hij zijn landgenooten altijd meer aan zich zal verplichten, door het veld, waarin hij zijn spade gestoken heeft, te blijven ontginnen.

Nijmegen. M. A. P. C. POELHEKKE.

De achtenzestigste en de zestiende Psalm, vertaald en verklaard door M. NOORDTZIJ, Hoogleeraar aan de Theologische School. Kampen, J. H. Kok, 1900.

»Aan Leerlingen en Oud-leerlingen in dankbare herinnering aan zijne vijfentwintigjarige bediening van het Hoogleeraarsambt aan de Theologische School te Kampen gewijd", geeft Prof. M. Noordtzij zijn werkje in het licht, »niet alleen [om] mogelijk misverstand aangaande den arbeid aan de Theologische School op te heffen, maar ook en vooral om deze heerlijke liederen, der gemeente van den Heere geschonken, meer te doen waardeeren en genieten tot eeuwigen zegen".

Het oog van den Hoogl. is gevallen op twee Psalmen, die van critisch-exegetisch standpunt niet gemakkelijk te overzien zijn. Maar een geoefend oog ziet beter, dringt dieper in. Wij namen dan ook met veel verwachting en nog meer belangstelling kennis van deze studie. En wij werden niet teleurgesteld.

Naar gereformeerd gebruik volgt de Schr. met den Státenbijbel de Joodsche psalmenindeeling: Psalm 68 is naar de indeeling der Vulgaat Psalm 67 »Exurgat Deus" etc., en Psalm 16 is onze Psalm 15 »Conserva me Domine" etc.

Na eerst beide Psalmen in de lijst van hun tijd geplaatst te hebben, geeft hij in 't kort hun hoofdgedachte weer, biedt vervolgens eene letterlijke maar duidelijke vertaling, afgedeeld in strofen, en geeft daarna eene heldere verklaring door vele critische en taalkundige noten toegelicht.

Psalm 68. Naar het opschrift verluidt, is deze Psalm door David opgesteld. In welke periode van Davids leven hij is vervaardigd, kan slechts uit den inhoud worden opgemaakt.

Daar nu de Psalm het feit veronderstelt, dat de Heer, de

Ark, naar Sion is opgeklommen (v. 17—19), moet hij na dit heugelijke feit gedicht zijn; en daar David's vijanden nog niet geheel verslagen blijken (v. 22, 23, 31), gist de Schr., dat hij is opgesteld naar aanleiding der gedeeltelijke overwinning op de Filistijnen en Syriërs (II Sam. VIII—X).

Hoofdgedachte van den Psalm is het levendig vertrouwen, dat de Heer de vijanden van zijn volk zal vernederen. In negen strofen wordt dit thema keurig bezongen.

Deze Psalm is een typisch-Messiaansche; wij vernemen het uit Ephes. IV, 8. De triomftocht der Ark naar den Sion, opgeluisterd door krijgsgevangenen en buit, beteekende Christus' hemelvaart. Zeer terecht vermaant Prof. N. ons hier niet vooruit te loopen op de N. Testamentische onthullingen van hetgeen O. Testamentisch ononthuld of onontwikkeld wordt gezegd. »Een knop is geen vrucht" (blz. 49 in noot).

Zijne vertaling echter van v. 19: »Gij hebt geschenken genomen *onder* de menschen", kan ons met het oog op Ephes. IV, 8, waar staat: »Hij heeft den menschen geschenken gegeven", niet bevallen, ook niet al voegt hij er (blz. 39) verklarend aan toe: »en ook dit tot heil van zijn volk". Liever zouden wij vertalen: »*voor* de menschen", »in homines", »hominibus". Dat het suffixum *be* in *baadam* deze beteekenis kan hebben, wordt door Gesenius in zijn *Lexicon* door voorbeelden gestaafd, en dat het zóó moest worden opgevat, meenden niet alleen de Peschitta, de Targum, Symmachus, de Quinta, maar ook Hiëronymus, Lyranus, Estius en Beelen. Wij nemen het hier voor den Statenbijbel op tegen Prof. N. Zoo schijnt ook Ephes. IV, 8 dit vers verstaan te hebben.

Psalm 16. Spreekt de schoonheid van Psalm 68 »door wegsleepende kracht, zich uitend in bijna abrupte gezegden", de 16e kenmerkt zich door »innemende zachtheid, in breedere, kalmere uitdrukkingen zich vorm verschaffend, die tintelt van vreugdevol vertrouwen op den levenden God" (blz. 74). Draagt de 68e een nationaal karakter, deze is persoonlijk, een »ik-psalm". Het goed recht der »ik-psalmen" wordt door Schr. deugdelijk gehandhaafd (blz. 75—77).

Psalm 16 heeft David niet alleen voor onderwerp maar ook voor maker, als blijkt èn uit het opschrift èn uit Handel. II, 25—31. Op welke benarde omstandigheden in David's leven dit gedicht met zijn »Bewaar mij, o God, want bij u schuil ik" doelt, is niet duidelijk. Schr. meent (blz. 81) vooral in v. 6: »funes ceciderunt mihi in praeclaris", naar zijne vertaling: »een bezit viel mij toe in liefelijke omgeving", eene vingerwijzing te zien naar Ornan's dorschvloer (II Sam.XXIV, 21—24): ook David dreigde het doodsgevaar, toen Gods engel tot straf der zondige volkstelling een verschrikkelijke pest over Israël zond; dit gevaar hield op met de zoenoffers op Ornan's dorschvloer (II Sam. XXVI, 12—25).

Tegen de vertaling echter van v. 6 hebben wij meer dan één bezwaar: 1°. dat het bepalend lidwoord — de grondtekst heeft »*de* snoeren" — wegvalt; 2°. dat de vertaling: »bezit" te veel verklaring is; 3°. dat de »liefelijke *omgeving*" niet in den grondtekst staat; wij lezen daar slechts het als substantief gebruikte adjectief »liefelijk, voortreffelijk", dat even goed »voortreffelijke (aarde)" kan beduiden: »de snoeren vielen mij in voortreffelijke (aarde)". En zóó dunkt ons dit verslid om zijn bepalend lidwoord eene nadere omschrijving van v. 5, waarin God wordt bezongen als de oorzaak van al David's voorspoed en tijdelijk geluk: »De Heer is mijn erfen bekerdeel"; eene opvatting, waarmede ook de aangebrachte strofenindeeling dient te vervallen.

Psalm 16 is een Messiaansche. Over den aard echter en de uitgestrektheid van het Messiaansch karakter bestaat ook onder de katholieke exegeten verschil van gevoelen. Sommige zien in den Psalm een profetische, andere een typische voorstelling van Christus; sommige willen den geheelen Psalm op Christus toepassen, andere slechts het slot. Handel. II, 25—31 geeft geen bescheid.

De Schr. is van oordeel (blz. 117), dat David, waar hij in v. 9—11 zich in volle overtuiging veilig spreekt tegenover dood en graf, denkt aan Gods belofte, dat een »zaad uit zijn lichaam zou voortkomen" en »heerschen in eeuwigheid voor zijn aangezicht" (I Sam. VII, 12, 16). Deze belofte

werd volgens Petrus' woord eerst ten volle bewaarheid in Christus. Wij sluiten ons hier volgaarne bij Prof. N. aan.

Meer tot details af te dalen laat de plaatsruimte niet toe. Voor verdere kennismaking durven wij dit voortreffelijk werkje van den Kampenschen Hoogleeraar met warmte aanbevelen aan hen, die zich op bijbelstudie toeleggen: orthodox in leer, niet lichtvaardig brekend met oude tradities, een onbevangen blik werpend op de vindingen der jongeren, licht spreidend uit de lichtbron van den oorspronkelijken tekst — naar het woord van de Bukentop »or meor" of »lux intelligentiae e luce textus originalis" — is het ook voor katholieke schriftverklaarders genietbaar en leerzaam in niet geringe mate. Vooral voor het goed verstand van het Hebreeuwsche woord is dit werkje eene kostelijke bijdrage. Wij, Katholieken, zullen het echter niet altijd veilig achten, met den Schr. aan de lezing van den grondtekst de voorkeur te geven boven die der Septuagint of der Vulgaat: en dit niet alleen om godsdienstige maar ook om wetenschappelijke en critische redenen.

fr. R. PEETERS, O. F. M.

Jezuïeten-gruwelen. Een bijdrage tot de geschiedenis der beschaving, door A. B. DE B. voor Nederland bewerkt naar de derde hoogduitsche uitgave van Bernhard Duhr, S. J. Amsterdam, J. S. de Haas, 1900.

't Is treurig, dat het in onzen tijd nog noodig is zulk een boek te schrijven en voor ons in het Nederlandsch te vertalen. Meer dan vroeger toch wordt in onze dagen de geschiedenis beoefend, wordt er gezocht en gesnuffeld in alle boekerijen. Vele beschuldigingen, vroeger voor vaststaande waarheden gehouden, worden ontzenuwd; met meer onpartijdigheid wordt, vooral door werkelijke geschiedvorschers, het leven en werken der Katholieke Kerk beoordeeld. — Maar noem nu toch vooral het woord Jesuïeten niet, schrijf achter uw naam niet

het bekende S. J. [1]), of... uit is alle onpartijdigheid. »Vooral in protestantsche kringen worden dikwijls de grofste onwaarheden omtrent de Jezuïeten voor zuivere waarheid aangenomen": zoo schrijft *A. B. de B.* in zijn voorbericht — en wie nu meenen mocht, dat dit wel wat overdreven is, dat de tijd voorbij is, waarin het woord Jesuïet eensluidend is met... nu ja, met al wat leelijk is in den vollen zin van het woord, die raadplege even *Jezuïeten-Rechtvaardiging* van Dr. W. Zuidema [2]), en hij zal er heel anders over denken.

't Is waar, geen amsterdamsche papa zal in onzen tijd meer verrast worden door den uitroep zijner dochters: »Maar papa, die pater heeft gewone *menschen-voeten*" — 't zij zoo, maar pater Duhr haalt dan toch velerlei reeds honderd en meermalen weêrlegde »Fabeln" aan, die met bewonderenswaardig geduld en met onbetwistbaar talent opnieuw worden weerlegd. Hij heeft de bewijsstukken bijeen gezocht in de groote boekerijen van bijna heel Europa — handschriften ontcijferd — met bijzondere voorliefde de getuigenissen aangehaald van *niet*-Jesuïeten-vrienden, in één woord een zeer verdienstelijk geschiedkundig werk geleverd, niet enkel voor zijn doel, als verdediging van de Sociëteit, maar ook als proeve van geschiedkundige behandeling. Bij ernstige lezing zal het velen ongetwijfeld gaan als mij — zij zullen in pater Duhr's werk vinden een verfrissching van veel, wat zij vroeger hebben bestudeerd. De »gruwelen", waarvan de Jesuïeten beschuldigd worden, voeren den lezer natuurlijkerwijze naar verschillende landen, verplaatsen hem in verschillende eeuwen, en telkens weet de schrijver hem een dieper inzicht te geven in de tijdsomstandigheden of met weinige krachtige trekken beroemde (of beruchte) personen voor den geest te stellen, en altijd staaft hij zijn woorden met getuigenissen

---

1) Pater Erman S. J. ondervond dit nog onlangs; »Humanus" had in de *Holl. Revue* iets gelezen over het werk *De Paus* en schreef nu op een briefkaart (!) o. a. »U hebt me *bijna* overtuigd... Hoe jammer, dat er *S. J.* achter uw naam is, waardoor de bewijskracht zoozeer in waarde vermindert"!!

2) Utrecht, A. II. ten Bokkel Huinink, 1900, afl. 1.

van mannen, die getuigen of tijdgenooten van gezegde gruwelen zouden geweest zijn. Geen wonder dan ook, zou ik zeggen, dat dit werk in Duitschland reeds een derde uitgave mocht beleven!

Of de Nederlandsche bewerking het ooit zoo ver brengen zal? Ik hoop maar ik vrees te gelijk. De heer A. B. de B. geeft geen vertalling; hij toont dit reeds in den titel. Waar van meineed, moord enz. sprake is, vond hij blijkbaar het duitsche »Fabeln" wel wat zoetsappig en koos het meer op den man afgaande »*gruwelen*". Overigens belooft en geeft hij wat voor Nederland vooral van belang is: hij bewerkt, b.v. het opstel van den moord op Willem den Zwijger uitvoeriger en haalt hier en elders beschuldigingen of getuigenissen aan van Nederlandsche geschiedschrijvers; in één woord hij heeft het werk van pater Duhr tot een goed Nederlandsch boek gemaakt En al stuit de fijn-proever hier en daar op een . . . drukfout, al is de vraag (van Dr. Zuidema) »wat is dat voor Nederlandsch?" een enkele maal niet ongegrond, het boek is goed geschreven en laat zich gemakkelijk lezen. Maar *of* het gelezen zal worden? Gelezen ook door niet-katholieken?

Dr. W. Zuidema schijnt te vreezen, dat sommige Protestanten (door den titel verlokt) inderdaad het boek in handen zullen nemen; ten minste hij begint, onder den titel *Jezuïeten-Rechtvaardiging* een bijna op dezelfde wijze uitgegeven werk en schijnt stuk voor stuk de ontzenuwde beschuldigingen nogmaals te willen handhaven. — Dat is zijn recht, zult ge zeggen, en men zal hem het antwoord niet schuldig blijven. — Toegegeven, vooral wanneer Dr. Zuidema trouw bleef aan hetgeen hij in zijn »voorbericht" zegt: »Ik heb hier twee zaken te dienen, die beiden slechts kunnen gedijen bij Gods volle licht: de wetenschap en de vrijheid". — Maar nu moet toch al dadelijk — tot heden is de eerste aflevering pas verschenen — opgemerkt worden: dat *schelden* volstrekt geen bewijs van *wetenschap* en een misbruik maken der *vrijheid* is. Welnu bij een bedroefd weinigje wetenschap maakt Dr. W. Zuidema in deze eerste aflevering herhaal-

delijk misbruik van de vrijheid door platweg te schelden.

Mag ik even een voorbeeld geven? Zeer kalm schrijft A. B. de B. (afl. 1, blz. 23): »Want het is niet waar het beweren, dat er geen scherper tegenstelling bestaat dan tusschen Jezuïeten en Protestanten. Er zijn ongetwijfeld scherpere tegenstellingen als b.v. Jezuïet en godloochenaar". — Hierop teekent Dr. Zuidema (afl. 1, blz. 17) aan: »Ik kan niet zoo'n scherpe tegenstelling vinden tusschen hem, die in woorden God loochent; en hem, die in daden toont niet te gelooven, dat God bij machte is Zijne Kerk in stand te houden zonder list, bedrog, gewetensverkrachting, in één woord zonder Jezuïtisme."

Wie het nu *nog* niet eens is met den Doctor, die leze maar verder; 't wordt nog mooier er komt nog wat nieuws: »beelden of reliekendienst" en »biechtstoel-knoeierijtjes" (altijd nog dezelfde bladzijde). Maar in ernst: als nu Dr. Zuidema overtuigd is, dat *zijn lezers* zulk een taal liever lezen dan — of zelfs houden voor — geschiedkundige bewijzen, dan zullen velen met mij zeggen: *'t is treurig.*

4 December. J. K.

HET WETENSCHAPPELIJK SOCIALISME VAN KARL MARX.

(Vervolg van Dl. CXVIII, blz. 184 vv.).

III. PHILOSOPHISCHE GRONDSLAGEN.

Het socialisme van Marx is niet alleen een oeconomisch, maar het is ook een philosophisch systeem; en wel op de eerste plaats een philosophisch systeem, want Marx' oeconomische theorieën, die wij vroeger hebben uiteengezet, zijn niets anders dan eene toepassing van zijne wijsgeerige ideeën. Zijn oeconomische onderzoekingen eindigden met de voorspelling van de aanstaande ineenstorting onzer kapitalistische maatschappij. Hij meende te hebben aangetoond, dat er een tijd zou komen, waarop de productiemiddelen zouden overgaan aan de gemeenschap; ja zelfs hij durfde voorspellen, dat de socialistische maatschappij *noodzakelijk* komen zou.

Ook Bebel verklaarde op den 1sten October 1890 in den Duitschen Rijksdag: „Es wird noch heisze Tage geben, aber der Socialismus kommt trotz alledem und alledem ans Ziel". En het eerste punt van het Erfurter program luidt: „Die ökonomische Entwicklung der bürgerlichen Gesellschaft führt *mit Naturnothwendigkeit* zum Untergang des Kleinbetriebes, dessen Grundlage das Privateigenthum des Arbeiters an seinen Productionmitteln ist".

Vanwaar die zekerheid? vanwaar die vaste overtuiging van den ondergang onzer tegenwoordige maatschappij? Zij berust alleen op de valsche *philosophische* grondstellingen, waarop het Marxisme is opgebouwd.

Wij stellen ons voor in dit artikel die philosophische grondstellingen uiteen te zetten, en een volgende maal de ongerijmdheid ervan aan te toonen.

Alvorens te beginnen schrijf ik een stuk over uit een artikel, dat door den socialist H. Gorter geplaatst werd in het sociaal-democratische dagblad *Het Volk* [1]). Daarin zegt hij: »Wanneer wij over de philosophie van het socialisme spreken, dan bedoelen wij daarmee die philosophie, die in de boeken van Marx verscholen is. Lang niet alle sociaal-democraten gelooven in dezelfde wijsgeerige theorieën; in den laatsten tijd is er onder hen weer een hevige strijd, waarin allerlei beginselen opkomen, die Marx verworpen had; hier is het ons om de begrippen te doen, die de stichter van het wetenschappelijk socialisme had".

Deze woorden maak ik tot de mijne. Wat wij hier willen behandelen, is de philosophie van Marx zelf, zooals die door hem en vooral door zijn vriend Engels is uitgegeven, en zooals die nog heden door verreweg het grootste gedeelte der wetenschappelijke sociaaldemocraten gedoceerd wordt. Wij laten dus buiten bespreking de wijzigingen, die door sommigen onder de jongere Marxisten in Marx' philosophie zijn aangebracht, en bepalen ons alleen tot het zuivere Marxisme. Toch zij opgemerkt, dat de kentering, die bij sommige sociaal-democraten zich openbaart bij de beoordeeling van Marx' philosophie zeker niet het geringste bewijs is voor de onhoudbaarheid zijner theorieën [2]).

De bronnen, waarin de Marxistische wijsgeerige grondstel-

---

1) *Het Volk* (28 Mei 1900. Derde blad).

2) Wie omtrent de nieuwere stroomingen in het Marxisme meer weten wil, leze het werk van den sociaaldemocraat Eduard Bernstein: *Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemocratie*, waarin hij verklaart omtrent verschillende hoofdpunten der Marxistische leer van gedachte veranderd te zijn. Ofschoon hij zich jaren lang een ijverig Marxist betoonde, heeft hij voorgoed met de voornaamste principen van den meester gebroken. Zijn werk is ook in het Hollandsch vertaald door J. F. Ankersmit. Begrijpelijkerwijze lokte zijn werk een hevige critiek uit van den kant der volbloed-Marxisten. Vooral Kautsky gordde zich ten strijde in de *Neue Zeit*.

Niet alleen Bernstein, maar ook Dr. Paul Weisengrünn, eveneens een oud

lingen zijn te vinden, zijn de volgende. Wij noemen de voornaamste: *Das Kommunistische Manifest, Das Kapital, Misère de la philosophie, Anti-Dühring* of *Herrn Dührings Umwälzung der Wissenschaft, Ludwig Feuerbach und der Ausgang der Deutschen classischen Philosophie, Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates, Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft.* De vier laatste werken zijn van F. Engels, of liever zij zijn door Engels uitgegeven, grootendeels uit papieren door Karl Marx achtergelaten, zooals hij zelf getuigt o. a. in zijn *Ludwig Feuerbach.*

Uit die philosophische werken nu blijkt duidelijk, dat het gronddogma der Marxistische wijsbegeerte is: het historisch materialisme of de materialistische geschiedenisopvatting, eene leer, die door Marx en Engels is ontwikkeld uit de materialistische natuurwetenschap der vorige eeuw. Deze materialistische natuurwetenschap werd door hen ingeleid in een hooger gebied van kennis, »want de mensch leeft niet alleen in de natuur, maar ook in de menschelijke maatschappij, en ook deze heeft hare ontwikkelingsgeschiedenis niet minder dan de natuur" [1]).

De basis van dit systeem is dus het *materialisme.* Verder heeft bij de opbouwing van hun leergebouw de *dialectische methode* van Hegel hun onschatbare diensten bewezen [2]). Ten slotte hebben zij uit het materialisme, vermengd met de dialectiek, de *materialistische geschiedenisopvatting* ontwikkeld.

---

vriend van het wetenschappelijk socialisme, is tegen den meester opgetreden. Weisengrünn: *Das Ende des Marxismus* (Leipzig 1899).

Ook in de *Socialistische Monatsheften* (einen «freien Discussionsorgan für alle Anschauungen auf dem Boden des Socialismus") treedt de oppositie aan het licht.

Lezenswaardig is ook het pas verschenen werk van prof. Masaryk: *Die Grundlagen des Marxismus*; de artikelen van pater H. Pesch in de *Stimmen aus M. Loach* (IV und V Heft 1900), en de brochure van Karl Vorländer, getiteld: *Kant und der Socialismus, unter besonderer Berücksichtigung der neuesten theoretischen Bewegung innerhalb des Marxismus.*

[1]) *Ludwig Feuerbach*, S. 22.

[2]) *Ludwig Feuerbach*, S. 45.

De philosofenmantel, waarin het wetenschappelijk socialisme zich gehuld heeft, bestaat derhalve uit drie stukken: uit een gestolen lap van Hegel, uit een gestolen lap van den materialist Feuerbach, en uit een stuk dat Marx en Engels zelve er hebben aangehecht.

1. Uit een gestolen lap van Hegel. Hadden de oudere philosofen een reeks van ideeën aangenomen, die eeuwig en onveranderlijk zijn, met Hegel begon een nieuw tijdvak, het tijdvak der dialectische methode, die dergelijke onveranderlijke waarheden verwerpt, uitgenomen voor de mathematische wetenschappen. De geheele wereld werd voortaan opgevat als een ontwikkelingsproces, waarin niets blijvends is behalve het eeuwige worden en vergaan. Het *παντα ρεῖ* van den ouden Heraclitus uit de 6de eeuw voor Christus werd door hem opnieuw gehuldigd. »Hegel bevrijdde de geschiedkundige beschouwing van de metaphysica [aldus noemt Engels de beschouwingswijze der ouden, die eens reeks van onveranderlijke waarheden aannamen,] en maakte haar dialectisch" [1]).

2. Uit een gestolen lap van Feuerbach. Hegel was een idealist; hij had geleerd, dat het geheele ontwikkelingsproces der wereld niets anders was dan de ontwikkeling van het »absolute begrip", dat vóór de wereld bestond; volgens hem was de materie een product, een verschijningsvorm van den geest. »Daardoor was alles op den kop gezet en de werkelijke samenhang der wereld geheel omgekeerd" [2]). Feuerbach evenwel was materialist. Volgens hem is »de materie niet een verschijningsvorm van den geest, maar de geest is niets anders dan het hoogste product van de materie" [3]). De materie, de zinnelijk waarneembare stof, is het eenige werkelijk bestaande. Marx en Engels lieten het systeem van Hegel varen, doch behielden zijne dialectische *methode* en pasten die toe op het *systeem* van Feuerbach.

3. Uit een stuk, dat Marx en Engels zelf er hebben aan-

---

[1]) Fr. Engels: *Ontwikkeling v. h. Socialisme van Utopie tot Wetenschap*, blz 28
[2]) Fr. Engels, l. c. blz. 25.
[3]) Fr. Engels: *Ludwich Feuerbach*, S. 21.

gehecht: het historisch materialisme. Zooals wij reeds gezegd hebben, is dit eene toepassing van de leer van het materialisme op de leer der gemeenschap door middel van de dialectische methode. Het groote princiep ervan is, dat de geheele ontwikkeling der wereldgeschiedenis beheerscht en geleid wordt door de ontwikkeling der materieele oeconomische verhoudingen, dat derhalve »de oeconomische verhoudingen de grondslag zijn, waaruit de gansche »Ueberbau" der rechtskundige en politieke instellingen, alsmede der godsdienstige, wijsgeerige en welke andere zienswijze ook van ieder geschiedkundig tijdvak te verklaren is" [1]). »De materialistische geschiedenisopvatting — zegt Engels [2]) — gaat uit van de stelling, dat de productie en daarnaast de ruil der producten de grondslag is van elke maatschappelijke orde, dat in elke maatschappij, die in de geschiedenis optreedt, de verdeeling der producten en daarmee de sociale rangschikking in klassen of standen, zich richt naar de vraag wat en hoe geproduceerd wordt, en hoe het geproduceerde wordt geruild. Zoo moeten de laatste oorzaken van alle maatschappelijke veranderingen en staatkundige wijzigingen niet gezocht worden in de hoofden der menschen, in hun verbeterd inzicht in de eeuwige waarheid en rechtvaardigheid, maar in de veranderingen der productie- en ruilwijze, dus niet in de wijsbegeerte, maar in de volkshuishouding van het betreffend tijdvak" [3]).

Wij zullen deze »wijsbegeerte" in hare onderdeelen uiteenzetten.

A. Het materialisme, de grondslag van het socialisme.

Marx en Engels waren eerst aanhangers van de philosophie van Hegel. Nu valt bij de Hegeliaansche wijsbegeerte tweeërlei

---

1) Fr. Engels: *Anti-Dühring;* S. 10.

2) Fr. Engels: *Ontwikkeling v. h. Socialisme*, blz. 30.

3) Engels: *Anti-Dühring*, S. 10; *Ontwikkeling van Utopie tot Wetenschap*, blz. 30.

te onderscheiden: het systeem en de methode. »Wijl Hegel genoodzaakt was een systeem te maken, en een philosophisch systeem moet sluiten met een of andere soort van absolute waarheid" [1]), nam hij het bestaan eener absolute waarheid aan, en wel deze, dat zijn philosophisch systeem het eenig ware was. Marx zag zeer goed in, dat hier het Hegeliaansche *systeem* in botsing kwam met Hegels dialectische *methode*. Immers, ofschoon Hegel verklaarde, dat absolute waarheid niets anders was dan de voortdurende logische ontwikkeling van het »Begrip", dat vóór de wereld bestond, toch zocht hij naar een grens van die ontwikkeling; hij liet namelijk het »Begrip", nadat het zich in de natuur had geopenbaard, weer tot zich zelve komen in den geest van den mensch. De menschheid geraakt tot de erkenning van het »Begrip", en die erkenning is ten slotte alleen te vinden in de Hegeliaansche philosophie. »Daarmede werd echter de gansche dogmatische invloed van het Hegeliaansche systeem tot absolute waarheid verklaard, in tegenspraak met zijn dialectische methode, die al het dogmatische verwerpt" [2]). »Het stelsel van Hegel was dan ook een kolossale misgeboorte; het leed aan innerlijke tegenspraak" [3]).

Daar was echter nog eene andere reden, waarom Marx en Engels zich van Hegel's systeem losscheurden. Hegel zag de hoogste verwerkelijking van de absolute Idee, van het absolute Begrip, in den Staat, »en wel in die monarchie, die door Frederik Wilhelm III aan zijn onderdanen werd opgedrongen, alzoo in eene beperkte en gematigde indirecte heerschappij der bezittende klassen, waarbij ons bovendien de noodzakelijkheid van den adel langs speculatieven weg werd aangetoond" [4]).

Het is vooral de laatste reden, waardoor Marx en Engels werden bewogen het systeem van Hegel te verlaten. De

---

1) Engels: *Ludw. Feuerbach*, S. 5.
2) Engels: *Ludw. Feuerbach*, S. 6.
3) Engels: *Ontwikkeling v. Utopie tot Wetenschap*, blz. 25.
4) Engels: *Ludw. Feuerbach*, S. 6.

theoretische reden heeft bij hen ongetwijfeld niet zoo zwaar gewogen als de laatste, die in het practische leven ingreep. De staat immers werd als de organisatie van de hoogste zedelijkheid geproclameerd, de staat werd in Hegel's systeem tot »präsenten Gott" verklaard. Dit was eene politieke gevolgtrekking, die hun niet revolutionair genoeg klonk; het was een »zahme politische Schluszfolgerung" [1]). Zietdaar wat hun den grootsten aanstoot gaf. Voor hen, die naar de omverwerping van alle bestaande verhoudingen streefden, was die »zahme Schluszfolgerung" schijnbaar een hinderpaal. In werkelijkheid is dit niet zoo. Indien immers de staat alles is, indien alles slechts door hem en voor hem bestaat, dan is er geen onderscheid tusschen den staat en de gemeenschap, dan blijft er niets anders over dan dat de staat alleen de leiding ook van de oeconomische toestanden op zich neemt. En als bovendien de staat de tegenwoordige God, de absolute waarheid is, dan is alleen dat waar en rechtvaardig, wat de staat wil en *zoolang* hij het wil. Zoodoende is dus de baan weer vrij voor het socialisme. Lassalle zag dit beter in dan Marx en Engels. Hij bespeurde in het Hegelsche systeem zeer goed de kiem der revolutie, al was die kiem dan ook bedekt met een conservatieven dekmantel. Marx en Engels meenden echter anders: »Wie het hoofdgewicht legt op Hegel's systeem kan op het gebied van godsdienst en politiek vrij conservatief zijn" [2]). Zij verwierpen zijn systeem dan ook als weinig bevorderlijk voor hunne revolutionaire tendenzen.

»Daar kwam Feuerbach met zijn: *Wesen des Christenthums*" [3]); Feuerbach met zijn grof materialisme, dat door hem weder ten troon verheven werd. »De natuur — zoo leerde hij — bestaat onafhankelijk van alle philosophie; de natuur is de grondslag, waarop de menschen, zelf natuurproducten, opgewassen zijn; buiten de natuur en de menschen bestaat niets, en de hoogere wezens, die onze godsdienstige phantasie

---

1) Engels: *Ludw. Feuerbach,* S. 7.
2) Engels: l. c. S. 9.
3) Engels: l. c. S. 10. Feuerbach's *Wesen des Christenthums* verscheen in 1841.

schiep, zijn niets anders dan de phantastische weerspiegeling van ons eigen wezen." De baan was gebroken! Hegels systeem was ter zijde geworpen. »Hoe enthusiastisch Marx de nieuwe opvatting begroette, en hoe zeer hij — niettegenstaande alle critisch voorbehoud — den invloed ervan onderging, kan men lezen in de *Heiligen Familie*" [1]).

Het was echter niet zoozeer uit vreugde, omdat de tegenspraak tusschen systeem en methode opgelost was, dat Marx en Engels zich schaarden onder Feuerbach's banier. Immers, zooals wij boven reeds gezegd hebben, had vooral de »zahme politische Schluszfolgerung", dat de staat God was, hun aanstoot gegeven. Welnu deze »Schluszfolgerung" werd ook door Feuerbach verworpen. En daar Marx en zijn leerling het geheele menschelijke leven tot arbeid en genot terugbrachten, al het denken en streven van den mensch wilden laten opgaan in het zinnelijk bestaan, daarom vooral scheen het hun een betere weg niet meer met Hegel het Begrip of de Idee, maar met Feuerbach de zinnelijke realiteit als het eenige en het hoogste te erkennen.

Evenwel, niet alle stellingen van Feuerbach werden door hen aangenomen.

Zooals Engels aangeeft [2]), was het materialisme van Feuerbach tengevolge der tijdsomstandigheden, waarin hij leefde, al te »beschränkt". Zijn materialisme was namelijk een mechanisch materialisme, want van alle natuurwetenschappen was toenmaals alleen de mechanica, en dan alleen nog maar wat de vaste lichamen betreft, ontdekt en uitgewerkt. »De chemie bestond nog pas in kinderlijke gestalte. De biologie lag nog in windselen; het organisme van planten en dieren was nog slechts gedeeltelijk onderzocht, en werd uit zuiver mechanische oorzaken verklaard; evenals voor Descartes het dier, zoo was voor de materialisten der achttiende eeuw de mensch eene machine". Zietdaar eene specifieke, doch onvermijdelijke kortzichtigheid van het toenmalige materialisme.

---

1) Engels: l. c. S. 11.

2) Engels: *Ludw. Feuerbach*, S. 19—25.

Daar kwam nog bij eene »zweite specifische Beschränktheit", namelijk de onbekwaamheid van het materialisme om de wereld als een ontwikkelingsproces voor te stellen. Dit vond eveneens zijn oorzaak in »den toenmaligen stand der natuurwetenschappen en daarmede samenhangende metaphysische, d. w. z. anti-dialectische, denkmethode". »Wel had Feuerbach de drie beslissende ontdekkingen — die der Zelle, der Verwandlung der Energie und der nach Darwin benannten Entwicklungstheorie — nog beleefd. Maar hoe kon de eenzame philosoof op het land de wetenschap voldoende volgen?"

Was dus zijn materialisme van den eenen kant te beperkt, van den anderen kant had hij zich nog niet geheel en al kunnen ontrukken aan de ketenen van het idealisme, waardoor Hegels philosophie zich kenmerkte [1]). Feuerbach neemt namelijk nog een *godsdienst*-philosophie en een *ethica* aan. »Hij wil den godsdienst niet afschaffen, maar vervolmaken. Zijn philosophie zelve moet opgaan in den godsdienst". Wat wij door dien godsdienst te verstaan hebben, blijkt uit het volgende. De godsdienst is volgens Feuerbach »de gevoelsverhouding tusschen mensch en mensch, welke (verhouding) vroeger in een phantastisch spiegelbeeld der werkelijkheid — nl. in de aanneming van een of meerdere goden — de waarheid zocht, doch die nu in de liefde tusschen het Ik en het U de waarheid vindt. En zoo wordt bij Feuerbach ten slotte de geslachtsliefde een der hoogste, of liever de hoogste uiting van zijn nieuwen godsdienst". De vaders van het wetenschappelijk socialisme beschouwden een dergelijke leer als al te *idealistisch!* — Wat Feuerbach's ethica betreft, als grondslag voor alle moraal geldt voor hem het den menschen aangeboren streven naar geluk, terwijl »der höchste Tempel der Sittlichkeit ist die Fondsbörse, vorangesetzt nur dass man stets richtig speculirt".

Overigens aanvaardden Marx en Engels het materialisme van Feuerbach met de grootste vreugde. Groot was, volgens hun eigen woorden, het enthusiasme, toen Feuerbach zijne theorie

---

1) Engels: *Ludw. Feuerbach*, S. 25—35.

openbaar maakte. Men behoeft dan ook niet lang te zoeken in de werken van hen of van hun volgelingen om het materialisme in zijn grofsten vorm te ontdekken. Voor hen geen dualisme meer tusschen geest en materie; alles, wat bestaat, is materie of eene door de beweging der stof ontstane verschijningsvorm. Daar is voor hen geen persoonlijke God, die de wereld heeft geschapen, geen Voorzienigheid, geen onsterfelijke ziel, geene vergelding in het andere leven, de mensch is niets meer dan een ontwikkeld dier. »In ein paar Sätzen, kaum eine Seite, nachdem wir das erste Axiom mobil gemacht haben, haben wir bereits alle Jenseitigkeiten, Gott, die himmlischen Heerschaaren, Himmel, Hölle und Fegefeuer sammt der Unsterblichkeit der Seele abgeschafft, beseitigt, vernichtet" [1]). Volgens hen was zelfs het bestaan der absolute Idee, voordat de wereld tot stand kwam, »die Präexistenz der logischen Kategorien" van Hegel nog het overblijfsel van het geloof aan een Schepper. Weg daarmede! »De stoffelijke, zinnelijk waarneembare wereld, waartoe wij zelf behooren, is het eenige werkelijk bestaande; ons bewustzijn en ons denken, hoe bovenzinnelijk het ook moge schijnen, is het product van een stoffelijk orgaan, de hersenen; de geest is het hoogste product der materie" [2]). Het leven is volgens hen »die Daseinsweise der Eiweiszkörper", »der Chemismus des Eiweiszes" [3]); boven de materie bestaat geen levensprinciep.

Men begrijpt, hoe ook de ontwikkelingstheorie van Darwin en Häckel door Marx en Engels werd toegejuicht. Hunne werken zijn dan ook vol bewondering voor die beide natuurvorschers, terwijl hunne volgelingen ook in ons vaderland in couranten-artikelen en brochuren de ongeloovige evolutietheorie onder het volk trachten te verspreiden [4]).

---

1) Engels: *Anti-Dühring*, S. 29.

2) Engels: *Ludw. Feuerbach*, S. 11.

3) Engels: *Anti-Dühring*, S. 56.

4) Cornélie Huygens, een geëmancipeerde, schreef in *Het Volk* (2 April 1900) een artikel, waarin Ch. Darwin wordt geprezen als de geniale vorscher zijner eeuw, en zijne leer als de voorbereiding van het Marxisme wordt verheerlijkt.

Wij kennen dus den materialistischen grondslag der Marxistische wijsbegeerte. Welnu, eenmaal een fundament gevonden hebbende, dat hun revolutionaire theorieën zou kunnen dragen, konden Marx en Engels hun philosophisch gebouw optrekken. Allereerst werd de dialectische methode van Hegel wederom voor den dag gehaald. Zijn *systeem* hadden zij verworpen, doch zijn *methode* namen zij gaarne ter hand, om die op Feuerbachs materialisme toe te passen.

B. De dialectische methode.

»De dialectische methode is niets anders dan de wetenschap van de algemeene bewegings- en ontwikkelingsvormen der natuur, der menschelijke gemeenschap en van ons denken" [1]).

Volgens Hegel is alles, wat bestaat, in een voortdurend *worden*, in een bestendige *ontwikkeling*. Alles en ieder ding in het bijzonder is eene voorbijgaande verschijning in den vloed der ontwikkeling. Er is niets, dat een blijvende, absolute beteekenis heeft. Kennis, werkelijkheid, waarheid, alles ontwikkelt zich, en wel zoo, dat deze ontwikkeling in staat is met logische noodzakelijkheid alles in het tegenovergestelde te veranderen. Er bestaat dus geen absolute waarheid, geen absolute zedenleer, geen absolute rechtsbegrippen. De ideeën, die de mensch heeft, omtrent plicht en geweten, omtrent goed en kwaad, zijn geheel en al relatief; zij zijn afhankelijk van het stadium der ontwikkeling, waarin de menschheid verkeert.

Deze methode nu werd door Marx en Engels op Feuerbach's materialisme toegepast. »Alles wat bestaat — zoo proclameeren zij — is materie; en de bestaansvorm der materie is de *beweging, de ontwikkeling*" [2]). Dus: Alles ist im Werden. Ieder oogenblik van den tijd beteekent niets meer dan eene vluch-

---

Fr. van der Goes tracht in zijne socialistische studie over: *De organische ontwikkeling der maatschappij*, aan te toonen, dat Darwin eerst de ware wetten der ontwikkeling heeft gevonden.

[1]) Engels: *Anti-Dühring*, S. 133.

[2]) *Anti-Dühring*, S. 45.

tige phase der van eeuwigheid uit zichzelf bewogen materie. Hier ligt het punt, waar het wetenschappelijk socialisme in botsing komt met de oudere materialistische systemen, wijl het de dialectische methode met het materialisme verbindt, en waar het tevens voor goed den schop geeft aan het Hegelsche systeem, dat het absolute Begrip als het eenig werkelijk bestaande aannam. Hegel werd, volgens Marx eigen woorden, »auf den Kopf gestellt". »Voor Hegel [1]) is het denkproces de demiurg van het werkelijk bestaande, dat alleen een afspiegeling is van het begrip; bij mij integendeel is het ideëele niets anders dan het in een menschenbrein omgezette en overgezette materieele".

Alleen dus de methode van Hegel bleef bestaan: »Sie allein ist von der ganzen bisherigen Philosophie übrig geblieben" [2]). »Wat dus nog zelfstandig blijft bestaan van de geheele wijsbegeerte, dat is de leer van het denken en zijn wetten, de formeele logica en dialectiek. Al het andere gaat op in de positieve wetenschap der natuur en der geschiedenis" [3]). Welnu, die dialectiek moet worden toegepast op iederen tak van wetenschap! Darwin deed dit op de leer der natuur, Marx heeft het gedaan op de geschiedenis. Het Marxisme is dus eene voortzetting van het Darwinisme; want heeft Darwin getracht de ontwikkelingswetten aan te toonen voor het organisme van het planten- en dierenrijk, Marx meende diezelfde wetten gevonden te hebben voor het sociale organisme van de menschelijke samenleving [4]).

Het kardinale punt der geheele ontwikkelingsleer van Hegel is bevat in de ééne groote ontwikkelingswet, die door Hegel genoemd wordt »Negation der Negation". Alles, wat bestaat, gaat eenmaal ten gronde. Deze negatie van het bestaande is evenwel nog geen ontwikkeling, maar een vernietiging. In alles echter, wat ten gronde gaat, ligt een

---

1) Marx: *Kapital* (*Nachwort*, S. 821).
2) Engels: *Anti-Dühring*, S. 10.
3) Engels: *Ontwikkeling van Utopie tot Wetenschap*, blz. 26.
4) Cornelie Huygens: *Het Volk* (2 April 1900).

kiem voor een hoogere ontwikkeling. Uit de eerste negatie komt dus eene nieuwe negatie; zietdaar de »Negation der Negation".

De hoofdstrekking nu van *Das Kapital* is niets anders dan eene practische toepassing van deze fameuse Hegeliaansche ontwikkelingswet. In onze maatschappij, zegt Marx, »die gebaseerd is op de meerwaarde en de uitbuiting der arbeidende klasse", ligt de kiem van haar eigen ondergang; en hij tracht aan te toonen dat onze maatschappij ineen zal storten met de noodzakelijkheid van een natuurproces. Zietdaar dus de eerste negatie. Doch tevens ligt in haar ook de kiem voor een hoogeren bestaansvorm, voor de communistische samenleving: »Es ist die Negation der Negation".

Hiermede zal duidelijk geworden zijn, wat wij in het begin van dit artikel schreven: het socialisme van Marx is op de eerste plaats een *philosophisch* systeem, want zijn oeconomische theorieën zijn slechts eene toepassing van zijn wijsgeerige ideeën. Eerst moest de Hegelsche dialectiek tot dogma verheven; daarna zou hij trachten de waarheid ervan met betrekking tot onze kapitalistische maatschappij practisch aan te toonen.

C. Het historisch materialisme.

Is eenmaal aangenomen, dat al het bestaande niets is dan stof, en dat alles verkeert in een toestand van voortdurende ontwikkeling, van voortdurend worden, dat er geen absolute waarheid bestaat noch op het gebied van godsdienst, van zedenleer, van wijsbegeerte, van recht, noch op eenig ander gebied — uitgenomen enkele axiomata in de mathematische wetenschappen — dan rijst van zelf de vraag: wat is bij dien ontwikkelingsgang de determineerende factor; wat is het, dat ten slotte den stoot aan die ontwikkeling geeft? En dan is het antwoord, dat wij van de vaders der sociaaldemocratie ontvangen, het volgende [1]).

---

[1]) Engels: *Anti-Dühring*, S. 10; *Ontwikkeling van Utopie tot Wetenschap*. blz. 27 en blz. 30.

De nieuwste onderzoekingen hebben duidelijk aangetoond, »dass alle bisherige Geschichte die Geschichte von *Klassenkämpfe* war, dass diese einander bekämpfenden Klassen der Gesellschaft jedermal Erzeugnisse sind der Produktions- und Verkehrsverhältnisse, mit einen Wort der *ökonomischen Verhältnisse* ihrer Epoche; dass also die jedesmalige ökonomische Structur der Gesellschaft die reale Grundlage bildet, aus welcher der gesammte Ueberbau der rechtlichen und politischen Einrichtungen, sowie der religiösen, philosophischen und sonstigen Vorstellungsweise eines jeden geschichtlichen Zeitabschnittes in letszter Instanz zu erklären sind".

Zietdaar een antwoord, dat aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat. De geheele wereldgeschiedenis is een ontwikkelingsprcces, en het zijn de materieele verhoudingen, de oeconomische toestanden, die dat proces in werking zetten. Vandaar wordt die theorie genoemd de materialistische geschiedenis-opvatting, of het historisch materialisme. Zij is eene vinding van Marx en Engels zelven. De beide eerste bestanddeelen hunner philosophie hadden zij als eene erfenis uit de Feuerbachsche en Hegelsche school medegebracht; hier stuiten wij op een thesis van eigen fabrikaat.

De leer van het historisch materialisme kan in twee deelen worden gesplitst, want zij gaat uit van eene dubbele veronderstelling.

a. De determineerende factor, die bij de ontwikkeling der geschiedenis in laatste instantie den doorslag geeft, is de oeconomische vooruitgang. De materieele, productieve *krachten* der menschelijke maatschappij ontwikkelen zich voortdurend. Zij komen eindelijk op een bepaalden trap van ontwikkeling, waar zij in botsing geraken met de bestaande productie-*verhoudingen*, d. w. z. met de bestaande vormen van eigendom. Dientengevolge ontstaat bij een groot gedeelte van degenen, die zich minder bedeeld zien dan de anderen, ontevredenheid tegen de bezittende klasse; de onderdrukten staan op tegen de onderdrukkers. Hoe meer nu de productieve krachten zich ontwikkelen, des te meer treden de wanverhoudingen aan het licht; de klassenstrijd is het

onvermijdelijk gevolg. »Mit dialectischer Nothwendigkeit" ontwikkelt zich die strijd tusschen de minder en de meer bedeelde klassen, totdat ten slotte onder de heerschappij »des geschichtlichen Musz" een nieuw tijdvak ontstaat, waarin de eigendomsverhoudingen in overeenstemming komen met de productieve krachten der gemeenschap.

b. Met dien omkeer op oeconomisch gebied treedt ook eene algeheele verandering van politieke, staatkundige, maatschappelijke, wijsgeerige en godsdienstige verhoudingen in het leven. De geschiedenis, verklaart Engels, heeft het aangetoond! Zijn eenmaal de oeconomische verhoudingen van een tijdvak veranderd, dan veranderen daardoor tevens de principen, de ideeën omtrent godsdienst, zedenleer, philosophie, recht enz.; in één woord »jedesmalige ökonomische Structur der Gesellschaft bildet die reale Grundlage, *aus welcher* der gesammte Ueberbau aller andern Verhältnissen zu erklären sind". De wereld wordt dus niet meer geleid en bestuurd door principen; omgekeerd: de principen, die door de maatschappij gehuldigd worden, ontstaan en worden beheerscht door de oeconomische verhoudingen van het betreffende tijdvak.

Pater Tilmann Pesch [1]) noemt deze leer der socialisten, zeer kernachtig, de meest doorgevoerde *zoölogie* op Darwinistischen grondslag: »Die materialistische Geschichtsauffassung ist — abgesehen von einigen Hegelianischen Anklängen — im Grunde genommen nichts anderes als die erweiterte modernste Zoölogie. Der Mensch fangt eben Marx zufolge dann an Mensch zu sein, nachdem er aufgehört hat Affe zu sein. Die weitere Entwicklung des Menschen musz sich darum auch, analog zur Entwicklung der Thiere, in voller Abhängigkeit von bloss *materieller* Bedingungen vollziehen".

De conclusie, die de socialisten uit deze praemissen trekken, luidt als volgt. Ook in deze maatschappij, waarin wij leven, zijn de productie-krachten in haar ontwikkeling zóóver gekomen, dat zij met alle geweld in botsing zijn

---

[1]) Tilmann Pesch, *Die grössen Welthräthsel* II, S. 119.

geraakt met de bestaande vormen van den eigendom. Door hun theorie over de waarde en de meerwaarde hebben zij getracht te bewijzen, dat het privaat-bezit van productiemiddelen niet meer overeenstemt met de hooge vlucht, die de productieve krachten hebben genomen. Welnu, de *internationale klassenstrijd* heeft dan ook reeds reusachtige afmetingen aangenomen. Die strijd ontwikkelt zich voortdurend en breidt zich uit met dialectische noodzakelijkheid. Niet ver is het tijdstip meer verwijderd, waarop de onderdrukte klasse als overwinnaar uit den strijd zal treden, en de bestaande verhoudingen uit elkaar zullen spatten onder de heerschappij »des geschichtlichen Musz". Met die geleidelijke revolutie op oeconomisch gebied voltrekt zich gelijktijdig en tengevolge daarvan de revolutie op het gebied van godsdienst, wijsbegeerte, recht, kortom op elk ander gebied.

a. Alle geschiedenis is de geschiedenis van klassenstrijd, die ontstaan is tengevolge van oeconomische wanverhoudingen.

Wanneer wij de socialisten hooren beweren, dat geschiedenis niets anders is dan de geschiedenis van *klassenstrijd*, die zich *met ijzeren noodzakelijkheid* voltrekt, dan dringt onwillekeurig de vraag zich op: vanwaar dan die geweldige socialistische agitatie in brochures en dagbladen, waartoe dan die fanatieke propaganda zoowel in 's lands vergaderzaal als in minder parlementaire vergaderingen? Intusschen blijven zij het antwoord niet schuldig. »Die Richtung — schrijft Bebel [1]) — der gesellschaftlichen Entwicklung ist zwar durch die materiellen Verhältnisse unverrückbar gegeben; aber die Art und Weise, wie sie vor sich geht, und die Schnelligkeit ihres Fortschrittes ist bis zu einen gewissen Grade von der Thätigkeit der einzelnen abhängig". En elders [2]) schrijft hij: »Die Führer der Bewegung sind nur Werkzeuge nicht Macher, und sie

---

[1]) *Die Neue Zeit*, IX Jahrgang, I Bd. S. 226.

[2]) Bebel: *Charles Fourier*, S. 6. *Stimmen aus M. Laach*, XLI, S. 362.

werden beiseite geworfen, sobald sie sich zu Machern aufwerfen".

In de opvatting der socialisten zijn dus hun propagandisten niets meer dan louter werktuigen, die onder den invloed staan der ontwikkeling. Volgens hunne philosophie is hun optreden niet een *willen,* maar een *moeten;* de leer die zij verkondigen, is niet het *drijven* in een nieuwe richting, maar alleen het *verklaren* van de richting, die op het oogenblik bezig is zich te ontwikkelen. Cornélie Huygens schrijft hierover het volgende [1]): »Een der meest onuitroeibare dwaalbegrippen aangaande de wereldbeweging [lees: socialistische beweging] van onzen tijd, die wij zelfs bij onze meest ontwikkelde tegenstanders in de kringen der bourgeoisie dagelijks aantreffen, is de meening, dat de leer van het socialisme is een willen, in plaats van een begrijpen, een plan om de maatschappij op een nieuwe manier in te richten in plaats van eene wetenschappelijke verklaring".

De socialisten doen dus — zoo beweren zij ten minste — niets anders dan uit de feiten der geschiedenis wetenschappelijk bewijzen, dat een nieuwe orde van zaken in aantocht is, dat de tegenwoordige maatschappij weldra plaats zal maken voor eene communistische wereldorde. Een wetenschappelijke verklaring dus der feiten! Dat is hun roem! Utopisten willen zij niet heeten. Neen, zij onderscheiden zich immers van de utopistische »Vulgärsocialisten" uit vroeger jaren juist daardoor, dat zij niet een toekomststaat idealiseeren, maar alleen op »zuiver wetenschappelijke gronden" uit de gegevens der historie de noodzakelijke komst van een andere wereldorde aantoonen!

Welke zijn dan die gegevens der historie, die de socialisten voor hunne stelling aanhalen?

Fr. Engels geeft hierop het antwoord in zijn werk, getiteld: *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates.* Aan de hand van Lewis Morgan [2]) voert hij ons mede, en laat ons zelfs een blik slaan in de voor-histo-

[1]) *Het Volk,* 2 April 1900.

[2]) Lewis Morgan: *Ancient Society, or researches in the lines of human progress from savagery through barbarism into civilisation.*

rische tijden. Vermakelijk is het de negen eerste bladzijden van dat boek te lezen. Wij zien daarin de eerste menschen in een tijdvak van volslagen *wildheid.* Zij leven op boomen en eten slechts vruchten, noten en wortelen. Wat later komen zij op den slimmen inval om ook visschen tot hunne voeding aan te wenden en gebruik te maken van vuur. Nog wat later doen zij de ontdekking om pijl en boog te hanteeren, waardoor ook het wild een voedingsmiddel wordt. Na die afgrijselijke wildheid volgt het tijdvak der *barbaarschheid.* Men begon dieren te temmen en planten te kweeken. Na verloop van tijd was men er zelfs toe gekomen tamme huisdieren er op na te houden, en de veeteelt te beoefenen. Ook begon men, langzaam aan natuurlijk, woningen van steen te bouwen. Ten slotte ging men over tot den akkerbouw. Gelijktijdig hiermede begon men met het smelten van ijzererts, met olie- en wijnbereiding; men ging schepen bouwen met balken en planken; architectuur en kunst deden haar intrede in de wereld. Intusschen leefde men gemeenschappelijk, dus in communisme, van hetgeen gemeenschappelijk was voortgebracht.

Wat was nu in die voor-historische tijden de factor, die den stoot gaf tot de ontwikkeling, die daar plaats greep? Lewis Morgan en Engels zullen het ons verhalen [1]). In die tijden, zoo zeggen zij, waren de productieve krachten nog weinig ontwikkeld; deze konden dus den stoot tot den vooruitgang nog niet geven. Toch was het ook toen reeds een *oeconomische* factor die de ontwikkeling leidde. De oeconomische verhoudingen zijn namelijk »doppelter Art; einerseits die Erzeugung von Lebensmitteln, Kleidung, Wohnung u.s.w.; andrerseits Erzeugung von Menschen selbst, die Fortpflanzung der Gattung. Je weniger aber die Arbeit entwickelt ist, je beschränkter die Menge ihrer Erzeugnisse, desto überwiegender scheint die Gesellschaft beherrscht durch die Geschlechtsbande". En zoo was dus in voor-historische tijden het beslissende element der ontwikkeling »die Fortpflanzung der Gattung"; dus toch een oeconomische factor.

---

[1]) Engels: *Ursprung der Familie* u. s. w. (Vorwort, S. VIII).

Langzamerhand echter ging de communistische samenleving ten gronde onder den drang der ontwikkelingswetten. Met de uitbreiding namelijk der veeteelt en vooral van den landbouw kreeg men behoefte aan meer arbeidskrachten dan de in communisme produceerende en levende families opleverden. Vreemde krachten uit andere families en stammen moesten worden gehuurd. De overtollige producten werden bovendien aan andere families en stammen verkocht. Weldra ontstond de warenruil, en daarmede ook het privaateigendom. »Die alte auf Geslechtsbande beruhende Gesellschaft war gesprengt. An ihre Stelle tritt eine neue Gesellschaft, in der die Familienordnung ganz von der Eigenthumsordnung beherscht wird" [1]). Het was dus voortaan een andere oeconomische factor, die de ontwikkeling leiden zou. Van nu af ontstonden er namelijk in de maatschappij twee klassen, wier belangen vijandig tegenover elkander stonden. Van nu af ontstond dus de *klassenstrijd*, die zich telkenmale zou openbaren, als de productieve krachten zich te hoog zouden ontwikkeld hebben.

Wij zijn alzoo gekomen in het tijdvak der *beschaving*, waarin niet meer de voortplanting der soort, maar de voortbrenging van nieuwe productiemiddelen de ontwikkeling regelt. In dit tijdvak worden door Marx en Engels wederom drie perioden onderscheiden, nl. de antieke, de feudale en de burgerlijke productiewijze. »Die Sklaverei ist die erste, der antiken Welt eigenthümliche Form der Ausbeutung; ihr folgt die Leibeigenschaft im Mittelalter, die Lohnarbeit in der neuern Zeit. Es sind dies die drei grossen Formen der Knechtschaft, wie sie für die drei grossen Epochen der Civilisation charakteristisch sind" [2]).

Marx en Engels willen niet eene aanklacht indienen tegen het onderscheid der klassen, zooals dat tot nog toe bestaan heeft. Zij erkennen, dat de klassenheerschappij eene historische noodzakelijkheid is geweest. Doch zij willen aantoonen, dat de geheele geschiedenis niets anders is geweest dan de

---

[1]) Engels: l. c. S. VIII.

[2]) Engels: *Ursprung*, S. 142.

geschiedenis van klassenstrijd, die ten doel had de emancipatie der onderdrukte klasse. »Diese stets sich erneuernden Klassenkämpfe bilden den Inhalt aller bisherigen geschriebenen Geschichte" [1]). »Mit der Erwerbung neuer Productionskräfte verändern die Menschen ihre Productionsweise; und mit der Veränderung der Productionsweise, verändern sie alle gesellschaftlichen Verhältnisse. Die Handmühle ergibt eine Gesellschaft mit Feudalherrn, die Dampfmühle eine Gesellschaft mit industriellen Kapitalisten" [2]). Thans echter, zoo beweren zij, is het klassenverschil niet meer te handhaven. De ontwikkeling der productiekrachten is zoo hoog gestegen, dat de toestand wederom rijp is geworden voor het oorspronkelijk communisme. Alle klassenonderscheid moet dus *thans* noodzakelijk van de aarde verdwijnen.

Beschouwen wij den ontwikkelingsgang van het tijdvak der beschaving nog een weinig nader.

De geheele antieke maatschappij, zoo zeggen Marx en Engels, rustte op het aanwenden van slaven tot den arbeid. In den schoot dier maatschappij ontwikkelden zich echter weldra nieuwe productieve krachten, waardoor de oude productiewijze onmogelijk zou worden, Vooral aan het einde van het tijdvak der Romeinsche keizers traden die oorzaken, die de revolutie in stilte hadden voorbereid, helder aan het licht. Van den eenen kant aanschouwde men in de hoofdstad van het Romeinsche rijk overtollige weelde en een samentrekking van het kapitaal in de handen van enkelen; van den anderen kant verdween de middenstand der boeren en wies het getal der slaven onophoudelijk aan. Scherper en scherper teekende zich het onderscheid der klassen af; en de oude wereld stortte ineen tengevolge van de tegenstrijdigheden, die zij in haren schoot bevatte.

Een nieuwe periode, de feudale productiewijze, begint. De onderdrukte klasse der slaven had zich omhoog gewerkt tot lijfeigenen. Men arbeidde niet meer, zooals vroeger de slaaf, zonder ophouden voor den meester, doch slechts op bepaalde

---

1) Engels: *Ursprung* (Vorwort, S. VIII).
2) Marx: *Elend der Philosophie*, S. 101.

tijden des jaars, slechts enkele dagen der week. Weldra ontstonden de poorters, die zich in hunne steden trachtten te versterken tegen de macht hunner vroegere heeren. Zij vereenigden zich in de gilden, die in die dagen den werkman uitstekende diensten bewezen. Doch de ontwikkeling ging met dialectische noodzakelijkheid voort. De uitvinding van het kompas en het buskruit, de ontdekking van Amerika en van den zeeweg naar Indië, de verbetering der handelswegen te land en ter zee, het verkrijgen van nieuwe afvoermarkten voor de producten (Oost-Indische en Chineesche markt), de kolonisatie van Amerika, de invoer der edele metalen uit Amerika in Europa, dit alles voerde tot een nieuwen ontwikkelingsvorm, tot de kapitalistische maatschappij. De vermeerdering der productieve krachten en der verkeersmiddelen kwam in botsing met de bestaande feudale productieverhoudingen.

De tijd der manufactuur was hiermede aangebroken, de eerste phase van de kapitalistische productie. Steeds verder ging de ontwikkeling. De toepassing der stoom en der machinen nam een verbazende vlucht. Daar kwam ten slotte de Fransche revolutie van 1789, die de knellende banden van het feudalisme voor goed verbrak. De onderdrukte stand werd voortaan de heerschende; de uitgezogen klasse won het van de uitbuiters.

Doch ook in de negentiende eeuw ging de ontwikkeling voort. De enorme productieve krachten kunnen niet meer door de kapitalistische productiewijze overzien worden. De heerschappij van het kapitalisme loopt dientengevolge ten einde. De opeenhooping van productiemiddelen in enkele handen, de verdrukking en afbeuling van den arbeid zullen weldra een hoogte bereikt hebben, waarop die elementen niet meer binnen den kapitalistischen cirkel te houden zijn. De massa moet uiteen barsten; de bourgeoisie, die na de Fransche omwenteling de heerschende klasse geworden is, zal de leiding verliezen. Het proletariaat zal haar verdringen en op zijne beurt de leiding in handen nemen. »Ihr Untergang und der Sieg des Proletariates sind gleich unvermeidlich" [1]).

---

[1]) *Communistisches Manifest*, S. 11.

De communistische productiewijze moet dus komen met absolute noodzakelijkheid; en, zooals door sommige profeten voorspeld wordt, binnen een niet al te lang tijdsverloop [1]). En wat dan? vragen wij. Zal die nieuwe productiewijze dan later weer moeten wijken voor een nieuwere? Het antwoord der socialisten luidt ontkennend. De omwenteling, die nabij is, zal de eerste zijn, die niet door een nieuwe omwenteling gevolgd wordt; want hierin is de aanstaande revolutie van alle vorige onderscheiden, dat zij een einde

---

1) Het is hier de plaats om er op te wijzen, waarom Marx en Engels met alle kracht »de ijzeren loonwet" (eherne Lohngesetz) van Lassalle verwierpen (vgl. *De Katholiek*, Dl. CXVIII, blz. 35). De reden is eenvoudig deze: omdat die theorie niet strookte met de ontwikkeling der maatschappij, zooals Marx die had opgezet, doch integendeel daarvoor een hinderpaal was. De ijzeren loonwet van Lassalle leert, dat het arbeidsloon van den werkman zich *onmogelijk* boven het noodzakelijk levensonderhoud kan verheffen. Ook Marx leerde hetzelfde, want volgens hem wordt het arbeidsloon bepaald door de waarde der levensmiddelen, die tot onderhoud en herstelling der arbeidskracht noodzakelijk zijn. Toch verwierp Marx de theorie van Lasalle, en werd zij ook in 1891 te Erfurt geschrapt uit het program van Gotha. En waarom? Omdat Marx den *eigenlijken* en *dieperen* grond voor de onhoudbaarheid van het tegenwoordig loonsysteem meende gevonden te hebben, terwijl de verklaring, die Lassalle gaf, een rem was in de ontwikkelingsleer. Lassalle verklaart nl. zijne thesis op grond van de Malthusiaansche bevolkingstheorie. Indien de loonen stijgen, zegt hij, dan vermeerdert zich door de welvaart het aantal arbeiders; doch, zijn de werkkrachten op die wijze gestegen, dan zinkt van zelf door het grootere aanbod het arbeidsloon weer omlaag. Is het arbeidsloon eenmaal gedaald, dan ontstaat daardoor dieper ellende bij de arbeiders, er komen meer sterfgevallen; en het gevolg is, dat de loonstandaard weer rijst, omdat het aanbod kleiner is geworden. Gemakkelijk laat zich aantoonen, dat deze theorie eene valsche is. Alleen reeds de omstandigheid, dat de schommeling der loonen in veel korter tijd geschiedt dan noodzakelijk is om nieuwe arbeidersgeneraties te doen ontstaan en oude te doen verdwijnen, toont met evidentie aan, dat de ijzeren loonwet onhoudbaar is. Doch Marx verwerpt haar om geheel andere redenen. Hij zoekt de verklaring van de schommelingen der loonen niet in de vermeerdering of vermindering der arbeidersbevolking, maar in *het innerlijk wezen der kapitalistische productiewijze*. De naar meerwaarde hongerende kapitalist tracht den arbeider zooveel mogelijk uit te buiten. In dat streven wordt hij geholpen door de verbeteringen der machines. Men kan in eenzelfden tijd meer produceeren dan vroeger, en dus daalt de waarde van het levensonderhoud van den werkman. Marx wilde bewijzen, dat onze maatschappij de kiem harer ondergang in zich draagt, dat haar innerlijk wezen verkeerd is. Daartoe deed hem Lassalle's theorie geen dienst; daarom moest zij dan ook verworpen.

maakt aan *alle* klassenverschil: »Sie ist eine Bewegung, die in ihren Wesen und Princip die Aufhebung aller Klassenherrschaft bedingt" [1]).

Vraagt men verder, waarom zij zoo vast vertrouwen, dat de aanstaande productiewijze werkelijk communistisch zijn zal, vanwaar zij die overtuiging hebben, dat in die nieuwe productiewijze alle klassenverschil zal verdwenen zijn, dan is hun antwoord het volgende: »De splitsing der maatschappij in een uitzuigende en uitgezogen, een heerschende en een onderdrukte klas was het noodzakelijk gevolg van de vroegere geringe ontwikkeling der productie. Zoolang de maatschappelijke gezamenlijke arbeid slechts zooveel oplevert, dat de opbrengst maar even meer is dan noodig is voor het onderhoud van allen, zoolang dus de arbeid allen of bijna allen tijd van de groote meerderheid der leden van de maatschappij eischt, *zoolang moet die maatschappij noodzakelijk in klassen verdeeld zijn.* Naast deze meerderheid, die uitsluitend den arbeid verricht, vormt zich een klasse, die bevrijd is van direct productieven arbeid, die de algemeene aangelegenheden der maatschappij regelt: de leiding van den arbeid, staatsregeling, justitie, kunst, wetenschap enz. De wet der arbeidsdeeling is het dus, die ten grondslag ligt aan de verdeeling in klassen. Maar dat verhindert niet, dat de indeeling in klassen niet door geweld en roof, list en bedrog kan worden ingevoerd, en dat de heerschende klasse, die eens in het zadel zit, nooit heeft verzuimd haar heerschappij op kosten der arbeidende klasse te vestigen en de maatschappelijke leiding te veranderen in uitzuiging der massa. Wanneer echter de indeeling der klassen een zeker geschiedkundig recht van bestaan heeft, dan heeft zij dit alleen voor zekere tijdsruimte, voor zekere maatschappelijke voorwaarden. Zij grondt zich op de ontoereikendheid der productie, zij zal weggevaagd worden door de geheele ontwikkeling der moderne productieve krachten. En inderdaad onderstelt de afschaffing van de maatschappelijke klassen een

1) Bebel: *Fourier*, S. 9.

geschiedkundigen graad van ontwikkeling, waarbij het bestaan niet alleen van deze of die bepaalde heerschende klasse, maar in het algemeen van een heerschende klasse, dus het onderscheid van klassen zelf, een anachronisme is. Zij onderstelt dus een hoogtegraad van ontwikkeling in de productie, waarbij toeëigening der productiemiddelen en der producten, en dus van de politieke heerschappij, van het monopolie van beschaving, en dus van de geestelijke leiding door eene afzonderlijke klasse, niet alleen overbodig, maar ook oeconomisch, politiek en intellectueel eene belemmering voor de ontwikkeling is. *Dit punt is nu bereikt*" [1]). — »Jetzt also ist jede herrschende und ausbeutende Klasse überflüssig geworden, und erst jetzt wird sie unerbitterlich beseitigt werden, mag sie auch noch so sehr im Besitz der unmittelbaren Gewalt sein" [2]).

b. De oeconomische ontwikkeling is de grondslag van de ontwikkeling op elk ander gebied.

De dialectische methode erkent, zooals wij gezien hebben, geen absolute waarheden noch op het gebied van godsdienst, noch op het gebied van zedelijkheid, noch op staatkundig of wijsgeerig gebied. Alles is in wording, alles is in voortdurende ontwikkeling. Welnu, Marx en Engels trachten die ontwikkeling te verklaren door den invloed, dien de oeconomische veranderingen er op uitoefenen. Die oekonomische Structur bildet die reale Grundlage, aus welcher der gesammte Ueberbau aller Einrichtungen jedes Zeitabschnittes in letzter Instanz zu erklären sind".

»De strekking van het historisch materialisme — zegt F. van der Goes [3]) — is, dat van de samenleving, niet de staatkundige of de juridische of de godsdienstige of de artistieke structuur de basis is, maar dat omgekeerd in ieder gegeven tijdvak alle geestelijk leven, alle rechts- en staatkundige systemen afhan-

1) Engels: *Ontwikkeling van Utopie tot Wetenschap*, blz. 50, 51.
2) Engels: *Anti-Dühring*, S. 175.
3) F. van der Goes: *Arbeidskracht*, blz. 30.

kelijk zijn van, *in laatste instantie* beheerscht worden door de oeconomische structuur". — »In laatste instantie", zeggen de socialisten; en zij zouden het u hoogst kwalijk nemen, indien gij deze beperking wegliet, ofschoon zij nu niet zoo bijster veel te beduiden heeft. Zij geven toe, dat »politieke instellingen invloed kunnen hebben op de oeconomische structuur eener maatschappij", »dat ook een godsdienstig voorschrift groote kracht kan hebben in het maatschappelijk leven", »dat ook de macht der ideeën niet valt te ontkennen"; maar, zegt v. d. Goes [1]), »wie de gevallen, als hier bedoeld worden, nader onderzoekt, zal steeds vinden, dat voor die staatkundige of godsdienstige beweging in laatste instantie een *oeconomisch motief* is te vinden, en dus dit motief als eerste oorzaak geldt". Welnu als alle motieven, welke ook, ten slotte hun grond vinden in een oeconomisch motief, dan komt de zaak toch hierop neer, dat het oeconomisch motief de *eenige beslissende* factor voor alle ontwikkeling is.

Vooreerst: wat den *godsdienst* betreft, leert Marx, dat dit niets anders is dan een droombeeld, dat ontstaan is tengevolge van de verkeerdheid der wereld. In den staat, in de maatschappij, die gebaseerd is op het privaateigendom van productiemiddelen, dus op het verschil van klassen, heerscht in werkelijkheid onderdrukking van de eene klasse over de andere. In die onderdrukking nu had de mensch een licht noodig, hij nam het licht van een droombeeld, dat hem troostte in zijn lijden. Naarmate de maatschappij zich ontwikkelde, naar die mate wijzigde zich ook het ideaal van de godheid, dat de mensch zich had geschapen. Met den ondergang der volken verdwenen dan ook hun nationale goden. Het Christendom, dat in het begin van onze jaartelling ontstond, ontkiemde, *let wel:* uit de oeconomische wanverhoudingen, die destijds in den Romeinschen staat heerschten. »Die Abkehr vom Irdischen — zegt Kautsky [2]) — die

---

[1]) F. van der Goes: *Arbeidskracht*, blz. 31, 32.

[2]) *Die Neue Zeit*, XV Jahrg. S. 215.

Todessehnsucht des Christenthums ist aus den materiellen Bedingungen der Römischen Kaiserzeit zu erklären". En toen zich dan ook later de oeconomische verhoudingen in de Europeesche maatschappij veranderden, ontwikkelde zich tevens het Christendom. »Im Mittelalter bildete es sich genau dem Feudalismus entsprechend, zu einer Religion mit feudale Hierarchie aus. Und als das Bürgerthum aufkam, entstand im Gegensätze zum feudalen Katholicismus der Protestantismus, die Religion der Bourgeoisie" [1]).

Zietdaar hetgeen de »historie" (!) volgens de socialisten ons leert. De godsdienst is ontstaan ten gevolge der oeconomische onderdrukking, en wijzigt zich naar gelang de oeconomische verhoudingen een nieuw tijdperk intreden. Heerlijke geschiedenis!

En de gevolgtrekking? Wanneer de oorzaak, waardoor de godsdienst ontstaan is, nl. het klassenverschil, komt te vervallen, wanneer alle klassenverschil is verdwenen, dan verdwijnt ook van zelf de godsdienst, want dan is hij niet meer noodig [2]). »Die Religion sterbt ihres natürliches Todes" [3]). Men ziet dus: de socialistische philosophie is door en door atheïstisch. Hoe kan het anders? Indien zij immers hare voornaamste strijdwapenen zoekt bij het ongeloovig materialisme, dan is het niet te verwonderen, dat haar volgelingen zich aan de grootste godslasteringen schuldig maken.

Ook *de moraal en de zedelijkheid en de begrippen omtrent recht* zijn niets meer dan historische verschijningen tengevolge van de invoering van het privaat-eigendom. In den »communistischen Urzustand", d. w. z. in den toestand, waarin de productiewijze zuiver communistisch was, kende men geen zedelijkheidsbegrippen. Er heerschte onbeperkte geslachtsgemeenschap. Engels weet u dit uit de gegevens van Bachofen en Lewis Morgan haarfijn aan te toonen [4]). Toen echter de communistische productie wijken moest voor de productiewijze,

---

1) Bebel: *Die Frau*, S. 64.
2) H. Gorter: *Het Volk* (28 Mei 1900.)
3) Engels: *Anti-Dühring*, S. 306.
4) Engels: *Ursprung*, S. 9—40.

die op den privaateigendom gebaseerd was, onstond de monogamie. Dit was volgens de socialisten een zeer natuurlijk gevolg. Immers de kring van personen, met wie en voor wie men produceerde, werd kleiner; derhalve . . . begon zich ook het idee te ontwikkelen, dat de monogamie de meest zedelijke vorm der geslachtsgemeenschap was. Indien echter de communistische productiewijze weer zal zijn ingevoerd, zullen de tegenwoordige begrippen omtrent zedelijkheid weer geheel vervallen, en zal een »hoogere" vorm van de verhouding tusschen de beide geslachten ontstaan. Intusschen baant reeds onze kapitalistische maatschappij, ofschoon onbewust, den weg tot dien hoogeren vorm, omdat zij »mit der entscheidenden Rolle, die sie den Weibern, jungen Personen und Kindern beiderlei Geschlechts in gesellschaftlich organisirten Productionsprocessen jenseits des Hauswesens zuweist, die neue ökonomische Grundlage schafft für eine höhere Form der Familie und des Verhältnisses beider Geschlechte" [1]).

Ook de overige voorschriften der moraal waren slechts producten der verschillende stadia, waarin de *oeconomische* ontwikkeling zich bevond. Wat onze voorouders zedelijk vonden, vinden wij onzedelijk, en omgekeerd; want de bestaande moraal is niets anders dan de moraal der bezittende klasse, niets anders dan een klassenmoraal. »Wij beweren, dat elke theorie over moraal, die er tot nog toe is geweest, in laatste ontleding het voortbrengsel is van den telkens aanwezigen oeconomischen toestand der maatschappij. En gelijk de maatschappij zich tot nog toe in klassentegenstellingen bewoog, zoo was de moraal steeds een klassenmoraal" [2]). »De begrippen omtrent recht en rechtvaardigheid zijn dus geen absolute begrippen, die immer geldende kracht bezitten" [3]). De tegenwoordige begrippen omtrent rechtvaardigheid zijn in overeenstemming met de kapitalistische productiewijze. De toekomst echter zal de tegenstelling van kapitaal en loon-

---

[1]) Marx: *Kapital*, I, S. 516.
[2]) Engels: *Anti-Dühring*, S. 89.
[3]) H. Gorter: *Het Volk* (18 Juni 1900).

arbeid op zijde schuiven, en daarmede tevens de voornaamste rechtsinstelling van den privaateigendom der productiemiddelen afschaffen [1]).

Een nieuwe moraal dus wordt bij den overgang van de kapitalistische in de communistische productiewijze in het leven geroepen. Dat die toekomstmoraal echter eene groote beteekenis en een groote mate van vastheid zal bezitten, meenen wij te mogen betwijfelen. Immers, zooals de socialisten zelf zeggen, behooren de moraal en het recht tot het gebied der »mehr oder weniger schwankenden Meinungen und Gefühlen" [2]).

Wat den *staat* betreft, ook deze heeft niet altijd bestaan. Er zijn volkeren geweest, die het zonder den staat deden. Eerst door de splitsing der maatschappij in klassen is de staat noodzakelijk geworden. De heerschende partij had eene macht noodig, die, schijnbaar boven de partijen uit staande, in werkelijkheid haar beschermde en verdedigde. Zoo ontstond de staat. In de antieke maatschappij was de staat dan ook eene macht, die vóór alles diende tot bescherming der slavenbezitters bij de onderdrukking der slaven. De feudale staat

---

1) Na het gezegde zal duidelijk zijn, waarom de «wetenschappelijke" socialisten niet willen aandringen op een billijker loon volgens de eischen der *rechtvaardigheid*, zooals dat werkelijk in vele gevallen verbetering noodig heeft. De oudere, niet wetenschappelijke »Vulgärsocialisten" hadden dien eisch in hun vaan geschreven. Doch Marx en Engels verwierpen dien. Zij vonden het niet wetenschappelijk te spreken van een *rechtvaardig* loon. Rechtvaardigheid immers is een historisch begrip; er bestaat geen absolute rechtvaardigheid. Wie dus spreekt van een rechtvaardig loon, wordt ontrouw aan het wetenschappelijk socialisme! Wie een rechtvaardigheid aanneemt, welke uitstaat boven de oeconomische toestanden, ze moet regelen en beheerschen, kan geen wetenschappelijk socialist zijn! Voor den waren socialist worden juist omgekeerd de begrippen omtrent recht en rechtvaardigheid beheerscht door de oeconomische verhoudingen. Weg dus met de eischen van een rechtvaardig loon! Weg met de pogingen om de bestaande maatschappij te verbeteren! Neen de maatschappij moet worden omvergehaald tot op hare grondslagen, en een geheel nieuwe productiewijze daarvoor in plaats gesteld, eene productiewijze, waarin niet meer gesproken wordt van een rechtvaardig loon, maar waarin ieder arbeider zijn aandeel in de producten ontvangt zooveel als hij behoeft »nach seinen Bedürfnissen".

2) Engels: *Anti-Dühring*, S. 147.

werd het orgaan van den adel ter onderdrukking der lijfeigenen. De moderne staat is het werktuig van het kapitaal ter uitbuiting van de loonarbeiders. In een woord: »De staat was ten allen tijde de officieele representant van de maatschappij, haar samenvatting in een zichtbaar lichaam; maar hij was dat slechts in zoover hij de staat was van de klasse, die zelf in haar tijd de heele maatschappij vertegenwoordigde, in de oudheid de staat van den slavenhoudenden staatsburger, in de middeleeuwen die van den leenadel, in onzen tijd die van de bourgeoisie" [1]). Zoodra er echter »geen maatschappelijke klasse meer is, zoodra met de klassenheerschappij ook de daaruit voortkomende tegenstellingen worden opgeruimd, is er niets meer, wat een afzonderlijke macht ter onderdrukking, een staat, noodig maakt. De eerste daad, waarin de staat werkeloos optreedt — het in bezit nemen der productiemiddelen in naam der heele maatschappij — is tegelijkertijd zijn laatste zelfstandige daad als staat. Het ingrijpen eener staatsmacht in maatschappelijke verhoudingen wordt op het eene gebied na het andere overbodig en slaapt dan van zelf in. In plaats van de regeering over personen treedt het beheer over zaken en de leiding van productieve handelingen. De staat wordt dus niet afgeschaft, hij sterft af" [2]).

Ten slotte, ook onze *kennis* is in laatste instantie afhankelijk van de oeconomische instellingen. Absolute waarheden bestaan er niet; zelfs op het gebied der exacte wetenschappen zijn zij zeldzaam. Wat vandaag als waarheid wordt beschouwd, wordt morgen als onwaar verworpen. De werken over wijsbegeerte zijn daar om te getuigen, dat alle philosofen elkander hebben tegengesproken. Ieder toch redeneerde en oordeelde volgens de begrippen, die in het oeconomisch tijdvak en juist door dat oeconomisch tijdvak, waarin hij leefde, de heerschende waren geworden. De inhoud hunner systemen was slechts eene philosophische uitdrukking der gedachten van hun oeconomische productieverhoudingen.

---

[1]) Engels: *Anti-Dühring*, S. 302.

[2]) Engels: *Ontwikkeling van Utopie tot Wetenschap*, blz. 49.

Zoo wordt door de sociaal-democraten alles verklaard uit oeconomische motieven; zoo is voor hen de studie der oecomische toestanden, die steeds als een onderdeel der »Culturgeschichte" der volkeren beschouwd werd, de eenige studie, die van de wereldgeschiedenis eene verklaring geeft.

In een volgende aflevering zullen wij deze fraaie stelllingen aan een nader onderzoek toetsen.

Hageveld. J. D. J. AENGENENT, Pr.

(Slot volgt.)

SIONS LITURGISCHE ZANGEN.

(Vervolg en slot van Dl. CXVIII, bl. 425 vv.)

II. MUZIKALE UITVOERING DER PSALMEN.

De koning der schepping alleen erkent zijnen Schepper. In ootmoedig zelfbewustzijn dwingt hem dankbaarheid en nood tot zijnen Koning te gaan en Hem de hulde zijner nietigheid aan te bieden. Hij brengt Hem zijne geschenken, zijne offergaven, de beste die hij heeft: zijne gedachten en gevoelens in de schoonste vormen en de zoetste uitdrukking. Hij treedt nader tot zijnen God in poëzie en muziek. Want er staat geschreven [1]: »Gij zult niet ledig voor mijn aangezicht verschijnen". Zoo deed Israël; zoo doet nog het nieuwe volk Gods.

Zagen wij, in welke poëtische vormen Israël zijne godsdienstige gedachten en gevoelens omlijstte; wij willen verder zien, in welke *muzikale uitdrukking* het dezelve openbaarde. Ook hier zijn de echte oorkonden spaarzaam. Maar ook hier heeft het vernuft gezocht en gevorscht, en iets gevonden.

Na Sauls dood werd David andermaal tot koning gezalfd in Hebron. Sloot in het begin slechts Juda zich bij zijnen koning aan, en hingen de andere stammen nog aan Isboseth, den zoon van den door God verworpen Saul, na zeven jaren onderwierp zich gansch Israël aan den Man naar Gods hart, die zijn volk over al zijne vijanden zou doen zegevieren.

David verdreef weldra de Jebusieten van den Sion en schiep zich daar zijne stad, de stad des vredes, Jerusalem. Als hij

---

[1]) Exod XXIII, 15.

zijn rijk gevestigd en al zijne vijanden verslagen had, riep hij de Ark des Verbonds, Israëls heiligdom, naar Sion. Onder zang en muziek werd zij in plechtigen stoet met den koning aan het hoofd door de levieten overgebracht en nedergezet in eene tent van dierenhuiden. En Davids zoon zou volgens Gods beschikking het werk zijns vaders voltooien: Salomon zou den Heer in Jerusalem eenen tempel bouwen Zijner waardig [1]).

In zijn godsdienstigen ijver regelde David met wijsheid en zorg alles, wat den eeredienst van Jehova op Sion betrof. Levi en Aäron, die God zich als de eerstelingen van zijn volk had toegeëigend, werden naar eene vaste orde aan des Heeren dienst verbonden. De priesterstam van Aäron, alsook de overige levieten, werden ieder in 24 families afgedeeld, en aan iedere familie, der priesters en der levieten, werden bij vastgestelde beurten, door het lot aangewezen, hunne heilige bedieningen toegedacht. Uit de 38,000 levieten, die den leeftijd van 30 jaren hadden bereikt, koos David een zangkoor en orkest van 4000 man, verdeeld in drie families naar de drie zonen van Levi: Gerson, Caath en Merari (Exod. VI, 16). Ook dezen werden in 24 afdeelingen gegroepeerd, die ieder op hunne beurt hunne diensten verrichtten. Iedere afdeeling, ruim 150 man sterk, stond onder de leiding van 12 kapelmeesters, en het geheele corps onder het bestuur van 3 hoofddirecteurs: de familie Gerson onder Asaph, de familie Caath onder Heman en de familie Merari onder Ethan of Idithun. Zij zongen God lof met stem en instrument des morgens en des avonds, tijdens het eeuwigdurend offer, ook op de sabbath- en de feestdagen: eerst in den Tabernakel, later in den Tempel [2]). Als blijkt uit II Par. XXIX, 25 had David zich bij de regeling van den zang gehouden aan de voorschriften, hem door Gods profeten gegeven [3]).

Toen de Tempel was voltooid, werden Davids instellingen

---

[1]) II Kon. II—VII en I Par. XI—XIII.

[2]) I Par. XXIII—XXV.

[3]) Vgl. Dr. A. Jansen, Nederlandsche vertaling, aanteekening op die plaats.

door Salomon gehandhaafd [1]), en majestueus weerklonk Israëls zang en muziek in dien heiligen reuzenbouw. Maar Davids geslacht verliet den weg van zijn godvreezenden vader en met den afval der koningen van Juda geraakte ook de tempelzang en muziek in verval. Wel werden beide weder door de God getrouwe koningen Ezechias en Josias in eere hersteld [2]), doch het was slechts voor korten tijd. Juda werd weggevoerd in ballingschap, en het gezang en citerspel verstomde voor ruim 70 jaren in de Heilige Stad.

In Babylon, een ballingsoord, klonken Davids heerlijke zangen en liefelijke snaren niet. Met de ziel vol heimwee klaagde profeet Jeremias [3]):

»Aan Babylons stroomen daar zaten wij en weenden
bij het gedenken aan Sion.
Aan de wilgen aldaar
hingen wij onze harpen op.
Want zij, die ons gevangen namen,
vroegen ons daar om gezangen;
en zij, die ons hadden weggesleept:
zingt ons uit Sion's liederen.
Hoe konden wij een lied des Heeren zingen
in een vreemd land?"

Na de 70 boetejaren keerde Zorobabel naar Juda weder met 50.000 Joden, waaronder 200 zangers en zangeressen (120 van de afdeeling Asaph) [4]). Als zij den verwoesten Tempel hadden opgebouwd, werd de liturgische zang en muziek weder ingevoerd volgens Davids instelling [5]). Na de Syrische vervolging onder Antiochus werd in het midden der tweede eeuw voor Christus door Judas den Machabeeër nogmaals de joodsche eeredienst hersteld [6]). Het roemrijk

1) II Par. VII, 6.
2) II Par. XXIX, 27—30 en XXXV, 15.
3) Psalm CXXXVI, 1—4.
4) I Esdras II, 41, 64, 65.
5) I Esdras III, 10 en II Esdras XII.
6) I Machab. IV, 54.

tijdperk echter van David en Salomon behoorde voor goed tot het verledene.

Israëls muziek was dan *vocaal* en *instrumentaal*. Wij willen derzelver uitvoering met bescheidenheid nagaan. Wij leggen den klemtoon op bescheidenheid, want waar over den aard der oud-christelijke muziek nog niet eens genoeg licht is verspreid, daar kunnen wij zeker de oud-joodsche muziek niet in het volle daglicht aanschouwen, dat haar eenmaal bescheen. Ons liggen nog versch de harde woorden in het geheugen, waarmede abbé Duchesne [1]) onlangs in zijne gunstige beoordeeling van Guido M. Dreves' *Aurelius Ambrosius, der Vater des Kirchengesanges*, het onwaardig optreden van sommige mannen van wetenschap afstrafte: »Les historiens de la musique sacrée ont l'habitude de procéder pour ces temps anciens avec une intrépidité propre, sans doute, à impressioner les badauds, mais aussi bien inquiétante, pour qui veut se rendre compte du véritable état des choses. C'est un grand mérite, ici en particulier, de ne vouloir pas savoir plus qu'on ne peut savoir". Wij bepalen ons dan slechts tot eenige hoofdlijnen, waaruit wij ons een klein denkbeeld kunnen vormen over Israëls liturgische muziekuitvoering.

A. Zang.

Waar men zegt, dat de oorspong der muziek in het duister ligt, daar bedoelt men de muziek als *kunst*. Als natuurlijke uiting van het gevoelend gemoed is zij zoo oud als het menschdom, want de mensch is van nature in dezen zin muzikaal: het kind, dat weenend ter wereld komt, geeft reeds blijk van dezen natuurlijken aanleg.

Waar men zegt, dat de muziek als kunst het eerst bij de Grieken beoefend is [2]), daar wijzen wij met fiere overtuiging op onze Heilige Boeken, die spreken van een muzikaal koor onder David en Salomon, als de wereld ooit gekend heeft,

---

1) *Bulletin Critique*, 1893, blz. 385.

2) Zie b.v. Keppers *Encycopledie* bij het woord «muziek".

die verhalen van Moses en Aärons zuster Maria, hoe zij, en alle mannen en vrouwen Israëls achter hen, met zang en pauken den Heer loofden na den reddenden doortocht door de Roode Zee [1]). Ook als kunst moet de muziek in Israël gebloeid hebben, lang voordat het Grieksche rijk bestond. Niet dat wij Israël de bakermat der toonkunst willen noemen; reeds bij de Chaldeeërs bestond ten tijde van Jacob het gebruik vrienden bij hun vertrek uitgeleide te doen onder zang en muziek [2]), en mag men de vocale en instrumentale muziek als tweelingzusters beschouwen, dan dateert de zang reeds van geruimen tijd voor den zondvloed, als aanstonds zal blijken.

Het is niet met zekerheid te bepalen door wien en wanneer de zang in den Israëlitischen *eeredienst* werd ingevoerd. De Mosaïsche wet bevat geen voorschriften, den zang betreffend; er bestond ook destijds nog geen verzameling van godsdienstige liederen, voor den dienst van Jehova bestemd. De lofzang van Moses en Maria is het eerste godsdienstig gezang, waarvan melding wordt gemaakt. Hoogstwaarschijnlijk werd dat loflied als dankbare herinnering aan Gods zichtbare bescherming meermalen later herhaald; niet onwaarschijnlijk werden ook later nieuwe liederen gecomponeerd en gezongen: Gods wondere leiding van en bezorgdheid voor Israël gaf stof in overvloed; van een geregeld zang- en muziekcorps onder Levi's uitverkorenen is echter geen spraak. Wel mag men met Schegg [3]) in het wederopbloeiend godsdienstig leven onder profeet Samuel en in de door hem gestichte profetenscholen den grondslag zien van het kerkelijk-muzikale gebouw, door David opgericht en door Salomon voltooid.

Men houdt voor zeker, dat de Hebreeuwsche zang slechts *melodie* of *éénstemmig* geweest is [4]). De *meerstemmige* zang of *harmonie* is van zeer laten datum: zij stamt uit de don-

---

1) Exod. XV, 1—20.
2) Gen. XXXI, 27.
3) *Die Psalmen: Einleitung*, blz. 13 vv.
4) Vgl. Maier-Bäumker, *Kirchenlexicon*, 2e Aufl., Art. «Musik".

kere middeleeuwen; Palestrina maakte haar in het begin der 17de eeuw godsdienstig en kerkelijk. Het is toch niet waarschijnlijk, dat de harmonie, zoo ze reeds in Israël bekend en beoefend ware geweest, geheel zou zijn verloren gegaan.

Op een melodieuzen zang wijzen dan ook de ten tijde van David en Salomon meest gebruikelijke muziekinstrumenten, die den zang begeleidden, als citers en harpen en lieren. Ook de oude christelijke kerkzang, een allerwaarschijnlijkst erfstuk der oude Synagoge [1]), die kerkzang, welke, door Ambrosius en Gregorius zoo schoon geregeld, voor de liturgie van het Christendom werd vereeuwigd, kent geen gelijktijdig gebruik van verschillende tonen.

In het boek der *Belijdenissen* [2]) spreekt Augustinus van zijne vroegere voorliefde voor den psalmenzang, dien de H. Athanasius in de Alexandrijnsche kerk had ingevoerd. Men zong daar de Psalmen met zoo geringe stembuiging, dat het meer op reciteeren dan zingen geleek (»tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuntianti vicinior esset quam canenti"), bevreesd als Athanasius was, dat de zang meer dan het gebed de harten zou boeien. Augustinus echter kwam terug, zooals hij bekent, van zijne al te gestrenge opvatting (»erro nimia severitate"). Zich herinnerende, hoe hij in de eerste dagen zijner bekeering te Milaan bij den zang van Ambrosius tranen van aandoening had geschreid, als men daar zong met heldere stem en gepaste stembuiging (»liquida voce et convenientissima modulatione"), meende Hippo's groote Bisschop die wijze van zingen ook voor zijne kerk te mogen goedkeuren (»magnam instituti hujus utilitatem rursus agnosco... magisque adducor... cantandi consuetudinem approbare in Ecclesia"), opdat het zwakke gemoed, in het gehoor gestreeld, tot godsdienstige gevoelens zou worden opgewekt (»ut per oblectamenta aurium infirmior animus in affectum pietatis assurgat"). Hij voegt er echter

---

1) Augustinus verhaalt, dat Ambrosius de Psalmen liet zingen volgens het gebruik der Oostersche landen. *Conf.* Lib. IX, Cap. VII bij Migne: *Patrol. Lat.* Tom. XXXII, kol. 770.

2) *Conf.* Lib. X, Cap. XXXII bij Migne: *Patrol. Lat.* Tom. XXXII, kol. 800.

bij: mocht het mij overkomen, dat ik meer door den zang dan door datgene, wat gezongen wordt, mij laat bewegen, zoo beken ik, dat ik dan eene strafwaardige zonde bedrijf; ja dan wenschte ik nog liever niet te hooren zingen (»cum mihi accidit, ut me amplius cantus, quam res quae canitur, moveat, poenaliter me peccare confiteor, et tunc mallem non audire cantantem").

De bewering van Calmet [1]), dat alle muziek bij de Ouden (Oosterlingen) ééntonig zou geweest zijn, alleen op deze reden steunend, dat »slechts weinigen konden schrijven", vinden wij wel wat al te boud. Ons dunkt, een zingen, dat niet anders is als langzaam reciteeren, een weinig pauseerend tusschen de leden van ieder vers, na de voorlaatste lettergreep eenigszins te hebben aangehouden, gelijk zulks heden nog op niet plechtige dagen vooral in de kloosterkerken gehoord wordt, kan de plechtige zang van Israël niet geweest zijn. Daar was buiging, verheffing of verlaging van stem, geëvenaard aan de snarenmuziek, die welluidend mederuischte. Hoe zou ook een langzaam, statig, ééntonig psalmodieeren aan het vurig, van liefde en dankbaarheid gloeiend gemoed van een feestvierend Oostersch volk hebben kunnen voldoen? Neen, men zingt geen jubellied op zulk eene wijze, waar men vreugde bezingt, die men zelf heeft beleefd; waar men feestelijk herdenkt, wat men zelf heeft gezien; men zingt niet ééntonig, waar men zingende smeekt om wat men vurig verlangt en dringend behoeft, zeker niet een Oosterling. Dáár kan de ééntonige zang de feestelijke niet geweest zijn, waar men behoefte had aan een vol orkest, om aan de gevoelens van zijn hart uitdrukking te geven.

»Alhoewel ons nu — aldus J. H. Drehmanns [2]) — de zekere en juiste kennis van de grondregels der muziekleer bij de Joden... ontbreekt, schijnt het toch vast te staan, dat zij de Psalmen éénstemmig zongen volgens eenige bepaalde melodieën, waarvan er, naar men meent, enkele aangeduid worden in de opschriften [1]) der Psalmen".

---

[1]) L. c. *Dissertatio in lamnazeach et sela,* II, blz. 116.

[2]) *Inleiding*, blz. 14.

De *opschriften der Psalmen* zijn bijna allen duister, zooals de Vulgaat ze ons uit het Grieksch te lezen geeft. Reeds in de 2e en 3e eeuw vóór Christus, toen de Psalmen in het Grieksch vertaald zijn, schijnt de oorspronkelijke beteekenis dier titels grootendeels verloren geweest te zijn, althans verstaanbaar zijn ze niet weergegeven. Men tracht dan uit het Hebreeuwsch, zooals wij dat nu kennen, tot een beter inzicht daarvan te geraken; wat niet zelden gelukt.

Zoo lezen wij in de Vulgaat boven Ps. XXI: »Voor de ochtendhulp". Men zou hier geneigd zijn met Bossuet te denken aan een morgengebed; Calmet gist zelfs, dat de Psalm zou bestemd geweest zijn om onder het morgenoffer gezongen te worden; de Psalm echter is een profetisch gebed van den *lijdenden* Messias en vangt aan met de woorden van Christus aan het kruis: »O God, mijn God (zie op mij neder); waarom hebt Gij mij verlaten"? Het Hebreeuwsch nu, ook volgens Hiëronymus, betitelt den Psalm: »Op de hinde des dageraads" [2]). »Hinde des dageraads" is volgens J. Beelen een Oostersch beeld voor het eerste morgenrood; het woordje »op" (Hebr. 'al), dat wij voor zeer veel titels aantreffen, kan zeer goed »op de wijze van" beteekenen. Men houdt het er dan voor met den beroemden Spaanschen rabbijn uit de middeleeuwen Aben-Ezra (Abraham ben Ezra † 1168), dat hier een bekend lied bedoeld wordt, naar welks wijze deze Psalm moest gezongen worden: het lied van den dageraad.

Eveneens leest men in plaats van het opschrift van Ps. XLIV, LIX, LXVIII en LXXIX: »Voor hen die veranderd zullen worden" liever met het Hebreeuwsch: »Op de leliën" d. i. te

---

1) Zijn deze opschriften oorspronkelijk aan de Psalmen toegevoegd; of werden ze eerst later bij de samenstelling en uitbreiding van het Boek der Psalmen aangebracht; of hebben Esdras en Nehemias bij het herstel van den liturgischen eeredienst, misschien wel onder ingeving Gods, ze bijgeschreven; dat zijn vragen, waarop alsnog geen zeker antwoord kan gegeven worden. Zeker evenwel is, dat de titels, hebben ze ook al geen goddelijk gezag, zeer oud zijn.

2) Muisius vertaalt liever met rabbijn Kimchi: »Op de morgenster"; men kan er vrede mede hebben. Of hiermede echter gedoeld wordt op «de ster uit Jacob" (Num. XXIV, 17) mag vrij betwijfeld worden.

zingen op de wijze van het lied: *De leliën*; zoo ook verstaat men den titel »Verderf niet" van Ps. LVI, LVII, LVIII en LXXIV van een lied, dat met die woorden aanving enz.

Wijzen ook enkele opschriften op verschillende *stemmen*, waarmede de Psalmen gezongen werden? Werden andere Psalmen hoog, andere laag gezongen?

Sommigen gelooven het: Patrizi S. J. [1]) tracht zelfs uit I Par. XV, 19—21 sopraan-, bas- en tenorstemmen aan te toonen, die (harmonisch?) bij het overbrengen der Ark naar Sion onder begeleiding van instrumentaal-muziek den lof des Heeren zongen. Wij lezen [2]) v. 19: »En de zangers Heman, Asaph en Ethan, die op koperen cymbalen *luid* [Hebr.: lehaschmia = om te laten hooren; Patrizi: *bas*] speelden"; v. 20: »En Zacharias en Oziël en Semiramoth en Jahiël en Ani en Eliab en Maäsias en Benaias zongen *de geheimen* [Hebr.: 'al-'alamoth = naar de wijze van maagden; Patrizi: *sopraan*] met luitspel"; v. 21: »En Mathathias en Eliphalu en Macenias en Obededom en Jehiël en Ozaziu zongen een zegegang *op achtsnarige* harpen [Hebr.: 'al-haschminith = naar de achtste; Patrizi: *tenor*"]. Men vindt echter Patrizi's vertaling wel wat erg willekeurig en bevooroordeeld; bijval heeft zij weinig of niet gevonden. Wel vindt het bij Ps. XLV voorkomend opschrift: »'al-'alamoth" (Vulgaat: »voor de verborgenen") eene niet verwerpelijke vertaling in: »met maagden-, sopraanstemmen" en het opschrift van Ps. VI en XII: »'al-haschminith" (de Vulgaat: »voor de achtste") in »met basstemmen"; en dit te meer wijl de Psalm met »'al-'alamoth" vreugde en die met »'al-haschminith" droefheid uitdrukt; hiermede zijn echter andere verklaringen niet tenietgedaan, die, voorgestaan door mannen als de groote Fransche rabbijn der middeleeuwen Radak (David Kimchi † 1240), in »'al-'alamoth" eene bekende melodie en in »'al-haschminith" een citer met acht snaren meenen te zien. Ook zou met het oog op I Par. XXV, 5, waar sprake is van drie *dochters* van Heman, terwijl er

---

[1]) *Cento Salmi*, Roma 1875, blz. 28.

[2]) De Nederlandsche vertaling is van Dr. A. Jansen.

onmiddellijk op volgt: »*Allen* waren onder de hand van hun vader afgedeeld, om te zingen in den tempel des Heeren"; met het oog ook op I Esdras II, 65, waar verhaald wordt, dat zich onder de uit Babylon terugkeerende Joden 200 zangers en *zangeressen* bevonden, de vraag kunnen gesteld worden, of het joodsche zangkoor uitsluitend uit mannen bestond: eene vraag, die Calmet ontkennend meent te mogen beantwoorden [1]).

B. Muziek.

Door muziek verstaan we hier *instrumentale* muziek.

Geruimen tijd reeds voor den zondvloed waren door Cains nakomelingen muziekinstrumenten uitgevonden. Van Lamech, Cains zoon in het vijfde geslacht, vernemen we uit het Boek der Schepping [2]): »Deze nam twee vrouwen, de eene genaamd Ada en de andere genaamd Sella. En Ada baarde Jabel, die de vader der tentbewoners en herders was. En de naam zijns broeders was Jubal: deze was de vader der citer- en fluitspelers". Jubal [3]) is dan de uitvinder der muziek op snaren- en blaasspeeltuigen. Andere instrumenten zullen waarschijnlijk spoedig gevolgd zijn.

Na den zondvloed vernemen we van instrumentale muziek, uitgevoerd bij feestelijke gelegenheden van huiselijken aard. Toen Jacob b.v. heimelijk met zijne vrouwen Rachel en Lia en hare kinderen het huis zijns afgunstigen schoonvaders Laban verlaten had om naar Chanaän terug te keeren, werd hij door dezen achterhaald. En Laban sprak tot Jacob: »Waarom

---

1) A. w. II, blz. 117 en 158 vv.

2) IV, 19—21.

3) Het bijna in alle talen voorkomende *jubelen* stamt niet van Jubal, maar allerwaarschijnlijkst van het Hebreeuwsche »jobeel", dat hoornbazuin, hoornbazuingeschal beteekent. Het Joodsche jubeljaar, een om de 50 jaren terugkeerend feestjaar van algemeene rust, vreugde en kwijtschelding, werd op Grooten Verzoendag met *bazuinen* door het gansche land afgekondigd, en daarnaar «*schenath hajjobeel*" of jaar van bazuingeschal genoemd (vgl. Levit. XXV, 8—11). Flavius Josephus echter (*Ant.* III, 12, 3) leidt »hajjobeel" af van het Syrische »jubolo", dat vrijdom, kwijtschelding, herstel beteekent.

hebt gij zoo gedaan om buiten mijn weten mijne dochters weg te voeren als buit gemaakten met het zwaard? Waarom hebt gij zonder mijne voorkennis willen vluchten en het mij niet willen aankondigen, ten einde ik u mocht begeleiden met vreugde en met zangen en met pauken en citers?" [1])

Ook tijdens den strijd werden de vechtende partijen door muziek aangewakkerd [2]).

Dat eveneens de *godsdienstoefeningen* door muziek en dans werden opgeluisterd, kunnen we besluiten niet alleen uit Moses' en Maria's danklied na den gelukkigen doortocht door de Roode Zee: »Maria dan, de profetes, Aäron's zuster, nam de tamboerijn in hare hand; en al de vrouwen gingen achter haar met tamboerijnen dansende en zingende, en zij zong haar voor" [3]); maar ook uit wat verhaald wordt van Israël in de woestijn, toen Moses 40 dagen bij God op den Sinaï vertoefde. Men drong Aäron het volk een God te geven, dien het als zijn beschermer kon aanbidden. Aäron liet dan uit de gouden oorringen der vrouwen en zonen en dochters een gouden kalf smelten. En gansch Israël aanbad dat kalf als zijn God: men zong en danste en speelde ergerlijke spelen ter eere van het afgodsbeeld, dat hen uit Egypte heette verlost te hebben [4]).

In de Mosaische wet treffen wij evenwel geen muzikale voorschriften aan, tenminste niet zulke, die eenige muzikale uitvoering bepalen met betrekking tot den eeredienst van Jehova. Er wordt alleen melding gemaakt [5]) van bazuinen en bazuinengeschal voor drieërlei gelegenheid: 1°. bij het

[1]) Gen. XXXI, 26, 27.

[2]) Exod. XXXII, 17, 18.

[3]) Exod. XV, 20, 21. Het Latijnsche »chorus" vertaalt P. Dessens hier door »reien"; J. Drehmanns in Ps. CXLIX, 3 en CL, 4 door »koor"; J. Beelen door »reigezang"; wijl echter èn het Latijnsche »chorus" èn het Grieksche χορὸς èn het Hebreeuwsche »machol" dansende en zingende rei beteekent, geven wij de voorkeur aan de vertaling van W. Smits: Exod. XV, 20 »zingende en dansende", Ps. CXLII, 3 en CL, 4 »dansreien". Wij vinden ook niet zelden het woord »machol" verbonden met den tamboerijn (vgl. Recht. XI, 34, I Kon. XVIII, 6 enz.), die al dansende geslagen werd.

[4]) Exod. XXXII.

[5]) Num. X, 2—10; Lev. XXIII, 23, XXV, 9.

opdragen van plechtige offers; 2°. bij den aanvang van het jubeljaar, het sabbathjaar en de maanden; 3°. bij het samenroepen en aanwakkeren tot den strijd.

Davids tijd was het *bloeitijdperk* der instrumentale muziek. Overweldigend moet wel de uitvoering geweest zijn van Ps. CL, als een reuzenkoor hem zong onder begeleiding van een menigte speeltuigen; als het daar klonk:

»Alleluja!
Looft God in zijn Heiligdom [1]),
looft Hem in de sterkte [2]) zijner macht!
Looft Hem om zijn machtsbetooging,
looft Hem naar den overvloed zijner grootheid!
Looft Hem met bazuingeschal,
looft Hem met harp en citer!
Looft Hem met pauk en dans,
looft Hem met snaar- en orgelspel! [3])
Looft Hem met welklinkende cimbels,
looft Hem met cimbels van vreugdegejubel!
Alles wat ademt love Jahve!
Alleluja!"

Velerlei waren onder David en Salomon Israëls *speeltuigen*. Zouden we de rabijnen van den Talmud gelooven, dan kende men niet minder dan 34 verschillende; Calmet [4]) waagt het

---

[1]) Het Hebreeuwsche »kodesch" vertalen wij met W. Smits door »Heiligdom", wijl ook Exod. XXXIX, 1 het Heilige der Heiligen aldus genoemd wordt; Beelen verstaat het van den sterrenhemel; Drehmanns ook van den engelenhemel; anderen van Gods heiligheid.

[2]) De Verbondsark in het Heilige der Heiligen was als het uitgangspunt van Gods beschermende almacht: vandaar dat de Ark in Ps. CXXXI, 8 »Ark van Gods almacht" genoemd wordt; Beelen vertaalt hier »uitspansel", wijl hij »heiligdom" in het voorgaande verslid van den sterrenhemel verstaat; het Hebreeuwsche woord, dat voor »uitspansel" geëigend is: »rakia'" beteekent »hechtheid, sterkte", gelijk ook ons ingeburgerd »firmament".

[3]) Beelen gist, dat hier mondorgels bedoeld zijn; Drehmanns vertaalt »schalmei"; Calmet denkt aan den doedelzak (a. w. II, blz. 180); misschien is hier in 't algemeen slechts sprake van blaasinstrumenten, zooals ook Gen. IV, 21; vgl. W. Smits.

[4]) L. c. *Dissertatio in musica instrumenta Hebraeorum,* II, blz. 168.

met één pennestreek »uno calami ductu" er niet minder dan 14 door te halen, wijl ze hun ontstaan ontleenen aan kwalijk begrepen psalmentitels. Hij heeft gelijk.

We kunnen de joodsche speeltuigen met Calmet en Bartolocci tot drie soorten terugbrengen; sommige, met snaren bespannen, werden *getokkeld*, andere werden *geblazen*, andere *geslagen*.

De *snarenspeeltuigen* verschilden naar het aantal snaren, naar de wijze, waarop ze bespannen waren, en naar hunnen vorm. Sommige droegen 3, andere 4, andere 7, andere 8, andere 10, andere 12, andere 24 snaren; op eenige waren de snaren vertikaal, op andere horizontaal, op andere in schuinsche richting gespannen; sommige waren driehoekig, andere vier- of meerhoekig, andere langwerpig rond, min of meer sierlijk bewerkt. Ze werden bespeeld ofwel met de vingers ofwel met een pen. De meest gebruikelijke waren de *harp*, die 12 of 24, de *citer*, die 8 of 10, en de *lier*, die minder snaren droeg.

De *blaasinstrumenten* verschilden naar de stof, waaruit ze vervaardigd waren, alsook naar hun vorm en samenstelling. Eenige waren van zilver, andere van koper, andere van hoorn, andere van been, andere van hout, andere van riet; sommige waren lang en smal, andere liepen breeder uit; enkele bestonden uit meerdere pijpen, de meeste waren enkelvoudig. De meest bekende zijn de *bazuin*, die wijd uitliep en van zilver of koper was; de *hoorn*, die uit rammen- en ossenhoornen bereid werd; de *fluit*, die uit riet of hout of been werd vervaardigd; en het *orgel* of samengesteld instrument, waarmede misschien wel de *doedelzak* bedoeld wordt.

Ook de instrumenten, die *geslagen* werden, waren verschillend van stof, vorm en bouw. Men kende *rinkelbommen* of *tamboerijnen*, *pauken* en *trommen*, *cimbels* of *bekkens*, groote niet alleen, maar ook kleine, die aan duim en middenvinger bevestigd werden, *triangels* en *schellen*. De tamboerijn werd al dansende bespeeld.

Aan nauwkeuriger bijzonderheden durven wij ons niet wagen. Calmet geeft in het tweede deel van zijn »Dissertationes" (bij blz. 173 en 179) eenige afbeeldingen, waarnaar wij den belusten lezer verwijzen.

Dat de instrumentale uitvoering den zang *begeleidde*, kunnen we opmaken uit vele psalmenopschriften, die het instrument aangeven, onder welks begeleiding de Psalm moest gezongen worden. Niet minder dan 56 Psalmen dragen in het Hebreeuwsch »Mizmor" als opschrift, wat de Grieksche vertaling door ψαλμὸς wedergeeft; ψαλμὸς of psalmus of psalm is een gezang, dat onder harpbegeleiding gezongen wordt (ψαλτήριον = harp) [1]). Dat op feestelijke dagen meerdere instrumenten *tegelijk* bespeeld werden, en bij de plechtigste gelegenheden zelfs het geheele orkest optrad, kunnen we veilig met Schegg [2]) aannemen en vindt ook eenigen steun in den zooeven aangehaalden Psalm CL, het slot van het Boek der Psalmen. De begeleiding echter, zoo dunkt ons met Drehmanns [3]), geschiedde *unisono* of wel een octaaf hooger of lager.

C. Uitvoering.

Rest ons nog te verklaren, *op welke wijze*, volgens welke *organisatie*, Israëls koor, vocaal en instrumentaal, zijne liturgische zangen uitvoerde. Hier vooral zijn de traditioneele gegevens spaarzaam; het geldt dan hier vooral: »de ne vouloir pas savoir plus qu'on ne peut savoir".

De Alexandrijnsche jood Philo verhaalt [4]) ons van de Therapeuten, eene uit mannen en vrouwen bestaande monnikensecte (in de 2e eeuw voor Christus ontstaan), die den joodschen offerdienst verwierp en zich aan het beschouwend leven toewijdde, hoe zij hunne godsdienstige oefeningen hielden op plechtige dagen. Hun koor was in twee reien geschaard. Het stond onder een directeur, die voorzong en den zang

---

1) Vandaar de naam Βίβλος ψαλμῶν, Liber Psalmorum, het Boek der Psalmen, reeds bij de Alexandrijnsche Joden, in de boeken van het N. Test. (Luc. XX, 42, Handel. d. Apost. I, 20) en in de Vulgaat; de Palestijnsche Joden noemden dit boek »Sepher Tehillim" = »Boek der lofzangen". »Tehilla" = »lofgezang" komt eenmaal slechts als opschrift voor bij Ps. CXLIV.

2) *Einl.* blz. 14 v.

3) *Inleid.* blz. 14.

4) *De vita contemplativa*, § 10 vv.

leidde. Als de beurtzang geëindigd was, vormden de mannen en de vrouwen ieder afzonderlijk dansreien en dansten zij, de mannen aan deze, de vrouwen aan gene zijde. Op een gegeven teeken hieven beide koren, als door God begeesterd, eensklaps een aangename melodie aan, die al dansende door mannen- en vrouwenstemmen harmonieus werd uitgezongen. Iets dergelijks, gist Calmet [1]), kan ook wel hebben plaatsgegrepen in den Tempel. Wij willen de authentieke bron, de Schriften raadplegen.

Dat het joodsche zangkoor en orkest in Salomons tempel een *vaste plaats* innam, valt niet te betwijfelen. In den tweeden tempel gaf Nehemias [2]) aan de zangers »hunne standplaatsen" terug. Welk atrium, dat der priesters of dat des volks, de koorplaatsen bevatte, wordt niet gezegd. Philo [3]) verhaalt, dat het koor was opgesteld bij het groote koperen brandofferaltaar, dat zich in het atrium der priesters bevond. Zeker is, dat het trompetgeschal, hetwelk ook tot de plechtige tempelmuziek behoorde, als blijkt uit II Par. VII, 6 volgens de Wet [4]) den priesters was voorbehouden.

Wij vernemen [5]) van de plechtige overbrenging der Ark naar Sion onder David: »En Chonenias, de vorst der Levieten, leidde den gewijden zang om de wijze voor te zingen; want hij was zeer ervaren" [6]). Men kende derhalve een *directeur* van den zang, die den toon aangaf, het lied inzette en het koor bestuurde. Men wil ook vrij algemeen met de rabbijnen Kimchi, Jarchi en Aben Ezra, dat het bij 53 Psalmen voorkomend opschrift: »lamnazeach" — waarvoor in het Grieksch εἰς τὸ τέλος, in de Vulgaat »in finem": »tot het einde", d. i. »tot een blijvend aandenken", staat — moet vertaald worden door: »voor den voorzanger". De zin zou dan zijn, aldus Beelen [7]): »Psalm te overhandigen aan den bestuurder van

1) L. c. II, blz. 159.
2) II Esdr. XIII, 11.
3) Bij Calmet, a. w. II, blz. 159.
4) Num. X, 8.
5) I Par. XV, 22.
6) Vertaling van Dr. A. Jansen. Vgl. Calmet, t. d. p.
7) *Inleiding*, blz. 4.

den zang". Dit zou ook overeen te brengen zijn met de vertaling van Hiëronymus: »voor den overwinnaar" der zangers, hun meester [1]).

Sommige Psalmen werden door het geheele volk *beantwoord*, als wij vernemen uit I Par. XVI, 36. Aan het slot van het heerlijk dank- en loflied, gezongen nadat de Ark plechtig naar den Sion was overgebracht, lezen we: »En al het volk zegge: Amen en Alleluja!" Als blijkt uit II Esdr. VIII, 6, zong men deze woorden met opgeheven handen; waarop men zich ter aarde nederboog en God aanbad. Niet onwaarschijnlijk ook werd het »Amen, Amen" aan het slot van Ps. XL, LXXI, LXXXVIII en CV alsook het »Alleluja", dat vóór vele dankpsalmen als antiphoon en aan het slot van Ps. CL staat aangeteekend, door het volk meegezongen.

Mogen we ons den psalmenzang voorstellen als uitgevoerd door *twee afgedeelde koren*, die beurtelings een gedeelte van den Psalm zongen, op die wijze ongeveer, als nog heden in onze kerken geschiedt?

Met grondige redenen kunnen we deze vraag bevestigend beantwoorden.

Beurtzangen waren den Joden niet onbekend. Volgens Schegg [2]) werd het lied van Moses en Maria reeds beurtsgewijs gezongen. Een zekerder bewijs echter levert ons Nehemias [3]), waar hij van de plechtige inwijding der herbouwde stadsmuren verhaalt. Hij schrijft: »Toen liet ik de vorsten van Juda op den muur stijgen en stelde ik twee groote koren lofzangers óp.... En de twee lofkoren plaatsten zich in het huis Gods... en luid zongen de zangers en Jezraia was aan het hoofd.... En zij onderhielden, wat zij moesten onder-

---

1) Bellarminus wil meer waarde gehecht zien aan de Grieksche vertaling, die de oudste brieven heeft. Hij gist (*Explanatio in Psalmos, Psalmus quartus*), dat de lezing »lannezach", die men in de 2e of 3e eeuw voor Christus bij de Grieksche Joden aantrof en die door εἰς τὸ τέλος is weergegeven, de oorspronkelijke zou geweest zijn; latere overschrijvers zouden eene *m* hebben ingelascht, waardoor de lezing »lamnazeach" zou ontstaan zijn. Het kan zijn; maar minstens even goed kan de Grieksche vertaler destijds de *m* over het hoofd hebben gezien.

2) *Einleitung*, blz. 15.

3) II Esdr. XII, 31—45.

houden voor hunnen God... volgens het voorschrift van David en van Salomon, zijn zoon" [1]). Uit dit verhaal met zijn beroep op David en Salomon mag men besluiten, dat in het bloeitijdperk van Israëls zang door twee koren bij beurten gezongen werd. Ook het opschrift van Ps. LXXXVII: »Om te antwoorden" wordt zoo goed als algemeen in dezer voege verklaard.

Somwijlen wisselden de koren elkander af *na elk vers* of zelfs *na elk verslid,* als we meenen te mogen opmaken uit Ps. CXXV:

»Looft Jahve, want Hij is goed,
want eeuwig duurt zijne barmhartigheid.
Looft den God der goden,
want eeuwig duurt zijne barmhartigheid.
Looft den Heer der heeren,
want eeuwig duurt zijne barmhartigheid".

Het refrein »want eeuwig duurt zijne barmhartigheid" keert in ieder vers van dezen Psalm, d. w. z. zeven-en-twintigmaal, terug.

Bij andere Psalmen had die afwisseling plaats *na strofen.* Wij meenen, dat door de ontdekking van het parallelisme der strofen en de daarop steunende theorie der koorpsalmen van Pater Zenner, waarover in ons vorig artikel, deze afwisseling voldoende bewezen wordt. Ze wordt ook nog bevestigd door eene oude overlevering en het veelvuldig voorkomend »sela — διάψαλμα".

Onder de betwijfelde werken van Joannes Chrysostomus vinden we in Migne's collectie [2]) eene kleine »Voorrede op de Psalmen", die van een Alexandrijnschen monnik Cosmas, bijgenaamd Indicopleustes (in het midden der 6e eeuw) afkomstig is [3]). In deze voorrede lezen we, dat David *koren* had

---

1) Vertaling van Dr. G. W. van Zinnicq Bergmann.
2) *Patrol. Gr.* Tom. LV, kol. 531—534.
3) *Ibid.* Tom. LXXXVIII, kol. 11 vv.

aangesteld om beurtelings de Psalmen te zingen. Daar staat: »Wij schilderen hem dan af in zittende houding, hebbende koren aan zijne rechter- en aan zijne linkerhand opgesteld, om aan eenieder zijne regeling aanschouwelijk te maken". Deze teekening heeft Pater Zenner naar een Griekschen codex vaticanus (699) als titelplaat voor zijne *Chorgesänge* gekozen; ze bevat *zes koren.*

Is Cosmas ons hier een veilige gids?

Pater van Kasteren schreef [1]): »Dat Cosmas bij de Egyptische monniken eene *in hoofdzaak* betrouwbare overlevering gevonden heeft omtrent het beurtgezang en andere bijzonderheden van den Israëlietischen tempeldienst, heeft niets onwaarschijnlijks. Er is meer in Palestina verloren gegaan, dat door de Joden in Egypte bewaard en aan het Christendom is overgeleverd. Men denke slechts aan de Deuterocanonische Bijbelboeken". Pater Zenner [2]) hecht zelfs zooveel waarde aan Cosmas' getuigenis, dat hij den eersten Psalm, die zijns erachtens uit de vier eerste van ons Boek der Psalmen oorspronkelijk bestond, te aanschouwen geeft, afgedeeld in fragmenten voor elk der koren bestemd: eene hypothese, die, hoewel op het eerste oog misschien wat vermetel, bij nader inzicht zoo geheel verwerpelijk niet schijnt. Mogelijk behoorde eene zang- en muziekuitvoering door zes koren tot de buitengewone plechtigheden, die op de hoogste feestdagen plaats grepen.

Dat in Davids tijd bij den liturgischen zang ook de *dans* aan het hooggestemde gevoel moest uitdrukking geven, blijkt niet alleen uit Cosmas' teekening, die ons behalve de zes koren ook twee dansende personen te aanschouwen geeft met het opschrift ὄρχησις, d. i. het dansen, maar ook uit de Psalmen zelve, waarin van »machol" = χόρος = chorus = dansreien sprake is als van eene liturgische uiting van jubel, gelijk wij reeds aanmerkten. Misschien moet ook het opschrift van Ps. LII en LXXXVII »'al machalath" in dezer voege ver-

---

1) *Studiën*, Dl. XLVIII, blz. 324 vv.

2) *Chorgesänge*, blz. 61 vv.

klaard worden: de Vulgaat laat dit opschrift met het Grieksch onvertaald (pro Maeleth, ὑπὲρ Μαελὲθ), doch Aquila zette het om in ἐπὶ χορείᾳ, Theodotion in ὑπὲρ χορείας, Symmachus in διὰ χοροῦ en Hiëronymus in »pro choro", »per chorum", d. i. »bij of onder het dansen".

Dat behalve het dansen ook nog andere *pantomimische* uitdrukkingen, als handen-, armen-, lichaamsbeweging, de zang- en muziekuitvoering vergezelde, blijkt uit de wijze, waarop volgens II Esdr. VIII, 6 het volk den Psalm beantwoordde met »Amen en Alleluja". Ook op Cosmas' teekening wordt dit duidelijk bij de dansers aangegeven. Wij zouden zelfs met Zenner [1]) kunnen aannemen, dat de bewegingen met handen, armen en lichaam, die ook in de christelijke liturgie, vooral onder de H. Mis, in gebruik zijn, gedeeltelijk althans en in beginsel, overgenomen zijn uit de joodsche mimiek.

Ten slotte nog een woordje over het reeds meer genoemde Hebreeuwsche »*sela*", dat wij in 39 Psalmen, te zamen 71 maal, ontmoeten, altijd aan het einde van een vers. De Grieksche vertaling geeft het weder door διάψαλμα; de Vulgaat laat het, als niet tot den tekst behoorende, weg.

Noch grammatikale afleiding, noch eenstemmige overlevering geven zekerheid omtrent de oorspronkelijke beteekenis van dit sela-diapsalma. Ten allen tijde heeft men gegist en gemeend en toegelicht, en nog is men niet tot een algemeen erkend gevoelen geraakt. We kunnen evenwel de verschillende verklaringen met J. Parisot, die ze nog onlangs de revue liet passeeren [2]), tot twee klassen terugbrengen: volgens eenigen maakt dit geheimzinnig woordje een deel uit van den tekst der Psalmen; volgens anderen, de meesten, is het eene aanwijzing van iets buiten den Psalm, op den Psalm betrekking hebbende.

De joodsche overlevering houdt tot op den huidigen dag met de Chaldeeuwsche Targumin en de Syrische Peschito »sela" voor een tot den Psalm behoorend woord: zij geven

---

1) *Chorgesänge*, I, blz. 85 vv.

2) *Revue Biblique*, 1899, blz. 573 vv.

het den zin van »voor de eeuwen", »ten allen tijde". Aan hare zijde staan de kerkvaders Athanasius, Hiëronymus en Isidorus van Sevilla. Anderen meenen het te mogen vertalen door »amen", anderen nog anders. Wijl de Latijnsche authentieke Vulgaat echter dit woordje overbodig acht, heeft voor ons Katholieken de joodsche overlevering weinig waarde.

Onder degenen, die »sela" als buiten den Psalm staande beschouwen, bestaat niet minder verscheidenheid van gevoelen omtrent de beteekenis ervan; veelal houdt men het toch wel voor een *muzikaal* teeken.

Aan hun hoofd staat de oudste Grieksche vertaling, het oudste dokument, wat in deze bestaat, gerugsteund door de jongere van Symmachus en Theodotion: eenstemmig geven zij het weder door διάψαλμα. Men kan het oneens zijn over de juiste beteekenis van het Grieksche »diapsalma", de muzikale stam »psallein" = snarentokkelen, is niet te betwijfelen. Hebben we hier echter te denken aan een »tusschenspel" (wat zeer velen meenen) of aan eene »pauze" of aan eene »verandering, verheffing van stem" of aan eene »verandering van koor" of aan eene »nederbuiging" misschien van het lichaam? Geene verklaring ontbreekt het aan voorstanders; hier geldt bijna »zooveel hoofden, zooveel zinnen". Toch schijnt éene verklaring meer en meer veld te winnen, die namelijk van Cosmas den Indiënvaarder.

Zeker is bovengenoemde Cosmas onze bijzondere aandacht waardig: hij handelt in zijne »Voorrede op de Psalmen" *ex professo* over »sela", en dit niet grammatikaal, maar zonder meer verhalend, wat de Alexandrijnsche overlevering onder de monniken nog van »diapsalma" had bewaard. Hij schrijft [1]): »David gaf zijne Psalmen aan *een* koor te zingen. Meende hij echter, dat midden in den Psalm deszelfs overig gedeelte aan een *ander* koor moest worden overgegeven, dan werd dit overnemen van den *Psalm* [dit overgenomen gedeelte van den Psalm? het Grieksch heeft ἡ διάδοχη τοῦ ψαλμοῦ]

---

[1]) *Patrol. Gr.* Tom. LV, kol. 533.

diapsalma genoemd". Hierdoor ontstonden dan diapsalmazangen [1]).

Zenner kent aan Cosmas' overlevering hooge waarde toe en hij aarzelt niet »sela-diapsalma" als »koorverwisseling" op te vatten en voor zijne theorie der koorpsalmen te benuttigen [2]). Hij meent, dat ook de woordafleiding (vgl. διάλογος = samenspraak) Cosmas' verklaring bevestigt, eene bevestiging, die niet wordt tenietgedaan, doordat men diapsalma liever met van Kasteren [3]) verstaat van »hetgeen afgescheiden van het vorige [volgende?] (δία = het Latijnsche *di, dis*), d. i. door een ander koor gezongen wordt".

Wat er dan ook moge zijn van sela's ware beteekenis, wij besluiten met van Kasteren [4]): »De meening, dat *sela* en διάψαλμα practisch de afscheiding der strofen aanwijzen, schijnt ons voldoende gewaarborgd. Strofen, door de *responsio* of den inhoud duidelijk herkenbaar, worden niet zelden tegelijk door *sela* (of διάψαλμα) ingeleid of gevolgd".

Het komt ons voor, als wij ons uit de weinige gegevens, waarover wij beschikken kunnen, een denkbeeld vormen van Israëls muzikale uitvoering der Psalmen, dat de psalmenzang, zooals die nog heden op plechtige dagen in onze kerken onder begeleiding van het alle muziekinstrumenten omvattend orgel wordt uitgevoerd, veel overeenkomst moet hebben met dien van Israëls tempel onder David en Salomon. De melodieuze zang geniet nog altijd de kerkelijke voorkeur bij de liturgische plechtigheden. Men hoort nog altijd het voorzingen, het antwoorden, het refrein. Ook de beurtzangen, hoewel niet meer in derzelver strofenafdeelingen van weleer, blijven immer bij het nieuwe volk Gods bewaard.

---

[1]) In het Grieksch vinden we nog ᾠδὴ διαψάλματος bij Ps. IX, 17, waar in het Hebreeuwsch staat »higgajon sela".

[2]) Reeds Agellius (*Comm. in Psalmos*, Romae 1606, blz. 17) kwam de verklaring van den Pseudo-Chrysostomus (Cosmas) ten hoogste waarschijnlijk voor (»probabilis maxime videtur"); van eene practische toepassing daarvan was echter vóór Zenner geen sprake.

[3]) *Studiën*, Dl. XLVIII, blz. 326.

[4]) T. a. p.

Met zuiverder hart en meer dankbaar gemoed, gewasschen en geheiligd in het bloed van den Verwachte der volkeren, die met haar blijft en bij haar woont, zingt de nieuwe Bruid des Heeren, de vrije Sara, het lied der slaafsche Agar, dat voorspelling was [1]):

»Koningen der aarde en alle volkeren,
vorsten en alle rechters der aarde,
jongelingen en maagden, grijsaards en jongeren,
dat zij den naam des Heeren loven,
want heilig is zijn naam alleen!
Zijn lof verkondigt hemel en aarde,
en Hij verhief den hoorn zijns volks!
Hem loven al zijn uitverkorenen,
Israëls zonen, zijn dierbaar volk!
Alleluja!
Zingt den Heer een nieuw gezang,
Zijn lof weerklinke in zijn heilige kerke!
Israël verheuge zich in zijn Beschermer,
en Sions zonen juichen in hunnen Koning!"

Weert. Fr. ROMUALDUS PEETERS, O.F.M.

1) Ps. CXLVIII, 11—14 en CXLIX, 1—2.

RICHARD WAGNER.

TWEEDE LEVENSHELFT. 1849—1883.

(Vervolg en slot van Dl. CXVIII, blz. 145 vv.)

III. TWEEDE VRIJWILLIG VERBLIJF IN DEN VREEMDE. TRIEBSCHEN BIJ LÜZERN. 1866—1872.

Vevey en Genève waren de eerste plaatsen, waar Wagner zich na zijn vertrek uit München vestigde. Terwijl hij van daar een uitstapje maakte naar het zuiden van Frankrijk, bereikte hem te Marseille de tijding van den dood zijner vrouw [1]). Niet lang daarna huurde hij een villa te Triebschen bij Lüzern, waar hij de eerstvolgende jaren bleef wonen en arbeiden onder de hooge bescherming van zijn koninklijken vriend, die, naar men zegt, hem daar enkele malen bezocht. Vol moed en lust toog hij aan het werk, en het eerste, dat hij voleindde, was de partituur van *Die Meistersinger*, door een zijner vrienden »eine in Scene gesetzte Fuge" genoemd; daar toont Wagner zich den onovertroffen meester in allerlei contrapuntische moeilijkheden, hij vermeit er zich als het ware in en toovert er spelende mee; daar ook treedt zijn ongeëvenaarde vaardigheid in de behandeling en in de zeldzaamste en meest verrassende combinatiën der instrumenten

---

1) Glasenapp zegt in zijne Wagnerbiographie over haar: »Dem so ganz von seinem Dämon Beherrschten hätte von jeher ein hochgesinntes verständnissvolles Weib zur Seite stehen müssen — ein Weib, das es verstanden hätte zwischen dem Genius und der Welt zu vermitteln, indem sie begriffen hätte, dass diese Beiden sich ewig feindlich zu einander verhalten. Frau Wagner hatte dies nie erkannt. Sie wollte vermitteln, indem sie von dem Genius Concessionen an die Welt verlangte, welche dieser nicht bringen konnte, nicht bringen dürfte". Vgl. Chamberlain I, S. 85, 86.

duidelijk aan den dag. Nadat deze partituur voltooid was in October 1867, begonnen te München de voorbereidingen voor de uitvoering van dit werk, welke plaats had den 21sten Juni 1868 en voor Wagner een ware zegepraal was.

Ter zelfder tijd gaf hij ook weer verschillende geschriften in het licht, zooals *Deutsche Kunst und Deutsche Politik*, waarvan wij reeds melding hebben gemaakt, *Ueber das Dirigieren*, *Beethoven*; ook bewerkte hij een tweede uitgave van zijn vroeger opstel *Das Judenthum in der Musik*, waarvan Viotta zegt: »Verwekte de eerste uitgave een storm, dan kan de beweging, die na de tweede uitgave ontstond, niet anders dan bij een orkaan vergeleken worden. De geheele muzikale en letterkundige wereld geraakte in oproer" [1]).

Uit de vergelijking van Wagner's ideeën in 1848 over revolutie en politiek in het algemeen met zijn geschriften uit 1864 *(Ueber Staat und Religion)*, 1867 *(Deutsche Kunst und deutsche Politik)* en met een nog later, in 1880, verschenen opstel *(Religion und Kunst)*, zou een oppervlakkig beschouwer de gevolgtrekking kunnen maken, dat er een opmerkelijke verandering in Wagner had plaats gegrepen; doch dit is meer schijn dan werkelijkheid. Men kan hierover bij Chamberlain en Lichtenberger belangwekkende bladzijden lezen [2]).

Een dwaling, die zeer verspreid is geweest, is, dat de vroegere revolutionnair, nadat hij de bijzondere vriend van koning Ludwig II geworden was, plotseling in een volbloed royalist was veranderd. Niets is echter minder waar. Ook in 1848 was Wagner — gelijk wij reeds vroeger hebben gezien [3]) — een aanhanger van het koningschap; zijn ideaal echter was niet de constitutioneele monarchie, maar het absolute koningschap. Van de revolutie hoopte hij toen alleen, dat zij de bestaande, volgens zijn meening geheel bedorven inrichting der staten zou vernietigen, om een toestand in het leven te roepen, waarin aan de persoonlijke vrijheid van het

---

1) Viotta, *Richard Wagner*, blz. 218.

2) Chamberlain I, S. 119—130. Lichtenberger, *Richard Wagner, poète et penseur*, p. 410—416.

3) Dl. CXVII, blz. 186, 187.

individu meer ruimte zou gelaten zijn, en waarin de kunst, de ware kunst, vereenigd met den godsdienst — in Wagner's zin! — de menschen zou veredelen en gelukkig maken. In het tijdperk echter van zijn leven, dat wij nu bespreken, stelt Wagner zich de persoonlijkheid van den vorst veel scherper omlijnd voor, terwijl hij tevens aan de politieke en sociale quaesties niet meer een zoo beslissend belang toekent voor het geluk der menschheid, en vooral zijn geloof in de verlossende kracht van een sociale revolutie zeer veel verminderd is [1]). Bijna terstond na de crisis van 1849 begint er een wijziging in Wagner's staatkundige begrippen te komen, een wijziging, die ongeveer gelijken tred hield met zijn wijsgeerige opinies. Wij zullen hier verder niet op ingaan, daar wij te wijdloopig zouden moeten worden, en verwijzen dus naar bovengenoemde auteurs Chamberlain en Lichtenberger.

Met een enkel woord echter willen wij nog melding maken van Wagner's denkbeelden over een regeneratie der menschheid, denkbeelden, die reeds in de Züricher jaren bij hem opgekomen en zelfs geformuleerd waren, maar die later, en vooral in zijn laatste levensjaren, meer vasten vorm aangenomen hebben en zelfs door hem gedramatiseerd zijn in *Parsifal.*

Wagner zet als onomstootbare waarheid voorop, dat de menschheid, dat de beschaving, die in de oogen van sommigen steeds vooruitgaande is geweest, in werkelijkheid al meer en meer achteruitgegaan, vervallen en ontaard is. De kennis der oorzaken van dit verval voert tot het inzicht, dat een herstel, een regeneratie mogelijk is. Stoffelijke oorzaken, schadelijke invloeden hebben aanleiding gegeven tot het verval — stoffelijke geneesmiddelen, of liever de wegneming der schadelijke invloeden zullen voldoende zijn om ons te voeren op den weg naar »het verloren en nu met bewustzijn teruggewonnen paradijs".

Wagner's geschriften zijn vol van uitdrukkingen, die dat verval, die ontaarding kenteekenen, en men zou, zegt Chamberlain, in 't oneindige kunnen citeeren, indien men hier

---

1) Lichtenberger, p. 412.

alleen bijeen wilde plaatsen wat hij geschreven heeft tegen onzen modernen »einzig von den Lastern der Gesellschaft lebenden" Staat, tegen de »entgöttlichte" en »impotent gewordene kirchliche Religion".

Als oorzaken van het verval noemt Wagner *geld*, *eigendom* en vooral *het erfelijk geworden bezit*. »Aus diesem zum Eigenthum gewordenen Besitze, der wunderbarerweise als die Grundlage jeder guten Ordnung angesehen wird, rühren alle Frevel des Mythos und der Geschichte her". Schreef hij aldus reeds in zijn werk *Oper und Drama*, ook in een zijner laatste opstellen *Erkenne dich selbst*, van het jaar 1881, lezen wij nog het volgende: »Es scheint wohl, dass mit dem an sich so einfach dünkenden Begriffe des Eigenthums, durch seine staatliche Verwerthung, dem Leibe der Menschheit ein Pfahl eingetrieben worden ist, an welchem sie in schmerzlicher Leidenskrankheit dahinsiechen muss".

Bij nader inzicht echter moest Wagner tot de overtuiging komen, dat eigendom en bezit toch slechts de *verschijnselen* waren van het verval, meer dan de oorzaken. Hij zocht dan ook dieper naar andere, *physieke* en *moreele* oorzaken en meende deze gevonden te hebben in *het bederf des bloeds* en in den *invloed van het Jodendom*. Het bederf des bloeds ontsproot uit een verkeerde voeding en uit de vereeniging van edeler rassen met minder edele. 's Menschen levenswijze, die gebaseerd is op het gebruik van vleesch, is in den grond slecht. De eenige natuurlijke voeding der menschen is die met planten; de meeste ziekten van het menschdom komen voort uit het gebruik van vleesch; en het moet geen verwondering baren, dat de physieke ontaarding voor een goed deel daaruit voortspruit. De andere factor van het bederf des bloeds, de vereeniging van edeler rassen met minder edele, is een vinding van Wagner's vriend, den graaf de Gobineau, en door Wagner geadopteerd. Deze Fransche schrijver tracht in zijn werk *Essai sur l'inégalité des races humaines* te bewijzen, dat de vermenging van het blanke — het edelste — ras met het gele en het zwarte niet tot gevolg heeft, dat beide laatste veredeld zijn, maar dat integendeel het eerste

minder edel is geworden ; het witte ras was echter daartoe van ouds reeds genoodzaakt, omdat het verreweg kleiner in aantal was.

Meer echter nog dan deze physieke oorzaken heeft een moreele oorzaak medegemerkt om den mensch te doen ontaarden, en deze is de invloed der Joden. Deze zedelijke invloed van het Jodendom op de volkeren van Europa heeft de ontaarding en het verval der menschen zeer sterk in de hand gewerkt en verhaast. Hierbij heeft Wagner niet zoozeer het oog op den financieelen invloed der Joden, maar meer bijzonder op dien, welken zij hebben uitgeoefend op den Duitschen kunstsmaak en de Duitsche begrippen van zedelijkheid ; deze heeft Wagner dan ook altijd verdedigd tegen een volksstam, die in deze opzichten anders denkt en anders gevoelt.

's Menschen ontaarding en verval te erkennen schrijft Wagner niet aan zich zelven als iets nieuws toe ; neen, »jeder grosse Geist ist einzig durch diese Erkenntniss geleitet worden ; fraget die wahrhaft grossen Dichter aller Zeiten ; fraget die Gründer wahrhafter Religionen".

In plaats van nu echter, gelijk men verwachten zou, bij het gezicht van dit jammerlijke en algemeene verval pessimistisch gestemd te worden, is Wagner integendeel zeer optimistisch gezind en overtuigd, dat »die Erkenntniss des Grundes unseres Verfalles zugleich auf die Möglichkeit einer ebenso gründlichen Regeneration leitet".

Om uit het verval te geraken, moet het blanke ras zich los maken van den invloed der andere rassen, moet vooral de Duitsche stam zich ontworstelen aan het Jodendom, moet de mensch in het algemeen het bederf des bloeds tegengaan door alle vleesch — en alcoholia — te derven en zich tevreden te stellen met plantaardig voedsel. Wagner is dus vegetariër en eischt ook, dat de andere menschen dat zullen worden. Zelfs wil hij, dat, indien het meer noordelijke klimaat een vleeschvoeding eischt, men deze streken zal verlaten om in een algemeene volksverhuizing naar zuidelijker streken te trekken. In verband met zijn vegetarisme was hij een vijand van alle plagen en dooden van dieren, een vijand van vivisectie en een voorstander van dierenbescherming.

Enkele bedenkingen mogen ons hier veroorloofd zijn. Men kan — evenwel niet zonder voorbehoud ten opzichte van het al te hersenschimmige — zich laten welgevallen hetgeen Wagner over dit punt meent te moeten leeraren, niet echter de wijze, waarop hij de lievelingsideeën zijner laatste jaren in *Parsifal* dramatiseert. Zoo bijv. het geval met den zwaan. Parsifal, de »reine dwaas", heeft in zijn jeugdigen overmoed een zwaan geschoten, die tot het heilig gebied van den Graalstempel behoorde. Hij wordt betrapt en over zijn »Sündenthat" door den ouden graalridder Gurnemanz terechtgewezen; daarna nemen edelknapen den gedooden zwaan op, leggen hem op een met groen en bloemen versierde baar en dragen hem in optocht weg. Hierin nu is, naar onze meening, iets overdrevens, omdat er, zooals de scène in Bayreuth wordt afgespeeld, door de woorden, door den gang, door geheel de houding der acteurs, over dit tooneel een waas, een tint van religiositeit, van hooger wijding wordt gespreid, die het begraven van een dier tot een soort van godsdienstige handeling verheft.

Hinderlijker nog voor ons katholieken is hetgeen Wagner in *Parsifal* doet met betrekking tot het Allerh. Sacrament des Altaars. Op het voetspoor van den Franschen vegetariër Gléizès (in zijn werk *Thalysie ou la nouvelle existence*, Paris 1821), haalt Wagner de woorden van Christus bij de instelling van het Allerh. Sacrament: »Hoc facite in meam commemorationem" aan als een argument voor het vegetarisme en verklaart, dat Christus daarmede heeft willen zeggen: »gebruikt *alleen* brood en wijn" [1]).

De dramatiseering van deze opvatting vinden wij in de graalscène van het eerste bedrijf: nadat een knapenkoor boven in den koepel van den Graalstempel de woorden der instel-

---

[1]) »Der Heiland gab sein eigenes Fleisch und Blut, als letztes Sühnungsopfer für alles sündhaft vergossene Blut und geschlachtete Fleisch dahin, und reichte dafür seinen Jüngern Wein und Brot zum täglichen Mahle: »Solches allein geniesset zu meinem Angedenken". Dieses ist das einzige Heilamt des Christlichen Glaubens: mit seiner Pflege ist alle Lehre des Erlösers ausgeübt." *G. S.* X, S. 230.

ling van het H. Sacrament heeft gezongen, en de schitterende graal zegenend is opgeheven — een ceremonie door Wagner afgezien van de Katholieke Kerk — nemen de graalridders hun maal, bestaande uit brood en wijn; intusschen wordt het volgende gezongen:

Knabenstimmen:

Wein und Brod des letzten Mahles
wandelt' einst der Herr des Grales,
durch das Mitleid's Liebe's macht,
in das Blut, das er vergoss,
in den Leib, den dar er bracht'.

Jünglingsstimmen:

Blut und Leib der Opfergabe
wandelt heut' zu eurer Labe
der Erlöser, den ihr preist,
in den Wein, der nun euch floss,
in das Brod, das heut' euch speist.

Die Ritter:

Nehmet vom Brod,
wandelt es kühn
zu Leibes Kraft und Stärke;
treu bis zum Tod,
fest in Müh'n,
zu wirken des Heilands Werke.
Nehmet vom Wein,
wandelt ihn neu
zu Lebens feurigem Blute,
froh im Verein,
brüdertreu,
zu kämpfen mit seligem Muthe.

P. Schmid teekent hierbij aan: »Dat is Wagner's dogmatiek van het laatste Avondmaal. De knapen leeren, dat in Christus de spijs en drank, die Hij bij het avondmaal nuttigde, zich in zijn lichaam en bloed veranderden, en dat hij deze voor ons aan het kruis opofferde. De jongelingen leeren, dat de

ridders deze leer mogen verstaan en in hun, uit brood en wijn bestaand maal Christus' verlossingsdaad moeten vieren, d. i. dat zij met hun vegetarische voeding het voorbeeld van Christus' avondmaal moeten navolgen. De ridders toonen aan, dat zij dit alles goed hebben verstaan: zij zingen hun vegetariër-bondslied".

Wij gelooven wel, dat Wagner te weinig kennis had van de leer der Katholieke Kerk om te weten, wat de woorden van Christus, èn door Hem zelven èn door zijn priesters uitgesproken, tot stand brengen, n.l. de verandering van brood en wijn in het Lichaam en Bloed van Christus, en dat hij daarom niet kon inzien, hoezeer hij door zijn interpretatie van het heiligste, dat er op de wereld bestaat, den katholiek moest hinderen en kwetsen, maar dat neemt toch niet weg, dat de katholiek feitelijk gehinderd wordt. Hierop doelden de woorden, die wij in de inleiding tot deze levensschets geschreven hebben [1]). Daarom dunken ons de woorden van Marcel Hébert [2]) te zwak, en hadden wij in den mond van een katholiek priester liever een krachtiger protest gehoord [3]).

---

1) Dl. CXVII, blz. 30.

2) *Le sentiment religieux dans l'œuvre de R. Wagner*, p. 202.

3) Beter schijnen ons de verontwaardigde woorden van P. Schmid. Deze vervolgt na de hierboven aangehaalde woorden aldus: »De pen weigert schier, deze impertinenties van den meester neer te schrijven.... Toen de vijanden van den schaamteloozen Alcibiades hunnen tegenstander op de zekerste wijze in discrediet wilden brengen bij het Atheensche volk, zorgden zij er voor, dat aan den dag kwam, hoe de liederlijke man eens in toestand van dronkenschap den spot had gedreven met de mysteriën van Eleusis. Dat was voldoende om te maken, dat het volk zich van hem afkeerde en zijn doodsvijand werd. Heden ten dage mag echter in den tempel der beschaving te Bayreuth de meester van het kunstwerk der toekomst het heiligste mysterie van het Christendom verlagen tot een coup de théâtre, om terloops ook propaganda te maken voor zijn kunstgodsdienst, die het gansche verlossingswerk van Jesus-Christus bespot, Christus' Godheid ontkent, Kerk en Christendom belastert! — Dat alles is zeker geen opera, geen spel meer, maar een mysterie; doch een mysterie, waarvoor eens de H. Paulus de geloovigen van Thessalonica waarschuwde, toen hij schreef: »Laat u door niemand verleiden op eenigerlei wijze: want eerst moet de afval komen en geopenbaard worden de mensch der zonde, de zoon des verderfs, die zich verzet en zich verheft boven alles wat God heet en aanbeden wordt, zoodat hij in den tempel Gods zal zitten, zich zelven vertoonende alsof hij God is".

Doch laat ons terugkeeren tot de regeneratieleer.

Wat aan Wagner de kracht gaf om te volharden in zijn denkbeelden omtrent de regeneratie, is een wijsgeerige beschouwing van den aard der menschheid. Hij gaat daarbij uit van de wijsbegeerte van Schopenhauer, of liever hij ontwikkelt Schopenhauer's gedachten. Wagner getuigt zelf, dat hij »aus den Beweisführungen Schopenhauer's für die Verwerflichkeit der Welt selbst die Anleitung zur Erforschung der Möglichkeit einer Erlösung dieser selben Welt herausgefunden habe" [1]). Hij kwam tot de erkentenis, dat Schopenhauer's »Verneinung des Willens zum Leben", uit welke beweeggronden zij ook voort moge spruiten, zich steeds karakteriseert als hoogste energie van den wil zelf" [2]). Van dit standpunt uitgaande, kwam hij tot de overtuiging, dat, wie met helder verstand het verval der menschheid erkent, en wie tegelijk deze hoogste energie van den wil bezit, alles in de hand heeft, wat noodig is, voor een regeneratie: hij kent de kwaal en is meester van de genezing. Daaruit ontspruit dan dat »geloof aan de mogelijkheid eener regeneratie", dat doordrongen zijn van de »almacht des wils", daardoor ook verklaart zich het woord van Wagner: »Die Sieges-Gewissheit des Willens wird durch die Erkenntniss des Verfalles errungen" [3]). De grondslag van Wagner's overtuiging ligt hierin, dat de tot verval gekomen menschelijke natuur *in haar oorsprong* goed is; daarom noemt hij in zijn opstel over Beethoven de wereld »de woestenij van het ontaarde paradijs" [4]), daarom ook zegt hij in een zijner laatste opstellen *Erkenne dich selbst:* »Unser Heil suchen wir einzig in einem Erwachen des Menschen zu seiner einfach-heiligen Würde" [5]).

Het hoofdmoment van de regeneratieleer ligt volgens Wagner in den godsdienst. Hij schrijft dan ook in *Religion und Kunst:* »Aller echte Antrieb, und alle vollständig ermöglichende Kraft

---

1) *G. S.* X, S. 35. Vgl. Chamberlain I, S. 165.
2) *G. S.* X, S. 279.
3) *G. S.* X, S. 250. Vgl. Chamberlain I, S. 166.
4) *G. S.* IX, S. 126.
5) *G. S.* X, S. 274.

zur Ausführung der grossen Regeneration kann nur aus dem tiefen Boden einer wahrhaften Religion erwachsen" [1]).

De grondslag van allen waren godsdienst — aldus Wagner — is het helder bewustzijn, dat de tegenwoordige wereld slecht is, en de poging, die beproefd wordt om ons te bevrijden van de banden, welke ons geketend houden aan die bedorven wereld [2]).

Wagner hield in den tijd, waarvan we nu spreken, den christelijken godsdienst voor den beste en den verhevenste. Christus zelf was niet een »wijze", gelijk de stichters van andere godsdiensten, maar hij was God [3]); zijn dogma was een daad, nl. vrijwillig het lijden op zich te nemen. Maar het oorspronkelijke Christendom is ontaard: in plaats van de innerlijke visie, waaruit de godsdienst vroeger bestaan heeft, is er een geloof aan dogmata gekomen; en van den anderen kant is de Kerk, bedorven door dat de geest van het Jodendom er op verschrikkelijke wijze in doorgedrongen is, allengs een werktuig van overheersching geworden, een macht, die met den Staat wedijvert [4]).

Dit nu moet anders worden: de oorspronkelijke godsdienst van Christus moet worden opgezocht, en die godsdienst is de godsdienst van het medelijden: »Fortan sollte uns einzig noch daran gelegen sein, der Religion des Mitleidens einen kräftigen Boden zu neuer Pflege bei uns gewinnen zu lassen" [5]).

---

1) *G. S.* X, S. 243. Vgl. Chamberlain I, S. 166.

2) *G. S.* X, S. 212.

3) Het is vrij moeielijk om uit de geschriften van Wagner op te diepen, hoe hij zich de Godheid van Christus eigenlijk voorstelde. Zeker is het wel, dat hij van Christus niet de voorstelling had, die alleen overeenkomstig de waarheid en het katholieke dogma is. Wij gelooven het dichtst bij zijne opvatting te komen, als wij zeggen, dat Wagner zich Christus dacht als een wezen van hoogere orde dan de mensch, met een buitengewone zending des hemels belast, zonder echter datgene te bezitten, wat volgens de katholieke leer God tot God maakt. Dit moet wel in het oog gehouden worden, als we Wagner over Christus als over »God" hooren spreken.

4) Lichtenberger, *Richard Wagner, poète et penseur,* p. 426.

5) Vgl. over heel deze zaak Chamberlain I, S. 148—168; Lichtenberger, p. 388—432.

Alleen met zulk een godsdienst is regeneratie van het menschelijk geslacht mogelijk.

Wanneer de menschheid aldus geregenereerd is, speelt de kunst de rol, die haar toekomt. Zij moet aan den mensch de beteekenis openbaren van zijn onbewusten drang »zur freien Menschenwürde", zij moet den afgedwaalde zijn goede richting toonen; verder moet zij hem een diepere kennis van het wezen der wereld verschaffen; eindelijk, daar, volgens Wagner, »das Kunstwerk die lebendig dargestellte Religion" is [1]), moet de kunst ook op godsdienstig gebied den waren weg wijzen; zij moet niet meer dienen tot vermaak en verstrooiing, maar zij moet worden »ein weihevoll reinigender religiöser Akt" [2]).

De kunstenaar van dat nieuwe tijdperk doet de godsdienstige waarheid, waarvan de Heilige getuigenis aflegt door zijne daden, en welke de priester verkondigt in zijn dogmata, in haar verheven schoonheid kennen door beelden, bestemd om indruk te maken op de zinnen der menschen. Oprechter dan de priester, die bijna ten allen tijde zich heeft ingespannen om aan de geloovigen zijn godsdienstige allegorieën op te dringen als geschiedkundige waarheden, als werkelijke dogmata, heeft de kunstenaar nooit getracht om zijn werken uit te geven voor iets anders dan ficties en symbolische voorstellingen van iets, dat niet onmiddellijk en rechtstreeks kan worden voorgesteld; en daarom zegt Wagner, dat de priester der kunst »de eenige is, die nooit loog" [3]).

Langen tijd echter heeft de kunstenaar, in vereeniging met den priester, aan het christelijk dogma een grootere overtuigende kracht gegeven; hij deed nl. dat dogma van gedaante veranderen door de tooverkracht der kunst, door in zijn werken de ware beteekenis te doen raden van de allegorieën, welke de priester aan het geloof der menschen voorstelde. Maar in werkelijkheid staat de kunstenaar boven den priester,

---

1) *G. S.* III, S. 63.
2) *G. S.* III, S. 132; X, S. 249.
3) *G. S.* X, S. 247.

als middelaar tusschen de goddelijke waarheid en den mensch, als schepper van godsdienstige symbolen; daarom is de moderne kunstenaar geroepen om de erfenis des priesters te aanvaarden. Geen dogmata meer, geen godsdienstige plechtigheden! Een nieuw geslacht, dat overtuigd is van zijn ontaarding, ziet verlangend naar regeneratie uit; het vindt geen voldoening meer in de oude godsdienstige allegorieën, maar zoekt bevrediging en vermeit zich in kunstwerken. In de groote scheppingen van Sophocles, van Shakespeare, van Beethoven, vooral in het muziekdrama vinden wij tegenwoordig de hoogste uitdrukking van het godsdienstig gevoel, de moderne vorm van de godsdienstige mythe.

In de bedorven wereld, waarin wij veroordeeld zijn te leven, komt de kunstenaar troost brengen; in alle droevige omstandigheden, als alle hoop vervlogen schijnt, verheft de kunst ons boven de treurigheid en de leelijkheid van ons bestaan, door dit te ontdoen van zijn vulgaire werkelijkheid, door het te vervormen in een subliem en heerlijk spel. Zoo vindt de leer der regeneratie haar afsluiting in een apotheose van de bevrijdende kunst, die, onafscheidelijk vereenigd met den godsdienst, ons steunt en ons troost op den lijdensweg [1]).

Ziedaar in groote lijnen Wagner's ideeën over een regeneratie, door Chamberlain een »geniale Weltanschauung", door P. Schmid juister, bepaaldelijk wat die regeneratie betreft, »ein Hirngespinnst" genoemd [2]).

Dat wij het met Wagner's beschouwingen niet eens zijn, behoeft wel geen betoog; naderhand, bij het bespreken van 's meesters zwanenzang *Parsifal*, dat dienen moest om deze gedachten te belichamen, komen we hierop uitvoeriger terug. Hier zij het voldoende op te merken, dat dergelijke theorieën van een zekere godsdienstige philosophie strijdig zijn met de leer der Kerk. Daarom achten wij vooral de geschriften uit Wagner's laatste levensjaren, waarin deze theorieën uitvoerig worden behandeld, waarin zonder eenig bewijs opgezette ver-

---

[1]) Lichtenberger, p. 432—438 passim.

[2]) Chamberlain I, S. 149; *Stimmen aus Maria-Laach*, Bd XXVII, S. 143, noot.

keerde stellingen en verblindende sophismen op meesleepende wijze worden voorgesteld, gevaarlijk voor den katholiek, en dit nog meer, wanneer men, met deze theorieën in den geest, een voorstelling kan bijwonen van *Parsifal;* dáárin immers wordt, ten gevolge van 's meesters betooverende kunst aan al die theorieën een zekere tint van heiligheid, een hoogere wijding gegeven, die zelfs den katholiek onder den indruk kan brengen, dat dit drama niets anders is dan een weerklank van Gods heilige Evangeliën, hetgeen echter niet het geval is.

Vervolgen wij nu den verderen levensloop des meesters.

In de eenzame stilte van zijn heerlijk verblijf aan het meer der vier woudsteden voltooide Wagner het derde bedrijf van *Siegfried,* terwijl hij onmiddellijk het plan maakte om zijn trilogie af te werken door nu ook *Gotterdämmerung* te toonzetten; immers de hoop was weer levendig in hem geworden, dat zijn geheele werk nog bij zijn leven zou kunnen worden uitgevoerd. De schets voor deze compositie werd niet geheel meer in Triebschen gemaakt, maar te Bayreuth in 1872, terwijl ongeveer twee jaar later ook dit laatste deel van Wagner's reuzenwerk geïnstrumenteerd werd, en aldus de trilogie voltooid was.

Intusschen had er een gebeurtenis plaats van groot belang voor en van grooten invloed op Wagner's leven, nl. zijn verbintenis — huwelijk mogen wij het niet noemen — met Cosima Liszt. Men kan, gelooven wij, niet zeggen, dat Wagner's eerste huwelijk gelukkig was: niet dat geen oprechte liefde Richard met Minna verbond, maar zij was een te gewone vrouw voor zulk een buitengewonen man. Nochtans is Wagner haar altijd min of meer trouw gebleven, totdat zij ten gevolge van een hartziekte het veel bewogen leven des meesters niet meer kon deelen; zooveel in zijn vermogen was, onderhield hij haar nog financieel, toen zij reeds gescheiden leefden. Haar dood in 1866 hebben wij reeds gemeld.

Wagner had echter behoefte aan vrouwenliefde: »Die Frauen sind eben die Musik des Lebens", schreef hij aan Uhlig; en aan Liszt: »Gieb mir ein Herz, einen Geist, ein weibliches Gemüth, in das ich mich ganz untertauchen könnte, das mich

ganz fasste — wie wenig würde ich dann nöthig haben von dieser Welt" [1]).

Cosima Listz was aan Wagner reeds bekend sedert haar huwelijk met Hans von Bülow, 's meesters leerling; toen nl. had het jonge paar in Augustus 1857 Wagner te Zürich een bezoek gebracht. Tot een nadere kennismaking kwam het eerst, toen von Bülow door Wagner naar München was ontboden, om deel te nemen aan de voorbereidingen voor de uitvoeringen van *Tristan und Isolde* (1864); bij een voortdurend verkeer van Wagner met Cosima ontwikkelde zich allengs de innigste sympathie en al spoedig een hartstochtelijke neiging, welke ten slotte leidde tot de scheiding van Cosima en von Bülow. Zij volgde later Wagner naar Triebschen, en in de protestantsche kerk te Lüzern werd den 25^{en} Augustus 1870 het huwelijk (?) voltrokken, in alle stilte, in het bijzijn van slechts twee getuigen [2]). Uitteraard is deze verbintenis druk besproken en, zooals te verwachten is, in goed- en afkeurenden zin. Wat wij, katholieken, er van te denken hebben, is duidelijk genoeg: het was een ongeoorloofde betrekking, waaraan door een kerkelijke formaliteit een schijn van huwelijk gegeven was. Wij kunnen dan ook niet anders doen dan deze vereeniging afkeuren, ook al is achteraf gebleken, dat zij onder huishoudelijk opzicht een gelukkige is geweest en zelfs een gunstigen invloed heeft gehad op Wagner's kunst. In Wagner zelven kunnen wij zeer goed de meening veronderstellen en verklaren, dat Cosima's huwelijk met von Bülow wettig ontbonden en zij dus vrij was om een anderen man te kiezen; Cosima echter, die van huis uit katholiek was, had beter moeten weten [3]). Dat Wagner's

---

1) *Briefwechsel zwischen Wagner und Liszt,* II, 19.

2) Reeds was den 6den Juni 1869 Wagner's zoon Siegfried geboren.

3) Om billijk te zijn moet men hierbij echter den invloed van Cosima's opvoeding in rekening brengen. In strijd met, en tot verbetering van hetgeen wij Dl. CXVII, blz. 188 over Liszt hebben geschreven, in navolging van anderen, dat Liszt was gehuwd met de gravin d'Agoult, moeten we nu mededeelen, dat Liszt met die gravin *niet gehuwd* is geweest. Eduard Reuss verhaalt in zijn leven van Liszt (1898), dat Marie de Flavigny op 22-jarigen leeftijd huwde met den 20 jaar ouderen officier, den graaf d'Agoult; gedurende dat huwelijk wist

volbloed-aanhangers, die 's meesters leeringen en stellingen in hun geheel aanvaarden, die gaarne bereid zijn al zijn daden te verheerlijken, over deze verbintenis de loftrompet hebben gestoken, zal wel niemand verwonderen, en worde hier bewezen door een paar aanhalingen.

Tappert zegt: »In München sind jene wahlverwandtschaftlichen Beziehungen zwischen R. Wagner und Frau Cosima von Bülow, geb. Liszt, entstanden, welche endlich zum Bündnisse für 's Leben führten. Die böse Welt hat nicht umhin gekönnt, ihre »Bedenken" zu äussern; für den schaffenden Künstler war diese Wendung in seinem Leben eine segensreiche.... — Ich will indess nicht behaupten, dass das, was die Beiden *mussten* — nun alle Andern auch *sollten!* Nur für die Auserwählten gilt die — Ausnahme. Nur die echte, wirkliche Leidenschaft mag engende Schranken durchbrechen und zwingende Fesseln sprengen". Hieruit ziet men wat een eigenaardige moraal de heer Tappert er op na houdt; gelukkig dat zij nog slechts voor enkele uitverkorenen geldig is! — Glasenapp, die van dit huwelijk zeide: »Es gibt kein Bündniss, welches jedem Deutschen heiliger zu sein Ursache hätte", houdt bovendien nog een vormelijke lofrede op deze verbintenis en vooral op het vrouwelijk element er in: »Dieses Bündniss vereinigte den grossen Heimathlosen, der unter der

---

de gravin Liszt door hare schoonheid te boeien en een vurige hartstocht ontstond tusschen beiden. Van de gelegenheid, dat haar zes-jarig dochtertje Louison stierf, maakte Liszt, die tegen zijn hartstocht eerlijk wilde strijden, gebruik om naar Bern te vluchten, meenende, dat de droefheid over haar verlies de gravin tot bezinning en tot andere gedachten zou brengen. Doch de gravin volgde hem terstond en wilde hem niet meer verlaten. Hoezeer zij echter ook met hem dweepte en hem afgodisch liefhad, wilde zij hem toch niet huwen, wat overigens ook niet mogelijk zou geweest zijn; op een verzoek van Liszt, om hun ongeoorloofde betrekking te wettigen door een huwelijk, antwoordde zij: »Een gravin d'Agoult zal nooit mevrouw Liszt worden". De liefde verkoelde echter langzamerhand, totdat zij beiden goed vonden van elkander te scheiden. De opvoeding der kinderen uit deze vereeniging ontsproten, waaronder Cosima, zal, althans onder godsdienstig opzicht, niet weinig te wenschen hebben overgelaten, zoodat men veronderstellen kan, dat het echt katholiek bewustzijn in Cosima niet levendig is geweest; bovendien had zij het voorbeeld van haar vader en moeder, dat ook luid genoeg gesproken zal hebben.

Thorheit und der Lieblosigkeit seiner Zeitgenossen so lange und so tief gelitten ... nun für immer mit einer Frau, deren edler und hochherziger Charakter, um uns königlicher Worte zu bedienen, seit langen Jahren und unter allen Anfechtungen, dem Freunde ihres Vaters, dem Vorbilde ihres Gatten mit theilnahmvollster Sorge tröstend zur Seite stand, bis es ihr, wie ihrem Gatten nicht minder, zur Gewissheit ward, sie sei die einzig Berufene, die Wunden zu heilen, die dem Künstler sein ruheloses Umherschweifen und die unzähligen Aufregungen seines Lebens geschlagen.... Nicht länger konnte er, der nie an Selbstschonung gedacht, der hingebenden Pflege einer verständnissvollen Genossin entbehren. Diese Ueberzeugung verlieh der hochgesinnten Frau den Muth fern aller kleinen und unwürdigen Menschenfurcht, selbst das Band, wodurch sie schon in früher Jugend mit einem der geistig höchststehenden Künstler unserer Zeit und dem vortrefflichsten, besten Menschen verknüpft war, zu lösen, um frei und offen vor aller Welt ihrem Beruf sich zu widmen, und dem Manne nun auch als treue Gehülfin und Lebensgefährtin die Hand zu reichen, dem sie durch innige Freundschaft und das Bewusstsein einer edelsten Pflicht innerlich schon lange angehörte". Men kan, dunkt ons, moeielijk een onzedelijke daad met fraaier woorden verheerlijken dan hier geschiedt [1]).

Wat Wagner zelf over Cosima dacht, nog voor zijn verbintenis met haar, blijkt uit de volgende woorden: »Sie ist eine ganz unerhört seltsam begabte Frau, Liszt's wunderbares Ebenbild, nur intellektuell über ihm stehend" [2]). En toen zij, gevolg gevende aan haar »Herzensheroismus", gelijk Chamberlain het gelieft te noemen, nog vóór hun kerkelijke vereeniging reeds bij hem te Triebschen woonde, schreef Wagner: »In mein Asyl flüchtete sich seitdem auch Diejenige, welche zu bezeugen hatte, dass mir wohl zu

1) Viotta die deze woorden blz. 219 aanhaalt uit Glasenapp, is het er blijkbaar geheel mede eens, ofschoon toch ook hij, van huis uit katholiek, beter onderricht moest zijn.

2) Brief aan Frau Wille van 9 September 1864.

helfen sei und das Axiom so manches meiner Freunde — mir sei nicht zu helfen — unrichtig war. Sie wusste, das mir zu helfen sei und hat mir geholfen; sie hat jeder Schmach getrotzt und jede Verdammung über sich genommen" [1]).

Cosima was de moeder van Wagner's eenigen zoon — ook eenig kind — Siegfried [2]); wat Wagner gevoeld heeft bij de geboorte van dien zoon, heeft hij ons vertolkt in zijn heerlijk *Siegfried-Idyll*, dat hij componeerde op motieven, aan zijn drama *Siegfried* ontleend, en te Triebschen, ter eere van Cosima, liet uitvoeren op den eersten verjaardag van zijn zoon [3]).

Laat ons van deze episode uit Wagner's leven afstappen met de bemerking, dat Cosima den meester begrepen heeft in zijn strevingen en kunstwerken, en dat men het vooral aan haar energiek optreden te danken heeft, als er ook na Wagner's dood nog »Festspiele" in Bayreuth zijn [4]).

Het jaar 1870 was ook in nog twee andere opzichten van beteekenis voor Wagner. Vooreerst ontstond toen de eerste vereeniging, die zich ten doel stelde door geldelijke bijdragen

---

1) Brief aan Frau Wille van 25 Juni 1870.

2) De andere kinderen, die echter tegenwoordig ook den naam Wagner schijnen te dragen, zijn allen uit het huwelijk met von Bülow ontsproten.

3) Heel eigenaardig is hetgeen Vogl mededeelt over Wagner's schier waanzinnige vreugde bij de geboorte van Siegfried: »Er bestellte ganze Stücke von schweren Seidenstoffen und Hunderte von Ellen von aneinandergeknüpften Rosenknospen, um das Zimmer des Kleinen damit zu schmücken, die Wände mit der gefalteten Seide zu drapieren und die Rosen darüber zu ziehen in vielverschlungenen Guirlanden".

4) Tegen de opperste leiding van Cosima in den kunsttempel te Bayreuth zijn in de laatste tijden krasse aanmerkingen gemaakt, vooral door den bekenden dirigent Felix Weingartner; ook de *Guide Musical* heeft er nog al iets op af te dingen, en Hugues Imbert wraakte het vorige jaar in dat blad het doorzetten van Cosima om haar zoon Siegfried à tout prix tot musicus te maken. »Voici l'occasion, selon nous, de signaler l'erreur commise par mad. Cosima Wagner, qui décida, avec cette suprême autorité connue de tous les fervents de Bayreuth, que son fils serait musicien, alors qu'il avait des tendences marquées pour l'architecture. En admettant même que le jeune Siegfried ait montré les dispositions et la souplesse voulues pour déférer aux désirs maternels, il n'en est pas moins vrai que c'était lui créer une situation inférieure que de l'obliger à être musicien".

voor den bouw eens Wagnertheaters de uitvoering van 's meesters kunstscheppingen, geheel volgens zijn geest, mogelijk te maken. Tot die vereeniging gaf Wagner's vriend Karl Tausig den grooten stoot, en had de dood dezen niet zoo spoedig, reeds het volgende jaar, aan zijn werkzaamheden ontrukt, dan zou allicht, dank zij zijn machtigen wil en zijn groote gaven, die vereeniging financieel beter geslaagd zijn. De grondgedachte, waarvan Tausig uitging, was het verlangen van Wagner, dat een eventueel te bouwen schouwburg voor de nieuwe dramatische kunst — die tevens *volks*kunst moest zijn — geen financieele onderneming mocht wezen, waar gespeculeerd werd op den zin tot vermaak en ontspanning der menschen van de wereld. De dramatische voorstellingen moesten beantwoorden aan een diep gevoelde behoefte bij het publiek, dat degelijke, echt-kunstvolle muziek-drama's — geen opera's — moest willen, en dus ook gaarne bereid moest zijn om de offers te brengen, die noodig zijn om de voorstellingen zoo schoon, zoo volmaakt mogelijk te maken. Er moesten dus, behalve den schepper van het nieuwe drama, Wagner, nog »mitschöpferische Freunde" zijn, die den bouw van het theater en de voorstellingen door geldelijken steun mogelijk zouden maken en die als *patronen* van die onderneming vrijen toegang zouden hebben. Na Tausig's dood werd er in dien geest nog altijd doorgewerkt en hoopte men onder Wagner's vereerders niet alleen in Duitschland, maar in heel de wereld, vooral in Amerika, duizend aandeelhouders te zullen vinden, die ieder een som van 300 thalers — in eens of bij gedeelten — zouden storten. Aan deze hoop werd echter de bodem ingeslagen: na twee jaar waren er nog slechts 240 patronaatsbewijzen uitgegeven. De wereld, zelfs Duitschland, was blijkbaar nog niet doordrongen van het goed recht van Wagner's kunst, nog niet rijp voor de hoogere openbaringen, die gedaan zouden worden in een nieuwen tempel van het nieuwe muziekdrama. Ware in 1874 koning Ludwig ook hier niet tusschen beide gekomen, de bouw van den schouwburg zou misschien voor goed opgegeven zijn geworden.

Het andere feit van beteekenis uit het jaar 1870 is de Fransch-Duitsche oorlog. Van dien oorlog hoopte en voorzag Wagner Duitschland's wedergeboorte: »Nur das Deutschland, das wir lieben und wollen, kann mein Ideal verwirklichen helfen". De oorlog, een aaneenschakeling van overwinningen, scheen den meester toe als de vuurdoop van deze zoo lang begeerde wedergeboorte; het herstel van het ééne Duitschland, de kroning eens Duitschen keizers, beloofden hem het Duitschland, »das er liebte und wollte" [1]). Met verzen en muziek begeleidde hij de wapenfeiten van het Duitsche leger. Vol geestdrift kon hij schrijven:

»Es strahlt der Menschheit Morgen:
Nun dämm're auf, du Göttertag!"

en in tonen gaf hij zijn enthousiasme lucht door zijn *Kaisermarsch*, een muziekstuk vol gloed en vuur, besloten met een koor »Heil dem Kaiser, König Wilhelm", en dat oorspronkelijk door Wagner bestemd was om uitgevoerd te worden, wanneer de zegevierende troepen te Berlijn hun intocht zouden houden.

Het triomfeerende Duitschland liet echter den meester in den steek: de als overwinnaar thuisgekeerde Duitscher dacht aan geheel andere dingen dan aan kunst, en in 't bijzonder was Wagner voor hem nog altijd een volmaakt vreemde verschijning. Slechts uit verknoeide en besnoeide uitvoeringen kende hij den meester en uit besprekingen der pers, die Wagner niet begreep en een grenzenloozen haat tegen hem koesterde. Ook kende de Duitscher Wagner's geschriften niet, en bovendien, zonder den levendigen indruk zijner kunst — de echte natuurlijk, niet de vervalschte — moesten zij den meesten van hen onverstaanbaar blijven. Deze onwetendheid geeft ook de verklaring van het werkelijk schandelijke verloop, dat de zaken in Bayreuth namen, toen eenmaal deze plaats was vastgesteld voor het te bouwen Wagnertheater;

---

[1]) Chamberlain I, S. 88.

en zoo kwam de man, die in 1870 gezongen had »Nun dämm're auf, du Göttertag", er omstreeks Kerstmis 1879 toe om te schrijven, dat alle hoop hem nu onmogelijk was geworden [1]).

Dat alles echter wist Wagner in 1870 nog niet; toen rekende hij er nog vast op, dat de nieuwe aera, die stond te beginnen, gunstig zou wezen voor zijn plannen, dat het herboren Duitschland gastvrijheid zou verleenen aan de herboren Duitsche kunst. Nog voor het einde van den krijg schreef hij: »Nach aussen will ich noch eines erreichen: die Aufführung meines Nibelungenwerkes, wie ich sie konzipiert habe". En tegenover de Duitsche Wagnervereeniging liet hij zich in dezer voege uit: »Ich habe jetzt den im deutschen Geiste lange unerkannt vorbereiteten Bau nur zu enthüllen, indem ich von ihm die falsche Gewandung hinwegziehe, die bald wie ein zerlöcherter Schleier in den Lüften zerstieben und als dürftiger Fetzen sich im Dunste einer neuen reineren Kunstatmosphäre auflösen wird" [2]).

De pogingen, om zijn plannen omtrent den bouw van een theater in een kleine Duitsche stad te verwerkelijken, maakten een einde aan het idyllische leven te Triebschen.

In April 1871 reisde hij met Cosima van Lüzern naar Bayreuth, waar hij hoopte in het bestaande operagebouw voorloopig een geschikte gelegenheid te vinden voor de verwezenlijking zijner plannen; bij nader onderzoek bleek dat niet het geval te zijn. Toch bestemde hij dit stadje in het hart van Duitschland voorloopig als de plaats, waar zijn schouwburg zou verrijzen.

Nadat hij te Leipzig en te Berlijn verschillende fragmenten zijner werken had gedirigeerd, keerde hij naar Triebschen terug en daar werd — voordat Bayreuth definitief was aangewezen als de plaats, waar het nieuwe theater opgericht zou worden — het te bouwen »Festspielhaus" reeds in alle bijzonderheden ontworpen, evenals de machinerieën. Het vroegere

---

1) Chamberlain I, S. 91—92.
2) Chamberlain I. S. 88.

plan van Gottfried Semper zou hierbij gevolgd worden, vereenvoudigd door den architekt Neumann, terwijl de bouwmeester Brückner met de uitvoering van het plan belast werd.

Onderhandelingen met het stedelijk bestuur van Bayreuth, dat zeer ingenomen bleek met 's meesters plannen, daar het terstond begreep, welke voordeelen deze voor hun stad moesten afwerpen, leidden er toe, dat in Januari 1872 alle moeielijkheden aangaande de plaats, waar het theater zou verrijzen, uit den weg waren geruimd; de vroede vaderen hadden een uitstekend stuk gronds op een heuvel bij de stad aangekocht voor Wagner's doel, en zij gaven ook aan hem zelven een terrein om zich een woning te bouwen, zoodat de meester met zijne familie einde April naar Bayreuth kon verhuizen, waar hij zich vestigde om er zijn laatste jaren door te brengen, zijn laatste meesterwerk te scheppen en zijn triomfen als kunstenaar te vieren.

Wij zouden meenen onvolledig te zijn, indien wij de bespreking van dit gedeelte van Wagner's leven eindigden zonder melding te maken van de vriendschap tusschen Wagner en Friedrich Nietzsche, ofschoon deze ook behoort tot het volgende tijdperk [1]).

Nietzsche werd geboren te Röcke bij Lützen in 1844; reeds op 24 jarigen leeftijd werd hij om zijn buitengewone gaven benoemd tot professor der philologie te Basel. Deze wetenschap vermocht hem echter al evenmin duurzaam te boeien als vroeger de studie der theologie dit had kunnen

---

[1]) Nietzsche was een wonderbaar mensch, met de hoogste gaven des geestes versierd, een man echter ook, die alleen een leven des geestes, van denken leidde, waarin zelfs de liefde, de vriendschap den vorm aannam van een »amitié purement cérébrale". De beste bron om hem te leeren kennen is, behalve *Nietzsche in seinen Werken* door Lou-Andréas Salomé, zeker wel *Das Leben von Friedrich Nietzsche* door Elis. Förster-Nietzsche in twee deelen, een levensbeschrijving, die hem nog beter doet kennen dan zijn werken, ontstaan als zij is uit zijn eigen souvenirs, zijn dagboeken en zijn brieven. Dit werk is besproken in de *Revue des deux Mondes* 1896 (1 Février) en 1897 (15 Mai), terwijl in dat zelfde tijdschrift 1892 (1 Mars, 1 Octobre) en 1895 (15 Août) een en ander over hem te vinden is.] Vgl. ook *De Gids* Maart 1900, Kufferath, *Musiciens et philosophes* en Lichtenberger, *Richard Wagner, poète et penseur.*

doen, en hij schreef scherpe satiren op de philologie van die dagen, welke, volgens hem, de kennis der klassieke oudheid vervalschte.

De wispelturigheid van zijn karakter, die Nietzsche in alles toonde en waardoor hij plotseling diep verachtte wat hij kort te voren nog met alle macht had nagestreefd en bemind, komt ook uit in zijn verhouding tot Wagner. Reeds had hij in 1866 met de partituur van *Die Walküre* en in 1868 op een concert het voorspel van *Tristan und Isolde* en dat van *Die Meistersinger* leeren kennen, die op zijn gemoed — hij was zelf een goed musicus en scheppend toonkunstenaar — een diepen indruk gemaakt hadden, gelijk hij schrijft, toen hij in November te Leipzig het voorrecht had persoonlijk kennis te maken met Wagner ten huize van den uitgever Brockhaus.

Zijn benoeming tot professor te Basel bracht hem dicht bij den meester, die toen in Triebschen woonde, en daar werd hij een van de intieme huisvrienden en vertrouwelingen. Nochtans, al nam hij den schijn aan, alsof hij met Wagner geheel medeging en diens ideeën van kunsthervorming huldigde, al verheerlijkte hij een paar jaar later den meester in zijn *Geburt der Tragödie* en *Richard Wagner in Bayreuth,* toch legde hij toen reeds, in de jaren 1869 en 1870, in zijn persoonlijke aanteekeningen vele gedachten neer, die geheel in strijd waren met verschillende principen van Wagner.

Deze, die Nietzsche had uitgenoodigd te Triebschen, was getroffen door de geestdrift van den jeugdigen professor voor het kunstwerk der toekomst; hij spoorde hem aan hem te helpen in zijn pogingen om het ware drama te doen herleven. Dit was voor Nietzsche de aanleiding om zijn *Geburt der Tragödie* te schrijven, waarin hij, onder voorwendsel, dat hij de vorming van het Grieksche theater uitlegde, de nieuwe kunst van Wagner in de hoogte stak, iets, waarmede deze natuurlijk erg ingenomen was.

Bij het feest der eerste-steenlegging van het Festspielhaus te Bayreuth, gaf Wagner aan Nietzsche een plaats naast Cosima en tegenover hem zelven, en voortdurend bleef de

meester met hem in briefwisseling, hield hem op de hoogte van alles, wat er te Bayreuth voorviel, en noodigde hem uit, zijn vacanties aldaar te komen doorbrengen. Maar Nietzsche begon zich allengs te onttrekken aan de vriendschap en den invloed van Wagner en schreef hem niet meer dan zeer korte brieven. In 1876, kort voordat de eerste uitvoeringen van *Der Ring des Nibelungen* plaats hadden, gaf hij het bekende geschrift uit *Richard Wagner in Bayreuth,* dat een warm pleidooi voor en een doorloopende verheerlijking van den meester en zijn kunst was. Maar gedurende de repetities en de uitvoeringen ontvlood hij het gezelschap van Wagner. Den volgenden winter hebben zij elkander nog eens ontmoet te Sorrento, maar tot een toenadering kwam het niet meer; en toen Nietzsche na zijn terugkeer uit Sorrento aan Wagner zijn nieuw werk *Menschlich, all zu menschlich* opzond, waarin hij den meester en diens werk geheel afbrak, vertoornde Wagner zich tegen zijn vroegeren bewonderaar en voer heftig tegen hem uit.

De oorzaak der vervreemding van Nietzsche — want deze heeft zich teruggetrokken van Wagner — ligt volgens sommigen hierin: Nietzsche meende door zijn geschriften Wagner's plannen in de hand te werken en hij was overtuigd, dat zij voor Wagner's zaak meer waard waren dan alle bijvalsbetuigingen en zelfs de hooge gunst van vorsten. Toen nu niemand zich iets liet gelegen liggen aan den schrijver dier werken en Wagner alléén met al de glorie ging strijken, was hij bitter ontgoocheld. Hij had immers gewild, dat Wagner en zijn aanhang erkend hadden, welk een groot deel hij zelf door zijn geschriften had gehad aan het werk, dat men nu te Bayreuth kwam hooren en dat zooveel opgang maakte.

Anderen zoeken den dieperen grond der vervreemding in iets anders, n.l. in een misverstand, dat al grooter en grooter werd. Geen van beiden zou er zich rekenschap van gegeven hebben, wat de andere was of meende te zijn; geen hunner zou duidelijk begrepen hebben, welke opinie zijn vriend zich van hem vormde, en daarom zouden zij jaren lang eigenlijk

vreemdelingen voor elkaar zijn gebleven, totdat eindelijk bleek, dat zij in 't geheel niet bij elkander hoorden.

Wat hiervan ook zij, het schijnt wel zeker, dat Nietzsche in zijn *Geburt der Tragödie* de kunst van Wagner in overeenstemming trachtte te brengen met de kunst der Grieken, die voor Nietzsche álles was. Echter zag hij zeer goed in, dat er groote, wezenlijke verschillen tusschen die beide kunsten bestonden. Bovendien was Nietzsche een bewonderaar van den Franschen geest en de Fransche beschaving, terwijl Wagner's werk door en door Germaansch was. Hun kunstidealen verschilden te zeer, dan dat beide groote geesten op dat punt lang met elkander konden samengaan: Nietzsche, die zich een eenvoudige, glasheldere kunst droomde, zooals die der Grieken, Wagner, die een ingewikkelde, overladen kunst schiep. Zoo is het ook te verklaren, dat Nietzsche later Bizet's *Carmen* verre stelde boven Wagner's geweldige kunstscheppingen.

Sinds de dagen van Bayreuth in 1876 is Nietzsche's schitterend verstand allengs aan het verduisteren gegaan, totdat het op 't laatst geheel was uitgedoofd. Nog heeft hij heftige werken tegen Wagner geschreven: *Der Fall Wagner*, *Götzendämmerung* en *Nietzsche contra Wagner*. Zijn einde was treurig.

IV. Bayreuth. 1872—1883.

Nadat den 29en April 1872 de werkzaamheden op het terrein van het Festspielhaus begonnen waren, werd op 's meesters verjaardag, den 22en Mei, de eerste steen gelegd. Deze gebeurtenis moest met eenige plechtigheid geschieden. In den voormiddag had zij plaats onder het klinken der plechtige tonen van den *Huldigingsmarsch*, welken Wagner voor zijn koninklijken vriend had gecomponeerd. Hij zelf gaf de drie eerste hamerslagen op den steen en riep uit: »Sei gesegnet, mein Stein, stehe lang' und halte fest!" Onder de verschillende stukken, welke in den steen werden ingemetseld, was ook een oorkonde met het volgende versje van Wagner:

»Hier schliess' ich ein Geheimniss ein,
da ruh es viele hundert Jahr';
so lange es verwahrt der Stein,
macht es der Welt sich offenbar".

In den namiddag had in het oude operagebouw van het markgrafelijke stadje, onder leiding van Wagner een groot muziekfeest plaats, waaraan vele beroemde musici medewerkten. Uitgevoerd werden de *Kaisermarsch* van Wagner en de 9e symphonie van Beethoven, de laatste op zóó schitterende wijze — en wie staat daar verbaasd over, daar misschien niemand ooit zoo diep was doorgedrongen in die wonderbare muziek als Wagner? — dat Tappert er van schrijft: »eine Aufführung, wie sie die Welt nie mehr hören wird".

Naar aanleiding van dit concert geeft Pohl de volgende ontboezeming: »Die Wahl gerade dieses Werkes war eine symbolische. Wagner hatte ausgesprochen, die letzte Symphonie Beethoven's sei die symbolische Erlösung der Musik aus ihrem specifischen Elemente zur gemeinsamen Kunst, d. h. der Kunst, zu deren Kultus das Bayreuther Festspielhaus eben errichtet werden sollte. — Dass Richard Wagner dieselbe musikalische Feier mit seinem »Kaisermarsch", unter Betheiligung eines grossen Chors, einleitete, war gleichfalls eine wohlbedachte Wahl. Echt national, echt deutsch sollte der Geist sein, die hier walten würde".

De eerste uitvoeringen van de Nibelungentrilogie waren bepaald voor het jaar 1874, doch de gelden voor den bouw vloeiden zoo spaarzaam toe, dat van dit oorspronkelijke plan niets komen kon. De belangstelling in de »Festspiele" was nog te gering en de aandeelen van 300 thalers konden niet in voldoend aantal geplaatst worden. Weer trok Wagner toen uit naar verschillende steden, om zich door het geven van concerten geld te verschaffen, maar tevens om zangers en zangeressen te zoeken, die voor de uitvoering zijner werken geschikt zouden zijn.

Intusschen was in Augustus 1873 de schouwburg onder dak gekomen en had Wagner ook voor zich zelven een huis

laten bouwen aan den Rennweg, later Richard-Wagnerstrasse genoemd; daar vestigde hij zich nu met zijn huisgezin om zijn overige levensjaren in huiselijk geluk, in het genot van zijn kunst door te brengen. Na jaren zwervens was hij aan den eindpaal van zijn streven gekomen; dit gevoelde hij, dit wilde hij uitdrukken door een zichtbaar teeken. Boven den ingang van zijn huis ziet men de volgende allegorische voorstelling. In het midden de gedaante van Wodan als »Wanderer", wiens raven hem geheimzinnige woorden in de ooren fluisteren; hij is de personificatie der Duitsche Mythe. Ter rechter- en ter linkerzijde van hem staan twee vrouwelijke figuren, de eene stelt de Tragoedie, de andere de Muziek voor; deze laatste houdt den knaap Siegfried met hoorn en zwaard, het jonge »Kunstwerk der Toekomst", aan de hand. Wodan heeft de gelaatstrekken van Schnorr von Carlsfeld; de Tragoedie, die van Wilhelmine Schröder-Devrient; de Muziek, die van Wagner's echtgenoote Cosima; de knaap, van zijn zoontje Siegfried. Onder de teekening leest men het woord Wahnfried, dat door eenige woorden ter linker- en ter rechterzijde aldus nader verklaard wordt:

Hier, wo mein Wähnen Frieden fand, WAHNFRIED sei dies Haus von mir benannt.

In het nieuwe huis voltooide de meester in November 1874 zijne partituur van *Götterdämmerung*, en hiermede was het reuzenwerk gereed. Nu moesten alle zeilen bijgezet om tot de uitvoering te geraken. Zij was reeds een jaar verschoven, en zelfs in 1875 bleek zij nog niet gegeven te kunnen worden; maar in dat jaar wilde Wagner toch met de voorbereidende studiën een aanvang maken. En werkelijk begonnen in den zomer van 1875 de repetitiën [1]).

Wie zou meenen, dat Wagner, die nu allengs zijn plannen werkelijkheid zag worden, volkomen gelukkig was, vergist zich. Wel begon zijn roem meer en meer toe te nemen,

---

1) Viotta, blz. 228–229.

maar daarom scheen hij zich al zeer weinig te bekommeren; bekend is zijn woord: »Der Teufel hole all' ihren Ruhm und Ehren! — ich will und mag nicht berühmt sein!" Voor zich verlangde hij niets anders dan bemind te worden en verder, dat de wereld, tot inzicht komende, dat zijn werk het eenige ware kunstwerk was, de verwezenlijking zijner plannen niet alleen mogelijk maar ook gemakkelijk zou maken; en aan dat laatste ontbrak nog zeer veel.

De schouwburgzaal, met amphitheatersgewijze oploopende zitplaatsen van slechts één rang, met het onzichtbaar orkest — der mystische Abgrund — met haar heerlijke acoustiek, voldeed in alle opzichten. Nadat de in 1875 onderbroken repetitiën het volgende jaar hervat waren, hadden eindelijk in Augustus 1876 de drie uitvoeringen van de *Nibelungentrilogie* plaats. Onder de vele grootheden op allerlei gebied, die daar te zamen kwamen, bevond zich ook de keizer van Duitschland. Aan het einde van de eerste reeks van voorstellingen, die door de eminentste muzikale en dramatische krachten uitgevoerd waren, sprak Wagner de beroemd geworden woorden uit: »Sie haben jetzt gesehen was *wir* können; wollen *Sie* jetzt, und wenn Sie wollen, so haben wir eine Kunst". Deze woorden, door velen op verschillende wijze verklaard en door de anti-Wagneristen natuurlijk ten nadeele van den meester uitgelegd, beteekenen volgens Viotta niets anders dan het volgende: »Gij hebt gezien, wat wij kunnen met betrekkelijk geringe middelen in eenen hulpschouwburg, met zangers, die op geene school voor de voordracht der hier bedoelde werken zijn opgeleid. Eerst dan, wanneer de geheele beschaafde wereld bijdraagt tot onze onderneming; eerst dan, wanneer wij eene school hebben, waarin zangers en orkest-directeuren worden onderricht in de juiste voordracht der echt Duitsche muziek; wanneer onze middelen ons veroorloven, u datgene, wat wij nu slechts bij wijze van proefneming kunnen uitvoeren, in den volmaaksten vorm voor oogen te stellen; wanneer eindelijk de jaarlijksche herhaling van dergelijke uitvoeringen der Duitsche dramatische muziek verzekerd is, — eerst dan zullen wij eene nationale muzikaal-

dramatische kunst bezitten, gelijk de Franschen en Italianen er reeds sinds lang eene bezitten" [1]).

Door Wagner's vrienden werden deze woorden met stormachtigen bijval vernomen, evenwel droegen zij niet de gewenschte vruchten. »Aan den vreugdehemel der *Nibelungen*-dagen hing als een zwarte, zware wolk een niet onbelangrijk deficit". Het gevolg was dat het jaar daarna de Festspiele niet herhaald konden worden. Zelfs moest Wagner het opvoeringsrecht van zijn *Trilogie* prijsgeven, een offer, dat hem veel, zeer veel gekost heeft, daar hij, en te recht, overtuigd was, dat geen ander tooneel, dan een gemaakt in den geest van het Bayreuthsche, zijn stukken naar behooren voor het voetlicht kon brengen.

In het jaar 1877 werd een tweede Patronatverein opgericht, niet alleen om de uitvoeringen verder mogelijk te maken, maar tevens om te Bayreuth een school te stichten voor muzikaal-dramatische kunst; doch ook dit gelukte niet naar wensch. De vrienden van Wagner besloten toen over te gaan tot het in 't leven roepen van een eigen orgaan, ten einde 's meesters ideeën in ruimer kring bekend te maken en de wereld te bekeeren tot Wagner's kunst- en godsdienstleer; dit orgaan heette *Bayreuther Blätter*, dat onder de redactie van Hans von Wolzogen in Januari 1878 voor het eerst verscheen en ook nu nog altijd voortleeft.

In datzelfde jaar 1877 had Wagner ook het gedicht voltooid van zijn laatste werk *Parsifal;* dit zou een Bühnenweihfestspiel worden, slechts bestemd om te Bayreuth te worden vertoond. De schets voor de muziek was in April 1879 gereed; evenwel moest Wagner aan de leden van den Patronatverein mededeelen, dat, bij gebrek aan geld, het werk in 1880 nog niet tot uitvoering kon komen, ofschoon vele kunstvrienden en kunstenaars — Hans von Bülow schonk 40,000 Mark! — groote giften afstonden.

Voor het laatst kwam koning Ludwig te hulp, daar deze besloot het beschermheerschap der Bayreuther voorstellingen op zich te nemen; daartoe wilde hij ook jaarlijks koor en

---

[1]) Viotta, blz. 232—253.

orkest van zijn hofschouwburg twee maanden ter beschikking van Wagner stellen. Nu toog deze weer met moed aan den gang, en in Januari 1882 was de partituur van *Parsifal* gereed; de meester had haar te Palermo afgemaakt. Den 26en Juli van dat jaar werd de eerste voorstelling gegeven en een reeks andere volgden; zij waren een nog grooter triomf voor den meester dan de uitvoeringen van de *Trilogie* in 1876. Liszt noemde het werk »l'oeuvre miracle".

In deze jaren verschenen van Wagner's hand in de *Bayreuther Blätter* weer verschillende opstellen, zoo *Religion und Kunst*, dat we reeds vermeld hebben, met de daarbij behoorende artikelen *Was nützt diese Erkenntniss? Erkenne dich selbst* en *Heldenthum und Christenthum*, die alle in mindere of meerdere mate commentaren zijn op *Parsifal*; of, wil men liever, *Parsifal* dramatiseert de gedachten in deze geschriften uitgesproken; zij vullen elkander aan.

Na de laatste voorstelling, gedeeltelijk door den meester zelven gedirigeerd, riep hij alle medewerkenden een hartelijk »tot weerziens in het volgend jaar" toe; maar terwijl de opgeroepenen in 1883 verschenen, hij, die de oproeping gedaan had, verscheen zelf niet.

In 1880 en 1881 had Wagner reeds om gezondheidsredenen in Italië den winter moeten doorbrengen, en ook gedurende die van 1881—1882 zocht hij heil in Palermo op Sicilië. In het najaar van 1882 begaf hij zich naar Venetië, waar hij zijn intrek nam in het Palazzo Vendramin aan het Canale Grande. Daar was hij voortdurend nog min of meer werkzaam; zelfs liet hij den 25en December in het Liceo Marcello door de leerlingen van het conservatorium te Venetië de symphonie uitvoeren, die hij op 19-jarigen leeftijd gekomponeerd had; dit zou zijn laatste dirigentendaad zijn. Inderdaad stierf hij den 13en Februari 1883 een plotselingen dood.

Met alle mogelijke eer werd het lijk naar Duitschland overgebracht; aan de grenzen van Beijeren werd het ontvangen door 's konings vertegenwoordigers. Den 18en werd hij te Bayreuth in den tuin achter de villa Wahnfried begraven;

een eenvoudige steen met den naam Wagner dekt zijn gebeente.

* * *

Kan men zeggen, dat deze kunstenaar, zeker een der grootste mannen van de negentiende eeuw, zijn hooge idealen verwerkelijkt heeft gezien?

Bedoelt men met die woorden te vragen, of zijn kunst ook werkelijk *volks*kunst is, gelijk hij zich voorstelde, dat zij wezen moest, dan is het antwoord ontkennend. — Neen, wat Wagner zich gedroomd heeft, een nieuwe kunst, uit den aard, de geschiedenis, de ontwikkeling, de behoeften van het Duitsche volk voortgekomen, evenals de dramatische kunst der Grieken er eene was, die zich uit den aard, de geschiedenis, de behoeften der Hellenen ontwikkeld had en daar als echtnationale kunst tot hoogen bloei was gekomen, dát is Wagner's kunst niet. Zij is een hervormende kunst, die breekt met de bestaande vormen, ja die het bestaande wil verdringen. Daarvandaan ook — en niet alleen ten gevolge van de vijandige houding der pers, gelijk Wagner's aanhangers beweren — dat zijn kunstwerken zelfs in Duitschland niet dan langzaam verspreid zijn geworden.

Indien men echter daarmede wil vragen, of hij de nieuwe soort van kunst, welker theorieën, welker strekking hij verkondigd had, in onvergankelijke meesterwerken heeft weten te belichamen, dan klinke tot antwoord: ja! Wagner's werk leeft, ook na zijn dood, nog voort.

Hageveld. W. P. H. JANSEN.

DE FINANCIEELE QUAESTIE DER BIJZONDERE SCHOOL.

I.

Bij al het geschrijf en gewrijf over de school, behoort er moed toe de pen op te nemen, om ook iets over de school te schrijven. En dan nog wel over de financieele quaestie. Foei, wat onedel onderwerp! Waarom niet liever gesproken over het verband tusschen onderwijs en opvoeding, over de schoone taak der katholieke onderwijzers, de kinderen mede op te leiden tot geloovige, brave, nuttige burgers; over den plicht der ouders, hun kinderen, als het mogelijk is, naar de katholieke school te zenden; of wel over de edelmoedigheid van hen, die bijzondere scholen helpen stichten en in stand houden. Spreek over de gewetensvrijheid of de vrije school, over staatsdwang of neutraliteit. Alsof ik dan vele lezers zou vinden! — Over de financieele quaestie. De leden van schoolbesturen huiveren al bij het lezen van den titel: zal er nog meer geld bij moeten? De meer gegoede vrienden der katholieke school klagen: zal ik weer eens buitengewoon diep in den geldzak moeten tasten? Een jeugdig onderwijzer kijkt naar de onderteekening van het artikel en zegt dan hoofdschuddend: die zal het ook wel niet vinden. Is dat een specialiteit op financieel gebied? Maar geen specialiteit zelfs kan ons helpen. Die praat en redeneert en doet voorstellen. Maar wij komen geen stap verder.

Een enormiteit op financieel gebied hebben zij noodig, een Rothschild, money, money, klinkende money!

Toch spreek ik over de financieele quaestie der bijzondere school. Zal het nuttig zijn? Ik hoop van ja. Ik geloof, dat

op de eerste plaats noodig is, meer verbreide kennis van de kosten en lasten der bijzondere school. Tot de verspreiding van die kennis wensch ik iets bij te dragen.

Is die quaestie door de invoering van de leerplichtwet actueel geworden?

Neen, zij was dit reeds daarvoor, maar heeft nu in actualiteit nog gewonnen. De heer Harte van Tecklenburg heeft dit openlijk verklaard in de Tweede Kamer (2 Maart 1900): »Invoering van den leerplicht zal ongetwijfeld ook aan het bijzonder onderwijs groote financieele lasten opleggen. Wel is waar zegt de Minister, dat die kosten niet groot en niet aanzienlijk zullen zijn, maar de Minister veroorloove mij hem te doen opmerken, dat de begrippen »groot" en »aanzienlijk" altijd relatieve begrippen zijn. Wat voor de Staatskas een klein en onaanzienlijk offer zal heeten, *kan voor de privé kas der voorstanders van het bijzonder onderwijs een groot en hoogst aanzienlijk, ja een verpletterend offer zijn. Het is een feit, dat het bijzonder onderwijs reeds thans, in weerwil van het rijkssubsidie, met moeite de financieele lasten tegenwoordig kan dragen. De financieele quaestie is in dien zin een levensquaestie voor het bijzonder onderwijs*".

Eensluidend is de verklaring van den heer Nolens in dezelfde Kamer (6 Maart) afgelegd: »Wij hebben een bijzonder onderwijs, dat door iedere verhooging van kosten, in vele plaatsen en gemeenten in gevaar gebracht wordt, en ook zonder die verhooging het hard te verantwoorden heeft".

Welke zware lasten heeft dan het bijzonder onderwijs te dragen? En zijn die lasten niet aanmerkelijk verlicht door het rijkssubsidie?

Op de eerste plaats bedenke men, dat het bestuur der bijzondere school de kosten heeft te dragen, waarin de gemeente voorziet voor de openbare school.

Artikel 44 van de Wet op het Lager Onderwijs zegt:

»Die kosten zijn:

a. de jaarwedden der onderwijzers;

b. de vergoeding aan onderwijzers, aan het hoofd van scholen staande, wegens gemis aan vrije woning;
c. de toelagen en bijdragen tot opleiding van onderwijzers;
d. de uitgaven ten behoeve van het herhalings-onderwijs;
e. die voor het stichten en in stand houden of voor het huren der schoollokalen en onderwijzerswoningen;
f. die van het aanschaffen en onderhouden der schoolmeubelen en der schoolboeken, leermiddelen en schoolbehoeften;
g. die voor verlichting en verwarming en het schoonhouden der schoollokalen;
h. die van het plaatselijk schooltoezicht en van het vergelijkend onderzoek;
i. die voor de schoolbibliotheken, belooningen en eereblijken".

Voorzeker geen geringe kosten! Zij drukken echter veel zwaarder op het bestuur der bijzondere school dan op de gemeente, want deze laatste verhaalt de kosten op alle belastingbetalende burgers, hetzij ze voorstanders van het bijzonder of van het openbaar onderwijs zijn, maar het eerste kan slechts rekenen op den steun van zijn geloofsgenooten.

Toch komt het Rijk nog de gemeente tegemoet door vijf en twintig ten honderd van de kosten wegens het stichten [1]), verbouwen of aankoopen van schoollokalen te betalen — natuurlijk uit den zak van alle belastingbetalende landgenooten, hetzij ze van de openbare scholen gebruik maken of niet (Art. 45, 2°).

Bovendien zegt nog Art. 49: »Indien wij, Gedeputeerde Staten gehoord, oordeelen, dat eene gemeente, door de uitgaven tot eene behoorlijke inrichting van haar lager onderwijs vereischt, in verhouding tot hare middelen en andere uitgaven onbillijk zou worden bezwaard, kan haar uit 's Rijks kas tijdelijk subsidie verleend worden".

En wie helpt, als het bestuur der bijzondere scholen in verhouding tot hare middelen onbillijk wordt bezwaard?

---

1) Daaronder zijn ook begrepen de kosten van aankoop van het terrein. M. v. B. 1889, 45.

Over de bijdrage, door het Rijk aan de gemeente verleend voor het hoofd en de onderwijzers der gemeenteschool, zullen wij later spreken in verband met de bijdrage, door het Rijk verleend aan de besturen der bijzondere lagere scholen.

Artikel 43 zegt: »Elke gemeente voorziet in de kosten van haar lager onderwijs, voor zoover die niet komen ten laste van anderen of op andere wijze worden gevonden".

Wij hebben gezien, hoe een gedeelte dier kosten komt ten laste van het Rijk. Hoe die kosten op andere wijze kunnen gevonden worden, zegt art. 46:

»Ter tegemoetkoming in de kosten, welke voor rekening der gemeente blijven, wordt voor ieder schoolgaand kind, met uitzondering der bedeelden, en van hen, die schoon niet bedeeld, onvermogend zijn, een schoolgeld geheven van ten minste twintig cents per maand.

»De minvermogenden worden, indien het schoolgeld voor ieder kind van dezelfde klasse gelijk is, slechts voor een gedeelte aan de heffing onderworpen.

»Vrijstelling van verplichting tot het heffen van schoolgeld kan aan eene gemeente door ons worden verleend bij een met redenen omkleed besluit, den Raad van State gehoord.

»De invordering wordt geregeld door eene plaatselijke verordening... met dien verstande, dat het schoolgeld voor geen kind meer bedraagt dan hetgeen voor het onderwijs van dat kind kan geacht worden voor rekening der gemeente te blijven".

Art. 48, al. 2: »Voor twee of meer kinderen uit één gezin, gelijktijdig ter school gaande, kan het bedrag van het schoolgeld lager gesteld worden dan het, berekend voor ieder afzonderlijk, wezen zou."

In deze artikelen is zorgvuldig tegen te hooge heffing van schoolgeld gewaakt. Vooreerst mag het schoolgeld voor geen kind, ook niet voor het rijkste, meer bedragen dan zijn onderwijs *aan de gemeente* kost. Het gedeelte, dat het Rijk voor zijn onderwijs bijpast, heeft het cadeau, voor zooverre het opgebracht wordt door al de belastingbetalende landgenooten minus het contingent zijns vaders daarvoor in de rijksbelasting.

De woorden »ter tegemoetkoming in de kosten" zijn ook bij de behandeling der wet toegelicht. Wij lezen daarover in de *Wet tot regeling van het Lager Onderwijs*, met aant. door Hartman en Van Emden (bl. 178 en 179):

»Het schoolgeld strekt alleen »tot tegemoetkoming" in de kosten. Het kan nimmer eene bijdrage tot bestrijding, veel min tot dekking der kosten zijn. Het mag nimmer zoo hoog worden opgevoerd, dat uit de opbrengst de kosten van het onderwijs kunnen worden bestreden, veel minder, dat daaruit [o gruwelijke gedachte!] eenige inkomst voor de gemeente als overwinst zoude kunnen ontstaan. Aldus Mr. P. F. Hubrecht in *Bijdr.* I, 139. In gelijken geest Diephuis 152; Min. v. Binn. Zaken 28 Oct. 1858, N°. 143, 5e afd.; T. C. en M. 262.

»Nu sluiten de woorden »ter tegemoetkoming" mijns inziens uit, dat men schoolgeld mag heffen tot den kostenden prijs; wat geheven wordt moet altijd minder zijn dan hetgeen de inrichting van het onderwijs kost. De Beaufort in de Tweede Kamer 1889 bl 1572. In gelijken zin Verniers v. d. Loeff bl. 1594".

Ieder schoolgaand kind (ook het rijkste) ontvangt alzoo een gedeelte van wat zijn onderwijs kost uit den zak van zijn belastingbetalende medeburgers — van hen, die veel kinderen hebben en van de kinderloozen; van degenen, die voor hun kinderen van de bijzondere school gebruik maken evengoed als van degenen, die ook voor hun kinderen van de gemeenteschool genieten — minus het contingent zijns vaders daarvoor in de stedelijke belasting.

Hoeveel en hoe weinig mag nu het schoolgeld bedragen? Tenminste twintig cents per maand van de niet-onvermogenden, d.i. van hen, die geacht kunnen worden in staat te zijn om schoolgeld te betalen.

»Ik weet wel — zeide de Min. v. Binn. Zaken in de Tweede Kamer 1889, bl. 1604 — dat men, wanneer men de staten raadpleegt, men hier en daar nog een lager schoolgeld vindt, maar het komt mij voor, dat het genoemde schoolgeld in billijkheid *in de armste gemeente* kan gevorderd worden".

Maar als de Raad van eene gemeente besluit tot invoering van een hoog schoolgeld?

»De Regeering — zoo sprak de Min. v. Binn. Zaken in de Tweede Kamer 1889, bl. 1570 — kan haren invloed gebruiken om een hoog schoolgeld te doen verminderen. Het geschiedt dan ook verscheidene keeren, dat de Min. v. Binn. Zaken een gemeentebestuur, dat een te hoog schoolgeld wil gaan heffen, verzoekt of waarschuwt, dat schoolgeld te verminderen. Gewoonlijk geeft de gemeente gevolg aan dat verzoek en verlaagt het schoolgeld. Maar doet zij dit niet, dan kan de Minister wel aan Zijne Majesteit voorstellen de goedkeuring niet te verleenen — [men zou zeggen, tot wering van hoog schoolgeld is de Minister sterk genoeg] — doch hij kan zich daarbij niet beroepen op de wet en is volkomen gedekt voor zijne eigen verantwoordelijkheid, indien hij de goedkeuring voorstelt". Maar gelukkig zijn er nog geen gevaren te vreezen. »Ik wil wel erkennen — sprak dezelfde Min. bl. 1603 — dat gezorgd moet worden, dat het schoolgeld niet tot een zoodanig bedrag geheven wordt, dat daardoor het schoolverzuim in de hand wordt gewerkt; maar daarvoor behoeft geen vrees te bestaan bij de zeer matige schoolgelden, die hier te lande geheven worden. Doch men vergete niet, dat het schoolgeld geheven wordt van hen, die het betalen kunnen, en er dan ook zeer te recht in de wet gesproken wordt van onvermogenden, die óf niets óf slechts weinig betalen. Wanneer men nu den toestand van de verschillende gemeenten nagaat, dan vindt men *dat menige gemeente nog al ruim is met het aannemen van onvermogenden en minvermogenden.* En dat blijft ook, zooals onder de oude wet, geheel ter beoordeeling van Burgemeester en Wethouders, die de categorieën moeten bepalen".

Die woorden van den Minister van 1889 kunnen gerust herhaald worden door den Minister van 1901: met heffing van schoolgeld zijn de gemeenten niet strenger geworden. En de Minister ook niet.

Dat blijkt uit de debatten in de Tweede Kamer gevoerd over het herhalingsonderwijs. Als de heer Kuyper den Minister

gevraagd heeft, of ook voor dit onderwijs de heffing van schoolgeld verplichtend zal zijn, omdat het bijzonder onderwijs er het hoogste belang bij heeft, »dat de eenige veiligheidsklep, die het bij de straffe concurrentie bezit, de schoolgeldheffing, ook hier werken zal", dan antwoordt de Minister (bl. 1283): »Op de bestaande gemeentelijke herhalingsscholen wordt nu reeds schoolgeld geheven overeenkomstig de regelen van art. 46. Maar er is meer. In de practijk zijn van die regeling geen moeielijkheden ondervonden. Men vergete niet, dat in art. 46 tevens is bepaald, dat de bedeelden geheel moeten worden vrijgesteld en dat van minvermogenden een lager schoolgeld wordt geheven dan 20 cents. In de meeste gemeenten is men dan ook van minvermogenden niet 20, maar 10 of 5 cents per maand gaan heffen. Bovendien is nog bepaald, dat ook vrijstelling van heffing van schoolgeld kan worden gegeven, en juist bij het herhalingsonderwijs wordt van die vrijstelling nog al eens gebruik gemaakt".

Welken zin deze woorden van den Minister hebben en welken invloed zij zullen uitoefenen, toonde de heer Kuyper daarna aan (bl. 1294):

»In dezelfde onmogelijke positie geraakt de Minister ten opzichte van de schoolgeldheffing. Dat is ook zoo, zeide hij, er zal 20 cents worden genomen, maar wees niet bang, want daar zijn wel uitweegjes voor, de bedeelden zijn vrij en de onvermogenden ook, en de minvermogenden betalen weder minder; de bepaling is, o! zoo rekbaar. Dit zal voor de gemeentebesturen aan geen doovemansooren gezegd zijn. Zij zullen dan ook wel zorgen in den geest van den Minister te handelen, zoodat heel de bepaling ten slotte zal worden ontdoken en tot niets gereduceerd. Maar daardoor klemt dan ook juist te meer, wat ik gisteren gezegd heb. Waar wij met ons bijzonder onderwijs moeten concurreeren met het openbare, zit onze eenige veiligheidsklep in de schoolgeldheffing, en nu zegt de Minister hier zelf van de ministertafel, dat die veiligheidsklep wel onschadelijk is te maken".

Der aandacht overwaardig is het geval, dat als mogelijk

verondersteld werd, waarin het niet billijk zou zijn eene ver plichte schoolgeldheffing aan eene gemeente op te leggen:

»Wanneer b.v. in eene gemeente, die nu zou gedwongen worden voor de openbare school schoolgeld te heffen, de daar bestaande bijzondere scholen juist in het *niet*-heffen van schoolgeld het middel zoeken om de openbare school tegen te werken. Sommige ouders, die niet uit beginsel voor de bijzondere school zijn, maar de richting van het openbare onderwijs goedkeuren, zouden dan wellicht hunne kinderen, gelokt doordat zij niet behoefden te betalen op de bijzondere school, daarheen zenden. In zulk een geval, indien het zich mocht voordoen, zoude vrijstelling van schoolgeldheffing voor de openbare school te rechtvaardigen zijn". Aldus de Min. v. Binn. Zaken, Tweede Kamer 1889, bl. 1604. »Wanneer zou blijken, dat in eene gemeente de besturen van bijzondere scholen in het niet-heffen van schoolgeld het middel zoeken om de openbare school tegen te werken, zal van de in art. 46, 3de lid, geschonken bevoegdheid om vrijstelling van schoolgeldheffing voor de openbare school te verleenen, gebruik kunnen worden gemaakt". *Mem. van B.* Eerste Kamer 1889.

Ik zou den Minister Mackay wel eens hebben willen gadeslaan, toen hij deze woorden sprak en schreef. Zijn Excellentie zal ongetwijfeld moeite gehad hebben een glimlach te bedwingen.

Maar wat moet de bijzondere school doen, als de gemeente in het al lager en lager heffen en eindelijk in het niet-heffen van schoolgeld het middel zoekt om de bijzondere school tegen te werken?

Waar blijft onze »eenige veiligheidsklep"?

Zal het gemeentebestuur om haar eigen financiën niet in de war te brengen, niet genoodzaakt zijn aan eene billijke heffing van schoolgeld de hand te houden?

Vooreerst kan het de gemeentebelasting verhoogen.

Op de tweede plaats wordt het door het Rijk geruggesteund.

Zal bij geringe heffing van schoolgeld het Rijk dan zijn bijdrage niet inhouden?

Luistert naar wat Minister Mackay verklaarde: »Dat, indien in de praktijk de gemeentebesturen inderdaad middelen mochten vinden en toepassen om de bedoelde verordeningen [betreffende schoolgeldheffing] niet uit te voeren, daarin *voorzien zou kunnen worden* door *bij de wet* te bepalen, dat ingeval er geen schoolgeld wordt geheven, de rijksvergoeding slechts ten deele zal worden genoten". *Verslag*, 1889, bl. 23.

»Wanneer in eene gemeente eene verordening moet gemaakt worden tot het heffen van schoolgeld en daaraan wordt niet voldaan, gaat dan de aanspraak op de bijdrage verloren? In de wet is daaromtrent geen bepaling te vinden. Op het niet nakomen van die verplichting door de gemeenten is geen straf gesteld". Min. v. Binn. Zaken, Eerste Kamer 1889, bl. 139.

Zal aan de gemeente uit 's Rijks kas tijdelijk subsidie verleend worden, als zij »door de uitgaven, tot eene behoorlijke inrichting van haar lager onderwijs vereischt, in verhouding tot hare middelen en andere uitgaven onbillijk zou worden bezwaard" en geen schoolgeld heft?

Luistert naar Minister Kappeijne van de Coppello: »Zal de regel gelden, dat eene gemeente, die geen schoolgeld heft, geen subsidie zal verkrijgen? Die regel staat niet in de wet, maar evenmin het omgekeerde. De beoordeeling zal altijd deze moeten zijn, of eene gemeente, in evenredigheid tot hare middelen en andere uitgaven, als te zwaar gedrukt, subsidie niet missen kan. Is er dus werkelijk reden aan te nemen, dat, wanneer de gemeente schoolgeld wil heffen, de ingezetenen dat schoolgeld zullen kunnen betalen, de grond voor het subsidie vervalt, want in dat geval moet het subsidie niet of tot een minder bedrag worden toegestaan. Dus de toezegging, dat, waar geen schoolgeld geheven wordt dit nooit een reden zal zijn tot weigering van het subsidie, kan ik niet geven. Maar aan den anderen kant is *er geen reden om aan te nemen dat de bedoeling van het artikel* [1]) *is, dat eene gemeente school-*

[1]) Art. 49 van de O. W. van 1878 (in hoofdzaak gelijkluidend met art. 49 O. W. 1889) in verband met art. 46 O. W. 1878 inhoudend, dat eene bijdrage van ieder schoolgaand kind *kan* geheven worden.

geld moet heffen om subsidie te kunnen verkrijgen". Min. v. Binn. Zaken, Tweede Kamer 1878, bl. 1331.

Nu komen bij het invoeren, wijzigen of afschaffen van het schoolgeld ook de Gedeputeerde Staten, de Minister en de Raad van State te pas; maar iedereen weet, hoe ongaarne een regeeringspersoon of een regeeringscollege in botsing komt met een gemeente, vooral als de uitgaven voor de openbare school daarbij schijnen beknibbeld te worden; dat doet niemand, een anti-liberaal evenmin als een liberaal, dan *gedwongen door de wet.*

En een Minister moest eens anders doen!

Naar aanleiding van een schoolgeldheffing »waarvan *iemand* in Ouddorp schreef: »»Bij een inkomen van *f* 6 's weeks, of per jaar 52 × *f* 6 = *f* 312, *kan het gebeuren, dat* een huisvader, die vier kinderen op school heeft, 45 cents per week heeft te betalen, behalve wat avondschool of herhalingsonderwijs nog kost"'"; sprak de heer Van Gilse den 1ᵉⁿ Maart 1900 in de Tweede Kamer (bl. 1052): »Verder betreur ik het, dat in deze wet niets voorkomt omtrent een belemmering in de toepassing der wet, die gelegen kan zijn in de bepalingen van de wet op het lager onderwijs omtrent verplichte schoolgeldheffing. Het is nu mogelijk, dat burgemeester en wethouders, aan wie is overgelaten de beslissing, wie onder de min- en de onvermogenden te rekenen zijn, een verplichting opleggen, die het nakomen van de wet onmogelijk maakt.... Hoe het zal gaan met den in het verschiet zijnden leerplicht is een raadsel. De wet zal de kinderen naar school drijven en de gemeenteraad brengt feitelijk de ouders in de onmogelijkheid hun kinderen er heen te zenden, want betalen kunnen die soort van ouders niet. Ik beaam ten volle en breng gaarne hulde aan de Regeering voor de mildheid, waarmede rekening gehouden wordt met de gemoedsbezwaren in deze wet, maar ik zou er wel op willen wijzen, dat behalve die gemoedsbezwaren nog andere bezwaren, materieele belemmeringen bestaan, die de ouders niet minder zwaar kunnen drukken".

Ik zou wel eens willen weten, of er in Ouddorp van een

man met zooveel schoolgaande kinderen en zoo'n klein inkomen zulk een groot schoolgeld *werkelijk geheven is*, en zoo ja — hoelang dit geduurd heeft.

Als ik een Min. v Binn. Zaken hoor getuigen van »de *zeer matige* schoolgelden, die hier te lande geheven worden", en tegelijkertijd nog hoor verklaren: »het geschiedt ook *verscheidene keeren*, dat de Min. v. Binn. Zaken een gemeentebestuur, dat een te hoog schoolgeld wil gaan heffen, verzoekt of waarschuwt dat schoolgeld te verminderen", als ik acht geef op het groot aantal kinderen, dat in kleinere en grootere steden de kostelooze school bezoekt, en op het knappe weekgeld, dat (aan Burgemeester en Wethouders waarschijnlijk onbekend) de ouders van sommige dezer kinderen genieten, dan geloof ik dat er in ons land meer *gezondigd* wordt door te spoedige ontheffing dan door te strenge heffing van schoolgeld. Des te vaster geloof ik dit, als ik naga, hoe sinds vele jaren de vrees, om de kinderen door schoolgeldheffing uit de school te houden, de regeering en de schoolautoriteiten beheerscht heeft.

In een opstel van de *Studiën* (1887), waar de Eerwaarde heer S. van den Anker »het lager onderwijs in Nederland sedert 1857" en bijzonder een werk, dat denzelfden titel draagt, van den heer Van Renesse, Commies bij de Afdeeling Onderwijs van het Dep. v. Binn. Zaken bespreekt, vind ik medegedeeld: »In de bijeenkomst der provinciale inspecteurs van het lager onderwijs, in 1860 onder voorzitterschap van den Min. v. Binn. Zaken gehouden, prees de vergadering *kosteloos onderwijs* als het doeltreffendste middel aan om *het trouw schoolgaan en beter schoolblijven* te bevorderen. In eene bijeenkomst op 29 Juni 1869 gehouden, werd *het kosteloos onderwijs en het heffen van een laag schoolgeld* wederom door de provinciale inspecteurs aanbevolen, onder de middelen tot wering en keering van schoolverzuim; en de Regeering handelde dienovereenkomstig".

En nu dit »doeltreffendste" middel gefaald heeft en er een allerdoeltreffendst middel gevonden is in de leerplichtwet, wil men het eerste, ondoelmatig gebleken, middel nog op

ruimer schaal aanwenden, want, zoo vreest men nu, de wet drijft de kinderen naar school, maar de schoolcent houdt ze er uit. Het lieve leven begint weêr van voren af aan!

Zeer juist, naar de meening van velen — en ook in de Tweede Kamer is die overtuiging uitgesproken — voegde de Eerwaarde heer Van den Anker deze woorden aan zijne mededeeling toe: »Wij zijn van een ander gevoelen; in ons oog is de kostelooze school zeer verderfelijk, omdat de ouders aldus leeren zich te onttrekken aan de verplichting van hun ouderplicht, om aan hunne kinderen het noodige onderwijs te bezorgen, naast den godsdienstplicht hun eerste en voornaamste verplichting. Bovendien de kostelooze school ontslaat den vader van alle zorgen voor zijne kinderen, maar ontneemt ook aan de kinderen alle reden van dankbaarheid aan de ouders voor het ontvangen onderwijs. En dan het ligt in den aard van de menschelijke natuur, om een voorwerp hooger te schatten, naarmate het ons meer geld heeft gekost. Kosteloos onderwijs schijnt ons daarom geen middel, om het trouw schoolgaan te bevorderen. De ouders zullen er minder belang bij hebben om te waken, dat hun kinderen de school bezoeken; zij zullen zelfs soms niet aarzelen ze tehuis te houden, ten einde hen te gebruiken voor huiselijken arbeid, *omdat zij daarbij toch het verlies van schoolgeld niet zullen te betreuren hebben.* Ten slotte wordt door het heffen van schoolgeld, hoe gering ook, de belangstelling der ouders grooter; ook het zedelijk gevoel der schoolgaande kinderen wordt er door verhoogd. Wij kennen verschillende bijzondere katholieke scholen, waar van alle kinderen schoolgeld wordt gevorderd; van eene bij name, die door zusters wordt bestuurd, weten wij, dat het een lust is te zien, hoe de armsten, hetzij maandelijks of wekelijks, hun builtje met schoolgeld, of liever schoolcenten, met een gevoel van voldaanheid aan de zuster aanbieden. *En aan die school kent men geen ongewettigd schoolverzuim!*"

Neen. Kosteloos onderwijs schijnt ons geen middel om het trouw schoolgaan te bevorderen. Heeft de ondervinding het ook niet geleerd? Schuilt het gebrek van relatief schoolverzuim niet grootendeels onder de kosteloos schoolgaande kinderen?

Vergelijk b.v. scholen van verschillende klasse te Amsterdam, wat schoolverzuim betreft, volgens den staat door den heer Ketelaar in de Tweede Kamer den 27 Febr. 1900 (bl. 1013) gegeven.

Voor 1897:

7 pCt. schoolverzuim aan de 1ste klasse scholen (kostelooze).

6 1/4 pCt. schoolverzuim aan de 2de klasse scholen (waar het laagste schoolgeld betaald wordt).

4 pCt. schoolverzuim aan de 3de en 4de klasse scholen.

Voor 1898 (een »mazelenjaar"):

8 1/3 pCt. schoolverzuim aan de 1ste klasse scholen.

7 2/3 pCt. schoolverzuim aan de 2de klasse scholen.

5 pCt. schoolverzuim aan de 3de en 4de klasse scholen.

Het hoogste cijfer aan de scholen 1ste klasse is 20.6 pCt., aan de 3de en 4de klasse scholen 9.3 pCt.

De laagste cijfers van die groepen zijn 3.7 en 0.7 pCt.

Aan de juistheid der 3.7 pCt. twijfelt de heer Ketelaar.

Aan ieder, die met de minvermogende klasse in aanraking komt, durf ik gerust vragen: hoe dikwijls hebt gij uit den mond van een vader of moeder gehoord: »Denkt u, dat ik mijn kinderen thuis houd? Neen mijnheer, daarvoor betaal ik geen schoolcenten"; en hoe zelden: »Ik zal mijn kinderen maar naar school sturen; het kost toch niets". Dat de woorden: »Ik zend mijn kinderen niet naar school, want ik *kan* geen schoolgeld betalen" vaak een verbloemde uitdrukking zijn voor: ik *wil* geen schoolgeld betalen, ik heb voor de school niets over, blijkt maar al te duidelijk uit het veelvuldig schoolverzuim, dat van de kinderen van zulke ouders, als zij eenmaal kosteloos opgenomen zijn, te constateeren valt.

Ondertusschen maakt de mildheid der gemeenten in het geheel of gedeeltelijk vrijstellen van schoolgeld de handhaving van eene billijke schoolgeldheffing op de bijzondere scholen steeds moeielijker; want het is hard voor katholieke ouders te zien, dat hun buren, die evenveel of nog grooter verdiensten hebben dan zij, de kinderen kosteloos op de gemeenteschool geplaatst krijgen, terwijl zij zelve voor de kinderen op de bijzondere school moeten betalen; en daar velen hunner, vooral van de vrouwen, niet onderscheiden, aan welken kant

hier de onbillijkheid schuilt, achten zij zich zelve onrechtvaardig behandeld en verliezen meer en meer het plichtbesef en de offervaardigheid in zake de opvoeding hunner kinderen. Dat verzwaart de taak der bijzondere schoolbesturen en der gegoede geloofsgenooten niet weinig.

Bij deze bespreking van de schoolgeldheffing is het niet ongepast te herinneren aan wat de *Wet op het L. O.* met aant. door Hartman en Van Emden meedeelt omtrent »de zeer belangrijke discussiën" in de Tweede Kamer gevoerd over de oorspronkelijke voordracht door den Minister van art. 46, wet 1889, dat luidde: »Van ieder schoolgaand kind, met uitzondering van bedeelden en van hen, die, schoon niet bedeeld, onvermogend zijn, wordt een *billijk schoolgeld* geheven".

»Werd het voorstel van de eene zijde verdedigd met te wijzen op de ook door de Regeering vooropgezette billijkheid, dat zij, die in de eerste plaats belang hebben bij het onderwijs, daaraan ook betalen, en met de opmerking, dat alleen door het voorschrift der verplichte schoolgeldheffing eene eerlijke concurrentie van de bijzondere met de openbare school mogelijk zou zijn — van de andere zijde werd juist beweerd, dat, daar voor het bijzonder onderwijs heffing van schoolgeld niet voorgeschreven werd, de voor het openbaar onderwijs opgelegde verplichting dit van ongunstiger conditie zou maken, en aanleiding zou geven, dat de bijzondere school, door geen schoolgeld te heffen, de leerlingen uit de openbare school zou trekken, *deze zou »leegpompen*".

Vooral werd dit gevreesd, omdat bij de onzekerheid van het begrip »billijk" de beslissing omtrent het bedrag van het schoolgeld geheel zou afhangen van den Min. v. Binn. Zaken, *die wellicht het openbaar onderwijs minder dan het bijzonder genegen zou kunnen zijn;* terwijl volgens de door de Regeering in 1889 gegeven uitlegging, wanneer een gemeentebestuur weigerde de door den Min. v. Binn. Zaken noodig geachte verhooging van schoolgeld vast te stellen, artt. 126 en 127 der gemeentewet zouden kunnen worden toegepast. Tegen het

einde der discussie, erkennende, dat het door hem voorgedragen artikel aanleiding zou kunnen geven tot groote moeilijkheden, bracht de Min. v. Binn. Zaken er verschillende wijzigingen in, waardoor het den vorm kreeg, waarin het nu is vastgesteld" (Hartm. en v. E. bl. 178).

De artt. 126 en 127 der gemeentewet, waarheen verwezen wordt, zeggen:

Art. 126, lid 2. »Vorderen de wetten, maatregelen enz. eene bepaalde medewerking van den Raad en wordt die door dezen geweigerd, dan voorzien Burgemeester en Wethouders daarin".

Art. 127. »Wanneer B. en W. niet of niet behoorlijk voor de hun bij het vorig artikel opgedragen uitvoering zorgen, kan onze Commissaris in de provincie, ten koste der nalatigen, in de uitvoering voorzien".

Alzoo gegeven: een gemeenteraad én een dagelijksch bestuur én Gedeputeerde Staten én een Commissaris in de provincie én een Min. v. Binn. Zaken én een Tweede én Eerste Kamer én een Raad van State, die allen het openbaar onderwijs minder dan het bijzonder genegen zijn, dan zou — indien de woorden »billijk schoolgeld" waren blijven staan — de openbare school »leeggepompt" kunnen worden.

Gelukkig, dat onze vroede staatslieden deze mogelijkheid voorzien en dat gevaar voorkomen hebben!

Uit ons opstel zal den lezer blijken, dat zelfs de rijkste vaders der op de openbare lagere school gaande kinderen een geschenk ontvangen én van de gemeente én van het Rijk, of liever én van hun medeburgers of mededorpsgenooten én van hun landgenooten; dat daartegenover de ouders, wier kinderen de bijzondere school bezoeken, driemaal schoolgeld betalen: eerst voor al degenen, die de openbare school bezoeken, vervolgens voor hun eigen kinderen en eindelijk — want wie zou het anders doen? — voor de kinderen der bijzondere school, wier ouders on- of minvermogend zijn.

Die onbillijkheid heeft de subsidiewet van '89 niet opgeheven. Maar daarover zullen wij spreken in een volgend artikel.

Met welbehagen zal de lezer van dit opstel de peroratie lezen, die de heer de Savornin Lohman bij de behandeling der schoolplichtwet in de Tweede Kamer gehouden heeft 1 Maart 1900 (bl. 1060).

»Ten slotte wensch ik nog een opmerking te maken over de treffende gelijkenis van den strijd, dien wij nu reeds een eeuw lang voeren, met den strijd tusschen Engeland en de Boeren. Engeland heeft gedurende een geheele eeuw gemeend als een zeer ontwikkelde natie beschouwd te moeten worden, verre boven de Boeren verheven, met hun Oud-Testamentische begrippen en zedeleer en godsdienst, femelaars en achterlijken, waarvan velen niet eens geloofden wat zij beleden en die verre achterstonden bij onze hedendaagsche beschaving en humaniteit.... En nu beweer ik, dat wij in ons land precies een zelfden strijd te voeren hebben. Gedurende de geheele eeuw heeft het zoogenaamde »intellect", het »denkend deel" der natie, getracht de voorstanders van het christelijk of bijzonder onderwijs voor te stellen als bekrompen, domme menschen, met onbruikbare, gevaarlijke godsdienstige voorstellingen, wien men zelfs moest beletten hun eigen scholen op te richten, en toen men dat in 1848 niet meer volhouden kon, heeft men, niet erkend, doch ons toegekend de vrijheid van onderwijs te geven; maar zooals Engeland de Transvaal heeft afgesloten van de zee en van alle zijden heeft omringd, om te zorgen, dat het zich niet behoorlijk kon ontwikkelen, *zoo heeft men hier ons omsloten met de openbare, kostelooze school*, met het uitgesproken doel om door het zorgen voor goed ingerichte, *den gebruikers weinig kostende* scholen, ons onderwijs onnoodig te maken. Maar ook dit baatte niet.

»Toen is gekomen de wet van 1878 en een oogenblik scheen het, *dat onze school door de overmacht van het geld, waarmee de openbare school begiftigd werd, gedood zou worden.* Maar reeds enkele jaren daarna, in 1889, werd het

gevaar afgewend, en verkregen wij zelfs een wet, die *uitgaat van* het beginsel van rechtsgelijkheid; toen *begonnen* wij dus op gelijken voet te staan als onze tegenstanders. En wat zagen wij daarna? Nog steeds tracht men, evenals dat ge beurd is na het sluiten van de tractaten te Pretoria en Londen, op de zaak terug te komen. Niet hier in deze Kamer. Maar in vele gemeenten in den lande, waar men te doen heeft met een liberalen burgemeester en raad, wordt ons het leven zoo zuur mogelijk gemaakt. Nog altijd gaat het om de suprematie over de school, om de paramount power. Nu heb ik in beginsel niets tegen paramount power, tegen gezag en macht van een Staat. Macht in den Staat moet er zijn. Maar die macht moet dan ook staan boven de partijen. Het is juist de groote fout van Engeland, dat het, zich een paramount power toekennende, niet inziet, dat deze macht niet boven de partijen staat maar door de eene partij over de andere wordt uitgeoefend. Daarom kan deze laatste geen vertrouwen in haar hebben; zij voelt, dat zij ten slotte geheel aan haar onderworpen zal worden. Hetzelfde geldt ook bij ons. Zoolang de overheid zelve school geeft, en wel school in een bepaalde richting, is zij, bij de regeling van het onderwijs, zelve partij in de zaak, en kunnen wij, die van haar onderwijs niet gediend zijn, in haar niet onze beschermster zien maar onzen belager. En zoolang dat zoo is, zou het onzinnig zijn van onze zijde om mede te werken tot versterking van de macht van den Staat over onze kinderen. Indien men van ons verlangt, dat wij in dien geest zullen medewerken, *zorge men er voor, dat niet alleen de rijken, maar ook de armen, uit welke kringen ook, kerkelijke of niet kerkelijke, voor hun kinderen die school kunnen kiezen, waar zij zelven de voorkeur aan geven.* Als ons dat gegeven wordt, zullen wij zonder bezorgdheid aan versterking van de macht van den Staat kunnen medewerken. Maar ik ben overtuigd, dat zulks dan niet eens noodig zal zijn, want dan zullen wij een volksschool hebben, die niet meer enkel rust op de wet en op het drijven eener partij, maar opgebouwd is in de harten van het Nederlandsche volk. Het zal

wel blijken, dat wettelijke regeling van den leerdwang dan overbodig zal zijn".

Terwijl ik deze woorden op het papier zet, gaat een joelende jongenstroep langs mijn venster en galmt luide uit: »Dat *vrije* volk, dat *vrije* volk — dat *vrije* volk zijn wij!"

Zouden dat kinderen van de openbare — of van de bijzondere school zijn?

Hoorn. G. A. A. LOOTS.

(Slot volgt.)

EEN FUNDAMENTEELE MISVATTING VAN DR. A. KUYPER OF EEN HOPELOOS PLEIDOOI.

Deze bladzijden danken geenszins hun oorsprong aan zucht tot polemiek, maar aan oprecht verlangen om de waarheid te zien zegepralen. Wanneer men overtuigd is, in het bezit te zijn der waarheid, volgt vanzelf het verlangen ook anderen te overtuigen, vooral als het waarheden geldt, zoo gewichtig als die des geloofs. Nu zal het ongetwijfeld niemand bevreemden, dat onder onze tegenstanders bijzonder Dr. Kuyper de aandacht trekt. Niet alleen om zijn ontzaglijke gaven en omdat hij zich zoo vaak in zijne geschriften met de Roomsche Kerk bezig houdt, maar vooral om de geheel eenige positie die hij in de rijen onzer tegenstanders, en bepaaldelijk eener bepaalde klasse van tegenstanders, inneemt. Onder hen, die der Roomsch-Katholieke Kerk vijandig tegenover staan, zijn uit den aard der zaak de Protestanten — de orthodoxe wel te verstaan — het minst van ons verwijderd. Met ons erkennen en belijden zij den Christus als den Zoon van den levenden God. En toch vinden wij, katholieken, onder die zich noemende Christenen, juist onze felste tegenstanders. Voor al het schoone en goede in de Katholieke Kerk schijnen zij vaak doof en blind. Van hun kant ondervonden wij herhaaldelijk niets dan hatelijke verdachtmaking, opzettelijke verdraaiing van onze leer, of althans geven zij ten opzichte der katholieke leerstukken telkens en telkens bewijzen van de grofste en meest hopelooze onkunde. Onmogelijk met hen een kalme discussie te voeren. Waar de Katholieke Kerk ter sprake komt, is bij hen oogenblikkelijk de hartstocht aan het woord en de gezonde rede zwijgt.

Geheel anders is dit met Dr. Kuyper. Schoon ook hij zich niet geheel aan de macht van het vooroordeel weet te onttrekken, toch vindt men bij hem vaak waardeering van het goede, ook als het door katholieken wordt verricht. Hij heeft oog voor sommige schoonheden der Katholieke Kerk. In de leerstukken dier Kerk is hij niet geheel vreemdeling. Wijst men hem op verkeerde voorstellingen te dien opzichte, hij neemt er meermalen notitie van. Zonder twijfel, de Hoogleeraar is in merg en been Calvinist en kan van zich zelf met den H. Paulus getuigen *abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum.* Dat per fas et nefas vasthouden aan zijn eens genomen stelling, speelt hem buiten kijf vaak booze parten. Ook doen de redeneeringen, waarmede hij zijn Calvinistische dogma's tracht te verdedigen, u meermalen angstig vragen: zou een man als Dr. Kuyper werkelijk in ernst zóó kunnen redeneeren?

Maar ondanks dit alles, is de hoofdindruk, dien men van Dr. Kuyper krijgt, deze: dat hij oprecht de eer van Christus zoekt, en het is mijn persoonlijke overtuiging — welke ik echter aan niemand wil opdringen — dat deze man, wanneer hij klaar en duidelijk inzag: hier is de volle geopenbaarde waarheid van Christus, hij die waarheid onverschrokken, ondanks de grootste offers, zou volgen. Dr. Kuyper maakt den indruk, vooral op het gebied zijner godsdienstige overtuiging, inderdaad conscientieus te zijn. Hij geeft zich met allen ernst rekenschap van de gronden, waarop hij zijne overtuiging vestigt. De bezwaren, welke er tegen ingebracht worden, neemt hij in overweging en ziet ze — zij het nog niet ernstig genoeg — toch zeer ernstig onder de oogen. Juist dit maakt zijne persoonlijkheid op geheel eenige wijze belangrijk en geeft stof tot nadenken.

Wij, katholieken, zijn van de waarheid van ons heilig geloof zoo innig overtuigd, wij hebben de beweegredenen, welke die waarheid voor ons absoluut zeker, boven allen twijfel verheven en klaarblijkelijk maken, zoo van jongs af voor oogen gehad, dat wij ons — geloof ik — niet genoeg kunnen verplaatsen in den toestand van hen, die buiten onze Kerk

zijn opgevoed, en ons niet verbeelden, hoe moeilijk het voor hen is, de waarheid, welke voor ons zoo overduidelijk is, te erkennen. Vandaar dat wij geneigd zijn onze tegenstanders al te spoedig te verdenken van kwade trouw; wij verliezen te veel uit het oog, hoe diep een overtuiging ten gevolge van opvoeding, omgeving, eenzijdige beschouwing enz. kan wortel schieten, en welke ontzettende vastheid die overtuiging verkrijgt, wanneer men daarvoor daarenboven geheel zijn leven gewerkt en gestreden heeft, ja haar de glorie achtte van zijn geslacht. Zulk een meening voor onjuist te erkennen en haar te verwisselen tegen een overtuiging, die men immer heeft hooren voorstellen als het summa van de grootste ongerijmdheden en schandelijkste leeringen, als den dekmantel van de afschuwelijkste boosheid, het is menschelijker wijze gesproken, zoo goed als onmogelijk. Mij dunkt, het vereischt in zulke omstandigheden reeds heldenmoed, om de bedenkingen, welke tegen zijne overtuiging oprijzen, onbevooroordeeld onder de oogen te zien. Men zal vanzelf geneigd zijn, ze min of meer oppervlakkig te beschouwen, meer met de hoop om in de tegenovergestelde meening iets lakenswaardigs te vinden, en aldus zijn tegenstand voor zijn geweten te verontschuldigen, dan met een rustig verlangen naar de kennis der volle waarheid. Het kan niet anders, of de waarheid zal zich doen gelden en van tijd tot tijd aan de wettigheid van onze overtuiging doen twijfelen. Maar juist dit zal dan in ons oog het gevaar om genoodzaakt te zijn onze geliefde overtuiging prijs te geven, nog grooter maken en er ons nog met meer kracht aan doen vastklemmen.

Als men zich hier goed indenkt, kan men zeer goed begrijpen, hoe onze tegenstanders, al meenen zij het goed, en al raken zij van tijd tot tijd onder den indruk van het licht der waarheid, dat de Katholieke Kerk voor ieder ernstig onderzoeker zoo overvloedig uitstraalt, zich toch niet zoo voetstoots gewonnen geven, maar zich integendeel krampachtig blijven vastklampen aan hunne oude opiniën, en de bedenkingen, die zich hiertegen opdoen, met kracht van redenen trachten uit den weg te ruimen. Ziedaar, dunkt mij,

althans ééne verklaring voor het feit, dat mannen van zoo hooge geestesgaven en zoo eerlijk van gemoed, daarenboven betrekkelijk zoo bekend met onze theologie als Dr. Kuyper, zich niettemin door de kracht der waarheid niet laten overtuigen. Men moge zich hierover verwonderen, men moge de bewijsgronden, welke zulke personen voor hunne overtuiging aanvoeren, vaak belachelijk noemen, maar dit neemt het feit niet weg, en dat dit feit inderdaad bestaat, zal geloof ik, hetgeen wij in deze artikelen zullen bespreken, allerduidelijkst bewijzen. Wij zullen daarin zien, hoe een man, aan wiens goede trouw wij niet twijfelen mogen, van den eenen kant de waarheid eerlijk en oprecht onder de oogen ziet en haar invloed ondervindt, en van den anderen kant tegen de evidentie dier waarheid met de uiterste krachts-inspanning, ja tot het hopelooze toe, zich verdedigt.

* * *

De waarheid is onverbiddelijk één... en de waarheid verandert niet. Zeker niet de geopenbaarde waarheid.

Waarheid is niets anders dan de overeenkomst van ons inzicht of onze kennis met de gekende zaak. Wanneer derhalve de gekende zaak niet verandert, kan ook de waarheid onzer kennis of opvatting niet veranderen.

Men kan nieuwe waarheden omtrent een zelfde voorwerp van kennis ontdekken. Verschillende personen kunnen een zelfde voorwerp van verschillende gezichtspunten beschouwen en op die wijze zich omtrent diezelfde zaak verschillende waarheden formuleeren. Maar nooit kunnen die verschillende ware opvattingen met elkander in strijd komen, tenzij het gekende voorwerp verandert.

Als we nu spreken over geopenbaarde waarheid, gaat het over kennis van onveranderlijke dingen, over feiten, die geen keer meer nemen, bijv. of Christus de macht van zonde-vergeving in zijn Kerk heeft achtergelaten of niet; of Hij een onfeilbaar leergezag heeft ingesteld of niet. Ofwel het betreft de kennis van het wezen Gods, dat evenmin ver-

andert, bijv. of God één is in wezen en drievuldig in personen, ja dan neen.

Hierom kunnen tegenstrijdige opvattingen omtrent die geopenbaarde zaken nooit of nimmer tegelijk waar zijn. De practische toepassing van de geopenbaarde waarheden op het leven kan tot zekere hoogte wisselen; ook de formuleering der geopenbaarde waarheid kan zich wijzigen; want die toepassing en formuleering moeten zich aansluiten aan de verschillende en wisselende behoeften en eigenaardigheden der individuen en volkeren, die de geopenbaarde waarheid belijden; maar die waarheid zelve verandert niet.

In dien zin is die geopenbaarde waarheid absoluut één en onveranderlijk.

Die onveranderlijkheid en eenheid der waarheid is vernietigend voor het Protestantisme.

Vooreerst het Protestantisme is nieuw, en ten tweede het Protestantisme is tegenstrijdig.

Zegt men het Protestantisme is *de* waarheid, dan moet men of wel aannemen, dat de Christelijke Kerk eeuwen en eeuwen gedwaald heeft, want de geschiedenis bewijst al te duidelijk, dat de oude Kerk heel anders dacht dan nu de Protestanten. Of wel men moet aannemen, dat de christelijke waarheid veranderd is. Beide ongerijmde veronderstellingen.

Bovendien het Protestantisme is verdeeld; belijdenis staat er tegenover belijdenis. Wat de eene als hoogst gewichtige waarheid aanneemt, wordt door den ander uitdrukkelijk als dwaling verworpen. Zegt men dus: het Protestantisme is *de* waarheid, dan moet men ook aannemen, dat tegenstrijdige stellingen tegelijk waar kunnen zijn.

Hiertegenover staat de Katholieke Kerk met hare eenheid en onveranderlijkheid. Het is waar, ook de Roomsche belijdenis breidt zich uit en ontwikkelt zich. Maar dit neemt niet weg, dat haar belijdenis één en onveranderlijk is, dat die belijdenis zich aansluit aan het verleden, nooit nieuwe leerlingen verkondigt en nooit met zich zelve in strijd komt.

Voldoet nu alleen de Roomsche belijdenis aan die twee noodzakelijke voorwaarden der waarheid: eenheid en onverander-

heid, dan ligt de conclusie voor de hand, dat ook alleen de Roomsche belijdenis de ware *kan* zijn en dus ook alleen de Roomsche Kerk de ware Kerk is, tenzij men aanneme, dat de leer van Christus ten minste als *geheel* heeft opgehouden te bestaan en slechts voortbestaat in brokstukken hier en daar verspreid en vermengd met tallooze dwalingen. Doch dit strijdt met de belofte van Christus: »*Gaat en onderwijst alle volkeren en leert hen onderhouden* ALWAT *ik u bevolen heb. En zie, ik ben met u alle de dagen tot aan de voleinding der eeuwen*".

Dr. Kuyper is te veel denker en te veel geleerde om den klem dezer redeneering niet te gevoelen; ook is hij te oprecht, om zich deze moeilijkheid te ontveinzen; maar van den anderen kant is hij te zeer gehecht aan zijn Calvinisme om zich gewonnen te geven. Wanneer men de geschriften van den Hoogleeraar leest, vooral van de laatste tijden, kan men zeer duidelijk zien, dat deze moeilijkheid hem ontzettend in het nauw brengt en tevens hoe hij al de kracht van zijn reuzengeest inspant om hier een uitweg te vinden. De Hoogleeraar maakt zich diets, dien uitweg gevonden te hebben in de volgende theorie. De geopenbaarde waarheid is *in zich* wel één en onveranderlijk, maar als ze in het subjectief bewustzijn wordt opgenomen, wijzigt ze zich naar gelang de individuen verschillen, die haar opnemen. Ieder individu vormt zich naar gelang van zijn bijzondere dispositie een bijzondere opvatting van dezelfde waarheid. Die verschillende, vaak tegenstrijdige opvattingen beschouwt Dr. Kuyper als even zoovele verschillende *vormen*, die ééne waarheid aanneemt. Hij noemt dit de *pluriformiteit* der waarheid. Die pluriformiteit der waarheid is volgens hem noodzakelijk. Ze volgt noodwendig uit het verschil der individuen, uit het verschil van aanleg, ras, verleden enz. Kortom uit de grondovertuiging, die het individu zich ten gevolge dier invloeden gevormd heeft. Die pluriformiteit der waarheid (d. w. z. alzoo die verschillende vaak tegenstrijdige opvattingen der geopenbaarde waarheid) heeft dan ook vanzelf recht van bestaan, ze is door God gewild. En hieruit volgt, natuurlijk heel consequent,

het goed recht der pluriformiteit van belijdenis en der kerken. Ziedaar de hoogst fundamenteele kwestie die wij thans willen bespreken.

* * *

Dr. Kuyper beseft zeer goed en erkent ook volmondig, dat wanneer men een absoluut ware kerk of belijdenis aanneemt, deze noodzakelijk zulks eene moet zijn, als de Roomsch Katholieke is [1]). Maar een absoluut ware kerk of belijdenis bestaat volgens Dr. Kuyper niet. Een kerk of belijdenis is alleen relatief waar, d. w. z. voor den een zal deze, voor den ander gene de ware kerk of belijdenis zijn, dat hangt af van de nationale of individueele gesteltenis. Daar er nu verschillende soorten van individuen en volken zijn, moeten er ook noodzakelijk meerdere kerken bestaan met verschillende belijdenissen. Maar geven we Dr. Kuyper zelven het woord.

Wanneer Dr. Gunning op grond der H. Schrift — we zouden er willen bijvoegen op grond der gezonde rede — de pluriformiteit der kerken, d. w. z. van kerken met verschillende, uiteenloopende, elkaar weersprekende belijdenissen veroordeelt, bemerkt Dr. Kuyper:

»We zijn het met hem eens, dat de pluriformiteit der kerken zich in de historie feitelijk op eene wijze ontwikkeld heeft, die dáárom voor God niet goed is, omdat ze de liefde tusschen de verschillende kerken onderling heeft te niet gedaan, en alleen in oogenblikken van religieuze onverschilligheid aan de onzalige kerkelijke twisten het zwijgen heeft opgelegd....

---

[1]) In *De Heraut* van 21 Oct. 1900 schrijft de Hoogleeraar o. a.: »Dank zij de historische ontwikkeling en de toetsing der verhoudingen aan haar consequentiën, staat het thans vast, dat alleen wie zich op het standpunt der Roomsche Hiërarchie plaatst, de absolute tegenstelling tusschen de valsche en de ware Kerk kan handhaven. Doch dan kan ook niet één der elementen van het Roomsche stelsel gemist worden. Dan moet men terugkeeren tot het leergezag, tot een centraal bestuur over de kerk van de geheele wereld, tot ééne kerktaal voor alle natiën en volken, tot het afscheiden van clerus en leeken, en zoo ook tot de Roomsche beschouwing over den heiligen Doop. Doet men dat, ja dan is het standpunt, dat men inneemt, zuiver; dan zit het stelsel waarvoor men opkomt, weldoordacht ineen; dan is in geheel zulk optreden logische consequentie".

Maar wat we hem *niet* toegeven, is dat de pluriformiteit niet door God gewild zou zijn.

Het verschil in bestaanswezen tusschen de volken in Azië, Afrika en in Europa zelf heeft een zoo diepgaand verschil tusschen de natiën, ja zelfs tusschen die van een en dezelfde streek, is zoo sterk sprekend, dat eenzelvigheid in de openbaring der kerk kortweg ondenkbaar is. In deze onderscheiden werelddeelen en groepen en natiën, met een door God gewilde *nationale* pluriformiteit, *moest* het leven der kerk meervormig worden, zoodra de volken den kinderlijken leeftijd te boven kwamen".

Nog duidelijker spreekt de Hoogleeraar zich elders uit. In zijn rede: *Band aan het Woord* stelt hij zich de volgende vraag:

»Is Gods openbaring een stelsel of een chaos van onsamenhangende deelen"?

en hij antwoordt:

»Een ieder zal toegeven, dat een chaotische verwarring in God en in zijn openbaring, ook maar te denken, een loochening van zijn Wijsheid zou zijn. God is de Opperste Kunstenaar en Bouwmeester, en zelfs de bouwmeester onder de menschen metselt niet ordeloos steen op steen, maar bouwt in stijl, naar vast plan, naar gemaakt bestek. In de H. Schrift is alzoo een stelsel geopenbaard, waarvan de deelen in vast onderling verband staan, en voor ons is het maar de vraag, of wij dit »stelsel van God" uit de H. Schrift kunnen leeren kennen".

Hoe beantwoordt nu de Hoogleeraar deze zeer gewichtige vraag? Hij antwoordt:

»Bij die vraag overvalt ons onze menschelijke beperktheid en onze zondige zelfverduistering. Neen, dat STELSEL VAN GOD IN VOLSTREKTEN ZIN TE KENNEN, IS VERBEURD [1]). Wij kennen het slechts bij benadering,

---

[1]) *Wij spatieeren.* Hier beweert de Hoogleeraar, dat het stelsel van God in volstrekten zin te kennen, *verbeurd* is; straks zal hij trachten te bewijzen, dat het *onmogelijk* is Gods stelsel in volstrekten zin te kennen. Maar dan is het ook *nooit* in volstrekten zin gekend en is dus die kennis niet *verbeurd.* Ook verliest de Hoogleeraar uit het oog, dat hoewel de geopenbaarde waarheden ongetwijfeld een heerlijk stelsel vormen, ze niettemin stuk voor stuk geopenbaard zijn, en dat we, om ze allen, elk in haar juisten zin, te verstaan, niet behoeven te doorzien, hoe ze als stelsel bijeenhooren. Dat laatste is ten slotte de zaak van God. *Onze* zaak is, elke waarheid aan te nemen, gelijk God ze geopenbaard heeft. Men ziet, dat dit de kwestie ontzaglijk wijzigt.

niet dan met langzaam toenemende helderheid, en het verschil van mensch en mensch, van volk en volk, van land en land, spreekt hier zoo sterk mede, dat zich in den loop der eeuwen *meerdere* voorstellingen, omtrent dit stelsel, dat in Gods Woord ligt, gevormd hebben, en dat er in deze eeuw, onder den invloed der Duitsche wijsbegeerte nog een nieuwe ethische voorstelling omtrent het »stelsel van God" is bijgekomen. Zulk een voorstelling nu, die de mensch zich vormt omtrent het stelsel, waarmede God alle dingen schiep en regeert, heet iemands *levens- en wereldbeschouwing*, en de vaste uitgangspunten van de lijnen van zulk een voorstelling noemt men *iemands beginselen*. En in dien zin nu spreekt men van Roomsche beginselen, Luthersche beginselen, Gereformeerde beginselen, en thans ook van Ethische beginselen, of wil men van een Roomsche, Luthersche, Doopersche, Gereformeerde en Ethische levens- en wereldbeschouwing" (bladz. 18).

Eenige bladzijden verder schrijft de Hoogleeraar:

»Het is onder het koninklijk bestel van den Christus, dat in zijn kerk deze pluriforme uitteekening van het stelsel Gods, *uit de Schrift* opkwam. En het is onder de voorlichting van den Heiligen Geest, dat steeds helderder werd ingezien, welke paden doodloopen, en langs welke paden de belijders van Christus van kracht tot kracht kunnen voortgaan" (bladz. 23).

Aan duidelijkheid laten deze woorden niets te wenschen over. God heeft in de H. Schrift een stelsel geopenbaard. Maar van dit stelsel, dat in zich zelf niet te kennen is, tenzij hoogstens bij benadering en met langzaam toenemende helderheid, hebben zich ten gevolge van het verschil van mensch en mensch, van volk en volk, van land en land in den loop der eeuwen meerdere voorstellingen gevormd. Die voorstellingen loopen dikwerf ontzaglijk ver uiteen, ze staan in hoogst gewichtige punten vaak lijnrecht tegenover elkaar. Niettemin zijn ze allen onder het bestel van den Christus tot stand gekomen. Ze hebben dus alle tegelijk betrekkelijke waarde en waarheid.

Vraagt ge, hoe dit mogelijk is, daar toch de eerste wet van ons menschelijk denken is, dat twee elkander weersprekende stellingen niet te gelijk waar kunnen zijn, terwijl de Roomsche, Luthersche en Gereformeerde beginselen zoo vaak, en juist waar het gaat om de allergewichtigste waarheden,

even recht tegenover elkander staan als *ja* en *neen*, dan blijft de Hoogleeraar u het antwoord niet schuldig. Hij schrijft:

»En vraagt ge ten slotte, of dan toch de waarheid niet één is, en of het, zoo ze één is, wel aangaat, drie, vier voorstellingen van de waarheid, zij het al niet met gelijken rechte, naast elkander te plaatsen, ziehier dan ons antwoord. Dezelfde lichtstraal vallende door een venster van rood, van geel, of van blauw glas, kleurt wat in het vertrek staat op verschillende wijze, en waar wij, menschen, te beperkt zijn, om het witte licht kleurloos op te vangen, *is* dit verschil in lichttint van onze menschelijke beperktheid niet af te scheiden. In zekeren zin voegt het ons dan ook, steeds der waarheid indachtig te blijven, dat er bij anderen een deel kracht kan schuilen, dat wij niet grijpen konden. Maar zoover is het er van daan, dat we daarom op geestelijk gebied die andere richtingen als van gelijken rechte naast onze eigen overtuiging zullen plaatsen, dat veeleer ieder op zijn eigen standpunt, zoo het hem ernst is, niet anders *kan* noch *mag* belijden, dan dat zijn eigen belijdenis, voor zijn eigen overtuiging, de hoogste, de zuiverste, de meest adequate uitdrukking is van wat God ons in zijn Woord heeft geopenbaard" (bladz. 23).

Dus ieder moet op *zijn eigen* standpunt belijden — en hij *mag* niet anders — dat zijn eigen belijdenis voor *zijn overtuiging* de hoogste, de zuiverste, de meest adaequate uitdrukking is van wat God ons in zijn woord geopenbaard heeft; m. a. w. wat de *absolute* waarheid is, weet hij niet. Wie ziet niet in, dat op die wijze een menschelijke opinie in plaats van de goddelijke waarheid komt en dat alle geloofszekerheid verdwijnt[1]); doch hierover spreken we thans niet. Het is ons

---

[1]) In *De Heraut* van 21 Oct. 1900 laat Dr. Kuyper zich volgenderwijze over de *zekerheid* uit. Na verklaard te hebben, dat er geen absoluut ware kerk bestaat, laat hij onmiddellijk volgen: »Anders staat het met het absoluut karakter van *waarheid* Gods, overmits zich hierin het vraagstuk van de *zekerheid* mengt. De waarheid Gods is absoluut in God zelven, en ze is absoluut met het oog op den zondaar in de Schrift geopenbaard. Zoodra het echter aankomt op het onderwerpelijk zich toeeigenen, en in zich opnemen, en uit eigen overtuiging belijden van deze waarheid, spreekt onze menschelijke beperktheid en het anders zijn van den éénen mensch dan de andere mee. Israël was er niet op aangelegd, om de waarheid Gods dialectisch te kennen, en daarom heeft Israël ook nooit een belijdenis of een Catechismus gehad. Wij daarentegen zijn niet op het uitsluitend kennen in beelden aangelegd, en daarom is een confessie voor ons onmisbaar. Nu is die confessie gaandeweg in den loop der eeuwen tot minder [lees waarschijnlijk: *meerder*] vastheid gekomen. In de eerste, tweede en derde eeuw bezat de kerk

slechts te doen, om de zienswijze van Dr. Kuyper zoo objectief mogelijk wêer te geven. De Hoogleeraar schrijft verder:

»Ware het nu ons menschen gegund de *objectieve* waarheid te kennen, zoo zou dit onderzoek in alle tijden, voor alle volk en voor elk onderzoeker in dat volk, nooit anders dan één zelfde karakter kunnen dragen. Maar zoo is het niet. God alleen kent de objectieve waarheid, wij kunnen het nooit verder brengen dan tot onze subjectieve opvatting van de waarheid [1]). Die opvatting nu hangt samen met onze grondovertuiging, en die grondovertuiging wordt bepaald door onze innerlijke gesteldheid, door de nawerking van het verleden,

---

zelfs nog niet hare klare confessie omtrent de Drieëenheid Gods en den Persoon en het wezen van Christus, noch ook vóór de 16de eeuw haar klare confessie omtrent de verkiezing en de rechtvaardigmaking door het geloof. Ook in het leerstuk grijpt ontwikkeling plaats, en ook hier beweegt zich die ontwikkeling langs onderscheidene banen. En reeds hieruit volgt, dat van een absolute toeeigening van de waarheid Gods onder menschen bij niemand sprake kan zijn. [Maar waarom zeide de Hoogleeraar dan elders, dat het stelsel Gods weleer in absoluten zin gekend *is*?] Vraagt men daarentegen, of dit de *zekerheid* van ons belijden schokt, dan moet geantwoord, dat de *zekerheid* hierbij in het minst geen verzwakking ondergaat. Wie niet ten volle verzekerd is van wat hij als waarheid belijdt, gelooft niet. Er is alzoo relatieve toeëigening, maar absolute zekerheid voor een ieder in het heiligdom van zijn eigen hart".

Wat de Hoogleeraar in die laatste regelen zegt: »Wie niet ten volle verzekerd is van wat hij als waarheid belijdt, gelooft niet", is zonder twijfel waar. Maar hoe is die absolute zekerheid te rijmen met een theorie die aan verschillende tegenstrijdige opvattingen der waarheid een relatief recht van bestaan toekent? Hoe zou men bijv. absoluut zeker kunnen zijn, dat Christus God is, als men tegelijk aanneemt dat iemand, die het tegenovergestelde houdt, óók de waarheid kan hebben? De theorie van de relativiteit der waarheid sluit alle absolute zekerheid uit. Zelfs al zou hier relatieve waarheid mogelijk zijn, wie geeft dan de verzekering, welke opvatting zelfs relatief voor ons de beste is? Feitelijk, zooals ook uit de aangehaalde plaatsen blijkt, laat de Hoogleeraar de geloofszekerheid dan ook louter bestaan in een *practisch* voor zeker *houden*. Maar dit practisch vasthouden kan samengaan met het sterkst geprononceerde scepticisme. De sceptici zullen het bijv. practisch zeer verkeerd vinden, dat men hen een mes door het lichaam steekt, of met het hoofd tegen een muur bonst, nochtans zullen zij theoretisch het bestaan èn van het mes èn van den muur, mogelijk ook van hun eigen hoofd en lichaam beweren in twijfel te trekken. Maar voor een overtuiging en bijzonder voor een geloofsovertuiging wordt meer gevorderd dan een practische zekerheid.

1) Maar waarom zeide de Hoogleeraar dan straks, dat het stelsel Gods in absoluten zin te kennen *verbeurd* is, m. a. w. dat dit stelsel vroeger wèl in absoluten zin gekend *is*? Of was dit stelsel, ook in absoluten zin gekend, geen objectieve waarheid?

en door het ideaal, dat ons bezielt. En daar nu voorts die innerlijke gesteldheid, die nawerking der historie, en dat bezielend ideaal bij mensch en mensch hemelsbreed verschilt, en als gevolg hiervan de grondovertuiging van den één een geheel andere is dan die des anderen, gaat mensch en mensch uit van een zeer verschillend uitgangspunt. Noem dat uitgangspunt uw axioma, noem het uw levensbeginsel, noem het den wortel van uw geloof, altoos is er iets, dat ge, als uw onderzoek begint, medebrengt, namelijk *u zelven*, en in u zelven een beheerschend iets in uw *bewustzijn*. Reeds de enkele vraag, of ge met heel uw ziel gelooft in God, of wel pantheïst zijt, of ook atheïst, is beslissend voor heel het veld van uw wetenschappelijk onderzoek".

M. a. w. een zelfde belijdenis voor iedereen is onmogelijk. Welke belijdenis iemand volgt, hangt af van ieders standpunt of grondovertuiging, en die grondovertuiging wordt bepaald door onze innerlijke gesteldheid, door de nawerking van ons verleden en door het ideaal, dat ons bezielt. Welke opvatting iemand, die ten gevolge van zijn innerlijke gesteldheid enz. het atheïsme of pantheïsme als grondovertuiging medebrengt, zich van de openbaring zal vormen, zegt de Hoogleeraar niet. De bewering, dat wij geen objectieve waarheid kunnen kennen, alsmede het bewijs hiervoor laten wij op het oogenblik buiten bespreking.

Wat nu de practische vraag betreft: bij welke uitteekening of subjectieve opvatting van de openbaring wij ons dan dienen aan te sluiten, daar toch het door God geopenbaarde stelsel zelf ons verborgen blijft, geeft de Hoogleeraar ons den raad, niet op eigen gelegenheid de waarheid uit de H. Schrift op te diepen. In tegenstelling met de eerste Hervormers acht de Hoogleeraar dit een onbegonnen werk. Neen, ge moet u het onderzoek der vorige eeuwen [1]) ten nutte maken, en bepaaldelijk u aansluiten bij die opvatting, welke het meest strookt met uwe nationale existentie. Voor ons Nederlanders is dit volgens Dr. Kuyper natuurlijk de gereformeerde opvatting:

---

1) Als Prof. Lohman opmerkt, dat de eerste Reformatoren toch anders gehandeld hebben, antwoordt Dr. Kuyper heel laconisch, dat bijv. Calvijn precies aangeeft, waarin hij van Augustinus en St. Thomas afwijkt.

»Er is geen boom, maar er zijn alle eiken, beuken, wilgen, enz.

Zoo nu is er ook geen volk, maar er zijn Nederlanders, Belgen, Franschen, enz.

Is men nu Nederlander, dan hangt dit saâm met psychologische eigenaardigheden, en zult ge krachtens die eigenaardigheden noodzakelijkerwijs een anderen blik hebben op allerlei religieuze vragen dan b. v. een Spanjaard of een Mexicaan.

Uit dien hoofde is het onwetenschappelijk, dat verschil te ignoreeren, want het leeft in uzelf, in uw hart, in uw geest, in uw beschouwingen.

Wilt ge dus vooruitkomen in het religieuze onderzoek, dan moet ge niet eerst alle mogelijke zienswijzen gaan beproeven, maar, nederig van zin, u aansluiten aan wat in den loop van eeuwen gebleken is de richting te zijn, die met uw nationale existentie samenhing, en van daaruit uw onderzoek beginnen, toetsend aan Gods Woord ook wat uit die nationale richting opkwam" *(Heraut,* 31 Dec. 1899).

Waarvoor die toetsing dient, waarvan in de laatste regelen sprake is, vatten we niet goed. Als onze opvatting van het woord moet samenhangen met onze nationale existentie, waarom dan die uit de nationale existentie voortgekomen opvatting wêer toetsen aan het woord? Die toetsing zal immers volgens Dr. Kuyper dan alleen goed zijn, als ze ons tot een opvatting brengt, die weer met onze nationale existentie samenhangt.

Elders schrijft de Hoogleeraar:

»De waarheid is oneindig, wij, schepselen, zijn eindig, en eindig is ons inzicht. Ons inzicht in de waarheid kan dus nooit identiek zijn met de waarheid zelve [1]).

In onze beste, helderste oogenblikken zelfs hebben wij nooit anders dan een subjectief inzicht in de waarheid, dat altoos beperkt, onvolledig en onzuiver blijft [2]).

Waren nu alle menschen gelijk, dan zou ten slotte ons beperkt en onvolledig inzicht ook bij allen hetzelfde zijn.

Maar zoo is het niet.

---

1) De Hoogleeraar verwart hier 1o. de waarheid, gelijk ze in God is, met de waarheid, gelijk ze is in het schepsel. Alleen de eerste waarheid is oneindig, maar niet de laatste, deze is uit haren aard altijd eindig. 2o. Verwart de Hoogleeraar de ontologische waarheid met de logische. Doch hierover later.

2) De Hoogleeraar verwart hier *beperkt* en *onvolledig* inzicht met *onjuist* en *onzuiver* inzicht; doch deze twee dingen zijn wel te onderscheiden. Als ik zeg: God is één in wezen en drievuldig in personen, heb ik altoos een beperkt en onvolledig, maar daarom in het geheel niet onzuiver of onjuist inzicht betreffende Gods wezen.

Wij verschillen, we loopen uiteen. Klimaat, geslacht, historie, omgeving, persoonlijke gaven doen ons inzicht verschillen [1]).

Maar in die velerlei inzichten zijn toch lijnen, zijn richtingen te ontdekken. En nu wordt ieder onderzoeker niet enkel beheerscht door zijn persoonlijk inzicht, maar ook door het generale inzicht van zijn soortgelijken.

En daarom is het verstandig, is het geraden, is het alleen doeltreffend, zoo ge rekening houdt met die algemeene verschillen, en u aansluit bij wat het naast bij uw soort hoort.

Hij daarentegen, die acht dat hij zelf, hij alleen, van alle deze invloeden vrij, nu eens zelf persoonlijk alle dingen, op eigen risico, kan gaan onderzoeken, en zich dan op den koop toe nog inbeeldt, dat hij niet een subjectieve voorstelling van de waarheid, maar de objectieve waarheid zelve gegrepen heeft, is eenvoudig ten prooi aan zelfbedrog en heeft zich van de eerste eischen der *Erkentnisstheorie* geen rekenschap gegeven" [2]).

---

1) *Kunnen* het doen *verschillen,* maar maken de verschillende inzichten niet tegelijk waar.

2) »Verbeeld u — zoo schrijft de Hoogleeraar elders — jonge meisjes van twintig jaar, die alle geloofsverschillen heeten onderzocht te hebben, en nu Roomsch, Luthersch, Mennonist of Gereformeerd worden, omdat ze na onderzoek tot de conclusie kwamen, dat in deze of die kerk *de* waarheid beleden werd. De waarheid bovenal! Een enkele pedante wijsneus moge zich dit inbeelden. Ieder, die den toestand kent, weet dat het er niets van heeft. Tot zijn »belijdenis" komt men onder den invloed van geheel andere factoren, als daar zijn: zijn geboorte, de kerkelijke aanhoorigheid zijner ouders, zijn school, zijn omgeving, zijn lectuur, zijn catechisatie" (*Heraut* van 10 Juni 1900).

De Hoogleeraar duide het ons niet ten kwade, maar het komt ons voor, dat zijne *Erkentnisstheorie* zelve te wenschen overlaat. Zonder twijfel oefenen al de door hem opgenoemde factoren zeer vaak een beslissenden invloed op iemands overtuiging of belijdenis, maar toch is die invloed niet noodzakelijk. Het kan zeer goed gebeuren en vaak ook gebeurt het, ofschoon niet zonder veel strijd en vooral niet zonder veel licht en genade van den Hemel, dat men zich boven al die invloeden verheft en tot de volle waarheid komt. Dit onderscheiden tusschen dwaling en waarheid is niet zoo moeielijk als de Hoogleeraar het voorstelt. Hiervoor is niet noodig alle belijdenissen in het bijzonder te onderzoeken; men behoeft slechts getroffen te worden door één absoluut onafwijsbaar kenmerk der dwaling of der waarheid. Zoo is bijv. de veranderlijkheid en de onderlinge tegenstrijdigheid van het Protestantisme een onafwijsbaar kenteeken van dwaling, terwijl o.a. de eenheid der Katholieke Kerk en de mirakelen, die tot bevestiging van hare leerstukken geschieden, onafwijsbare kenteekenen van waarheid zijn.

Elders stelt de Hoogleeraar die zelfstandige keuze tusschen de verschillende belijdenissen als zeer eenvoudig voor. In *De Heraut* van 2 Dec. l.l. beweert Dr. Kuyper, dat »onze eigen persoonlijke gemeenschap met het Eeuwige Wezen beslist", of het Calvinistisch grondprincipe het onze is of niet.

Wanneer ten slotte Professor Lohman aan Dr. Kuyper opwerpt, dat de subjectieve opvatting, welke men zich ten gevolge van verschillende invloeden van de geopenbaarde waarheid gevormd heeft, toch door het aanschouwen der objectieve waarheid kan gewijzigd worden, en dat menigeen, mits hij de waarheid liefhad meer dan zich zelven, zijn eerste opvatting heeft moeten prijsgeven, antwoord Dr. Kuyper, die toch ook straks zelf beweerde, dat men ook wat *uit de nationale richting in ons opkwam*, aan Gods Woord moet toetsen:

»Hier is verwarring.

Dr. Kuyper sprak van die *persoonlijke* eigenaardigheid in het wezen van den onderzoeker, gelijk God die in hem schiep, gelijk die hem uit zijn verleden onder Gods bestel toekwam, en gelijk die in zijn bewustzijn tot uitdrukking was gekomen.

De heer Lohman maakt hiervan ons zondig *ik*, dat we moeten weten los te laten, als de waarheid het eischt.

Dat nu is heel iets anders. Dat wat uit mijn zondig eigen ik komt, moet weg, moet prijsgegeven; het kan als leugen tegenover de waarheid komen te staan. Maar de grondovertuiging, het axiomatieve leven, waarvan Dr. Kuyper sprak, kan zoo min uit een ernstig man verdwijnen, als dat een eik ooit een beuk, of een paard een koe wordt [1]).

Datgene, wat *afgeleid* wordt uit iemands grondovertuiging, kan wijziging ondergaan, de *wortel* van zijn zelfbewustzijn nimmer.

Der Sophisten schade juist is, dat ze geen grondovertuiging hebben.

Van dat niet kennen van de »objectieve waarheid" geldt weer het boven reeds opgemerkte. Zooals het hier staat, leidt Mr. Loman's zeggen tot puur scepticisme.

Het slot eischt geen weerlegging meer.

---

[1]) In zijn redevoering, getiteld *Scolastica* II: *Over het zoeken en vinden*, schrijft de Hoogleeraar: »Die hooge, die edele wetenschap [de theologische] nu is zóó saamgesteld, zóó ingewikkeld, en zóó verre boven het inspannings-vermogen van een enkele eeuw, laat staan van een enkelen denker, uitgaande, dat er van verder komen in kennis geen sprake is, tenzij de komende eeuw wil voortspinnen aan den draad, die aan de weggestorven eeuw uit de hand gleed. Resultaat van dien historischen arbeid nu was, dat er in deze hoogere wetenschap principiëel onderscheiden positiën zich voordoen, die de historie zelve in bloed en tranen heeft uitgewerkt. De subjectieve verscheidenheid belet hier de eenheid, en naardat ieder in zijn geest staat, voegt een dezer historische positiën bij hem en hij bij die positie. Daar nu saamwerking zich alleen bij gelijkheid van uitgangspunt denken laat, werken wij hier uitsluitend met hen samen, die de positie der Gereformeerde vaderen innemen" (bladz. 17).

Het gaat uit van dezelfde verwarring tusschen de ons door God ingeschapen onderscheiden persoonlijkheid, en ons zondig »eigen ik".

Aan de gelijkstelling van dat zondig »eigen ik" met onze »levensbeschouwing" spillen we geen woord.

Waar op zulk een wijs allerlei andersoortige begrippen dooreen worden gehaspeld, eindigt alle redeneering.

Alleen zouden we wel eens willen weten, of Mr. Lohman ook zelf met »het onderzoek der waarheid" begonnen is, zonder dat er iets voor hem vooraf vast stond.

Het is zoo, Cartesius waagde zich hieraan. Maar slecht is het hem bekomen" [1]).

Dus, als onze subjectieve opvatting van de geopenbaarde waarheid opkomt uit ons zondig ik, moet ze verworpen worden; anders niet. We zouden hier willen vragen, waaraan dit onderscheid te kennen is. Het zal nog al lastig zijn, uit te maken, wanneer een meening uit ons zondig ik en wanneer bijv. uit ons nationaal ik opkomt, te meer, daar dat nationaal ik óók zondig kan zijn, want er zijn ook *nationale* zonden. Verder vinden we de bewering, dat de grondovertuiging, het axiomatieve leven zoo min uit een wetenschappelijk man kan verdwijnen, als dat een eik een beuk of een paard een koe wordt, zeer bedenkelijk; vooral, wijl de Hoogleeraar straks beweerde, dat men krachtens zijn grondovertuiging ook atheïst en pantheïst kan zijn. Wij zouden hier bovendien willen vragen: of een grondovertuiging of axioom, wil zij recht van bestaan hebben, dan niet evident moet zijn, en of er soms elkaar wedersprekende axiomen kunnen bestaan. Ook begrijpen wij dit verwijt van scepticisme aan het adres van den heer Lohman niet. Ons dunkt, dat niemand dit verwijt meer verdient dan de Hoogleeraar zelf: de objectieve waarheid is voor ons volgens hem immers ten eenemale onbereikbaar? We kunnen het niet verder brengen dan tot onze subjectieve opvatting, en die subjectieve opvatting loopt uiteen, de eene staat vaak aan de andere tegenover. Maar laten we dit alles rusten. Uit het aangehaalde blijkt duidelijk, in welken zin Dr. Kuyper het goed recht van de pluriformiteit der

---

[1]) *Heraut*, 28 Januari 1900.

kerken, d. i. van kerken met verschillende belijdenissen of opvattingen van de geopenbaarde waarheid, handhaaft. Hierom is het ons thans alleen te doen.

Die verschillende belijdenissen — hij zondert hierin de katholieke niet uit — hebben volgens hem, althans relatief, gelijk recht van bestaan. Hoezeer ze ook elkaâr wederspreken, zijn ze niettemin alle vorm, uitdrukking van de eene geopenbaarde waarheid. Ik leg nadruk op de tegenstrijdigheid der belijdenissen, waarvan Dr. Kuyper het goed recht verdedigt; want wèl spreekt de Hoogleeraar herhaaldelijk van »elkaâr aanvullende waarheden" in de verschillende confessiën; doch hierover gaat de kwestie niet, als men het goed recht van de pluriformiteit der belijdenissen en het relatief karakter der waarheid verdedigt. Immers de belijdenissen, die de kerken verdeelen, zijn niet daardoor onderscheiden, dat de eene zwijgt over punten, waarover de andere zich uitspreekt; neen, zij verschillen voornamelijk, in zoover de eene als geloofswaarheid voorstelt, wat de andere zoo beslist mogelijk als onwaarheid verwerpt. Als bijv. de Roomsche Kerk zegt: de H. Mis is eene aan God welbehagelijke offerande, zegt de gereformeerde belijdenis: de mis is in den grond niets anders dan een vervloekte afgoderij en een verloochening van den offerdood van Christus. Wil men dus verdedigen, dat de verschillende christelijke belijdenissen te gelijk vormen zijn van de eene geopenbaarde waarheid, dan moet men tevens volhouden, dat die ééne waarheid te gelijk door tegenstrijdige belijdenissen kan worden uitgedrukt. Daarenboven houde men in het oog, dat het hier niet gaat over kwesties van ondergeschikt belang, maar over punten, wier toepassing allerdiepst ingrijpt in het leven, ja waarmede de zaligheid gemoeid is en die het hart raken van den christelijken godsdienst. Volgens de katholieke leer bijv. is het allerheiligst Sacrament des Altaars, waarin Christus werkelijk tegenwoordig is, het middelpunt der christelijke eeredienst, is het doopsel ook voor de kinderen volstrekt noodzakelijk ter zaligheid, hangt de zondenvergiffenis af van de bediening des priesters, is de Paus de plaatsbekleeder van Christus enz. De gereformeerde

belijdenis verwerpt dit alles als dwaling. Wie zal ontkennen, dat het verschil hier hoofdpunten betreft en dat men juist in die hoofdpunten lijnrecht tegenover elkander staat?

Toch beweert Dr. Kuyper dat èn Roomsche èn Gereformeerde belijdenis beide vormen zijn van dezelfde geopenbaarde waarheid en geen van beiden absoluut waar of onwaar zijn, maar beide relatieve waarheid bevatten; en wat hij van deze twee belijdenissen beweert, houdt hij tevens vol en houdt hij nog meer vol van de tallooze elkaar wedersprekende belijdenissen, welke de Protestanten onderling verdeelen. Wie zich hierover wellicht verwondert, bedenke wat wij boven gezegd hebben, dat het hier gaat over het meest fundamenteele geschilpunt tusschen Roomschen en Protestanten en dat met deze stelling geheel het Protestantisme staat of valt.

Volgen we nu Dr. Kuyper bij zijne bewijsvoering. De uitsluitend philosophische gronden, waarop de Hoogleeraar zijn stelling, en in het algemeen het relatief karakter van *alle* door ons gekende waarheid tracht te bewijzen, hopen we later in het bijzonder te bespreken. Hier bepalen we er ons toe, een paar fragmenten te behandelen, welke de Hoogleeraar in den laatsten tijd over dit onderwerp schreef. Zij komen voor in *De Heraut* van 16 en 23 September l.l. We zullen den Hoogleeraar in zijn redeneering op den voet volgen.

* * *

De Hoogleeraar begint met te erkennen, dat hij zijn stelling verdedigt uit nood, omdat nu feitelijk de Kerk (lees: de protestantsche kerken) gedeeld voor ons staat. Hij erkent ook, dat die stelling nieuw is. Vóór de Reformatie heeft niemand er ooit aan gedacht te beweren, dat meerdere tegenovergestelde belijdenissen te gelijk uitdrukking, vorm konden zijn van één geopenbaarde waarheid. Eerst de Protestanten en nog niet eens de eersten onder hen hebben den moed gehad, deze tegen de eerste wet van het gezond verstand indruischende stelling te verdedigen.

»Dit denkbeeld nu, dat de kerk niet anders dan één en eenvormig *kon* zijn, sprak in de 17de eeuw voor al wie Roomsch bleef, zoo van

zelf, dat noch de Roomsche geestelijkheid noch de Roomsche Overheid er toe kon komen, om zich het optreden van een tweede kerk naast de bestaande ook maar als mogelijk te denken. Van Roomsche zijde was de ongedeeldheid der kerk, ook in het zichtbare, een dogma. Dit dogma heeft de Roomsche kerk nog nimmer prijs gegeven. Alleen zijn eigen kerk acht een Roomsche *de Kerk* te zijn. Wat daar buiten ligt is secte, en mist recht van bestaan.

Op datzelfde standpunt nu van de absolute eenheid der zichtbare kerk plaatsten zich aanvankelijk ook alle Reformatoren, zoowel Luther als Zwingli, zoowel Calvijn als Bullinger, zoowel Wycliffe als Knox, en ook hier te lande zoowel Guydo de Brès als Datheen. Geen ander denkbeeld kwam aanvankelijk op. Kerk naast kerk leek een onding. Een kerk was valsch of waar. Waar nu was alleen de kerk waartoe men zelf behoorde, en dus waren alle overige kerken valsche kerken. Deze overtuiging steunde op de gewoonte. Men was van meet af in die overtuiging opgevoed. Ze steunde op al wat in het Nieuwe Testament over het één zijn der kerk op zoo roerende wijze voorkomt. En ze steunde niet minder op het absoluut karakter van het toenmalig geloof. Tusschen zijn geloof en de absolute waarheid vermocht men geen verschil te ontdekken. Men sprak dan ook niet van de Roomsche, van de Luthersche of van de Gereformeerde kerk, maar uitsluitend van *de Christelijke kerk*, zonder meer. Immers, wat men bedoelde tot institutaire openbaring te brengen was niet anders dan *de* kerk van Christus. Daartoe hoorde al wat de waarheid beleed; daartegen stond over al wat de waarheid verdonkerde. En zonder twijfel mag gezegd, dat deze absolute overtuiging onveranderlijk zou hebben stand gehouden, indien de kerken die met Rome braken, allen één gebleven waren".

Wanneer derhalve de Protestantsche kerken één waren gebleven in belijdenis, zou er geen kwestie zijn geweest van het goed recht van meerdere kerken met tegenovergestelde belijdenis. Niemand zou er dan aan getwijfeld hebben, of dit was onmogelijk [1]).

»Doch — zoo gaat de Hoogleeraar voort — juist dit was *niet* het geval. Al spoedig teekende het onderscheid tusschen de kerk die Luther en de kerk die Calvijn volgde, zich scherper af. In

---

[1]) Ook in de eerste eeuwen was dit iets ongehoords. Wel stonden alle christenen niet altijd in directe actieve gemeenschap met het opperhoofd der Kerk. Door de tijdsomstandigheden werd die actieve gemeenschap soms tijdelijk verbroken. Ook was er op het gebied van ritus en discipline niet altijd eenheid. Maar van tweeheid in *belijdenis* was nooit sprake. Die verschillend *beleden*, erkenden elkander niet als behoorende tot de ware Kerk.

Duitschland beschouwde meer dan één Luthersch theoloog de Gereformeerden als wel zoo gevaarlijk als de Roomschen. En in Engeland nam de strijd tusschen de Episcopale en de Presbyteriaansche kerken al spoedig zoo breede afmetingen aan, dat het bestaan van twee kerkengroepen naast elkander, niet langer kon ontkend worden. Op die feiten brak de golfslag van de publieke opinie. Al hielden toch niet weinigen ook toen nog hun absolute overtuiging vast, zoodat Lutherschen de Gereformeerden en Gereformeerden de Lutherschen, en zoo ook Episcopalen de Presbyterianen en Presbyterianen de Episcopalen kortweg als *valsche* kerk betitelden, op den duur kon men daarbij niet volharden. Kerkelijk en theologisch zou men dit misschien nog beproefd hebben, maar de nood der tijden belette het. Het ging in die dagen op oorlog. Alle Roomsche mogendheden verbonden zich om het Protestantisme uit te roeien, en dit dwong alle Protestantsche vorsten saam, om zich, zonder op kerkverschil te letten, tot verweer en verdediging van het Protestantisme op te maken; en het is, dank zij dit ralliement, dat, onder de leiding van Oranje, het Protestantisme zich gehandhaafd heeft. Vandaar de vele irenische pogingen die toen beproefd zijn, om tot onderlinge verstandhouding te geraken. Niet lang meer, of de Gereformeerden erkenden in de Lutherschen, zij het dan al afwijkende, broeders, en verklaarden het deelnemen aan elkanders avondmaal voor geoorloofd; en overal werd in landen waarin twee of drie confessies naast elkander bestonden, ten slotte een *modus vivendi* gevonden, die nog wel in schijn de hoogheid van ééne enkele kerk handhaafde, maar dan toch feitelijk de pluriformiteit der kerken als nieuwe bestaanswijs van het kerkelijk leven toegaf. Ten opzichte van Rome werd dit nog wel niet grif aanvaard, maar toch bleef men ook den Doop van Rome erkennen en gaf Calvijn toe, dat er onder de Roomsche kerken wel ter dege nog Christelijke kerken [1]) waren, ja, dat in den strijd tegen het Libertinisme de vrome Roomschen zijn natuurlijke bondgenooten waren.

Hierdoor nu is eene klove gaan gapen tusschen de in de Belijdenis uitgedrukte overtuiging, en de overtuiging die zich later onder den drang van het leven gevormd heeft. De Confessie was nog meest uit de eerste periode, en de feitelijke wijziging van overtuiging had eerst in de tweede periode plaats, terwijl de theologen in hun dogmatische uiteenzettingen gemeenlijk ganschelijk niet met de werkelijkheid van den toestand rekenden, maar de aanvankelijk aanvaarde tegenstelling gedurig opnieuw met de oude bewijsredenen poogden waar te maken. En hierdoor nu is het gekomen, dat in onze Formulieren van Eenigheid, en zoo ook bij onze oude dogma-

---

[1]) Was dit consequent van Calvijn?

tische schrijvers, het denkbeeld van de *eenheid* der zichtbare kerk nog stand hield, terwijl toch in het werkelijke leven steeds openhartiger met de pluriformiteit der zichtbare kerk gerekend werd.

Dit vraagstuk van de pluriformiteit der kerk, in hare zichtbare verschijning, valt als *feit* dan ook niet langer te ontkennen. Reeds ons land levert een gansche staalkaart op".

Elders schrijft de Hoogleeraar, dat ook aan de eerste Hervormden die pluriformiteit van kerk en belijdenis bitter tegenviel:

»De kerk, die dusver in het met gezag bekleed instituut werd gezocht, is voor onze vaderen geworden: *de vergadering der geloovigen* [1]). Hierin lag de groote overgang van het objectieve naar het subjectieve standpunt. De subjecten waren »de geloovigen", de personen, de belijders, en in hen, niet in een objectief leergezag, nam heel de Reformatie, en nam met name de Calvinistische Reformatie, haar uitgangspunt. Ze deed dit niet, om de waarheid Gods aan de willekeur der persoonlijke opvatting, of om de kerk aan de woeling der demagogie prijs te geven. Wel kwam dat streven op bij de Doopersche in geestelijken en bij de Independentisten in kerkelijken zin, maar de Gereformeerden als lichaam hebben zich steeds tegen dit loswoelen van allen vasten grondslag met hand en tand verzet. Hun standpunt was een gansch ander. Ongetwijfeld erkenden zij de noodzakelijkheid van een objectieve leiding, maar ze oordeelden, dat deze *van Christus zelf* uitging. Er was *het Woord*, en er was de verlichting en werking van *den Heiligen Geest*, en het was *de Christus*, die als Koning zijner kerk door dit zijn Woord en door den Heiligen Geest zijn geloovigen leidde en stuurde. En deze werking van den levenden Christus stelden ze niet voor als een werking, die zich bond aan kerkelijke ambtsdragers, om *middellijk*, d. i. door hen, de geloovigen te leiden, maar als een werking die naar de geloovigen *rechtstreeks* uitging en de onmiddellijke gemeenschap van elk kind van God met het Heiligdom daarboven tot stand bracht [2]). Niet alsof dit alle middellijke leiding door de Opzieners der Gemeente uitsloot. Integendeel, voor alle gezamenlijke actie was die middellijke leiding op aarde onmisbaar. Maar toch, ook zoo werkte die leiding door

---

[1]) Het zij ons vergund hier op te merken, dat de Kerk ook voor de katholieken nooit anders is geweest dan de *vergadering der geloovigen*. Alleen erkent de Katholieke Kerk te midden dier vergadering van geloovigen een gezag. Ook dit gezag noemt zij in figuurlijken zin dikwijls *Kerk*, omdat het de Kerk representeert. Hetzelfde doet Christus: »Zeg het aan de *Kerk*"; »Wie de *Kerk* niet hoort, hij zij u als een heiden en een tollenaar". Maar die figuurlijke beteekenis sluit de eigenlijke beteekenis niet uit.

[2]) Waarin verschilt dat van de Doopersche opvatting?

menschen nooit autoritair [1]). maar ontving haar zegel eerst door de overtuiging die de Heilige Geest in het hart der geloovigen wekte [2]).

Daarbij nu koesterden onze vaderen zeer stellig de illusie, dat op die wijs, evengoed als onder Rome, ja beter nog, de eenheid der geloovigen ook in hun *subjectieve* belijdenis stand zou houden. Wat Paulus aan die van Filippi schreef: »Zoovelen als wij volmaakt zijn, laat ons dit gevoelen; en indien gij iets anderszins gevoelt, ook dat zal God u openbaren; doch daartoe wij gekomen zijn, laat ons daarin naar denzelfden regel wandelen, *laat ons hetzelfde gevoelen*"; ja, zelfs wat hij aan die van Corinthe voorhield: »Ik bid u, broeders, door den naam van onzen Heere Jezus Christus, *dat gij allen hetzelfde spreekt*", — wenkte hen niet als een ideaal, maar als een zekere uitkomst, waartoe ze waanden aanstonds te zullen geraken. Het was éénzelfde waarheid, die ze allen beleden; het was éénzelfde Woord, waaruit ze allen putten; het was éénzelfde Christus, die hen allen regeerde; het was éénzelfde Heilige Geest, die hen verlichtte en leidde; hoe kon het dan anders, of ze moesten allen tot éénzelfde belijdenis komen, en die belijdenis eenparig verdedigen. Aanvankelijk kwam het dan ook niet in hen op, dat de breuke met Rome de bestaande onderlinge eenheid in belijdenis en eeredienst zou doen teloor gaan. Veeleer zou de eenheid der ware kerk, die dusver vrucht van mechanische manipulatie was geweest, nu eerst recht krachtig uitkomen en helder uitschitteren, als niet langer het gezag van een kerkvorst op aarde, maar Christus zelf van uit den hemel die eenheid in stand hield en bevestigde. Dat het tot deeling, tot splitsing zou *moeten* komen, kwam nog niet in hen op. Even beslist als eertijds Rome, *bleven* ze spreken van de *ware* kerk, en verwierpen alles wat daarbuiten stond als ketterij en secte, waarop ze dan niet aarzelden den naam van *valsche* kerk toe te passen. Ze waanden, even als de kerk dusver, niets dan het objectieve te grijpen, en doorzagen in het minst niet, hoe hun overbrengen van het zwaartepunt van de »kerkelijke ambtsdragers" op de »geloovigen", noodzakelijkerwijze een geheel nieuwe ontwikkeling moest doen geboren worden, en het *subjectieve* element in de belijdenis tot een beteekenis moest doen komen, gelijk het die tot dusver nimmer had bezeten" [3]). (*De Heraut*, 23 Sept.)

---

[1]) Dus wel middellijke leiding, maar alleen voor gezamenlijke actie, en dan een leiding zonder gezag? Hoe verschillend van den geest der H. Schrift, waar voortdurend sprake is van kudde en herders en waar uitdrukkelijk gezegd wordt: «*Gehoorzaamt uwen oversten en weest hun onderdanig; want zij waken over u als zullende rekenschap geven over uwe zielen*".

[2]) Maar als de H. Geest nu in het hart der geloovigen de overtuiging wekt, dat zij zich aan de door Hem ingestelde middellijke leiding hebben te onderwerpen, heeft dan die leiding niet eo ipso gezag?

[3]) Mij dunkt die »vaderen" hadden het nog zoo mis niet. Als men aanneemt,

De Hoogleeraar gaat voort:

»Eerst de feiten hebben hen ontnuchterd.

Deze uitdrukking is niet te sterk. Bitter gaat door alle correspondentie onzer mannen uit die dagen de droeve, aan hun hart ontscheurde klacht over de gedeeldheid van inzichten die zich openbaarde. Geen poging wordt gespaard, om, kon het, deze gedeeldheid in eenheid op te lossen. Godsdienstgesprek na godsdienstgesprek is er voor gehouden. Dagen en nachten zaten allerlei gecommitteerden saam om de eenheid in formule te vinden. Met bangheid en vreeze in het hart, werd de ééne concessie voor, de andere na gedaan. Tot men eindelijk inzag, hoe het verschil van opvatting te diep ging, en men niet meer *mocht* toegeven, en met wreede teleurstelling in het hart uiteenging. Ten slotte teekenden zich in die verschillen zekere hoofdstroomingen af; en de mannen van eenzelfde hoofdstrooming sloten zich eerst in eigen kring nauwer aaneen, toen het er op aan kwam, hun gemeenschappelijke bedding tegenover de andere hoofdstrooming te verdedigen. Wat men saam nog aan eenheid overhield, dankte men aan het doodelijk gevaar dat heel de Reformatie van Rome dreigde, en wat in West-Europa nogmaals de Gereformeerden aaneensloot, was het dubbele gevaar Spanje en het *Interim*. De Lutherschen behandelden de Gereformeerden zeer hard, en dat juist heeft de eenheid der Gereformeerden bevorderd. Wel gaven toen de Gereformeerden ook allerlei afzonderlijke belijdenisschriften uit, maar de hoofdstellingen van al deze confessies toonden toch éénheid van zin, en, saam in één bundel als *Harmonia Confessionum* uitgegeven, gaven ze aan onze vaderen recht, om, zonder dwang, op een verworven eenheid te roemen. Het Concilie van Dordrecht in 1619 zette er de kroon op. Maar hoe rijk die winste in enger kring ook was, te loochenen viel niet meer het feit, het groote feit, waarin de eens zoo schoone illusie was ondergegaan, dat de Lutherschen *naast* de Gereformeerden als kerkelijke groep waren opgetreden, en dat tal van kleinere groepen, hier, in Engeland en in Schotland, nog weer in onderscheiding van de Gereformeerden optraden; daargelaten nu nog, dat onder de Gereformeerden zelve even duidelijk uit elkaar gaande richtingen optraden. Denk slechts aan Saumur in het leerstuk der verkiezing, en kerkrechtelijk aan de Independenten".

---

dat Christus de geloovigen onmiddellijk door de voorlichting des Heiligen Geestes omtrent den waren zin der Schriften onderricht, volgt heel consequent, dat die onmiddellijke onderrichting tot gelijkvormigheid van gevoelen brengt. Kan Christus iets anders dan objectieve waarheid leeren? Waarom dan was het *noodzakelijk,* dat het subjectieve element, d. w. z. het element der *tegenstrijdigheid,* tengevolge dier onmiddellijke leiding tot een beteekenis kwam, gelijk het dusver nimmer had bezeten?

Dus wat de vaderen als noodzakelijke consequentie van hun theorie verwachtten, gebeurde niet. In plaats van eenheid van belijdenis, kwam er tegenstrijdigheid. Natuurlijk ligt nu de gevolgtrekking voor de hand, dat dan ook hun theorie niet deugde. Dr. Kuyper is echter van een ander gevoelen. Hij schrijft:

»Viel hiermee hun theorie? Ja, in zooverre zij zich hadden ingebeeld, dat uitwendige eenheid van de ééne ware kerk, zonder en buiten de Roomsche instelling van een hoogste leergezag, denkbaar was. Hun belijdenis van de kerk als »vergadering der ware Christgeloovigen", rustende op de belijdenis der uitverkiezing, had nu eenmaal aan het *subjectieve* element, door de vrijheid der conscientie, recht tot meespreken gegeven, en dit grondstuk van hun belijdenis moest met logische noodwendigheid tot splitsing van de kerk in meerdere formatiën, oftewel tot vernietiging van alle zichtbare kerkformatie als zoodanig, leiden. Het hoog-ideale standpunt door onze vaderen ingenomen, was met de koude realiteit in onverzoenlijken strijd".

Wij merken hierop aan: vooreerst dat de belijdenis van de Kerk als »vergadering der ware Christgeloovigen" volstrekt niet in zich sluit, dat alle Christgeloovigen gelijk gezag hebben in geloofszaken [1]). Vervolgens, dat niet slechts de uitwendige eenheid bij de Protestanten teloor ging, maar de inwendige evenzeer; want de uitwendige belijdenis komt uit de inwendige overtuiging voort, als ze tenminste geen huichelarij is; de inwendige overtuiging spreekt zich in de belijdenis uit. Op de derde plaats is die in- zoowel als uitwendige eenheid zeer goed buiten de instelling van een hoogste leergezag op aarde *denkbaar*. Als inderdaad Christus zelf onmiddellijk de ware geloovigen leeraarde en verlichtte, gelijk de Protestanten beweren, zouden zij zonder twijfel niet alleen inwendig maar ook uitwendig één zijn gebleven in belijdenis. Dat zij die eenheid missen en in geloofsbelijdenis en overtuiging zoo vaak lijnrecht tegenover elkander staan, bewijst

---

[1]) Bestond er soms ten tijde der Apostelen geen Kerk? Welnu, de Hoogleeraar zal toch wel toegeven, dat alle geloovigen niet hetzelfde gezag bezaten als de Apostelen. Als derhalve de definitie: »vergadering der ware Christgeloovigen" alle leergezag uitsluit, dan bestond er ten tijde der Apostelen geen Kerk.

dat zij het ware middel der eenheid en dus ook der waarheid — want de waarheid is één — hebben verworpen. Dat het subjectieve element, hetwelk zich liet gelden, splitsing van overtuiging teweegbracht, bewijst, dat dit subjectieve element niet geleid werd door de verlichting des Heiligen Geestes, die geen geest van tegenspraak is. Als het standpunt, door de Reformatoren ingenomen, met de koude realiteit in onverzoenlijken strijd was, bewijst zulks op afdoende wijze, dat dit standpunt niet deugde. Waarheid kan nu eenmaal niet tegenover waarheid staan. Dat de Reformatoren elkander in geloofszaken lijnrecht tegenspraken, bewijst eenvoudig, dat zij niet door den Leermeester der waarheid geleid werden. Dit afdoend en vernietigend argument tegen het Protestantisme tracht de Hoogleeraar even met een paar woorden te ontzenuwen. Ondanks die tegenstrijdigheid van opinie, ondanks die lijnrechte tegenspraak, was toch de verlichting des H. Geestes daar. De verschillende tegenstrijdige belijdenissen kwamen tegelijk onder voorlichting des H. Geestes tot stand. Hooren · wij, hoe de Hoogleeraar dit hoofdpunt van zijn betoog zoo even in het voorbijgaan met een enkel woord verklaart en opheldert:

»Zeker, de waarheid is één, en het Woord één, en één de verlichting van den Heiligen Geest, maar als het er nu aan toekomt, om in het subjectief bewustzijn deze waarheid op te nemen, en ze in een eigen menschelijk woord uit te spreken, dan breekt de ééne lichtstraal in haar veelheid van tinten, en bloeit het uitgestrooide zaad op, niet in een bed van één enkele bloemsoort, maar in een rijke variatie van bloemgewas, wier eenheid in de *harmonie*, en niet langer in de gelijksoortigheid noch in de gelijkvormigheid ligt".

De Hoogleeraar had beter gedaan met hier zonder beelden te spreken. Hij moet verklaren, hoe personen, die elkander lijnrecht tegenspreken, niettemin allen de waarheid hebben, niettemin allen geleid worden door de verlichting des H. Geestes. Dit wordt niet verklaard door de vergelijking van de ééne lichtstraal, die breekt in veelheid van tinten, evenmin door die van uitgestrooid zaad, dat niet in een bed van een enkele bloemsoort, maar in rijke variatie van bloemgewas opbloeit.

Trouwens, dit zaad moet dan toch ongetwijfeld van verschillende en niet van een enkele soort wezen. Ook beweert niemand, dat er maar ééne waarheid geopenbaard is, en dat de schat der openbaring niet zeer vele en zeer verscheiden en uiteenloopende waarheden bevat, die onderling moeten harmonieeren. De Hoogleeraar had dus eenvoudig moeten schrijven: Ziet ge? De waarheid is één, en ook het Woord is één, en één de verlichting des H. Geestes; maar als het er nu aan toekomt om in het subjectief bewustzijn die waarheid op te nemen en in een eigen menschelijk woord uit te spreken (dat wil met andere woorden zeggen: als het er op aankomt die ééne waarheid te *kennen* en te belijden), dan wordt het heelemaal anders, dan verdeelt zich de waarheid. Niet in dien zin, dat de eene er dit, de andere iets anders van vat, maar zóó, dat waarheid tegenover waarheid komt te staan. Tengevolge van de ééne verlichting des H. Geestes, begint men hetzelfde woord Gods in geheel tegenovergestelden zin te verklaren. Als bijv. God in zijn woord bedoeld heeft te openbaren, dat Christus in het avondmaal wezenlijk en waarachtig met ziel en lichaam, met godheid en menschheid, zelfstandig tegenwoordig is, neemt de een onder voorlichting des H. Geestes dit aan, maar een ander spreekt dit onder dezelfde voorlichting des H. Geestes vierkant tegen.

Zoo had de Hoogleeraar duidelijk gesproken, maar dan had hijzelf en iedereen aanstonds begrepen, dat zijn bewering een ongerijmdheid is, in strijd met de eerste wet van ons menschelijk denken, en dat hier geen sprake kan zijn van eene eenheid, die in de *harmonie* der waarheden bestaat.

De Hoogleeraar laat op de aangehaalde woorden onmiddellijk volgen:

»En deze harmonie is dan iets heerlijks, iets haast te schoon voor deze aarde: en het is alleen onder bijzonder gunstige omstandigheden, dat het schoon dier harmonie in Christus kerk te genieten valt. Druk en vervolging zijn daartoe 's Heeren zendboden. Toen onze vaderen te vuur en te zwaard vervolgd werden, en voor zich en hun kinderen op lijfsbehoud bedacht hadden te zijn, toen heeft de angst en de vertwijfeling de broederen doen aaneensluiten met een innigheid, die den sectegeest tijdelijk bezwoer. En ook, toen de beker des lijdens

hun zoo ten boorde toe vol aan de lippen werd gezet, toen is hun vroomheid zoo innig, hun geloofsmoed zoo veerkrachtig, hun leven nabij God zoo nauw en teeder geweest, dat de werking van den Heiligen Geest de booze werking van zelfzucht en eigen zin ten onder hield. Geschillen en verschillen kwamen ook toen wel op, maar de vervolging oefende nog sterker haar saambindende kracht, en door federatieve saambinding, is toen voor een oogenblik een harmonie bereikt, gelijk men die nauwlijks zelve had durven hopen".

Men gelooft hier waarlijk zijn oogen niet. Is hier Dr. Kuyper aan het woord, dat scherpzinnig vernuft, de man, zoo bij uitstek bedeeld met de gave des woords en die zijne gedachten steeds zoo helder weet uit te drukken?

Wat een verwarring van denkbeelden in de aangehaalde regelen!

De Hoogleeraar moet verklaren, hoe tegenstrijdige belijdenissen te gelijk uitdrukking, vorm kunnen zijn van één geopenbaarde waarheid. Hiervoor bedient hij zich van vergelijkingen: gelijk de ééne lichtstraal zich verdeelt in veelheid van tinten, en gelijk het ééne zaad opschiet in rijke verscheidenheid van kleuren, zoo verdeelt zich ook de ééne waarheid, als zij in het subjectief bewustzijn opgenomen, m. a. w. *gekend* wordt. Zij openbaart zich dan in rijke verscheidenheid, wier eenheid in de harmonie en niet langer in de gelijksoortigheid of gelijkvormigheid ligt. De Hoogleeraar heeft het dus over de harmonie der *waarheid;* en hij moest aantoonen, dat die harmonie der waarheid kan gevonden worden in *tegenstrijdige* christelijke belijdenissen. Nu is toch wel moeilijk vol te houden, dat belijdenissen, die elkander vlakweg tegenspreken, *harmonieeren*. Wat doet de Hoogleeraar nu? Hij springt ongemerkt van de harmonie der *waarheid* over op de harmonie van *personen*, die *ondanks* de tegenstrijdigheid hunner opiniën, zich verstaan omtrent een of ander bijzonder na te streven doel; dezelfde harmonie, die bestaat tusschen personen van de meest uiteenloopende richtingen, bijv. bij een verkiezing. Ofschoon de zoogenaamde Hervormden van den aanvang af in godsdienstige belijdenis vlakweg tegenover elkander stonden, hebben zij zich uit nood een tijdlang aaneengesloten in den strijd tegen Rome. »Geschillen en verschillen kwamen

ook toen wel op — zegt de Hoogleeraar — maar de vervolging oefende nog sterker haar saambindende kracht, en door *federatieve* [wij onderstrepen] saambinding is toen voor een oogenblik een harmonie bereikt, gelijk men die nauwlijks zelve had durven hopen".

Zonder twijfel, *die* harmonie, die federatieve harmonie is bereikt en wordt nog voortdurend bereikt in den strijd tegen Rome. Dan reiken vaak de godzaligste belijders aan de grofste atheïsten broederlijk de vriendenhand. Maar eilieve, is dat nu de harmonie der *waarheid*? Edoch hierover alleen gaat de kwestie, hierop slaan de woorden »*deze* harmonie", waarmede de aangehaalde volzinnen beginnen.

Nog aan een andere verwarring maakt Dr. Kuyper zich in de boven aangehaalde woorden schuldig. De Hoogleeraar zegt: de waarheid is één, maar als zij wordt opgenomen in het subjectief zelfbewustzijn, verdeelt zij zich. Is dit juist? Men bedenke, dat het hier gaat over *geopenbaarde waarheid.*

Wat wil zeggen: *de waarheid is één?* De gewone beteekenis dezer uitdrukking is, dat tegenstrijdige stellingen niet te gelijk waar kunnen zijn. In dien zin is en blijft de waarheid *altijd* één en kan zij zich nooit verdeelen. Dit axioom, hetwelk de hoofd- en grondwaarheid is van alle denken, werpt de stelling van Dr. Kuyper, dat tegenstrijdige belijdenissen te gelijk uitdrukking, vorm kunnen zijn van ééne geopenbaarde waarheid, en tevens alle bewijzen, die hij hiervoor tracht aan te voeren, met één slag omver.

Doch Dr. Kuyper schuift voor dit axioom ongemerkt een geheel ander beginsel, dat denzelfden klank, maar een geheel andere beteekenis heeft, in de plaats. De uitdrukking: de waarheid is één, kan nl. óók beteekenen: de waarheid is *eénig*, d. w. z.: er zijn niet *meerdere* waarheden, maar er is slechts *één enkele* waarheid, in tegenstelling van: de waarheid is *veelvoudig*. In dezen laatsten zin is de uitdrukking: de waarheid is één, alleen van toepassing op de waarheid, gelijk ze in God is. De waarheid is de overeenkomst van het begrip met het gekende voorwerp. Maar de *kennis*, die God van zich zelf heeft, is identiek met zijn wezen.

Hierom is de waarheid in God één en oneindig. Maar dit geldt niet voor de eindige, en dus ook niet voor de *geopenbaarde* waarheid. Zoodra die ééne, oneindige Waarheid zich *openbaart* in het eindige, ontstaat er uit den aard der zaak veelvormige of veelvoudige waarheid.

Ziehier nu het sophisme van Dr. Kuyper. Hij past wat alleen geldt van de oneindige waarheid, gelijk ze in God is, toe op de geopenbaarde waarheid en in het algemeen op *alle* waarheid. Bovendien verwart hij *pluriformiteit* met *tegenstrijdigheid*, en redeneert dan: de waarheid is één, maar als ze in het subjectief bewustzijn wordt opgenomen, verdeelt ze zich en wordt pluriform. Ergo kunnen tegenstrijdige opvattingen te gelijk uitdrukking, vorm zijn van ééne waarheid.

Van deze redeneering deugt eenvoudig niets. Zij wemelt van onjuistheden. Vooreerst stelt Dr. Kuyper het voor, alsof de geopenbaarde waarheid eerst afzonderlijk bestaat als een eenheid, en *daarna* in een subjectief bewustzijn wordt opgenomen en zich daar verdeelt. Maar dit is ten eenemale onjuist. De geopenbaarde waarheid is *per se* minstens in één subjectief bewustzijn opgenomen. Zonder dat bestaat geen geopenbaarde waarheid. De openbaring kwam tot stand doordat een of meerdere personen verstonden — of, gelijk Dr. Kuyper het uitdrukt, in hun subjectief bewustzijn opnamen, wat God hun wilde mededeelen. Onder voorlichting des H. Geestes vormden zij zich juiste oordeelen omtrent de goddelijke zaken, die hun werden geopenbaard. De samenvatting dier juiste oordeelen, wordt collectief *de* geopenbaarde waarheid genoemd. In dien zin is dus de geopenbaarde waarheid volstrekt niet één, maar zeer verscheiden. Het geheel der geopenbaarde waarheden is legio [1]). En die ver-

[1]) De geopenbaarde waarheden vormen zonder twijfel te zamen een welgeordend stelsel (vgl. bl. 212). Maar het is niet noodig, dat wij dit stelsel als stelsel in zijn geheel vatten. Dat stelsel als stelsel is ons niet geopenbaard. Ons zijn alleen stuk voor stuk de waarheden geopenbaard, die het stelsel vormen. Dat stelsel als stelsel te kennen, is de taak der theologische wetenschap; zaak van het geloof is, de afzonderlijke waarheden in dien zin te gelooven en te belijden, als God ze geopenbaard heeft. Hiervoor is onze beperktheid geen beletsel en zulks is tevens een conditio sine qua non om het geopenbaarde *stelsel* te kennen.

scheidenheid, of wil men, pluriformiteit begint niet pas als *wij* de geopenbaarde waarheid in *ons* subjectief bewustzijn opnemen; de geopenbaarde waarheid is *per se* pluriform, is *per se* gedeeld. Maar die pluriformiteit is heel iets anders dan hetgeen Dr. Kuyper er door verstaat. De Hoogleeraar vereenzelvigt die pluriformiteit met *tegenstrijdigheid.* Hij beweert dat ééne geopenbaarde waarheid ten gevolge der subjectieve opname *tegenstrijdige* vormen kan aannemen. Maar die bewering is absoluut valsch. Wanneer nemen wij de geopenbaarde waarheid in ons subjectief bewustzijn op? Antwoord: als en voor zoover wij onder voorlichting des H. Geestes omtrent goddelijke dingen oordeelen vormen, conform aan die der onmiddellijk door God onderrichte personen.

De een moge méér van de geopenbaarde waarheid in zich opnemen dan de ander, m. a. w. de een moge meer juiste oordeelen over de goddelijke dingen vormen dan de ander, de een moge *iets anders* opvatten dan de ander, maar de een mag *hetzelfde* niet anders opvatten dan de ander [1]).

---

1) In dien eersten zin kan de door ons gekende waarheid tengevolge onzer subjectiviteit *relatief* zijn, maar niet in den laatsten zin; m. a. w. de *kennis* der waarheid laat relativiteit toe, maar niet de *waarheid* der kennis. Dr. Kuyper verwart deze twee dingen. Om de relativiteit der waarheid te bewijzen, bewijst hij de relativiteit der kennis. Een sterk voorbeeld hiervan levert hij in *De Heraut* van 17 Juni 1900: »Jesaja — zoo schrijft hij daar — zag anders en klaarder dan Amos. Paulus zag anders en klaarder dan Jacobus". Wij antwoorden hierop: *transeat*, maar Jesaja zag niets in *strijd* met Amos, en Paulus zag niets tegenstrijdig aan Jacobus. Hij zag *iets* anders, maar niet *hetzelfde* anders. Wat voor Paulus ja was, was voor Jacobus geen neen. Hierover alleen gaat de kwestie.

Aan een gelijke verwarring maakt de Hoogleeraar zich schuldig in het nummer van 24 Juni. Om het relatief karakter der waarheid te bewijzen geeft hij het volgend voorbeeld:

«Neem een notenboom, en denk u nu, in verband met dien boom, zeven personen. Numero één is een amechtige, die *schaduw* zoekt. Numero twee is een *houthakker*, die kijkt naar den besten boom om te vellen. Numero drie is een boomkweeker, die *stekken* wil. Numero vier is een student, die *botanische studiën* maakt. Numero vijf is een jonge schilderes, die een *boom-effect* opspeurt. Numero zes is een jongen, die loert of er ook een *vogelnestje* in de takken zit. En numero zeven is de practische mensch, die ziet of er ook wat van den boom *te plukken valt.*

»Die zeven personen turen nu allen op denzelfden boom, maar ze gluren er

Slechts dan en slechts in zooverre heeft of kent men geopenbaarde waarheid, als onze oordeelen over de goddelijke dingen met de eertijds onmiddellijk door God veroorzaakte kennis stroken. In de wijze van uitdrukking moge verschil bestaan, maar in den zin moet overeenkomst zijn, of de waarheid is er niet [1]). Maar, zoo vragen wij, zou nu in twee of meerdere stellingen, die elkander tegenspreken, te gelijk die conformiteit kunnen gevonden worden? Natuurlijk neen; want de eerste wet der logica is, dat twee dingen, die *onderling* niet overeenkomen, ook niet te gelijk met een derde kunnen overeenkomen. Alleen in dien zin is de geopenbaarde waarheid,

---

op elk met een eigen oog, en achter dat oog met een eigen hart, en in dat hart met een eigen bedoelen. Maar al richten ze nu allen hun oog op dien éénen zelfden boom, toch zien ze elk voor zich iets anders, zonder dat van een van hen kan gezegd worden, dat wat hij ziet onwaar is. De schaduw is er. Het hout zit in den stam. Het is een plantaardig organisme. Er zit een schoonheidseffect in. Best mogelijk dat er een vogelnestje in zit. En evenzoo, dat er te plukken valt van de takken".

En hij laat er op volgen:

»Ziedaar nu (en er ware nog o, zooveel bij te voegen) de subjectief-verschillende gewaarwordingen, die éénzelfde noteboom kan wekken, de uiteenloopende indrukken, die hij kan geven. Doch volgt hier nu uit, dat, wat de één ziet *niet* waar is, omdat de ander het anders ziet? Of ook, dat, wie het anders ziet, onwaar ziet, omdat hij het niet ziet gelijk ik het zie?"

Wat de Hoogleeraar hier zegt, is zeer waar en zeer geestig ook, doch het bewijst zijn stelling niet. Dan alleen zou iets bewezen worden, als de verschillende personen hier *tegenstrijdig* aan elkander en niettemin allen tegelijk *waar* zagen. In dat »*anders* zien" zit hier het sophisme. Allen beschouwen één en denzelfden boom, maar niet *hetzelfde* in denzelfden boom. Hierom ziet elk *iets* anders; maar niet *hetzelfde* anders.

[1]) Zeer opmerkelijk geeft de Hoogleeraar in *De Heraut* van 24 Dec. 1899 de volgende definitie van de geopenbaarde Waarheid: »De Waarheid met groote W is het *juiste* inzicht in hetgeen ons op bijzondere wijze omtrent een deel der dingen geopenbaard is". En hij laat er onmiddellijk op volgen: »Wat de gemeente kent en belijdt is »de Waarheid", en wat zij belijdt is niet die Waarheid zelve, maar haar inzicht in de waarheid". Tot zoover Dr. Kuyper.

M. a. w.: de geopenbaarde waarheid is het *juiste* inzicht enz. Maar wat de gemeente belijdt, is niet het *juiste* inzicht, maar *haar* inzicht. Ik vraag hier: is dat «*haar* inzicht" het juiste of niet? Is het 't *juiste*, waartoe dan die distinctie tusschen het *juiste* inzicht en *haar* inzicht? Is het niet het juiste, dan belijdt de gemeente ook de waarheid niet; immers volgens Dr. Kuypers eigen verklaring is de Waarheid met groote W het *juiste* inzicht.

gelijk alle waarheid, onverbiddelijk één. Hierom sluit de pluriformiteit der geopenbaarde waarheid alle tegenstrijdigheid uit. De geopenbaarde waarheden, of — wat hetzelfde is — de ware opvattingen van de geopenbaarde waarheden, moeten gelijk alle ware opvattingen, die men zich van eenzelfde object van kennis formuleert, onderling harmonieeren, en men versta ons wel: de *waarheden* moeten harmonieeren; of de *personen*, *die* verscheidene meeningen huldigen, harmonieeren, doet niets ter zake. Doch, gelijk we straks zagen, Dr. Kuyper schuift zeer behendig de harmonie der personen voor de harmonie der waarheden in de plaats. Doch zelfs deze harmonie hield geen stand.

»Maar dit hield geen stand. Toen de vervolging ten einde liep, verslapte de broederband, het leven met God verloor aan innigheid, en van die ure af hernam de ontbindende en splijtende en splitsende kracht haar volle werking. En dat is nog zoo. Ook onder ons. Tusschen natiën en natiën. Tusschen werelddeelen en werelddeelen. In den boezem van eenzelfde natie tusschen groepen en groepen. En zelfs in een groep, zoo hecht vereenigd als die der Gereformeerden ten onzent thans is, komen gedurig toch weer wrijvingen en botsingen op, die, zoo er geen macht des gebeds en der liefde voor God opging, straks opnieuw tot scheuring leiden zou. In zulk een toestand nu, gelijk die deels naar Gods scheppingsordinantie, deels als vrucht der historie, deels door onze zonde werd en is, buiten de ware kerk, over heel deze aarde en onder alle volk, een iegelijk te willen sluiten, die niet met ons hetzelfde gevoelt, denkt en belijdt, is kortweg de volstrekte ongerijmdheid. De kerk staat nu eenmaal in haar deelen voor ons".

Ziedaar nu een nieuw bewijs voor Dr. Kuypers stelling, dat tegenstrijdige belijdenissen te gelijk waar kunnen zijn. De scheuringen, het contradictorische der belijdenissen wordt erkend. Maar ze worden terloops, althans gedeeltelijk, op rekening van Gods scheppingsordinantie en — wat niets zegt — op die der historie gezet, en dan wordt gevraagd: is het nu niet ongerijmd bij zooveel verdeeldheid te durven beweren: ik alleen heb de waarheid?

Derhalve, omdat de Kerk (lees: de Protestantsche kerken) nu gedeeld voor ons staat, met aan elkander tegenovergestelde belijdenissen, is het ongerijmd te zeggen: wij alleen hebben

de waarheid, is het ongerijmd de eenheid der waarheid vol te houden? m. a. w. de onmogelijkheid dat tegenstrijdige stellingen te gelijk waar kunnen zijn? Een fraaie manier van argumenteeren.

Maar dit ter zijde gelaten, staat *de* Kerk inderdaad gedeeld voor ons? Er staan verschillende kerken voor ons, die zich alle aandienen als christelijke, m. a. w. als belijdende de geopenbaarde waarheid van Christus, en niettemin elkander op verschillende en zeer voorname punten beslist tegenspreken. Maar tegenover die verschillende kerken staat ééne kerk, die meer belijders telt dan al die verschillende elkaar weersprekende kerken te zamen, een kerk die alle volkeren der aarde omvat, een kerk, die zich aansluit bij alle vroegere eeuwen, maar een kerk overal en altijd één van belijdenis. Telt alleen *die* kerk niet meê? Zou het zelfs zoo ongerijmd zijn te beweren, dat die kerk alleen de ware Kerk was? Zonder twijfel, als men buiten *die* kerk staat en aan iedereen het recht toekent, belijdenissen te formuleeren volgens zijn individueele disposities, dan is het »kortweg de volstrekte ongerijmdheid, een ieder, die niet met ons hetzelfde gevoelt, denkt en belijdt, buiten de ware Kerk te sluiten", en te meenen, dat alleen het groepje waartoe men behoort, *de* waarheid heeft, te meer als men dat groepje zelf op meerdere punten ziet wisselen van belijdenis. Maar als men vasthoudt, gelijk het behoort, dat de geopenbaarde waarheid één en onveranderlijk is, en dat die kerk alleen de ware is, welke die ééne en onveranderlijke geopenbaarde waarheid belijdt, dan is het volstrekt niet ongerijmd, maar zeer consequent en zeer logisch, ja alleen logisch, te beweren, dat die kerk alleen de ware is, welke het volstrekt noodzakelijk karakter der waarheid nl. de eenheid en onveranderlijkheid bezit.

Hadden wij ongelijk te beweren, dat de Hoogleeraar slechts uit nood het goed recht van de pluriformiteit der kerken verdedigt? De eenige logische redeneering zou zijn. De waarheid is één, d. w. z. tegenovergestelde meeningen omtrent dezelfde zaak kunnen niet te gelijk waar zijn. Maar alleen de Katholieke Kerk heeft de eenheid. Derhalve kan bij haar alleen de

waarheid zijn. In plaats hiervan redeneert Dr. Kuyper. Het Protestantisme is verdeeld. Maar ik wil, dat het Protestantisme waar zij. Ergo de waarheid is verdeeld, d. w. z. waarheid kan zich uitdrukken in vormen, die elkander tegenspreken.

Deze onhoudbare stelling wordt nu verder toegelicht en door bewijzen gestaafd. Op de eerste plaats wordt getracht haar in overeenstemming te brengen met de H. Schrift:

»Pluriformiteit is naar onze vaste overtuiging een phase van ontwikkeling waartoe ook de kerk van Christus in het zichtbare *moest* komen [1]).

Werpt men ons nu tegen, dat die veelvormigheid van kerk naast kerk toch in het Nieuwe Testament geen steun vindt, eer daarin weersproken wordt, zoo zijn we bereid ook die bedenking onder de oogen te zien. En dan zij al aanstonds opgemerkt, dat elke plant die zich later in vele stengels splitst, toch in den aanvang één is, en dat er op dien grond niets onnatuurlijks in ligt, dat ook de kerk in haar eerste opkomen nog niet in haar onderscheidene stengels kon uiteengaan".

Op dien grond, welken de Hoogleeraar hier aangeeft, is er volstrekt niets onnatuurlijks in, dat de eene kerk zich later in meerdere kerken verdeelde, doch het is maar de vraag of die meerdere kerken met tegenovergestelde belijdenissen, aan stengels van één en dezelfde plant gelijk zijn. Ofschoon een plant, die in den aanvang één is, zich later in meerdere stengels kan verdeelen, toch kan nooit waarheid tegenover waarheid en dus evenmin ware belijdenis tegenover ware belijdenis, ware Kerk tegenover ware Kerk komen te staan. Die mogelijkheid wordt niet alleen door de gezonde rede, maar ook door de H. Schrift zoo absoluut mogelijk uitgesloten. Waarom werkt de Hoogleeraar, waar het zoo kritieke punten geldt, toch zoo voortdurend met vergelijkingen?

---

1) Wanneer men pluriformiteit verstaat in den zin van Dr. Kuyper, nemen ook wij aan, dat zij *moest* komen, doch in denzelfden zin waarin Christus zeide: »*Necesse est ut scandala veniant*", en de H. Paulus: »*Oportet hæreses esse*". Als men let op de gesteldheid der menschen, zeker dan *moet* dwaling en hiermede verdeeldheid komen; maar dit bewijst het *goed recht* der dwaling niet. Dat aanleg, geaardheid, afstamming enz. veel kunnen bijdragen om verschil van meening omtrent eenzelfde waarheid te doen ontstaan, ontkennen we niet; we ontkennen alleen, dat de tegenstrijdige opvattingen zoo ontstaan tegelijk *waar* kunnen zijn.

Dr. Kuyper heeft nog andere antwoorden gereed, om zijn zienswijze aangaande de pluriformiteit der waarheid staande te houden:

»In de tweede plaats, dat elke brief van Paulus slechts aan één enkele kerk van ééne stad of aan ééne landskerk gericht is, en alzoo aan menschen die in gelijke conditie verkeerden, terwijl de eenige splitsing die destijds dreigde, en die aan de Joodsche traditie hing, uit den aard der zaak op het verleden zag, en zich in de kerk niet kon bestendigen noch mocht voortzetten".

Hierop merken we aan: 1°. dat de eenheid der waarheid niet uitsluitend berust op verklaringen van Paulus; 2°. dat de H. Paulus, hij moge dan *elk* zijner brieven aan personen van een zelfde of gelijke conditie hebben geschreven, toch in ieder geval meerdere brieven heeft geschreven, en dat die meerdere brieven aan personengroepen van zeer verschillende conditie gericht waren, gelijk de Hoogleeraar straks zelf zal verzekeren; 3°. dat de eenige splitsing die volgens den Hoogleeraar destijds dreigde, zoo sterk mogelijk door den Apostel wordt gegispt; 4°. dat het hier een opvatting gold, die opkwam uit de historie, uit de nawerking van het verleden, uit het ideaal der joden enz. Juist deze opvatting wordt uitdrukkelijk door Paulus bestreden. Dit druischt zoo sterk mogelijk tegen de zienswijze van Dr. Kuyper in. De Hoogleeraar verdedigde, gelijk we boven zagen, uitdrukkelijk de stelling, dat onze opvatting van de openbaring zich noodzakelijk verdeelt naargelang onzer grondovertuiging, en dat die grondovertuiging saamhangt met onze historie, met de nawerking van ons verleden, met ons ideaal enz. Hij voegt er bij, dat die grondovertuiging zoo min uit een wetenschappelijk man kan verdwijnen als een paard een koe of een beuk een eik kan worden.

De Hoogleeraar schrijft verder:

»De geloovigen aan wie Paulus schrijft, zijn van ééne periode, deelgenooten eener zelfde ontwikkeling, levende onder één Rijksbewind. En in de derde plaats omvat het Nieuwe Testament weinig meer dan één halve eeuw levens der kerk na Christus' hemelvaart.

De aanmaning om hetzelfde te gevoelen en hetzelfde te spreken, wordt gericht niet tot *alle* kerken saam, maar tot één enkele kerk (die van Filippi), voor wie dit ook nu nog als regel geldt".

De geloovigen, aan wie Paulus schrijft, mogen van één periode zijn geweest en van eenzelfde ontwikkeling en levende onder één rijksbewind, maar ze waren alles behalve van gelijke *geaardheid*, van gelijk *ras*, van gelijken *aanleg*, hadden alles behalve een gelijke *historie*, een gelijke *nawerking* van het verleden enz., alle invloeden, die, gelijk de Hoogleeraar beweert, ten zeerste inwerken op de vorming onzer grondovertuiging, waarmede (eveneens volgens den Hoogleeraar) onze opvatting van de openbaring samenhangt. Maar toch verkondigt Paulus aan al die verschillende christenvolkeren *dezelfde* waarheid, toch is er in zijn brieven volstrekt geen tegenspraak.

De bewering van den Hoogleeraar, dat de vermaning des Apostels hetzelfde te gevoelen, alleen gold voor de geloovigen van Filippi en voor hen nog geldt, maar niet voor de andere Christgeloovigen, vinden we in één woord armzalig. Op die wijze kan men heel de christelijke zedenwet wegredeneeren. Laten we aan dit argument geen woorden verspillen. Het spijt ons het te moeten aanhalen, niet het minst voor Dr. Kuyper zelven.

Hooren wij hem verder:

»De verschillen die in de kerk van Corinthe uitbraken, waren persoonlijke differentiën zonder hooger beteekenis en werden evenzoo in ééne en dezelfde gemeente bestraft. Daarentegen blijkt uit niets, dat de apostelen eenige maatregelen genomen hebben, om, na hun heengaan, de zichtbare eenheid van alle kerken te waarborgen. Ze hebben geen plaatsvervangers ingesteld, noch ook is een spoor te ontdekken, dat zij een college in het leven hebben geroepen, om de eenheid van alle kerken in het zichtbare voor de toekomst te verzekeren. Ze hebben blijkbaar de eenheid in het geestelijke niet in de ééne uitwendige organisatie gezocht. Eénig teeken van aller saamhoorigheid bleef het Sacrament van den Heiligen Doop, gelijk het dit nu nog is".

Of de Apostelen maatregelen genomen hebben, om na hun heengaan de zichtbare eenheid van alle kerken te waarborgen,

bespreken wij thans niet. Ook of de Apostelen de eenheid in het geestelijk in de ééne uitwendige organisatie hebben gezocht, laten we in het midden. Dit is buiten de kwestie en betreft slechts het *middel* van eenheid. Wat de eenheid van leer zelve betreft, feit is, dat de Apostelen iedere belijdenis tegenstrijdig aan de hunne veroordeelden als *ketterij*. Laat het sacrament des doopsels het eenig *teeken* geweest zijn van aller saamhoorigheid; die saamhoorigheid *zelve* bestond in de gelijkvormigheid van belijdenis. Contradictorische *ware* belijdenissen waren aan de Apostelen onbekend. Hierover alleen gaat de kwestie.

De Hoogleeraar gaat voort:

»En hier staat tegenover, dat zelfs Paulus de uiteenzetting der waarheid heel anders inkleedt, als hij schrijft aan die van Rome, dan waar hij schrijft aan die van Epheze of Corinthe. Voor die van Rome, voor wie de iustitia, het rechtsbewustzijn, het één en alles was, wordt het geheele Evangelie in het kader der »gerechtigheid" gezet. Voor die van Epheze, meer aan wijsgeerige beschouwing gewoon, treedt Paulus in dieper uiteenzetting van wat uit Gods raad voortvloeit. Zelfs geeft Paulus van dit zich aanpassen aan het leven deze pertinente verklaring: »Want waar ik van allen vrij was, heb ik mijzelven allen dienstbaar gemaakt, opdat ik er meer zoude winnen. En ik ben den Joden geworden als een Jood, opdat ik de Joden winnen zoude; dengenen, die zonder de wet zijn, ben ik geworden als zonder de wet zijnde, opdat ik degenen die zonder de wet zijn, winnen zoude. Ik ben den zwakken geworden als een zwakke, opdat ik de zwakken winnen zoude; allen ben ik alles geworden, opdat ik immers eenigen behouden zoude".

Een hoogst opmerkelijke uitspraak, waarin het denkbeeld der pluriformiteit gefundeerd ligt. Bovendien weet men, hoe hij de ééne maal zijn helper niet wil laten besnijden, de ander maal de besnijdenis zelf wil. En *last not least*, hoe zijn houding te Jerusalem metterdaad aanmerkelijk verschilde van wat hij staande hield tegenover de kerk van Galate. Geven we dus volmondig toe, dat er van kerk *naast* kerk in het Nieuwe Testament nog geen spoor te ontdekken valt, alsmede dat de eenheid van Christus' kerk dogmatisch gedurig op den voorgrond treedt, uit niets blijkt dat eenvormige organisatie van alle kerken voor alle eeuwen bedoeld is. Veeleer zijn de sporen duidelijk aanwezig, die toonen, dat de uiting van het leven der kerk verschillen moet naar gelang van den kring waarin ze optreedt".

Waren de geloovigen, aan wie Paulus schreef, straks van gelijke conditie, thans blijken ze van zeer uiteenloopende richting te zijn geweest. Wat de Hoogleeraar echter hier van den H. Paulus zegt, snijdt geen hout. De Hoogleeraar moet bewijzen, dat tegenstrijdige confessiën te gelijk recht van bestaan kunnen hebben, te gelijk uitdrukking, vorm kunnen zijn van ééne geopenbaarde waarheid. Dit wordt geenszins bewezen door het feit, dat de H. Paulus de waarheid voor het eene volk in een anderen vorm kleedt dan voor het andere, of voor verschillende volkeren, naar gelang der verschillende behoeften, een ander punt van geopenbaarde waarheid behandelt, of zich in de toelichting van verschillende bewijzen bedient, of een andere leermethode volgt. Dit alles is geheel buiten de kwestie. Alleen dan zou iets bewezen worden, als de heilige Paulus aan de verschillende volkeren tegenstrijdige, elkaar wedersprekende leerstellingen verkondigde. Maar hiervan geen spoor, noch bij den H. Paulus noch bij een anderen heiligen schrijver. De feiten uit het leven van Paulus, waarmede de Hoogleeraar dit *laatste* zoekt te bewijzen, missen alle kracht. Paulus heeft in zijn brief aan de Galaten alleen de *verplichting* der Joodsche ceremonieel-wet bestreden, maar geenszins het *geoorloofde* om zich in sommige gevallen om wettige redenen naar het Joodsche ceremoniëel te voegen. Zijn gedrag te Jerusalem of tegenover Titus streed dan ook in het minst niet met zijne leerstellingen in zijn brief aan de Galaten, evenmin als zijne verklaring in I Corinth. IX.

In de laatste der aangehaalde regelen verliest de Hoogleeraar opnieuw de *status quæstionis* uit het oog. In plaats van te bewijzen wat hij bewijzen moet, dat ééne waarheid verschillende elkander wedersprekende vormen kan hebben, gaat hij aantoonen, dat de *uiting* van het leven der Kerk verschillen moet, naar gelang van den kring, waarin ze optreedt, m. a. w. dat de *toepassing* van de waarheid op het leven verschillend is. Dit laatste nu geven we gaarne toe, maar dit is hier de vraag niet. De vraag is thans alleen: of meerdere elkaar wedersprekende belijdenissen, te gelijk vormen, uitdrukkingen van ééne waarheid zijn; niet, of eenzelfde overtuiging

zich op verschillende wijzen kan en zal uiten in het leven. De Hoogleeraar, in zijn verwarring van *leven* der kerk met *leer* der kerk voortgaande, schrijft verder:

»Dit nl. dat het leven der kerk verschillen moet naar gelang den kring waarin ze optreedt zou niet zoo zijn, indien een kerk, volgens het Nieuwe Testament, een clericaal instituut was, waar de geloovigen slechts als aanhangsel bijkomen. Dan toch zou het best mogelijk zijn, aan dit clericale instituut voor alle landen en alle eeuwen een vasten, gelijkmatigen vorm te geven, en met den verschillenden landaard, ontwikkelingsgraad en geestelijke bestaanswijs der geloovigen niet te rekenen. Rome's hiërarchie is dan ook consequent uit die overleggingen opgesproten. Wil men de eenheid der wereldkerk voor alle landen en tijden, dan moet ge haar inrichten gelijk Rome dit deed. Staat daarentegen vast, dat volgens het Nieuwe Testament niet het clericale instituut, maar *de geloovigen* zelven de Kerk vormen, dan komt de zaak heel anders te staan. Dan toch is eenheid van optreden en gelijkvormigheid van verschijning alleen mogelijk, zoolang de geloovigen van een zelfde soort zijn, op een zelfden trap van confessioneele ontwikkeling staan, en een gelijksoortige geestelijke dispositie hebben".

Laten we beginnen met ten derden male te protesteeren tegen de bewering van den Hoogleeraar, dat bij de katholieken alleen het clericale instituut en niet de *geloovigen* de Kerk vormen. Kunnen dan in een instituut of vergadering, waarin een gezag is, geen verdere leden zijn? Verder zouden wij het zeer betwijfelen, of alleen tengevolge van eene eenheid van bestuur, gelijk die der Roomsche Kerk, eene geloofseenheid ware te verkrijgen, gelijk wij katholieken die feitelijk bezitten. De vraag zou dan maar zijn, hoe de *onderwerping* aan dit bestuur te verkrijgen. De Hoogleeraar verlieze niet uit het oog, dat het meerendeel der zich noemende Christenen zich met volle vrijheid en uit volle overtuiging aan het Roomsche gezag onderwerpt. Als de katholieke confessie niet strookte met hunne overtuiging, wat zou hen beletten te gelijk met die confessie het gezag, dat ze predikt, te verwerpen? Ook vergete de Hoogleeraar niet, dat het »clericale instituut", waarin hij het geheim der Roomsche geloofseenheid zoekt, zelf ook uit de meest verscheiden elementen bestaat. Om die reden gelooven wij, dat de Katholieke Kerk nu wel

feitelijk aan de inrichting van haar bestuur hare geloofseenheid dankt, maar alleen omdat dit bestuur door Christus zelf als middel van eenheid in zijne Kerk is ingesteld en gewild, alsook omdat Hij door den H. Geest in de harten der geloovigen de overtuiging werkt, dat zij zich aan dit door Hem ingestelde en door Hem voorgelichte gezag hebben te onderwerpen. Zou dit niet het geval zijn, dan gelooven wij, dat met de katholieke belijdenis ook de eenheid van bestuur reeds lang zou zijn verstoven en vervlogen.

Ten slotte protesteeren wij uit al onze krachten tegen de voorstelling van den Hoogleeraar, dat de Katholieke Kerk met den verschillenden landaard, ontwikkelingsgraad en geestelijke bestaanswijze der geloovigen geen rekening houdt, alsook dat eenheid van confessie slechts mogelijk is, zoolang de geloovigen van een zelfde soort zijn en op een zelfden trap van confessioneele ontwikkeling staan en een gelijksoortige geestelijke dispositie hebben. Want wel is het waar, dat de Katholieke Kerk hare waarheid niet vervormt naar de eigenaardigheden der natiën en individuën, maar die individuën en natiën zich laten voegen naar de waarheid, die zij predikt. Deed zij anders, zij handhaafde de waarheid niet, immers de waarheid is onverbiddelijk één. Doch juist dit is het kenteeken harer waarachtigheid; juist daarom ook is zij bij uitstek de *Katholieke* Kerk, juist daarom vinden alle volkeren en alle standen, alle leeftijden en alle geslachten bij haar rust en bevrediging. Aan ieder mensch is nu eenmaal die drang, die zucht naar waarheid in het' hart geschapen. Wij zijn gemaakt door God, die zelf de opperste Waarheid is, en daar alle waarheid uit God is, is alle waarheidskennis een bevrediging van dien drang onzes harten. Of het nu den Hoogleeraar bevalt of niet, feit is het, dat ten allen tijde individuen van de meest uiteenloopende soort, van af de hoogst ontwikkelden tot de minst verstandelijk bedeelden, van alle nationaliteit en allen leeftijd, bij massa's in de Katholieke Kerk volle bevrediging voor hun waarheidszin gevonden hebben en nog vinden; dat die Katholieke Kerk voor de meest uiteenloopende, neen voor alle zielsbehoeften immer de hoogste troost en

leniging biedt, die wij op aarde kunnen verlangen [1]). Laat de Hoogleeraar het vrij loochenen, de feiten spreken luide genoeg. Maar neen, de Hoogleeraar loochent het niet. Zelf moet hij erkennen, dat zijn Gereformeerde belijdenis hierin met de Roomsche niet kan wedijveren; want na verzekerd te hebben, dat eenheid van optreden en gelijkvormigheid van verschijning (hij meent hiermede immers voornamelijk de belijdenis, want hierover gaat de kwestie) alleen mogelijk is, zoolang de geloovigen van een zelfde soort zijn, laat hij er onmiddellijk op volgen:

»Onze missie voelt dat terstond. De Javanen zijn van een ander ras dan het onze, ze leven in andere landstreek, ze staan op geheel anderen trap van ontwikkeling, ze zijn in hun gemoedsleven geheel anders aangelegd, ze hebben een geheel ander verleden achter zich, ze zijn opgegroeid in gansch andere denkbeelden. Van hen te verwachten, dat ze in ónze Confessie en in ónzen Catechismus de passende uitdrukking van *hun* geloof zullen vinden is daarom ongerijmd, en steeds luider wordt de vraag naar een uiting van kerkelijk leven die voor de Javanen geeft, wat onze Kerk ons biedt".

Zien wij in deze regelen de verwarring van uiting van kerkelijk leven en van geloofsovertuiging en belijdenis over

---

[1]) Zeer treffend schreef nog onlangs een beroemde bekeerlinge:

»Eerst wanneer men in den schoot dier Kerk is opgenomen, ontdekt men, hoe deze wijze Moeder eene bijzondere opvoeding heeft voor ieder harer kinderen, ieder naar zijn aard en nationaliteit. En niet alleen voor ieder in het bijzonder, maar God stortte in haar het genie, de begaafdheid om heel het menschelijk geslacht op te voeden. De volmaakte rust en harmonie van dezen godsdienst inspireerde mij met zijn scheppende kracht, met die wondere kracht van het leven, die in de menschelijke ziel de blijheid schept. Want de hoogste macht van deze Kerk, de macht, die over alles triumfeert, is hare blijmoedigheid, haar onverstoorbare vreugd. Van die levensvreugd viel mij een vonk in de ziel, en die vonk voel ik gloeien en opvlammen, telkenmale als ik het weer uitspreken mag, hoe gelukkig ik mij gevoel een kind der Heilige Katholieke Kerk te zijn.... En ik heb geen dankbaarheid genoeg, en ik vond nog de juiste woorden niet, om dat gevoel en die vreugd in al haar hoogte en diepte uit te drukken. De Kerk echter steunt ons in dit onvermogen, wanneer zij bij elke ziel, die zij opneemt in haren schoot, het uitjubelt naar den hooge: *Te Deum laudamus!*"

Aldus H. Nyblom, echtgenoote van den honorair-deken der Universiteit te Upsala. Vgl. *De Maasbode* van 30 Maart 1900.

het hoofd, duidelijk blijkt hieruit dat de *Gereformeerde belijdenis* niet geschikt wordt geacht voor de Javanen; zij hebben een andere geloofsovertuiging noodig. Wij zijn zoo gelukkig dit van de Roomsche overtuiging niet te moeten verzekeren en wij achten dit niet de geringste aanbeveling onzer katholieke belijdenis.

De Hoogleeraar schrijft verder:

»Dit nu is niet iets bijzonders voor de Javanen, maar vloeit voort uit een algemeenen regel. De menschen zijn niet eender onder wie de kerk optreedt. Ze verschillen naar herkomst, ras, land, streek, verleden, aanleg, gemoedsstemming en zielsbestaan, en ook blijven ze niet altoos dezelfde, maar doorloopen verschillende trappen van ontwikkeling. Zal nu het Evangelie niet voorwerpelijk buiten hen blijven liggen, maar onderwerpelijk door hen worden toegeëigend en als vrucht hiervan tot belijdenis en uiting komen, dan kan het resultaat niet voor alle volken en tijden gelijk zijn. De voorwerpelijke waarheid blijft wel één, maar de onderwerpelijke toeëigening, toepassing en belijdenis moet verschillen evenals de kleur van het licht verschilt naar gelang de kleur van het glas waarin het wordt opgevangen. Wie gereisd heeft en in meerdere werelddeelen met Christenen van onderscheidene rassen, landen en traditiën in aanraking kwam, kan dan voor het nuchtere feit, *dat het zoo is*, het oog niet sluiten. Hij ziet het voor oogen. Hij neemt het altoos en overal waar. En bij eenig nadenken wordt het hem duidelijk, dat hierin niets anders werkt dan diezelfde wet, die alle menschelijk leven beheerscht, en die men den laatsten tijd, zij het ook vaak in vervalschten zin, genoemd heeft *aanpassing aan het leven.*

Doch hiermede is niet genoeg gezegd. Uit het gezegde toch zou niets anders volgen, dan dat in bepaalde tijden in hetzelfde land en bij hetzelfde volk de kerk altoos één moet zijn. Aanvankelijk is dit dan ook zoo. In het epische tijdperk heeft elk volk een samenhangend nationaal bestaan, en komt het persoonlijk onderscheid der geesten niet tot uiting, veel min tot zijn recht.

De nationaliseering der kerken heeft dan ook tijdelijk haar natuurlijke beteekenis gehad. Maar op den duur blijft het verschil tusschen mensch en mensch niet bij het nationale verschil staan.

Er duiken verschillen ook in den boezem der natie op. Verschillende stroomingen worden in de wereld des geestes openbaar en hieruit komt verschil van neiging en opvatting, van zielsbehoefte op, en ook deze verschillen dringen er toe, om invloed te oefenen op het kerkelijk leven. Er komen dan nieuwe onderscheidingen op, die over de nationale grenzen heenstrijken, en u verbinden met velen in

den vreemde, gelijk ze u van velen in uw eigen land afscheiden. En al deze verschillen nu verarmen de Kerk niet, gelijk in het gemeen in gansch de natuur en heel de historie aldoor in deze *pluriformiteit* de veelvuldige openbaring en de veelvuldige wijsheid Gods uitkomt. Het oneindige kan niet in één eindigen vorm tot adequate uitdrukking geraken. Het doet het in veelheid van vormen. Die velen vullen elkander aan. En alleen in die totaliteit is de volheid".

In al hetgeen de Hoogleeraar hier zegt, is het ons niet mogelijk ook maar eenig bewijs te ontdekken voor het goed recht van elkander wedersprekende belijdenissen als uitdrukking van ééne waarheid, en dus evenmin van kerken met dergelijke belijdenissen. Dat verschillende volkeren verschillende geestelijke behoeften kunnen hebben, geven we — we hebben het reeds gezegd — gaarne toe. Ook dat de waarheid voor het eene volk en zelfs voor het eene individu vaak anders zal moeten *ingekleed*, in een anderen vorm zal moeten gegoten worden, om ingang te kunnen vinden. Wil men in dien zin van verschillende vormen der waarheid spreken, we hebben er vrede meê. Maar dan moet *de zin* van die verschillende vormen toch immer dezelfde zijn. Wordt die zin zelf aangetast, en gaat men aan het eene volk of aan het eene individu verkondigen, wat met hetgeen men aan een ander volk of aan een ander individu verkondigt, lijnrecht tegenstrijdig is, dan is er geen kwestie meer van »één waarheid in een anderen vorm gieten", maar dan is het een vervormen van de waarheid zelve. In dien laatsten zin nu kan er nooit sprake zijn van een pluriformiteit der geopenbaarde waarheid. Het is best mogelijk, dat een of andere waarheid minder strookt met de opvatting, het karakter, de herkomst, ras, land, streek, verleden, aanleg, gemoedsstemming en zielsbestaan van een individu of van meerdere individuen, mogelijk zelfs van heele volken. Maar in dit geval heeft het individu, heeft het volk zich te schikken naar de waarheid, en moet niet de waarheid vervormd worden naar het individu of het volk. Hebben de Apostelen dit soms gedaan ten opzichte van de vaak zoo sterk judaïseerende Christenen? Wat was er van het Christendom geworden, als

de Apostelen hier den invloed hadden laten gelden van herkomst, ras, land, streek, verleden enz.?

Men herinnert zich de woorden, die we boven van den Hoogleeraar hebben aangehaald.

Zonder twijfel mag met al die verschillende factoren rekening gehouden worden, waar het geldt de practische conclusies voor het leven uit de geopenbaarde waarheden getrokken. De Katholieke Kerk heeft dit gedaan, vandaar haar verschil van ritus en kerkelijke wet; maar de waarheid zelf moet onaangetast blijven, en die waarheid kan nooit tegelijk gevonden worden in elkaar wedersprekende belijdenissen. Wat invloeden ook op het ontstaan dier verschillende tegenovergestelde belijdenissen gewerkt hebben, feit blijft het, dat tegenovergestelde stellingen nooit te gelijk waar kunnen zijn. Dus nooit te gelijk uitdrukkingen kunnen zijn van ééne waarheid. Spreekt men, tengevolge der subjectieve opvatting van de objectieve waarheid, elkander tegen, dan is het duidelijk dat niet allen de objectieve waarheid *juist* hebben opgevat. De objectieve waarheid moet ook in de subjectieve opvatting gevonden worden, anders is die subjectieve opvatting eenvoudig onwaar. Zonder twijfel verschilt de kleur van het *licht* naar gelang der kleur van het glas, waarin het wordt opgevangen, maar dit bewijst niet dat twee tegenovergestelde stellingen te gelijk waar kunnen zijn. Ook dat het oneindige niet in één eindigen vorm tot adaequate uitdrukking kan geraken, bewijst hier niets. Trouwens het oneindige kan toch ook niet adaequaat uitgedrukt worden in meerdere eindige vormen. Maar over de veelheid van vormen twisten we niet.

We hebben het over *geopenbaarde* waarheid.

De schat der openbaring nu bevat zonder twijfel meerdere waarheden, die allen verschillende uitdrukkingen of — wil men — vormen zijn van de ééne oneindige waarheid Gods. Die verschillende waarheden vullen elkander zonder twijfel aan. Maar juist omdat die waarheden elkander aanvullen, verwerpen wij de stelling van Dr. Kuyper, dat tegenstrijdige belijdenissen te gelijk uitdrukking of vorm der oneindige

waarheid Gods kunnen zijn. Stellingen, die aan elkander beslist tegenover staan, kunnen toch niet gezegd worden elkander aan te vullen.

Ten slotte schrijft de Hoogleeraar:

»De strijd tegen die pluriformiteit gaat dan ook uit van een valsch dualisme, alsof het evangelie een zuurdeesem was, dat op het meel werd gelegd, en niet bestemd was om in het meel in te dringen. Daar nu het meel verschillend is, moet ook de uitkomst veelvormig zijn. Maar gelijk in één gezin elk kind anders is, anders denkt, anders gevoelt, anders spreekt, en toch de band van het gezin straks in het eene familieleven wordt voortgezet, zoo ook had het in de kerk van Christus moeten zijn [1]). Wel vrije en dus veelvormige ontwikkeling naar plaatsen, tijden en gelegenheden, maar zonder dat de *liefde* ophield *alle* kerken met het snoer der volmaaktheid saam te binden. De eenheid van den Doop zou de eenheid ook in wederzijdsche gemoedsstemming hebben te weeg gebracht. En dat dit helaas *niet* geschied is, is vooral daaraan te wijten, dat men al te lang een gedwongen, onnatuurlijke eenheid heeft gemainteneerd. Want wel is de band dier valsche eenheid ten leste toch gesprongen maar om nu tot een pluriformiteit te leiden die op jammerlijke wijze door al te bitteren haat het vuur der liefde gebluscht heeft. En dat is *aller* zonde".

Het is voortdurend dezelfde verwarring tusschen leer of waarheid en de toepassing dier leer op het leven. Dat het geloof in ééne waarheid, naar gelang de volkeren of individuen verschillen, zich vaak verschillend zal uiten, wie twijfelt er aan? Veronderstel: men gelooft in de werkelijke tegenwoordigheid van Christus onder de gedaante van brood en wijn. Dientengevolge zal men het er over eens zijn, dat hier aan Christus eer en aanbidding moet worden gebracht. Nu zal de Europeaan in tegenwoordigheid van het geconsacreerde brood eerbiedig het hoofd ontblooten; de Chinees daarentegen zal het niet wagen hier met ongedekten hoofde te verschijnen, want dit zou voor hem een ware oneerbiedigheid zijn. Een Italiaan zal hier vaak het gevoel zijns harten uiten in een stroom van tranen en in de vurigste verzuch-

1) Zouden werkelijk in een gezin alle kinderen anders denken, d. w. z. in *tegenovergestelden* zin denken? En gesteld dat dit zoo ware, zouden zij dan niettemin allen de waarheid hebben? Hierover alleen gaat de kwestie.

tingen van liefde, terwijl de Hollander in den regel zijn gevoel op heel wat minder hartstochtelijke wijze zal uitdrukken, misschien zelfs gevoelig in het geheel niet bewogen zal zijn. Ziedaar, hoe eenzelfde waarheid naargelang van het verschil der subjectieve gesteltenis van hen, die haar belijden, verschillend kan werken; evenals de zuurdeesem naar gelang het verschil van het meel waarop het gelegd wordt. Maar wie zal nu beweren, dat een Hollander, alleen omdat het wellicht minder met zijn natuur overeenkomt, door de schoonheid en verhevenheid van het leerstuk der *realis praesentia* in verrukking te geraken, nu gerechtigd is dat leerstuk te loochenen? Zoodat de stellingen: Christus is in het Allerh. Sacrament des Avondmaals werkelijk tegenwoordig en: Christus is daar niet werkelijk tegenwoordig maar slechts als in een teeken, beide te gelijk uitdrukkingen, vormen kunnen zijn van dezelfde geopenbaarde waarheid, de eene voor den Italiaan, de andere voor den Hollander? Dat is immers het grond principiep negeeren, hetwelk bij alle mogelijke wetenschappen althans zwijgend voorzit, n.l. dat ja en neen omtrent dezelfde zaak niet te gelijk waar kan zijn.

In dien zin wordt de pluriformiteit van kerk, belijdenis of waarheid door den Hoogleeraar voorgestaan; hij wil feitelijk een absolute leerstellige anarchie. Een ieder moet vrij kunnen loochenen wat de ander als openbaring beschouwt en niettemin moeten alle elkander voor belijders van dezelfde geopenbaarde waarheid houden. Die tegenstrijdigheid van opiniën, welke zich uiteraard tot alle mogelijke punten kan uitstrekken, moet worden toegejuicht als »de heerlijke pluriformiteit der waarheid". Wie ziet niet in, dat op die wijze de geheele goddelijke openbaring ontaardt in een mengelmoes van menschelijke meeningen, dat het heel geen zin meer heeft van ketterijen, scheuringen en dwalingen te spreken, gelijk toch ook de H. Schrift herhaaldelijk doet, ja dat alle zekerheid omtrent de waarheid, d. i. omtrent den juisten zin der openbaring, te loor gaat.

Neen, de waarheid is absoluut één, en als een stelling waar is, kan niet haar contraditorische eveneens waar zijn. Hierom

kan men onmogelijk *overtuigd* zijn, de waarheid te hebben en niettemin voor mogelijk houden, dat iemand die anders oordeelt dan gij, eveneens de waarheid bezitten kan. Wie overtuigd is van een waarheid, moet noodzakelijk vasthouden, dat elk, die anders leert, dwaalt. Zulks kan zeer goed geschieden zonder »bittere haat", ja kan gepaard gaan met de grootste verdraagzaamheid. Men kan de denkwijze, de geloofsopvatting van iemand als dwaling beschouwen en als zoodanig verfoeien, maar dit laat den persoon van hem, die de dwaling huldigt, buiten kwestie. De dwaling is steeds lakenswaardig, in zoover de persoon, die ze volgt, hier schuldig staat. Doch wie zal in het algemeen kunnen beoordeelen, of en in hoever die schuld hier aanwezig is? Ook wij weten, wat opvoeding, landaard, nawerking van het verleden en wat al factoren meer op 's menschen overtuiging vermogen; niet in dien zin, dat zij tegenovergestelde meeningen te gelijk relatief waar kunnen maken, gelijk Dr. Kuyper verdedigt; maar in zoover zij aan de dwaling vaak haar schuldig karakter kunnen ontnemen.

Aan hen, die hier met inquisitie komen aandragen en lijfstraffen, vroeger op ketters toegepast, antwoorden wij, dat men elk feit moet beoordeelen in verband met de tijdsomstandigheden en dat feiten, uit dat verband gerukt, totaal niets bewijzen. Hierom protesteeren wij met kracht tegen alle insinuaties, alsof de Katholieke Kerk, wanneer zij weder de hoogste macht kreeg, met dezelfde gestrengheid zou optreden tegen de dwalenden als vroeger.

Ten slotte wekt het bevreemdiug, dat de Hoogleeraar in de aangehaalde regelen spreekt van eene eenheid, wier band, te lang gemainteneerd, ten slotte toch moest springen. Heeft de Katholieke Kerk dan opgehouden te bestaan, of is bij haar de eenheid niet meer? Dat nu die eenheid hare standvastigheid dankt voornamelijk aan het *gezag*, is zij daarom gedwongen? Onderwerpen zich de katholieken aan het gezag hunner Kerk dan niet met volle vrijheid en uit volle overtuiging? Het is niet goed, zich zoo door zijn vooroordeel te laten verblinden, dat men klaarblijkelijke feiten loochent. Ook

gaat het toch wel wat ver, de eindelooze twisten, die de Protestanten verdeelen, op rekening van de eenheid der Katholieke Kerk te stellen.

Vatten we nu de bewijzen van den Hoogleeraar voor zijne stelling, dat meerdere tegenstrijdige belijdenissen te gelijk uitdrukking, te gelijk vorm kunnen zijn van ééne waarheid, in het kort samen.

Die bewijzen bestonden, gelijk we gezien hebben, voor het meerendeel uit vergelijkingen, die echter niet opgaan. Dat bijv. iemand de dingen verschillend gekleurd ziet, naar gelang der kleur van het glas, waardoor hij ze beschouwt, bewijst, niet, dat tegenovergesteide stellingen te gelijk waar kunnen zijn. Verder heeft de Hoogleeraar bewezen: 1°. dat de ééne oneindige waarheid Gods zich noodzakelijk pluriform openbaart, m. a. w. dat er *meerdere* geopenbaarde waarheden zijn, die elkaar moeten aanvullen, m. a. w. die moeten harmonieeren, hetgeen niemand loochent en hetgeen bovendien zijn eigen stelling omverwerpt; want stellingen, die elkander tegenspreken, harmonieeren niet en vullen ook elkander niet aan; 2°. dat eenzelfde waarheid op verschillende wijze kan en vaak *moet* ingekleed worden om ingang te vinden; 3°. dat de opvatting der geopenbaarde waarheid relativiteit toelaat, in zoover de een méér van de geopenbaarde waarheid kent dan de ander, of hetzelfde klaarder ziet dan de ander, ofwel iets anders kent van de geopenbaarde waarheid dan de ander. m. a. w. dat de *kennis* der waarheid relatief is; — maar dit maakt de *waarheid* der kennis niet relatief; 4°. dat die relativiteit der kennis vaak van de subjectieve gesteltenis zal afhangen; 5°. dat eenzelfde waarheid naar gelang van het verschil der subjecten, die haar huldigen, vaak tot uiteenloopende practische conclusies zal leiden, m. a. w. zich verschillend zal uiten in het leven; 6°. dat personen, die tegenstrijdige meeningen huldigen, tijdelijk kunnen harmonieeren, hetgeen eveneens door niemand wordt ontkend; en 7°. dat verschil van subjectiviteit verschil en tegenstrijdigheid van opvatting kan teweegbrengen, alsook kan maken, dat de een zich lichter bij de eene, de ander bij de andere opvatting eener waarheid aansluit;

ook dát geven we toe, mits die tegenstrijdige opvattingen niet te gelijk als vorm of uitdrukking worden beschouwd voor ééne waarheid. We zouden hier nog bij kunnen voegen, dat de verschillende door Dr. Kuyper opgenoemde factoren vaak oorzaak kunnen zijn, dat de dwaling haar schuldig karakter verliest, en dat in eene dwaling vaak zekere relatieve waarheid ligt. Maar met dat al blijft het onomstootelijk vast staan, dat twee tegenstrijdige opvattingen omtrent den zin der geopenbaarde waarheid nooit te gelijk waar kunnen zijn. Het is waar, dat Christus in zijn Kerk een onfeilbaar leergezag heeft ingesteld, of het is niet waar. Het is waar, dat Christus in het Allerh. Sacrament des altaars tegenwoordig is, of het is niet waar. De Mis is een offer, of is het niet. De macht tot zondenvergeving is in de kerk achtergelaten, of niet. De doop is ook voor de kinderen noodzakelijk, of is het niet enz. Hier kan geen sprake zijn van relatieve waarheid. De waarheid onzer opvatting hangt hier niet af van onze dispositie, maar van het feit, of God het eene heeft willen openbaren of het andere. Die hier anders opvat dan God in wezenlijkheid geopenbaard heeft, heeft het eenvoudig mis. In dien zin is de waarheid zoo absoluut mogelijk één.

Wijl nu die absolute eenheid volgens Dr. Kuyper's eigen getuigenis alleen in de Katholieke Kerk mogelijk is, ligt de practische conclusie voor de hand. De philosophische gronden van Dr. Kuyper's dwaling hopen we nog in het bijzonder in een later artikel te bespreken.

TH. F. BENSDORP.
Congr. SS. Red.

LICHTMIS.

»Pulchra ut luna".

't Was Lichtmis: in kapel en kathedralen
Draagt hand aan hand het maagd'lijk waslicht aan,
Om voor het beeld der reine Maagd te staan
En, haar ter eer, zacht flikk'rend weg te stralen.

Daar dacht ik aan bij 't nacht'lijk ommedwalen,
Toen 'k langs het diepe blauw de zilvren maan
Door 't stargeflonker statig op zag gaan
En voor haar luister 't starrenlicht zag falen.

En verder peinsde ik voort; en Eng'lenkoren
En zaal'ge drommen rezen voor mijn geest
Met lichtgewaad om diaphanen leest.

Maar als 't gestarnt' bij 't helle maanlichtgloren
Verglom hun glans, wegtrillende als bedeesd,
Toen, glorievol, Gij, reine Maagd, verreest.

Huisen. A. W. VAN BESOUW, O. P.

NIEUWE UITGAVEN.

Institutiones Juris Naturalis seu Philosophiae Moralis universae, secundum principia S. Thomae Aq., ad usum scholarem adornavit THEOD. MEYER S. J. — Pars II: *Jus Naturae speciale* (XXVIII et 854 p.) — Friburgi Br. Herder, MCM. Pretium: M. 9; cum dorso corio religato: M 11.

Door de uitgave van dit tweede deel der moraalphilosophie is de *Philosophia Lacensis*, het grootsche werk der vereenigde krachten van drie Priesters der Sociëteit, eertijds professoren in Maria-Laach, voltooid — een verschijnsel op philosophisch gebied, dat wij met buitengewone voldoening begroeten — eene hoogst gewichtige »epochemachende" gebeurtenis, welke wij als een mijlpaal beschouwen op den weg van de ontwikkeling en den vooruitgang der nieuwscholastieke wijsbegeerte.

Wat P. Tilm. Pesch zal. ged. gedaan heeft voor de logica, de natuurphilosophie, en de zielkunde, en P. Hontheim voor de theodicea, hetzelfde heeft P. Meyer ondernomen en ten uitvoer gebracht op practisch, zedenkundig gebied, nl. eene volledige uiteenzetting van de ethica of het natuurrecht, eene moraalphilosophie, welke op scholastieke beginselen steunende, aan de eischen des tijds volmaakt beantwoordt.

Dit natuurrecht verdeelt P. Meyer gebruikelijkerwijze in *algemeen* en *bijzonder* natuurrecht. — Het eerste, *jus naturae generale*, heeft de geleerde schrijver reeds voor enkele jaren behandeld in het eerste deel (XXXII et 498 p.), dat om zoo te zeggen den major opstelt en bewijst van eene redeneering, welke de geheele rationeele zedenleer en natuurlijke rechtsorde omvat. — Het tweede deel, dat wij thans bespreken, ontwikkelt

de minor-zinnen, welke aan bepaalde, zoowel individueele als maatschappelijke betrekkingen van den mensch en van de menschelijke handelingen ontleend zijn, en leidt daaruit gevolgtrekkingen af, waarvan ieder een bijzonderen regel van handeling of rechtstoepassing voorschrijft.

Diensvolgens verdeelt P. Meyer den inhoud van dit tweede volume, naar de voornaamste grondslagen der menschelijke verhoudingen, in drie afdeelingen, *sectiones*: sectio 1ª jus *individuale;* sectio 2ª jus *sociale privatum;* 3ª jus *sociale publicum.*

In de *eerste* afdeeling, welke de plichten en rechten van den mensch, als individu buiten het maatschappelijk verband genomen, verklaart en bewijst (plichten jegens God, jegens zich zelf, plichten en rechten der menschen onderling), verdienen vooral onze aandacht de bewijzen voor het bestaan eener natuurlijke objectieve religie, en voor de mogelijkheid van een bovennatuurlijk geopenbaarden godsdienst; verder het degelijk betoog tegen den zelfmoord, welken reeds Aristoteles als een lafheid brandmerkte. Ook aan het duel, dat voor onze moderne, verlichte, vooruitstrevende maatschappij zoo vernederende euvel, wordt een grondige beschouwing gewijd.

De *tweede* afdeeling, *jus sociale privatum*, handelt over de familie en het eigendomsrecht. Omdat de schrijver den natuurlijken oorsprong der familie reeds in het eerste volume (n. 407—414) bewezen heeft, gaat hij te dezer plaatse terstond over tot de beschouwing van het doel en de noodzakelijkheid van het huwelijk, van de wederzijdsche plichten en rechten zoowel der echtgenooten onderling als tusschen ouders en kinderen, van de verhouding tusschen meesters en dienstboden.

Van de gebruikelijke volgorde afwijkend (en terecht !), bespreekt P. Meyer eerst in de tweede afd., in het jus *sociale*, het eigendomsrecht, waarbij hij vooreerst »critice" de weerlegging der moderne, communistische en socialistische dwalingen onderneemt, om vervolgens positief »thetice" de grondslagen, het doel en den omvang van het privaat eigendomsrecht bloot te leggen. Hoogst leerrijk en practisch is de uiteenzetting van

de verschillende rechtstitels voor het verwerven van het eigendomsrecht, alsmede van het wezen, de vereischten en de soorten van contracten.

Van bl. 240 tot 838, dus op nagenoeg 600 bladzijden, behandelt de schrijver het *jus sociale publicum*, en wel in het eerste boek, het jus civile publicum *internum*, het staatsrecht, en in het tweede boek, het jus civile publicum *externum*, het volkenrecht.

Aan het staatsrecht alleen zijn bijna 500 bl. (240—736), dus meer dan de helft van het boekdeel, gewijd. En niet zonder reden. In dit gedeelte immers worden *begrippen* verklaard, waarvan de duidelijkheid bij menigen politicus veel te wenschen overlaat (staat, gezag enz.), worden *vragen* opgelost van het hoogste gewicht en van uitnemend actueel belang, vragen, welke de aandacht van wijsgeeren, juristen, staatkundigen, moralisten in hooge mate verdienen.

Ik wijs slechts op het ontstaan van den Staat, zoowel onder geschiedkundig als philosophisch oogpunt beschouwd — op het doel, dat de Staat van nature beoogt — op het wezen, den oorsprong, den omvang der staatsmacht, waarbij tamelijk breedvoerig de oude strijdvraag behandeld wordt aangaande den oorspronkelijken drager, m. a. w. den middellijk of onmiddellijk goddelijken oorsprong der politieke macht. Ik wijs verder op de belangrijke, even uitgebreide als grondige behandeling der verschillende regeeringsvormen en staatsinrichtingen (bl. 405—479), met name op de zeer gematigde beoordeeling van het constitutioneel stelsel (bl. 456). Ik wijs ten slotte op de volledige en heldere uiteenzetting der bevoegdheden en wederkeerige betrekkingen van de wetgevende en de rechterlijke macht en van het uitvoerend bewind, waarbij tevens de bevoegdheid van den Staat nauwkeurig omschreven, diens verhouding tot godsdienst en zedelijkheid, tot onderwijs en opvoeding der kinderen, alsmede zijn recht en plicht om voor het stoffelijk welzijn en voor de leniging van den socialen nood te zorgen, nader wordt bepaald, geheel en al overeenkomstig de christelijke beginselen in de Encyclica *Rerum novarum* neergelegd.

In het tweede boek van de derde afd. (jus civile *externum* sive *internationale*) bespreekt de schrijver in drie afzonderlijke hoofdstukken het volkenrecht in het algemeen, het volkenrecht tijdens den oorlog, de oplossing van het sociaal internationaal vraagstuk. Uit de standaardwerken van Hugo Grotius *(De Jure Belli et Pacis)* van Suarez *(De Legibus, De Bello)* en vele modernen ontleent P. Meyer bewijzen voor het bestaan van een natuurlijk en een positief volkenrecht, voor de verbindende kracht der internationale verdragen, voor de hoofdbepalingen van het moderne, gematigde krijgsrecht. Dat het internationaal vraagstuk niet genoegzaam opgelost, de vrede tusschen de volkeren niet kan bestendigd worden zonder tusschenkomst van den Paus, den zichtbaren plaatsvervanger van den Vorst des Vredes, betoogt de schrijver met de woorden door Leo XIII den 11den April 1899 gericht tot het collegium van kardinalen, naar aanleiding van de vredesconferentie, welke in Den Haag den 18den Mei van hetzelfde jaar zou geopend worden.

P. Meyer's *Jus Naturae speciale* is inderdaad een »*standaardwerk*", dat in de boekenkast van wijsgeeren, sociologen, staat- en rechtskundigen niet mag ontbreken. Het is een onuitputtelijke bron van kostbare gegevens en practische wenken, welke aan bovengenoemde geleerden bij hun wetenschappelijk onderzoek uitnemende, onschatbare diensten zullen bewijzen; een werk, dat, alhoewel reeds vóor 15 jaren begonnen, toch volkomen op de hoogte van den tijd is gebleven, en met alle wetenschappelijke resultaten op philosophisch, sociaal en juristisch gebied rekening houdt: de tot volle rijpheid en ontwikkeling gebrachte vrucht van ongeveer 50 jaren studie en ononderbroken geestesinspanning; — een werk, uitmuntend door eene vertrouwbare, gematigde, diep doordachte, alzijdig toegelichte leer, door een buitengewoon rijke literatuur en veelvuldige aanhalingen niet alleen van de oude wijsgeeren en kerkvaders, maar ook en vooral van de moderne vakmannen; — een werk, uitmuntend door eene doorgaans eenvoudige, ongekunstelde, doorzichtige taal; door duidelijken, fijnen druk, die voor stelling, voor bewijsvoering

en corollaria, voor scholia, voor aanmerkingen telkens afwisselt, en door deze verscheidenheid het overzicht van het geheele vraagstuk vergemakkelijkt; door een glashelderen betoogtrant en het vrije, ongedwongen gebruik van den aristotelisch-scholastieken redeneeringsvorm, welke verre van af te stooten of te vermoeien, het onderscheiden tusschen het wezenlijke en het bijkomstige, tusschen beginselen en gevolgtrekkingen wezenlijk bevordert; — een werk, uitmuntend door den wetenschappelijken ernst, door de voorbeeldige onpartijdigheid en de klassieke rust en kalmte, waarmede de schrijver de redenen voor en tegen onderzoekt, en de tegenstrijdige opinies weerlegt, zonder den tegenstander persoonlijk te kwetsen; door een volledig, alphabetisch personen- en zaakregister, dat den lezer bij het naslaan van dit voortreffelijk werk uitnemend te stade komt.

En al zullen vele geleerden enkele zienswijzen van P. Meyer, b.v. over den leerplicht, niet zonder voorbehoud onderschrijven — en al hadden wij de eene of andere definitie bondiger en kernachtiger gewenscht, en de eene of andere stelling, o. a. thesis XXXVIII (over het doel van den Staat), thesis LXVII, p. 642 (over de rechtmatigheid van het krijgswezen) liever gesplitst of beknopter uitgedrukt — en al zouden wij gaarne gezien hebben, dat de tegenwerpingen op enkele plaatsen klaarder opgesteld, en scherper, desnoods in streng dialectischen vorm, werden weerlegd, toch aarzelen wij niet P. Meyer's lijvig boekdoel een voortreffelijk, heerlijk werk te noemen, dat wij de spoedigste en ruimste verspreiding toewenschen in de kringen van hen, die zich wijden aan sociologie, rechtswetenschap en wijsbegeerte.

Dr. v. T.

Compendium Liturgiae Sacrae juxta ritum Romanum in Missae celebratione et Officii recitatione, auctore JOS. AERTNYS, *C. SS. R. Theol. Moral. et S. Lit. profess. Ed. 3a, aucta et emendata secundum novissima S. Sedis decreta.* Tornaci, 1900. 148 p. Pretium: *f* 0.85.

Het *Compendium* van p. Aertnys is voor de lezers van *De Katholiek* een oud bekende: de eerste en de tweede uitgaven werden bij haar verschijnen aangekondigd (Dl. CVII, blz. 319 en Dl. CXV, blz. 520). Beide malen was de aankondiging een aanbeveling: het werkje werd geprezen om zijn juistheid, geknoptheid en klaarheid. Ik heb aan dien lof niets toe te voegen; trouwens het is volstrekt overbodig een liturgisch leerboek, dat in vijf jaren drie uitgaven beleeft, nog te prijzen.

»Aangevuld en verbeterd naar de nieuwste decreten van den H. Stoel" staat op den omslag en is de waarheid. Ofschoon de schrijver bij het bewerken, ook van deze uitgave, het derde deel der nieuwe *Decreta authentica* nog niet te zijner beschikking had — het *Imprimatur* is reeds van Januari 1900 — beantwoordt zijn leer toch doorloopend aan het thans geldende *jus liturgicum*, en is met de jongste beschikkingen der H. Congregatie gedurig rekening gehouden. Vooral Sectio IV: *De Missis pro Defunctis* is dientengevolge sedert de tweede uitgave aanmerkelijk gewijzigd.

Eenige bedenkingen, die echter uitsluitend kleinigheden betreffen, zal de geleerde en hoogvereerde schrijver mij, hoop ik, ten goede houden. Ik maak ze met geen ander doel dan om den bewerker behulpzaam te zijn bij een volgende uitgave ook de laatste onvolmaaktheden uit zijn voortreffelijk boekje te verwijderen. En niemand, die uit belangstelling of plicht van staat de studie der liturgie beoefent, zal zich verwonderen, dat in de tegenwoordige omstandigheden ook aan een goed beslagen en zeer nauwkeurig geleerde somwijlen iets ontgaat.

Een verhandeling van A. de Fourneret in de *Ephem. Liturg.* 1899, p. 324 heeft mij geleerd, dat de vigilie van Driekoningen slechts een *vigilia major*, geen *vigilia privi-*

legiata is: zelve half-dubbel wijkt zij voor ieder feest van hoogeren rang. Is dit zoo, dan volgt daaruit, dat de *Missa votiva SS. Cordis*, voor de eerste Vrijdagen toegestaan *(Comp.* No. 131), en de *Missa de requie* in kerkhofkapellen *(Comp.* No. 160) ook op de vigilie van Epiphanie geoorloofd zijn, en behoeven tevens de Nos. 113 en 169, 2° een kleine herziening. Met betrekking tot de *Missa votiva SS. Cordis* kan men de bedenking opperen: waarom zondert dan de H. Congregatie in *Decr.* 3712 [1]) opzettelijk uit: *vigilia ex privilegiatis?* Immers zoo de *Vig. Epiph.* geen *privilegiata* is, kan er nooit een *vig. privileg.* op een eersten Vrijdag vallen, daar de *Vig. Nativ. Dñi* altoos achter in de maand valt en de *Vig. Pentec.* altijd een Zaterdag is. Maar ... hetzelfde decreet noemt ook uitdrukkelijk als uitzondering de *feriae privileg.* Van deze nu kan alleen de Goede Vrijdag in aanmerking komen, en dat alsdan een *Missa votiva* verboden is, behoefde toch zeker ook niet afzonderlijk gezegd te worden.

Van een *sacerdos caecutiens*, die dagelijks *De Beata* mag lezen, wordt *(Comp.* No. 141) gezegd: *Haec missa semper celebranda est.... sine Gloria, praeterquam in Sabbatis, in festis et intra octavas B. M. V., in quibus dicitur.* Voor de Zaterdagen is dit juist, maar overigens? In *Decr.* 3922, V° staat uitdrukkelijk, dat *infra octavas B. V.* de *Gloria* moet worden weggelaten. Over de feesten van Maria wordt daar niet gesproken, maar de consequentie vordert m. i. dat ook dan de *Gloria* wegblijve. Zoo leeren uitdrukkelijk de Herdt T. I, No. 68, III en de *Ephem. Liturg.* 1899, p. 741, sub XVI. Het past bovendien volkomen bij de leer van Aertnys zelven, volgens wien de *caecutiens* in de praefatie altoos zeggen moet: *Et te in veneratione.* De conclusie van den hymnus *Veni Creator* is zonder uitzondering altoos ... *Et Filio qui a mortuis: Decr.* 4036 [2]).

Zou het niet goed zijn in *Comp.* No. 160, 2° bij te voegen, dat gelezen rouwmissen op een uitvaartsdag *in duplici* enz.

---

1) Ik citeer de nieuwe uitgave.

2) Op den *Veni Creator* doelt het *Direct. Dioec. Harlem.* 1901, p. 39.

slechts geoorloofd zijn, indien ze worden opgedragen voor dengene, wiens uitvaart gevierd wordt: *Decr.* 3944 ad 4; — en in *Comp.* No. 163, II uitdrukkelijk te vermelden, dat een priester, die op semiduplex in een vreemde kerk de mis wil lezen welke met zijn eigen officie overeenkomt, die mis *more festivo* lezen *moet: Decr.* 3892, 5°. Menigeen verkeert dienaangaande in dwaling of in twijfel.

Zeker moet in *Comp.* N°. 148 worden bijgevoegd, dat de *Missa exsequialis, absente aut etiam jam sepulto, non ultra biduum, corpore*, slechts dan dezelfde voorrechten heeft als een uitvaart *praesente corpore*, wanneer het lijk *ex gravi causa* afwezig of reeds begraven is. *Decr.* 3755, II.

Eindelijk vind ik nergens het verband besproken, dat er is tusschen de *Officia votiva per hebdomadem a Leone XIII concessa* en de H. Mis. Dat iemand, die b. v. des Dinsdags een *officium feriale* gebeden heeft, maar de mis *De SS. Apostolis* lezen wil, dit slechts doen mag *more stricte votivo* (dus zonder *Gloria* en met *Benedicamus*), *kan* door lezers, die aan een half woord genoeg hebben, uit *Comp.* No. 108 worden opgemaakt, doch de meesten zullen het er wel niet uithalen. Dat een ander, die op dien zelfden Dinsdag het *officium votivum de SS. Apostolis* gebeden heeft, maar de *missa de feria* of een *stricte votiva* b. v. *De SS. Sacramento* lezen wil — wat hij doen mag — dan bij die mis, onmiddellijk na de eigen *oratie*, een commemoratie van de Apostelen (*ratione officii recitati*) moet voegen: *Decr. 3792 ad 7*, staat bij mijn weten nergens vermeld. Toch is het practisch van beteekenis en, naar ik meen, aan zeer velen niet bekend.

Erger onnauwkeurigheden kon ik met den besten wil ter wereld niet opdiepen en andere *desiderata* heb ik niet.

Overigens oprechten dank aan den schrijver, die reeds in 1900 met zijn herziene uitgave klaar was, terwijl b. v. de Herdt ons nog altoos met een editie van 1894 laat scharrelen.

v. N.

H. GRISAR, *Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter*. Herder, Freiburg im Breisgau. Band I.

Nu het eerste deel van dit geschiedboek is voltooid, wensch ik een woord van oprechte waardeering er aan te wijden. De schrijver is Hartmann Grisar, professor aan de hoogeschool van Innsbruck, die sinds twintig jaren zich beweegt op het gebied van kerkelijke geschiedenis en het voorrecht had de stof voor zijne artikelen, waarvan er vele in het *Zeitschrift für Katholische Theologie*, het *Römische Quartalschrift* en de *Civiltà Cattolica* verschenen zijn, te Rome zelve te verzamelen of aan te vullen. Deze arbeid was, zooals thans blijkt, de ernstige voorbereiding op eene veel grootere taak: de geschiedenis der Pausen in het tijdvak der middeneeuwen. Terecht begreep Grisar, dat hun invloed op kerk en maatschappij het best van Rome uit viel waar te nemen; de Eeuwige Stad, zoo als zij zich afspiegelt in hare monumenten, literaire zoowel als bouwkundige, vormt dan ook den achtergrond van het breede tafereel, dat ons hier geschilderd wordt. Het eerste van de zes deelen, waarop het werk is berekend, vangt aan met de eindoverwinning van het Christendom in het Romeinsche rijk — eene teekening van Theodosius den Groote, genomen naar zijn bronzen standbeeld, dat te Barletta is teruggevonden, opent daarom de reeks der afbeeldingen, welke den tekst geregeld toelichten — en aan het eind van dit deel is de schrijver gekomen aan het pontificaat van Gregorius I, die nauwere aansluiting zoekt bij de Germaansche volkeren, zóó voorkomt, dat de Kerk in het verval van het Romeinsche rijk wordt medegesleurd, en een tijdvak van nieuwen bloei aan het Christendom bereidt. Het lijvig boekdeel, 850 bladzijden in groot octavo beslaande, omvat alzoo twee veel bewogen eeuwen, de vijfde en zesde, uit de geschiedenis van het Roomsch pontificaat; wij zien er de Pausen, eerst in betrekking tot de volken, die erfgenaam waren der Grieksche en Romeinsche beschaving, later ook tot hunne overwinnaars, de Germaansche volksstammen, aan welke voor een goed deel de toekomst zou behooren.

Wat de methode betreft, in dit boek gevolgd, deze is de thans gebruikelijke manier van geschiedschrijven; het *Liber pontificalis* naar de uitgaven van Duchesne en Mommsen alsmede de *Regesta* van Jaffé dienen natuurlijk tot grondslag voor het thans behandelde tijdvak, maar ook al de hulpmiddelen der historie, vooral oudheidkunde en kunstgeschiedenis, zijn aangewend om het verledene zooveel mogelijk te laten herleven. De schrijver verkeert daarbij in het gunstige geval dat sinds de helft der negentiende eeuw vooral beide laatstgenoemde wetenschappen in Italië eene hooge vlucht hebben genomen, en de ijver in het nasporen van het oude Rome nog steeds aanhoudt. De uitkomst dezer onderzoekingen is aan het werk van Grisar in ruime mate dienstbaar gemaakt; men leze slechts wat er volgens vroegere en latere ontdekkingen — ook de jongste niet uitgesloten — wordt medegedeeld over catacomben en basilieken, over het heiligdom van Vesta en de oude stadspleinen van Rome, om tot de overtuiging te komen, dat onder dit opzicht alle vroegere arbeid zelfs van een von Reumont en Gregorovius wordt overtroffen.

Over het karakter van deze geschiedenis der Pausen kan overigens geen twijfel bestaan: een katholiek geleerde van overtuiging is hier aan het woord; het christelijk Rome en de Pausen, die haar dat karakter al meer en meer wisten in te drukken, bezitten zijne volle sympathie. Daarmede is aan één der voornaamste voorwaarden voldaan om op het gebied van kerkgeschiedenis goed en vertrouwbaar werk te kunnen leveren. Prof. Acquoy heeft dien eisch zóo juist omschreven, dat ik niet aan de verleiding kan weerstaan zijne woorden hier even af te schrijven. Aan het einde der negende paragraaf van zijne *Handleiding tot de Kerkgeschiedvorsching en Kerkgeschiedschrijving* lezen wij aldus: de kerkgeschiedschrijver moet godsdienst, Kerk en Christendom »een warm hart toedragen, opdat zijne liefde hem in staat stelle, hun leven mede te leven en als iets levends voor anderen aanschouwelijk te maken. Wie geestelijk dood is, begrijpt het leven des geestes niet, maar wie geestelijk leeft, hij alleen kan het naar waarheid, met waardeering en waardig beschrij-

ven". Laat mij echter aanstonds er aan toevoegen, dat ik de uitspraak van dat gulden boekske niet in herinnering zou willen brengen, indien de schrijver op één der beide klippen was verzeild, waartegen in dezelfde *Handleiding* met zooveel klem wordt gewaarschuwd; wanneer hij zich door zijne sympathie had laten vervoeren tot overdadig prijzen, of — wat nog erger zou zijn — tot verzwijgen en vergoelijken van de gebreken, welke nu eenmaal aan ieder tijdvak der geschiedenis eigen zijn. De gansche geestesrichting van Grisar bewaart hem voor eerstgenoemd gebrek; hij bezit eene kalme natuur, wars van twistgeschrijf of rethoriek, en geneigd om, als den waren historicus betaamt, zich zooveel mogelijk terug te trekken achter het getuigenis, dat de vertrouwbare bronnen hem verstrekken. Ook de vermaning van Leo XIII, nog onlangs in zijne encycliek van 8 Sept. 1899 aan de bisschoppen van Frankrijk herhaald, om de geschiedenis der Kerk met strikte eerlijkheid *(probité)* te beoefenen, en derhalve rondborstig *(loyal)* uit te komen voor de fouten van hare kinderen en dienaren, is hier behartigd; naar ware onpartijdigheid wordt gestreefd, ook waar het — om een paar voorbeelden te noemen — Paus Vigilius betreft, of den Romeinschen clerus in de dagen van den H. Hiëronymus.

Bij veel degelijke wetenschap heeft de auteur niettemin getracht eenvoudig en bevattelijk van vorm te zijn. Schitterende gaven van stijl, als zijn voorganger Gregorovius bezit, werden hem niet geschonken; doch over het algemeen is zijn manier van voorstellen duidelijk en toch niet dor; vermijdt hij die lange en kunstig ineen gesmeede volzinnen, welke zoo menig geschiedboek van den oostelijken nabuur ongenietbaar maken, en soms zelfs het klassieke werk van Alfred von Reumont ontsieren. De *Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter* wil een populair boek zijn, maar »populair" in dien edelen zin van het woord, waaraan eenmaal prof. Moll heeft herinnerd. Dat ook Grisar zoo noodig zijn onderwerp in streng wetenschappelijken vorm had kunnen behandelen blijkt uit het eerste deel der *Analecta Romana*, te Rome, bij Desclée en Lefebvre gelijktijdig met zijne ge-

schiedenis der Pausen verschenen. De vakgeleerde kan daar uitvoerige verhandelingen, in het Italiaansch opgesteld, vinden over bronnen en tekstcritiek, over tijdrekenkunde, topographie, liturgie en kunstgeschiedenis, waarvan de uitkomst reeds is aangewend voor het eerste deel der *Geschichte Roms*, of aan één der latere deelen zal ten goede komen.

Nog op andere wijze, door middel van eene rijke en voortreffelijke illustratie, heeft prof. Grisar gezorgd zijn stof onder het bereik van iederen ontwikkelden lezer te brengen. Uit de afzonderlijke lijst, welke deze illustraties toelicht, blijkt dat niet minder dan 228 afbeeldingen den tekst van het eerste deel begeleiden. Vele dezer photogravuren en teekeningen zijn opzettelijk voor dit werk vervaardigd, schier alle voortreffelijk uitgevoerd. Wie eenmaal het voorrecht had Rome te bezoeken, hem komen bij het doorbladeren van dit boek de Eeuwige Stad in al de majesteit van hare monumenten en in al den rijkdom harer kunstschatten wederom helder voor de oogen.

Moge de lof, hier aan dit geschiedkundig werk gebracht, niet als overdreven worden aangemerkt. Er is getracht om, althans voor zoo verre de omstandigheden het toelieten, rekening van dien lof te geven. Oprechtheid heeft daarbij zeer zeker voorgezeten. Dat vorderde reeds de betrekkelijk aanzienlijke prijs van 22 Mk., welke voor dit boekdeel moest berekend worden, maar meer nog het talent en de toewijding waarmede de schrijver tot dusverre zijne taak heeft volbracht. Zij het hem gegeven die taak ook te voltooien. Het strekt de katholieke wetenschap tot eer dat twee hoogleeraren van Innsbruck, Hartmann Grisar en Ludwig Pastor, een arbeid als de geschiedenis der Pausen in de middeneeuwen en het daarbij aansluitend tijdvak der Renaissance durfden aanvaarden; dat zij dien reuzenarbeid met succes reeds voor een deel hebben voltooid. Hoe verlangend zien wij uit naar een bevoegd historicus, die op even deugdelijke wijze de geschiedenis der Pausen, die in de drie eerste eeuwen hebben geleefd, zal behandelen.

Dr. A. H. L. HENSEN.

Διδαχὴ τῶν δώδεκα Ἀποστόλων. *Doctrina XII Apostolorum, una cum antiqua versione latina prioris partis »De duabus viis", primum edidit* Jos. SCHLECHT. 8°. p. 24. Pretium: *f* 0.60. Friburgi, Herder, 1900.

In het jaar 1883 vond Bryennius, tegenwoordig (schismatiek) metropoliet van Nicomedië, de *Leer der twaalf Apostelen*, dat kostbare kleinood der alleroudste christelijke literatuur [1]). Een paar jaren later vestigde O. von Gebhardt de aandacht op de latijnsche vertaling van een klein gedeelte der *Leer* (H. I, 1—3; II, 2—6), voorkomende in een tiendeeeuwschen *codex* der abdy Melk in Neder-Oostenrijk, wat Funk aanleiding gaf de hoop uit te drukken, dat wellicht ergens een volledige oude vertaling uit het stof der bibliotheken zou worden opgedolven. Die verwachting is voor een

---

1) Vgl. *De Katholiek* (1884) Dl. LXXXVI, blz. 58, 112, 211, 279. Aangaande den tijd, wanneer de Διδαχὴ zou zijn opgesteld, staan nog tegenover elkander beide meeningen door den ZEw. Heer v. Cooth reeds in 1884 (t. a. p.) meegedeeld. Sommigen pleiten nog voor de jaren 120—160, anderen voor het laatste vierde der eerste eeuw of uiterlijk de eerste jaren der tweede: 80—110. Toch vindt de laatste meening hoe langer zoo meer ingang bij de geleerden. Het eenige ernstige argument voor de latere dateering is de onderstelling, dat de Διδαχὴ ontleend zou hebben aan den Barnabas-brief (Harnack). Doch behalve dat het ontstaan van den Barnabas-brief eerst omstreeks 130 lang niet vaststaat, is de afhankelijkheid der Διδαχὴ van dien brief zeer twijfelachtig. Sommigen immers keeren de verhouding om en zeggen: Barnabas heeft aan de Διδαχὴ ontleend (Funk), terwijl anderen — en niet weinigen — beweren: èn Barnabas èn de Διδαχὴ gebruikten een vroeger geschrift van Joodschen oorsprong *Over de twee wegen*, dat wellicht reeds vóór Christus in omloop was (Taylor). Vgl. A. Ehrhard: *Die altchristl. Litteratur und ihre Erforschung von 1884—1900*, I, S. 37 ff.

Ziehier het zeer zaakrijke oordeel van Mgr. P. Batiffol: »Il n'est pas prouvé... que la *Didachè* dépende de l'épitre de Barnabé... Il y a quelque parenté entre les prières eucharistiques de la *Didachè* et maintes expressions du quatrième Évangile... mais que la *Didachè* dépende du quatrième Évangile, cela non plus n'est pas prouvé... La *Didachè* ignore la littérature pauline et elle fait allusion à un état du développement de la hiérarchie antérieur à celui que révèlent les épitres ignatiennes et l'épitre de S. Clement. A ce compte, il semble impossible de la dater avec Harnack de la période 130—160. Aussi la tendance générale est-elle actuellement de vieillir la *Didachè*: elle serait de la période 80—100, selon Funk, Zahn, Schaff, et peut-être même plus ancienne selon nous" (*La Littérature grecque*, p. 72).

goed deel vervuld. Pater J. Schlecht vond in de koninklijke bibliotheek te Munchen een HS. van de XI eeuw, bevattende de latijnsche vertaling van het eerste deel der Διδαχή (I—VI), de beschrijving der z.g. twee wegen, den weg des levens en van den dood. Na in het najaar van 1900 op het Munchener congres van katholieke geleerden verslag van zijn vondst gedaan te hebben, gaf Schlecht het hier aangekondigde boekje in het licht. Daarin vindt men eerst een diplomatisch getrouwen afdruk van bovengenoemde latijnsche vertaling, zooals die in den Munchener codex voorkomt en daarna den volledigen griekschen tekst der Διδαχή met de pas ontdekte vertaling in gewone orthographie er naast. Aan den voet der bladzijden zijn korte aanteekeningen geplaatst, in hoofdzaak opgaven van schriftuurplaatsen en voorgestelde tekstverbeteringen; terwijl de bewerker door teekens in den tekst zelf aangeeft, wat hem òf in het grieksche origineel, òf in de pas ontdekte vertaling als ingeschoven voorkwam. Van belang is te vermelden, dat de passage I, 3 — II, 2, wier echtheid toch reeds door velen betwijfeld werd, ook in deze vertaling niet voorkomt.

v. N.

Marialiederen van wijlen Mgr. P. van der Ploeg, van zangwijzen voorzien door Mgr. M. J. A. LANS en Prof. W. P. H. JANSEN. Uitgave van J. W. van Leeuwen, Hoogewoerd 89, Leiden, 1901. 4de uitgave.

Zelden is er een boekje verschenen, dat met zooveel gejuich begroet werd, en op zulk een schitterend succes kon bogen als bovengenoemd zangboek, dat thans in vierde uitgave het licht ziet. In Maart 1887 voor het eerst verschenen, werden binnen acht dagen drie duizend exemplaren verkocht, zoodat in September van hetzelfde jaar reeds eene nieuwe uitgave noodig was; en hoeveel exemplaren er sinds dien tijd verspreid zijn zal wel het geheim van den uitgever blijven, maar het feit, dat door geheel Nederland de gedichten

van v. d. Ploeg gekend en met liefde gezongen worden, is wel een bewijs, dat de afdrukken met duizendtallen moeten berekend worden. Ik zou wel eens willen weten, in welk gehuchtje van ons vaderland het »Lieve Moeder van den Heer", of »O Moeder Gods, o reinste Maagd," en »Wees gegroet op kindertoon" onbekenden zijn.

Tot de populariteit van deze gezangen hebben verschillende oorzaken medegewerkt.

Vooreerst de dichter; de dichter bij de gratie Gods, in wiens ziel het lied opwelde, even spontaan als in de bron het water. Altijd stond voor zijn oog de hemel open, en met blijden blik zag hij opwaarts naar den troon, waar God met zijne lieve Heiligen zetelde, en dan moest hij meezingen en meejuichen wat van teorben en veelen, en uit engelenkelen hem tegenklonk. De gave des lieds had hij ontvangen van zijn goddelijken Meester, en in kinderlijken eenvoud wilde hij voor dezen alleen die gave in allen luister ontplooien.

Wij mogen het werk van v. d. Ploeg niet onderschatten, en wij kunnen den hemel niet genoeg danken, dat zijne geestelijke liederen als eene onvervreemdbare erfenis ons zijn achtergelaten. In zijn tijd had men nog geen juist begrip van een kerkelijk volkslied, of liever men had er een wanbegrip voor in de plaats gesteld. Een kerkelijk volkslied was een geestelijk lied, waarbij alles scheen toegelaten. Of de taal geweld werd aangedaan en de regels van den versbouw geloochend werden; of praalziek vertoon allerlei bombast van den eenen kant, en weekelijke overprikkeling van den anderen, aan het volk opdrong; of de zang verlaagd werd tot eene figurante, die zich met een afgedankt theaterkleed mocht vroolijk maken; wat gold het? Het kerkelijk volkslied doorleefde toen hare lijdensperiode. Maar wat toen voor velen nog duister was, zag v. d. Ploeg helder vóór zich, als bij intuïtie. Hij begreep, dat het kerkelijk lied een bepaald kerkelijk karakter moest vertoonen; dat ernst, eerbied, godsvrucht de hoofdtrekken moesten vormen; dat kinderlijk, naïef en eenvoudig als het volk zelf, de gevoelens van het volk zich moesten uitdrukken; dat keurige vorm en zorgzame

versbouw al het minste was, wat men voor een lied, dat in de kerk gezongen werd, eischen mocht. Toen voelde hij zich dichter, maar dichter met eene bepaalde roeping. Hij moest het volk leeren, welke eischen aan een gedicht moeten gesteld worden, dat naar de eerekroon van een kerkelijk lied dingen wil; en op de zangwijzen, die toen algemeen in gebruik waren, dichtte hij zijne heerlijke lofzangen, zoo keurig van vorm, zoo liefelijk van versbouw, zoo vriendelijk van toon, dat zij aller harten met onweerstaanbaar geweld tot zich trokken en in aller geest een beter begrip van het echt geestelijk lied weer wakker riepen.

Ik wil nu hiermede niet zeggen, dat v. d. Ploeg altijd het hoogste ideaal bereikt heeft, evenmin, dat wat wij thans onder een kerkelijk volkslied verstaan, op al zijne liederen van toepassing is; ik bedoel alleen, dat »im groszen und ganzen" deze de plaats is, die hij in de geschiedenis van onzen volkszang inneemt, en waardoor hij onbetwistbaar aan de spits staat van alle mannen, die zich voor het kerkelijk volkslied hebben verdienstelijk gemaakt.

Kunnen wij dus begrijpen, dat het verschijnen van de gezamenlijke *Marialiederen* van v. d. Ploeg door het katholieke Nederland met instemming begroet werd, eene nog meer dringende aanbeveling droegen de zangwijzen zelve. Het was voor de eerste maal, dat de goede, gezonde, echt kerkelijke melodieën van lang vervlogen tijden weer in een geheelen bundel ons werden aangeboden. Hoe diep de vokaalmuziek der geestelijke liederen in ons vaderland, vóór de verschijning van deze *Marialiederen,* gezonken was, behoeft hier niet te worden opgehaald. Al kan men de geestelijke liederen niet op ééne lijn stellen met de liturgische gezangen, en al behoeven op beiden de regels van melodiebouw en contrapunt niet met dezelfde gestrengheid te worden toegepast; zooals het voor twintig jaren was, ging het toch niet langer. Toen het Gregoriaansch en de scheppingen van Palestrina in eere hersteld waren, bleek meer en meer het onhoudbare van den toestand. En zie, nauwlijks klonk er een noodkreet door Nederland, ten strijde

roepend tegen de schouwburgwijsjes, die onze kerken ontsierden, of geen zes maanden later waren wij in het bezit van dezen bundel, waarin eene keurige verzameling van schoone melodieën in den echten ouden trant was bijeengebracht. Lans en Jansen kondigden een nieuw tijdperk aan. Beiden doorkneed in de gewijde muziek, beiden componisten van naam, kon de benijdenswaardige taak, om v. d. Ploeg's *Marialiederen* van zangwijzen te voorzien, aan geene betere handen worden toevertrouwd. Maar hun taak was zwaar, zwaarder dan zich deze in den beginne had laten aanzien. Hun oorspronkelijk plan, om alle liederen van oude zangwijzen te voorzien, moesten zij opgeven, omdat zij gebonden waren aan den tekst. »De piëteit voor een gewijd dichter als v. d. Ploeg — zoo schreven zij zelven in de Mei-aflevering van het *St. Gregoriusblad* 1887 bij het verschijnen — eischte gebiedend, zijne liederen uit te geven, zooals ze daar lagen", al was het dan ook niet te loochenen, »dat sommige dier gedichten, òf wegens hun rhythmus, òf wegens hun omvang, als *volkslied* niet zoo geheel gemakkelijk te gebruiken zijn". Zij moesten dus zelven componeeren, want slechts voor de kleinste helft der gezangen waren goede oude melodieën te vinden. Moeten wij dit betreuren? In geenen deele. Want nu hebben zij meer gedaan dan het oude lied teruggebracht. Zij hebben ons geleerd, dat het oude lied eene leerschool is, vanwaar nog altijd dezelfde bezieling uitgaat; zij hebben ons den weg gewezen naar een schat, maar naar een schat, waarvan elke korrel een levenskiem in zich draagt, die, met zorg gekweekt, een heerlijke bloemkroon ontpluikt, nog in onze dagen. Zich zelven hebben zij ten voorbeeld gesteld. Hunne heerlijke melodieën hebben zij afgeluisterd van vroegere eeuwen; hunne vriendelijke zangbloemen, die thans onzen lusthof sieren, hebben zij aangekweekt uit de zaadkorrels, die hun rusteloos zoeken als een lang vergeten schat ontdekte. Wel behouden beiden hun eigen karakter: Lans meer forsch en breed, in den geest van eene gloedvolle cantate, Jansen zachter, lieflijker, als een nagalm van reizangen; maar beiden hebben den juisten toon aangeslagen, nauwe aansluiting aan

de woorden en zelfstandige navolging van oude modellen.

Tot dusverre hebben wij v. d. Ploeg slechts beschouwd als een lang-verbeiden hervormer van den tekst der eertijds meest gangbare zangwijzen. De dichterlijke waarde van zijne verzen kunnen wij buiten bespreking laten, daar iedereen het wel met ons eens zal zijn, dat deze doorgaans aan de hoogste eischen voldoen, die men aan een geestelijk lied stellen mag. Lans en Jansen wezen wij aan als de herauten, die een nieuw tijdperk uitriepen. Beiden, dichter en verzamelaars, zooals deze laatsten zich bescheidenlijk noemen, brachten wij in verband met de verschijning van dezen bundel in het jaar onzes Heeren 1887. Maar, les idées marchent, en wij zelven blijven al evenmin stilstaan. Er blijft ons dus nog eene andere vraag over, en wel deze: welke is nu de verhouding van deze *vierde* uitgave tot het kerkelijk volkslied, zooals wij dit in het begin van de 20ste eeuw weer opvatten? Met andere woorden: is de uitgave van deze verzen en melodieën, in een klein, goedkoop boekje, met het kennelijk doel om ze als kerkelijke volksliederen te verspreiden, gerechtvaardigd, en is deze uitgave een stap vooruit op den ingeslagen weg?

Voordat ik hierop een antwoord kan geven, moet ik eerst eene andere vraag stellen, namelijk: heeft v. d. Ploeg al zijne *Marialiederen* als volksliederen gedacht? De componisten, die ze in muziek brachten, verklaren zelven, »dat sommige dier gedichten ... als *volkslied* niet zoo geheel gemakkelijk te gebruiken zijn" (*St. Gregoriusblad*, t. a. p.). Daar ben ik het geheel mede eens; niet echter met de reden, die zij daarvoor aanhalen. Bij de aankondiging der *Marialiederen* in het *St. Gregoriusblad* (t. a. p.) schreven zij: »Men mag het inderdaad betreuren, dat wijlen de hooggevierde Professor, met al zijne kostelijke gaven als dichter en bepaaldelijk als gewijd volksdichter, muzikaal eenigermate misdeeld was: anders zou hij zeker vele zijner liederen zóó gedicht hebben, dat zij beter voor volkszang geschikt waren". Dat »muzikaal eenigermate misdeeld" wil er bij mij niet in. Neem bijv. *Lieve Moeder van den Heer*, of *Maria's beeld te midden*, of *Maria eer;* passen deze verzen niet uitstekend op de oorspronkelijke melodie

waarop ze geschreven werden? De melodieën werden in dien tijd algemeen als voortreffelijk beschouwd door muzikaal ontwikkelden en muzikaal misdeelden, en daar is veel voor te zeggen. De melodieën zijn zoo kwaad niet; alleen het zijn geene kerkelijke melodieën, ze hooren in onze kerken niet thuis, zij missen den karaktertrek, dien wij thans voor kerkmuziek eischen. Toen v. d. Ploeg zijne liederen dichtte, dacht men er anders over, of liever, men had er nog nooit over gedacht, hoe ware kerkzang zijn moest. En dat kon men ook niet, want het herstel van de ware kerkelijke volksmelodieën dateert eerst van het jaar 1887, toen Lans en Jansen deze *Marialiederen* van zangwijzen voorzagen. Behalve dat sommige gedichten door v. d. Ploeg oorspronkelijk eer bestemd werden om als geestelijke lezing te dienen, zou ik dus liever eene andere reden aanhalen, waarom niet alle liederen als volksliederen kunnen gebruikt worden, namelijk deze, die ook reeds door de componisten werd aangeduid, dat niet elk geestelijk lied een kerkelijk volkslied is. Geestelijk lied is het *genus*, volkslied is de *species*. Nu er in de laatste jaren zooveel over volksliederen gesproken is, weten wij nauwkeurig, wat men vroeger nog niet wist, welke voorschriften voor deze laatsten gelden. Men kan v. d. Ploeg deze onkunde niet tot een verwijt maken; indien hij in onzen tijd geleefd had, zouden zijne gaven als gewijd volksdichter nog veel heerlijker hebben uitgeblonken. En zoo vallen er bij v. d. Ploeg verschillende liederen als volksliederen uit. Sommigen zijn te lang, bij anderen beweegt zich de rhythmus te ongelijkmatig, weer anderen bevatten te veel bespiegeling en te weinig gebed. Neem bijv. No. 58: *Rozenkransjen! u zij lof* [1]), dat vrijwel alle fouten van een *volkslied* in zich vereenigt. Wat is het een heerlijk geestelijk liedeken! Wat strijden meesterlijke versbouw, keurige taal en weelderige rijkdom van gedachten met elkaar

---

[1]) Dit lied is oorspronkelijk van Benedictus van Haeften, proost van Affligem in Vlaanderen. Het werd geschreven omstreeks 1620. J. A. Alberdingk Thijm geeft de verbeterde oude lezing in zijn *Gedichten, ontleend aan de Noord- en Zuid-Nederlandsche literatuur van de 1ste en aanvang der 2de helft van de XVIIde eenw;* v. d. Ploeg bracht de taal meer in overeenstemming met onzen tijd.

om den eerepalm! Men kan des lezens niet moede worden. En toch, als volkslied deugt het niet, noch als gedicht, noch als melodie; Jansen heeft er van gemaakt wat er van te maken was, maar 't was onbegonnen werk.

Meen nu echter niet, dat dit oordeel op alle liederen toepasselijk is. Integendeel. Er zijn vele, zeer vele schoone volksliederen onder, in den strengen zin van het woord, die eene eereplaats in *Cantemus*, het gezangboek van onze kerkelijke provincie, hadden moeten innemen. Wij betreuren het ten zeerste, dat de onderhandelingen van den Eerw. Heer Eppink met den uitgever der *Marialiederen* niet tot een gunstiger resultaat hebben mogen leiden, en wij wenschen van harte, dat deze niet geheel en al mogen zijn afgebroken, te meer daar de verzamelaars zelven bij de eerste uitgave de hoop koesterden, dat de volksliederen van v. d. Ploeg »uitgegeven zouden kunnen worden, en zouden kunnen dienen voor het keurig saamgelezen zangboek voor onze kerkelijke provincie" (*St. Gregorius-blad*, t. a. p.). Om behalve de vertalingen van kerkelijke hymnen, slechts eenigen te noemen: No. 1 *Lieve Moeder van den Heer;* No. 7 *Hoor, O zoete!* dat ook op de melodie van de Keulsche Symphonia uit *Cantemus* No. 57 kan gezongen worden; No 19 en 20 *Vijftien geheimen van den Rozenkrans;* No. 22 *Gegroet, O Hemelkoningin,* dit echter met het refrein dat in *Cantemus* No. 110 op *Salve Regina* voorkomt; No. 39 *O Hemelkoningin;* No. 53 *Wonder van Glorierpracht*, maar dit nog liever op de oorspronkelijke melodie, die in *Cantemus* op *Nimmer volprezene* gezongen wordt enz. enz. Ik kan mij het genot niet ontzeggen om de eerste strophe van beide laatstgenoemde gedichten naast elkaar te leggen, om aan te toonen, dat de verzen van v. d. Ploeg bijna doorgaans met het allervoortreffelijkste kunnen vergeleken worden. Beiden drukken dezelfde gedachte op meesterlijke wijze uit, bij *Cantemus* echter zijn woorden en melodie nog inniger samengegroeid, en is het gevoel nog kinderlijker uitgesproken. Men lette vooral op de beide laatste verzen.

P. v. d. Ploeg zingt:

»Wonder van gloriepracht!
Wonder van moedermacht!
Liefd'rijke, aanminnige, hemelsche Vrouw!
Wie ik ten eeuw'gen tijd
Uit heel mijn hart mij wijd,
Wie ik en lichaam en ziel toevertrouw;
Goed, bloed en leven
Wil ik U geven;
Al wat ik heb en ben, geef ik u nu,
'k Geef het vol vreugde, Maria! aan u".

Cantemus zingt:

»Nimmer volprezene,
Hoog uitgelezene,
Maagd, Gij, en Moeder, aanminnig en schoon,
Wie ik ten allen tijd
Lichaam en ziele wijd,
Zie mij ootmoedig geknield voor uw troon.
Goed, bloed en leven
Kom ik u geven,
Alles, ja alles vereer ik u blij;
Och, dat het immer uw eigendom zij".

Welke is dus de hoofdindruk, die de vierde uitgave der *Marialiederen* op ons gemaakt heeft? Zij is deze. Nu wij eenmaal in *Cantemus* een volledig gezangboek voor Nederland bezitten, hadden wij veel liever gezien, dat, in de plaats van eene goedkoope volksuitgave, eene pracht-editie der *Marialiederen* verschenen was, doch in zulk eene oplage, dat zij gemakkelijk den weg had kunnen vinden tot elk huisgezin. Daarmede zouden wij een kostelijk boek rijker zijn geworden, en eene waardige hulde gebracht hebben aan dichter en componisten beiden; daarmede zou de ware idee van het kerkelijk volkslied ongerepter bewaard zijn gebleven, en tevens het bewijs zijn geleverd, dat wij volkomen instemmen met het *Voorbericht* der verzamelaars bij deze uitgave, als zij hunne blijdschap uitspreken over het feit, »dat er naast verschillende andere zangboekjes nog steeds plaats is voor de oude, schoone liederen van v. d. Ploeg".

W. A. J. Blaisse.

Breviarium Romanum. In usum itinerantium. Editio prima post typicam a S. R. C. declaratam. Ratisbonae (FRID. PUSTET) 1900. — Prijs: gebroch. M. 15; geb. M. 22.50; (à la Baedeker) M. 24 en 25.

Een fraai en zeer praktisch reisbrevier. Fraai om zijn fijn, geel getint papier met helderen en toch niet doorzichtigen druk; fraai ook om de prentversiering, die er kwistig in is aangebracht, o. a. ook aan de binnenzijde der schutbladen van iederen lossen fascikel. Praktisch om zijn volledigheid — de romeinsche goedkeuring dateert van 27 Juli 1900 — en doelmatige afmeting: 18° formaat bij een dikte van slechts even 2 cM. Bij zulk eene afmeting kon, zonder eenig bezwaar voor de draagbaarheid, de druk toch forsch genoeg zijn om, zooals bij andere reisbreviers meestal het geval is, de gezichtszenuwen niet al te zeer te vermoeien. Voor de doelmatigheid is 't van groot belang, dat niet meer dan twee fascikels (een vóór en een achter) noodig zijn; daarom is 't een verbetering dat de *Homiliae in Dom. post Pent.* alsook de *Officia votiva per annum* niet meer in losse fascikels zijn gegeven, maar in den band zijn opgenomen. Blijven nog de *Officia propria pro aliquibus locis* als struikelblok. Het kleine en alleen voor jonge oogen bruikbare reisbrevier van Romano te Turijn, dat hier nog al verspreid is, heeft deze ook in den band opgenomen, wat inderdaad een uitkomst is voor vergeetachtige menschen. In deze uitgave echter zou de band door die vier fascikels wat te zwaar worden; misschien echter was dit te vinden door vooraan *De anno et ejus partibus* bij den fascikel der *Bullae* en *Rubricae* te voegen en ook de zeer goed ingerichte *Index alphabeticus* achteraan afzonderlijk te geven. In alle geval die *Index* maakt het vinden van de telkens noodige fascikels, die aan hun verschillend gekleurde omslagen dadelijk te herkennen zijn, zeer gemakkelijk, en voor het bewaren der overige dient een keurig etui.

D.

TAAL EN STIJL DER »IMITATIO CHRISTI".

(Vervolg en slot van Dl. CXVIII, blz. 461 vv.)

IV. INTERPUNCTIE.

Alwie de *Imitatio Christi* ten volle wil verstaan en begrijpen moet trachten zich vooraf een duidelijk begrip te vormen van de eigenaardige punctuatie, waarvan Thomas v. Kempen zich bedient, hier zoowel als in zijn andere werken.

Vooreerst zij bemerkt, dat de leesteekens eigenlijk geen zinscheidings- maar eerder rustteekens zijn, d. i. zij dienen, niet om de onderdeelen der periode volgens de dikwijls willekeurige voorschriften der spraakkunsten-makers aan te wijzen, maar enkel en alleen om aan te toonen, waar men bij 't lezen langer of korter moet rusten.

De punt, als 't volgend woord met eene kleine letter aanvangt, duidt de kortste rust aan; de dubbele punt een weinig langere; het haakpunt (een haakje met een punt er onder) een nog langere; en de punt, gevolgd door een hoofdletter, de allerlangste rust. Deze laatste punt ontbreekt niet zelden; dan wordt de langste rust aangeduid door de hoofdletter van 't volgend woord. In de aan te halen voorbeelden wordt de eerste punt (de kortste rust) vervangen door de komma, en het haakpunt door 't Grieksche kolon (de punt boven aan de letter). Thomas gebruikt het vraagteeken evenals wij, doch 't uitroepingsteeken is hem onbekend.

Men vindt de vier verschillende leesteekens op een korten afstand bij elkaar: *Imitat.* I, 24:

»Nunc labor tuus est fructuosus·
fletus acceptabilis,
gemitus exaudibilis:
dolor satisfactorius et purgativus".

Hieruit blijkt duidelijk, dat de punctuatie van Thomas veel verschilt van de onze; geen wonder, dat ze tal van uitgevers en vertalers op 't dwaalspoor brengt.

Vóor aanhalingen bijv. waar wij de dubbele punt plaatsen, gebruikt Thomas meestal het teeken der allerlangste rust; b.v. *Imitat.* III, 45:

»O quam bene sapuit sancta illa anima,
quae dixit.
Mens mea solidata est,
et in Christo fundata".

Na *dixit* zouden wij de dubbele punt plaatsen.

V. Rijm en maat.

In een handschrift der vijftiende eeuw wordt de *Imitatio* genoemd *musica ecclesiastica*, en een tijdgenoot van Thomas verhaalt van hem, dat hij een boekdeel *metrice* geschreven heeft over »Qui sequitur". Wanneer men een hoofdstuk der *Imitatio* luidop leest volgens de aanwijzingen van zijn auteur, met inachtneming der rust- en klemtoonteekens en met de vereischte heffing en daling der stem, dan komt de *musica ecclesiastica* duidelijk uit, d. i. men hoort iets zangerigs, iets muzikaals, zekere rhythmische beweging en allerlei slag van rijmwoorden, zooals in de hymnen der Kerk, in de sequentiae en orationes van 't Romeinsch missaal.

De rijmen zijn veelsoortig, als: binnen-, middel- en eindrijmen; heele, halve en kreupele rijmen; een-, twee-, drie- en zelfs viersylbige rijmen. Halve rijmen heeft men, wanneer alleen de slotmedeklinker rijmt, als *tenebris-Dominus*. Kreupele rijmen b.v. in *disputare-Trinitati*. Het vers bestaat meestal

uit trochaeën, doormengeld met dactylen, en heeft niet zelden een sylbe tot voorslag. De versmaat is natuurlijk niet die van de quantiteit der woorden, maar van hun accent.

Caput I.

De imitatione Christi
et de comtemptu omnium vanitatum mundi.

»Qui sequitur me non ambulat in tenebris:
dicit Dominus.
Háec sunt vérba Chrísti qúibus ádmonémur,
qúatenus vítam éjus et móres ímitémur:
Sí velímus veráciter ílluminári,
ét ab ómni cáecitáte córdis líberári.
Summum igitur studium nostrum sit:
in vita Jesu Christi meditari".

En zoo verder het geheele hoofdstuk. Dit eerste kapittel bevat 46 regels of verzen en, de halve-, kreupele- en binnenrijmen meegerekend, juist evenveel gelijkluidende woorden. Opmerking verdient ook dat men het rijm reeds aantreft in het opschrift: »De imitatione Christi — et de contemptu omnium vanitatum mundi". Zoo ook in het laatste hoofdstuk van 't vierde boek:

»Quod homo non sit curiosus scrutator Sacramenti,
sed humilis imitator Christi
subdendo sensum suum sacrae fidei".

En IV, 11:

»Quod Corpus Christi et sacra scriptura
maxime sint animae fideli necessaria".

Vergelijk verder van 't derde boek de volgende hoofdstukken: 7, 10, 13, 18, 38, 45-48, 51, 52, 55, 57, 59.

Dezelfde zucht om den titel te doen rijmen, vindt men ook in Thomas' andere werken, in de *Sermones ad novitios* bijv. ten minste tienmaal.

Het rhythmisch en rijmend proza kenmerkt zoozeer de taal van Thomas van Kempen, dat men daaraan zijne schriften van alle andere kan onderkennen [1]). Een Franschman, Philippe Tamizey de Larroque getuigt hetzelfde: »*Nul* écrivain n'a été possédé à un aussi haut degré de la manie de faire de la *prose rimée*, que Thomas à Kempis. Une de ses grandes préoccupations est la réunion à la fin de ses phrases, des mots dont *l'assonance* puisse flatter l'oreille. En agitant même les questions les plus graves, le sous-prieur de Sainte-Agnès cherche encore à obtenir un *agréable effet musical*". Larroque, een verwoede anti-Kempist, is oostindisch doof en stekeblind bij 't lezen der *Imitatio* en hoort of ziet daar niets wat op rhythmus en rijm gelijkt; bijgevolg kan Thomas de schrijver niet zijn van het boekje. Hij besluit: »Si, chose possible, l'auteur de l'Imitation est le même que celui qui s'est amusé à ces bagatelles dignes tout au plus d'un rhéteur de la décadence, ne faudrait-il pas s'écrier avec la plus légitime stupéfaction: Quantum mutatus ab illo!"

De *Imitatio* is onder al de schriften van Thomas het rijkst aan rijm en rhythmus, het overheerlijke werk zijns ouderdoms, *Meditationes de vita et beneficiis Salvatoris nostri Jesu Christi*, misschien uitgezonderd.

* * *

1) Zoo vond ik dezer dagen in een verzameling van latijnsche gebeden (een wiegedruk van 1508) zeven *gratiarum actiones* ter herinnering aan de zes dagen der schepping en den Sabbath. Ze beginnen alle met de woorden: «Gratias tibi agimus omnipotens Deus". De eerste luidt: «Gratias tibi agimus omnipotens Deus, qui hodie fecisti caeli pulchritudinem, — et terrae latidudinem, — et tenebrarum densitatem, nobilemque illam creaturam spirituum angelorum. —

O misericors Deus, da nobis in hac die caelica contemplari, — et non de terrenis meditari; da nobis lucis tuae charitatem, — et expulsis tenebris angelorum puritatem". —

Anaphora en rijm toonen duidelijk, dat ze 't werk is van onzen Thomas. Hetzelfde geldt van de andere.

Bij de klassieken van 't gulden tijdperk vindt men het rijm slechts bij uitzondering. Van hen heeft Thomas die kunst niet afgezien.

De Kerkleeraar Isidorus van Sevilla († 636) noemt den H. Fulgentius, bisschop van Ruspe in Afrika († 533) »dulcis in loquendo: zoetvloeiend van taal". En waarin bestaat die zoetvloeiendheid anders dan in rijm en rhythmus, evenals bij Thomas van Kempen? Een enkel voorbeeld: »Bene igitur, sancta filia, in laudem Dei non de bonis operibus superbiae vento extolleris, — sed ad implenda Domini praecepta infirmam invalidamque te testaris. — Ita debet sentire quisquis verbi Dei non auditor oblivisiosus, sed factor operis esse desiderat, — qui non hic ab hominibus recipere mercedem suam, sed a Deo in die retributionis exspectat, — qui non in praesenti tempore inanis gloriae vanitate raptatur, — sed sancto igne divini amoris accenditur" — etc. Ex Epist. IV *Ad Probam*: De oratione ad Deum et compunctione cordis.

Men vergelijke verder het *Breviarium Romamum*, o. a. *In fest. S. Stephani* (ll. 2 noct); *Sexta die infr. Oct. Epiphaniae; Domin. S. Trinitatis* etc.

Ook in de werken van den H. Augustinus ontmoet men niet zelden een aaneenschakeling van rijmwoorden. Zie b.v. *Brev. Rom. Tertia die infr. Oct. Epiph.* (ll. 2 n.).

De H. Gregorius de Groote († 604) is zichtbaar een groote vriend van het rijm; hetgeen ons niet moet verwonderen bij een man, die zooveel gedaan heeft om den kerkelijken zang te bevorderen en daarenboven de dichter is van verscheiden hymnen.

Deze Kerkvader, wiens veertig homilieën alle, de eene of andere misschien uitgenomen, in het *Breviar. Romanum* voorkomen, is de voornaamste leermeester van onzen Thomas, ook wat zoetvloeiendheid van taal, rijm en rythmus betreft.

»O Gregori *dulcissime,*
dulci fulgens eloquio,
perduc nos recto tramite
perenni frui gaudio"

zingt Th. van hem.

Thomas was bekend met de werken van Jan van Ruysbroeck († 1381), den grooten mystiker zijner eeuw, den deugdzamen en geleerden Prior van Groenendael bij Brussel, zooals blijkt uit hetgeen hij van hem mededeelt: »Hujus [Joannis Ruesbroeck] sancta et magnifica fama longe lateque per partes Teutoniae divulgata effulget. Quem Magister Gerardus Magnus personaliter cum Magistro Joanne Scholastico Swollensi visitavit, ac summis doctoribus ejus scripta censuit comparanda. Multos siquidem devotissimos atque altioris intelligentiae libros in Teutonico idiomate sagaciter edidit, et gratiam caelestis suavitatis, quam divinitus accepit, in proximos suos et posteros Ecclesiae copiosa liberalitate diffudit. Sunt autem undecim libri, quos tam in religione quam ante religionis ingressum proficue dictavit et, ne imperfectus sit numerus, epistolarium duodenarium implet" (*Chronic. Montis S. Agnetis*, in *Parerg.* Cap. II). »Transtulit [Gerardus M.] duos libros Domini Joannis Ruysbroeck videlicet *Ecce Sponsus* et librum *De gradibus amoris* de Teutonico in Latinum" (*Ibidem*, Cap. III)[1]).

Aan Ruysbroeck ontleent Thomas woorden en gedachten, uitdrukkingen en eigenaardigheden van taal en stijl, ja, van rijm en maat.

* * *

»Om dyns dich wille en meuchdy geen tale schenden" zoo luidt een der voorschriften van Matthys de Casteleyn († 1550)

---

[1]) Vertaling: »Heerlijk glanst de heiligheid zijner faam heinde en verre over de Dietsche gouwen. Vergezeld van Meester Joannes [Cele] den schoolvoogd van Zwolle heeft Meester Gerrit Groot hem persoonlijk bezocht; en hij was van meening, dat zijn geschriften met die der voornaamste leeraars gelijk te stellen zijn. Want vele zeer devote en diepzinnige boeken heeft de schrandere man in de Dietsche taal uitgegeven en de genade der hemelsche zoetheid, die hij van God ontvangen had, met rijke mildheid op zijne naasten en de nakomelingen der Kerk uitgestort. Elf boeken heeft hij zoowel voor als na zijne intrede in de Orde vervaardigd, en opdat dit getal niet onvolkomen mocht zijn, maken zijne brieven het twaalfde uit".

»Twee boeken van den heer Joannes Ruysbroeck heeft hij [G. Groot] van 't Dietsch in 't Latijn overgebracht, nam. *Ziet de Bruidegom* en het boek *Van de graden der liefde*".

in zijn *Conste van Rhetorycke*, en of Vondel een eeuw later dien regel bekrachtigde met: »Men mag om de maat en het rijm de taal niet vervalschen", Thomas hecht meer aan 't Horatiaansche »multa licent poetis" en begaat allerlei grove fouten tegen grammatica en syntaxis en verandert soms naar willekeur den tekst der H. Schrift.

Imit. I, 2:

»Multa *sunt*:
quae scire parum vel nihil animae *prosunt*"

in plaats van *prodest*, zooals Valart, Wolfsgruber, Hrabiéta en een zwerm van luttel dichterlijke zielen verbeteren(?).

Montfalcon, een vurig Gersonist, die een achttalige uitgave der *Imitatio* bezorgde, schijnt ook gemerkt te hebben, dat 't boekje soms in verzen spreekt. Hij schrijft in twee regels:

Imit. II, 9:

»Sat suaviter equitat
quem gratia Dei portat";

en *Imit.* III, 3:

»Erubesce Sidon ait mare.
Et si causam quaeris: audi quare".

Wanneer men de bijbelplaats (Is. XXIII, 4) nagaat, waaraan de eerste woorden ontleend zijn, dan zal men bevinden dat ze hier, zóo gebruikt, geen zin opleveren en dat 't enkel geschied is ter wille van maat en rijm.

Imit. III, 27:

»Da virtutem corroborari in interiore homine
et cor meum ab omni sollicitudine
et angore evacuare·
nec variis desideriis trahi
cujuscumque rei vilis aut pretiosi".

Dat »pretiosi" was ten allen tijde een struikelblok voor de geleerden. 't Is inderdaad onverklaarbaar tenzij door 't »multa licent poetis".

In 't zelfde kapittel luiden de twee laatste verzen:

»Nec aurem male blandienti praebere *sirenae*:
sic enim incepta pergitur via secure".

De meeste uitgevers veranderen *sirenae* in *sireni*. Maar waar blijft dan het rijm? 't Autograaf heeft met de middeleeuwsche spelling: *syrene*.

Imit. III, 36:

»Tu habe Deum prae oculis:
et noli contendere verbis quaerulosis.
Quodsi ad praesens tu videris *succumbi*,
et contumeliam pati
quam non meruisti:
ne indigneris ex hoc" —

Vele uitgaven schrijven *succumbere*. Gregorius, Thomas' groote leermeester, gebruikt wel eens omgekeerd het activum voor 't passivum enkel en alleen ter wille van 't rijm [1]).

Imit. III, 45:

»Cautus esto ait quidam cautus esto:
serva apud te quod dico.
Et dum ego sileo et absconditum credo·
nec ille silere potest quod silendum petiit:
sed statim prodit me et se et *abiit*".

Wolfsgruber en anderen geven *abit*.

Imit. III, 50:

»Nam quantum unusquisque est in oculis tuis,
tantum est et non *amplius*:
ait humilis sanctus Franciscus".

---

[1]) Bijv. *Homil.* XXXV, 6: »Et qui publico bello *perdidit*, ad exhibendas occulte insidias exardescit". *Perdidit* = victus est.

De *Legenda S. Francisci* heeft: »Quantum homo est in oculis Dei, tantum est et non *plus*".

De liturgische formule aan 't einde der *Orationes* van missaal en brevier is gewoonlijk: *per omnia saecula saeculorum.* Ook Thomas gebruikt die b.v. aan 't slot van *Oratio pia III:*

> »Haec est illa deifera virgo et virga mystica,
> quae ex regali stirpe progenita,
> divini floris protulit amydalum ipsum Christum,
> regem ac salvatorum omnium:
> cui sit honor et gloria in saecula saeculorum".

Doch ter wille van het rijm zal hij, evenals dat 't geval is in enkele kerkhymnen, de woorden omzetten tot klassiek latijn en zingen:

Imit. III, 40:

> »O veritas mea et misericordia mea
> Deus meus Trinitas beata·
> tibi soli laus honor virtus gloria:
> per infinita saeculorum saecula.

Thomas weet zeer goed dat de conjunctief van *comburere* niet combur*am-es* maar combur*am-as* behoort te zijn (Vgl. IV, 9: »ut tu omnia pariter incendas et combur*as*"); maar om het rijm schrijft hij combur*es:*

»Utinam me totaliter ex tua praesentia accendas combur*es*
et in te transmutes·
ut unus tecum efficiar spiritus per gratiam internae unionis:
et liquefactionem ardentis amoris" (*Imitat.* IV, 16).

Ter wille van het rijm behooren de twee volgende zinnen geïnterpungeerd te worden, zooals Thomas zelf gedaan heeft:

Imit. IV, 1:

»Currunt multi ad diversa loca pro visitandis reliquiis sanctorum:
et mirantur auditis gestis eorum
ampla aedificia templorum·
inspiciunt et osculantur sericis et auro involuta sacra ossa
[ipsorum:
et ecce tu praesens es hic apud me in altare Deus meus
[Sanctus sanctorum
Creator hominum et Dominus Angelorum".

Imit. IV, 11:

»Haec possunt etiam dici mensae duae hinc et inde:
in gazophylacio sanctae ecclesiae posit*ae* [Autogr. posit*e*]".

VI. Andere eigenaardigheden.

Rijm en rhythmus zijn zoo'n essentieel bestanddeel van Thomas' werken, dat men ze niet anders denken kan, en ieder geschrift, dat niet vele rijmwoorden bevat, mag men onverwaarderlijk als onecht verwerpen. 't Is natuurlijk, dat niet elke bladzijde en elk werk evenzeer overvloeit van rijmend, rhythmisch proza: hier meer, daar minder, al naar de rijmlust werkt. Buitendien hebben Thomas' schriften nog een aantal andere eigenaardigheden, waarvan een enkele dikwerf voldoende is, om ze van alle andere te onderscheiden. We zullen de voornaamste in 't kort aanstippen.

1. *Imit.* I, 1: »*Quatenus* vitam ejus et mores imitemur". Th. maakt, evenals zijn Magister Gregorius de Groote, een veelvuldig gebruik van 't voegwoord *quatenus* voor *ut: dat, opdat.* 't Woordje vormt een netten dactylus en is welluidend, terwijl 't eensylbige *ut* slechts als voorslag kan dienen.

2. »*Vanitas* igitur est" etc. De *anaphora* d. i. de herhaling van 't zelfde woord aan het hoofd van volzinnen of gedeelten van volzinnen komt in de *Imitatio* herhaaldelijk voor. Ver-

gelijk o. a.: I, 20: »*Nemo* secure apparet"; I, 24: »*Tunc* enim justi stabunt"; II, 12: »*In cruce* salus"; II, 11: »*Multi* Jesum sequuntur".

Wij kunnen de verzoeking niet weerstaan een voorbeeld van zulke woordherhaling over te schrijven uit het, helaas! nog ongekende werk van onzen Thomas: *Meditationes piissimae de vita et beneficiis S. N. J. C.* (Lib. II, Cap. 35):

»Venient ad hunc locum sanctum invisendum de
[extremis finibus terrae peregrini multi,
et adorabunt in loco isto ubi requievit corpus Domini.
Hic ergo sepultus est Jesus,
hic positus est crucifixus;
hic lamentatus est a mulieribus,
hic custoditus est a militibus;
hic surrexit tertia die Christus,
hic visus est a Maria Magdalena Jesus;
hic apparuit de coelo angelus Domini,
hic perterriti sunt custodes sepulchri,
et facti sunt velut mortui.
Reside igitur et tu hic modicum juxta monumentum
ad plangendum cum mulieribus Dominum Jesum
pro te sepultum" [1]).

Ook de gewone repetitie van een woord of gedachte is even veelvuldig als kenschetsend en dient tot uitdrukking van een levendig gevoel. *Imitat.* I, 23: »*Age age* nunc carissime quidquid agere potes"; II, 12: »*Erras erras* si aliud quaeris

---

1) »Van de uiterste grenzen der aarde zullen tallooze pelgrims toestroomen om deze heilige plaats te bezoeken en in aanbidding neerknielen op de plek, waar het lichaam des Heeren heeft gerust. *Hier* dan werd Jesus begraven, *hier* werd de gekruisigde neergelegd; *hier* werd Hij beweend door de vrouwen, *hier* bewaakt door de krijgsknechten; *hier* is Christus ten derden dage verrezen; *hier* werd Jesus door Maria Magdalena gezien; *hier* verscheen de Engel des Heeren uit den hemel; *hier* ontstelden de wachters van het graf en werden als dooden. Vertoef ook gij dan hier een weinig bij de grafstede om met de vrouwen den Heere Jesus te beweenen, die voor u begraven is".

quam pati tribulationes"; III, 26: »*Non me vincat* Deus meus *non vincat* caro et sanguis". En herhaaldelijk ook in zijne overige schriften b. v. *Serm. ad frat.* IV: »Tunc ejulabunt et clamabunt: *Vae vae* quid umquam egimus? Ut quid nos in tam brevi momento perdidimus? *Ah ah* damnati sumus. Heu quod umquam nati fuimus. *Tarde tarde* jam poenitemus: frustra est clamor et dolor noster, quia sine mutatione manebit sententia quam accepimus".

3. Het tweede hoofdstuk heeft tot opschrift: »De humili *sentire* sui ipsius". In geen enkele taal vindt men dien infinitief, als substantief gebruikt, weergegeven, 't Grieksch en Dietsch uitgezonderd. 't Is inderdaad een *germanismus germanissimus,* op zich zelf voldoende om alle anti-Kempisten tot zwijgen te brengen. In 't Latijn worden slechts enkele pron. demonstrativa bijvoegelijk met den infinitief verbonden. Bekend is 't gezegde van Plinius jun.: »*Illud jucundum nihil agere:* il dolce far niente".

Bij Thomas van Kempen ontmoet men zulk een infinitief bijna op iedere bladzijde, b. v. *Imitat.* I, 10: »Necesse est ut relinquamus etiam quandoque *nostrum sentire*"; I, 13: »Quando res pro eorum *velle* fiunt et *sentire*" en: »Ultra *proprium videre* nemo libenter ducitur".

4. Eenvoudig en ongedwongen, natuurlijk en ongekunsteld is de stijl van Thomas in al zijn werken. Bij hem vindt men zelden uiterst kunstvol verwikkelde perioden en veel meer nevengeschikte dan ondergeschikte volzinnen.

Dan nog kenmerkt zich de stijl van Thomas door zijne zichtbare voorliefde voor de *accumulatie* d. i. de opeengehoopte herhaling van zulke parallel gevormde volzinnen en perioden. Wat namelijk de volzinnen betreft, zoo vinden wij opeenhoopingen van onderwerpen naast één gezegde (b. v. *Imit.* I, 23: »Dabit namque fiduciam" etc); opeenhoopingen van gezegden naast één onderwerp (b. v. *Imit.* I, 25: »Raro exeunt etc.); ophoopingen van voorwerpen en bijwoordelijke bepalingen naast één enkel werkwoord (b. v. *Imit.* III, 35:

»Pro amore Dei" etc. *Imit.* I, 18: »Sancti et amici Christi" etc.) en dergelijke meer.

»Bloss diese eine schriftstellerische Eigenthümlichkeit genügt — zegt Hirsche — um überall da, wo sie erscheint, Thomas als Verfasser kenntlich zu machen".

Opmerking verdient ook nog het beknopte, aphoristische, kernspreukige van zijn stijl, de gedachten in de minst mogelijke, meest beduidende woorden samenvattende. Deze laatste hoedanigheid is wel grootendeels toe te schrijven aan den hoogst dichterlijken vorm, waarin hij zijne gedachten overgiet.

5. Als germanisme kan men beschouwen de asyndetische verbinding van twee adjectieven, die in gelijke betrekking staan tot een substantief: *Imitat.* II, 3: »De bono pacifico homine: van den goeden vreedzamen mensch; de l'homme bon *et* pacifique; dell' uomo dabbene *e* pacifico".

6. Het onderscheid tusschen adverbia loci van rust en van beweging is Thomas onbekend: »Curre *hic* vel *ibi*: loop *hier* of *daar*", hetgeen alleen de Engelsche vertaling teruggeeft: run *here* or *there*.

7. *Religio* beteekent kloosterleven; *religiosus* kloosterling. (*Imit.* I, 17). *Monasteria* zijn de huizen der Regulier-kanunniken, *congregationes* (*vergaderingen*) die der Broeders van 't Gemeene Leven (Ibidem). Zoo lezen wij bij Thomas in *Serm.* I aan de novicen: »Waarlijk, broeders, er bestaat geen grooter genoegen in een klooster (*monasterio*) van religieuzen en in een vergadering (*congregatione*) van broeders en zusters dan eensgezindheid". *Conversio* beduidt niet zelden intrede in 't klooster (b. v. *Imit.* I, 11: in initio conversionis); *conversus* (frater) kloosterbroeder; *conversa* (soror) kloosterzuster.

De Broeders van het Gemeene Leven, schrijft V. Becker, werden spoedig na hun ontstaan wegens hun vromen levenswandel door het volk met den naam van *devoten* als een *eigen naam* aangeduid, die als dusdanig weldra ook in geschriften algemeen gebruikt werd. Op meerdere plaatsen in

de *Navolging* heeft *devotus* deze beteekenis, en niet die van innig of devoot persoon. Bijv. *Imit.* I, 18 (laatste vers): »multa saepe exempla vidisti *Devotorum*"; *Imit.* IV, 9: »pia desideria *Devotorum*"; IV, 10: »Potest enim quilibet *Devotus*" enz. Het echt Dietsche woord voor *devotus, devotio* is *innig, innigheid.* Het denkbeeld van *godsvrucht* is te algemeen, herinnert te zeer aan 't hoogd. Gottesfürcht en — »met godsvrucht" (avec dévotion, avec piété) is in N. Nederland ongebruikelijk, zegt het Woordenboek.

VII. Eigenlijke en oneigenlijke germanismen.

Zoolang de nieuwe Leipziger *Thesaurus Linguae Latinae* niet verschenen is, valt 't moeilijk te zeggen, of deze of gene uitdrukking uit het Dietsch vertaald, of ook wel door den een of anderen Latijnschen schrijver gebruikt werd. Zoo bijv. *Imit.* III, 4: »Numquam reputes *te aliquid esse* propter bona opera" (verbeeld *u* nooit *iets te zijn* wegens uwe goede werken) wordt wel eens opgegeven als een germanisme, ofschoon een latijnsch dichter uit de gouden periode ongeveer dezelfde zegswijze bezigt: »Tu *meas nugas aliquid esse putare* solebas".

Een menigte van schijnbare germanismen kunnen even goed aan de Vulgaat ontleend zijn: *ab intus*: *van* binnen; *confidere, sperare super*: vertrouwen, hopen *op; in brevi*: in 't kort (binnen korten tijd, straks); ne *dimittas* me vagari super terram: *laat* me niet omdolen op de aarde; vgl. Matth. VIII, 22: *dimitte* (i. e. sine) mortuos sepelire mortuos suos.

Wanneer we deze twee soorten van *mogelijke* germanismen buiten rekening laten, dan nog bevat de *Imitatio* er ten overvloede om den auteur van 't boekje met zekerheid aan te wijzen. We laten er nog eenige volgen, waarvan vele den niet-dietschers een raadsel schijnen.

Imit. I, 2: De se ipso *nihil tenere*: niets van zichzelven houden; I, 6: juvare *ad*: helpen tot of aan; I, 16: *Libenter habemus* alios perfectos: gaarne hebben wij de anderen volmaakt; I, 8: *Cum* divitibus noli *blandire* is 't dietsche *smeken*

(smekelen, smeikelen, schmeicheln) *met.* In de kroniek van 't Diepenveensch klooster door zuster Griet Essinchghes lezen we dat eene andere zuster »die de keersen verwaerde" de kist bij vergissing had opengelaten. »Op een tyt quam een hont totter kisten ende at die keersen. Doe waert sie gescolden dat sie soe quellike toeghesien hadde" en streng berispt door den eerwaarden vader Johan Brinckerinck. »Hier in waert sie soe seer verblyt omdat hie niet *mit haer en smekede* of en niet ghevoelde na hare cranckheit".

Aan 't einde van 't achttiende hoofdstuk (eerste boek) heeft het autograaf klaar en duidelijk: »*Och teporis et negligentiae status nostri* quod tam cito declinamus a pristino fervore" — Cavagliere Veratti noemt zoo'n volzin alleen uit genitieven bestaande »una monstruosità grammaticale", die in geen enkele taal (nessunissima) mogelijk is. De meeste uitgevers verbeteren na en naar Sommalius met Dr. Wolfsgruber: *O tepor et negligentia* status nostri etc. Onnoodig! *Och* is de middeleeuwsche spelling voor *oh.* Interjecties met den genitief vindt men in 't Spaansch en Portugeesch, Latijn en Grieksch, Duitsch en Dietsch. Ay! de mi! — Ai de mim, pobre de mim! — Pro malae tractationis (Terentius)! — Φεῦ τοῦ ἀνδρός (Xenephon) — O des Geschickes seltsamer Wendung (Goethe)! — Wee mijns! want ik schaam mij over zoo groot eene misdaad. (Vondel) — Wee mijner! zoo gij vraagt, wie die Phyllis en waar vandaan zij is (Vondel). — En 't Dietsch der 15e eeuw: O wee deser jamerlicker meren! (nieuwsmaren) O wee des verlies, dat ons verloren is!

Imit. I, 21 »*Non attrahas tibi* res aliorum": *trek u* de zaken van anderen niet *aan.*

Imit. I, 21 ontmoeten we tweemaal 't woordje *adhuc* niet in den zin van *encore* om de voortduring eener handeling uit te drukken; 't is enkel een bijwoord van klimming, dat een zekere wijziging aan de gedachte geeft. »Quid fiet de nobis *adhuc* in fine qui tepescimus tam *mane*?" Wat zal op 't einde *nog* van ons geworden, die reeds zoo *vroeg* ver-

flauwen? 't Kan alleen in 't Hollandsch en Hoogduitsch weer gegeven worden.

Als schooljongens (juvenes scholares of studentuli zou Thomas ze noemen) eens 't begin van 't 23e hoofdstuk (Boek I) van 't Hollandsch in 't Latijn moesten overzetten, dan konden ze 't niet beter doen dan Thomas van Kempen zelf.

Zeer spoedig zal 't hier met u gedaan zijn: *valde cito erit hic tecum factum;* zie anders hoe gij u bevindt: *vide aliter quomodo te habeas;* vandaag is de mensch, morgen verschijnt hij niet: *hodie est homo, cras non comparet.* Van dezen volzin heb ik slechts een enkele goede vertaling gevonden, die van Prof. J. David: »Het zal hier haast met u gedaan zijn; zie maar hoe gij gesteld zijt: heden is de mensch en morgen is hij verdwenen".

Het groote struikelblok ligt in 't echt Dietsche *aliter*, dat niet bij *habeas* maar bij *vide* behoort. De meesten vertalen alsof er stond: Vide quatenus te aliter habeas: zie toe, zorg dat gij u anders gedraagt. Edoch *aliter*, anders, heeft hier de beteekenis van: *althans, ten minste.* »Dat zal ik schutten, is het *anders* in mijn macht", zingt Vondel, d. i. als 't ten minste in enz., althans als het in enz. Men zou *aliter* kunnen weergeven door: *quidem — du reste — anders, sonst — at least.*

Imit. IV, 10 vinden we: »Qui *aliter* se non praeparant nisi instante festo: wie zich *anders* niet voorbereidt dan wanneer een feestdag aanstaande is". Dit *aliter* (op een anderen tijd) vindt men alleen in 't Grieksch; de andere talen moeten 't weergeven door een omschrijving.

Imit. I, 24:

> »Disce *te* nunc in modico *pati:*
> ut tunc valeas a gravioribus liberari".

Nog een *germanismus germanissimus!* De meesten (o. a. de geleerde Dr. Wolfsgruber) laten *te* weg of vertalen 't niet.

Doodeenvoudig inderdaad. 't Dietsche *zich lijden* (oul. *hem liden*), in de *Imitatio* door *se pati*, *se tolerare*, *se sustinere* vertaald, heeft verscheiden beteekenissen, als: wachten, geduldig wachten, geduldig zijn; zich schikken in zijn lot, berusten in; zich beheerschen, bedwingen, overwinnen; tevreden zijn met enz. Met een dezer woorden kan men 't *se pati* enz. overal vertalen. Dus: disce *te* nunc in modico *pati* = leer u nu in 't geringere schikken; II, 12: quam ut *te patiaris* = dan dat gij u er in schikt; III, 3: quomodo possum *tolerare me* in hac vita = hoe zal 'k mij in dit leven kunnen schikken, 't geduldig uithouden? — II, 1: *Sustine te* cum Christo et pro Christo: wees lijdzaam met Christus en voor Christus. Vgl. I, 13: Si tempore adversitatis patienter *se sustinet:* zich lijdzaam gedraagt.

Imitat. I, 25: Turpe esset ut tu *deberes* in tam sancto opere pigritari: dat gij *zoudt* luieren. *Debere*, om enkel den toekomstigen tijd uit te drukken, komt zeer dikwijls voor.

II, 9: *Stare super* se ipsum: *op zichzelven staan; labi ad* consolationes humanas: *vervallen tot* en *cadere super: vallen op*, zijn uitsluitend Dietsche uitdrukkingen.

III, 3: Duas *lectiones* eis quotidie lego: de *les lezen*, d. i. een vermaning geven.

III, 15: Domine tu scis *qualiter melius est:* hoe 't beter is. Ibidem: *carius* placet: liever behaagt.

III, 35: Non *ponas* te *ad* multam requiem: *zich zetten tot* ontmoet men zeer dikwijls, evenals *dare se ad:* zich geven tot.

III, 37: *Nil exquire:* zoek, kies, zonder niets uit.

III, 54: Natura *invite vult* mori: *ongaarne* sterven en: Natura *habet libenter* aliquod solatium externum: *heeft gaarne*.

Ontelbare malen ontmoeten we 't adjectief *levis* gebruikt in den zin van *gemakkelijk:* leviter peccat. *Licht* (niet zwaar) bekoord worden heet: *leniter* of *molliter* tentari.

In de andere werken van Thomas is het getal germanismen nog grooter en sprekender. Het kindeken Jesus heet daar: pretiosum *clenodium;* studiegenooten zijn: *constudentes socii;*

spiringus en *brasma* zijn twee Hollandsche vischsoorten; *blaveus* en *griseus* = blauw en grijs; *dimittere jacere* = laten liggen; *in bonum interpretari* = in 't goede uitleggen; *benigne contenta ab ea requievit* = goed van haar tevreden was zij rustig; *in aliquo se perfectum aestimare* = zich in iets volmaakt achten enz. enz.

* * *

Ons doel bij 't schrijven dezer aanteekeningen over Thomas van Kempen en zijn boekje was aan te toonen dat het Latijn der *Imitatio* vele zwarigheden heeft en dat 't daarom minder oirbaar is den Latijnschen tekst in handen te geven van onze »juvenes scholares" der grammatica en syntaxis. Vooral in onzen tijd. van schijngeleerdheid en zucht naar 't uiterlijke dient behartigd te worden het woord van »her Gerardus", prior van het Karthuizerklooster te Herne, een tijdgenoot van Jan van Ruysbroeck en *Commentator* van diens werken: »Men vint enige menschen die niet alsoe wel en lusten te studeren in duytschen boeken van geestelicheden als in latijnschen, nochtan dat si bet dietsch dan latijn verstaen. Dese menschen en soeken niet die vrucht hare studien, dat is gheleert te worden; want van dier scrifturen daer ic die tale af zwaerlic ofte qualic ofte niet en verstaen, daer af en mach ic niet volle leringhe vaten. Mer in die scrifture daer ic niet in dolen en mach in die significatie der woerden noch in die constructie der spraken, daer mach ic den verstande naken; ende com ic toten verstaen, soe magh ic werden gheleert, ende sonder wel verstaen en leer ic nemmermeer".

Tevens vertrouwen we, dat alwie de *Imitatio* in 't Latijn wenscht te lezen zich aangespoord voele om den eenigen korrekten tekst door Hirsche bezorgd aan te schaffen, waardoor 't rechte begrip van 't boekje oneindig vergemakkelijkt wordt [1])

---

[1]) In 1889 bezorgde Dr. B. Hölscher een afdruk van den *Codex Gaesdoncanus* den besten na 't autograaf, waarvan hij slechts in kleinigheden verschilt. Men

Mochten eindelijk deze wenken behartigd worden door allen die iets kunnen en moeten bijdragen, om paal en perk te stellen aan de majesteitsschennis, waaraan de vorst der christelijke wereldascesis, onze wereldberoemde landgenoot, Thomas van Kempen, heeft blootgestaan — bijna een half millennium lang!

L. PETERS.

---

vindt er dezelfde indeeling der kapittels, dezelfde punctuatie, denzelfden zuiveren tekst. Deze uitgave geeft eene volledige lijst der *variae lectiones* van genoemde codices, alsmede van den codex *Roolf*, den besten op de derde plaats van alle tot nu toe bekende handschriften. Deze uitgave van Hölscher is wel de fraaiste, die ik ook gezien heb, den geringen prijs van 72 cents in aanmerking genomen. Ze is verschenen in de Regensbergsche Verlagsbuchhandlung (B. Theissing, Münster).

DE FINANCIEELE QUAESTIE DER BIJZONDERE SCHOOL.

(Vervolg en slot van bl. 187 vv.)

II.

Elke gemeente voorziet in de kosten van haar lager onderwijs, voor zoover die niet komen ten laste van anderen of op andere wijze worden gevonden (art. 43). Door het Rijk wordt aan de gemeente vergoed vijf en twintig ten honderd van de kosten wegens het stichten, verbouwen of aankoopen van schoollokalen (art. 45 2°). Bovendien kan aan eene gemeente uit 's Rijks kas tijdelijk subsidie verleend worden (art. 49).

Het bestuur eener bijzondere lagere school voorziet in de kosten van haar onderwijs. Het ontvangt van het Rijk geen vergoeding van vijf en twintig ten honderd van de kosten wegens het stichten enz. Het kan ook niet uit 's Rijks kas tijdelijk subsidie verkrijgen.

Alzoo: de voorstanders van de bijzondere school, na hun aandeel te hebben betaald in de onderwijskosten der gemeente, in de staatsbijdragen en subsidies der openbare scholen, zonder er zelve eenig voordeel van te genieten, voorzien zonder eenigen steun van staats- of gemeentewege in de kosten van hun onderwijs.

Dezen toestand hebben wij in een vorig opstel geschetst. Daarbij hebben wij twee gewichtige artikels der onderwijswet buiten bespreking gelaten, te weten art. 45 1° en art. 54*bis*.

Stonden tot dusverre het openbaar en het bijzonder lager onderwijs geheel vreemd naast — neen, vijandig ruggelings naar elkander: hier keeren zij elkaar het gelaat toe, ja reiken

de een den ander vriendschappelijk de hand. Na jaren strijds deze antagonisten verzoenend tot elkaar te brengen, heeft aan beide zijden veel zelfverloochening en veel zeemanschap gekost. Is nu alles pais en vrede? Wij zullen zien.

Art. 45. »Door het Rijk wordt over elk dienstjaar aan de gemeente eene bijdrage verleend:

1°. *a.* Voor elk *hoofd* eener school

van negentig en minder leerlingen *f* 250;

van een en negentig tot en met eenhonderd negen en negentig leerlingen *f* 300;

van tweehonderd tot en met drie honderd negen leerlingen *f* 400;

van driehonderd tien tot en met vierhonderd negentien leerlingen *f* 500;

van vierhonderd twintig en meer leerlingen *f* 600;

b. voor elk der *onderwijzers*, die het hoofd der school bijstaan, voor zoover die bijstand volgens art. 24 *verplichtend is*, voor scholen: van een en veertig tot en met negentig leerlingen *f* 150;

van een en negentig en meer leerlingen *f* 200, doch voor elk dier onderwijzers, die den leeftijd van drie en twintig jaren volbracht hebben en den rang van hoofdonderwijzer bezitten, voor zoover zulks volgens art. 24 gevorderd wordt *f* 300".

c. Hierin wordt hoogere bijdrage verleend, wanneer het onderwijzend personeel eener school talrijker is of het onderwijs meer vakken omvat dan door de wet vereischt wordt; en wordt ten slotte bepaald: »Indien een onderwijzer in den loop van het jaar wordt in dienst gesteld, tengevolge van ontslag de school verlaat of overlijdt, wordt de bijdrage berekend ... in evenredigheid van het aantal volle maanden dat hij in dat jaar aan de school verbonden is geweest".

Art. 54*bis*. »Door het Rijk wordt over elk dienstjaar aan de besturen der bijzondere lagere scholen eene bijdrage verleend volgens denzelfden maatstaf als bij art. 45 sub 1° aan de gemeente ten behoeve der openbare lagere school wordt

toegekend, mits" — nu noem ik alleen de voorwaarde, die aanmerkelijken invloed op de financiën uitoefent — »het aantal onderwijzers voldoet aan de voor de openbare scholen gestelde eischen in de artt. 23 en 24, het 3de lid uitgezonderd";

»voor die bijdrage komen niet aanmerking de bijzondere scholen... wanneer bij vacature in het onderwijzend personeel tusschen het ontstaan daarvan en de aanvaarding zijner betrekking door den benoemde een langere tijd verloopt dan, wat het hoofd der school betreft, van zes maanden; wat de overige onderwijzers betreft, van vier maanden".

Voor een geval van onmacht geeft de wet van 13 Sept. 1895 (wet-Lohman) op deze wijze uitkomst: »Wanneer een bestuur niet heeft voldaan aan de voorwaarde vervat in het 2de lid sub *c* van dit artikel, en het daarvan ten tijde dat de vacature had behooren te zijn aangevuld den arrondissements-schoolopziener in kennis gesteld heeft, kan van die voorwaarde door ons ontheffing worden verleend, indien het in de maand Januari na afloop van het kalenderjaar een daartoe strekkend verzoek aan ons indient, en ons blijkt dat het, ondanks het aanbieden van eene behoorlijke jaarwedde niet bij machte is geweest de vacature binnen den gestelden termijn te doen vervullen".

De eisch in art. 23 gesteld levert over het algemeen geen bezwaar op: »Aan het hoofd van elke school is een onderwijzer geplaatst, die den leeftijd van drie en twintig jaren moet volbracht hebben en den rang van hoofdonderwijzer bezit". Hij mag gedurende zes maanden door een onderwijzer vervangen worden.

Van meer ingrijpenden aard is de eisch van art. 24: »Het hoofd der school wordt bijgestaan door ten minste één onderwijzer, zoodra het aantal schoolgaande kinderen meer dan veertig, door ten minste twee onderwijzers, zoodra het een en negentig bedraagt. Voor elk vijf en vijftigtal schoolgaande kinderen boven de negentig wordt een onderwijzer meer vereischt.... Onder de onderwijzers, in dit art. bedoeld, worden zij, die uitsluitend in een of meer der vakken, genoemd

in art. 2 onder *h-t*, onderwijs geven, niet mede gerekend.... [1]). Bij de toepassing van dit art. wordt tot grondslag genomen het getal kinderen, die op den 15den dag der maand Januari van het loopende schooljaar als werkelijk schoolgaande bekend staan".

Betreffende den eisch van art. 24, stellen wij deze beide vragen: Is de inhoud van den eisch redelijk? Is het redelijk, van het voldoen aan dezen eisch, de Rijksbijdrage aan de bijzondere school afhankelijk te maken? Dit geschiedt eerst ten volle sedert 1 Januari 1899.

Op de eerste vraag meen ik niet anders te kunnen antwoorden dan: ja. De vruchtbaarheid van het onderwijs, ja, van de opvoeding, voor zoover deze op de school plaats heeft, hangt voor een gedeelte af van de verhouding van het aantal kinderen tot dat der onderwijzers. Voor een gedeelte; volstrekt niet geheel en al. Zij hangt ook af van de inrichting der school, van de methode en den gang van het onderwijs; ook van de geschiktheid der onderwijzers.

Men is tot lachen geneigd bij het lezen van art. 18 der wet op het lager onderwijs van 1857: »Wanneer het getal der leerlingen op eene school meer dan zeventig bedraagt, wordt de hoofdonderwijzer bijgestaan door een kweekeling, meer dan honderd door een hulponderwijzer, meer dan honderd vijftig door een hulponderwijzer en een kweekeling" enz.

Toch zullen velen de opvoeding, op eene school van 1857 ontvangen, hoog waardeeren, ook onder het opzicht van verstandsontwikkeling en geestesbeschaving. Maar menigeen is of wordt met het klimmen zijner jaren: »laudator temporis acti". Niettemin lezen wij in *De School-quaestie* van Th. v. Bergsma (Leiden, v. Leeuwen, 1900): »In Pruisen staat de onderwijzer, vooral ten platten lande, voor 70—90 leerlingen, niet op 1° Januari of 15 December, maar jaar in jaar uit". Aan het

---

[1]) Onder de vakken *h-t* behooren de vreemde talen, wiskunde, algemeene geschiedenis, zingen, teekenen, handwerken, orde-oefeningen en gymnastiek, de beginselen der landbouwkunde.

lezenswaardig debat in de Tweede Kamer, 2 en 4 September 1889, door oprechte, zaakkundige voorstanders van het lager onderwijs gevoerd, ontleenen wij deze mededeelingen van den heer Farncombe Sanders: »Het Kanton Zürich [dat hij eenige regels hooger een model voor scholen noemt] is misschien het grootste schoolcentrum niet alleen van Europa, maar van de geheele wereld; en hoe onderling naijverig die Kantons op elkander mogen wezen, hierin zijn ze alle eenstemmig, dat het onderwijs in Zürich het beste is van geheel Zwitserland [1]). Welnu, daar is het feitelijk aantal kinderen per onderwijzer 77... Ik zal u het oordeel mededeelen van den heer Hemkes, lid der schoolcommissie te Haarlem, vroeger jarenlang hoofd der openbare school te Voorburg, die eene uitnemende reputatie had; een man, die indertijd door Thorbecke over schoolvragen dikwijls geraadpleegd is. Dat oordeel luidt aldus: »»Klassen van 60 leerlingen zijn voor één onderwijzer, wat de drie laagste klassen der school betreft, niet te talrijk. Zelfs zijn ze boven die van minder leerlingen aan te bevelen, zoowel voor de leerlingen als voor den onderwijzer. Is de onderwijzer verplicht ze in twee afdeelingen te splitsen, des te beter. Kinderen van 6, 7 of 8 jaar kunnen met vrucht geen 2 of 3 uur opeenvolgend onderwijs ontvangen en moeten zich toch tusschenbeide verpoozen. Voor den onderwijzer, vooral die later in kleine dorps- en gehuchtsscholen geplaatst wordt, zijn twee afdeelingen aan te bevelen; hij leert daardoor schoolhouden en oog en oor oefenen. Eene talrijke school van 350 leerlingen kan dus bestaan uit drie klassen van 60 leerlingen, 2 klassen ieder van 50 leerlingen, 1 van 40 en 1 van 30 leerlingen, te zamen met inbegrip van het hoofd 6 onderwijzers"". Nog een onderwijzer minder dus dan het ontwerp

---

1) In het Kanton Zürich heeft men naast 370 volksscholen, 90 zoogenaamde secundaire scholen voor kinderen van 12—15 jaar. Maar als de kinderen op de lagere school geen goed onderwijs gehad hebben, kunnen zij het op de secundaire school niet zoover brengen, dat zij hun Kanton zoo'n uitstekenden naam op onderwijs-gebied bezorgen. Ook bewijst de verhouding van het getal secundaire scholen tot dat der volksscholen, dat die roem niet alleen op de eerste gegrondvest is.

der Regeering verlangt. Want daarin valt het hoofd er buiten".

En de heer Fabius zeide in dit debat: »Een beproefd beoordeelaar, de heer Wendel, zegt in zijne Hollandsche bewerking van het werk van den heer Dittes — in de uitgave van 1876 — dat niet meer dan 60 à 80 kinderen in de laagste klasse aan een onderwijzer kunnen worden toevertrouwd. Wanneer nu in dat boek van 1876, dat toen voorzeker als gezaghebbend gold, eene dergelijke uitspraak voorkomt, hoe is het dan mogelijk, dat in 1878, dus hoogstens twee jaren later, dat getal geheel en al veranderd is en het nu eene enormiteit schijnt hooger te willen gaan dan 40. Ik laat dan ook de heeren, die dit beweren, hunne cijfers behouden, maar ik meen, dat in binnen- en buitenland genoeg bevoegde beoordeelaars van hen verschillen om langer over dit cijfer te twisten".

Ondanks de aangehaalde getuigenissen kan ik den inhoud van den eisch van art. 24 niet onredelijk vinden. Volgens de regeling van dit art. zal men in het ongunstigste geval nooit 55 kinderen per onderwijzer krijgen maar hoogstens 53, indien het hoofd der school eene klasse heeft; indien echter het hoofd als klasse-onderwijzer niet meetelt, kan in het ongunstigste geval, bij eene zeer ongelijkmatige verdeeling der kinderen over de verschillende klassen, de laagste klasse 60 à 70, ja volgens den heer Goeman Borgesius (Tweede Kamer, 3 Sept. 1889, bl. 1452) zelfs 77 leerlingen tellen. Dat is een mogelijk geval, maar zal zich in werkelijkheid nooit of uiterst zelden voordoen.

Meer dan 50 à 54 kinderen voor één onderwijzer acht ik niet wenschelijk.

Vooreerst om een paedagogische beweegreden. »Men vergete toch niet, dat wat de kinderen der mingegoeden op de lagere volksschool leeren voor hen het een en het al is en dat zij thuis dikwijls weinig of geen opvoeding krijgen. En waar in het gemoed van elk kind de kiem zoowel van een engel als van een duivel schuilt, daar kan de onderwijzer er veel toe bijdragen om de eerste te ontwikkelen, maar ook om de laatste te onderdrukken. Maar daartoe moet de onderwijzer

dan ook gelegenheid hebben om met de kinderen individueel voldoende in aanraking te komen. Men bedenke ook, hoe gebrekkig de kennis is, die de kinderen medebrengen, hoe gebrekkig hunne voorstellingen zijn. Hoe kleiner nu de klassen, hoe beter de onderwijzer de ontbrekende kennis zal kunnen bijbrengen en het voorstellingsvermogen ontwikkelen". Aldus de heer Zaaijer (Tweede Kamer, 4 Sept. 1889, bl. 1470).

Vervolgens om eene hygiënische beweegreden. Bij een grooter getal leerlingen in eene klasse komt men er licht toe te veel kinderen in een schoollokaal opeen te hoopen. Men moge de hygiënische eischen aan de school gesteld min of meer overdreven achten, de wetenschap verbiedt ons tot vroegere toestanden terug te keeren en schrijft voor de schoolvertrekken toch een vlakken en een lichamelijken inhoud voor, die wij niet ten nadeele van de gezondheid der kinderen mogen verkleinen. Daarover heeft in de Tweede Kamer (4 Sept. 1889, bl. 1453) de heer Goeman Borgesius gesproken.

Eindelijk om een deels paedagogischen, deels hygiënischen beweeggrond. De heer Zaaijer haalde in de Tweede Kamer, (4 Sept 1889, bl. 1471) daarover de woorden aan van den heer Bouman, toen directeur van de Kweekschool voor Onderwijzers te Amsterdam: »Met schooltafels van 2 zitplaatsen, thans het meest algemeen in gebruik, met eene minimum afmeting in lengte en diepte, kan eene klasse gevormd worden uit 4 rijen, ieder van 6 achter elkander aansluitende schooltafels, dan is er ruimte voor 3 doorgangen en plaats voor $4 \times 12 = 48$ leerlingen. Wordt iedere rij met eene tafel vermeerderd en de klasse dus ingericht voor $4 \times 14 = 56$ leerlingen, dan zitten de achterste leerlingen meer dan 6 meter van het schoolbord verwijderd en dus buiten de grens, die hun gezichtsvermogen toelaat. Alleen met de oude, lange schoolbanken, die aan tien of meer leerlingen plaats gaven en onmiddellijk achter elkander aansluiten, was plaats te vinden voor 60 à 70 leerlingen in ééne klasse. Dewijl daarbij alle doorgangen ontbreken, de leerlingen hunne plaats niet kunnen verlaten zonder hunne makkers te hinderen, en de onderwijzer alleen de leerlingen kan bereiken, die aan het

einde der banken zitten, wordt bij zulk eene inrichting het classicaal onderwijs zeer bemoeilijkt of wel onmogelijk gemaakt".

Met 3 rijen schooltafels van twee zitplaatsen en 1 rij schooltafels van 3 zitplaatsen kan men juist 54 kinderen plaatsen binnen de grens van hun gezichtsvermogen, en deze plaatsing, al is zij niet wenschelijk, zal toch geen groote bezwaren opleveren.

Maar niet alleen van de verhouding van het aantal kinderen tot dat der onderwijzers hangt de vruchtbaarheid van het onderwijs af.

»Het welslagen van het onderwijs voor de jeugd hangt voor een groot deel af van de inrichting der school" (J. Koonings, *De School: practische paedagogiek*, bl. 1).

»De ontwikkelende kracht der leerstof is voor een deel afhankelijk van de wijze, waarop zij met de leerlingen behandeld wordt, de methode is alzoo van het grootste gewicht voor de waarde van het onderwijs" (bl. 36).

»De onderwijzer is de ziel van 't onderwijs. Van zijne persoonlijkheid, van zijne kennis en geschiktheid hangt het welslagen van het onderwijs *bijna geheel* af" (bl. 17).

Als dit waar is — en wie betwijfelt het? — rijst eene andere vraag op, door den heer Farncombe Sanders aangevoerd in de Tweede Kamer, 4 Sept. 1889, bl. 1467: »De bevolking van het Rijk boven de 18 jaren bedraagt 2560000 zielen. Hiervan maken 18000 onderwijzers (tot welk getal men »tengevolge van het jaarlijsch acces der bevolking zeer spoedig zal stijgen") ongeveer 0.7 pCt. uit. Rekent men nu nog al wat zich verder met het onderwijs bezig houdt, middelbaar onderwijs, hoogleeraren, teekenonderwijzers enz., dan komt het er op neêr, dat er nu, wanneer deze wet in werking treedt, in het geheel zoo wat 1 pCt. van de bevolking boven de 18 jaar bezig zal zijn om de rest te onderwijzen. Wanneer ik nu naga de veelvuldige bedrijven en vertakkingen der maatschappij, dan vraag ik, of, wanneer voor allerlei bedrijven, neringen, beroepen menschen noodig zullen zijn, met redelijken grond te verwachten is, dat men op den duur veel

meer dan dat 1 pCt. voor die eene behoefte zal kunnen verkrijgen? Ik betwijfel het, en ik geloof, alle andere consideratiën daarlatende, dat men wel een tijd lang, door het uitloven van hooge traktementen, kunstmatig wat meer lieden van eene andere carrière naar deze kan afleiden; maar op den duur zal dit niet gaan, omdat men wel voor geld menschen kan lokken, maar omdat het toch spoedig blijkt, dat dit de ware niet zijn. Dit staat bij mij vast, *dat iemand, die onderwijzer is uit vocatie, meer doet dan twee, die dat vak hebben aangegrepen, omdat zij zijn aangelokt door de geldelijke voordeelen, die in eene hoogere bezoldiging gelegen zijn.* Ik geloof dan ook niet, dat in eenig land van Europa zoodanige verhouding van onderwijzers op de overige bevolking wordt aangetroffen".

Op die wijze verliest de schoolopvoeding meer door de hoedanigheid van de onderwijzers dan zij wint door de hoeveelheid. Nu maakt men misschien de opwerping: daarvoor heeft de bijzondere school minder te vreezen dan de openbare, omdat »het uitloven van hooge tractementen" nog geen gewoonte is bij de bijzondere-schoolbesturen. Maar toch kan het vooruitzicht op een salaris van *f* 500 voor een jongeling van achttien jaren menigen ouder aansporen een zoon van goeden verstandelijken aanleg voor onderwijzer te doen opleiden, daar de weg naar het onderwijzersambt financieel lichter en korter en spoediger loonend is dan die naar eenige andere wetenschappelijke betrekking. Ook kunnen uit liefde voor het bijzonder onderwijs én geestelijken én onderwijzers knapen van talent te sterk opwekken daaraan hun leven te wijden. Is het zelfs niet mogelijk, dat in eene geestelijke congregatie verstandelijk goed ontwikkelde novicen door de overheid voor het onderwijs bestemd worden, en dat dezen, uit gehoorzaamheid en om aan de behoefte aan onderwijzeressen in de congregatie tegemoet te komen, volgaarne dat offer brengen? Maar hoeveel onderwijzers en onderwijzeressen door *positie*, niet door *vocatie* zullen wij dan krijgen? En al zijn wij dan in staat aan het voorschrift van art. 24 te voldoen, hoeveel beter zal ons onderwijs er dan meê geworden zijn?

Om deze, en om andere, hieronder te vermelden redenen — al vind ik het in zich wenschelijk, dat een onderwijzer niet meer dan ongeveer 50 leerlingen onder zijne zorgen heeft, en dat het hoofd eener school met meer dan 40 leerlingen, over zes schooljaren verdeeld, een onderwijzer of een kweekeling tot hulp krijgt — kan ik niet met »ja" de tweede door mij gestelde vraag beantwoorden: is het redelijk van het voldoen aan dezen eisch van art. 24 de Rijksbijdrage aan de bijzondere school afhankelijk te maken?

Al ga ik in de praktijk liever mede met de heeren Goeman Borgesius en Zaaijer, waarom moet ik met onthouding der Rijkssubsidie gestraft worden, als ik de theorie volg van mannen, als Fabius, Farncombe Sanders, Hemkes, Wendel, van Pruisische en Zürichsche schoolautoriteiten?

Het is toch mogelijk, dat een tactvol hoofd, in een ruim schoollokaal, bij eene goede regeling en methode, aan meer dan 40 kinderen degelijk onderwijs geeft; dat zulk een hoofd met een flinken onderwijzer aan honderd kinderen die vorming verschaft, die redelijkerwijze van een lagere school gevorderd mag worden.

Het is mogelijk, dat een onderwijzer zonder vocatie, aan dat hoofd opgedrongen, niet alleen nutteloos maar schadelijk is voor de ordelijke ontwikkeling van verstand en gemoed der leerlingen.

Het is mogelijk, dat — »waar in het gemoed van elk kind de kiem zoowel van een engel als van een duivel schuilt en de onderwijzer er veel toe bijdragen kan om de eerste te ontwikkelen, de laatste te onderdrukken" — ouders hun kinderen liever toevertrouwen aan het hoofd eener bijzondere school, dat alleen 50 leerlingen zijner richting opvoedt, dan aan eene neutrale school met verscheidene onderwijzers.

Het is mogelijk, dat op eene bijzondere school, door groote offervaardigheid opgericht en in stand gehouden, zich één jaar, een of twee kinderen boven het veertigtal bevinden met het zeker of waarschijnlijk vooruitzicht, dat dit getal het volgend jaar geslonken zal zijn.

Is het onredelijk zich in deze gevallen aan de theorie van

bovengenoemde deskundigen te houden? En is het redelijk, het volgen van die theorie met het inhouden der Rijkssubsidie te straffen? Zou b. v. de wet niet kunnen veroorloven, dat bij eene geringe overschrijding van het getal kinderen in verhouding tot dat der onderwijzers, op gunstig getuigenis van het schooltoezicht betreffende de localiteit, de inrichting en het onderwijzend personeel der school, de Rijksbijdrage toch kan geschonken worden [1]). Ook dan toch kan het onderwijs op die scholen nog goed zijn. Anders moet het er met ons openbaar lager onderwijs altijd treurig hebben uitgezien; want in 1889 waren er, volgens verklaring van den heer Verheijen (Eerste Kamer, 4 December 1889, bl. 88) van de 1102 gemeenten in ons land 704, waar het getal onderwijzers was »beneden het voorschrift dat den 1en Januari 1890 moet zijn ingevoerd"; en volgens verklaring van den heer Farncombe Sanders (Tweede Kamer, 4 Sept. 1889, bl. 1466) kwam men volgens het ontwerp bij het openbaar onderwijs 1382 onderwijzers te kort [2]). En dat ondanks de strengere voorschriften van de wet van 1878. — Waaraan is dat te kort toe te schrijven? Misschien gedeeltelijk hieraan, dat ons land het vereischte getal onderwijzers uit vocatie niet oplevert. Maar ongetwijfeld ook grootendeels aan de bij velen heer-

1) Naar aanleiding van een bezwaar, door den heer de Waal Malefijt in de Tweede Kamer geopperd, betreffende de overschrijding van het getal leerlingen in de maand Januari door de kinderen van stilliggende schippers, verklaarde de Min. (9 Maart 1900, bl. 1163): »Ernstig *zal moeten* overwogen worden, of niet, onder noodige waarborgen tegen misbruik, dit artikel (art. 24) in dien geest kan gewijzigd worden, dat een tijdelijke toevloed van kinderen, die over enkele weken of maanden weêr zullen heengaan, niet onmiddellijk vermeerdering van het aantal onderwijzers behoeft ten gevolge te hebben, natuurlijk alleen onder de noodige waarborgen tegen misbruik".

Dat de Minister dit punt ernstig *overwogen heeft*, blijkt uit het den 24n Januari aangeboden ontwerp van wet, waar wij lezen: »Art 24, zesde lid. Bij de toepassing van dit artikel wordt tot grondslag genomen het getal kinderen, die op den 15n dag der maand Januari van het loopende jaar als werkelijk schoolgaande bekend staan, *met uitzondering der kinderen, die tijdelijk in de gemeente vertoeven, wonende in een tent, vaar- of voertuig*".

2) In het verslag van den staat der Lagere Scholen 1898—1899 staat: «Op 1 Juli 1899 ontbraken bij de openbare lagere scholen 186 onderwijzers, waarvan 28 door toevallige vacature". Er is dus eene groote verbetering gekomen.

schende overtuiging, dat de wet van '78, ook van paedagogisch standpunt beschouwd, te streng was; en bovendien aan financieele redenen. De heer Verheijen althans zeide in de Eerste Kamer (l.c.): »Ten aanzien van art. 24 is het niet te ontkennen, dat dit wetsontwerp minder hulp verleent aan het hoofd der school dan de wet van 1878; maar *deze ging daarin ook wel wat ver*, zoo zelfs dat men de eischen lager heeft moeten stellen. Ook zelfs daarna heeft de wet in vele gemeenten op dit punt geen uitvoering erlangd *wegens de daaraan verbonden financieele bezwaren.* Wel een bewijs dat consideratiën van financieelen aard niet moeten worden over het hoofd gezien".

Die consideratiën van financieelen aard moeten niet over het hoofd gezien worden door den staat en door de gemeente; evenmin door de besturen der bijzondere scholen. Zoodanige consideratiën zullen dan ongetwijfeld — met het gezag van paedagogische autoriteiten en het gebrek aan onderwijzers — er toe geleid hebben, dat ook aan de bijzondere scholen het onderwijzend personeel niet voldeed aan den eisch van '78, niet aan den eisch van '89. Het aanvaarden van de Rijksbijdrage, door de wet-Mackay aangeboden, had dus voor vele bijzondere scholen verhooging van uitgaven tengevolge, en daardoor ging op vele plaatsen het financieel voordeel der wet te loor.

Kan men de bijzondere school niet met eenig vertrouwen bejegenen, nu de geschiedenis der laatste jaren vooral getoond heeft, dat het haar voorstanders niet alleen te doen is de kinderen hunner richting te onttrekken aan het zoogenaamd neutraal karakter der openbare school en godsdienstig op te voeden, maar ze ook intellectueel even goed als de openbare school te ontwikkelen; nu de Minister in de *Memorie van beantwoording* aan de Tweede Kamer in zake de schoolplichtwet verklaard heeft: »dat zich door de groote krachtsinspanning van een groot deel der natie naast het openbaar een bloeiend bijzonder onderwijs heeft ontwikkeld . . . dat de gelden, uit de staatskas voor het bijzonder onderwijs ten koste gelegd, goed zijn besteed en gestrekt hebben het bijzonder onderwijs tot een hooger peil op te voeren"?

Zou door hier *in alle omstandigheden* van staatswege aan het bijzonder onderwijs de hoogste eisch te stellen, niet bewaarheid worden: »Le mieux est l'ennemi du bien"?

Met hoe »groote krachtsinspanning" het katholiek bijzonder onderwijs tot bloei gebracht is en bloeiend gehouden wordt; hoe groote offers van de milddadigheid gevraagd zijn en voortdurend gevraagd worden, blijkt uit de jaarlijksche rekening en verantwoording dier schoolbesturen. Het is mij goedgunstig toegestaan uit die bronnen eenige mededeelingen te doen, zonder opgave der plaatsnamen. Ik heb zonder overlegde keuze, om zoo te spreken, voor de hand weg, uit de verzameling Rekeningen en Verantwoordingen der Katholieke Scholen van het Bisdom Haarlem een paar van kleine en een paar van groote scholen genomen. Ziehier:

In een dorpsparochie van 400 communicanten (d. z. alle katholieken behalve de kinderen, die hun eerste H. Communie nog niet gedaan hebben) heeft de school in 1898 aan:

Inkomsten van		Uitgaven van	
schoolgelden en schoolbehoeften	*f* 272.60	salarissen	*f* 1350.—
subsidie	» 400.—	onderhoud en schoolbehoeften	» 193.50
	f 672.60		*f* 1543.50
			» 672.60
			f 870.90

Deze school heeft geen schuld, is dus geheel uit giften gebouwd en moet om te blijven bestaan jaarlijks door de milddadigheid tot een bedrag van circa *f* 870.— gesteund worden.

In een dorpsparochie van ruim 600 communicanten heeft de school in 1899 aan

Inkomsten van		Uitgaven van	
schoolgelden	*f* 231.73	salarissen	*f* 2197.76
subsidie	» 700.—	onderhoud en schoolbehoeften	» 405.14
	f 931.73	rente van opgenomen kapitaal	» 105.—
			f 2707.90
			» 931.73
		Nadeelig saldo	*f* 1776.17

In een dorpsparochie van 600 communicanten zijn twee scholen. In 1898 heeft de jongensschool aan

Inkomsten van		Uitgaven van	
schoolgelden	*f* 209.28	salarissen	*f* 1515.—
subsidie	» 400.—	onderhoud en schoolbehoeften	» 186.46
	f 609.28	rente van opgenomen kapitaal . .	» 60.—
			f 1761.46
			» 609.28
			f 1152.18

De meisjesschool heeft aan

Inkomsten van		Uitgaven van	
schoolgelden . . .	*f* 406.—	salarissen	*f* 1050.—
subsidie	» 400.—	onderhoud en schoolbehoeften	» 340.—
	f 806.—		*f* 1390.—
			» 806.—
			f 584.—

Beide scholen hebben dus jaarlijks aan giften noodig ongeveer *f* 1736.

Een stadsschool voor meisjes grootendeels van bemiddelde ouders heeft in 1899 aan:

Inkomsten van			
schoolgelden en schoolbehoeften .	*f* 8769.83	uitgaven	*f* 10347.67
subsidie	» 3550.—	rente en aflossing opgenomen kap.	» 6353.—
	f 12319.83		*f* 16700.67
			» 12319.83
		Nadeelig saldo . .	*f* 4380.84

Een stad van ruim 4000 communicanten heeft eene kath. jongensschool en een meisjesschool. In 1898 had de eerste aan:

Inkomsten van			
schoolgelden . . .	*f* 1766.23	uitgaven	*f* 5281.08
subsidie	» 1358.33		» 3124.56
	f 3124.56	Nadeelig saldo. . .	*f* 2156.52

In hetzelfde jaar had de meisjesschool aan

Inkomsten van			
schoolgelden . . .	f 4551.39	uitgaven	f 5325.26
subsidie	» 1600.—	rente en aflossing. .	» 2304.58
	f 6151.39		f 7629.84
			» 6151.39
		Nadeelig saldo . .	f 1478.45

In 1899 had dezelfde jongensschool aan

Inkomsten van			
schoolgelden . . .	f 1798.32	uitgaven	f 5318.83
subsidie	» 1400.—		» 3198.32
	f 3198.32	Nadeelig saldo. . .	f 2120.51

In 1899 had de meisjesschool aan

Inkomsten van			
schoolgelden . . .	f 4725.48	uitgaven	f 5007.18
subsidie	» 1733.33	rente en aflossing. .	» 1721.39
	f 6458.81		f 6728.57
			» 6458.81
		Nadeelig saldo . .	f 269.76

In eene stad met bijna 7000 communicanten heeft het katholieke schoolbestuur in 1898 aan:

Inkomsten van			
schoolgelden . . .	f 14357.29	uitgaven.	f 27415.14
subsidie	» 8200.—	rente en aflossing .	» 5000.—
	f 22557.29		f 32415.14
			» 22557.29
		Nadeelig saldo . .	f 9857.85

In 1899 aan:

Inkomsten van			
schoolgelden . . .	f 14759.62	uitgaven	f 26111.59
subsidie	» 8200.—	rente en aflossing .	» 5000.—
	f 22959.62		f 31111.59
			» 22959.62
		Nadeelig saldo . .	f 8151.97

Het schoolbestuur eener stad met bijna 8000 communicanten heeft in 1898 aan:

Inkomsten van		Uitgaven van	
schoolgelden en schoolbehoeften	ƒ 11599.03	salarissen	ƒ 17818.—
subsidie	» 6250.—	onderhoud enz.	» 4389.39
	ƒ 17849.03	rente en aflossing	» 3741.—
			ƒ 25948.39
			» 17849.03
		Nadeelig saldo	ƒ 8099.36

In 1899 aan

Inkomsten van		Uitgaven van	
schoolgelden en schoolbehoeften	ƒ 12438.90	salarissen	ƒ 18237.88
subsidie	» 6404.—	onderhoud enz.	» 3795.14
	ƒ 18842.90	rente en aflossing	» 3568.—
			ƒ 25601.02
			» 18842.90
		Nadeelig saldo	ƒ 6758.12

Om niet telkens in herhalingen te vervallen en het geduld der lezers en der redactie van dit tijdschrift niet al te veel op de proef te stellen, heb ik geen specifieke opgave van de onkosten gedaan. Maar men zal het overleg en de spaarzaamheid der schoolbestuuren bewonderen, als men bedenkt, dat zij te zorgen hebben voor de salarissen en bijdragen tot het pensioenfonds van het onderwijzend personeel; voor het onderhoud van het gebouw en de meubelen; voor belasting en assurantiepenningen; voor het schoonhouden, de verlichting en verwarming der lokalen, soms voor de waterleiding; voor de schoolbehoeften; op de plaatsen, waar de geestelijke onderwijzeressen niet wonen bij de school, in welke zij onderwijs geven, voor rijtuigen; hier en daar voor de opleiding van kweekelingen; kosten wegens vergaderingen en correspondentie b.v. voor het innen der subsidie enz.

Uit de overgelegde rekeningen ziet men, hoe groote offers de katholieken voor hunne scholen gebracht hebben en voortdurend brengen. Elk nadeelig saldo moet hersteld worden door bijdragen van particulieren of van vereenigingen en fondsen van liefdadigheid. Hier en daar is de steun van de Rijksbijdrage niet gering te achten, vooral op de groote scholen;

niet overal is die steun zoo groot als zij oppervlakkig schijnt, wegens het voldoen aan de eischen der wet; soms op kleine scholen bedraagt de Rijksbijdrage minder (*f* 400) dan het salaris (*f* 500 à *f* 600) van den door de wet gevorderden onderwijzer. Maar noch kleine noch groote scholen hebben geaarzeld de Rijksbijdrage aan te wenden meer tot eigen verbetering en volmaking dan tot verlichting van de financieele lasten, hoewel zij gedwongen worden met den heer Verheijen te erkennen: »dat consideratiën van financieelen aard niet moeten worden over het hoofd gezien".

Door de overschatting van de voor onze scholen behaalde voordeelen neemt op vele plaatsen de offervaardigheid der katholieken voor ons onderwijs af, neemt het verlangen onzer onderwijzers naar hooger bezoldiging toe.

Door den langen duur van den ongelijken strijd met het openbaar onderwijs alleen reeds moest hetzelfde geschieden. De kapitalen slinken; de middelstand heeft een zwaren strijd om het bestaan te voeren; de mindere stand wijdt meer aandacht aan zijn rechten dan aan zijn plichten. Er zijn welgestelde katholieke stedelingen, die liever hun kinderen voor *f* 40 zenden naar de openbare dan voor *f* 80 of *f* 100 naar de bijzondere school — natuurlijk onder voorgeven, dat daar het onderwijs beter, voor hun stand althans geschikter is, de leerlingen netter en de onderwijzers beschaafder zijn; dezulken onttrekken op die wijze hun bijdragen aan de bijzondere school en teren voor de opvoeding hunner kinderen — maar dat beoogen zij natuurlijk niet — op den zak ook van hun katholieke stad- en landgenooten. Die van minderen stand tot hooger komen, laten zich daarop zoo weinig voorstaan, dat zij soms, wat schoolgeld betreft, wel voor minder aangezien willen worden dan zij zijn. De lagere stand ziet zooveel van zijn gelijken hun kinderen voor niets onderwijs ontvangen, dat zij wel een bewonderenswaardigen graad van plichtbesef en opofferingsgezindheid moeten bezitten om niet naar hetzelfde te streven.

Deze lieden vormen — God lof! — niet de meerderheid, maar ook de penningen van de minderheid kunnen wij niet

missen om ons onderwijs en onze opvoeding hoog te houden.

Opdat men mij niet van overdrijving en onbillijkheid beschuldige, erken ik gaarne: de offervaardigheid der katholieken voor de scholen is ook in onzen tijd — vooral in sommige steden — bewonderenswaardig. Maar wordt de school, de vereeniging van katholiek bijzonder onderwijs, toch niet te dikwijls over het hoofd gezien bij het geven van liefdegiften en het maken van legaten? Kunnen wij getuigen dat het bevel »alle hens aan dek", in den nood gegeven, ook is opgevolgd?

Ook in de onderwijzers aan de katholieke school moet de trouw aan hun overtuiging, de liefde voor hun roeping, de offervaardigheid voor de goede zaak hoog gewaardeerd worden. Hadden wij geen religieusen-onderwijzeressen, wat zou ons katholiek onderwijs meer kosten dan nu! In de overgelegde rekeningen kan men uit de vergelijking van de Rijksbijdrage, die op het aantal onderwijzers steunt, met de som der betaalde salarissen duidelijk zien, waar het onderwijzend personeel uit religieuzen bestaat. Het werk der broeders-onderwijzers, der zusters-onderwijzeressen is liefdewerk, dat ons liefdewerk voor de katholieke school aanmerkelijk verlicht. Maar ook ten opzichte van onze leeken-onderwijzers en onderwijzeressen moeten wij niet karig zijn met onzen lof: bij de meesten staat het tijdelijk loon niet in verhouding tot den arbeid; velen stond een financieel voordeeliger positie bij het openbaar onderwijs te wachten of op redelijken grond te hopen.

Te betreuren is het, dat soms de voortvarendheid van jongeren — geduld is zoo'n kostbaar kruid! — een kreet uit, die een wanklank is bij den gematigden en bezadigden toon, waarop de overigen — een dieperen blik slaande in het menschelijk hart en in het nervenstelsel der maatschappij — de verbetering van hun positie en van hun stand en, wat daar onafscheidelijk mee samenhangt, van de katholieke school bespreken.

Ook een gevolg van den centralisatie- of annexatie-geest van den modernen Staat, die het onderwijs uit de handen

der ouders wrong, het tot zijn eigen zaak herschiep en daardoor de onderwijzers van plaatsvervangers der ouders tot ambtenaren maakte, is de soms bij bijzondere onderwijzers heerschende manier van doen, alsof ook zij ambtenaren waren van het schoolbestuur (sedert de Rijksbijdrage ook van den Staat) en niet afhankelijk waren, behalve financieel, van de ouders hunner leerlingen.

Bij den onderwijzer der openbare school doet het altijd minder, soms niets ter zake, of hij aan de ouders sympathiek is of niet, of dezen hun kinderen gaarne naar school zenden of niet, of hij in zijn dagelijksch leven en in zijn uitingen buiten de school zich één van geest en zin met die ouders toont of niet — hij is ambtenaar van de gemeente en de gemeente en de Staat zullen hem en zijn school verdedigen en handhaven, mits hij zich niet aan de wet vergrijpe en, zooals de heer Kappeijne van de Coppello het in de Eerste Kamer genoemd heeft (5 Dec. 1889, bl. 103), in de school »gemuilkorfd" blijve [1]). Maar bij de bijzondere school is dit geheel anders. Onze school heeft de sympathie der geloofsgenooten noodig. Onze katholieken zouden door de schoolbesturen moeilijk te bewegen zijn tot offervaardigheid voor hun scholen, als zij onderwijzers hadden, die buiten de school zich lichtzinnig boven ieders oordeel verheven of »vrijdenkerig" aanstelden, maar zullen des te bereidwilliger hun gelden en giften en kinderen naar onze school zenden, naarmate de onderwijzers achtens- en beminnenswaardig, degelijk geloovig en godsdienstig blijken te zijn buiten de school. Door al het gesol met de neutraliteit is nog bij niemand de overtuiging weggenomen, dat zelfs de neutraalste onderwijzer iets van zijn geest en karakter overstort in de jonge kinderen, met wie hij twee of drie of vier jaar dagelijks uren lang omgaat; en de katholieke ouders moeten den omgang van hun kinderen met de onderwijzers als een hoog voorrecht te wenschen —

---

1) Jammer, dat de vele voortreffelijke onderwijzers, welke aan de openbare school werkzaam zijn, zich niet geheel aan hun leerlingen kunnen geven! Wat zouden hun goede eigenschappen aan de vrije school meer tot haar recht komen!

nooit eenigszins als een nadeel of gevaar te vreezen hebben.

Het is een van de nadeelen der leerplichtwet, dat de zachte banden, waardoor ouders en onderwijzers met elkaar verbonden moeten zijn, door staaldraad en prikkeldraad vervangen zijn geworden. De Staat erkent niet het recht van de ouders om eenigen invloed uit te oefenen op den geest der school — die moet neutraal zijn; op de te leeren vakken — die moeten door 't heele land, steden en dorpen, gelijk zijn; op de keuze der onderwijzers [1]) — »die bezwaar heeft tegen een persoon maar niet tegen het onderwijs en toch vrijstelling vraagt, ontduikt de wet" (Min. van Binnenlandsche Zaken, Tweede Kamer 9 Maart 1900, bl. 1159). Maar nu het schooltoezicht en het hoofd der school met dwang optreden tegenover de ouders, worden eenigen dezer in de »Commissie tot wering van schoolverzuim" opgenomen. Of echter deze onbezoldigde schoolpolitie, wier nut ik overigens in geenen deele gering acht, den ouden, natuurlijken, zedelijken band tusschen de ouders en de school zullen herstellen, betwijfel ik zeer. Toch ondanks dien modernen trait d'union, zullen de bijzondere onderwijzers dien ouden band moeten vast houden en versterken, willen zij het hart en den geldbuidel voor zich zelven en de school open houden.

Hiermede zijn wij reeds in de beoordeeling getreden van de financieele nadeelen, welke de leerplichtwet aan de bijzondere school berokkent en het ontwerp van wet, den 24sten Januari aangeboden, moet verzachten.

Wat doet de Minister in dit ontwerp?

Op de eerste plaats verhoogt hij het minimum der vaste jaarwedden voor de openbare onderwijzers.

Volgens art. 26 der Wet op het Lager Onderwijs, bedroeg dat minimum voor het hoofd der school *f* 700; dit wordt nu *f* 750, met eene verhooging van *f* 50 na elk vijftal dienstjaren tot *f* 950.

---

1) Dat de gemeenteraad door voordracht van burgemeester en wethouders en den schoolopziener buiten de mogelijkheid gesteld wordt om den man zijner keuze tot onderwijzer te benoemen, is geenszins een casus metaphysicus.

Het bedroeg voor elken onderwijzer *f* 400; dit zal nu bedragen *f* 500, met eene verhooging van *f* 50 na elk vijftal dienstjaren tot *f* 700.

De volgens art. 24 *verplichte* hoofdacte blijft *f* 200 meer geven, en de *onverplichte* hoofdacte, die vroeger geen verhooging van jaarwedde aanbracht, zal voortaan *f* 100 meer geven, zoodat het minimum voor een onderwijzer met verplichte hoofdacte na de vier verhoogingen van *f* 50 stijgt tot *f* 900, voor een onderwijzer met onverplichte hoofdacte tot *f* 800 [1]).

»Als diensttijd komt in aanmerking de tijd voor en na de invoering dezer wet doorgebracht in dienst zoowel aan openbare als aan bijzondere lagere scholen".

Vervolgens bepaalt de Minister het minimum der belooning, aan de openbare onderwijzers te schenken, voor het geven van herhalingsonderwijs op 60 cent per lesuur.

Deze voordeelen komen alleen den openbaren onderwijzers, ook hun, die van het bijzonder naar het openbaar onderwijs overgaan, ten goede; treffen den zak van *alle* gemeentebelastingschuldigen; maken het voor de besturen der bijzondere scholen moeilijker met de gemeenten gelijken tred te krijgen of te houden.

Maar in dit ontwerp verhoogt de Minister ook de rijksbijdragen voor het onderwijzend personeel.

Uit de classificatie der scholen naar het aantal leerlingen, volgens welke eene lagere of hoogere bijdrage aan de hoofden en aan de onderwijzers verleend werd, is de laagste klasse weggevallen en elke andere klasse met *f* 60 verhoogd, zoodat de bijdragen voor de hoofden zijn gestegen van *f* 250 en *f* 300 tot *f* 360, van *f* 400 tot *f* 460, van *f* 500 tot *f* 560, van *f* 600 tot *f* 660; voor de onderwijzers van *f* 150 en *f* 200 tot *f* 260, van *f* 300 tot *f* 360 enz.

Deze verhooging komt ten voordeele van de openbare school (art. 45) en van de bijzondere school (art. 54 bis).

---

[1]) Zie *Bijlage* achteraan.

Dit is voor gemeente- en schoolbesturen een niet te versmaden winst, vooral voor de besturen van kleine scholen, die èn tot een hoogere klas gerekend èn met de verhooging dier hoogere klasse bevoordeeld worden. Eene school, die voor een hoofd en twee onderwijzers (300 + 200 + 200) *f* 700 ontving, ontvangt voortaan (360 + 260 + 260) *f* 880; eene kleine school, die slechts een hoofd en geen onderwijzer had, kreeg *f* 250, maar krijgt nu *f* 360; eene kleine school met een hoofd en één onderwijzer werd begiftigd met (250 en 150) *f* 400, doch ziet haar bijdrage nu stijgen tot (360 + 260) *f* 620.

Terloops zij aangemerkt, dat de wetsbepaling, die aan een schoolbestuur, hetwelk nalatig bleef in het tijdig vervullen van onderwijzers-vacaturen (met beperking volgens de wet-Lohman), het recht op de Rijksbijdrage ontzegde, ook van kracht zal zijn voor de gemeenten.

Een nieuwe bijdrage wordt door den Minister toegezegd ter gemoetkoming in de kosten van het herhalingsonderwijs, aan de gemeenten en aan de bijzondere-schoolbesturen, namelijk van 30 cent per lesuur voor ten hoogste 192 lesuren per school en per jaar.

Eindelijk is het schoonste voor de bijzondere school gelegen in het volgend voorstel van den Minister.

Komt het Rijk (volgens art. 45, 2°) de gemeente tegemoet door vijf en twintig ten honderd van de kosten wegens het stichten, verbouwen of aankoopen aan schoollokalen te betalen — maar volstrekt niet de besturen van bijzondere scholen: deze onbillijkheid tracht de Minister uit den weg te ruimen door de volgende bepaling.

»Door het Rijk wordt over elk dienstjaar aan de besturen der bijzondere lagere scholen, die voor eene bijdrage krachtens het eerste lid van dit artikel in aanmerking komen, bovendien verleend: eene bijdrage ter tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen voor scholen:

van	40 en minder leerlingen	*f*	40.00
»	41—90 leerlingen	»	65.50
»	91—144 »	»	117.50
»	145—199 »	»	172.00
»	200—254 »	»	227.00
»	255—309 »	»	282.00
»	310—364 »	»	337.00
»	365—419 »	»	392.00
»	420—474 »	»	447.00
»	475—529 »	»	502.00
»	530 en meer leerlingen	»	557.00

mits: *a* de lichamelijke inhoud van elk schoolvertrek bedraagt 3 M³. of meer voor iederen leerling, voor de berekening waarvan tot grondslag dient het aantal leerlingen, waarnaar volgens den maatstaf in art. 24 vermeld het aantal onderwijzers geregeld wordt;

b de schoolvertrekken voldoende en doelmatig verlicht zijn;

c voldoende middelen tot verwarming en luchtverversching in elk schoolvertrek zijn aangebracht;

d bij elk schoolgebouw een voldoend aantal privaten is en, zoo jongens ter school gaan, bovendien een voldoend aantal waterplaatsen; een en ander volgens de regelen door Ons bij algemeenen maatregel van bestuur te geven".

Geheele gelijkstelling van de bijzondere met de openbare school heeft in deze tegemoetkoming der kosten niet plaats. De grondslag der uitkeering is voor beide scholen dezelfde. Een vierde gedeelte van de werkelijke bouwkosten wordt door het Rijk aan de openbare school geschonken: slechts drie vierden komen alzoo ten laste van de gemeente. Aan het bestuur eener bijzondere school wordt bij hare oprichting geen kapitaal geschonken; het moet alleen alle kosten dragen; maar jaarlijks wordt door het Rijk aan dat bestuur de rente verschaft van het vierde gedeelte van het kapitaal, dat vermoedelijk aan de stichting der school is ten koste gelegd. De bouwkosten, *f* 100 per leerling, zijn volgens vakmannen goed berekend.

Beschouwen wij nu de voorgestelde verhoogingen der Rijksbijdrage in het licht, door de *Memorie van toelichting* over het wetsontwerp geworpen.

Waarom verhoogt de Minister de Rijksbijdragen aan de gemeenten?

»Tengevolge van de invoering van de Leerplichtwet, in verband ook met de wijziging van art. 26, zullen de financieele lasten der gemeenten ten behoeve van het Lager Onderwijs *niet onbelangrijk* toenemen".

»In de tweede plaats, omdat een bedrag per hoofd, dat voldoende kan worden geacht, zoolang niet door bijzondere omstandigheden *meer dan gewone uitbreiding der onderwijskrachten* noodig is, allicht onvoldoende wordt, indien tengevolge van wettelijke maatregelen aan het personeel een uitbreiding moet worden gegeven, waarop vroeger niet gerekend kon worden. In de derde plaats, omdat de in de wet opgenomen verplichting, om herhalingsonderwijs te verstrekken, aan de gemeenten meerdere uitgaven oplegt".

De Minister acht die verhooging niet alleen billijk, maar noodzakelijk: »Immers met volkomen zekerheid mag worden aangenomen, dat zonder verhooging der Rijksbijdragen *tal van gemeenten* niet in staat zullen zijn de meerdere uitgaven, welke het gevolg zullen zijn van nieuwe wettelijke maatregelen, in de toekomst te bestrijden".

Waarom verhoogt de Minister de Rijksbijdragen aan de bijzondere scholen?

»Om [volgens zijne belofte] te zorgen, dat door de invoering van de Leerplichtwet het bijzonder onderwijs financieel niet van slechter conditie zou worden". — Zullen de financieele lasten der bijzondere scholen ook toenemen of toegenomen zijn? Ja: zooals de Minister zegt: »ten einde eensdeels de concurrentie te kunnen volhouden, anderdeels aan de meerdere aanvragen voor plaatsing te kunnen voldoen". — Zullen de lasten toenemen »in verband ook met de wijziging van art. 26", d. i. de minimum-verhooging der salarissen? Ongetwijfeld. Niet in alle gemeenten zullen aanstonds na de uitvoering der wet de salarissen van het onderwijzend personeel verhoogd, althans niet aanmerkelijk verhoogd worden; omdat in vele gemeenten de salarissen het minimum reeds overschrijden en omdat de verhooging de Rijksbijdrage wel

per hoofd berekend is, maar niet alleen ten voordeele van de onderwijzers gegeven wordt, dus ook aangewend kan worden voor vermeerdering van personeel, en ter voorziening in andere behoeften. Maar in die gemeenten, waar de salarissen der openbare onderwijzers aanmerkelijk hooger zijn of nu aanmerkelijk hooger worden dan die der bijzondere onderwijzers, zal een gedeelte van de verhoogde Rijksbijdrage toch wel behooren aangewend te worden tot verhooging van de salarissen der laatsten. Want ongetwijfeld wordt zij ook tot dat doel door den Minister voorgesteld en door de bijzondere schoolbesturen gaarne aanvaard en gebruikt.

Niet alleen echter de verhooging van het minimum der tractementen zal het bijzonder onderwijs tot meerdere uitgaven dwingen maar heel de nieuwe regeling der tractementen met hunne vijfjaarlijksche verhoogingen. Tot die regeling zullen de gemeenten moeten overgaan en de bijzondere scholen zullen om zelfbehoud moeten volgen. In *De katholieke school* vraagt B.: »Zullen de besturen der bijzondere scholen ten opzichte van hun personeel medegaan of niet medegaan met de salaris-regeling, die, worden de Regeeringsvoorstellen aangenomen, voor de openbare onderwijzers zal gelden?" En hij antwoordt: »Doen zij dit wel, dan zullen vele bijzondere scholen — de becijferingen zijn niet moeielijk te maken — *in nog slechter conditie raken dan ze nu zijn.* Doen zij dit niet, dan zullen èn de onderwijzers èn de scholen zelve de lijdende partij zijn. School en onderwijs op de eerste plaats zelfs. Immers zullen dan weinig onderwijzers lust en roeping gevoelen, hunne toekomst aan 't bijzonder onderwijs te verbinden, wanneer de vooruitzichten bij het openbaar zooveel gunstiger zijn, in allerlei opzichten".

Naar aanleiding van de motie, door de afdeeling Sneek en Omstreken der »Vereeniging van Christelijke Onderwijzers" aangenomen en aan de leden der Tweede Kamer toegezonden, waarin gevraagd wordt, dat de subsidie nog meer dan voorgesteld is zal verhoogd worden, en dat de verhoogde subsidie slechts aan die schoolbesturen zal verleend worden, welke de verhooging doen strekken voor

hun personeel, zegt *De Nederlander:* »Uit deze motie ziet men, met welke moeilijkheden onze schoolbesturen zullen hebben te worstelen, als eenmaal deze wettelijke regeling van tractementen zal zijn ingevoerd; eene regeling, die voor een deel uit de rijkskas maar voor de rest uit de zakken der particulieren moet worden betaald". *De Standaard* erkent, dat het bijzonder onderwijs in staat gesteld zal worden zijn tractementen te verbeteren en herhalingsonderwijs in te voeren, *mits de schoolgelden en giften blijven, wat zij nu zijn,* terwijl scholen, die om de Leerplichtwet het personeel vermeerderen of bouwen moeten, achteruitgaan.

Ja, evenals bij de openbare, zal bij de bijzondere scholen »meer dan gewone uitbreiding der onderwijskrachten" noodig zijn. Naar de verhouding van het grooter aantal kinderen moet ook het getal der onderwijzers toenemen. Maar bovendien is reeds gebleken, dat op scholen van eenigen omvang het hoofd moet ontslagen worden van zijne klasse, zullen zijne leerlingen in hunne vorming en ontwikkeling niet aanmerkelijke schade lijden wegens zijne vele bemoeiingen onder schooltijd met de eischen der Leerplichtwet.

Het herhalingsonderwijs zal ook vermeerdering van personeel, vooral aan Broeders- en Zustersscholen, vereischen. Bovendien is het subsidie van het Rijk met het oog op dit onderwijs niet zoo royaal, dat het de gemeente en het schoolbestuur van alle uitgaven daarvoor ontlast, zelfs niet altijd, wat de Minister toch beoogt, van de helft dier uitgaven, zooals *De Tijd* in zijne »Aanteekeningen" op dit ontwerp aangetoond heeft.

Zijn wij het ten slotte eens met de woorden van den Minister in zijn *Memorie van toelichting:* »Het lijdt naar de meening der Regeering geen twijfel, dat niet zal kunnen worden gezegd, dat het bijzonder onderwijs in zijn geheel genomen, tengevolge van de Leerplichtwet meer uitgaven zal hebben te bekostigen dan de som bedraagt, die het aan hoogere bijdragen uit 's Rijks kas zal ontvangen"?

De verhoogde rijksbijdrage moet de vermeerdering van

lasten dekken: veroorzaakt door de vervanging van het hoofd der school door een klasse-onderwijzer; veroorzaakt door de vergoeding, die wel aan het hoofd der school mag gegeven worden voor de vele uren, die hij buiten schooltijd aan de bemoeiingen van de schoolplichtwet besteden moet en die hij nu niet kan wijden aan de studie of aan het geven van privaat-les of aan de opleiding van kweekelingen; veroorzaakt door vermeerdering van onderwijzers en onderwijzeressen in verband met het verhoogde aantal schoolgaande kinderen; door het stijgend niveau der tractementen in verband met de grootere vraag naar onderwijzers; door het vermeerderd aantal werkuren of werkkrachten wegens het herhalings-onderwijs; door de bemoeilijking in het geven van normaallessen; door de noodige vermeerdering, vergrooting of verbouwing van schoolgebouwen; door de noodige vermeerdering van leermiddelen en schoolbenoodigheden, verwarming, verlichting enz.

Maar nu de Minister met de aanbieding van verhoogde bijdragen voor de lasten der Leerplichtwet aan de bijzondere school indirect door een nieuwe regeling van de tractementen der openbare onderwijzers een nieuwen zwaren last oplegt, moet de Minister ook dezen last door Rijkssubsidie opheffen om zijn woord gestand te doen: »Wij zullen zorgen, dat door de invoering van den leerplicht het bijzonder onderwijs ook financieel niet van slechter conditie zal worden" (Tweede Kamer, 6 Maart 1900, bl. 1099). Want die salaris-regeling staat niet op zich zelf maar is een uitvloeisel van de invoering der Leerplichtwet.

De Minister verklaart dit in zijn *Memorie van toelichting* bij dit ontwerp. »Is reeds sinds lang op wijziging aangedrongen van die bepalingen der schoolwet, die de strekking hebben te voorkomen, dat aan openbare onderwijzers een geheel onvoldoende wedde wordt toegekend, *thans bij de invoering der Leerplichtwet* treedt de noodzakelijkheid van herziening dier bepalingen nog meer op den voorgrond".

Daarom kan ik de zooeven aangehaalde woorden van den Minister: »Het lijdt naar de meening der Regeering geen twijfel" enz. niet beamen.

Bovendien treedt ééne zaak nog duidelijker in het licht,

dat de concurrentie der bijzondere schoolbesturen met de gemeenten nog moeielijker, ja meer en meer onmogelijk wordt.

»De Minister — zeggen wij met *De Tijd* (12 Febr.) — is overal uitgegaan van het beginsel, de voorgeschreven verhoogingen van minima, de kosten van het herhalingsonderwijs enz. *voor de helft* te brengen ten laste van het Rijk. Nu lezen wij in de Memorie van Toel.: » »Volgens de daarvan opgemaakte berekeningen, zullen de gemeenten, na het tot stand komen van dit wetsontwerp, *bij behoud van dezelfde scholen en hetzelfde personeel*, maar bij volledige inrichting van het herhalingsonderwijs in alle gemeenten, *f* 1,052,540 meer ontvangen dan thans."" Een gelijke som van ruim één millioen komt dus allereerst ten laste van de gemeenten. Doch daarbij blijft het volstrekt niet".

Neen, al te waar blijven de woorden des Ministers: »Tengevolge van de invoering van de Leerplichtwet, in verband ook met de wijziging van art. 26, zullen de financieele lasten der gemeenten ten behoeve van het Lager Onderwijs niet onbelangrijk toenemen". Maar ondanks den steun, ons door den Minister aangeboden ter tegemoetkoming in de kosten onzer schoollokalen, waardoor de bijzondere school wat de Rijkssubsidie betreft, zoo goed als gelijk gesteld is met de gemeenteschool, blijft het ook waar: tengevolge van de invoering van de Leerplichtwet, in verband ook met de wijziging van Art. 26, zullen de financieele lasten der bijzondere scholen niet onbelangrijk toenemen.

De gemeente nu verhaalt de grootere kosten op alle belastingbetalende gemeentenaren, hetzij ze voorstanders van het bijzondere of van het openbare onderwijs zijn, maar het bestuur der bijzondere school kan slechts rekenen op den steun van zijn geloofsgenooten.

Bovendien heeft de gemeente een niet geringen steun in art. 49, krachtens hetwelk haar uit 's Rijks kas tijdelijk subsidie verleend kan worden, en van dien steun zal menige gemeente gebruik moeten maken. Maar het bestuur der bijzondere school zal geen andere toevlucht meer hebben dan de milddadigheid zijner geloofsgenooten, die, ofschoon zij

meer moeten bijdragen voor de Rijksbelasting, voor de verhoogde salarissen der onderwijzers, voor de uitvoering der Leerplichtwet en de invoering van het herhalingsonderwijs, voor de mildere toepassing van art. 49 jegens de gemeentescholen; meer moeten bijdragen in de gemeentebelasting voor dito, dito minus art. 49, plus de »Commissie tot wering van schoolverzuim" en de openbare kindervoeding en kinderkleeding, — altijd en immer meer zullen moeten betalen om gelijken tred te krijgen en te houden met de altijd meer kostende gemeenteschool. Hoe groot moet de milddadigheid der voorstanders van het bijzonder onderwijs niet zijn, om niet uitgeput te raken in de concurrentie met de belastingheffende gemeentekas, en de belastingheffende staatskas als reservefonds (art. 49)!

Wij erkennen, dat in 1899 met het toekennen eener Rijksbijdrage aan de bijzondere school een groote stap gezet is uit de oude richting, die de bijzondere school slechts drukte, nergens steunde; wij willen gaarne aannemen, dat, bij den toenmaligen stand der partijen en der persoonlijke meeningen van de leden der Staten-Generaal geen grooter winst voor de bijzondere school te behalen was dan werkelijk verkregen is, en dat aan het Ministerie Mackay en zijne volgelingen in deze zaak groote dank moet geweten worden; wij zijn den Minister Goeman-Borgesius erkentelijk, dat hij de grondgedachte van 1889 »openbaar en bijzonder onderwijs hebben aanspraak op volkomen gelijkstelling in zake de Rijksbijdragen' niet alleen loyaal aangenomen maar verder uitgewerkt heeft in zijn ontwerp; wij waardeeren hoog in den Minister zijn groote liefde voor het volksonderwijs en den onderwijzersstand, de eerlijkheid en oprechtheid van zijn optreden, niet alleen waar het beginselen maar ook waar het slechts nevenzaken raakt; wij willen gelooven, dat de Minister geen kans ziet meer voor de bijzondere school te verwerven, dan hij aanbiedt, dat hij zelfs noode de salarisregeling en de subsidie voor de uitvoering der leerplichtwet in één ontwerp aaneengeschakeld heeft; maar zooals *De Standaard* reeds gezegd heeft: er is geen andere uitweg, dan dat of de gemeentekas verplicht worde

ook de bijzondere school te hulp te komen, of dat art. 49 ook op de bijzondere school toepasselijk worde verklaard [1]).

Hoe lang zal het duren, eer de billijkheid daarvan worde erkend?

»Les idées marchent". In de laatste jaren is de kleingeestigheid aan 't afnemen. Er zijn edele mannen ook onder hen, die vroeger tegenstanders der bijzondere school waren.

Aan het eind van mijn opstel, herinner ik mijn lezers aan de woorden door een nobelen Israëliet, den heer Godefroi, den 21sten Juni 1878 in de Tweede Kamer (bl. 1013) gesproken: »Gelijk zooveel hier op aarde, lost zich ook deze [schoolquestie] op in eene geldquestie. Daardoor verliest de zaak geenszins het eerbiedwaardige van haar karakter; integendeel, zij heeft juist als geldquestie aanspraak op eerbied, als men aan de belangrijke offers denkt, gebracht voor de instandhouding der bijzondere scholen door hen, die meenen dat de kinderen geen gebruik mogen maken van de Openbare School".

Hoorn. G. A. A. LOOTS.

BIJLAGE.

Men vergelijke bij dit ontwerp de *Regeling der salarissen van de onderwijzers, verbonden aan de Rotterdamsche Vereeniging voor Katholiek Onderwijs*, waarvan wij de voornaamste artikelen hier afdrukken:

ARTIKEL 1.

Onderwijzers, die hunne geheele opleiding voor de hulpakte aan eene Katholieke kweek- of normaalschool hebben ontvangen *en* uit-

---

1) Mr. A. F. de Savornin Lohman zegt in *Het Schoolblad:* »Het opleggen aan de gemeenten van steeds wisselende uitkeeringen ten behoeve van de bijzondere scholen is met een behoorlijk financieel bestuur der gemeente onbestaanbaar. Daarom zal de eenig mogelijke oplossing dezer moeilijkheid zijn: *het overbrengen van de financieele bemoeiingen der gemeente op de rijkskas*"

sluitend op een of meer Roomsch-Katholieke Scholen zijn werkzaam geweest, genieten een jaarlijksch salaris van:

als zij de akte minder dan 2 jaar bezitten *f* 500.
» » » » 2 jaar bezitten *f* 550.
» » » » 4 » » » 600.
» » » » 7 » » » 650.
» » » » 10 » » » 700.
» » » » 15 » » » 800.
» » » » 20 » » » 900.

ART. 2.

Onderwijzers, die na de lessen aan een R. K. opleidings-cursus ten einde toe gevolgd te hebben, de hoofdakte verwerven, ontvangen eene verhooging van salaris van *f* 50,

als zij de hoofdakte 2 jaar bezitten *f* 100.
» » » » 5 » » » 150.
» » » » 10 » » » 200.
» » » » 15 » » » 250.
» » » » 20 » » » 300.

Voor hen, die bij gebreke van gelegenheid voor eene Katholieke opleiding, door eigen studie de hoofdakte hebben verworven, behoudt het Bestuur zich de beslissing voor of en in hoeverre art. 2 op hen toepasselijk kan zijn.

ART. 4.

Van af de aanstelling worden voor alle onderwijzers, de volgende jaren ten volle berekend.

ART. 5.

Het bezit eener akte voor een vreemde taal geeft recht op eene verhooging van salaris, groot *f* 75 's jaars, wanneer en voor zoo lang de betrokken onderwijzer werkzaam is aan een van de scholen der Vereeniging, waar uitgebreid lager onderwijs gegeven wordt.

LIPPERT's »AHNENKULTTHEORIE".

(Vervolg en slot van Dl. CXVIII, bl. 449 vv.)

II.

Het tweede deel van Lippert's *Christenthum, Volksglaube und Volksbrauch*, dat wij thans nader gaan bespreken, voert den titel: *Unser Volksglaube und Volksbrauch. Ihr Vorstellungsinhalt und dessen Sinn und Geschichte.* Het is wederom in tweeën geplitst. In de eerste afdeeling onderzoekt de schrijver de grondslagen van het volksgeloof; in het tweede toetst hij den feestkring des jaars en de gebruiken, die deze omsluit, aan zijne theorie omtrent het volksgeloof. Dewijl nu deze tweede afdeeling volledig op de eerste berust en wij ons bij deze studie slechts ten doel stellen, de methode van den schrijver op folkloristisch terrein na te gaan, zijn we van oordeel, met eene analyse der *Grundlagen des Volksglaubens* in voldoende mate te kunnen volstaan.

De allereerste beurt krijgen begrijpelijkerwijze de gebruiken en volksvoorstellingen, die tot het afsterven in betrekking staan. De ruwste gaan vooraan: zij heeten immers *ipso facto* de oudste en kunnen bij bespreking hunne prioriteitsrechten doen gelden. Daar nu de lezer van dit tijdschrift ruimschoots de gelegenheid had, door mijn artikel over het Germaansche Animisme, met dit gedeelte van het volksgeloof in deze landen kennis te maken, kan ik hier kort zijn. Het openen en sluiten der vensters na den dood, het keren der sterfkamer, het zorgvuldig verwijderen van alle voorwerpen, waaraan de geest kon blijven hechten, — dit alles vindt men ook bij Lippert

aangeduid. Vooral van dit laatste punt: na den dood het heele huis als het ware overhoop halen, dat de ziel toch onbelemmerd *auspfluderen* kan, toont hij met veel diepzinnigheid het sterk uitgesproken fetisachtig karakter. Fetissisme spreekt ook uit het gebruik van den lijk- of gedenkboom, uit de zoo algemeen verspreide verlossingssage van den geest door een schatgraver. Wijn, meel, brood, was, munten en wat de overlevenden nog meer dienstig achten, wordt den doode in de kist meegegeven; ter eere van den gestorvene wordt dapper gegeten en gedronken, ja, eertijds ging zelfs de wake bij het lijk met velerlei uitspattingen gepaard [1]). Dit alles biedt niet veel nieuws, en men herinnere zich de konklusie, welke ik in voornoemd artikel uit deze en soortgelijke *survivals* in het Germaansche folklore getrokken heb [2]). Maar Lippert beschouwt de feiten geheel anders. Vooreerst, en deze opmerking geldt heel zijn folkloristischen arbeid, bij hem is alle folklore primair, zoo goed als niets sekundair. Van »overblijfsels", zooals Jacob Grimm zich die voorstelde, geen spoor. Alles is *survival*, alles dient als integreerend, zij het ook verzwakt, rudimentair bestanddeel van een oorspronkelijken, steeds voortwoekerenden *Ahnenkultus* te worden verklaard. Dit acht ik eene grove overdrijving. Geen ernstig mytholoog zal meer bij Grimm zweren, maar ook, geen onpartijdig geleerde zal aan Grimm's »overblijfsels" een plaats in zijn systeem weigeren. Het minnedrinken ter eere der afgestorvenen b.v. [3]) kan met een zeer groote mate van waarschijnlijkheid worden teruggebracht tot den offerdronk, aan Wôdan-Odhin, den dooden-god, gebracht, hoe primair het begrip »offerdronk" zelve dan ook zij [4]).

Doch deze opmerking is niet dan van ondergeschikt belang. Zwaarder weegt de bedenking, dat Lippert zoo herhaaldelijk van eene vervorming der oorspronkelijke opvatting in de

---

1) S. 379—436.
2) Bl. 189 vlg.
3) S. 406, 679, 680.
4) Zie mijne studie: *Sint Jans Minne* (Roermond, 1899) bl. 13 vlg.

christelijke zienswijze spreekt, waar de overgang niet slechts geen historischen waarborg kan aanwijzen, maar zelfs geheel en al omwaarschijniijk, ja, onmogelijk blijkt.

De ziel, die terugkeert, wordt een plaaggeest, kwelt de levende geslachten: ziedaar de oud-Germaansche opvatting. De ziel, die niet in staat van genade het lichaam verlaat, gaat verloren — valt den duivel ten deel, zegt het volk —: ziedaar de christelijke leer. In welke verhouding staat nu deze tweevoudige voorstelling tot elkaar? Hoe kon hier de leer van het bijzonder oordeel dan toch een aanknoopingspunt vinden in de volksvoorstelling? [1]) De wraakgierige ziel, die de levenden plaagde, is immers geenszins onder den invloed van het Christendom in een duivel herschapen, die macht heeft over de veroordeelde zielen? Ook de strijd van den Aartsengel Michaël en den Satan om het lijk van Moses, in den brief van den Apostel Judas vermeld [2]), al heeft hij feitelijk tot nieuwe volksvoorstellingen aanleiding gegeven, had met de *aloude opvatting* niets gemeen.

Een ander voorbeeld. Wij weten, dat onze Germaansche voorouders een gedenkteeken — *Malzeichen* — plachten op te richten op het graf hunner geliefden. Dit nu was of wel een boom, die de laatste rustplaats overschaduwde, of wel, en meestal, een ruw steenen monument, zooals de Noorsche *Bauta-* of *Bautarsteenen* uit het bronzen tijdperk, waarin symbolische teekens ter gedachtenis of ter afweer der dooden stonden gegrift [3]). Wettigt nu wel het feit, dat de Christen den eeuwigen slaap sluimert in de schaduw van een *kruis*, de gevolgtrekking: „Das Mal auf dem Grabe ist zum Kreuze geworden"? Vroegtijdig reeds verhief in deze Germaansche landen het kruis zijne armen ten hemel ter plaatse, waar zich eertijds het *Malzeichen* bevond. Zoo weten wij, dat Keneth, koning der Schotten, in de IXe eeuw de uitdrukkelijke bepaling uitvaardigde, dat alle graven van een kruis

---

1) S. 402.
2) Vers. 9.
3) Meyer, *Germanische Mythologie*, S. 56.

moesten voorzien zijn [1]). Maar wat heeft het kruis met grafboom of grafsteen gemeen? Zoo het volk het grafkruis als hun rechtmatigen opvolger had beschouwd, zou het er konsekwent de fetis-idee mee hebben moeten verbinden. Intusschen *van zulke opvatting niet het geringste spoor. Wel* is het bekend, dat men den lijkdoek naderhand over een boom hing en dezen als de verblijfplaats van den gestorvene ging beschouwen. Lippert getuigt dit zelf: »Nachdem die Kirche nicht ohne Mühe die Bestattung unter Bäumen abgeschafft hatte, blieb von diesem ganzen Culte nichts als der Brauch, jenes Laken an einen Baum zu hängen, damit hier der Geist weile und nicht im Hause spuke" [2]). Waarlijk, moet dit gebruik als het rudiment van den lijkboom-fetis, en het grafkruis als de kristallisatie ervan worden beschouwd, dan lijkt me het gehalte van kristallisatie en moerloog toch vrij verschillend te zijn.

Het kruis is een *symbool.* Het vormt het middelpunt der hartverheffende kerkelijke grafsymboliek, als zinnebeeld des Verlossers, als zegeteeken van den triomf, dien de Godmensch door Zijn kruisdood over den duivel, den dood, de zonde behaalde. Een kruis, door de nog klamme vingeren omklemd, rust op het hart, dat heeft opgehouden te kloppen; een kruis dekt de doodkist; een kruis verheft boven de grafzerk zijne armen ten hemel als zinnebeeld der hemelsche ontferming en der verrijzenis des vleesches. Het kruis is een *symbool.* Daarom beroept hij, die op het kruis zweert (*iuramentum implicitum*), zich slechts in zooverre op dit teeken, als het tot God in betrekking staat. Men legt immers ook een eed af op evangelie of altaar. Evenmin reden dus, in den eed op het kruis eene transformatie van den oud-Germaanschen eed op het heidensche *Mal* te zien, zooals de schrijver met veel scherpzinnigheid tracht aan te toonen [3]), wat ook geldt voor den eed op de relikwieën der heiligen [4]): hij is niet tot de heiligen, maar tot God gericht.

---

1) *Sepulcrum omne sacrum habeto idque crucis signo adornato.*
2) S. 397. 3) S. 523 vlg. 4) S. 521 vlg.

Of is het symbool zelf niets anders dan een rudimentaire vorm van voormalige idolatrie of fetissisme? Zeker, de fetis *kan* symbool worden, en vaak is daaruit »door de macht der poëzie en der beeldende kunsten eene rijke symboliek ontloken" [1]). Ook het omgekeerde proces kan echter plaats hebben, het symbool kan in fetis veranderen. En eindelijk, het symbool kan symbool blijven, en dit is het geval geweest met het kruis. »Im alten Christenthum", schrijft prof. de la Saussaye, »war von Idololatrie keine Rede; die algemein geehrten Symbole des Hirten, des Fisches, *des Kreuzes* [2]), u. s. w. liefen keine Gefahr zu Idolen zu werden" [3]).

Ook heeft m. i. bij de behandeling de folklorist den etymoloog parten gespeeld. Waar van *Mal* slechts sprake is, bespeurt Lippert *Ahnenkultus. Malbaum, Malzeichen, Malzeit, Malstätte, malsetzen* zijn voor hem even zoovele vormen, die luide hun animistische herkomst verhalen. Vandaar dat elke gedenkboom, dien het volk opricht als meiboom, kruisboom, pinksterboom, kermisboom of kerstboom, ja den staak bij het vogelschieten in gebruik niet uitgezonderd, verkapte lijkboomen zijn [4]). Vandaar ook dat rechtspraak, volksvergadering en feestgelagen, die op de *Malstätte* plaats vonden, in eng verband met den gemeenschappelijken stamvader staan [5]). »Alle [Derivativformen] führen auf den Todtenhügel zurück" [6]).

Jammer maar, dat deze etymologie slechts in het brein van Lippert bestaat. In *Malbaum, Malzeichen, Malzeit* evenals in *Grabmal, Denkmal* enz. en in onze woorden *nademaal, voormalig, hiernamaals* heeft *Mal* en *maal* de oorspronkelijke beteekenis van het Germaansche neutrum *mêl:* »merkteeken". Het Gothische *mêl* beteekent: »tijdstip, uur"; *mêljan:* »teekenen, opteekenen, schrijven" (vgl. het Middel-Ned. *scriven*, dat ook

---

1) Tiele, *Inleiding t. d. Godsdienstwetenschap*, I, bl. 71.
2) Wij kursiveeren.
3) *Religionsgeschichte*, I, S. 59.
4) S. 543, 548, 551, 552, 541 vlg.
5) S 516 en *passim*.
6) S. 555.

»schilderen" beteekende). In het Oud-Noorsch vindt men *mâl:* »geschikte tijd". Het Oud-Hoogduitsch bezigt *mâl* in uitdrukkingen als *z'einemo mâle:* »eenmaal"; *ze drin mâlen:* »driemaal". Als bijzondere toepassingen van de beteekenis »tijdstip" kunnen het Nieuw-Hoogduitsche *Mahl* en ons *maal* in *gastmaal, maaltijd* [1]) van deze groep niet gescheiden worden.

Maar heeft zich de beteekenis »merkteeken" soms uit die van »grafheuvel" ontwikkeld?

»Het Germaansche neutrum *mêl* » »merkteeken" " — antwoordt Frank — wordt algemeen tot den indo-germaanschen wortel *mĕ* » »meten" "... teruggebracht". Let wel: *algemeen.* Niets verhindert Lippert natuurlijk er een *opinio singularis* op na te houden, maar iets anders is het, of hij het recht heeft, eene gewaagde etymologie te bezigen als sleutel ter verklaring van eene omvangrijke groep van feiten. Wat nu het Hoogduitsche *Malstätte* betreft, dit hoort met het Oud-Hoogd. *mahal:* »oordeel, vonnis", *mahal-stat:* »gerechtsplaats", en het Middel-Nederl. *mael:* »rechtszitting" tot een geheel andere woordgroep. Hoogstwaarschijnlijk is dit *Mal* hetzelfde woord als het Gothische *mathl:* »vergadering, markt" en verwant met ons woord *gemaal* [2]).

En toch beweert de hoogleeraar in kalmen gemoede: »So heisst, um nur einiges zusammenzustellen » »*mahal*" " zunächst der künstlich aufgeworfene Hügel" [3]). Waarlijk een onwrikbare hoeksteen voor zoo grootsche etymologische konstrukties!

In een zijner ruwste vormen openbaart zich het animisme, naar men weet, in de lijkmaaltijden, waarvan nog duidelijk herkenbare sporen in het hedendaagsche folklore overbleven. Men treft dezen vorm van doodenoffer niet slechts bij de oude Germanen, maar bij de meeste kultuur- en niet-kultuurvolken aan.

In welke verhouding staat nu dit gebruik tot het Christendom? Volgens Lippert vertoont de H. Offerande der Mis

---

[1]) Hier vooral geen volksetymologie!

[2]) *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal* ('s Gravenhage, 1892) bl. 602.

[3]) T. a. p. Vgl. S. 526 vlg.

in »einer verfeinerten und vom materiellen Boden abgehobenen Form alle Elemente des alten Todtenmahls" [1]). De lijkmaaltijden, die eertijds ter herinnering aan de afgestorvenen in en buiten de kerk gevierd werden, zouden langzaam maar zeker door de zielmis verdrongen zijn.

Dat men van de vroegste tijden des Christendoms gewoon was liefdemalen bij de graven te vieren, is genoegzaam bekend. Tertullianus en de HH. Hippolitus, Chrysostomus en Augustinus hebben ons uitvoerige berichten hieromtrent nagelaten. Maar de Kerk trachtte het heidensch begrip te louteren, door de armen tot de feesten te doen uitnoodigen; als werken van barmhartigheid konden zij dan strekken tot lafenis van de ziel des overledenen.

Toch ontaardden deze agapen hoe langer hoe meer; en toen zij nu niets dan bras- en zwelgpartijen meer te aanschouwen gaven, voelde de Kerk zich verplicht tusschen beide te treden en het gebruik te verbieden om het misbruik uit te kunnen roeien. Zij vermaande nu de geloovigen, hun geld op een andere wijze onder de armen te verdeelen. »Wilt gij de dooden eeren", zegt de H. Chrysostomus, »geef dan aalmoezen". Vandaar dan ook dat de H. Monica te Milaan werd afgewezen, toen zij, de Afrikaansche gewoonten getrouw, wijn en brood ter kerke had meegebracht [2]).

Op Germaanschen bodem handelde de Kerk niet anders. In 567 werden op de synode van Tours (c. XXII) de lijkmaaltijden in de kerken verboden. Terwijl nu de eet- en drinkgelagen uitsluitend binnenshuis plaats vonden, *bleef* boven de graven der overledenen de viering der H. Geheimen als het offer bij uitnemendheid voortbestaan [3]). Hier is geen sprake van ontwikkeling, van kristallisatie, van »Verfeinung": de patrologie leert uitdrukkelijk [4]), dat van de vroegste tijden

---

[1]) S. 409.

[2]) Aug. *Confessiones*, VI, 1.

[3]) *Ib.* VI, 2.

[4]) O. a. Tertull. *De Coron.*, III; *De Exhortat. castit.*, XI; *De Monog.*, X; Cyprian., Ep. I; Aug., *De cura pro mortuis gerenda*; Epiphan., *Adv. Haer.*, LXXV; Chrysost., *Hom.* XXI.

af het H. Misoffer als het groote offer voor de zielerust der overledenen werd beschouwd. Ja, Tertullianus voert de *Oblationes pro defunctis*, waarmee slechts het H. Misoffer kan bedoeld zijn [1]), tot de apostolische tijden terug [2]).

Ik ga hier voorbij Lippert's beschouwingen over de aanwezigheid ter kerke van den katafalk — de doode moet immers bij het lijkmaal tegenwoordig zijn! — alsook de scherpzinnige opmerking, dat de doode door de afscheidswoorden des priesters: »Dat hij ruste in vrede" uit de gemeenschap der levenden »wieder entlassen" wordt [3]), om even bij de verhandeling over de middeleeuwsche gilden stil te staan [4]). Ook buiten Lippert's *Christenthum* enz. wisten wij reeds, dat de gilden hoogst waarschijnlijk een gekerstenden vorm bieden der Oud-Germaansche bloedsbroederschappen. Aan het lidmaatschap dezer instellingen was de plicht verbonden, den gedoode te wreken en den kultus des afgestorvenen te behartigen, bij name door een lijkmaal, het latere gildemaal op het feest van den patroonheilige. Animistisch kan dus het gild slechts in zooverre genoemd worden, als het aloude bloedsbroederschap animistisch was. Dit nu vormde eerst en vooral een of- en defensieve rechtsbond, die den korporatiekultus kende [5]); maar verre van eene »sekundaire vorm" van den familiekultus te zijn, schonk deze, zoo men wil, aan een soort van familiekultus zelve het aanzijn, doordat de bondsbroeders zich mettertijd als eenigermate onderling verwant begonnen te beschouwen. De kosten der offermalen, het weergeld enz. werden bestreden uit de gemeenschappelijke geldelijke bijdrage, die waarschijnlijk den naam aan de instelling geschonken heeft [6]). Dat echter de christelijke handwerkersgilden der middeleeuwen zich een patroon kozen, die tot het ambacht in betrekking stond, — hoe is het mogelijk er sporen

---

1) Kraus, *Real- Encyklopädie der Christlichen Alterthümer* (Freiburg i. B. 1886) II, S. 750.

2) *De Coron.* III. 3) S. 418. 4) S. 424.

5) Vgl. Karl von Amira, *Recht*, in Paul's *Grundriss*, II, 2, S. 146.

6) Middel-Nederl. *ghilde*, Nieuw-Hoogd. *Gilde*, Oud-Noorsch *gildi*, dat de beteekenissen van »inleg" en »gelag" in zich vereenigt.

van *Ahnenkultus* in te ontdekken? In plaats van een stam*vader*, zegt Lippert t. a. p., had elk gild een stam*heilige*. Maar in welke genetische verhouding zou dan toch eene H. Barbara b. v. tot het gild der metselaars kunnen staan? De christelijke kristallisatie moet toch van hetzelfde gehalte zijn als de moerloog. Dat de feestmaaltijd voortaan op den *sterfdag* des heiligen gehouden wordt, is niet meer dan natuurlijk, daar de Kerk het feest van *alle* heiligen, met uitzondering van H. Joannes den Dooper, op hun sterfdag viert: het is hun ware geboortedag. Maar bij het feestmaal, zoo deelt de kultuur-historikus ons mede, werd de legende van den heilige half episch, half dramatisch opgevoerd en aldus de eerste kiem gelegd tot de tooneelvertooningen der mysteriespelen. Is u de samenhang tusschen deze vertooningen en den *Ahnenkultus* niet heel helder, waarde lezer, de schuld ligt niet aan mij. Lippert roept hier de analogie ter hulp der Grieksche tragedie, die, zooals bekend is, opbloeide uit den dithyrambus, zoo nauw met den kultus van Dionusos verwant. Maar ook deze kultus is niet animistisch, want volgens de meest gehuldigde opvatting beduidt deze god »den Saft und die Kraft des Erdelebens überhaupt, wie es sich in Busch und Wald, in quellenden Bergen, fruchttragenden Bäumen, feuchten Gründen offenbart" [1]). Animistische sporen zal de onbevooroordeelde dus in de heiligen-vereering der gilden kwalijk kunnen ontdekken, buiten het euhemerisme althans, dat alle heiligen-vereering eigen is, in zooverre deze namelijk op de vereering van verheerlijkte menschen berust.

Ik kom nu tot eene historische trouweloosheid van den ergsten aard. Het jonge Christendom in de Germaansche landen, zoo betoogt Lippert, exploiteerde zoo zelfzuchtig mogelijk het heerschende zielengeloof en trachtte door middel der zielmis rijkdommen opeen te stapelen. Daartoe was het zaak, het leven na den dood zoo smartvol mogelijk voor te stellen. »Darin sehen wir aber auch, dass das Christenthum bei seiner Ausbreitung unter den germanischen

---

[1]) Robert—Preller, *Griechische Mythologie*, I, S. 659.

Völkern den gerade entgegengesetzten Weg geht, den ihm einst das Urchristenthum gewiesen. Dieses warb seine Anhänger unter den Armen und Niedrigen und wurde von den Grossen mit Hohn zurückgestossen — das spätere Christenthum wurde denen annehmbar, die mit Gaben und Gut ihre Seele lösen konnten; es machte glänzende Eroberungen unter den Häuptlingen, Fürsten und Grossen der Germanen, während das niedere Volk noch Jahrhunderte lang wie in einer dumpfen Verschwörung am Alten hing".

Aldus het oorspronkelijke Christendom wierf zijne adepten onder de armen en kleine luiden. Ik ga hier voorbij de prediking van Paulus voor den Areopagus, en stel de vraag, of de Senator Pudens en zijne kinderen, bij wie de H. Petrus zijn intrek nam, of de HH. Perpetua, Agatha, Agnes, Barbara, Caecilia en haar bruidegom tot die klasse van lieden kunnen gerekend worden? Of de H. Clemens, neef van keizer Vespasianus, de H. Flavia Domitilla de oudere, en hare nicht de H. Flavia Domitilla, dochter der H. Plautilla, beiden nichten van keizer Domitianus, soms tot volksklassen hoorden?

»Wij zijn slechts van gisteren", getuigt Tertulianus zonder tegenspraak te duchten, »en reeds vullen wij uwe steden, uwe kwartieren, uwe versterkte distriktsplaatsen, uwe zelfstandige gemeenten, de hoofdplaatsen uwer landelijke kantons, de legerplaatsen zelf, de tribus, de dekuries, het paleis, den senaat, het forum" [1]); en op eene andere plaats, dat »elke kunne, leeftijd, stand en waardigheid zich reeds bij deze gemeenschap aansluit" [2]).

Van het begin af hoorden de Christenen »in grooten getale tot elken leeftijd, tot elken maatschappelijken stand" [3]); de nieuwe leer zocht adepten bij rijken en armen, bij machtigen en geringen, trachtte haar zegeningen te verspreiden overal, waar eene onsterflijke ziel te redden, waar schuld te delgen en vrede te hergeven viel, — en van deze gedragslijn week de Kerk ook in de Germaansche landen

[1]) *Apol.*, XXXVII.
[2]) *Ib.*, I.
[3]) Plinius. *Epist*, *X*, 97.

niet af. Maar een man, die als Lippert met den staatkundigen en maatschappelijken toestand dier landen vertrouwd mag heeten, moest toch inzien, dat de bekeering eene onmogelijkheid zou geweest zijn, hadden de eerste zendelingen zich niet op de eerste plaats tot koningen, hertogen en adel gewend. De Germaansche vorsten waren stamhoofden, en de geloofsverkondigers handelden te hunnen opzichte niet anders als de missionarissen heden ten dage, die de hoofden van wilde stammen door geschenken welwillend voor de nieuwe leer trachten te stemmen. Dit was de methode der zendelingen van Rome en Ierland, die de Angel-Saksische Kerk stichtten, van Wilfried van York, die zich naar het hof van koning Adgil begaf, van Willebrord, die zich naar Pepijn spoedde, zoodra hij den staat des lands had leeren kennen; en toen hij bij de Friezen zijn zegenrijken arbeid zou beginnen verscheen hij »geholpen door des vorsten rijksgezag" [1]). Zou Lippert heusch meenen, dat dit alles met het oog op eventueele zielemissen geschiedde?

* * *

Is de ziel van het lichaam gescheiden, dan waart zij rond om het lijk, of wordt in het geestenheer of onder de *elven* opgenomen. Een bijzondere groep dezer elven vormen de aardmannetjes alsmede de kaboutermannetjes of huisgeesten. Welig tierden zij op animistischen bodem voor de komst van het Christendom en naarstig stond het gemoedelijk volkje den Germaan in zijne dagelijksche bezigheden ter zijde.

Welk was hun lot, toen hun met den val van het heidendom de vaste bodem ontzonk?

Vooreerst zij hier opgemerkt, dat het heidendom nooit heelemaal werd uitgeroeid; maar parallel met het Christendom bleef onder den vorm van bijgeloof een zekere volkskultus voortwoekeren, nu eens welig tierend en jeugdig uitbottend, dan weer door gezonder leer besnoeid. Dit geldt ook en zelfs in zeer ruime mate van de vereering der huisgeesten. Doch

---

1) Vgl. Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland*, I. bl. 223.

er is meer. De Kerk bond vooral den strijd aan tegen de hoogere godheden, door de geloofsverkondigers veelal als duivels voorgesteld. De ondergeschikte huisgoden daarentegen werden om hun meer onschuldig karakter vaak minder fel bestreden en konden op het platte land vooral een kalm en rustig leven slijten. In zoover is de voorstelling van Lippert juist, al zal hij moeten toegeven, dat in de praktijk der Kerk ten opzichte van mindere zoo wel als van meerdere godheden *niets* schuilt, dat een animistischen oorsprong zou kunnen doen veronderstellen.

De *kobold* of *huisgeest* is aan het huis gebonden en vertoeft meestal in de daksparren, bij de deur of aan den haard evenals de rondwarende zielen. De haard is het altaar des huizes, in den haard werpt men de offers voor de arme zielen en huisgeesten beiden. Beide groepen ook komen door het venster of een dakopening binnen, verrichten dezelfde diensten, treden in dezelfde sagen op, hebben hetzelfde *onderaardsche wezen* gemeen. Bij de komst van het Christendom nu werden de huisgeesten vaak door de behulpzame hemelsche geesten vervangen. Hunne natuur wijkt af van die der geesten des heidendoms, de schrijver erkent het; maar toch, zoo meent hij, hebben de Germanen somwijlen voor den animistischen oorsprong der engelen een open oog gehad. Let wel, geachte lezers, wij voeren *hier* geen twistgeding over de kerkelijke leer, maar vragen alleen, in hoeverre het folklore van heden of eertijds voor Lippert's beweringen getuigt. Welnu, welke zijn de door hem aangehaalde feiten? De H. Anselmus van Kantelberg uit de meening, dat de ledige plaatsen der gevallen engelen door even zoovele zalige menschen zullen worden aangevuld. Uit deze opvatting zou dan dezelfde identiteit spreken tusschen geesten en menschen, die ten grondslag ligt aan het vaste vertrouwen der geloovige moeder, haar kind als engel in den hemel weer te vinden [1]).

Wat wordt nu hierdoor bewezen? Eene zekere gemeenschap tusschen menschen en engelen, anders toch kon de een aan den ander, ook niet in de volksopvatting, worden geassi-

---

[1]) S. 443.

mileerd. Deze gemeenschap nu van den kant des menschen, die zalig wordt, bestaat vooral in het genieten van Gods aanschijn. Maar het is toch kristalhelder, dat hieruit niet de minste gevolgtrekking kan noch mag gemaakt worden ten opzichte eener gelijkheid van *oorsprong*. Hiervoor dient overeenkomst van wezen, van natuur te worden aangetoond, zooals dit voor dwerg, elf en mare eenerzijds en de van het lichaam gescheiden ziel anderzijds met het beste recht kan geschieden. Of anders dient het folklore ten minste eenige aanduiding omtrent de herkomst zelve te geven: de sagen, dat de elven en maren uit Engeland, het overzeesche Germaansche doodenrijk, komen, zou alleen voldoende zijn, den animistischen oorsprong dezer wezens te waarborgen.

Niet aldus staat het met het feit, dat aan verschillende groepen van bovenmenschelijk geachte wezens door het volk een overeenkomstige kultus wordt gewijd. Dan zou ten slotte alle verkerstening op gemeenschap van oorsprong wijzen voor heidendom en Christendom, — eene konklusie, die Lippert zelfs te breed moet lijken. Maar waartoe dan met zooveel blijkbare vergenoegdheid het bericht van v. Reinsberg-Düringsfeld [1]) aangehaald, dat heden ten dage de Tzechische boerin niet verzuimt, een deel der versch gekarnde boter voor de godslamp ten offer te brengen, in de meening, dat hare koeien dan rijkelijker melk zullen geven; terwijl elders boter in een hoek van het vertrek wordt gespat ter eere der huisgoden, die met de zorg van het vee belast zijn? Trouwens, de godslamp, »die Kirchenlampe", staat niet met den kultus der heiligen [2]) in verband. — Maar het brengen van offergaven bloeit toch in de katholieke bedevaartplaatsen? Zonder eenigen twijfel; en de kleine offergaven, die het volk, van bijgeloovigheid bijwijlen niet vrij te pleiten, meebrengt, komen hier of daar met de veelsoortige miniatuuroffers voor de elven vrij wel overeen. Maar eenerzijds is het *doel* volstrekt niet *per se* de zielerust van afgestorvenen, en anderzijds worden zij feite-

---

[1]) *Böhmischer Festkalender*, S. 378.

[2]) S. 452.

lijk voor het meerendeel *besteed* ter versiering van het heiligdom. Natuurlijk kan ten gevolge eener overeenkomst van zekere attributen het offer voor een kabouter vroeg of laat door eene Tzechische, of, wie weet, misschien ook Hollandsche boerin aan een of ander heilige worden gebracht, — even-goed als het paard van Wôdan-Odhin in de volksverbeelding op Sinterklaas overging. Maar eene *oorspronkelijke* overeenkomst valt hierdoor geenszins te bewijzen.

Dat Lippert heiligenvereering en zielenafweer op ééne lijn stelt bewijst slechts dit: dat hij met onvoldoende objektivisme het intieme wezen der heiligenvereering heeft nagegaan. De Kerk stelt aan de geloovigen hare heiligen niet voor als *Ahnherrn*, maar als schitterende voorbeelden, als heldhaftige geloofsbelijders, die haar goddelijk-zedelijk ideaal op krachtdadige wijze hebben nagestreefd. Van den eenen kant geen goddelijk eerbetoon, van den anderen geen slaafsch animisme. „Die Theile der christlichen Kirche", schrijft prof. de la Saussaye, »welche die Heiligenverehrung zugelassen haben, scheiden sie scharf von der Gott allein zukommenden Adoratio und erkennen theoretisch den Heiligen keinen anderen Rang und keine andere Bedeutung zu, als zur triumphirenden Abtheilung der Kiche zu gehören und durch ihre Fürbitte und Verdienste für die Menschen wirksam zu sein" [1]). —

Op twee wegen, wij zagen het, kan de mensch zich voor den toorn des afgestorvenen vrijwaren: door hem te verzoenen of hem uit zijne nabijheid verwijderd te houden. Dit verzoenen kan weer op veelvuldige wijze plaats grijpen: men kan het lijk verbranden, men kan den doode in meer verwijderde of onmiddellijke nabijheid, ja onder den drempel

---

1) *Regilionsgeschichte*, I, S. 86. — Lippert tracht S. 453 vlg. eene verklaring te geven van het Sint Antonius-varken. De gewone verklaring, „S. Antonius habe.... da ihn die Menschen nicht hörten, den Fischen gepredigt, und so sei er denn überhaupt Patron der Thiere geworden", acht hij onvoldoende. Of de woestijnbewoner, de H. Antonius *abt* — deze is het immers, die met het varken wordt voorgesteld — ook ooit voor de visschen gepredikt heeft, zooals dat verhaald wordt van den H. Antonius van *Padua*?

zijner woning zelf een graf delven, men kan hem in zijn somber verblijf voorzien van al hetgeen tot zijn voortbestaan gevorderd wordt, — doch wat hiervan ook zij, steeds hoopt men aldus de schim des afgestorvenen, door hare scheiding van het lichaam vrijer en machtiger geworden, goedgunstig te zijnen opzichte te stemmen, overtuigd als men is, dat eene goede behandeling niet onbeloond zal blijven. Men wil den geest meestal aan zijne woonstede verbinden, om hem aldus tot schutsgeest te winnen, ja, men kan een geest zelfs tot bescherming *dwingen*. Gegeven nu, dat de ziel ook steeds in de nabijheid harer overgebleven lichaamsdeelen moet verwijlen, wordt de beteekenis der bloedige trofeeën, die boven de kegelhutten van Afrika's wildernissen uitsteken, zeer wel begrijpelijk: het zijn op palen gestoken hoofden van overwonnenen, wier aanwezigheid den vijand na zijn dood nog tot dienstbaarheid zal dwingen [1]).

Op deze grondidee berust het gebruik van het toovermiddel, dat den naam van *amulet* of *talisman* draagt: een onderpand voor de bescherming van hoogere machten, bij den dooden-kultus, van de ziel, wie eens het bewuste voorwerp toebehoorde. Een arme-zondaars-knookje in den geldbuil brengt geld en vrijwaart den dief voor ontdekking [2]).

Lippert schijnt het Christendom van amuletten-kultus vrij te pleiten: „Wo diese Zauberei besteht, da ist — oft wohl dem Zaubernden unbewusst — die Vorstellung von Himmel und Hölle wieder negirt; darum hat sie die Kirche mit Consequenz als schwere Schuld verfolgt" [3]). Maar anders staat het met de middelen, die tot *afweer* der wraakgierige schim moeten strekken, als keren, geraas maken, besproeien, enz. Bijna al deze middelen, zegt schrijver, doen zich in christelijken vorm voor. De Kerk heeft hieromtrent hare opvatting, maar het volk vindt er voedsel in voor zijn eigen

---

[1]) Aldus wordt ook het bericht van Xenophon (*Anab. IV*, 7, 16) duidelijk over de gruwzame gewoonte der Chalyben, hun vijanden het hoofd af te snijden en *op hun tochten mede te nemen*.

[2]) S. 463.

[3]) S. 463.

gedachtenkring. Als de priester het godshuis doorschrijdt om het volk te zegenen, dan herinneren zijne woorden aan de intentie van den psalmist; maar wie uit het volk denkt niet veeleer aan het uitdrijven van booze geesten? [1])

Nu betwijfel ik sterk, of het volk bij deze en dergelijke gelegenheden wel zoo vrij algemeen aan een proces van geestenzuivering denkt. Ook meen ik eenige ondergeschikte beweringen te durven ontkennen: o. a. bij de klokkenwijding bidt de Kerk om afweer van donder en bliksem, doch *daarom* nog niet om het verdrijven van booze geesten. Wel verkondigt de metalen stem der klokken de zegepraal van het Christendom over het heidendom [2]).

Zeker is het echter, dat de Kerk evenals het volk het gebruik van vuur, water en wierook als afweermiddelen tegen booze invloeden kent. Volgt nu hieruit, dat kerkelijk- en volksgeloof beiden op animistischen grondslag staan? Of hebben wij hier te doen met praktijken, die aan geen enkel systeem noch vreemd, noch eigen zijn, die opbloeien uit de menschelijke natuur, die algemeen menschelijk mogen heeten? De reeds elders door mij aangehaalde belangrijke studie van Prof. de la Vallée Poussin: *Des impuretés et des purifications dans l'Inde antique* toont ons de verrassende overeenkomst der reinigingsmiddelen bij Hindoes, Grieken, Romeinen en Hebreeërs. Kultuur- en niet-kultuurvolken, over heel de wereld verspreid, kennen water en vuur als ter zuivering geschikt [3]). Ook de Nigritische toovenaar of medicijnman besproeit den zieke met water, om de booze geesten, die de kwaal veroorzaken, uit het veege lichaam te verdrijven. Nu zou Lippert wel kunnen beweren, dat invloeden, die men op gemelde wijze te keer gaat, steeds van animistischen oorsprong zijn, — niet echter, zonder zich aan het gegronde verwijt bloot te stellen eener grove *petitio principii.*

---

[1]) S. 468.

[2]) Vgl. Dr. H. Samson, *Frankfurter Bibelschüren*, I, *XVIII*, Hft. 111.

[3]) De la Saussaye, *Religionsgeschichte*, I, S. 113.

Is de talisman slechts een onderpand van bescherming, de *fetis* wordt voor langere of kortere wijl als de zetel der hoogere macht zelve beschouwd. Nochtans, en men verlieze dit niet uit het oog, niet aan den steen of het stroo, waaruit fetis of idool bestaan, wordt de vereering gewijd, maar aan de godheid, die daar geacht wordt te verblijven. Het meest konsekwente fetissisme bestaat dan ook hierin, dat de fetis, zoo hij onmachtig blijkt, wordt gekastijd; want uit de feiten acht men zich dan gerechtigd te besluiten, dat de geest er zijn intrek niet genomen heeft.

Hebben ook de Germanen het fetissisme gekend? De feiten laten niet toe zulks te loochenen: de stroopoppen bij de oogstgebruiken alleen strekken in voldoende mate tot bewijs. Maar Lippert begaat hier de fout, zonder eenig onderscheid te maken, in den vorm dezer poppen slechts het kontoerbeeld van den stamvader, in de gebruiken zelf slechts een rest van kinderlijk animisme te zien [1]).

Toch ware het hier voor zulk een onderscheid de plaats. Het bericht van Kuhn, dat de maaiers in Pommeren, Prignitz, de Middelmark, de Ukermark enz. op den akker eene korenschoof in mansvorm laten staan, die men *den Alten* noemt [2]), zegt zeker veel, vooral wanneer men met deze benaming het Galicische *dzjady:* »voorvaderen" vergelijkt, waarmee men ook de afgestorvenen pleegt aan te duiden. Doch hiernaast staat, dat luidens de uitdrukkelijke verklaringen van Bartsch [3]) de laatste schoof zoowel eertijds als thans tot haveroffer voor Wôdan bestemd blijft, getuige de uitdrukking: »Wode, Wode, hahl dinem Rosse nu Voder"; zoo ook: »Ho Wode, Ho Wode, du goder, hale dinem Rosse nu Voder".

Hiernaast, of liever hiertegenover, staat verder de besliste meening van Mannhardt, die van de Germaansche veld- en akkergebruiken een levensstudie maakte. De menschelijke figuur bij het oogstfeest, *den Alten* niet uitgezonderd, beschouwt hij als den verpersoonlijkten daemon der vruchtbaar-

1) S. 472.
2) *Märkische Sagen*, S. 341—44.
3) *Sagen aus Mekl enburg*, S. 307, vlg.

heid [1]). Ook volgens deze opvatting hebben wij hier met fetissisme te doen, dat óf sekundair is, óf op natuurkultus berust.

Ook de boom wordt fetis — kan het wel anders bij het gemoeds- en zieleleven van den natuur-mensch? Maar is hij het slechts, omdat gedurende zekere perioden het stoffelijk omhulsel der dierbare afgestorvenen in zijne schaduw aan de aarde werd toevertrouwd? Dit lijkt mij zeer wel aanneembaar voor den vlierboom b.v., die eertijds de graven overschaduwde. Nog thans prijkt het Jodenkerkhof te Praag met eeuwenoude vlierboomen. In Tirol worden de grafkruisen bij voorkeur uit vlierhout vervaardigd. Nog eens, deze bewering schijnt aannemelijk, al herinnert de etymologie van *Holunder:* »Baum der Holden" aan het woord van Mogk: »Der Urheber dieser [animistischen] Auffassung bedient sich philologischer Mittel, die heutzutage kein Philologe mehr anerkennt" [2]). Maar met den vlierboom stelt Lippert zich niet tevreden. In den beuk »wittert" hij animisme, omdat er de eene of andere vrome ziel van tijd tot tijd bij neerknielt en een paternoster bidt; in den hazelaar, dewijl volksliederen hem *Frau Hasel* noemen, en zijne twijgen een bepaalde tooverkracht bezitten. De linde staat vaak met de vereering der Moedermaagd in verband: hier hebben wij dus te doen met een *Ahnenmutterkultus*, die zich »so leicht in den Marienkult umsetzen liess" [3])! Andere boomen nog worden in het kader van zijn systeem ingelijfd, ter wille van het gebruik, deze op bepaalde tijden met stroobanden te omwinden. Dat dit gebruik geen zielengeloof verraadt, doch op bevruchting doelt, heb ik elders aangetoond [4]).

Ook planten zijn heilig en bezitten wonderbaar werkende eigenschappen in menigte. De geurige en fleurige plantlore heeft zich zelfs een eigen terrein op het gebied der folklore weten af te bakenen. Maar de hoogleeraar zelf schijnt in te zien, dat het niet aangaat, al deze eigenschappen tot den doodenkultus terug te voeren. Langzamerhand, zoo meent hij,

---

[1]) *Baumkultus*, S. 210.
[2]) *Mythologie*, S. 993.
[3]) S. 482.
[4]) *De Roos van Jericho*, in *Volkskunde*, XIII, 5, bl. 89.

zijn animistische hoedanigheden van enkele *species* op het *genus* overgegaan [1]). Niet alleen is deze bewering geheel ongegrond, maar ook de keuze der *species* vrij ongelukkig. Het Donderkruid, Duitsch *Donnerwurz*, Lat. *Sempervivum tectorum*, zou *niet* met Donar in verband staan, maar zijn magische kracht ontleenen aan het feit, dat het vaak op hunnegraven wordt aangetroffen. Waaraan dankt het dan het bestanddeel *Donder* en *Donner* in zijn naam? »Zweifellos", zoo luidt het besliste antwoord, »zumeist ihrer Eigenthümlichkeit, in der angegebenen Art ohne Bodennässe fortleben zu können" [2]) Zou deze uitlegging ook kunnen gelden voor de vroegere benaming *Barba Jovis*, alsmede voor het Zwitsersche *Joubarbe* en ons synoniem *Donderbaard*? Is hier volksetymologie in het spel, dan staat het aan Lippert zulks te bewijzen.

Iets beter is het met den dierkultus gesteld. Bij name het feit, dat verschillende dieren als *totem* door niet kultuurvolken vereerd worden, pleit voor den animistischen oorsprong van sommige vormen dezer vereering in *Australië en Amerika althans* [3]). Doch ook op Germaanschen bodem. De slangensagen, die vooral, waarin de slang als bewaakster van een grafschat wordt voorgesteld, kunnen veilig tot bewijs dienen. In de Zuid-Duitsche sage verschijnt de slang vaak met een sleutelbos om den hals. Als elders begaat schrijver echter ook hier de fout, veel te sterk te generaliseeren. De groote en algemeen erkende symbolistische en naturalistische beteekenis van eene menigte dieren verliest hij geheel uit het oog. Ook de slangenvereering of *ofiolatrie* biedt hier voorbeelden te over. De vurige, vliegende draak, die in Duitschland als eene lichtende, kronkelende gedaante door de lucht schiet, soms blauwachtig met blanken kop en vurigen staart, is zonder twijfel een meteorisch verschijnsel [4]). De Oud-Noorsche Midh-

[1]) S. 484.

[2]) Ib. Vgl. mijn opstel *Plantlore* in het *Jaarboek van den R. K. Onderwijzersbond* (Roermond, 1900), bl. 76.

[3]) Zie echter over de oneenigheid der geleerden, wat den oorsprong van het totemisme betreft, Andrew Lang, *Modern Mythology* (London, 1897) p. 89.

[4]) Bartsch, *Sagen aus Meklenburg*, I, S. 256 vlg.; II, S. 201, 231, 294; Wuttke, *Volksaberglaube*, Nos. 16, 24, 179, 419.

gardhslang is in weerwil van Lippert's spitsvondige etymologie niets anders dan eene verpersoonlijking der sombere, woeste natuurkrachten, althans wanneer zij geene reproduktie is van den Bijbelschen Leviathan, wat Meyer voor zeer waarschijnlijk houdt [1]). Inderdaad biedt de dierkultus de meest bonte verscheidenheid van vormen, en ten volle beamen wij het woord van de la Saussaye: „Es ist von vornherein verfehlt, dafür einen gemeinschaftlichen Ursprung und eine einheitliche Erklärung anzunehmen" [2]).

Zouden ook menschelijke fetissen kunnen bestaan? Kiest de godheid somwijlen het lichaam eens menschen tot tijdelijk verblijf? Schrijver oordeelt van ja en geeft in zijn *Religionen* voorbeelden van vorsten, die men als fetissen beschouwt, en van zich afstoot, »opoffert", als het blijkt, dat de geest niet of niet meer in hen huist [3]). Dit politiek-godsdienstig gebruik van Afrika's Westkust, Tibet en Japan vindt men bij Ammianus Marcellinus aangeduid in een bericht over eene instelling bij de Burgonden. De koning of *Hendinos* werd door de aloude gewoonte van zijne macht beroofd, als de oogst mislukte of de krijgskans wankelde. Gerechtigd hiertoe was slechts de hoogepriester, *Sinister* genoemd, die een erfelijke macht bezat op levensduur.

Met dit magere staal voor de verspreiding van genoemd gebruik op Germaanschen bodem gewapend, tracht Lippert de verhouding tusschen geestelijke en wereldlijke macht in de middeleeuwen te verklaren. Natuurlijk ligt de kiem weder in het Oer-Christendom, in de Paulinische grondstelling, dat alle wereldlijke macht van God is. Ook Paus Leo schrijft aan keizer Leo, dat de H. Geest *door* den keizer tot heil

---

[1]) *Germanische Mythologie*, S. 96. — Sophus Bugge heeft in zijne *Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns oprindelse* (1880—1889) de theorie verdedigd, dat de Edda-liederen in haar huidigen vorm slechts eene heidensche bewerking zijn van christelijke stoffen, door de Vikingers op hun zwerftochten uit Ierland naar het vaderland meegebracht. Zie hierover o. a. Symon's artikel in *De Gids*, 1883, III, bl. 1, getiteld: *Eene revolutionaire theorie op het gebied der Germaansche mythologie.*

[2]) *Religionsgeschichte*, I, S. 67.

[3]) S. 185 vlg.

der Kerk werkt. Wat wil dit nu anders zeggen, vraagt Lippert, dan dat God *in* den vorst regeert? Te meer, daar men gewoon was, in de koninklijke zalving *de mededeeling des H. Geestes* te zien [1]). In de Germaansche landen nu kwam de kiem tot volle rijpheid. Langzaam maar zeker won de Burgondische instelling veld; en dank zij de bemoeiingen vooral van een Gregorius VII en Bonifacius VIII verkreeg de Stedehouder van Christus ten slotte de macht, als Sinister, den koning-fetis af te zetten. Wel is hier geen spraak van hongersnood, oorlog of eenige ramp, die over het volk komt; maar de begrippen »gelukkig" en »ongelukkig" zouden eene onbeduidende wijziging in die van »moreel goed" en »slecht" hebben ondergaan. De onfeilbaarheidsverklaring zette eindelijk de kroon op het werk.

Waar de overeenkomst tusschen folklore en Christendom zóo treffend, zóó in 't oog loopend is, wordt o. i. alle verder betoog uitgesloten. Of meent de lezer wellicht, dat Lippert het niet zoo heel mis heeft, wanneer hij in een volgend hoofdstuk verklaart, dat hij zich daar straks op eene »schwindelende Höhe" bevond? [2])

* * *

In de nu volgende bladzijden geeft schrijver nog eenige beschouwingen over den lijkboom. Op hem zouden de Germanen het eerst hun plastische kunst hebben geoefend: of wel door de exuviën te vermeerderen en tot hoogere volmaaktheid op te voeren — en zoo ontstond de pop; of wel door op boom of paal eene meer menschelijke teekening aan te brengen — en zoo verkreeg men het idool. Ten gunste van deze opvatting spreken b.v. de »heilige palen" in Afrika. »Die mit Amuletten versehenen Stäbe, denen die Herero das Opferfleisch darbieten", zegt prof. Schneider, »vertreten die Stelle der Ahnen" [3]). Ook bij de Longobarden waren zulke palen niet onbekend. Voor de Germaansche landen valt het gebruik echter moeilijk te bewijzen. Trouwens, meent Lippert,

---

[1]) S. 509, 510. Wij kursiveeren.

[2]) S. 514.

[3]) *Die Religion der Afrikanischen Naturvölker*, S. 192.

de Franken, Hessen en Thüringers werden te vroeg gekerstend, om het tot deze ontwikkeling te brengen. Daarentegen zouden de steenen Rolandsbeelden te Bremen, Halberstadt, Brandenburg, Zerbst, Perleberg enz. oorspronkelijk uit het hout van lijkboomen gesneden zijn [1]).

Naast deze beelden blijft de niet-gebeeldhouwde grafpaal voortduren, niet echter zonder eene menigte vormveranderingen te ondergaan. Schrijver viert hier zijn subjektivisme bot. De lijkboom dan werd meiboom en kerstboom — bij welke echter geen zweem van *Ahnenkultus* te erkennen valt [2]); hij prijkt als kruis op straten en wegen, met of zonder passiewerktuigen (de aloude exuviën natuurlijk), — doch waar hier is de animistische beteekenis, die het kruis uit het Oer-Christendom meebracht? De lijkboom veranderde verder in den staak bij het zoogen. *Heidenwerfen* en het vogelschieten in gebruik, ja, in den koning bij het kegelspel. Waarlijk, de *Ahnherr* kan tevreden zijn! Jammer maar, dat Lippert de telefoonpalen in sommige steden van Limburg niet gekend heeft, het ware een kostbare aanwinst geweest voor zijn systeem.

Van meer belang komt mij de verhandeling voor over het duivelsbegrip [3]). Slechts door het Christendom deden leer en voorstelling van een volstrekt boosaardig wezen, dat de menschen plaagt, hare intrede in het Germanendom; doch meer dan ééne nadere bepaling ontleenden zij in de volksopvatting aan de heerschende heidensche ideeën. De Germaansche duivels vormen eene soort van monarchie, maar de zinnelijke voorstelling van hun rijk komt geheel op rekening der volksopvatting, evenals de verdeeling der wereld tusschen God en duivel — aangenomen, dat de tekst oorspronkelijk is — geheel voor de verantwoordelijkheid van Lactantius blijft [4]). Voor rekening van Lactantius blijft in dit geval ook de meening, dat God vóór de

---

[1]) S. 533 vlg.

[2]) Mannhardt, *Baumkultus*, S. 160 vlg., 224 vlg. Zie ook Tille, *Deutsche Weihnacht*, S. 256—277.

[3]) S. 588—564.

[4]) *Divin. Instit.* II. 10. «Die sogen. dualistischen Zusätze in des Lactantius Schriften, Stellen, in welchen die Anschauung vertreten wird, Gott habe das

schepping twee zonen had, den Logos en den duivel, den jongen, die afgunst jegens den eerstgeborene voedde [1]). Er zijn Germaansche duivels, die eenige attributen van de kobolden overnemen, en evenals deze den mensch dienstbaar zijn, De duivel moet zich somwijlen waarlijk afsloven, zooals o.a. uit Kuhn's verhaal van Generaal Luxemburg met den duivel blijkt [2]). Hij bouwt molens, beploegt steengronden en graaft rivierbeddingen, maar komt hij om zijn loon, dan is men veelal »den duivel te slim af". De »bedrogen duivel" of »domme duivel" is een geliefkoosde figuur der Germaansche sagenwereld.

Ook neemt de hellegeest verschillende vormen aan: nu eens verschijnt hij als draak, dan weer als zwarte hond, kat of bok. Vertoont hij zich als mensch, dan heeft hij hoorns en bokspooten. Nog kent men den »gebonden duivel", vgl. het Noorsche: »Loki er or böndum: (de god) Loki is los gebonden" [3]); doch deze figuur is niet specifiek Germaansch. Satan zal in boeien geklonken worden, meent Lactantius, wanneer het millenarische rijk begint [4]). Karakteristiek is het, dat men in Duitschland en Zwitserland van eene »Teufels Mutter" of »Grossmutter" spreekt. Mag men deze zegswijzen beschouwen als een rudiment van het Germaansche matriarchaat? [5]) Ik durf het betwijfelen; tenzij men bewijze, dat soortgelijke uitdrukkingen, die wel niet meer draagkracht hebben dan: »le diable bat sa femme"; — »de duivel slaat zijn wijf"; — »des übelen tiuvels brût"; — »der tufel... sîn sun" enz. met het historische patriarchaat der Germanen onvereenigbaar zijn.

Böse gewollt und geschaffen.... dürfen nicht auf Rechnung des Verfassers gesetzt werden". Aldus Prof. A. Bardenhewer: *Patrologie* (Freiburg i/B. 1894) S. 213.

Wat hiervan zij, waar blijft het oordeel van Alzog: «In der Entwicklung der christlichen Lehre leistet er weniger, ist stets ungenau und verfällt sogar in mehrere Irrthümer, da es ihm an tiefer Einsicht in das Dogma und präcisem Ausdruck desselben fehlte." *Grundriss der Patrologie* (Freiburg i/B. 1869.) S. 183.

[1]) *Divin. Instit.* II, 9; vgl. IV, 6.

[2]) *Märkische Sagen*, S. 286.

[3]) Grimm, *Deutsche Mythologie 4*, II, S. 845.

[4]) *Divin. Instit.*, VII, 24. Aan het einde van dit tijdperk wordt hij weer uit zijne ketenen verlost, VII, 26.

[5]) S. 561.

Wat volgt nu uit dit alles? Dat het heidendom in de volksdæmonologie heel wat sporen heeft achtergelaten, kan kwalijk op degelijke gronden worden betwist. Alleen het materiaal, dat mij persoonlijk ter beantwoording eener vraaglijst over dit onderwerp gewerd, zou ruim voldoende zijn voor Limburg althans deze stelling onweerlegbaar te bewijzen. Maar wil Lippert tusschen deze volksvoorstellingen eene overeenkomst met de kerkelijke leer zien, dan slaat hij den bal mis. Hij wete, dat de persoonlijke opvattingen, ook van een Origenes, Lactantius, Augustinus e. a., over de oorzaak van Satans val, over de verblijfplaats der duivelen en hunne natuur, *persoonlijke* opvattingen zijn en leze hieromtrent het voortreffelijk artikel van J. Turmel: *Histoire de l'angéologie jusqu'au VIe siècle après J.C.* [1]), waarin deze o. a. schrijft: »..... Les renseignements que fournit la Bible sur le monde angélique ne suffirent pas à contenter la curiosité. De bonne heure diverses questions furent soulevées auxquelles l'Ecriture ne donnait aucune réponse nette et certaine. On fut donc réduit pour les résoudre à recourir à la conjecture philosophique ou aux raisons de convenance théologique". *Het* Christendom staat buiten de individuëele voorstellingen van godgeleerden en van volk.

* * *

Hiermede loopt mijne taak grootendeels ten einde. Resten nog enkele slotbeschouwingen.

Wat ik in bovenstaande regels *niet* heb willen bewijzen, is de onhoudbaarheid eener theorie, die alle godsdienst tot *Ahnenkultus* herleidt. In mijn opstel *Zielengeloof en Doodenkultus bij de Germanen* heb ik op blz. 189 vlg. mijne meening hieraangaande gezegd, en voor eene meer diepgaande bespreking acht ik bestek en draagkracht van enkele tijdschriftartikelen onvoldoende.

Maar wat ik *wel* wilde aantoonen, is de *verregaande lichtzinnigheid en oppervlakkigheid* in de beoordeeling van feiten van een man als Lippert, die geen eenling is, maar een

---

[1]) *Revue d'Histoire et de Littérature Religieuses*, III, p. 289.

groep vertegenwoordigt, — verregaande en onverantwoordelijk vooral, waar het eene teedere materie geldt als deze. Inderdaad, Lippert

1°. beschouwt vele gegevens van het volksgeloof als rudimenten van animisme, waar op zijn minst genomen evengoed een andere faktor kan zijn werkzaam geweest;

2°. wijst op overeenstemming tusschen volksgeloof en kerkelijk geloof, waar die overeenstemming blijkbaar alleen aan de kracht zijner verbeelding te danken is;

3°. spreekt van kristallisatie van het Christendom op Germaanschen bodem, waar de Kerk aan het Germaansche heidendom volstrekt geen bestanddeelen hoefde te ontleenen, die zij vond op den bodem van elk rechtschapen menschenhart en geest, die zij slechts behoefde op te delven uit de rijke mijnvelden der menschelijke natuur. Geloof aan een Opperwezen, gebed, offer, geloof van het voortbestaan der ziel, hoop op het loon der deugd, vrees voor de straf van het kwaad zijn evenzoovele schatten, die de mensch als onvervreemdbaar erfdeel op zijn zwerftochten over het aardrijk medevoert, schatten, die bij de invoering van het Christendom niet verloren gingen, maar tot hoogere waarde werden opgevoerd door Hem, Die de menschelijke natuur niet wilde vernietigen, maar veredelen, Die kwam, »niet om te niet te doen, maar om te vervullen" [1]). Zóó was de leer van den Christus, en zulk eene leer *behoefde*, neen *kon* — als kerkelijke leer wel te verstaan — op Germaanschen bodem geen gedaanteverandering meer ondergaan.

Wil Lippert zijne kristallisatie zóó opvatten, dat men meer dan één ruw, ongezuiverd, in zand en gruis bedolven gesteente van het Germaansche folklore in het Christendom weervindt als waardevolle kristallen, die in duizend facetten geslepen het blijde zonnelicht in schitterende kleuren naar alle zijden heen weerkaatsen, — dan stem ik van harte met zijne zienswijze in.

4°. Bij een groot aantal voorstellingen en gebruiken zijn

---

[1]) Math. V : 17.

Lippert's bewijsgronden voor een animistischen oorsprong volstrekt onvoldoende. Nimmer echter is hij bij machte aan te toonen, dat de animistische rudimenten de oudste zijn, dat alle godsdienst in den *Ahnenkultus* wortelt. Hebben alle godsdiensten de fase van het animisme doorloopen? Prof. Tiele beschouwt dit als »een vraag, waarover men een meening kan hebben, doch waarop de historie geen antwoord geeft" [1]). Ik voeg er bij: en de folklore evenmin.

5°. Op historisch en linguistisch gebied is Lippert onvertrouwbaar, op folkloristisch terrein groepeert en illustreert hij de feiten naar eigen zienswijze; zoodat het materiaal inderdaad, al is het »sehr reich" toch ook vaak »wenig zuverlässig" [2]) moet genoemd worden.

Ware *de* godsdienst inderdaad slechts uit Ahnenkultus ontsproten, dan diende ook de meest volmaakte godsdienst, ook de Christelijke, ondanks zijn schijnbaar verheven leer en heilzamen invloed, met den wortel te worden uitgeroeid [3]). Maar het bewijs heeft Lippert niet geleverd. De eenige bruikbare behandeling van het folklore tot dit doel zou hierin moeten bestaan hebben, den overgang van het animisme tot den natuurdaemonen-kultus, tot de vereering van den machtigen hemelgod, tot het christelijk geloof uit het wezen en de aaneenschakeling der feiten zoo mogelijk aan te toonen.

Wij zeggen: zoo mogelijk. Want evenmin als de historie der profane volken klimt de folklore tot den oorsprong van het menschdom op; evenmin geeft zij antwoord op de vraag naar den betrekkelijken ouderdom der verschillende mythische faktoren. Bij de Huronen, o. a., de voormalige bewoners van Ontario, valt geen spoor van animisme te ontdekken [4]). Heeft dit volk nooit eenige vereering der voorvaderen gekend?

---

1) *Godsdienstwetenschap*, I, bl. 75.

2) De la Saussaye, *Religionsgeschichte*, I, S. 79.

3) Vgl. C. B. Spruyt, *Iets over het wezen en den oorsprong van den godsdienst*, in *De Gids*, 1896. II, bl. 57.

4) Spillmann, *In der Neuen Welt* (Freiburg) i/B 1895) S. 372.

De volkskunde bewaart voor alle antwoord op deze vraag een geheimzinnig stilzwijgen.

De klove, die gaapt tusschen het ruwe fetissisme en den sterrendienst, tusschen het doffe bijgeloof der natuurvolken van voorheen en thans en de lichtende godsvereering van Hellas, om van het Christendom zelfs niet te gewagen, kan Lippert evenmin als een zijner geestverwanten bij mogelijkheid overbruggen. Maar ik stel hier de vraag: worden zelfs alle animistische verschijnselen — ook in den strengen zin des woords — op voldoende wijze verklaard door den faktor der vrees? Was die slaafsche aandoening van het sensitieve weerstandsvermogen — al staan de menschelijke driften boven de instinktmatige opvattingen en neigingen van het dier — inderdaad bij machte het aanzijn te schenken aan het edelste en verhevenste produkt der menschelijke vermogens? Want hoe laag het peil der religie ook staan moge, zij is en blijft het souvereine goed des menschen. En is het waar, dat elke oorzaak evenredig zijn moet aan hare gevolgen, dan kan magie noch tooverij ooit godsdienst hebben geteeld.

Ook staven de feiten de beweringen der kakodaemonisten niet. Stond de primitieve mensch waarlijk op het standpunt der hedendaagsche niet-kultuurvolken, dan heeft hij de verschrikkingen des doods ook slechts in geringe mate gevoeld. Aan de ruwe, ongetemde natuur der Wilden beantwoordt de vrees voor den dood en de dooden niet; slechts bij eenige half verdierlijkte stammen, die een slaafsch bestaan nasleepen, zooals bij sommige Afrikaansche Negerstammen, treedt zij meer bepaald op den voorgrond [1]). Vandaar wellicht, dat de *Ahnenkultus* der Kaffers geenszins primitief is, doch het resultaat eener langdurige ontwikkeling [2]), en de hoogste godheid der zuidelijke Bantoe-volken ten slotte voor zielengeloof en doodenkultus heeft moeten wijken [3]). Men

---

[1]) Vgl. Gruppe, *Culte und Mythen,* S. 245.

[2]) Grüneisen, *Ahnenkultus,* S. 277.

[3]) Schneider, *Die Religion der afrikanischen Naturvölker,* S. 112.

ziet het, *alle* animisme is niet primitief, evenmin als *alle* fetissisme [1]).

Evenmin als de *vrees* kan echter o. i. de *piëteit*, de liefderijke verpleging der dooden, waarlijk godsdienst, zij het ook niet meer dan een animistischen godsdienst, kweeken. Waar het animisme van voorheen en thans waarlijk het karakter van godsdienst aanneemt, hoe ruw en min verheven dan ook, daar ligt ten grondslag de diepgewortelde overtuiging, dat de levensvlam bij het sterven niet uitdooft, dat de dood slechts de overgang is naar een nieuw en hooger leven. De ziel, het lichaam ontweken, wordt van het ruw-stoffelijke aardsche leven tot een bovenmenschelijk bestaan opgevoerd, met bovenmenschelijke kracht bedeeld; en om reden van dit bovenaardsche wezen kent het omsluierde godsbegrip haar bevoegdheden toe, slechts der godheid eigen, en schept eene verhouding tusschen dooden en levenden, waarin slechts de Schepper staan kan ten opzichte van het schepsel. Nimmer ontspruit de godsdienst uit de *sensitieve* vermogens des menschen, zij is de vrucht van 's menschen *redelijken wil.*

»Vorarbeiter im engsten Sinne" betreurt Lippert niet te hebben gehad [2]). Wij hopen in het belang der godsdienstwetenschap, dat hij evenmin »Nacharbeiter" moge vinden, althans »im engsten Sinne". Want, is het waarlijk hare grootsche taak »meer licht" te ontsteken, den mensch dat hoogere goed te *helpen vinden,* dat zij hem niet *schenken* kan: »meer dan heerschappij over de stof en vermenigvul-

---

[1]) Grüneisen gaat verder en verklaart t. a. p.: »Jeder, der sich nicht von vorn herein durch eine noch so wahrscheinlich klingende Theorie einnehmen lässt, sondern versucht, den Sinn zu ermitteln, der in den Erscheinungen selbst liegt, und die Sprache zu verstehen, die sie, wenn auch stammelnd, reden, muss es bemerken, dass gerade Völker mit einer übersättigten und sinkenden oder mit einer greisenhaft erstarrten Kultur dem Totenkultus eine besonders eingehende Pflege widmen. Das Volk des Ahnenkultus par exellence, die Chinesen, ferner die Griechen der hellenistischen Zeit, die späteren Römer, die Babylonier, Aegypter, die Inder, sie alle sind nach der einen oder anderen Richtung Beispiele für das Gesagte".

[2]) S. 5.

diging van genotmiddelen of verfijning van vormen en zeden, meer dan heel ons beschaafd wereldleven ons gebracht heeft" — dan dient zij inderdaad »echt en ernstig" [1]) te zijn. Wanneer hare volgelingen steeds bereid gevonden worden den koninklijken weg der waarheid in te slaan, zal zij aan menig angstig dolende het ware pad kunnen toonen, dat heenleidt naar de vreedzame vlakte, waar nevel en-schemering zijn weggevaagd door het volle, jubileerende zonnelicht.

Dit zij mijn wensch bij den aanvang van dezen nieuwen eeuwkring!

Roermond. Dr. JOS. SCHRIJNEN.

---

[1]) Dr. Groenewegen, *Over Godsdienstwetenschap*, in *De Gids*, 1900 bl. 109.

TWEE GEDICHTEN VAN Z. H. LEO XIII IN NEDERLANDSCHE VERZEN VERTOLKT.

I.

OP DEN HEILIGEN LEERAAR AUGUSTINUS
BIJ HET TERUGVOEREN
VAN ZIJN STOFFELIJK OVERSCHOT
UIT DE KATHEDRAAL
NAAR DE KERK VAN S. PIETRO IN CIEL D'ORO
TE PAVIA.

Wijd klinkt de faam, die door ondelgbre lofaccoorden
Uw leer en deugden, Groote Vader, kroont;
Maar 't zoetst bij 't heldenvolk, waar aan Tessino's boorden
Insubries trots, 't hoogwijs Pavia troont.
Uw lof schalt luider daar; daar doet met sneller slagen
Een warme liefde elk harte voor u slaan.

DE SANCTO AVGVSTINO DOCTORE
OB RELIQVIAS EIVS
E TEMPLO MAXIMO
IN AEDEM PETRI AP. PAPIENSEM
A COELO AVREO
RESTITVTAS

Doctrinae laus et virtutum fama tuarum
Late, Magne Pater, nec peritura sonat.
Sed mage dulce sonat Ticino in littore, fortis
Qua decus Insubriae docta Papia sedet.
Maior ibi auditur laudum concentus, ibi ardens
In te vividior pectora tangit amor.

En gij, gij blikt die stad in blijde en droeve dagen
Met minzaam oog verkwikkend, zeegnend aan.
Maar heden schijnt gij uit de hooge hemelzalen,
Eén met uw volk, te juublen in den Heer.
Want blijder zien we u aan den *gulden hemel* pralen;
En Petrus geeft ge uw heilig hulsel weer.
O heilboo! zóó moge in Italië weer stralen
De zaalge vree, 't geloof ook van weleer!

St. Michiels-Gestel. A. N. MUTSAERS, Pr.

Tuque urbem, laetis arctisque in rebus, amico
Respicis et recreas lumine, largus ope.
Excelsa ast hodie Superum de sede videris
Sumere cum populo gaudia sancta tuo.
Visus enim *coelo* splendescere laetior *aureo*,
Reddere et exuvias, ossaque sacra Petro
Auspicium felix! Italae sic reddita genti
Alma reflorescat pax et avita fides.

LEO PP. XIII.

NOTA. Pavia, de oude hoofdstad der Longobarden, sinds eeuwen beroemd om hare universiteit, heeft sedert 722, toen zij in 't bezit kwam der relieken van den H. Augustinus, dezen H. Kerkleeraar immer op eene bijzondere wijze vereerd. Bij de opheffing der religieuze orden tegen het einde der 18e eeuw werden Augustinus' overblijfselen uit de kloosterkerk van *S. Pietro in Ciel d'Oro* overgevoerd naar de kathedraal.

Als nu *S. Pietro in Ciel d'Oro* prachtig gerestaureerd en weer ter bediening overgegeven was aan de Eremieten van den H. Augustinus, werd op uitdrukkelijk verlangen van Z. H. Leo XIII het eerbiedwaardig overschot den 7den October 1900 met groote plechtigheid van de kathedraal naar die kerk teruggebracht. Het kunstig monument, waarin de relieken rusten wordt als overhuifd door het ronde, heerlijk beschilderde koorgewelf, waar de H. Petrus in een *gulden hemel* (ciel d'oro) vóór God den Vader is afgebeeld. Hierop zinspeelt het gedicht van Z. H.

M.

II.

EEUWDICHT.

IN HET JAAR ONZES HEEREN MDCCCC
OP DEN VOORAVOND VAN I JANUARI.
VAN JESUS CHRISTUS
VOOR DE AANBREKENDE EEUW
HET GUNSTIG BEGIN.

Eene eeuw, voor 't schoon der kunst vol edel streven,
Sterft weg; wien 't lust bezing wat zij voor 't leven
Gerieflijks vond, wat wonderkracht haar bood
Natuurs ontsloten schoot.

Mij treft de schuld der zinkende eeuw het harte
Veel dieper; dies bevangt mij rouw en smarte.
Ach! wat al teekenen van schande ontwaart
Mijn oog, wen 't ommestaart!

CARMEN SAECVLARE.

AN. CHRIST. MDCCCC
PRIDIE KALENDAS IANVARIAS
A IESV CHRISTO
INEVNTIS SAECVLI
AVSPICIA

Cultrix bonarum nobilis artium
Decedit aetas: publica commoda,
Viresque naturae retectas,
Quisquis avet, memoret canendo.

Saecli occidentis me vehementius
Admissa tangunt; haec doleo et fremo.
Pro! quot, retrorsum conspicatus,
Dedecorum monumenta cerno.

Zal 'k jamren om verbroken schepters, moorden,
Bandloosheid, 't monster warend langs alle oorden,
Of d'ijsbren krijg, den burcht van 't Vaticaan
Vol arglist aangedaan?

Waar vlood de luister, die, o stad der steden,
U tooide, vrij van alle dienstbaarheden,
U, wien als Petrus' zetel 't voorgeslacht
Door de eeuwen hulde bracht?

De wetten los van God: o bron van rouwe!
Wat zedenwet blijft overeind, wat trouwe?
Als ondergraven, wankt en valt het recht,
Eens van 't altaar onthecht.

Hoort gij 't? Een bent verdwaasde wereldwijzen
Durft zelfbewust het goddelooze prijzen,
Daar ze in heur waan natuur, van geest beroofd,
Als hoogste godheid looft.

Querarne caedes, sceptraque diruta,
An pervagantis monstra licentiae?
An dirum in arcem Vaticanam
Mille dolis initum duellum?

Quo cessit Urbis, principis urbium,
Nullo impeditum servitio decus?
Quam saecla, quam gentes avitae
Pontificum coluere sedem?

Vae segregatis Numine legibus!
Quae lex honesti, quae superest fides?
Nutant, semel submota ab aris,
Atque ruunt labefacta iura.

Auditis? effert impia conscius
Insanientis grex sapientiae;
Brutaeque naturae supremum
Nititur asseruisse numen.

Den hoogen oorsprong, ons geslacht toekomend,
Verwerpt ze onzinnig; ijdle droomen droomend,
Voegt ze in één stam — o tegenstrijdigheen! —
Den mensch en 't dier bijeen.

Helaas! in welk een dwarrelkolk van schanden
Zinkt blinde drift, zinkt hoogmoed zonder banden.
O stervling, houd u immer nauwgezet
Aan Gods ontzagbre wet.

Hij is alleen de onfeilbre *waarheid*, 't *leven*
En de eenge rechte *weg* naar 's hemels dreven.
't Gewenscht geluk in 't vluchtig aardsch bestaan
Brengt Hij alleenig aan.

Hij zelf deed onlangs schaar bij schaar van vromen,
Om hemelgaven smeekend, samenstroomen
Bij Petrus' heilige asch. Wis! heil genaakt,
Waar godsvrucht weer ontwaakt.

Nostrae supernam gentis originem
Fastidit excors: dissociabilem,
Umbras inanes mente captans,
Stirpem hominum pecudumque miscet.

Heu quam probroso gurgite volvitur
Vis impotentis caeca superbiae.
Servate, mortales, in omne
Iussa Dei metuenda tempus,

Qui *vita* solus, certaque *veritas*,
Qui recta et una est ad Superos *via*.
Is reddere ad votum fluentes
Terrigenis valet unus annos.

Nuper sacratos ad cineres Petri
Turbas piorum sancta petentium
Is ipse duxit; non inane
Auspicium pietas renascens.

O Jesus, Gij bepaalt der toekomst wegen:
Zend op het pad der rijzende eeuw uw zegen;
Uw godskracht doe belgzieke volken gaan
Langs beetre levensbaan.

Bevrucht Gij 't zaad van zaalgen vree; zoo mogen
Wrok, troeblen, onheilzwangere oorelogen
In 't eind verdwijnen; drijf naar 't rijk der nacht
Der boozen logenmacht.

Aan uwe hand geleide één doel, één streven
De vorsten: trouw uw wetten na te leven.
Eén zij de Schaapstal, één de Herder, één
Geloof heersch hier beneen.

Mijn loop volbracht ik: tienmaal negen jaren
Bleef uw gena in 't leven mij bewaren.
Bekroon het, Heer! Ach! spaar uw Leo 't wee,
Dat ijdel blijft zijn bee.

St. Michiels-Gestel. A. N. MUTSAERS, Pr.

IESV, futuri temporis arbiter,
Surgentis aevi cursibus annue:
Virtute divina rebelles
Coge sequi meliora gentes.

Tu pacis almae semina provehe;
Irae, tumultus, bellaque tristia
Tandem residant: improborum
In tenebrosa age regna fraudes.

Mens una reges, te duce, temperet,
Tuis ut instent legibus obsequi:
Sitque unum Ovile et Pastor unus,
Una Fides moderetur orbem.

Cursum peregi, lustraque bis novem,
Te dante, vixi. Tu cumulum adiice;
Fac, quaeso, ne incassum precantis
Vota tui residant Leonis.

LEO XIII.

NIEUWE UITGAVEN.

Biblische Studiën: Band V, Heft 4 u. 5. *Barhebräus und seine Scholien zur Heiligen Schrift* von Dr. JOHANN GÖTTSBERGER, Docent der Theologie am erzbischofl. Klerikalseminar in Freising. (Freiburg, Herder, M. 4.40).

Even als het Syrische volk bijna geen zelfstandig bestaan gekend heeft, maar als eene dienstmaagd, die van meesteresse verandert, de eene overheersching na de andere zich moest laten welgevallen, is ook de Syrische wetenschap nimmer tot zelfstandigheid gekomen maar heeft zij steeds onder vreemden, vooral Griekschen, invloed gestaan.

De Syrische geleerden waren ijverige compilatoren en commentatoren op velerlei, maar vooral op theologisch gebied. Niet hetgeen de Syrische schrijvers aan eigen werk geleverd hebben — dit is zeer weinig — maar de vreemde schatten door hen verzameld en opgeborgen maken de hooge waarde hunner letteren uit.

Met de persoonlijkheid, het leven en het werken van een der Syrische schrijvers, een der besten, Johannes (later Gregorius) in zijn leven Abulfarag, d. i. »Vader des troostes", en na zijn dood, wegens zijne Joodsche afstamming »Barhebräus" genoemd, wil ons Dr. Göttsberger in zijne studie bekend maken.

Barhebräus behoorde tot de sekte der Jacobieten, werd vrij spoedig bisschop (op twintigjarigen leeftijd in het jaar 1246) en later (1264) Maphrian, d. i. eerste in waardigheid na den Patriarch.

Van zijn vader, den medicus Aaron, erfde hij behalve eene

onuitputtelijke werkkracht, tevens aanleg en lust voor natuurwetenschappen; de noodzakelijkheid om zich tusschen de veeltalige bevolking der Syrische steden te bewegen maakte van Barhebräus een taalkundige; de voorbereiding tot en de uitoefening van het priesterschap en later van de bisschoppelijke waardigheid, gevoegd bij de oostersche voorliefde voor theologische geschilpunten, maakten weldra zoowel de natuur- als de taalkennis dienstbaar aan de theologie.

En zoo blijkt het groote belang van de werken van Barhebräeus voor de kennis niet slechts der exegetische wetenschap maar der theologische wetenschap in ruimen zin.

J.

Na den Vloed. In het steentijdperk of *Oudste sporen van den mensch in Europa,* door Dr. W. H. NIEUWHUIS (Leiden, D. Donner, 1901).

Het boekje van Dr. Nieuwhuis bevat een bekopt maar helder en zaakrijk overzicht van de bewijzen voor de stelling van Ranke: »De tertiare mensch is nog niet gevonden; de oudste sporen van menschen reiken in Europa zoowel als in de overige werelddeelen niet verder dan het diluvium".

Aantoonen, dat hetgeen men voor het bestaan van den mensch gedurende de tertiare periode ter tafel brengt geene bewijskracht bezit, en dat de gegevens, waaruit men een fabelachtigen ouderdom der hier en daar opgedolven menschelijke kunstvoortbrengsels en beenderen afleidt (druipsteenvormingen, delta's, aanslibbingen, terugwijken van den Niagarawaterval enz.) onbetrouwbaar zijn, om dan te doen zien, dat zoowel de praehistorie als de geschiedenis het menschdom niet ouder kunnen maken dan ruim vierduizend jaar en ons dus slechts tot aan den zondvloed brengen: dat is, in hoofdzaak, de strekking van Dr. Nieuwhuis' boek.

Wij achten het niet noodig in bijzonderheden den inhoud aan te geven, te minder wijl de lezers van *De Katholiek*

de meeste der feiten besproken vinden in de jaargangen 1864—73 en 84.

Wij gelooven echter, dat de bijbelsche chronologie eene veel grootere speling toelaat dan de schrijver schijnt te veronderstellen, en dat de geographische algemeenheid van den zondvloed nog altijd zeer twijfelachtig is. Bij de onzekerheid der geologische tijdmeters zal 't wel nog lang moeielijk blijven uit te maken, of de sporen van geweldige overstroomingen, die men op zeer vele plaatsen van den aardbodem aantreft, tot één algemeenen vloed of tot verschillende locale vloeden behooren. Gegeven verder de algemeenheid van den vloed, kon men, zooals de schrijver doet, de uitbreiding der gletschers er mede in verband brengen; maar, is de algemeenheid twijfelachtig, dan kunnen de diluviale gletschers niet voor de algemeenheid getuigen. Ook zonder eene voorafgaande algemeene, overstrooming is de groote uitbreiding der gletschers verklaarbaar.

Wij veroorloven ons ten slotte er nog in 't voorbijgaan op te wijzen, dat de vertaling van »l'abbé Bourgeois" niet is »de abt B." maar de Eerwaarde Heer Bourgeois".

J. M. L. KEULLER.

IN AFWACHTING VAN NADERE VERKLARING [1]).

In *De Heraut* van 17 Februari wijdt Dr. Kuyper onder den titel: *Pluriformiteit* eenige regelen aan ons vorig artikel. Op de eerste plaats brengt hij hulde aan den vorm onzer critiek en zegt ons een nadere behandeling der quaestie toe:

»De heer Th. F. Bensdorp, R. K. priester, heeft in de *Katholiek*, deel 119, op blz. 205—253, een critiek geplaatst van hetgeen bij onderscheidene gelegenheden door de *Heraut* gezegd was over de eenheid en de pluriformiteit der institutaire kerk.

De nobele vorm en ernstige toon van deze polemiek kan niet genoeg gewaardeerd worden. In dat opzicht kan ze dienen als model. En in dat opzicht zou het ons dan ook een voorrecht zijn, indien we ruimte en tijd konden vinden, om haar op den voet te volgen, en overtuiging tegenover overtuiging, betoog tegenover betoog te plaatsen.

Voor een deel zullen we dat ter gelegener tijd dan ook stellig doen, al zal het wellicht niet in den vorm van anticritiek zijn. Het geldt hier een grondovertuiging, en ook wij mogen nimmer aflaten, om de gronden dezer overtuiging telkens opnieuw te toetsen, en de gapingen die er nog in ons betoog zijn, aan te vullen; iets waarbij ook deze polemiek ons meer dan één plek zal kunnen aan de hand doen, waarbij nadere voorziening noodig is".

Het was ons een ware voldoening, uit bovenstaande regelen te vernemen, dat onze critiek den Hoogleeraar op geenerlei wijs heeft gekwetst. Ook wordt de lof van zoo hoogst bevoegde zijde geschonken, ten zeerste door ons gewaardeerd en bemoedigt ons, om op den ingeslagen weg voort te gaan.

---

1) De aflevering was reeds afgedrukt, toen dit antwoord werd ingezonden; vandaar de plaatsing achteraan. RED.

De Hoogleeraar wijdt vervolgens een enkel woord aan de quaestie zelve. Hij schrijft verder:

»Voor het oogenblik echter moeten we er ons toe bepalen, één doorloopend misverstand weg te nemen.

Gedurig toch komt de geachte schrijver er op terug, dat twee dingen, die als tegenstrijdig tegenover elkander staan, niet tegelijk waar kunnen zijn, en wij althans ontvingen den indruk alsof hij in den waan verkeerde, dat wij daar anders over dachten.

Toch is dit niet zoo.

Indien, om een door hem zelf gekozen voorbeeld te kiezen, de ééne kerk leert, dat een element van het Avondmaal, door transubstantiatie, de Christus wordt; een tweede dat *in, sub et cum* brood en wijn de Christus tegenwoordig is; en een derde, dat onder het gebruik van brood en wijn, de ziel *in coelum subvecta* met het lichaam en bloed des Heeren gevoed wordt; dan sluiten deze drie voorstellingen elkander uit; en kan wie het ééne belijdt, niet anders verklaren, dan dat de beide andere voorstellingen met de waarheid in strijd zijn.

Maar dit is heel iets anders dan hetgeen door ons onder de pluriformiteit verstaan wordt. Wij bedoelen daarmede, om bij hetzelfde punt te blijven, dat in dit Sacrament de mystieke gemeenschap met den Christus wordt genoten, doch dat de wijze waarop die gemeenschap tot stand komt, niet door ons in adaequaten vorm kan worden uitgedrukt. Dat ook hier het finitum infiniti non capax doorgaat. Toch beproeft men de mystieke realiteit, die hier in schuilt en genoten wordt, zoo na mogelijk uit te drukken. Daarbij nu drukt de één meer op deze, de ander meer op die zijde. Dit hangt saam met den onderscheiden aanleg en bewustzijnsvorm. Die onderscheiden wijze van het mystieke te bevatten, zette zich dan eenzijdig vast. En zoo geraakten ten slotte drie of meer vormen van belijdenis tegenover elkander, die in die gepraeciseerde uitdrukking niet samen waar kunnen zijn. Maar dit neemt niet weg, dat ze allen saam eenzelfde mystieke realiteit pogen te grijpen en te begrijpen, die nooit in menschelijke taal door eene aan het mystieke geheel adaequate omschrijving zal kunnen worden uitgedrukt."

De indruk, dien de Hoogleeraar van ons artikel heeft ontvangen, is volkomen juist. Met geen ander doel kwamen wij er telkens op terug, dat tegenstrijdige stellingen [1]) niet

---

[1]) Wij zeggen: »stellingen"; en niet, gelijk Dr. K., »dingen". Want wel is waar zijn stellingen óók dingen, maar hier zou het gebruik van dit woord tot

tegelijk waar kunnen zijn, dan wijl wij overtuigd waren, gelijk we dit nog zijn, dat Dr. Kuyper daar anders over denkt; en wel om de volgende redenen.

1°. Wijl de Hoogleeraar verdedigt, dat tegenstrijdige belijdenissen tegelijk (relatief) waar kunnen zijn. Is dat niet precies hetzelfde als beweren, dat tegenstrijdige *stellingen* tegelijk waar kunnen wezen? De belijdenissen staan immers juist dáárdoor tegenover elkander, dat zij tegenstrijdige stellingen verkondigen. De belijdenissen *zijn* stellingen.

2°. Wijl de Hoogleeraar in het algemeen het relatief karakter der waarheid verdedigt. Volgens hem kunnen tegenstrijdige opvattingen, die verschillende personen zich omtrent eenzelfde object van kennis vormen, tegelijk relatief waar zijn. M. a. w het is volgens Dr. K. mogelijk, dat van die verschillende tegenstrijdige opvattingen voor den eene deze, voor den ander gene de ware is.

Slechts voor *denzelfden* persoon kunnen tegenstrijdige stellingen niet te gelijk waar zijn.

Dat zulks de bedoeling van Dr. Kuyper is, blijkt nog ten overvloede uit de boven aangehaalde regelen. De Hoogleeraar maakt daarin melding van drie tegenstrijdige voorstellingen omtrent de leer des avondmaals: 1°. de substantie van brood en wijn wordt veranderd in de substantie van het lichaam en bloed van Christus; alleen de accidentia of uitwendige gedaanten van brood en wijn blijven bestaan; 2°. de substantie van brood en wijn wordt *niet* veranderd, maar blijft; en Christus' lichaam en bloed komen tegenwoordig *in* en *onder* en *te zamen* met het brood en den wijn; 3°. Christus' lichaam en bloed komen *niet* tegenwoordig in en onder en te zamen met het brood en den wijn, noch de substantie van brood en wijn wordt in de substantie van het lichaam

misverstand aanleiding kunnen geven. We kunnen nl. spreken van waarheid, inzoover ze is in de *dingen* (*ontologische* waarheid), en van waarheid inzoover ze is in ons *verstand* (logische waarheid). Thans handelen wij bepaaldelijk over waarheid in dezen laatsten zin. Ook staan tegenovergestelde stellingen als »dingen" niet tegenover elkander.

en bloed van Christus veranderd; maar de ziel van hem, die het brood en den wijn des avondmaals nuttigt, wordt ten hemel opgevoerd.

Van deze drie voorstellingen zegt de Hoogleeraar, dat zij elkander »uitsluiten". Maar hij voegt er aanstonds bij, hoe hij dat »uitsluiten" verstaat. Niet objectief, niet absoluut, niet simpliciter, maar slechts subjectief. »Wie het eene belijdt, kan niet anders dan verklaren, dat de beide andere voorstellingen met de waarheid in strijd zijn", d.w.z. *voor hem*, *subjective*, met de waarheid in strijd zijn; want volgens het stelsel van Dr. Kuyper, moet hij tevens verklaren, dat voor een ander mogelijk een der beide andere voorstellingen de ware is. Vergelijk bovendien de plaats die wij aanhaalden in ons vorig artikel, blz. 214, waar de Hoogleeraar zegt, dat »ieder op zijn eigen standpunt niet anders kan noch mag belijden dan dat zijn eigen belijdenis voor zijn eigen overtuiging, de hoogste, de zuiverste, de meest adequate uitdrukking is van wat God ons in zijn Woord geopenbaard heeft".

Ziedaar de juiste voorstelling van Dr. Kuyper s pluriformiteitsstelsel. Zoo nu hebben we het in ons artikel precies weergegeven. Maar in dienzelfden zin óok hebben we het weerlegd. We hebben althans de argumenten weerlegd, welke de Hoogleeraar voor zijn stelsel heeft aangevoerd.

In hoofdzaak komen die argumenten neer op het ééne, hetwelk de Hoogleeraar in de boven aangehaalde regelen opnieuw aanvoert, nl.: we zijn te beperkt om de waarheid adaequaat te kennen, m.a.w. om haar geheel te bevatten of te omvatten. Wij zijn eindig, de waarheid is oneindig. Vandaar inadaequate, gedeeltelijke bevatting der waarheid. Nu vat de een dit, de ander een ander gedeelte; de een deze, de ander gene zijde. Dit verschil van opvatting hangt af van den verschillenden aanleg en bewustzijnsvorm.

Tot zoover gaat alles goed. Alleen merken we op, dat niet alle waarheid oneindig is. Men houde hier wel het onderscheid in het oog tusschen waarheid en waarheid. Men kan de waarheid beschouwen, gelijk ze is in de *dingen*, voor

zoover deze beantwoorden aan Gods begrip, alsook voor zoover ze voor ons menschelijk begrip voorwerp en maatstaf van kennis kunnen zijn (ontologische waarheid); en men kan van waarheid spreken voor zoover ze zich bevindt in het geschapen intellect, voor zoover ons begrip beantwoordt aan de realiteit (logische waarheid).

De formeele logische waarheid bestaat voor ons bepaaldelijk in het judicium of oordeel. Immers de waarheid bestaat in de overeenkomst tusschen ons begrip, onze opvatting, onze kennis en het voorwerp der kennis: *adaequatio rei et intellectus.* Maar dan eerst bezit ons verstand de waarheid formeel als waarheid, wanneer wij *weten*, dat onze opvatting met het gekende voorwerp overeenkomt, m.a.w. wanneer wij weten, dat het voorwerp zoo is als wij het kennen [1]). Dit nu sluit noodzakelijk een judicium in Ons oordeel nu is waar en *objectief* waar, wanneer wij het praedicaat aan het subject toekennen volgens den eisch van het subject. Geheel de

---

1) Formeel de waarheid hebben, is dus voor ons hetzelfde als *zeker* zijn van de waarheid; en dat formeele bezit, die zekerheid kunnen wij op tweevoudige wijze verkrijgen, ofwel doordat we de identiteit of niet identiteit van subject en praedicaat, hetzij onmiddellijk, hetzij middellijk (door redeneering) zelf *inzien*; ofwel doordat we die aannemen op grond van een gezag, waarvan wij de volstrekte *vertrouwbaarheid* zelf inzien. De Hoogleeraar echter schijnt een ander begrip te hebben van zekerheid. Volgens hem schijnen wij zeker, niet omdat wij de identiteit of niet identiteit van subject en praedicaat *inzien*, maar omdat wij ze blindelings gelooven ten gevolge van zekeren aprioristischen denkvorm à la Kant, voor wien de Hoogleeraar een steeds toenemende sympathie aan den dag legt. Alleen gaat hij veel verder dan Kant. Deze laatste kent slechts algemeene subjectieve denkvormen of categoriën, geldend voor geheel het menschelijk geslacht; maar de subjectieve denkvormen van Dr. Kuyper variëeren naargelang der individuën. Hij is in zijn stelsel niet alleen subjectivist, maar bovendien individualist, om het zoo uit te drukken. Dit is nu wel een prachtig systeem om met de verdeeldheid en tegenspraak van het Protestantisme uit den weg te kunnen. Maar een andere vraag is, of zulk systeem te verantwoorden is voor de vierschaar van rede en geloof. In betrekking tot Kant bevelen wij den Hoogleeraar ten zeerste de lezing aan der artikelen van Pater L. Regout S. J. in de laatste jaargangen der *Studiën*, bijzonder *Kants diepste gedachte* (Deel LII), alsook *Kant en het cosmologisch argument* (LI) en *Het ware en valsche Formalisme* (aflevering 5 van dezen jaargang). Mogen deze voortreffelijke studiën eens in een afzonderlijk boekdeel verschijnen. Welk een nut zou dat stichten.

objectiviteit van ons oordeel bestaat daarin, dat het subject en praedicaat, hetwelk wij in ons oordeel verbinden, *in re* identiek zijn, en dat het subject en praedicaat, hetwelk wij door een ontkenning scheiden, in re *niet* identiek zijn. Want, gelijk de H. Thomas zegt, van iedere ware affirmatieve propositie zijn subject en praedicaat in re op een of andere manier identiek, en worden alleen door het verstand onderscheiden [1]). Als ik bijv. zeg: die man is bleek, zijn *de man* en de *bleekheid hebbende* of de *bleek zijnde* een en hetzelfde; alleen mijn verstand scheidt ze, om er daarna de identiteit van te constateeren en zoo in het bezit te komen van een formeele objectieve waarheid. De Hoogleeraar ziet hieruit, dat het volstrekt niet opgaat te zeggen: alle waarheid is oneindig; want de menschelijke judicia zijn niet oneindig en kunnen toch wel degelijk formeel objectief *waar* en derhalve formeele objectieve *waarheid* zijn.

Ofschoon we nu Dr. Kuyper evenmin toegeven, dat *alle* ontologische waarheid — m.a.w. de waarheid voor zoover ze identiek is met de *dingen* — oneindig is [2]), geven we echter wèl toe, dat geen onzer *oordeelen* omtrent de dingen alles uitdrukt, wat er van uit te drukken valt. De logische en ontologische waarheid dekken elkander in de verste verte niet. Onze oordeelen formuleeren slechts inadaequate kennis van de dingen.

Ook geven we toe, dat dientengevolge omtrent eenzelfde object van kennis meerdere uiteenloopende ware judicia kunnen gevormd worden, die natuurlijk alle inadaequaat zijn, in zooverre ze alle inadaequate kennis omtrent het te kennen voorwerp uitdrukken.

Op de derde plaats geven we toe, dat het zonder twijfel vaak van individueele gesteltenis zal afhangen, *welke* ware

---

1) »In qualibet propositione affirmativa vera, oportet quod praedicatum et subjectum significant idem secundum rem aliquo modo, et diversum secundum rationem". (S. Th. *Summa* I, Q. XIII, art. 12.)

2) Alleen als men een ding beschouwt in al zijne relaties, is zijne ontologische waarheid in zekeren zin oneindig en kan alleen door God adaequaat gekend worden.

judicia men zich omtrent een object van kennis vormt. Tot zoover gaan we met den Hoogleeraar mede. Maar nu komt de saltus mortalis, waar het gezond verstand onvermijdelijk den hals breekt. Volgens den Hoogleeraar kunnen die ware oordeelen zich eenzijdig vastzetten en ten slotte *tegenover* elkander komen te staan. Hier vragen we, hoe kunnen *ware* oordeelen ooit tegenover elkander komen te staan? Laten ze honderdmaal inadaequaat zijn, d w.z. laten ze honderdmaal inadaequate kennis omtrent een of ander kenbaar object formuleeren. Zulks neemt niet weg, dat, als ze waar zijn, ze absoluut waar zijn, d.w.z. waar voor een ieder en ten allen tijde en simpliciter. Laat het honderdmaal waar zijn, dat wij de mystica unio met Christus in het H. Avondmaal niet kunnen bevatten, feit blijft het, dat de stelling: de substantie van het brood en den wijn des avondmaals verandert in de substantie van het lichaam en bloed van Christus, absoluut waar is of valsch. Als ik zeg: God bestaat, God is wijs, God is goed [1]) enz., dan geven al die judicia een zeer indaequate kennis omtrent Gods wezen; maar zulks neemt niet weg, dat ze alle absoluut en simpliciter en objectief waar zijn, en de tegenovergestelde stellingen absoluut en simpliciter en objectief valsch zijn. Of beweert

---

1) Al deze praedicaten worden van God in den eigenlijken zin gepraediceerd. Wel niet *univoce*, maar toch ook niet puur *æquivoce*. Zeer schoon schrijft de H. Thomas: »In nominibus, quae Deo attribuimus, est duo considerare, scilicet perfectiones ipsas significatas, ut bonitatem, vitam et hujusmodi, et modum significandi. Quantum igitur ad id, quod significant hujusmodi nomina, proprie competant Deo, et magis proprie quam ipsis creaturis, et per prius dicuntur de Deo. Quantum vero ad modum significandi, non proprie dicuntur de Deo: habent enim modum significandi, qui creaturis competit". God bezit dit alles eminentiori modo, en daarom worden ze slechts *analogice* van God gepraediceerd. Nog schrijft de H. Thomas: »Dicendum, quod quaedam nomina significant perfectiones a Deo procedentes in res creatas, hoc modo, quod ipse modus imperfectus, quo a creatura participatur divina perfectio, in ipso nominis significatu includitur; sicut lapis significat aliquid materialiter ens; et hujusmodi nomina non possunt attribui Deo nisi metaphorice. Quaedam vero nomina significant ipsas perfectiones absolute, absque hoc quod aliquis modus participandi claudatur in eorum significatione, ut ens, bonum, vivens, et hujusmodi; et talia proprie dicuntur de Deo". *Summa* I, Q. XIII, art. 3 in corp. et ad 1.

Dr. Kuyper, dat die judicia slechts relatieve waarheid uitdrukken, zoodat wellicht voor een ander het contradictorische de waarheid is? Daarenboven is de mystica unio met Christus, waarvan in de boven aangehaalde regelen sprake is, niet eveneens inadaequate uitdrukking van de oneindige Waarheid Gods? Is daarom de stelling: in het avondmaal heeft een mystieke unio met Christus plaats, slechts relatief waar? Nog meer. Christus sprak menschelijke taal. Geheel zijne openbaring, geheel zijne leer kon dus uiteraard niet anders zijn dan inadaequate uitdrukking van de oneindige Waarheid Gods. Is daarom zijne leer slechts relatief waar? Kan daarom voor den een de leer van Christus, voor den ander het tegenovergestelde van Christus' leer de waarheid zijn? Wil de Hoogleeraar aldus zijne Christelijke belijdenis prijs geven? Zoo niet, dan moet hij óók erkennen, dat het inadaequate onzer kennis volstrekt niets voor het relatief karakter der waarheid maar hoogens voor de relativiteit onzer kennis bewijst. Overigens strijdt zijn theorie, gelijk reeds uit de aangehaalde voorbeelden blijkt, apert tegen de wetten van het gezond verstand. Het praedicaat, dat ik van een subject affirmeer, is *in re* met het subject identiek of niet. Of het praedicaat *adaequaat* hetzelfde uitdrukt als het subject, of ze beide tot een propositie vereenigd inadaequate kennis omtrent een of andere zaak formuleeren, doet hieraan niets af of toe: ze zijn *in re* identiek of niet. Als ze in re identiek zijn, is de propositie, welke die identiteit ontkent of waarin die ontkenning ligt opgesloten, altijd en absoluut valsch. Hetzelfde geldt voor de propositie, welke een identiteit affirmeert, die niet aanwezig is. De subjectieve dispositie van den affirmans of negans, zijn aanleg of bestaansvorm, hebben hiermede niets uitstaande [1]). Nooit derhalve kunnen tegenstrijdige proposities

---

1) Gelijk we in ons vorig artikel reeds meermalen gezegd hebben, ontkennen we den invloed van den subjectieven factor niet op onze kennis. We ontkennen alleen, dat die invloed tegenstrijdige meeningen te gelijk, zij het dan slechts *relatief*, waar kan maken. Een Daltonist heeft geen recht om bijv. wat rood is zwart te noemen, omdat het *hem* aldus voorkomt. Een blinde heeft geen recht om het bestaan van kleuren te ontkennen, omdat hij ze niet kan

omtrent eenzelfde zaak tegelijk waar zijn en dat niet subjectief gelijk Dr. Kuyper beweert, maar objectief, absoluut en simpliciter.

Dr. Kuyper echter staat niet vast in zijn stelsel. In den opzet toont hij zich ultra subjectivist, een andere Protagoras [1]). Alle (logische) waarheid is relatief. Roomsche, Luthersche, Gereformeerde, Ethische beginselen zijn tegelijk relatief waar. Voor den een zijn deze, voor den ander gene de waarheid. Dit hangt af van ieders grondovertuiging, en ieders grondovertuiging hangt weer samen met ieders individueele of nationale existentie, aanleg, bewustzijnsvorm, of hoe ge het noemen wilt. Die grondovertuiging kan evenmin uit een wetenschappelijk man verdwijnen als dat bijv. een koe een paard, een eik een beuk wordt.

Op verschillende plaatsen van zijn geschriften verzekert de Hoogleeraar, dat wij in het geheel geen objectieve waarheid kennen, maar slechts onze subjectieve opvatting van de objec-

---

waarnemen. In zulk geval wordt iets, wat tot het object behoort, aan het object toegeschreven, m. a. w. er worden in het oordeel dingen geïdentificeerd, die in *re* niet idem zijn. Zoo beantwoordt het oordeel niet aan de res, waarover het oordeel gaat, en is dus geen waarheid, geen *adæquatio rei et intellectus*. Een waar oordeel moet altijd beantwoorden aan de res cognita of aan het *object* van kennis en in dien zin *objectief* zijn. Een *subjectief* oordeel, d. i. een oordeel, hetwelk iets, wat aan het subject behoort, aan het objectum cognitionis toeschrijft, is altijd valsch.

[1]) Mercier geeft in zijn *Critériologie générale ou Théorie générale de la certitude* (Louvain, Institut supérieur de la philosophie, 1, Rue des Flamands, 1899), een werk dat wij den Hoogleeraar niet genoeg ter lezing kunnen aanbevelen, de volgende synopsis van Protagoras' stelsel, in hetwelk men Dr. Kuyper's pluriformiteits-stelsel aanstonds terugvindt: »Ou [faut-il] souscrire au relativisme avec Protagoras et conclure avec lui que »l'homme est la mesure des choses"; que la vérité pour moi est ce qui m'apparait à moi, à tel moment, dans les conditions actuelles de mon impressionabilité, que la vérité pour mon voisin est ce qui apparait à lui, dans les conditions actuelles de son impressionabilité; qu'il n'y a donc plus lieu de distinguer entre jugements vrais et jugements faux, attendu que tout jugement est vrai, dans la seule acception encore possible du mot *vérité*, c'est-à-dire *relativement* aux conditions mouvantes d'*existence* et d'action de celui qui émet le jugement". En hij voegt er zeer terecht bij: »Il n'y a donc plus de vérité au sens absolu du mot, et dès lors, il n'y a plus lieu de parler de *connaissance de la vérité*; c'en est fait de la *science*" (p. 313).

tieve waarheid [1]). De proposities: tweemaal twee is vier; Dr. Kuyper is hoofdredacteur van *De Heraut*; ik beantwoord op het oogenblik een artikel van Dr. Kuyper, schijnen dus volgens den Hoogleeraar niet *objectief* waar te zijn. Maar bij de uiteenzetting van zijn argument wordt dit anders. Dan wordt het gezond verstand hem allengs te machtig. Eerst heet het, dat wie een van de aangegeven voorstellingen omtrent het avondmaal belijdt, »niet anders kan dan *verklaren*, dat de beide anderen met de waarheid in strijd zijn". Hier is de Hoogleeraar nog puur sang subjectivist. Een weinig verder echter zegt hij, dat die drie voorstellingen van de leer des avondmaals »in dien gepraeciseerden vorm niet *samen waar* kunnen zijn". Hier heeft het subjectivisme opgehouden. Hier is geen spraak meer van subjectieve, relatieve waarheid maar van waarheid in absoluten zin. Met die bekentenis echter slaat de Hoogleeraar, om het eens plastisch uit te drukken, zijn eigen glazen in. Beschouwen we die woorden eens wat nader. De drie genoemde belijdenissen omtrent het avondmaal

---

1) »Doch herinner u — zoo schrijft de Hoogleeraar (*Band aan het Woord*, bl. 34) — wat ik zoo straks opmerkte, dat onze kennis nooit een voorwerpelijke is en nooit anders dan een onderwerpelijke zijn kan. Wat ons *ik* ziet, is niet de zaak zelve, maar nooit anders dan het beeld van de zaak, dat zich afspiegelt op het netvlies van ons oog". Wat de Hoogleeraar hier zegt, is totaal valsch. Wij kennen niet alleen het beeld van de zaak, maar bovendien de zaak zelve, ja, op de eerste plaats de zaak, *door middel* van het beeld of de species. De species zelf kennen wij meestal in het geheel niet. Alleen door reflexie op onze ken-act weten wij, dat ze bestaan. Maar we onderscheiden ze dan wel degelijk van het voorwerp, dat ze ons doen kennen. Een duidelijk bewijs, dat wij ook het *voorwerp* kennen. Als ik bijv. een koe zie en die nu eens aan de voorzijde, dan weder rechts of links beschouw, weet ik zeer goed, dat de koe precies dezelfde blijft, ofschoon de species sensibilis voortdurend wisselt en zich telkens een ander beeld op mijn netvlies afspiegelt. Ik onderscheid dus de species van de koe wel degelijk van de koe zelf. Hetzelfde geldt voor de species intelligibilis. De Hoogleeraar raadplege hier St. Thomas o. a. *Summa* I, Q. LXXXV, art. 2, waar de Heilige Leeraar de dwaling van Dr. Kuyper reeds uitvoerig bespreekt en weerlegt. Waren de philosophische fasciculi van den Warmondschen Hoogleeraar Prof. Beijsens in den handel, wij zouden Dr. Kuyper bovendien verwijzen naar diens voortreffelijke *Dynamilogie* I, art. 1, § 1, Thesis 3a, pag. 34. Moge dit spoedig mogelijk worden.

kunnen in dien *gepraeciseerden vorm* niet te gelijk waar zijn. Met andere woorden de belijdenissen, zooals ze daar liggen, zooals ze in casu geformuleerd zijn, zijn niet te gelijk waar. Maar dan is ons pleidooi gewonnen. Juist dit wilden we tegenover Dr. Kuyper staande houden. Dit werpt geheel zijn pluriformiteitstelsel omver. Wel laat de Hoogleeraar hierop volgen: »dat de belijdenissen niettemin allen saam eenzelfde mystieke realiteit pogen te grijpen en te begrijpen, die nooit in menschelijke taal door eene aan het mystieke geheel adaequate omschrijving zal kunnen worden uitgedrukt". Maar dit is buiten de quaestie. De vraag is niet, wat de belijdenissen *pogen* te grijpen en te begrijpen, hoe loflijk overigens die poging ook zij, maar wat ze *in werkelijkheid* grijpen en vooral wat ze *zeggen*. Bovendien, al kan de mystieke realiteit hier niet door een geheel adaequate omschrijving worden uitgedrukt, toch kan omtrent het mysterie des avondmaals heel wat worden uitgedrukt, dat absoluut waar, en ook heel veel, dat absoluut valsch, maar niets, dat aan elkander tegenstrijdig en niettemin tegelijk relatief waar is. Als de judicia, die omtrent het geheim des avondmaals geformuleerd worden, inderdaad waar zijn, kunnen zij derhalve nooit tegenover elkander komen te staan, hoezeer zij alle inadaequate kennis omtrent dit geheim uitdrukken. Alleen dan kan er spraak komen van tegenstrijdigheid, wanneer men bij de ware affirmaties bovendien valsche negaties of exclusies voegt. Is bijv. de katholieke leer betreffende het Avondmaal de ware, dan formuleer ik een waar en een absoluut waar judicium, als ik zeg: Het sacrament des avondmaals is een *teeken* van Christus' lichaam en bloed. Eveneens, als ik zeg: Christus' lichaam en bloed is in het sacrament des avondmaals werkelijk tegenwoordig. Beide judicia zijn ieder op zichzelf waar. Maar ze zijn *inadaequaat* waar. Ze geven geen van beiden de leer betreffende het avondmaal volledig weer. Nochtans kunnen zij als zoodanig nooit met elkander in strijd komen. Stel ik mij echter niet tevreden met deze judicia, hetzij afzonderlijk hetzij beide te gelijk, te *affirmeeren*, maar ga ik bovendien exclu-

deeren. Zeg ik bijv.: Het *geheele* geheim des avondmaals bestaat daarin, dat het een teeken is van Christus' lichaam en bloed, m.a.w. Christus is er niet werkelijk tegenwoordig, dan kom ik tegenover een waar judicium te staan, nl. dat Christus er wel degelijk werkelijk tegenwoordig is. Niet echter in zoover ik een waarheid affirmeer, maar in zoover ik een andere ware stelling ontken, en daardoor aan mijn ware stelling een andere, onware, toevoeg. De tegenspraak zit dus niet tusschen inadaequate *waarheden*, maar tusschen een waar judicium eenerzijds en de valsche negatie anderzijds, die ik aan mijn waar judicium *toevoeg*. Hetzelfde zou geschieden, als ik beweerde, dat de geheele unio mystica met Christus daarin bestond, dat Christus in het avondmaal realiter tegenwoordig is. Dan zou er opnieuw tegenspraak zijn tengevolge van de valsche exclusie en niet tusschen de waarheden zelf. Geen sprake dus, dat hier twee waarheden tegenover elkander staan, hetzij absoluut, hetzij relatief.

Ziedaar wat wij den Hoogleeraar antwoorden, als hij zich bij het objectieve standpunt houdt. Verlaat hij dat echter, en trekt hij zich weder, in tegenspraak met hetgeen hij hier zegt, op puur subjectief standpunt terug, dan moeten wij onze bestrijding anders inrichten. In afwachting eener nadere verklaring van den Hoogleeraar stellen we ons met het bovenstaande tevreden. Maar de Hoogleeraar moet zich determineeren en zich niet te gelijk op twee tegenovergestelde standpunten plaatsen.

Nog een enkel woord tot besluit. Wanneer de Hoogleeraar er toe overgaat ons te antwoorden, hopen we, dat hij vooral duidelijk omschreven bepalingen zal geven van hetgeen hij verstaat door waarheid, door zekerheid, door subjectief, objectief enz. wijl dit het dispuut zeer vergemakkelijkt.

TH. F. BENSDORP, Congr. SS. Red.

HAECKEL'S OORKONDEN OVER DE AFSTAMMING VAN DEN MENSCH.

(Vervolg en slot van bl. 66 vv.)

II.

Thans hebben wij de oorkonden, aan de palaeontologie en ontogenie ontleend, nader te onderzoeken.

Openhartig mag Haeckel's bekentenis genoemd worden, dat er in de palaeontologische oorkonden vele gapingen te vinden zijn, uit genoegzaam bekende oorzaken ontstaan. In de primaten-reeks, zoo luidt het, zijn ze nog grooter dan overal elders. Gelukkig staan hier tot zijn niet geringen troost een aantal positieve feiten tegenover, die eene groote phylogenetische waarde bezitten en zonder twijfel de dierlijke afstamming des menschen bewijzen. Bedoeld zijn hiermede de verschillende fossiele primaten, welke den afstand tusschen den mensch en het dier moeten overbruggen.

Op de eerste plaats rukt de »pithecanthropus erectus Dubois" aan. Reeds meer dan eens werd hij ten grave gedragen, doch telkens wordt hij wederom opgeroepen door de materialistische aanhangers der apen-theorie, om zijne levensvatbaarheid op nieuw te beproeven. Wij mogen veronderstellen, dat de gevonden overblijfselen en de omstandigheden der vinding den lezer genoegzaam bekend zullen wezen [1]). Wanneer men Haeckel's bewering leest: »dat de pithecanthropus de lang gezochte verbindingsschakel (missing link) is in de keten der

---

[1]) Vgl. *De Katholiek* (1893) Dl. CIV, bl. 200.

hoogststaande primaten en dat de tegenstanders der afstammingsleer eindelijk van hunne gewichtigste tegenwerping beroofd zijn, alsof er namelijk geene overgangsvormen te vinden zijn", dan zou men geneigd zijn te denken, dat het geding voor goed beslecht is en er geen twijfel over de hoedanigheid der gevonden overblijfselen, ja zelfs over de afstammingstheorie meer kan overblijven[1]). Er is echter reden te over om Haeckel niet aanstonds op zijn woord te gelooven, zonder naar de bewijzen om te zien. Waar hij de debatten bespreekt van het Leidsche Congres van '95 zegt hij — na eerst nog zelf bekend te hebben, dat de overblijfselen te onvolledig zijn, om een definitief oordeel te kunnen vellen — dat van ongeveer twaalf erkende autoriteiten drie dezelve toeschreven aan den mensch, drie aan een aap, terwijl zes of meer andere zoölogen ze hielden voor hetgeen ze volgens Haeckel's meening ook werkelijk zijn: fossiele deelen van den uitgestorven overgangsvorm tusschen mensch en aap. Deze schijnt hem, zoo luidt het verder, volgens de elementaire wetten der logica, de eenig aannemelijke conclusie te zijn. Of de wetten der logica, na die bekentenis omtrent de onvolledigheid der bewijsstukken, niet eene andere gevolgtrekking zouden voorschrijven, daaraan, dunkt ons, valt niet te twijfelen.

Doch Haeckel's voorstelling van hetgeen op het Leidsche Congres geschiedde, munt bovendien niet uit door getrouwheid. De Mortillet, aanhanger der evolutie en een der beste kenners der praehistorische anthropologie in Frankrijk, geeft het volgende overzicht der meeningen van cirka 21 geleerden, die zich over den anthropopithecus uitspraken:

---

[1]) Op gelijken toon spreekt Haeckel in zijne verleden jaar verschenen *Welträthsel*, bldz. 99, een boek, dat een samenvatting is van geheel zijn natuurwetenschappelijke en philosophische leeringen. Het bevat eene aaneenschakeling van onbewezene stellingen, doorweven met uitdrukkingen van haat tegen iederen positieven godsdienst. Wat de afstamming des menschen betreft, verwijst hij naar zijne rede te Cambridge gehouden. De filosoof Haeckel is door Paulsen e. a. onder handen genomen.

	Menschelijk.	Tusschenvorm.	Van apen afkomstig.
Dijbeen . .	13	6	1
Schedeldak .	6	8	6
2de maaltand	?	5	2
3de »	4	8	6

Uit dit overzicht blijkt, dat er van de 20 autoriteiten slechts 6—8 den overgangsvorm aannamen, de overigen dien verwierpen. Onder de 6 eerstgenoemden bevinden zich bovendien eenigen, die zich aan onbewezene phantasieën hebben overgegeven, zooals Dames en Jaeckel, ten gevolge waarvan zij door anderen werden terecht gewezen, terwijl mannen als Milne Edwards te Parijs en Prof. Rosenberg te Utrecht zich bij de bestrijders van den aapmensch voegden. Voor Haeckel is het evenwel eene uitgemaakte zaak, dat de vier gevonden overblijfselen allen aan hetzelfde individu toebehoord hebben. Toen daaromtrent twijfel geuit werd door Dr. Virchow, zoo verhaalt hij, werd door alle zaakkundige palaeontologen eensluidend verklaard, dat alle onzekerheid daaromtrent onmogelijk was. Ondanks die stellige bewering — beter ware het geweest die autoriteiten met name te noemen en hunne bewijzen mede te deelen — zal de twijfel wel blijven voortbestaan.

Bedenkt men, dat de beenderen afzonderlijk op een afstand van 15 meter van elkaar verwijderd lagen, dat er op datzelfde terrein nog vele andere fossiele beenderen waren opgedolven [1]), dat de eene kies bijna zeker niet tot hetzelfde *oudere* individu heeft behoord als de schedel en de andere afgesleten maaltand, dat eindelijk de grond in den tijd tusschen de twee vondsten door overstroomingen is omgewoeld, dan zal men eerder met mannen als E. Fraas en Fritsch aannemen, dat de liggingsomstandigheden de mogelijkheid, dat ze aan één individu hebben toebehoord, wel niet uitsluiten, doch veel minder nog vorderen.

Wat den schedel in het bizonder aangaat: Haeckel verwerpt

---

1) Wilderman *Jahrbuch* 93—94, bl. 248. — Neumayr. — Uhlig, *Erdkunde*, II, 334.

zijne afkomst van den aap, om deze reden, dat de orbitale insnoering geen specifiek karakterteeken der apen is. Hij verliest echter hierbij uit het oog, dat, indien de vooruitspringende oog-randen bij menschenschedels b. v. bij den Neanderthaler, voorkomen, zij gevormd worden door holle beenderen, waarin zich de »sinus frontales" bevinden, terwijl dezelfde beenderen bij de anthropoïden zoo goed als massief zijn [1]). Ook het ontbreken van de welving des achterhoofds vergroot de waarschijnlijkheid, dat men met een apenschedel te doen heeft. Haeckel spreekt hiervan niet om met des te grooter succes een anderen bewijsgrond van Virchow aan te vallen: namelijk de engheid des schedels in het gedeelte der slaapbeenderen. Eenige dagen na het congres, zoo verhaalt hij, toonde Nehring een schedel van een inwoner van Santos, welke die insnoering nog in hoogere mate bezat dan de Javaansche, dan de Gorilla en Chimpanzé. Inderdaad schijnen bij ongecultiveerde rassen, ja zelfs bij de Europeesche cultuurvolkeren, zulke gevallen van pathologischen aard voor te komen. Doch uit den aard der zaak zullen zij bij de anthropoïden veelvuldiger zijn dan bij den mensch. Is de bewijskracht van dit argument derhalve ook al niet bizonder groot, het pleit toch eer voor Dr. Virchow's meening dan voor die van Haeckel. Het is voor dezen laatsten vooral van belang, dat de Javaansche schedel veel overeenkomst vertoont met den schedel der Gibbons: deze toch zijn in hooge mate *generalisten*, terwijl de andere anthropoïden meer *specialisten* zijn, d. w. z. niet die algemeene karaktertrekken vertoonen, welke voor eene evolutie kunnen dienst doen. Van de groote verschillen tusschen Gibbon en Homo sapiens wordt geen woord gerept. En die verschillen zijn zoo ingrijpend, dat Haacke eenvoudig zegt: »Van den Gibbon kunnen wij den mensch niet laten afstammen".

Zonder veel te zoeken is echter reeds door Dubois en Haeckel de afstammingslijst opgemaakt beginnend met den Gibbon om met den mensch te eindigen in dezer voege:

---

[1]) Ranke, t. a. p. I, bl. 406. Zie *Studiën*, Jaarg. XXVIII, Dl. I, bl. 215.

Prothylobates—Pliopithecus—Anthropopithecus of Palaeopithecus sivalensis—Pithecanthropus erectus—Homo sapiens. Het eerste lid is de gefingeerde stamvorm, die dan natuurlijk wel veel overeenkomst mag vertoond hebben met den Gibbon. Het tweede lid: de Pliopithecus antiquus (wellicht met den Dryopithecus Font. Lart. de eenigste anthropomorphe aap, die in het Europeesch Tertiair voorkomt) gelijkt volgens von Zittel [1]) zoozeer op den nog levenden Gibbon, dat een genus-verschil zeer twijfelachtig is. Van het derde lid: de Palaeopithecus sivalensis — aldus gedoopt door Lijdekker, omdat hij in het Sivalik-gebergte, een gedeelte van het Himalaja-gebergte, gevonden werd — is alleen bekend eene onderkaak, welke zich door hare kleine afmetingen van den Orang-oetang onderscheidt. Hierop volgt dan de Pithecanthropus erectus, opgebouwd uit skeletdeelen, wier afkomst aan zoo velerlei twijfel onderhevig is, en die bovendien zoo schaarsch zijn (dijbeen, schedeldak en twee kiezen), dat aan de verbeelding te over vrijheid gelaten is, om eenige gelijkenis op een overgangsvorm tusschen de anthropoïden en den Homo sapiens te vinden. Het wetenschappelijk resultaat van zulk een stamboom, grootendeels aan de phantasie ontsproten, is van zeer geringe waarde.

De eenige ernstige bedenking levert de schedelinhoud, die volgens Prof. Dubois 900 tot 1000 cM^3. zou bedragen. Men dient evenwel in het oog te houden, dat de berekening van den inhoud uit een zoo onvolledig fragment — alleen het schedeldak is gevonden zonder zijstukken en zonder basis, die toch van grooten invloed zijn op den inhoud — veel te wenschen overlaat. De vermelde opgave schijnt derhalve alles behalve zeker te zijn [2]). De Gibbon daarenboven bezit een kleinen kop en zijn inhoud-cijfer is lager dan dat van den Chimpanzé,

---

1) K. v. Zittel, *Grundzüge der Palaeontologie*, bl. 928.

2) Volgens Selenka, een der beste kenners van het apenskelet, bedraagt de inhoud slechts 800 cM^3, zoodat de verhouding tot den schedel van den Europeaan zou wezen als 4 : 7, d. i. ongeveer twee derden, reden te over om hem aan een apensoort toe te wijzen (Vgl. Dr. Bumüller: *Mensch oder Affe?* (bl. 12 en 40) en *Das menschliche Femur*, XII, 136).

welke onder de anthropoïden den kleinsten inhoud heeft, nam. gemiddeld 409 cM^3. De Gibbon wordt door Claus [1]) ook niet tot de eigenlijke anthropomorphen gerekend. Wat daarvan zij: het is toch moeielijk aan te nemen, dat een Gibbon-individu met één sprong een schedelinhoud zou bereikt hebben, die veel meer dan het dubbele bedraagt van de thans levende soorten, terwijl er van het groote aantal tusschenvormen, die een geleidelijken overgang zouden maken, niet het geringste spoor valt te ontdekken.

Omtrent het dijbeen schijnen de gevoelens meer eensluidend te zijn. De teekenen, door Dubois aangegeven, om te bewijzen dat het niet echt menschelijk kan zijn, worden door de meesten als onbeduidend en van geringe bewijskracht beschouwd. Niet iedere afwijking van den normalen bouw, zoo waarschuwt Virchow terecht, mag aapachtig of pithecoïd genoemd worden, vooral niet zulk eene, die slechts in de verte aan den apen-typus doet denken; maar er moet daartoe eene positieve overeenkomst van vorm, en dat wel niet met een gedachten aap, maar met eene bepaalde soort aanwezig zijn. Die afwijking mag ook niet toevallig optreden door het samenwerken van abnormale invloeden, die men kan aanwijzen: zij moet spontaan, door eene innerlijke vormingsimpulsie bewerkt zijn. Dat de eigenaardigheden van het dijbeen aan deze strenge eischen der wetenschap niet voldoen, heeft reeds op het Congres van Leiden Prof. E. Rosenberg ten duidelijkste bewezen [2]).

Haeckel's eerste bekentenis, waarin trouwens bijna alle vakmannen met hem instemmen: dat de gevonden overblijfselen niet voldoende zijn om een oordeel in welken zin ook te wettigen, komt dus klaarblijkelijk vrij wat beter met de waarheid overeen, dan al zijne latere beweringen, dat er geen twijfel meer over kan blijven, of de pithecanthropus is de lang gezochte tusschenvorm.

---

[1]) *Grundzüge der Zoologie* (3de uitg.) bl. 1212. — Ranke, II, bl. 28 en 29.

[2]) Vgl. Dr. Bümüller, t. a. p. Volgens dezen geleerde zou er aan de apenafkomst niet meer te twijfelen zijn.

Wij zeiden boven, dat naarmate de overblijfselen van »pithecanthropus" onvolledíger zijn, des te meer vrijheid overbleef aan de verbeelding, om door het willekeurig aanvullen van het ontbrekende, zich den gemisten schakel in 's menschen afstamming te verschaffen. In het tijdschrift *De Natuur* [1]) deelt Dr. Calkoen mede, dat Prof. Eug. Dubois dit denkbeeld reeds verwezenlijkt heeft en wel volgens Calkoen's bewering: met groot succes. Zijn Hooggel. heeft namelijk een model van gips geboetseerd, hetwelk wel wat geleek op een mensch en ook veel had van een aap, maar noch het een was noch het ander. Het hoofd moest klein zijn, ofschoon grooter dan dat der anthropoïden; aan die betrekkelijke kleinheid der hersenen moest ook de hand beantwoorden. Het dijbeen wees op een opgerichten stand, vandaar de naam »erectus". »Gewapend met die gegevens [?] werd — zegt Dr. Calkoen — het beeld ontworpen van dat dier, dat misschien 500.000 jaar geleden geleefd heeft, welk beeld in de wetenschappelijke afdeeling van de Ned. Indische Sectie op de tentoonstelling van Parijs zal worden geplaatst [2]). Het maakte op den toeschouwer een machtigen indruk.... het vervulde ons tevens met bewondering voor den Hooggel., die niet door de werking van zijn verbeelding alleen [!] maar ook op wetenschappelijke gronden dat model zoo kon ontwerpen". Wij laten het oordeel over aan den lezer; slechts vragen wij, of het niet te betreuren is, dat zulk een spel in zulk een gewichtig vraagstuk gespeeld wordt? Het eenig gevolg er van kan slechts dit zijn: discrediet voor de wetenschap.

Haeckel beweert, dat tusschen den Pithecanthropus en de op den laagsten trap staande, thans nog levende menschenrassen ook overgangen worden gevonden. De vroeger ontdekte menschelijke skeletdeelen — met name worden de Neanderthalschedel, die van Spy, van Moulin-Quignon en van La Naulette genoemd — moeten daarvoor als bewijsstukken

---

[1]) Jaarg. XX, afl. 5, bl. 141.

[2]) Het is daar inderdaad vertoond geworden.

dienen. Een menigte van getuigenissen zouden wij kunnen aanvoeren, om te bewijzen, dat Haeckel ook hier wederom eene stelling uitspreekt, waarvoor hij geen gronden kan aanhalen. Om niet te gewagen van mannen als de Quatrefages, Virchow en Ranke, wier gezag bij Haeckel gering is, al staan zij ook als de eerste anthropologen in de geleerde wereld aangeschreven: nog vele anderen, zelfs onder diegenen, welke de evolutietheorie tot den mensch uitstrekken, bekennen toch, dat nog geen enkele vondst den lang gezochten tusschenvorm aan het licht gebracht heeft.

Slechts enkelen willen wij hier vermelden: »Sämmtliche Menschenreste von verlässlichem Alter aus dem Diluvium von Europa — aldus von Zittel, een der eerste palaeontologen — stimmen, wie alle in Höhlen gefündenen Schädel, nach Grösse, Form und Capazität mit dem Homo Sapiens überein, und sind durchaus wohl gebildet. Sie füllen in keiner Weise die Kluft zwischen Menschen und Affen aus" [1]).

Niet minder duidelijk spreekt zich Koken uit: »Dass am Schädel, auch wenn die Schädel von Engis und vom Neanderthal ebenso ausgeschieden werden, wie die Reste von Cannstatt, einige Merkmale hervortreten, die an den hochgebildeten Rassen der Gegenwart sich verwischt haben, scheint richtig zü sein [?] ... aber erst muss doch noch viel mehr Material gesammelt werden, ehe ein sicheres Urtheil möglich wird. Ubergangsformen zü dem gemeinsamen Vorfahren der anthropoïden Affen und Menschen wird man im Quartär vergeblich suchen" [2]). In gelijken zin ongeveer schrijven mannen als Quenstedt [3]), Neumayr-Uhlig [4]), Laloy [5]), de Lapparent [6]).

Om tot een afdoend resultaat te komen, zouden wij de gegevens van de paleontologie des menschen moeten onder-

---

[1]) T. a. p. blz. 933.
[2]) *Die Vorwelt nnd ihre Entwickelungsgeschickte*, blz. 609.
[3]) *Handbuch des Petrefactenkunde*, blz. 36 (3te Aüflage).
[4]) *Erdkunde*, II, blz. 335.
[5]) Zie Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible:* art. *Adam*, blz. 188.
[6]) *Traité de géologie*, II, blz. 1234.

zoeken. Ongeveer een 50-tal vondsten zijn in den loop der 19de eeuw gedaan, zoodat een geheel boekdeel zou gevorderd worden, wilden wij ze alle bespreken. De aanhangers der ontwikkelings-leer vergemakkelijken ons echter den arbeid, doordien zij van al de gevonden overblijfselen slechts een 10-tal ongeveer uitkiezen, enkel en alleen wijl deze aan hunne theorie eenigen steun kunnen bijzetten. Van dat 10-tal fragmenten zijn er nog eenige, wier diluviale ouderdom lang niet zeker bewezen is. Volgens von Zittel kunnen alleen de volgende daarop een onbetwistbaar recht doen gelden: 1°. de onderkaak van La Naulette in België. 2°. Het kaakbeenfragment uit het Schipkahol in Moravië. 3°. De schedel van Olmo in Toscane. 4°. De schedel van Egisheim in den Elzas.

1°. De onderkaak van La Naulette, niet verre van Dinant gevonden op eene diepte van 5 meter, overdekt door 7 verschillende lagen van stalagmieten naast beenderen van den Mammouth en Rhinoceros tichorhinus, vertoonde de volgende teekenen van overeenkomst met de anthropoïden.

a. De kin ontbrak, zoodat het individu een zeer sterk prognathismus moet hebben gehad.

b. De hoektanden waren sterk ontwikkeld, terwijl de maaltanden van voren naar achteren in grootte toenamen, wat eveneens bij de apen het geval is.

c. Eindelijk en vooral, de spina mentalis interna — een beenachtig uitsteeksel ter plaatse, waar de twee helften der kaak zijn samengegroeid en waar een der tongbeenspieren aanzet — ontbrak, evenals bij de de apen, zoodat men meende, dat de eigenaar nog niet de gearticuleerde spraak zou bezeten hebben (wellicht de Homo alalus van Haeckel).

Het verwondert derhalve niet, dat de ontdekking dier kaak met vreugde door de evolutionisten begroet werd: de vreugde echter was kort van duur. Een nieuw onderzoek ingesteld door Dr. Topinard, een even bekwaam als onpartijdig rechter, bracht aan het licht: dat de genoemde spina mentalis wel degelijk werd gevonden, zoodra het fragment van de aanklevende aarde behoorlijk gezuiverd was. Ook de kin

bestond, al was zij van geringen omvang, terwijl de verschillende grootte der maaltanden geen doorslaand bewijs levert; bij de apen zelf komen uitzonderingen voor; daarenboven kon men over de grootte dier tanden alleen uit de kassen oordeelen, wijl de tanden zelf ontbraken: iets, wat slechts een onzeker resultaat kon opleveren. Zoo stortte, zegt Dr. Topinard, het geheele gebouw, sinds 20 jaren staande gehouden, ineen.

2°. De onderkaak van het Schipka-hol bevatte 3 snijtanden, 1 hoektand en 2 voorkiezen. Deze drie laatsten waren nog in de kaak besloten en vertoonden open wortels, hetgeen in normalen toestand wijst op een leeftijd van 8 tot 10 jaren, terwijl toch de afmetingen der kaak zoo groot waren, dat ze slechts aan een volwassen individu kon behoord hebben. Had men hier dan wellicht met een reuzengeslacht te doen, dat nog op een lagen trap van beschaving stond? Wankel, Schaafhausen en anderen meenden het. Doch Dr. Virchow toonde door voorbeelden aan, dat men te doen had met een pathologisch verschijnsel, zoodat alle bewijskracht op het punt van afstamming of rasverschil moest worden opgegeven.

3°. Ook de authenticiteit van den schedel van Olmo is gewaarborgd. In 1865 werd hij door Cocchi op eene diepte van 15 meter naast de beenderen van quaternaire dieren gevonden. Hij vertoont een gematigd dolichocephalen vorm, zooals die heden nog veelvuldig voorkomt, en mist volgens de Mortillet alle teekenen, die de gezochte tusschenvorm moet bezitten, terwijl Vogt niet aarzelde te bekennen: »Het is een schoone schedel".

4°. De schedel van Egisheim in den Elzas op den linker Rijnoever gevonden, vertoont een vorm veel gelijkend op den Neanderthal-schedel, derhalve dolichocephaal. Hij lag op 2½ M. diepte in »Lehm", welke ook nog overblijfselen van dieren zooals Cervus megaceros, Elephas primigenius omsloot. Desniettegenstaande bestaat er reden om aan zijn diluvialen ouderdom te twijfelen. Een in diezelfde laag begraven lijk en gepolijste beitels schijnen op de historische

tijden te wijzen [1]). In geen geval zijn er teekenen voorhanden, welke aan een tusschenvorm doen denken.

Wij zouden hiermede kunnen volstaan, wijl voldoende gebleken is, dat de *zekere* documenten niet slechts Haeckel's bewering niet staven, maar veeleer het tegendeel bewijzen. Wijl echter nog eenige andere eene groote vermaardheid verkregen hebben en met name door Haeckel worden aangehaald, willen wij dezelve met een enkel woord vermelden.

De Cannstatt-schedel, de oudste wel is waar, wat den vindingsdatum betreft, wordt door bijna alle hedendaagsche anthropologen als postdiluviaal beschouwd, zoodat de grondslag voor het Cannstatt-ras van de Quatrefages is verdwenen [2]).

Beroemd is ook de Neanderthal-schedel geworden, in 1856 op een diepte van 0.66 M. in een leemlaag gevonden. Zijn algemeene vorm is, gelijk genoegzaam bekend is, de chamaecephale dolichocephalie (afgeplatte langhoofdigheid), welke gewoonlijk een betrekkelijk geringen schedelinhoud bezit. Daarenboven vertoont hij vooruitspringende oogholten, hetgeen volgens de evolutionisten zijne overeenkomst met den apenschedel bewijst. De diluviale ouderdom van dezen veelbesproken schedel is echter niet genoegzaam gewaarborgd. In het vorige jaar is door O. Routers de leemlaag op den rechter oever van de Düssel, waar zich dit Neander-hol bevindt, op nieuw onderzocht [3]). Wel is waar zijn in den diluvialen »löss" (de bovenste der twee lagen) menschenbeenderen gevonden, doch geen verdere schedels. In diezelfde laag waren ook overblijfselen van Elephas en Ursus besloten, terwijl de onderste laag, waarin genoemde Neanderschedel in de »Feldhofer Grotte" moet gevonden zijn, geen andere overblijfselen opleverde. De reden echter, waarom zijn diluviale ouderdom — volgens Koenen zou hij zelfs tertiair zijn — wordt in twijfel getrokken is deze: in diezelfde laag werden gepolijste voorwerpen gevonden, terwijl het skelet, waartoe de

---

1) Vigouroux, *Dictionaire de la Bible,* t. a. p.
2) Ranke, t. a. p. II, bl. 492.
3) Wilderman's *Jahrbuch* 1900.

schedel behoorde, in zijn geheel zich bevond op twee voet diepte en zoo regelmatig geplaatst, dat het op eene gewone begrafenis wijst. Doch al is de schedel inderdaad diluviaal, het staat toch bij de onpartijdige anthropologen vast, dat het individu duidelijke ziekteteekenen vertoont en daarom niet als een overgangsvorm mag gelden [1]). De inhoud van den schedel, die 1220 cM³. bedraagt en op normale geestvermogens wijst; de chamae-dolichocephale vorm, welke volgens het getuigenis van deskundigen heden ten dage veelvuldig voorkomt, vooral in Oost-Friesland; de wenkbrauwbogen, die niet massief zijn, doch de »sinus frontales" bezitten: dat alles spreekt duidelijk van een individu, die een echte mensch is geweest.

De halve onderkaak van Moulin-Quignon, door Boucher de Perthes gevonden, gaan wij stilzwijgend voorbij, daar het volgens v. Zittel eene uitgemaakte zaak is, dat zij door de werklieden is ondergeschoven, en daarenboven de ouderdom der laag door Elie de Beaumont sterk betwijfeld wordt. Voor Haeckel schijnt dit weinig ter zake te doen. Zij vertoont bovendien geen aapachtige afwijkingen.

Twee geraamten te Spy in België gevonden onder eene breccie van tufsteen op eene diepte van 4.50 M. tegelijk met silex en beenderen van den Mammouth, worden beschouwd als behoorend tot een krachtig ontwikkeld ras, dat in geenen deele op de anthropoïden gelijkt [2]). Eenige geleerden, zooals Collignon en Fraipont, hadden beweerd, dat de diluviale mensch nog niet den geheel opgerichten gang had, en wezen op de terugwijking van het vlak van het kniegewrichtsdeel der tibia (scheenbeen), zooals bij een der skeletten van Spy het geval was. Manouvrier toonde echter aan, dat bij de moderne Parijzenaars bedoelde terugwijking grooter was dan bij het skelet van Spy [3]), een bewijs te meer, welke voorzichtigheid in acht genomen moet worden, als men van dierlijke kenteekenen aan het menschelijk lichaam spreekt.

Nog menige andere belangrijke vondst kon hier vermeld

---

1) Zie *De Katholiek,* Dl. LXXXIX, bl. 121.

2) Giubert, *Les origines*, bl. 321.

3) Ranke, t. a. p., bl. 483.

worden, zooals die van Furfooz of »trou du Frontal", van Engis, Engihoul, Gendron in België, van Aurignac, Cro-Magnon, Bruniquel, d'Arcy sur Eure, Solutré, Laugerie Basse, Menton in Frankrijk enz. Doch overal is het resultaat hetzelfde: de rassen zijn sedert het diluvium onveranderd blijven voortbestaan.

Haeckel tracht echter niet alleen de naaste voorouders des menschen op te sporen: zijne verbeelding, die zich zoo gaarne in allerlei hypothesen verliest, daalt nog verder af, om onder de overige gewervelde dieren de stamvaders van den tegenwoordigen Homo sapiens aan het licht te brengen. Wijl echter, gelijk wij zagen, de allernaaste schakels in het dierenrijk nog niet zijn aangewezen, schijnt het een overtollige arbeid, professors beweringen nog verder te onderzoeken. Slechts enkele kantteekeningen mogen hier eene plaats vinden.

Scherpzinnig voorwaar en belangrijk zijn de onderzoekingen der palæontologen en zoologen, die in de laatste 50 jaren omtrent den samenhang der verschillende familiën en orden van het dierenrijk zijn ingesteld; verrassend de resultaten, die zij hebben opgeleverd. En toch zoo veelvuldig zijn de onverklaarbare feiten, welke men ontmoet, zoo talrijk de hypothesen, welke men zonder grondige bewijzen moet aannemen, zoo uiteenloopend en tegenstrijdig de meeningen, dat de conclusie zich opdringt: de genetische ontwikkeling is alles behalve bewezen [1]).

Tot staving diene een vluchtige blik op de primatenreeks. Het is voor Haeckel een historisch feit, dat er van de Lemuren of half-apen tot den mensch eenheid van stam bestaat. Dat de laatste schakel, die den anthropomorph met den mensch verbindt, tot heden toe ontbreekt, wordt, zooals wij hierboven bespraken, door bijna alle palæontologen erkend. Doch er zijn nog andere gapingen. De echte apen moeten afstammen van eene type, welke den vorm der voorkiezen en der hersenen van de klauw-apen bezat, doch in de formule

---

[1]) Of de nieuwe mutatie-theorie van Prof. H. de Vries het licht in de duisternis zal verspreiden, zullen latere onderzoekingen moeten leeren.

der tanden met de breedneuzigen overeen kwam. Die vorm welke de onderste schakel der apen met de Lemuren verbindt zoekt men tevergeefs. Letterlijk schrijft Neumayr: »In de jongere helft van het Tertiair in Europa en Amerika ontbreken de Lemuren geheel en al, en zijn ook in de eerste helft zeldzaam. Hunne nakomelingen, de echte apen — waarvan een repræsentant, Homunculus Ameghino, ook reeds in het oudere Tertiair van Patagonië voorkomt — worden slechts zeer spaarzaam in fossielen toestand gevonden .... Een fossiele tusschenvorm tusschen apen en Lemuren is nog niet gevonden, en de thans levende klauw-apen komen den Lemuren naderbij dan welke fossiele apenvorm ook; toch is zulks wegens de zeldzaamheid van tertiaire overblijfselen dezer afdeeling geenszins te verwonderen. Er bestaat geen grond om de afstamming der apen van de Lemuren te betwijfelen" [1]). Dit laatste geldt natuurlijk alleen bij diegenen, voor wie Darwin's descendentie-leer een dogma is geworden.

» Haeckel evenals vele anderen baseert de geheele opvolging voornamelijk op de formule van het gebit: eene vergelijkingsmethode, welke onzekere resultaten oplevert. De oudste Lemuren (Pachylemuren) bezitten in sommige exemplaren nog al de 44 tanden van den fictieven stamvorm en komen onder anderen voor in het Eoceen van Noord-Amerika. Doch in diezelfde onderste Eoceenlaag komen voor de vormen, die slechts 36 of nog minder tanden bezaten [2]). De morphologische volgorde wordt dus hier, gelijk in zoovele andere gevallen, niet door de chronologische gesteund: wat toch een eisch der ontwikkelingstheorie moet zijn. Men denkt hier onwillekeurig aan de reeks van een soort waterslak uit het bekken van Steinheim (Valvata multiformis) door Hilgendorf opgesteld. De reeks vangt aan met een geheel vlakke species, volkomen gelijkend op die, waarvan zij volgens Hilgendorf, afstamt. De voortzetting der reeks geschiedt door langzaam varieerende vormen, 19 in aantal, en komt eindelijk tot de

---

1) *Erdkunde*, II, bl. 333.
2) Zittel, t. a. p. bl. 923.

uiterste, geheel gewijzigde, species der bovenste lagen. Bij een nader onderzoek, door Sandberger ingesteld, bleek echter, dat in het Steinheimer bekken de uiterste vormen naast elkaar lagen: derhalve is geheel die reeks slechts kunstmatig samengesteld en levert alzoo niet het minste bewijs voor de chronologisch-genetische opvolging. »Hoeveel typen — zegt Koken [1]) — die men *im Drange der Darwinistische Ideëen* van elkander liet afstammen, werden bevonden lange tijdruimten naast elkaar te hebben geleefd". Zulke feiten brengen de schoonste palæontologische reeksen, die als een onomstootelijk argument voor de evolutie-theorie moeten gelden, wel een weinig in discrediet. Het wil ons althans voorkomen, dat men het wat licht neemt met de eischen der strenge wetenschap in dit punt. Zulke reeksen worden samengesteld uit individu's, die in twee tegenover elkander liggende wereldstreken zijn opgedolven, wanneer zij slechts kunnen dienst doen om de overgangen geleidelijk te maken. Nu is het toch eene bekende zaak, hoe moeielijk het is, de gelijktijdige vorming van lagen op verschillende plaatsen der aarde vast te stellen. Gewoonlijk wordt zij berekend uit de zeefauna, welke op eene bepaalde, voor iedere soort verschillende, diepte leeft. Doch de lagen wijzen daarenboven sinds het tertiaire tijdperk grootendeels op locale formaties, zoodat Neumayr bekennen moet: »Wir müssen berücksichtigen, dass wir noch nicht im Stande sind, junge Tertiairablagerungen von weit von einander entlegenen Punkten genau untereinander zu parallelisieren". Daarbij komt nog het onloochenbaar feit, dat eenzelfde typus zich herhaalde malen vertoont, zooals Koken [2]) bewijst van de Paludina, welke in het oud-krijttijdperk optreedt in eigenaardig versierde vormen, waarvoor men een bizonder geslacht Tulotoma vaststelde; maar op dezelfde wijze ontstond dit geslacht Tulotoma nog eens, veel later in de binnenzeeën van het jongste krijttijdperk en het tertiair. Is het ook wel eene uitgemaakte

---

[1]) T. a. p. bl. 620.
[2]) T. a. p. bl. 623.

zaak, dat zulke kleine veranderingen niet vallen binnen de grens der individueele variaties? In alle geval: de palæontologische reeksen, welke hunne waarde dan ook moge zijn voor de afstammelingsleer [1]), behooren nog tot de uitzonderingen »Es sind Mutations-reihen beschrieben — zegt Koken [2]) — welche die berühmte der Paludina multiformis an Sicherheit und Bedeutung weit übertreffen. Dennoch fehlen zwischen den weitaus meisten Arten die verbindenden Zwischenglieder". Hoeveel minder reden bestaat er dus, om overgangen tusschen geslachten, familiën, orden en afdeelingen aan te nemen, althans indien men door reden verstaat bewijsgronden uit daadzaken geput en niet de vooropgestelde, overal met geweld doorgedreven toepassing eener theorie.

Let men alleen op de zoogdieren, welk eene onzekerheid treft men niet aan! In den Trias, in het Jura- en krijttijdperk treden slechts weinige overblijfselen van zoogdieren op (insecten-eters, buideldieren en andere aplacentale): dat zijn de voorloopers van de rijke en hoog ontwikkelde fauna, die reeds in de oudste lagen van het Eoceen (b.v. van Nieuw-Mexiko) op het tooneel verschijnt. In de Laramie-lagen echter, welke den overgang moesten vormen, vond men slechts eenige kaakfragmenten en tanden van dieren, die reeds in de Jura-Periode over bijna geheel de aarde waren verspreid.

Een der voornaamste takken der zoogdieren vormen de een-, twee- of veelhoevigen. Als algemeene verbindingsvorm neemt men een geslacht aan (de fossiele Condylarthra), waarvan de uiterste ledematen met 5 teenen voorzien waren; welk geslacht reeds een tiental jaren door den Amerikaanschen geoloog Cope voorzegd was en door hem zelf gevonden werd. Dat was een feit, hetwelk door de vakgeleerden op ééne lijn wordt gesteld met de ontdekking van Neptunus door Leverrier's vernuft. Die Condylarthra worden wederom in verband gebracht met de andere grondvormen van den stam der zoogdieren. Zij zijn echter geenszins de stamvorm zelf

---

1) Zie *Revue thomiste*, 1899, bl. 474.
2) T. a. p, 621.

van alle mammalia: deze moeten namelijk van een nog verder afgelegen vorm komen, die reeds in het krijttijdperk bestaan moet hebben, doch vruchteloos is gezocht. Als criteria bij het rangschikken der vormen neemt men kenmerkende veranderingen, die in den skeletbouw en vooral in de uiteinden der lichaamsdeelen optreden. De vijf teenen reduceeren zich tot twee (paarhoevigen) of tot één (éénhoevigen), terwijl bij de dikhuiden alle vijf bewaard zijn gebleven. Der vermelding waard is, hetgeen Koken hieromtrent bemerkt: »Ook de anthropoïden wijzen door de Lemuren-achtige voorouders op typen, die dicht bij de Condylarthra gestaan hebben. De veranderingen in skeletbouw zijn bij deze groepen [der anthropoïden] geringer dan bij de anderen. De mensch komt met zijn plantigraden [op de *zolen* en niet op de *teenen* tredenden], van vijf phalangen [teen-geledingen] voorzienen voet en andere kenteekenen den typus van de »Urzeit" nog zeer nabij, en de geringheid der veranderingen valt bij een oogslag op de eoceen-apen van Patagonië bizonder op. De energie van den wasdom of de ontwikkeling werd aan de vermeerdering der hersenen besteed". De mensch staat dus in ontwikkeling bij verreweg de meeste dieren ten achter: en wel alleen, omdat hij zijne hersenen bizonder te ontwikkelen had! Zou het wellicht thans tijd worden, nu de hersenen reeds zoover gevorderd zijn, ook eens aan de omvorming van den vijfteenigen voet te denken?!

Ook nog zoo menige andere verschijning in den zoogdierenstam blijft onverklaard: het optreden der zoogdieren in den Trias vóór de vogels op het einde van den Jura; de afkomst der Tandeloozen, Proboscidiërs, Walvischachtigen enz. Hoeveel te meer onzekerheden, wanneer er sprake is van de groote afdeelingen des dierenrijks. De Ascidiën, de Archaeopteryx de Ichtyosaurus wijzen op niet al te gelukkige pogingen. Zelfs aan den beroemden Amphioxus lanceolatus wordt door verschillende zoologen, waaronder Haeckel zelf, de eer van den stamvader der werveldieren te zijn ontzegd [1]).

---

1) Claus, t. a. p. (derde uitg.) bl. 847 in de noot.

III.

Toch schrikt dit alles Haeckel niet af, nog verder te gaan en zelfs onder de ongewervelde dieren den stamboom des menschen te vervolgen. Wijl echter hier de palaeontologische documenten ontbreken — de weekdeelen immers zijn vergaan — blijft hem niets anders over dan de vergelijkende ontogenie te raadplegen, de derde der groote oorkonden.

De ontogenie is de ontwikkelingsgeschiedenis, welke de ei-cel doorloopt om tot den blijvenden vorm van het individu te geraken. Zij is op zich genomen, voorzooverre zij uit nauwkeurig waargenomen feiten bestaat, onvoldoende om de herkomst der soorten aan te wijzen. Daarom werd reeds spoedig eene wet opgesteld, welke zou veroorloven meer licht en zekerheid uit de ontwikkeling der kiem-cel te verkrijgen. Die wet is de biogenetische hoofdwet: »De ontogenie [ontwikkeling van het individu] is eene snelle herhaling der phylogenie [ontwikkeling van den stam]". Waar echter zijn de bewijzen voor deze stelling? De feiten toch noodzaken geenszins tot zulk eene gewichtige gevolgtrekking, terwijl van den anderen kant een onafzienbaar veld open staat voor de voortbrengselen der phantasie, waarbij zich tendenties van velerlei aard komen voegen. Haeckel was dan ook spoedig gereed om een soort van amendement in te dienen, opdat de wet althans niet alle waarde mocht verliezen. In vele gevallen, zoo leerde hij, geeft de ontogenie slechts een vervalscht beeld van de ware ontwikkeling des stams. In zulke gevallen moet men het beeld verbeteren volgens de eischen der phylogenie. »Het palingenetische beeld der ontogenie — zoo vat Haeckel alle abnormale gevallen samen — is cenogenetisch veranderd en misvormd": m. a. w. het herhalingsbeeld van den stam, dat bij de ontwikkeling van het individu moest aan den dag treden, is bij die nieuwe ontwikkeling vaak veranderd en misvormd! Het behoeft ternauwernood gezegd, dat zulk eene vergelijkende anatomie, welke de feiten volgens eene voorop gestelde theorie geweld aandoet, geen wetenschappe-

lijke resultaten kan opleveren [1]). Gegenbaur, de meester der vergelijkende methode, erkent zelf, dat de waarde der ontogenie slechts eene betrekkelijke is, te meer daar zelfs bij verwante vormen eenzelfde orgaan een verschillenden ontwikkelingsmodus bezit, en wijl overal gapingen voorkomen, die de taak der phylogenie ten zeerste bemoeielijken [2]). Toch wordt zij daardoor niet »illusorisch", zoo meent Gegenbaur, wijl het critische onderzoek der ontogenetische feiten die gapingen vermag aan te vullen, doordat zij de noodzakelijkheid bewijst [?] om toestanden in vroegere perioden aan te nemen, ook al zouden ze in het tegenwoordige niet meer waar te nemen zijn. Is dit niet met andere woorden zeggen, dat, waar de feiten ontbreken, welke de theorie moeten bewijzen, men die feiten om wille der theorie moet veronderstellen? En waarlijk men kan in Gegenbaur's werk verschillende voorbeelden van zulk eene handelwijze aantoonen.

In den laatsten tijd zijn echter in het kamp der evolutionisten zoovele bestrijders der biogenetische wet opgestaan, dat wij hare waarde voor het wetenschappelijk onderzoek eerder een negatieve dan een positieve durven noemen. Wij wijzen slechts op Vogt, His, Delage [3]), Spitzer, Haacke, Driesch [4]). De verklaring door laatstgenoemden gegeven schijnt veel redelijker te zijn [5]).

Haeckel vermeldt ook nog als een hulpmiddel om de afstamming uit de ééncellige protozoen op te diepen, zijne gastraea-theorie, volgens welke de meercellige wezens in den aanvang eenzelfden toestand (de gastrula-vorm) zouden herhalen, overgeërfd van een hypothetisch wezen door hem »gastraea" genoemd. H. Driesch verwaardigt zich niet, meer woorden aan die theorie te wijden dan deze weinige: »Die Sache mit der Gastraea is doch unmöglich ernst zu nehmen". Hij beschouwt het met His niet als een probleem, maar als

---

1) *Nat. u. Offenb.* Bd. XLV, bl. 186.
2) Gegenbaur, t. a. p. bl. 17 vv.
3) *Structure du protoplasme* etc. bl. 159.
4) T. a. p. bl. 48.
5) Zie *Studiën*, Dl. XLVI, bl. 248.

eene mathematische noodzakelijkheid, dat, waar een organisme opgebouwd wordt uit ééne cel door celdeeling, er een stadium moet zijn, waarin het embryo uit eene dubbele cellenlaag bestaat. Ziet men, hoe Gegenbaur [1]), Schultze [2]) en anderen de feiten moeten wringen, om de algemeenheid van den gastrula-toestand te redden, dan valt het niet zwaar, de bewijskracht van zulk eene theorie op hare objectieve waarde te schatten, eene theorie, die reeds voor 20 jaren door Wigand afdoende werd weerlegd [3]).

Ziedaar dan hetgeen de groote oorkonden ons over de afstamming des menschen vermelden! Ziedaar, hoe zij de algemeene conclusie rechtvaardigen, waarmede Haeckel besluit: »De afstamming van den mensch van eene uitgestorven tertiaire primaten-reeks is geene vage hypothese meer, zij is een historisch feit, evenals het bestaan van een Aristoteles". Naïef klinkt het, wanneer er onmiddelijk op volgt: »Natuurlijk laat zich dit feit niet exact bewijzen". Wanneer echter de historische feiten geen grootere zekerheid hadden dan deze, dan bleef ons slechts de afgrond van het scepticisme over.

Als vanzelf doet zich hier de vraag voor, hoe verhoudt zich de openbaring en inzonderheid het geïnspireerde bijbelwoord tot dit zoo gewichtige vraagstuk der afstamming des menschen? Het antwoord op deze vraag is echter reeds gegeven in het voortreffelijke artikel over *Evolutie* van Prof. J. M. L. Keuller, in een vorige aflevering verschenen. Met de aldaar uiteengezette gevoelens kunnen wij ons zonder aarzelen vereenigen. Dat er geen gegronde bewijzen door de natuurwetenschap tot nu toe zijn aangebracht, om eene, hoe dan ook beperkte, lichamelijke afstamming waarschijnlijk te maken, wordt door de meeste katholieke geleerden en ook door de meeste andersdenkenden, die de openbaring erkennen, toegegeven.

---

1) T. a. p. bl. 49.

2) *Grundriss der Entwicklungsgeschichte*, bl. 36.

3) T. a. p. III, bl. 250.

Wat de teksten der H. Schrift betreft, vrij kan men o. i. zeggen, dat de woorden van Genes. II, 7: »God blies in hem den levensadem, en de mensch werd tot een levend wezen", alsook de andere plaatsen hierop betrekking hebbend, strikt genomen de mogelijkheid eener indirecte vorming toelaten. Maar het grootste aantal der godgeleerden en exegeten ziet in de bedoelde plaatsen woorden, welke, in hun natuurlijken zin genomen, voor de traditioneele opvatting getuigen, al mogen zij dan voor eene andere verklaring vatbaar zijn [1]).

In den laatste tijd zijn verschillende katholieke schrijvers opgestaan, welke de afstamming uit een dierlijk of sensitief organisme met de H. Schriftuur vereenigbaar hebben geacht, althans niet absoluut durven verwerpen. De eerste schijnt de Engelsche zoöloog Mivart geweest te zijn, wiens levenseinde een treurige vermaardheid heeft gekregen. Onder degenen, die haar niet volstrekt veroordeelen, verdienen vermelding: Kardinaal Gonzales, Duilhé de Saint Projet, Mgr. D'Hulst, P. Zahm, Schanz. Volgens Guibert [2]) zou de afkeuring, welke het werk van P. Leroy, waarin die hypothese werd verdedigd, te Rome ondervond, niet die bepaalde meening betreffen, doch hare reden daarin vinden, dat de schrijver niet duidelijk genoeg de onmiddellijke schepping der ziel deed uitkomen. Leest men echter den schrijver zelf, dan is men geneigd een ander besluit te trekken: »J'apprends aujoud'hui, que ma thèse examinée ici à Rome, par l'autorité competente, a été jugée insoutenable, surtout *en ce qui concerne le corps de l'homme*, incompatible quelle est tant avec les textes de la Sainte Ecriture, qu'avec les principes d'une saine philosophie" [3]).

De H. Thomas schijnt zich omtrent het eigenlijke vraagpunt niet duidelijk uit te spreken. In *II Sentent.* waar hij de meening van den H. Aug. aanhaalt — die op deze

---

1) Zie Pesch, *Prael. Dogm.* nos. 100—103. — Hummelauer, *In Genes.* bl. 129. — Knabenbauer, *Stimmen aus M. L.* B. XIII, bl. 121. — Schanz, *Ueber neue Versuche der Apologetik*, bl. 314.

2) *Les origines*, bl. 202.

3) E. Dubois. *De exempl. divino*, T. III, bl. 33.

plaats, niettegenstaande hij op andere plaatsen de gewone opvatting schijnt voor te staan, de schepping der levende wezens in de rationes seminales (derhalve niet in actu maar causaliter) aanneemt en dit ook tot den mensch uitstrekt — bevalt hem Augustinus' leer beter (magis placet). In de *Summa theol.* geeft hij telkens de beide gevoelens aan zonder zich ten gunste van een van beide uit te spreken [1]). Dat echter die schepping van het menschelijk lichaam secundum rationes seminales (een duistere spreekwijze overigens) niet op te vatten is in den zin der afstammings-hypothese, waar alles geschiedt volgens de gewone thans nog vigeerende natuurwetten, blijkt duidelijk genoeg uit het antwoord van de H. Thomas op laatstgenoemde plaats [2]).

Wat er van zij: wij gelooven, dat men de toegevendheid om wille der apologie wel wat ver drijft, indien men, zonder wezenlijk dringende bewijzen, aanstonds naar eenen uitleg zoekt, die het geïnspireerde bijbelwoord met een of andere nieuwe hypothese der natuurwetenschap in overeenstemming kan brengen.

E. M. ERENS, Congr. SS. Red.

---

1) *Summa* I, Q. LXIX, Art. 1 c; Q. LXXIV, Art. 2 c; Q. XCI, Art. 2 ad 4.

2) Ziehier de woorden: »Ad quartum dicendum, quod secundum rationes causales in creaturis dicitur aliquid praeexistere dupliciter. Uno modo, secundum *potentiam activam et passivam:* ut non solum ex materia praeexistenti fieri possit, sed etiam ut *aliqua creatura* hoc facere possit. Alio modo secundum *potentiam passivam* tantum, ut scilicet ex materia praeexistenti fieri possit *a Deo*. Et hoc modo secundum Aug. corpus hominis praeexistit in operibus productis secundum causales rationes".

HET WETENSCHAPPELIJK SOCIALISME VAN KARL MARX.

(Vervolg en slot van blz. 105 vv.)

IV. Critiek der philosophische grondslagen

Zooals wij in ons vorig artikel hebben uiteengezet, laat zich de philosophie van Marx gemakkelijk in drie deelen splitsen: het materialisme van Feuerbach vormt de basis van het Marxistisch leergebouw, de dialectiek van Hegel vormt de muren, de materialistische geschiedenis-opvatting is het reuzendak, dat het geheel overdekt. Wij verdeelen dus onze wederlegging ook in drie hoofdstukken.

1. Het materialisme van Feuerbach.

Het ligt niet in ons plan eene volledige weerlegging te geven van de materialistische wijsbegeerte. Wij oordeelen dit voor de lezers van *De Katholiek* overbodig. De absurditeit van het materialisme springt te zeer in het oog, dan dat eene weerlegging in den breede zou kunnen geëischt worden. Te bewijzen dat er een God bestaat, die het heelal heeft geschapen en met oneindige wijsheid bestuurt, dat er werkelijk onderscheid is tusschen stof en geest, dat het leven van den mensch nog iets meer is dan »der Chemismus des Eiweiszes": wij noemen het uilen naar Athene dragen.

Wat wij echter betreffende dit punt der Marxistische wijsbegeerte willen uiteenzetten, is het volgende. Hoewel op zeer vele plaatsen van hun werken het materialisme van Feuerbach als het eenig ware systeem verheerlijkende, heb-

ben de vaders van het wetenschappelijk socialisme toch — natuurlijk zonder het zelf te weten — het materialisme voor onmogelijk verklaard; niet door hunne uitspraken, maar door hunne daden. Wat toch is het geval?

Ofschoon luide verkondigend, dat alle idealistische wijsbegeerte niets anders is dan »wahnwiszige Traumphilosophie", dat alleen de »Erfahrungsphilosophie", die zich met niets anders bezig houdt dan met de feiten, aan het werkelijk leven, aan de ervaring ontleend, recht heeft op den naam van wetenschappelijk systeem — bouwden zij *in de werkelijkheid* een systeem op, dat ten eerste zijne gegevens volstrekt niet aan de ervaring ontleende, en dat ten tweede juist daardoor het materialisme verloochende, doordat het zich als wetenschappelijk systeem op den voorgrond drong. Krachtiger kon wel de veroordeeling van het materialisme niet zijn! — Doch het bewijs.

Ik heb gezegd, dat het socialistisch systeem — de materialistische geschiedenisopvatting — zijne gegevens volstrekt niet aan de ervaring ontleent. Hoe immers weet Fr. Engels ons zooveel mede te deelen omtrent den »Urzustand" van het menschdom? Hij weet precies, dat onze voorvaderen in hunne wouden leefden op boomen, en zich met vruchten, noten en wortelen voedden, terwijl zij zich tevens onledig hielden met het ontwikkelen van hunne ongeärticuleerde geluiden tot een geärticuleerde spraak. Hij praat daarbij getrouw na, hetgeen Mac Lennan, Lewis Morgan en Bachofen als de vrucht van hun »wetenschappelijk" onderzoek hadden bekend gemaakt. Hij weet zelfs, dat in die »sehr frühe Zeit" de menschen in volslagen onwetendheid verkeerden omtrent den bouw van hun eigen lichaam; en gekweld door droomverschijningen, kwamen zij op het, naar zijn oordeel verkeerde, denkbeeld, dat hun denken niet een werking des lichaams was, maar de werking van eene ziel, die in dat lichaam woonde [1]). Maar nu vraag ik: hoe weet doctor Engels dat alles? Uit de ervaring? Wel

---

1) Engels: *L. Feuerbach*, S. 15.

neen, antwoordt hij zelf, »aus directen Zeugnissen wissen wir über diesen Urzustand allerdings nichts" [1]). »Wanneer wij echter de afstamming van den mensch uit het dierenrijk aannemen, dan is die langzame ontwikkeling eene onomstootelijke waarheid". Nu vraag ik u: is dat »Erfahrungsphilosophie"? is dat »Wirklichkeitsphilosophie"? Eerst wordt geëischt, dat men de Darwinistische *hypothese* a priori als waar aanneemt; dan wordt geconcludeerd, dat de »Urzustand" van het menschdom wel zoo zal geweest zijn, als zooeven beschreven is.

Het verdere verloop hunner materialistische geschiedenis is al even weinig gebouwd op de gegevens der ervaring. De tegenspraak, waaraan zij zich schuldig maken bij het aangeven der feiten, bewijst dit voldoende. Zoo schreven Marx en Engels in 1847 in het Communistisch Manifest [2]): »Vrijen en slaven, patriciërs en plebeërs, baronnen en lijfeigenen, gildemeesters en gezellen, kortom onderdrukkers en onderdrukten stonden in voortdurenden strijd met elkander, een strijd, die telkens met een revolutionaire verandering der geheele gemeenschap eindigde of met den gemeenschappelijken ondergang der strijdende klassen". En ziet, in 1852 zegt Marx geheel iets anders. »In Rome — zoo schrijft hij [3]) — werd de klassenstrijd *alleen* gevoerd tusschen een bevoorrechte *minderheid*, nl. tusschen de vrije rijken en de vrije armen, terwijl de groote productieve massa der bevolking, de slaven, alleen het passieve voetstuk voor den strijd leverde". Hier is flagrante tegenspraak, die niet anders is te verklaren dan door het feit, dat Marx en Engels hunne gegevens niet aan de ervaring, aan de werkelijkheid, ontleenden, maar zelf uit hun eigen brein fantaseerden. De bestraffing dus, die zij Hegel toedienden, omdat hij een idealist was en derhalve de zaken niet beschouwde zooals ze in werkelijkheid waren, valt op hen zelve terug.

Ik heb ten tweede beweerd, dat Marx en Engels juist

---

1) Engels: *Ursprung*, S. 7, 8.

2) *Comm. Man.* S. 5.

3) K. Marx: *Achtzehnten Brumaire* (*Vorwort*, S. V).

daardoor het materialisme verloochenden, doordat hun stelsel zich als wetenschappelijk systeem op den voorgrond drong. Door het feit, dat zij er aan dachten een *wetenschappelijk* systeem op te bouwen, door de omstandigheid, dat zij eene geschiedenis-*opvatting* mogelijk oordeelden, veroordeelden zij het materialisme. Immers, wie zich bezig houdt met het verzamelen van feiten uit vroegere tijden, en den samenhang en de ontwikkeling van het een uit het ander wil navorschen, wie den *determineerenden* factor van die historische ontwikkeling tracht op te sporen, negeert daardoor het toeval, dat niets anders is dan de naam der indeterminatie van de materie. Welnu, wie het toeval negeert, laat het voornaamste dogma van het materialisme varen.

2. De dialectische methode.

Iets langer dan bij het materialisme willen wij stilstaan bij de dialectiek. En niet zonder reden. Want, zooals Engels uitdrukkelijk erkent [1]), de dialectiek is voor de socialisten sinds jaren hun beste arbeidsmiddel en hun scherpste wapen geweest.

Wij kennen de hoofdthesis van de Hegeliaansche dialectische methode. De geheele wereld is een groot ontwikkelingsproces, waarbij het minder volmaakte immer wijken moet voor het hoogere. Absolute waarheden bestaan dus niet, uitgenomen enkele in de exacte wetenschappen. Wat de historie betreft, alleen »einige Plattheiten und Gemeinplätze der ärgsten Art" worden door hen als vaststaand aangenomen, b.v. dat de menschen in het algemeen zonder arbeid niet leven kunnen, dat zij zich tot nu toe verdeeld hebben in overheerschers en verdrukten, dat Napoleon den 5^{den} Mei 1821 gestorven is. Overigens is alles »im ewigen Werden begriffen".

Zooals H. Pesch terecht doet opmerken, bevat de dialectische denkwijze een gezonden kern. Zij herinnert ons aan de voortdurende veranderlijkheid en vergankelijkheid van het

---

[1]) Engels: *L. Feuerbach*, S. 45.

aardsche [1]). »Erscheinen und verschwinden, das ist der Schauplatz des menschlichen Daseins; das ist eine offenkundige Thatsache" [2]). De H. Schrift zelf heeft die gedachte op verschillende plaatsen geuit in betrekking tot het leven der menschen. Nu eens wordt het vergeleken bij een schaduw, dan weer bij een rook of bij het schuim der zee, dat weldra vervluchtigt. En de H. Paulus verbindt aan die waarheid eene ernstige vermaning, die in de Kerk voortdurend is gepredikt: »Die deze wereld gebruiken [moeten zijn] als gebruikten zij haar niet; want de gedaante van de wereld gaat voorbij" [3]). Ook is het waar, dat de wereldgeschiedenis volstrekt niet is eene opeenvolging van onsamenhangende feiten, van uitingen van het spel des noodlots. In het algemeen genomen, bezit de tegenwoordige tijd de kiem voor den volgenden. De menschen zijn wel is waar begaafd met een vrijen wil; maar toch houden zij natuurlijkerwijze bij het gebruiken van hun vrijheid rekening met feiten en toestanden, en staan zij bloot aan indrukken zoowel van binnen als van buiten. Zoo hebben zich bepaalde stroomingen gevormd, afhankelijk van psychologische wetten en natuurwetten; stroomingen, welke aan de voortdurende verandering een bepaalde richting geven, zoodat men in werkelijkheid spreken kan van eene soort van *ontwikkeling*. Want er zijn in de historie wetten, volgens welke op bepaalde oorzaken bepaalde effecten volgen. Ook spreekt men van een *voortgang* in die ontwikkeling, van een voortgang tot hoogere volmaaktheid [4]).

Maar is hiermede nu gezegd, dat er in het geheel geen absolute waarheden bestaan? Volstrekt niet. Daar is wel degelijk een geheele reeks van waarheden, die eeuwig en onveranderlijk zijn. Beginnen wij met de bovennatuurlijke orde. Immer zal het waar blijven, dat er een God bestaat, die de schepper, de bestuurder en het einddoel is van al het

---

1) *Stimmen aus Maria-Laach*, XLI, 492.

2) Tillmann Pesch: *Die grossen Welträthsel*, II, 23.

3) 1 Cor. VII, 31.

4) In hoeverre wij die ontwikkeling en dien voortgang kunnen aannemen, zullen wij zien bij de bespreking van het derde punt: het historisch materialisme.

geschapene; dat de mensch geschapen is om in dit leven God te dienen en Hem hiernamaals eeuwig te aanschouwen; eeuwig zal het woord van Christus waar blijven: »Mijne woorden zullen niet voorbijgaan".

Wij behoeven echter niet eens op te klimmen tot de bovennatuurlijke orde. Ook in de natuurlijke orde bestaan eeuwige, onveranderlijke waarheden. De algemeene begrippen omtrent godsdienst, zedelijkheid, recht, kennis en wetenschap, zijn ten allen tijde dezelfde geweest en zullen ook immer dezelfde blijven. Al hebben zich in den loop der eeuwen de inzichten veelvuldig en grootelijks gewijzigd, de algemeene begrippen bleven toch. Wat godsdienst was, wat zedelijkheid, wat recht, wat wetenschap, hebben alle volkeren geweten.

Gaan wij verder, dan komen wij aan een reeks van niet minder onomstootbare principepen: o.a. dat al wat wordt een oorzaak moet hebben, en dat het effect niet grooter kan zijn dan de oorzaak; dat het geheel grooter moet zijn dan het deel; dat twee zaken, die aan een derde gelijk zijn, ook onderling aan elkander gelijk moeten zijn; dat twee zaken onder eenzelfde opzicht niet tegelijk kunnen zijn en niet zijn.

Marx en Engels maken er hunne zaak niet beter op, doordat zij voor bepaalde wetenschappen — de exacte — eenige onveranderlijke waarheden aannemen. Door van hun hoog standpunt uit die concessie te doen, stooten zij zonder het te weten hun gansche ontwikkelingstheorie omver. De mathematische wetenschappen immers bevatten zeer vele stellingen, die ook aan andere takken van wetenschap gemeen zijn en het eigenlijke gebied der philosophie vormen. De begrippen van: zijn, substantie, wezen, qualiteit, quantiteit, beweging, kracht, oorzaak, gevolg, wet, noodzakelijkheid, tijd, eeuwigheid, verhouding, gelijkheid, behooren niet alleen tot de exacte wetenschappen, maar ook tot het gebied der wijsbegeerte. Zijn dus die begrippen waar in de exacte wetenschap, dan zijn zij niet minder waar — in welken zin men de waarheid dan ook moge opvatten — in de philosophie, en is dus in de philosophie ook niet alles »im ewigen Werden begriffen".

Wat nog erger is voor de socialisten: wie een aanhanger

wil zijn van de dialectische methode, maakt daardoor reeds alleen alle wetenschap vlakweg onmogelijk. Wat toch is wetenschap? Wetenschap is niet de kennis van feiten, maar zij zoekt naar algemeene oorzaken en wetten en tracht daaruit gevolgtrekkingen af te leiden; zij houdt zich niet bezig met de uitwendige verschijningen, maar met het wezen der dingen. Wat echter, indien er niets algemeens bestaat, indien er geen onveranderlijke begrippen op aarde gevonden worden? Dan is het gedaan met alle wetenschap, om de eenvoudige reden, dat er dan geen gebied voor wetenschap meer bestaat.

Zietdaar, hoe ongerijmd de dialectische stelling is, dat alles »im ewigen Werden" is begrepen. Zouden de vaders van het moderne socialisme van dit alles niets begrepen hebben? Wat hiervan zij, dit is zeker, dat zij ook in dit punt wederom practisch hunne leer hebben verloochend. Evenals zij hun materialistisch standpunt in de practijk verlieten door aan hun fantasie vrij spel te geven, zoo verloochenden zij ook de dialectische methode, door in de practijk verschillende onveranderlijke waarheden aan te nemen. Welke zijn dan die waarheden, die zij zelve als dogmata verkondigen?

Ten eerste: dat het materialisme het eenig ware philosophische systeem is. Terwijl zij het van de daken uitroepen, dat er geen onveranderlijke waarheden bestaan, verklaren zij van den anderen kant, dat het idealisme een *voor goed* overwonnen stelsel is, en dat de materialistische wereldbeschouwing als het eenig ware systeem moet worden beschouwd. Is dat niet een practische verloochening van hun eersten opzet?

Ten tweede nemen zij aan als een onvergankelijke waarheid, dat de dialectische denkwijze de ware is. De metaphysische denkwijze wordt van de baan geschoven; daartegenover wordt de dialectiek als de eenige methode voor het verledene, voor het tegenwoordige en voor de toekomst geproclameerd.

Ten derde: de socialisten weten ons de ontwikkeling van de maatschappij in het verledene en in de toekomst haarfijn te schilderen. Daardoor wordt echter het begrip van ont-

wikkeling als een constant begrip, dat voor alle eeuwen hetzelfde is geweest en blijven zal, aangenomen. Maar hoe weten zij, dat er vroeger eene ontwikkeling heeft plaats gehad? Hoe bewijzen zij, dat er in de toekomst eene ontwikkeling volgen zal? Want: misschien heeft vroeger het begrip van ontwikkeling wel niet bestaan, en misschien zal het later ook wel weer verdwijnen.

Ten vierde: zij verklaren, dat godsdienst, privaateigendom van productiemiddelen, het monogamisch huwelijk van zelf zullen ophouden. Doch vanwaar hebben zij die zekerheid? Zij weten immers niet, of de menschen die na ons zullen komen, over die zaken eveneens zullen denken als zij.

Ten vijfde: het staat voor hen vast — en wee dengenen, die het durven tegenspreken — dat de gezamenlijke levensvoorwaarden der menschen, de maatschappelijke toestanden, de rechtsbegrippen, de staatsinrichting, in één woord de geheele »ideale Ueberbau" van philosophie, godsdienst, kunst enz. in laatste instantie bepaald worden en zullen bepaald worden door de veranderlijke oeconomische onderlaag, door de veranderingen in productiemiddelen en productieverhoudingen.

Ten zesde: De uitbuiting van een gedeelte der maatschappij door een ander gedeelte is volgens hen eveneens eene onloochenbare waarheid. »Die Ausbeutung des einen Theils der Gesellschaft durch den andern ist eine allen vergangenen Jahrhunderten *gemeinsame* Thatsache. Kein Wunder daher, dasz das gesellschaftliche Bewustsein aller Jahrhunderte, aller Mannigfaltigkeit und Verschiedenheit zum Trotz, in gewissen *gemeinsamen* Formen sich bewegt, Formen, Bewustseinsformen, die nur mit dem völligen Verschwinden des Klassengegensaszes sich gänzlich auflösen. Die communistische Revolution ist das radikalste Brechen mit den überlieferten Eigenthumsverhältnissen; kein Wunder, dasz in ihrem Entwicklungsgange am radikalsten mit den überlieferten Ideën gebrochen wird" [1]). Duidelijk is het, dat Marx en Engels hier zelf vaststaande

[1]) *Comm. Manifest*, S. 17.

factoren aannemen in de *reëele objectieve* toestanden buiten de denkwetten om, waarheden, die door alle eeuwen, volgens hun eigen oordeel ten minste, als waarheden hebben gegolden.

Ten slotte — wij zullen eindigen, want wij kwamen niet licht aan het einde, als wij alle ongerijmdheden van het »wetenschappelijk" socialisme wilden opnoemen — ten slotte beweren zij, dat de revolutie, die een einde zal maken aan onze kapitalistische maatschappij en het morgenrood zal doen dagen van de communistische, de laatste revolutie zijn zal. Een nog hoogere en volmaaktere produktiewijze, zoo zeggen zij, is onmogelijk, want in de communistische maatschappij heeft alle klassenverschil reeds opgehouden te bestaan, »alle Widersprüchen sind beseitigt". De communistische toekomststaat wordt dus voorgesteld als het einddoel van alle oeconomische ontwikkeling. Welnu, indien dit waar zou zijn, dan is al hun redeneeren over een »ewiges Werden" en eene »ewige Entwicklung" niets anders dan eene holle phrase. Immers, indien die toekomststaat een einde maakt aan de ontwikkeling, ja zelfs niet meer voor ontwikkeling vatbaar is, en wel om de *wezenlijke* elementen van het communisme zelf, dan bestaat er bijgevolg geen »ewige Entwicklung". Bijzondere scherpzinnigheid kunnen wij den vaders van het moderne socialisme niet toekennen. Zij verweten aan Hegel, dat hij in lijnrechte tegenspraak handelde met zijne dialectiek, doordat hij zijne absolute idee tot werkelijkheid liet komen in den staat van Frederik Wilhelm III, »in derjenigen ständischen Monarchie, die Friedrich Wilhelm III seinen Unterthanen so hartnäckig versprach". Zij op hunne beurt maken zich schuldig aan dezelfde inconsequentie. Het eenig verschil is hierin gelegen, dat zij in plaats van eene »ständische Monarchie" de communistische gemeenschap zonder standen en zonder klasschenverschil als hoogste einddoel plaatsen.

Zietdaar, hoe de socialisten zelve de dialectische methode in de practijk verwerpen. En wee dengenen, die hunne dogmata durven aanranden. Dat ondervond Proudhon, tegen wien Marx zijn *Misère de la philosophie* richtte; dat ondervond Lassalle, wiens theorie over de ijzeren loonwet door Marx

zoo scherp mogelijk werd aangevallen; dat ondervonden de Lassalleanen, die in 1875 het program van Gotha opstelden; de vinnige artikelen in de *Neue Zeit* tegen hen gericht bewijzen dat de Marxisten geen tegenspraak dulden; dat ondervond Dühring, tegen wien Engels zijn *Anti-Dühring* schreef met bitteren spot.

Nog eens dus: de dialectische methode is eene absurditeit, en de vaders van het socialisme hebben haar in de practijk zelf verloochend.

3. Het historisch materialisme.

Komen wij thans aan het derde punt der Marxistische philosophie: de materialistische geschiedenis-opvatting. Zooals wij bij de uiteenzetting dezer leer in ons vorig artikel hebben gezien, kunnen wij hierbij twee verschillende stellingen onderscheiden: ten eerste, dat de geheele geschiedenis der menschheid tot nog toe niets anders is geweest dan de geschiedenis van klassenstrijd, ontstaan tengevolge van verkeerde productieverhoudingen; ten tweede, dat de begrippen omtrent godsdienst, recht, zedelijkheid, wijsbegeerte, kunst en politiek niets anders zijn dan eene afspiegeling van de oeconomische toestanden.

Wij splitsen dus onze wederlegging in twee deelen.

A. De geschiedenis is niet een geschiedenis van klassenstrijd, ontstaan tengevolge van verkeerde productieverhoudingen. Van katholiek standpunt is het historisch materialisme geheel te verwerpen. Geen katholiek kan beweren, dat de oeconomische verhoudingen de eenige determineerende factor zijn geweest bij de ontwikkeling der wereldgeschiedenis. De katholiek immers weet door het geloof, dat God in Zijne oneindige wijsheid de wereld bestuurt, dat Hij de geschiedenis der volkeren leidt, en dat wij ieder oogenblik in Zijne hand zijn. Talrijk zijn de plaatsen der H. Schrift, zoo van het Oud als van het Nieuw Verbond, waarin dit dogma ons wordt voorgehouden. De katholiek stelt zich bijgevolg de geschiedenis

der wereld voor niet als een spel, dat met ijzeren noodzakelijkheid wordt afgspeeld, dat in laatste instantie geregeld wordt door oeconomische toestanden; maar hij erkent in alles de leiding van God, die regelt en bestuurt volgens de plannen van zijn welbehagen.

Beschouwen wij echter de materialistische geschiedenis-opvatting van bloot natuurlijk, zuiver wetenschappelijk standpunt, ook dan nog is zij om meer dan één reden totaal onaannemelijk. Bij nadere beschouwing zien wij, dat zij in botsing komt met de wetten eener gezonde logica, en dat zij in lijnrechte tegenspraak staat met de feiten der historie.

De wetten der gezonde logica! De socialisten schijnen ze niet te kennen. Reeds meermalen hebben wij gelegenheid gehad er op te wijzen. Wij zullen het thans opnieuw aantoonen. De mensch bestaat niet alleen uit een lichaam, maar uit een lichaam en eene ziel. De socialisten zelve geven dit toe, wel niet met woorden, maar toch door hunne daden. Uit het feit immers, dat zij er naar trachten het verband tusschen de feiten der geschiedenis op te sporen en te verklaren, bewijzen zij, gelijk wij boven reeds hebben aangetoond, dat er iets geestelijks in hen bestaat, dat ver boven alle materie is verheven. Welnu, hoe is het dan mogelijk, dat de materieele belangen van den mensch de eenige zouden zijn, die de geschiedenis van het menschdom regelen? Indien de mensch nog iets hoogers bezit dan alleen materie, indien hij ook iets geestelijks in zich draagt, dan volgen daaruit met logische consequentie twee onaantastbare waarheden: vooreerst, dat de stoffelijke belangen niet de eenige determineerende kunnen zijn, maar dat ook rekening dient gehouden met de geestelijke belangen; en ten tweede, dat de geestelijke belangen, die zooveel hooger staan dan de materieele, zelfs een veel grooteren invloed op de geschiedenis van het menschdom moeten gehad hebben. Aan deze conclusies is niet te ontkomen, al trachten ook de socialisten door ontkenning zich van de zaak af te maken.

Een gezonde philosophie, een gezonde logica, zal dus voor de ontwikkelings-geschiedenis van het menschdom de volgende

regelen vaststellen, die zij afleidt uit de natuur van den mensch.

Daar de mensch een lichaam heeft, en dus stoffelijke belangen heeft te verzorgen, is het zeer natuurlijk, dat de oeconomische toestanden een grooten invloed in de geschiedenis gehad hebben. Daar hij echter niet leeft bij brood alleen, maar ook nog veel hoogere, geestelijke, belangen heeft, is het ook even natuurlijk, dat die hoogere belangen, meer nog dan de stoffelijke, bij de ontwikkelings-geschiedenis een voorname rol zullen gespeeld hebben.

Beschouwen wij deze stellingen een weinig nader.

Het is boven allen twijfel zeker, dat de oeconomische verhoudingen wel degelijk invloed hebben op de geschiedenis van een volk. Zoowel de inwendige bloei als de uitwendige macht eener natie wordt niet weinig bevorderd door een gezonden oeconomischen toestand. Wanneer immers de stoffelijke belangen niet meer alle zorgen vereischen, dan eerst kan de mensch en ook geheel een volk zich aan hoogere belangen wijden. Een gezonde oeconomische toestand is dus de onontbeerlijke basis voor het geheele volksleven zoowel naar buiten als van binnen. Eene verandering alzoo in de oeconomische verhoudingen, hetzij door de uitvinding van een nieuw productiemiddel, hetzij door de ontdekking van een nieuw werktuig, kan in de geschiedenis van een volk een geheelen omkeer teweegbrengen. Terloops zij opgemerkt, dat het geen geringe verdienste is van de moderne wetenschap, dat zij hierop de aandacht heeft gevestigd. De geschiedenis der wereld is niet alleen een aaneenschakeling van veldslagen en zeeoorlogen tusschen de verschillende vorsten; ook het volk heeft zijne geschiedenis, en de kennis van de oeconomische toestanden, waarin het volk heeft geleefd, is van groot gewicht voor de kennis der geheele ontwikkeling.

Doch van den anderen kant zegt ons het gezond verstand ook, dat de oeconomische verhoudingen onmogelijk alleen de determineerende factor in de wereldgeschiedenis kunnen zijn, want de mensch is niet alleen vleesch maar ook geest. De geestelijke belangen van een volk moeten derhalve nood-

zakelijk hebben medegewerkt en zelfs een voornamere rol hebben gespeeld dan de stoffelijke. De godsdienst moet dus op de eerste plaats op de geheele ontwikkeling een buitengewonen invloed gehad hebben. Hoe edeler en heiliger de godsdienst van een volk, des te meer moet dat volk op alle gebied zijn vooruitgegaan. Niet minder geldt dit van de zedelijkheid. Hoe hooger en reiner moraal een volk bezit, des te krachtiger zal dat volk zich op stoffelijk gebied kunnen ontwikkelen; hoe losser en slapper de moraal, des te meer zal dat volk ook op stoffelijk gebied verzwakken.

Dat alles zegt ons het gezond verstand; doch Marx en Engels gevoelden geen behoefte daarmede rekening te houden, wanneer het gold hunne dogmata op te zetten.

Hun leer staat dan ook in lijnrechte tegenspraak met de *feiten* der historie. »Alle bisherige Geschichte — zegt Engels [1]) — war die Geschichte von Klassenkämpfen und Klassengegensäszen".

Raadplegen wij nu eens de geschiedenis. Denken wij ons terug in de tijden van het oude heidendom. Wij lezen daar wel, zegt pater Cathrein [2]), van nationale oorlogen tusschen Assyriërs, Egyptenaren, Meden, Perzen enz. Wij lezen van politieke en maatschappelijke omwentelingen, die door groote veldheeren werden tot stand gebracht, maar van klassenstrijd lezen wij niets. De groote volksmassa was en bleef gedurende de geheele oudheid de onderdrukte stand, die zijn juk in stomme gelatenheid droeg. En toch, welk een ontwikkeling bij die volken! Welk een hooge trap van beschaving werd reeds door hen bereikt, niettegenstaande dat de oeconomische ontwikkeling bij hen zeer laag stond en van klassenstrijd geen sprake was. Later lezen wij van nationale oorlogen tusschen Grieken en Perzen, tusschen de volkeren van Griekenland onderling, tusschen Grieken en Macedoniërs, tusschen Grieken en Romeinen, tusschen Rome en de omliggende volkeren, vooral Carthago. De invloed der Grieksche en Romeinsche

---

[1]) Fr. Engels: *Anti-Dühring*, S. II.

[2]) Cathrein: *Moralphilosophie*, II, 152.

beschaving door geheel Europa is onberekenbaar, en toch zegt de geschiedenis nergens, dat die beschaving door klassenstrijd is ontstaan. Ook de Germaansche volken bereikten eene ontwikkeling, die nog de verbazing afdwingt der historici; en toch, die ontwikkeling kwam tot stand zonder klassenstrijd.

Het is niet te ontkennen, dat van tijd tot tijd, zooals wij dat uit de geschiedenis van de Grieken en de Romeinen weten, ook bij hen wel eens een klassenstrijd ontstond. Maar die strijd bleef beperkt tot enkele steden of staten, en had volstrekt niet dien invloed op de ontwikkeling, die b.v. door groote veldheeren of uitstekende staatsmannen werd uitgeoefend.

Na de antieke wereld kwam het feodale tijdvak. Maar hoe had die overgang plaats? Was het tengevolge van de een of andere oeconomische ontdekking? Ontstond het feudalisme tengevolge van een klassenstrijd? Niets is hiervan in de geschiedenis bekend. Wel vermeldt zij, dat woeste volken, gedreven door veroveringszucht, zich hebben neergezet op de puinen van Rome, dat reeds geruimen tijd kwijnende was door het diepe zedenbederf, dat er heerschte. Het leenstelsel, dat zich in de volgende eeuwen in Europa vestigde, vond dan ook zijn oorsprong in de vereeniging van Romeinsche en Germaansche elementen. Het oude kolonisatie-begrip der Romeinen was nog niet geheel verloren gegaan. Welnu dat Romeinsche kolonisatie-begrip, verbonden met de voorstelling der Germanen, dat de staat in hiërarchische geledingen moest gesplitst zijn, werkte krachtig mede aan het tot stand komen van het feudalisme.

Dat dus alle geschiedenis, van het begin der menschheid af tot nu toe niets anders zou zijn dan een aaneenschakeling van klassenstrijd, ontstaan ten gevolge van verkeerde productiewijzen, is derhalve eene stelling, in strijd met de gegevens der historie zelve.

Wel leert ons de geschiedenis, dat het *dikwijls* een groote invloed is geweest, die door de oeconomische toestanden op den loop der ontwikkeling is uitgeoefend, dat de oeconomische bloei van een volk dikwijls een belangrijken stoot heeft gegeven aan de inwendige forschheid en aan de uitwendige

kracht van een volk. Ons vaderland bloeide in de zeventiende eeuw, en telde mee in de rij der mogendheden, ten gevolge van de gezonde oeconomische verhoudingen. Niet minder geldt dit van Portugal, Spanje en Engeland. En dat de Grieken en de Romeinen zoo machtig geweest zijn, is voor een niet gering gedeelte toe te schrijven aan den gezonden oeconomischen toestand, die in den goeden tijd bij hen heerschte. Het ontdekken van nieuwe productiemiddelen, of welk soort van vooruitgang op oeconomisch gebied ook, heeft wel degelijk dikwijls ingrijpende veranderingen in de geheele maatschappelijke orde noodig gemaakt. Door de opkomst van het stedenwezen en van het geld in de dertiende eeuw ontstonden nieuwe eischen voor de wetgeving; niet alsof nieuwe rechtsprincipen noodig waren; maar toch werd een nieuwe toepassing van de oude principen in nieuwe rechtsvormen eene noodzakelijkheid. Eveneens hebben ongezonde oeconomische toestanden dikwijls een nadeeligen invloed op de maatschappij uitgeoefend. Het is niet te loochenen, dat de verzwakking van het Romeinsche rijk voor een groot gedeelte is voortgekomen uit de slechte oeconomische verhoudingen. Opgehoopte rijkdommen aan den eenen kant stonden tegenover schreeuwende armoede aan de andere zijde. En zoowel door het een als door het ander wies de zedeloosheid verschrikkelijk aan; dat was de kiem des verderfs, die aanhoudend voortwoekerde. Zoo ook ten tijde der Fransche revolutie. De oeconomische toestand van vele arbeiders was hopeloos; en hun hartstocht, tot het uiterste geprikkeld, leende natuurlijkerwijze een gewillig oor aan de uitspraken der gelijktijdig opkomende atheïstische wetenschap en moraal, en sloeg uit tot revolutie.

De geschiedenis zegt ons dus, dat de oeconomische verhoudingen wel voor een groot gedeelte tot de ontwikkeling der geschiedenis hebben bijgedragen. Maar de geschiedenis zegt ons meer, nl. dat er nog vele andere oorzaken waren, die nog een veel grooteren invloed hebben doen gelden.

Op de eerste plaats de godsdienst. Alle volkeren, ook de meest onbeschaafde, hebben ten minste een flauw begrip gehad van een Wezen, dat boven de natuur uit stond.

De ziel, die in den mensch woont, kwam noodzakelijk door eenvoudig nadenken tot de erkenning van een leven hiernamaals, waarin eene vergelding zal plaats hebben van goed en van kwaad. Is het niet duidelijk, dat die gedachten een machtigen invloed op de handelingen der menschen uitoefenden, onafhankelijk van alle oeconomische toestanden? Wel het krachtigst heeft het Christendom zijn invloed doen gelden. »De inwerking van het Christendom — schrijft pater Pesch [1]) — was het, die tot een volledige omwenteling drong der sociale en oeconomische verhoudingen. Terwijl de Kerk naast en boven de uitsluitend materialistische zinnelijk-egoïstische richting van het heidendom voor ieder in het bijzonder en voor allen gezamenlijk een hooger levensdoel plaatste, moest het heidendom ook op oeconomisch gebied een gevoeligen knak krijgen. Alleen reeds de stelling, dat de materieele orde niet alleen de heerschende is, voerde noodwendig tot eene sociale organisatie der productieve verhoudingen. Maar ook doel en inhoud dezer organisatie was met het Christendom gegeven. De leer, dat alle menschen gelijke waarde hebben, omdat allen geschapen zijn voor eenzelfde bovennatuurlijke bestemming, de eisch der naastenliefde, de verzachting van het absolute eigendomsbegrip, de achting voor den arbeid, leidden noodzakelijk tot eene oeconomische orde, waarin de belangen van alle standen met elkander verzoend, recht en eer van den arbeid gewaarborgd, de stoffelijke welvaart van allen door eene gezonde verdeeling van het inkomen krachtdadig beschermd, het ontstaan van schrille klassentegenstellingen onmogelijk gemaakt werd". Wie den invloed van den godsdienst en vooral van het Christendom durft loochenen, sluit dan ook willens en wetens de oogen voor de historische feiten, die door de grootste geleerden van alle richtingen volmondig worden erkend. En terecht mocht dan ook Tillmann Pesch schrijven [2]): »Im

---

[1]) *Stimmen aus Maria-Laach*, XLI, S. 501.

[2]) Tillmann Pesch: *Die grössen Welträthsel.* II, 26. — Vgl. A. Nicolas: *Etudes philosophiques sur le Christianisme*, 3e partie, Chap. VII.

Centrum der Geschichte steht das Christenthum; und dadurch ward es zur weltumwälzenden Macht, dass es hoch über die materiellen Interessen ein übernatürliches Ziel hinstellte, welches alle berechtigten Interessen, niedrige wie höhere, geistige wie materielle, in sich aufnahm".

Niet minder heeft zich de invloed getoond van de zedelijkheid. Gansche volken en geslachten zijn ten onder gegaan ten gevolge van den wellust. Is het van den eenen kant een feit, dat ongezonde oeconomische toestanden de onzedelijkheid in de hand werken — al te groote weelde prikkelt tot wellust, en diepe armoede gaat ook menigwerf met onzedelijkheid gepaard — niet minder waar is het, dat volkeren en geslachten, die hun lusten den vrijen teugel lieten, geestelijk en stoffelijk zoodanig verzwakten, dat zij zich nimmer tot een hoogen trap van ontwikkeling konden opheffen, ja zelfs dat zij als zelfstandige volken van het wereldtooneel verdwenen.

Na deze oorzaken van zuiver geestelijken aard komen ook nog andere factoren in aanmerking om den loop der geschiedenis te verklaren. Wij hebben namelijk rekening te houden met het maatschappelijk karakter van den mensch. Zoowel op geestelijk als op stoffelijk gebied is de mensch van nature hulpbehoevend; en dientengevolge zien wij in de geschiedenis van de vroegste tijden af, dat de menschen zich vereenigen in maatschappijen en staten, om gemeenschappelijk des te gemakkelijker hetzelfde doel na te streven. Die maatschappelijke band nu, waarmede de burgers van eenzelfden staat vereenigd zijn, heeft eveneens, zooals de geschiedenis getuigt, een grooten invloed op de ontwikkeling van een volk gehad. Immers, in vereeniging met elkander konden de burgers eerst de productie uitbreiden en hooger opvoeren dan wanneer ieder aan zich zelven was overgelaten. De uitvinding van nieuwe productiemiddelen geschiedde in een geordende maatschappij des te gemakkelijker, omdat men steunde op de gegevens van medeburgers, die gelijktijdig leefden of reeds vroeger zich verdienstelijk hadden gemaakt. Het is dus eene dwaasheid, alle ontwikkeling te willen verklaren uit oeconomische toestanden; want juist de oecono-

mische verhoudingen veronderstellen reeds een maatschappij, waarin een gezamenlijke band de burgers vereenigt en die juist ten doel heeft de oeconomische belangen te bevorderen.

Eindelijk toont de geschiedenis ons nog een onafzienbare reeks van feiten, die volstrekt niet uit oeconomische toestanden zijn te verklaren, en die toch een onberekenbaren invloed op de ontwikkeling hebben uitgeoefend. Wij noemen slechts enkele. De uitvinding van de boekdrukkunst, van het buskruit, van de stoom en de electriciteit hebben ontzettende veranderingen in de maatschappij teweeggebracht. Waren die uitvindingen het gevolg van verkeerde oeconomische toestanden, of het gevolg van klassenstrijd? Niemand zal zoo dwaas zijn dit te beweren; en toch zijn zij keerpunten in de geschiedenis der volken. Wie zal berekenen, welk een invloed de leer van Mohammed op de geschiedenis van Europa gehad heeft, welk een stoot aan de ontwikkeling is gegeven door de kruistochten en door de ontdekking van Amerika? Welk een veranderingen zijn niet teweeg gebracht door de oorlogen, die in den loop der eeuwen gevoerd zijn?

De socialisten trachten wel alle oorlogen aan oeconomische oorzaken toe te schrijven, doch dit is vlakweg eene onmogelijkheid. Wie immers zal zoo dwaas zijn onzen tachtigjarigen oorlog uit oeconomische oorzaken te willen verklaren? Wie zal de aanleiding van de Europeesche oorlogen in 1866 en 1870 willen zoeken in een klassenstrijd? En om een voorbeeld te nemen uit onze dagen: is het niet duidelijk dat de oorlog tegen de Zuid-Afrikaansche republieken alleen zijne verklaring vindt in een verregaand imperialisme, dat de strijd in China volstrekt niet is een klassenstrijd? Toch is het mogelijk, dat de gevolgen van die oorlogen voor de geheele wereld niet te overzien zijn.

Zietdaar een reeks van feiten, die een ontzaglijken invloed op de wereldgeschiedenis gehad hebben. Doch niet alleen dergelijke groote geschiedenisfeiten, ook enkele personen hebben dikwijls de ontwikkeling in geheel andere banen geleid. Wordt niet de eeuw, waarin Pericles leefde, naar hem

genoemd? Wat beteekent dat anders dan dat hij als het ware de richting zijner eeuw heeft aangegeven en beheerscht? Zou de geschiedenis van Europa dezelfde geweest zijn, als er geen Alexander de Groote, geen keizer Constantijn, geen Karel de Groote, geen Czaar Peter, geen Napoleon waren geweest? Wat hebben een H. Franciscus van Assisië, een H. Ignatius v. Loyola voor Europa gedaan?

Nog eens: wij loochenen volstrekt niet, dat oeconomische toestanden, en ten gevolge daarvan klassenstrijd, dikwijls diep ingrijpende hervormingen hebben teweeg gebracht; doch dat »alle bisherige Geschichte die Geschichte von Klassenkämpfe" zou geweest zijn, is eene onwaarheid van de grofste soort. Naast oeconomische oorzaken hebben andere motieven minstens evenveel, ja zelfs nog veel meer invloed op de geschiedenis uitgeoefend.

B. De materialistische geschiedenis-opvatting ontkent niet alleen den invloed van alle andere factoren, behalve van de oeconomische, op den ontwikkelingsgang der menschheid; zij gaat nog verder, en beweert, dat alle begrippen omtrent godsdienst, moraal en recht, omtrent den staat en de philosophie niets anders zijn dan eene afspiegeling, een product van de oeconomische structuur der maatschappij. »Die oeconomische Structur bildet die reale Grundlage, aus welcher der gesammte Ueberbau aller Einrichtungen jedes Zeitabschnittes in letzter Instanz zu erklären sind". Verandert zich de oeconomische toestand van een land, dan verdwijnen ook de oude ideeën omtrent den godsdienst, men krijgt een nieuwe moraal, nieuwe rechtsbegrippen enz. Het zal niet moeielijk zijn dit laatste punt der Marxistische dogmatiek als valsch aan de kaak te stellen.

Vooreerst wat den godsdienst betreft. Indien het waar was, dat de godsdienst ontstaan zou zijn uit oeconomische verhoudingen, uit de materieele behoeften van den mensch, hoe is het dan te verklaren, dat verschillende volkeren, die in hetzelfde stadium van productiewijze verkeerden, verschillende goden hebben gehad? Indien immers de godsdienst niets

anders is dan het noodzakelijk product van oeconomische toestanden, dan moeten dezelfde toestanden hetzelfde effect voortbrengen. En toch zien wij bij de verschillende volkeren der oudheid, dat zij geheel verschillende godsdiensten bezaten, niettegenstaande dat zij zich op denzelfden trap van oeconomische ontwikkeling bevonden. Neen, niet de materieele behoeften, maar de natuurlijke drang van het hart heeft den mensch tot God gevoerd. In zijn onverzadigbare zucht naar kennis drong de mensch van zelf door tot het hoe en het waarom der dingen, en kwam hij ten slotte van zelf tot den oorsprong en het einddoel van alles, tot God. De mensch zag, hoe na een kortstondig bestaan hier op aarde het leven in het lichaam wordt uitgedoofd; en in zijn verlangen om volmaakt gelukkig te zijn kwam hij door nadenken tot het begrip van een leven hiernamaals [1]). Het geloof is dan ook het gemeengoed geweest van alle volken door alle eeuwen, hoewel de vorm van den godsdienst verschillend was, voornamelijk tengevolge van de afdwalingen van het menschelijk hart. Verder is het een tastbare leugen van de Marxisten, dat het Christendom zou ontstaan zijn uit de oeconomische wanverhoudingen, die in het begin van onze jaartelling in Rome bestonden. Want vooreerst is het eene onwaarheid te beweren, dat het Christendom op Romeinschen bodem zou ontstaan zijn. Een ieder, die eenigszins bekend is met de historie, weet dat de eerste Christenen te Jerusalem hebben geleefd, en dat vandaar uit eerst door Judea, en daarna over andere plaatsen van de wereld het zaad van het Christendom verspreid is. Vervolgens is het eene onbegrijpelijke zaak, dat, zooals Karl Kautsky beweert, uit oeconomische toestanden de behoefte kan geboren worden om zich te doen martelen en door de wilde dieren te laten verscheuren, zooals toch met duizenden van de eerste Christenen het geval is geweest. Bovendien zou, eveneens volgens Kautsky, een buitengewone afkeer van al het aardsche en een buitengewoon verlangen om te sterven, de eerste Christenen gekenmerkt hebben, en

[1]) Fr. Hettinger: *Apologie des Christenthums*, Bd. I, S. 493.

dat wel juist tengevolge van de materieele wanverhoudingen van dat tijdvak. Doch wat bedoelt Kautsky met »die Abkehr vom Irdischen und die Todessehnsucht", die den eersten Christenen bijzonder eigen zou zijn geweest? Het is waar, dat zij het aardsche leven verre achter stelden bij den hemel, en dat zij liever de wreedste pijnigingen en den gruwzaamsten dood ondergingen dan dien hemel te willen verliezen. Doch ook de heidensche godsdiensten spreken van een gelukzalig godenverblijf, waar degenen, die den goden tijdens hun leven hebben gediend, na den dood worden toegelaten; ook de heidenen stelden het leven bij de goden hooger dan het leven hier op aarde. Het Christendom gaf alleen in zuiverder vorm, wat de heidenen in hunne dwaling voor waar hielden. Van een bijzondere »Todessehnsucht" of van een bijzondere »Abkehr vom Irdischen" is echter niets te bespeuren. Dat later het Christendom zich zou hebben geplooid naar de verschillende productieverhoudingen en zich in de middeleeuwen zou hebben gevormd tot een godsdienst met een feudale hiërarchie, is eveneens eene onwaarheid, die niet meer behoeft weerlegd te worden; want het staat bij vriend en vijand met historische zekerheid vast, dat de kerkelijke hiërarchie lang voor dien tijd tot ontwikkeling is gekomen. Zoo is dus de bewering der Marxisten, dat de godsdienst zou ontstaan zijn uit oeconomische toestanden, en met de oeconomische verhoudingen zou zijn veranderd, een valsche stelling. Wij behoeven dus ook niet bevreesd te zijn voor de gevolgtrekking, die zij maken, dat n.l. de godsdienst, wanneer eenmaal alle klassenverschil zal zijn opgeheven, zijn natuurlijken dood zal sterven. »Zie ik ben met u tot de voleinding der eeuwen", dat woord is onze kracht tegen de ongerijmde hypothese van het moderne socialisme.

Wat de zedenleer en de begrippen omtrent recht aangaat, wij willen niet loochenen, dat daarin ontwikkeling heeft plaats gehad. Doch waaruit is dit feit te verklaren? Niet uit de productieverhoudingen, zooals de socialisten beweren, maar voornamelijk uit de meerdere of mindere klaarheid, waarmede de eeuwige waarheden worden ingezien. De begrippen om-

trent recht en zedelijkheid kunnen verduisterd worden of helderder voor 's menschen geest komen te staan. Zelfs kunnen wij hierbij de productieverhoudingen eenigermate als medewerkende factoren aannemen. Maar dat moraal en recht een product zou zijn louter en alleen van oeconomische toestanden, is eene dwaling, die tegen het gezond verstand indruischt. Zedelijkheid en recht hebben vaste grondslagen, onschokbare hoofdprincipen, die hoog boven alle menschelijke verhoudingen uit staan. En al mogen in den loop der tijden de begrippen daaromtrent verduisterd zijn, al mogen de practische toepassingen van de hoofdprincipen zijn veranderd, de grondideeën zelve waren niet voor verandering vatbaar. En het is derhalve eene absurditeit te spreken van een klassenmoraal of een klassenrecht; wat heden zedelijk goed en rechtvaardig is, kan morgen niet slecht of onrechtvaardig zijn.

Ook de staat is in de oogen der Marxisten niets dan een historisch begrip. Hij trad op, toen het klassenverschil zich begon te vertoonen, als repraesentant van de heerschende partij en naarmate die heerschende partij tengevolge van de wisseling der productiewijzen veranderde, naar-die mate wijzigde zich ook het begrip van den staat; daarom, wanneer alle klassenverschil zal verdwenen zijn van de aarde, zal de staat niet meer noodig zijn, en weldra zal dan ook het begrip van staat niets anders meer zijn dan een begrip uit lang vervlogen tijden. De Marxisten begrijpen niet, dat zij bij deze redeneering een kolossale onjuistheid begaan. Zij vergeten namelijk, dat, wanneer men spreekt van het ontstaan van klassenverschil, het bestaan van een staat reeds implicite wordt aangenomen; er moet reeds een maatschappij, eene verbinding van menschen bestaan, alvorens men spreken kan van een vigeerende productiewijze. Bovendien spreekt de historie het tegen, dat de staat zich zou hebben gevoegd naar de verschillende productieverhoudingen. Daar zijn meerdere staten geweest, die bij de veranderingen op oeconomisch gebied een zelfden staatsvorm en een zelfde staatsregeling hebben behouden. Men begrijpe de zaak echter goed. Wij willen niet ontkennen, dat bepaalde oeconomische verhoudingen dikwijls invloed hebben gehad op staatsinstel-

lingen; doch, geleid aan de hand der historie, komen wij tot het besluit dat de staat niet is het voortbrengsel van een of ander productiesysteem.

Ten slotte, wat onze kennis aangaat, ook deze wijzigt zich, volgens Marx, geheel en al naar de oeconomische verhoudingen. Ons antwoord kan, na hetgeen is voorafgegaan, kort zijn. Wij nemen ook een ontwikkeling en een vooruitgang in de wetenschap aan. Wie is er, die dit zou durven ontkennen? Oude dwalingen worden door nieuwe ontdekkingen en navorschingen verdrongen. Het veld van onze kennis breidt zich voortdurend uit. Daar is dus vooruitgang op het gebied van de wetenschap. Maar is daarom de waarheid aan verandering onderhevig? Omdat wij eenige waarheden meer weten dan vroeger, omdat wij eenige dwalingen ontmaskerd hebben, is is daarom de waarheid iets anders dan vroeger de waarheid was? Dwaze bewering, dat de waarheid afhankelijk zou zijn van een of andere productiewijze. Waarlijk, de ouden hadden gelijk, toen zij zeiden: »Niets is zoo ongerijmd, of 't is door een of ander wijsgeer beweerd".

Hiermede zijn wij gekomen aan het einde van onze beschouwingen over de Marxistische leer, eene leer, die in onze dagen hare aanhangers telt onder alle rangen der maatschappij. Wel is waar heeft die leer een gevoeligen knak gekregen door de verpletterende critiek, die Eduard Bernstein, weleer een harer vurigste belijders, in zijne brochure: *Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemocratie* (Stuttgart 1899) op haar heeft uitgeoefend; wel is waar geldt zij sinds dien tijd niet meer voor alle sociaal-democraten als het alleen zaligmakend dogma. Maar toch is zij tot nog toe de banier, waaronder de groote meerderheid der sociaaldemocratie zich schaart. Toen dan ook op den partijdag te Hannover (in het najaar van 1899) Bernstein zijne critiek tegen het Marxisme uiteenzette en verdedigde, wisten zijne tegenstanders eene resolutie door te drijven, waarbij bepaald werd, dat het program van Erfurt — zooals wij weten: het zuiver Marxistisch program — zou bewaard blijven. De aanhang van Bernstein groeit echter aan. Mocht het waar zijn, dat

de wonde, door hem aan het Marxisme toegebracht, eene doodelijke wonde blijke. Wij voor ons zien met bezorgdheid de toekomst tegemoet, indien het grove Marxistische materialisme blijft doorgaan zich uit te breiden, zooals het in de laatste helft der 19de eeuw gedaan heeft.

Quod Deus avertat!

Hageveld. J. D. J. AENGENENT, Pr.

DE HEDENDAAGSCHE VLAAMSCHE BEWEGING.

Er is in het jonge Vlaamsche kamp een dubbel leger, dat schijnbaar denzelfden vijand bestrijdt, maar inderdaad een geheel verschillende overwinning beoogt. Zoo wijkt niet enkel hun krijgstaktiek, maar ook hun strijddoel van elkaar af.

Men heeft eerst het leger der zoogenaamde Flaminganten. Dit zijn vooral de mannen van *Jong Vlaanderen*. Hun doel is een »bijzonder Vlaamsche beschaving, die niets gemeens met de Fransche hebben zou, en afwerend, vijandig zelf overeind zou staan tegenover alle vreemde invloeden" [1]).

Deze partij is de partij, die vasthoudt aan het verleden, de conservatieve. Zij is het romantisme in de Vlaamsche beweging. Voor haar is de Guldensporenslag de kern harer geestdrift. Zij is de nationale partij. Het Vlaamsch wil zij behouden om wille van het Vlaamsch, en uitsluitend het Vlaamsch: Vlaamsche zeden, Vlaamsche woorden, Vlaamsche begrippen, al is alles ook eeuwen oud, wil die partij bewaren en handhaven als erfdeel van glorierijke vaderen.

't Is de partij van volksmeetings, van monumenten, van congressen, studentenclubs, van rumoerige artikelen in couranten. 't Is de partij met banieren talloos voorop, en met het kruis in top. Met de brullende Vlaamsche leeuwen, met de goedendag-zwaaiende helden.

Het andere leger gruwt van al dat »klatergoud", naar ze het noemen. Het is bedaard, ingetogen, schreeuwt niet, is deftig, geeft zeer nette en artistieke tijdschriften uit, en is nooit opgewonden van den Vlaamschen jubelgeest. Hun doel is immers geen bijzonder »Vlaamsche" beschaving, maar een

---

[1]) August Vermeylen: *Vlaamsche en Europeesche Beweging* in *Van nu en straks* (1900, Nov. bl. 301). De verschillende toespelingen hier en daar in deze bijdrage zijn ontleend van eenige laatst-verschenen dichtbundels. — *Jong Vlaanderen* is een maandblaadje, waarvan nu de tweede jaargang loopende is.

Europeesche beschaving. Zij »willen Vlamingen zijn, om Europeërs te worden". Zij spreken alleen maar bij geval van Vlaanderen: Groot-Nederland ware beter. Doch zij weten, dat Vlaanderen niet kan komen tot Europeesche beschaving, indien het niet eerst zijn eigen beschaving bezitte. En daarom is een eigen taal noodig, die heersche. De Franschen doen in Vlaanderen »dien natuurlijken grondslag eener eigen beschaving onder onze voeten zinken; zij zijn het, die ons niet alles laten worden, wat we zijn kunnen" — tegen die Franschen dus is hun strijd voor het Vlaamsch. Maar niet tegen het Fransch als Fransch: indien inderdaad het Fransch het volk zelfstandig ontwikkelen kon, dan kozen zij desnoods die taal en lieten het Vlaamsch sterven. — Daarom ook niet uitsluitend Vlaamsch. Waar geen gevaar bestaat, dat Vlaamsch verloren ga, leze en verspreide men Fransch, zooveel men wil.

Deze partij is de vooruitstrevende, steunt niet op het verleden, staat in het heden, vast en krachtig uitziend naar wat komt. Niet meer een nationale letterkunde zoeken ze te verkrijgen: de toekomst moet zijn een internationale geesteshoogtij tusschen alle wereldlanden. Neen: geen vaderland bindt hun zóó, dat ze het vaderland liefhebben boven alles: boven alles staat de menschheid. Zij aanvaarden het erfdeel der vaderen alleen onder beneficie van inventaris.

De Vlaamsche leeuw is voor deze menschen een dood ding; de Vlaamsche boom ligt reeds lang geknot: ze zitten veel liever te droomen onder allerlei uitheemsche gewassen. Het oude Vlaamsche strijdlied doet hen maar matigjes aan: ze luisteren met veel meer ontroering naar de zoete melodieën uit Duitsche en Noordsche toovertuinen. Het »Heilig Vlaanderen" bestaat inderdaad niet meer voor hen. Vlaamsche taal is niet meer hun eigenaardigheid: ze schrijven zuiver Hollandsch; Vlaamsche zeden en begrippen zijn voor hen verouderd en verweerd: wat deert hen de Guldensporenslag? Zelfs als symbool van het nationaal bewustzijn kan hij niet meer dienen. Zij hebben geen behoefte aan beelden: maar noodig hebben ze daden.

* * *

Dat de tweede partij naast de eerste zich moest ontwikkelen was te voorzien en te voorspellen. De Vlaamsche beweging van de eerste soort is vaak te oppervlakkig geweest. Er was geestdrift, maar men zag meestal opwinding; er was geloof, men zag vaak dweeperij; er was gevoel, men zag dikwijls gevoeligheid. Er was bijna nooit maat, nooit orde, nooit regel. Men trok op tegen den vijand, als de Parijsche citoyens in den Franschen tijd naar Soissons met: »La patrie est en danger". Vol gloeienden moed, met vaandelgewuif en trompetten-geklank maar zonder krijgstucht, zonder commando. O! wie willen overwinnen, moeten optrekken vastberaden, aaneengesloten, met een gansch hun ziel doorzengend ideaal; moeten weten, wat ze willen, hoe ze willen; moeten nooit twijfelen en uit vrije keus gehoorzamen den vrij gekozen aanvoerder. Hun geestdrift zal verdelgend zijn; hun krijgslied, dat niet enkel echo was van hartstocht, maar vertolking van heel hun wezen, hoofd en hart te saam, zal onsterfelijk blijven.

De echte Flaminganten zijn niet gedisciplineerd. Wel vuurpijl-schitterend en gadeloos moedig; dadelijk uittrekkend, zonder verwijl, maar ook zonder juist geweten doel; met elkaar vereenigd, en toch altoos gescheiden; niet vijandig, en toch niet vriendschappelijk. Een meest jubelende schare, vaak afgemat van het gebazuin der immer klinkende trompetten, altoos toch weer gereed om luide aan te heffen....

Dat van deze partij zich een andere af moest scheiden, bij wie meer wijsheid en bezadigheid heerschten, was noodzakelijk. En dat ook deze jongere generatie te ver gaat, en met oude gebruiken en misbruiken ook het oude ideaal verloochent, is evenëens te verklaren. Dat volgt uit de omstandigheden. Dat houdt niemand tegen.

Wij betreuren dit. De idee »vaderland" verdwijnt bij deze nieuwe partij. En dat vindt ik nooit mooi. Als deze jongeren hun vaderland zouden haten, zou ik het wel betreuren, maar toch aanvaarden: nu zij het noch haten noch liefhebben, vindt ik hen laf en lauw. Een dichter moet zijn warm,

gloeiend liefst: in haat of in liefde. Ik mag niet toornen tegen zijn voorkeur, wel toornen, als hij geen voorkeur heeft.

* * *

Wat we echter veel meer van de mannen dezer partij betreuren, is de vaagheid van al hun zoogenaamde idealen. Weten ze wat ze willen, en willen ze wat ze weten? Ze jagen schimmen na, die ze zelfs niet grijpen kunnen bij de slippen van het kleed. Hun vaderland is de wereld, hun liefde wereldliefde, hun smart wereldsmart, hun ziel wereldziel, hun geloof... ja wat gelooven ze eigenlijk? Zijn ze nog katholiek? Uit hun gedichten zou men vaak besluiten, dat ze volgelingen zijn van de geloofsbelijdenis, die helaas! de *Faust* onsterfelijk heeft gemaakt:

»Wer darf ihn nennen?
Und wer bekennen:
Ich glaub' ihn?
Wer empfinden?
Und sich unterwinden
Zu sagen: ich glaub' ihn nicht?"

Arm Gretchen, dat zich door dezen modernsten aller moderne dominees laat verleiden!

Arm Vlaanderen, zou ik durven zeggen, dat door zulke dichters Europeesch zult worden beschaafd!

* * *

Dit niet-katholieke, dit feitelijk-ongodsdienstige is echter niet enkel het gebrek van de Vlaamsche richting, die Gust. Vermeylen voorstaat, maar het is, mijns inziens, het innerlijk gebrek der gansche beweging. Daar is bij de andere partij wel vaak veel vertoon van katholiciteit, vooral bij gelegenheden, als het niet te pas komt. Maar de volle rijpe kracht van het Roomsche Geloof is niet doorgedrongen in de harten der jongeren, en doet dan ook hun woord en hun lied niet leven. Hoe weinig echo's klinken hier van het diepe, wijde katholieke zieleleven. Echo's tallooze van »ruischend koren",

van stemmen der natuur, stemmen van heide en weide, van zon en storm. Echo's tallooze van schoone menschen-dingen, van liefde, van vreugde, van hoop, van reizen en weerzien, van klare muziek en meisjeszang. Echo's tallooze uit het verre verleden, met zijn mooie sagen en zijn teedere herinneringen van groote en schoone dagen en feesten!

Maar echo's van dat machtige en onsterfelijke credo, dat natuur, menschenleven, liefde, hoop, vreugde, heden en verleden moet bezielen en inderdaad heerlijk maken, hooren we heel zelden. De poëzie van deze Flaminganten is de poëzie van een zuiver natuurmensch, over wiens hoofd wel het water des Doopsels heeft gevloeid, maar zonder dat het merkteeken, onuitwischbaar, zich in de zielsontboezemingen vertoont.

* * *

Dit alles zijn vluchtige, luchtige omtrekken van iets, wat een afgewerkte karakterschets moest worden. Maar ik twijfel niet, of ieder, die de Vlaamsche dichters van de laatste jaren leest, in zal stemmen met den wensch, dat de groote geest van den echt-Vlaamschen en diep-katholieken Gezelle in Vlaanderen niet enkel geloofd worde met den mond, maar liever doorleefd in het hart [1]).

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

---

[1]) Men lette bij de lezing van dit artikeltje er wel op, dat ik hier in het bijzonder spreek van de jongsten onder de Vlaamsche dichters en schrijvers. Zóódat ik dus zeer verdienstelijke ouderen, die echter volstrekt nog niet oud zijn, als b.v. Mej. Belpaire, Cuppens geheel van mijn beschouwingen uitsluit. Die van de eerste haar *Liedeke van Scheiden*, van den laatsten zijn *Maagdebeeld* lezen mocht (om bij de twee genoemden te blijven) voor hem is deze aanteekening overbodig.

Ik zou echter wel durven wenschen, dat sommigen van die ouderen zich wat scherper uitspreken mochten. Nu zien wij immers het zeer vreemde verschijnsel, dat b.v. een Hugo Verriest, wiens prachtige *Regenboog* iedereen verrukt door de warmte van echt katholiek gevoel, schrijft in dezelfde aflevering van *Van Nu en Straks*, waar een zekere Jac Mesmil een allesbehalf katholiek artikel over het »vrij huwelijk" plaatst. Ik acht zulke medewerking niet zeer kiesch tegenover de R. K. Kerk. Zulke dingen worden meer gevonden in Vlaanderen dan ten onzent, waar de naam van een katholiek onder de medewerkers van een zeer ongodsdienstig tijdschrift zich als uitzondering afteekent.

GETHSEMANI.

Dat was geen vrees voor felle geeselslagen,
Voor 't wonden van den scherpen doornenkroon
Die U ter aarde wierp, Gods ééngeboren Zoon;
Dat was geen angst om 't zware kruis te dragen,

Eenzaam te sterven onder smaad en hoon!
Het was de stoet van schimmen, die kwam dagen:
Komende eeuwen, die in welbehagen
U tegengilden haren lastertoon.

O goede Herder, die met liefde Uw leven
Voor de verdoolde kudde wildet geven,
Ge zaagt Uw schapen zwerven heinde en veer,

Zóó velen, die Uw stem niet wilden hooren,
Door wolven wreed verscheurd, in de woestijn verloren....
Dàt wierp in doodsangst U ter aarde neer.

KRUISDRAGING.

En toen Hij, onder 't zware kruis gebogen,
Misvormd, gewond, Zijn smartenweg betrad,
Terwijl het volk dat Hem bezongen had
Wreedaardig spottend mèt Hem kwam getogen,

Ontmoette Hij op 't smalle steile pad
Zijn Moeder. En het innig mededoogen,
De droeve troost der zachte moederoogen
Heeft hem een wijl vol teederheid omvat.

Zijn hooge schoonheid moet zij thans aanschouwen,
Verduisterd door der wereld zondeschuld.
Wat bitter leed komt hare ziel benauwen!

Hoe wordt het woord van Simeon vervuld
Nu doodsbedroefd, de zaligste der vrouwen
't Beschreid gelaat in haren sluier hult.

Goede Vrijdag 1901. ALBERTINE SMULDERS.

LIEFDE'S KLACHT.

Zonne was ik, maar geen menschkind
Wilde wand'len in mijn dag;
Palmboom was ik, maar geen pelgrim
Kwam, die in mijn schaduw lag.

Bronne was ik, maar geen maged
Heeft bij mij heur dorst gestild;
Leidsman was ik, maar geen jong'ling
Heeft mijn wegen op gewild.

Herder was ik, maar geen kudde
Huppelde om mijn herderstaf;
Wijnstok was ik, maar niet iemand
Plukte mijne druiven af....

Zegt, wat anders moet ik wezen,
Dat één hart zich mijner wij? —
Zegt, wat moet mijn liefde vinden,
Dat ik allen alles zij? —

Zonder brood geen aardsche leven,
Zonder God een eeuw'ge dood;...
Laat ik dan de menschen spijzen,
Spijzen onder schijn van brood!

Naar Sarbiewski. H. J. M. DONDERS.

NIEUWE UITGAVEN.

P. J. J. BERTHIER, *Tabulae systematicae et synopticae totius »Summae contra Gentes"*. — Parisiis, P. Lethielleux.

Tabellen aankondigen is niet bijzonder dichterlijk. Maar de *Tabellen*, door den Eerw. Pater Berthier vervaardigd, hebben toch hare aantrekkelijkheid.

Want, in de eerste plaats, zij betreffen een der hoofdwerken van den H. Thomas van Aquino. Raymundus van Penafort had voor zich en zijne medearbeiders, bij de geloofsprediking aan de wijsgeerig-gevormde Mohammedanen in Spanje, een wetenschappelijk *Handboek over de waarheid des katholieken geloofs* gevraagd. Tot dezen liefdedienst verklaarde Thomas zich bereid. Toen hij in 1261 uit Parijs naar Rome vertrok, was het beloofde geschrift reeds begonnen; tegen 1264 was het voltooid en schreef de Heilige in zijn boek, aanvangende met: »*Veritatem meditabitur guttur meum*", den blijden laatsten regel: »*Gaudebitis et exultabitis in sempiternum*".

De *Summa contra Gentes* werd welhaast een studiebron ook voor mannen, die niet tegen Spaansche Saracenen te strijden hadden. En het schijnt volstrekt geen overdrijving, als iemand beweert, dat deze schoone *Summa* na ruim zes eeuwen veel moderner is dan vele modernen.

't Is menigen vriend van thomistische studiën waarschijnlijk aangenaam, den logischen gedachtengang en den rijken inhoud van zulk een uitmuntend geschrift als met één blik te kunnen overzien. Pater Berthier, de bekende professor der katholieke universiteit van het Zwitsersche Freiburg, voldoet

aan dien wensch, gelijk hij reeds in 1893 zijne *Tabulae systematicae et synopticae totius Summae Theologicae* tot verspreiding der thomistische wetenschap uitgaf.

De *Tabulae* zijn een formeel-logische zaak-index.

Systematisch was de Aquinaat bij uitstek. Berthier laat ons zien, hoe alle deelen der *Summa contra Gentes* zijn opgegroeid. Hij gunt u, een eigen oordeel te vormen omtrent de redelijkheid van het plan des Meesters, en veraanschouwelijkt, hoe de bouwstoffen zijn samengevoegd met ordenende wijsheid en tot een schoon geheel. Wij kunnen hier moeielijk voorbeelden aanhalen, doch vertrouwen wel, dat iedereen, die Latijn leest, door Berthier's schetsen een helder inzicht kan verkrijgen in Thomas' logisch gedachtensysteem. Tegelijkertijd worden wij aan een *synopsis* en kort begrip van den inhoud der wijsgeerige *Summa* geholpen. En dit is een nieuwe verdienste der *Tabulae.* Vier boeken, die respectievelijk 102, 101, 163 en 97 hoofdstukken bevatten, zijn niet zoo licht te overzien. Dit bezwaar zouden sommigen misschien uit den weg willen ruimen, door het leveren van groote bladen en kaarten, die, gelijk plattegronden van steden, samengevouwen op reis zijn mede te nemen. Vrij wat meer practisch zijn de acht en twintig tabellen van Berthier ingericht. Zij geven ons elk één hoofdgedachte der *Summa* weer, met alle onderdeelen en vertakkingen. Alles duidelijk en klaar. Kortom, de regeling dezer *Tabulae* is oordeelkundig en het formaat handig.

Moge het overzicht der inhoudrijke *Summa contra Gentes* velen eene aanleiding en eene inleiding zijn tot het bestudeeren van den *Doctor Angelicus* zelven.

p. J. V. DE GROOT, o. p.

L'Origine de l'Épiscopat. — Étude sur la fondation de l'Église, l'œuvre des Apôtres et le développement de l'Episcopat aux deux premiers siècles... par ANDRÉ MICHIELS, *Docteur en théologie, Professeur de dogme au Séminaire de Malines.* 8°. 431 pag. Louvain, Jos. van Linthout, 1900.

Een proefschrift van de Leuvensche hoogeschool gewijd aan een zeer belangrijk onderwerp, dat geenszins nieuw, maar in hooge mate actueel is. Nooit immers is het vraagstuk naar den oorsprong van het bisschopsambt of, algemeener en juister, naar de eerste organisatie der Christen-kerken zoo druk besproken als in de laatste twintig jaren. Van rationalistische zijde waren Hatch-Harnack [1]), Sohm [2]), Reville [3]), Loofs [4]) de voornaamste woordvoerders; onder de katholieke schrijvers noemen we Duchesne [5]), de Smedt [6]), Batiffol [7]), Cabrol [8]), Douais [9]), Gobet [10]), Ermoni [11]). Zóó talrijk waren overigens de pogingen om in deze tot klaarheid te komen, zoo verschillend, ten minste bij onkatholieken, de grondslagen waarop en de methoden volgens welke men zijn systeem bouwde, dat p. von Dunin-Borkowski [12]) met zijn historisch-critisch overzicht van al die uiteenloopende meeningen en stelsels, der wetenschap een waren dienst bewezen heeft.

---

1) *Gesellschaftsverfassung der Christl. Kirchen im Altertum,* Uebersetzt von Harnack, 1883.

2) *Kirchenrecht I; Die Geschichtlichen Grundlagen*, 1892.

3) *Les Origines de l'Épiscopat,* 1894.

4) *Die Urchristliche Gemeindeverfassung,* u. s. w. 1890 (in *Theol. Studien u. Kritiken*).

5) *Les Origines Chrétiennes* (Lithographie).

6) *L'Organisation des Eglises Chrétiennes jusqu'au milieu du 3 siècle* (Congrès scientifique international des Catholiques 1888).

7) *L'Église naissante: les institutions hiérarchiques* (in *Revue Biblique*), 1895.

8) *Les Origines de l'Épiscopat,* 1895.

9) *Origines de l'Épiscopat* (in *Mélanges de Littérature et d'Histoire rélig.*), 1899.

10) *De l'Origine divine de l'Épiscopat,* 1898. (Academisch proefschrift).

11) *Les Origines historiques de l'Épiscopat monarchique* (in *Revue des questions historiques*), 1900.

12) *Die neueren Forschungen über die Anfänge des Episcopats,* 1900. — Ergänzungsheft zu den *Stimmen a. Maria-Laach,* 77.

Maar, zoo vraagt misschien iemand mijner lezers, ligt dan de oorsprong van het bisschopsambt zóó in het duister, vormt het een zoo moeilijk, haast niet te ontwarren vraagstuk? Het ligt er aan, vooreerst op welk standpunt men staat, en vooral wat men eigenlijk met zijn vraag bedoelt.

Theologisch is de *hoofdvraag*: vanwaar komt in de Kerk het bischoppelijk ambt, een uitgemaakte zaak. De kerkelijke overlevering is duidelijk en beslist: het bisschopsambt is een goddelijk-apostolische instelling. Het was de wil van den goddelijken Stichter der Kerk, dat in normale omstandigheden het bestuur over de afzonderlijke kerken berusten zou bij éénen persoon, die tevens met de volheid der priesterlijke wijdingsmacht zou zijn toegerust, m. a. w. bij een *Bisschop* [1]). En de apostelen hebben voor hunnen dood de noodige maatregelen tot verwerkelijking van dit goddelijk bevel genomen. Theologisch is dus het antwoord, zoolang men zich uitsluitend tot de hoofdvraag bepaalt, geenszins twijfelachtig.

Zuiver *historisch* intusschen is ook deze hoofdzaak reeds niet zoo heel eenvoudig. Ongetwijfeld, niet-historische overwegingen benevelen in deze quæstie den blik van menigen onkatho-

---

1) Hiermede is tevens de zin bepaald, waarin wij in deze bladzijden het woord *bisschop* uitsluitend zullen gebruiken. *Bisschop* noemen we alléén dengene, die én de wijdingsmacht — *potestas ordinis* — in haar gansche volheid bezit, én tevens uit eigen hoofde (d. i. niet als delegaat) bestuur voert over een bepaald kerkelijk gebied — *potestas jurisdictionis ordinaria.* — Personen die alleen de volle wijdingsmacht bezitten, zonder eigen bestuursmacht, zullen we nooit den naam van bisschop, wél dien van opperpriester, geven; immers het vraagstuk naar den oorsprong van het bisschopsambt geldt in hoofdzaak de bisschoppelijke bestuursmacht. — Tegenwoordig spreken onkatholieke geleerden dikwerf van *monarchisch episcopaat*, *monarchische bisschoppen* (ook wel: *évêques unitaires*), ten einde daarmee uit te drukken, dat de vraag: wanneer en hoe is het bisschopsambt ontstaan, voor hen eensluidend is met de vraag: wanneer en hoe is het bestuur over de afzonderlijke kerken *éénhoofdig* geworden, in de hand van éénen man gekomen. Ook katholieken gebruiken soms den term *monarchische bisschop*, en niet geheel ten onrechte: elke bisschop is de monarch van zijn bisdom. Toch kan het woord aanleiding geven tot misverstand, immers monarch is volgens het spraakgebruik slechts hij, die geen hoogere boven zich heeft. En dit is bij de bisschoppen niet het geval. Zoover ik echter weet, wordt de uitdrukking *monarchische bisschoppen* feitelijk ook door onkatholieken niet gebruikt om het primaat des Pausen uit te sluiten.

lieken geschiedvorscher. Evolutionistische theorieën, die niets minder dan bewezen zijn, beheerschen en vervalschen dikwerf van meet af aan het geschiedkundig onderzoek. En de onvermijdelijke consequenties op godsdienstig gebied van een door de apostelen ingesteld episcopaat, maken dat het voor iederen Christen, die niet katholiek wil zijn, zaak is den apostolischen oorsprong van het bisschopsambt te loochenen. Maar erkend moet toch worden, dat er inderdaad niet te onderschatten moeilijkheden zijn. Afgezien nog van een paar plaatsen uit de werken van St. Hiëronymus [1]), leveren inzonderheid de geschriften, die uit de eerste eeuw van het Christendom tot ons gekomen zijn, ten deze eigenaardige bezwaren op. Men versta mij goed; ik beweer niet, dat de apostolische oorsprong van het episcopaat voor den geschiedvorscher, als zoodanig, onzeker of onbewijsbaar is, ik zeg alléén, dat er duistere punten overblijven.

Veel ingewikkelder echter wordt het vraagstuk, wanneer men zich niet louter tot de hoofdzaak beperkt, maar ook *bijzonderheden en bijvragen* in zijn onderzoek betrekt. Dan wordt de vraag ongeveer aldus. Hoe hebben de apostelen de kerken, die zij stichtten, van den beginne af ingericht; hebben zij reeds dadelijk het beheer aan alleen-besturende bisschoppen toevertrouwd? Zoo ja, hoe is dan te verklaren, dat de oudste schriften daaromtrent òf zwijgen òf zich althans tot onklare uitdrukkingen beperken? Zoo neen, wanneer en hoe heeft dan het eenhoofdig-bisschoppelijk bestuur zijn beslag gekregen, en hoedanig heeft men zich de allervroegste, nog onvoltooide, organisatie der gemeenten te denken. Ziedaar punten, die van de eigenlijke hoofdvraag wel onderscheiden zijn, maar toch allerinnigst met haar samenhangen; punten, die zoolang zij zelve niet tot klaarheid gebracht zijn, ook de hoofdvraag in een zekere duisternis wikkelen; punten eindelijk, waarop de kerkleer geen antwoord geeft en wier oplossing derhalve, óók voor den Katholiek, slechts langs wetenschappelijken weg, door his-

---

1) *Ep. 146 Ad Evangelum*, 1; en vooral *In Ep. ad Titum* I, 5.

torisch onderzoek kan verkregen worden. Laat me er terstond bijvoegen, dat een werkelijk afdoende, volkomen bevredigende oplossing dezer bijvragen, volgens het eenparig gevoelen aller richtingen, tot heden nog niet gevonden is.

Welnu, zij, die den oorsprong van het episcopaat tot onderwerp hunner studiën maken, betrekken natuurlijkerwijze ook die bijvragen in het geding. Zijn zij niet-katholiek, dan beheerschen veelal de nevenquæsties gansch de hoofdzaak, dan tuurt hun blik dikwerf zoo lang en zoo uitsluitend in het duister der vroegste gegevens, dat hij ongeschikt wordt om het licht waar te nemen, dat de latere geschiedenis op de hoofdquæstie werpt. Zijn zij daarentegen katholiek, dan geldt hun eigenlijk gezegd onderzoek gewoonlijk schier uitsluitend de bijvragen. Immers de apostolische oorsprong van het bisschopsambt op zichzelf genomen, afgezien van het hoe en het wanneer, is voor de katholieke wetenschap sedert lang vaststaand resultaat, eene zaak, die wel telkens opnieuw verdedigd moet worden en hier en daar nadere toelichting vraagt, maar die toch in den eigenlijken zin des woords geen vraagstuk is. Ziedaar in welken zin en om welke reden de oorsprong van het episcopaat ook voor ons een belangwekkende en, althans ten deele, duistere quæstie is.

Het is zaak, eer we tot de behandeling van Dr. Michiels studie overgaan, zoo beknopt mogelijk aan te geven, vanwaar in deze het licht straalt, en wat de duisternis veroorzaakt.

De Evangeliën leeren duidelijk, dat Christus zijne apostelen, wien hij de prediking zijner leer en de vestiging zijner Kerk opdroeg, bekleedde met een waar en echt gezag over degenen, die het geloof zouden aannemen; een gezag, dat moest blijven voortbestaan, evenals de Kerk zelve, tot aan het einde der tijden. En uit de overige Schriften des N. T. blijkt met volle klaarheid, dat de apostelen dat gezag over de kerken, die zij stichtten, niet slechs zelve hebben uitgeoefend, maar het ook in verschillende mate aan andere personen hebben overgedragen.

Ziedaar één lichtbaak, de andere is deze.

De kerkelijke geschiedenis kan rechtstreeks nawijzen, dat in het begin der tweede eeuw althans de kerken van Klein-

Azië, en omstreeks het midden dierzelfde eeuw alle kerken, waarvan men eenig bericht heeft, beheerd werden door alleenbesturende bisschoppen, bijgestaan door priesters en diakens, die hun ondergeschikt waren. Tevens blijkt, dat dit éénhoofdig bisschoppelijk bestuur, destijds niet een pas ingevoerde nieuwigheid was. Reeds dit feit zegt zeer veel; immers hoe wil men verklaren, dat vijftig jaren ongeveer na den dood van den laatsten apostel, overal éénzelfde vorm van kerkelijk bestuur onbetwist burgerrecht had, indien hij niet door en namens de apostelen ware ingevoerd. Doch er is meer. Overal waar in de tweede, derde, vierde eeuw de oorsprong van het episcopaat ter sprake komt, wordt de instelling ervan aan de apostelen toegeschreven. Nog geruimen tijd voor het einde der tweede eeuw konden Hegesippus en Irenaeus voor sommige zetels bisschopslijsten opmaken, reikende tot de apostelen toe. Eindelijk, reeds de H. Ignatius van Antiochië ziet in de hiërarchie: bisschop, priesters, diakens, onmiskenbaar den wil van Christus en een goddelijk bestel, en kan zich blijkbaar geen kerk voorstellen zonder zulk een hiërarchie [1]).

Tusschen deze twee lichtbaken ligt het donkere terrein: de tweede helft der eerste eeuw. Ziehier, waaruit de moeilijkheden voortspruiten.

In de geschriften, die ouder zijn dan de brieven van Ignatius, — het Nieuwe Testament, de Brief van Clemens van Rome aan de Corinthiërs [2]) en de Didachè — blijkt

---

1) De H. Ignatius stierf volgens het meer gewone gevoelen in 107, volgens anderen tusschen 110—117; zijne brieven zijn zeer kort voor zijn dood geschreven. In het opschrift van den brief aan de kerk van Philadelphia luidt het: »Cum episcopo et presbyteris ejus et diaconis juxta sententiam Christi designatis, quos secundum propriam voluntatem suam firmavit in stabilitate per Sanctum suum Spiritum". Dus: dat personen voor bisschop-, priester-, of diaken-ambt worden aangewezen, geschiedt overeenkomstig het *bevel van Christus*, en *Christus zelf maakt hen door den H. Geest onwrikbaar vast in hunne bediening* (door de sacramenteele wijding). In den brief aan de kerk van Tralles zegt Ignatius: »Cuncti similiter revereantur diaconos ut Jesum Christum, sicut et episcopum qui est typus Patris, presbyteros autem ut senatum Dei et concilium apostolorum. *Sine his ecclesia non vocatur*" (c. 3).

2) Deze *Brief aan de Corinthiërs* dateert volgens het gewone gevoelen der geleerden van de jaren 93—95; uiterlijk 96—97. — Het is noodig

wél dat in alle kerken een wettig gezag bestond, maar nergens wordt gezegd, dat dit gezag bij éénen persoon, een bisschop, berustte, ja hier en daar heeft het minstens den schijn, alsof het bestuur door een groep van personen gezamenlijk werd uitgeoefend. Waar kerkelijke overheidspersonen ter sprake komen, worden ze, behalve met meer algemeene namen (als: leidslieden, overheden) herhaaldelijk aangeduid met de termen: *opzieners, oudsten* [1]), *diakens,* maar of die *opzieners* en *oudsten* twee verschillende categorieën van personen zijn, dan wel twee namen voor dezelfde klasse van mannen, valt niet gemakkelijk uit te maken. Zeker is, dat men nergens de drieledige optelling aantreft: »opzieners, oudsten en diakens", ook niet de tweeledige: »opzieners en oudsten" of »oudsten en diakens", wél daarentegen deze: »opzieners en diakens". Bovendien leest men nog van *profeten, evangelisten, herders* en *leeraars;* maar in welke verhouding deze staan én tot elkander én tot de vroeger genoemden, ligt wederom in het duister.

Genoeg dunkt me, om ook den niet-theoloog te doen inzien, dat het vraagstuk naar de eerste inrichting der kerken werkelijk ingewikkeld is, en we niet zonder reden van een donker terrein gesproken hebben.

Een paar vingerwijzingen ter voorloopige oriënteering dienen reeds hier gegeven. Vooreerst is bekend, dat tot de eerste vestiging en opbouw der Kerk, behalve de gewone geestelijke

---

hier even te vermelden, dat de woorden: »Summo sacerdoti [ἀρχιερεῖ] sua munia tributa sunt, sacerdotibus [ἱερεῦσιν] locus proprius adsignatus est et levitis [λευίταις] sua ministeria incumbunt; homo laicus praeceptis laicis constringitur" (Clem. *Ep. ad Cor.* XL, 5), blijkens den bijtekst, niet rechtstreeks van de Christelijke maar van de Joodsche hiërarchie, die het voorbeeld der Christelijke was, bedoeld zijn.

Over de *Didachè* zie hierboven blz. 267.

[1]) Ten gerieve van den lezer vertaal ik hier en in het vervolg den naam ἐπίσκοποι geregeld met *opzieners* en den naam πρεσβύτεροι met *oudsten.* Waar het juist de vraag geldt, of zij, die in de oude bronnen ἐπίσκοποι genoemd worden, wel »bisschoppen" waren, of degenen, die daar πρεσβύτεροι heeten, dikwerf niet méér waren dan »priesters", veroorzaakt het gebruik der woorden *bisschoppen* en *priesters* een hopelooze verwarring.

bedienaren, tal van personen hebben meegewerkt, die door God met wonderbare genadegaven waren toegerust. Vervolgens ligt het voor de hand, dat in den beginne de verschillende bedieningen in de Kerk nog geen vaststaande benamingen hadden, zoodat het geenszins verwondering behoeft te wekken, zoo hetzelfde ambt nu eens met dezen, dan met genen naam wordt aangeduid.

* * *

Na deze lange inleiding, maar die ik meende niet te kunnen weglaten, komen we eindelijk tot het werk van Dr. Michiels. Een opzettelijke beoordeeling van zijn boek te geven, ligt niet in mijn plan; een beknopte uiteenzetting zijner meeningen over de vroegste organisatie der kerken is voor den lezer van meer belang, en zal, naar ik vertrouw, tevens den schrijver overtuigen, dat we zijn ernstigen, degelijken arbeid waardeeren. Wel zal zoodoende een aanzienlijk deel van zijn werk, alles ongeveer wat rechtstreeks alleen de vaststaande hoofdquaestie raakt, onbesproken blijven, maar de verslaggever, die belangstelling voor een boek opwekt, door op de meest interessante gedeelten ervan de aandacht te vestigen, mag toch wel gerekend worden zijn taak behoorlijk volbracht te hebben [1]).

1°. *Wie zijn degenen,* die in de oudste schriften met de namen van *diakens, oudsten, opzieners* worden aangeduid?

Over de *diakens* bestaat geen ernstig meeningsverschil.

---

1) Ziehier overigens hoe Michiels zelf den ganschen inhoud van zijn werk samenvat. »En guise d'introduction nous nous sommes demandé, si J. C. a manifesté sa volonté touchant l'Episcopat. En tout cas Jesus a du subordonner la création de l'épiscopat à la fondation d'une Église hiérarchiquement constituée. De là, LIVRE I. *Jesus Christ fondateur de l'Église d'après les Évangiles*: l'organisation, en principe, existe donc de droit divin.

Ensuite se pose la question de fait: comment l'Église a-t-elle été constituée? LIVRE II. *Premier établissement de l'Église a Jérusalem par les Apôtres.*

Bientôt, dès la dispersion des Apôtres apparaissent des πρεσβύτεροι et des ἐπίσκοποι: quels sont-ils?... LIVRE III. *Les πρεσβύτεροι et les ἐπίσκοποι du premier siècle.*

Quelle a été l'oeuvre der Apôtres? Ont-ils organisé les communautés qu'ils

Zij zijn ondergeschikte geestelijke bedienaren, die de apostelen en hunne voorname medewerkers overal pleegden aan te stellen. De zeven mannen, wier keuze en wijding in Act. VI verhaald wordt, maar voor wier bediening men toen nog geen eigen naam had, zijn feitelijk de eerste diakens. Den naam *diakens* hebben ze zeer spoedig gekregen en later in de Katholieke Kerk alle eeuwen door behouden.

Personen, die den naam van *oudsten* dragen, vindt men in de vroegste tijden, zoover men kan nagaan, in alle gemeenten: in de kerk van Jerusalem [1]), in de Joodsch Christelijke gemeenten, tot wie de *Brief* van Jacobus gericht is [2]), in de kerken door Paulus en Barnabas op hun eerste evangelie-reis gesticht [3]), in Ephese [4]), op Creta [5]), in de kerken van Klein-Azië [6]), eindelijk te Corinthe [7]). En overal wordt van hen in het meervoud gesproken, overal vindt men een zeker (niet nader bepaald) aantal van *oudsten* [8]).

Wat zijn nu die *oudsten*? Zeker niet eenvoudig menschen van hoogen leeftijd, grijsaards zonder meer. Immers zij worden *aangesteld* [9]), *oefenen gezag uit* [10]), treden op als *leeraars* [11]),

---

fondaient et comment? Y a-t-il eu dès le début unité d'organisation? LIVRE IV. *L'Organisation des Églises a l'époque apostolique.*

A cette organisation faite par les Apôtres se rattachent: LIVRE V. *Les listes épiscopales de Rome, Antioche, Alexandrie et Jerusalem,* qui remontent jusqu'aux apôtres.

LIVRE VI. *L'Episcopat au second siècle.*

Enfin comme synthèse générale et en confirmation des faits, le LIVRE VII expose la doctrine de *La succession apostolique et de l'origine divine de l'épiscopat.*

1) Act. XI, 30; XV; XVI, 4; XXI, 18.

2) Jac. V, 14.

3) Act. XIV, 22.

4) Act. XX, 17; I Tim. V, 17—19.

5) Tit. I, 5.

6) I Petr. V, 1.

7) Clem. Rom. *Ep. ad Cor.* XLIV, 5; XLVII, 6; LIV, 2; LVII, 1.

8) Alleen Tit. I, 5 zou in dien zin verstaan *kunnen* worden, dat in iedere stad één oudste moet worden aangesteld.

9) Act. XIV, 22; Tit. I, 5.

10) Act. XV, 6; I Petr. V, 1—2; I Tim. V, 17.

11) I Tim. V, 17.

dienen het *H. Oliesel* toe [1]), ja *nemen deel aan de handoplegging*, die genade geeft [2]). De *oudsten* bekleeden dus een kerkelijk ambt [3]). Op welke wijze zij worden aangesteld, wordt nergens uitdrukkelijk gezegd, maar uit I Tim. V, 22 in verband met v. 17—19 mag men opmaken, dat het door handoplegging geschiedt.

En nu de *opzieners*. Opzieners of personen, die opzicht uitoefenen, waren er te Ephese [4]), te Philippi [5]), in de kerken van Klein-Azië [6]), in de gemeenten, tot welke de *Didachè* zich richt [7]), te Corinthe ten tijde van Clemens Romanus [8]). Bovendien vermeldt Clemens uitdrukkelijk, dat de apostelen »door landstreken en steden het woord predikend, . . . *opzieners* en diakens, voor hen die gelooven zouden, aanstelden"; en dat »aanzienlijke mannen" later hetzelfde deden [9]). Ook van de *opzieners* wordt geregeld in het meervoud gesproken; alles wijst er op, dat in iedere kerk meerdere opzieners waren; althans de schriften uit de eerste eeuw leveren geen enkelen grond om aan te nemen, dat men in deze of gene kerk slechts één opziener zou gehad hebben. Dat de *opzieners* een kerkelijk ambt bekleeden, is boven allen twijfel verheven: zij worden *door den H. Geest gesteld om de kerk te besturen* [10]),

---

1) Jac. V, 14.

2) I Tim. IV, 14.

3) De meening van Batiffol, dat men onderscheid zou moeten maken tusschen *oudsten* zonder meer = aanzienlijke gemeenteleden, maar die geen ambt bekleeden, en *aangestelde oudsten* = ambtsdragers, bij voorkeur uit die aanzienlijken gekozen, wordt door Michiels bestreden. Toch is het m. i. niet volkomen duidelijk, dat de term *oudsten altoos* ambtsdragers aanduidt; vgl. I Petr. V, 5; I Tim. V, 1; Clem. Rom. *Ep. ad Cor.* I, 3; III, 3; XXI, 6. Zeker is, en Michiels zelf wijst daarop, dat in den kring van den H. Joannes de naam *oudste* een andere beteekenis had. Vgl. II Joan. 1; III Joan. 1; Papias bij Eusebius: *H. E.* III, 40; Irenaeus, *Adv. haer.* IV, 26, 2.

4) Act. XX, 28.

5) Philipp. I, 1.

6) I Petr. V, 2: ἐπισκοποῦντες.

7) *Didachè*, XV, 1.

8) Clem. Rom. *Ep. ad Cor.* XLIV, 4.

9) L.c. XLII, 4; XLIV, 1—4.

10) Act. XX, 28.

weiden de kudde Gods [1]), *leeren en vermanen met gezag* [2]) en *dragen het H. Offer op* [3]).

2°. In welke *verhouding* staan *oudsten* en *opzieners* tot elkander?

Als men op de woorden zelf let, is *opziener* meer ambtsnaam, *oudste* meer eerenaam. Maar de groote vraag luidt: is zakelijk het ambt der oudsten een ander dan het ambt der opzieners, of duiden beide namen een en dezelfde klasse van waardigheidsbekleeders aan? Het antwoord op deze quæstie, die eigenlijk de kern van het gansche vraagstuk is, luidt ook onder katholieke geleerden zeer verschillend. Enkelen meenen, dat ook in de schriften der eerste eeuw de naam *opziener* den bisschop aanduidt, en de naam *oudste* den priester, dat dus aan ieder der beide namen een onderscheiden waardigheid beantwoordt. Anderen beweren, dat beide termen destijds door elkaar gebruikt werden, nu eens voor een bisschop, dan weer voor een priester, zoodat men uit den bijtekst moet opmaken, welk ambt in ieder bijzonder geval bedoeld is. Nog anderen gelooven, dat *opziener* altoos een bisschop beteekent, maar dat de naam *oudste* aan bisschoppen en priesters gemeen was. Michiels verwerpt al deze gevoelens, en beweert met groote beslistheid: de naam *oudste* en *opziener* zijn zakelijk gelijkwaardig, en wel zóó, dat de beide benamingen slechts ééne, niet verder gesplitste, klasse van waardigheidsbekleeders, slechts één ambt, ééne vaste bediening aanduiden.

Ge vraagt bewijzen? Ga de bronnen slechts na, antwoordt Michiels, niets pleit voor onderscheiding of ongelijkheid, alles getuigt voor identiteit en onderlinge gelijkheid.

Niets wijst op onderscheiding of tweeheid van ambt. Nooit worden oudsten en opzieners naast of tegenover elkander geplaatst. Nergens vindt ge van een opziener een ambtsverrichting of bevoegdheid vermeld, waarvan blijkt, dat ze boven de bevoegdheden der oudsten uitgaat.

---

1) I Petr. V, 2.

2) Act. I, 7—11.

3) Clem. Rom. *Ep. ad Cor.* XLIV, 4, Vgl. *Didachè*, XIV; XV, 1: «Constituite *igitur*" ...

Bovendien alles wijst op onderlinge gelijkheid en eenheid van bediening. Paulus roept de »*oudsten* der kerk" van Ephese naar Milete, en zegt tot dezen, dat de »H. Geest hen gesteld heeft tot *opzieners* om de kerk Gods te besturen" [1]). Dezelfde Paulus gelast aan Titus op Creta van stad tot stad *oudsten* aan stellen, en laat daar onmiddellijk op volgen, welke eigenschappen iemand hebben moet om gevoegelijk tot *opziener* te worden aangesteld [2]). St. Petrus smeekt de *oudsten:* »weidt de kudde Gods, die bij u is, *opzicht voerende* niet uit noodzaak, maar gewillig [3]). Clemens van Rome berispt de Corinthiërs, dat zij gehoorzaamheid weigeren aan de *oudsten*, ja sommigen dezer uit hun bediening verjaagd hebben, en om te bewijzen, hoe misdadig dit is, zegt hij, dat de apostelen krachtens goddelijke zending overal *opzieners* en diakens aanstelden. »Het is — zoo zegt hij — geen geringe misdaad, hen die heilig en onberispelijk de offers hebben opgedragen, van hun *opzienersambt* te ontzetten; zalig dan de *oudsten*", die reeds overleden zijn, en dus geen gevaar meer loopen zoo onrechtvaardig behandeld te worden [4]). Eindelijk, als St. Paulus, schrijvende aan Timotheus, de eigenschappen voor een goed *opziener* heeft opgeteld, laat hij daar onmiddellijk op volgen, wat voor een goed *diaken* gevorderd wordt [5]). Geen woord over de eischen, die aan een *oudste* gesteld dienen te worden. Had Timotheus soms met oudsten niet te doen? Het tegendeel blijkt [6]). Maar *oudste* en *opziener* is een en hetzelfde. Zóó alleen is verklaarbaar, dat Paulus en Barnabas in de gemeenten, die zij stichten, »*oudsten* en diakens" aanstellen [7]), terwijl volgens Clemens de Apostelen overal »*opzieners* en diakens" aanstelden [8]), wat wederom volkomen in overeen-

---

1) Act. XX, 17 en 28.
2) Tit. I, 5—11.
3) I Petr. V, 1—2.
4) Clem. Rom. *Ep. ad Cor.* XLIV, 4—5.
5) I. Tim. III.
6) L. c. V, 17—19.
7) Act. XIV, 22.
8) Clem. Rom. *Ep. ad Cor.* XLII, 4.

stemming is met Philipp. I, 1, waar ook slechts »*opzieners* en diakens" genoemd worden. Het schijnt onbetwistbaar: met de namen liep het door elkaar: die oudste heet, is opziener, en omgekeerd.

En is er nu grond, om binnen den kring der personen, die beurtelings oudsten en opzieners heeten, een zakelijk onderscheid, verschil van bevoegdheid, verschil van ambt aan te nemen? Velen beweren het; Michiels oordeelt van niet.

Waren slechts *sommigen* der oudsten, die Paulus te Milete bijeen riep »door den H. Geest tot opzieners gesteld" [1])? Menigeen zegt het, maar uit den tekst kan 't niet worden opgemaakt. Oefenden *niet alle* oudsten, tot wie Petrus sprak, het opzienersambt [2])? De tekst levert volstrekt geen grond tot onderscheiding. Zeker er waren in de gemeenten vaste »oversten" en »leidslieden" [3]), en het ligt voor de hand aan te nemen, dat zij, die aldus genoemd worden, oudsten waren, maar niets hoegenaamd duidt aan, dat slechts enkelen onder de oudsten, en niet alle oudsten, recht op die titels gehad zouden hebben. Evenmin geeft Clemens Rom. te kennen, dat er onder de opzieners-oudsten van Corinthe onderscheid in rang bestond.

't Is waar, St. Paulus schrijft aan Timotheus, dat »de oudsten die goed besturen, dubbele eer waard geacht moeten worden, vooral zij die zich afmatten in woord en leering" [4]). Maar met welk recht wil men uit dezen tekst afleiden, dat slechts sommige en niet alle oudsten bestuur voerden? Er staat niet: »oudsten, die besturen", maar: »oudsten, die *goed* besturen", d. w. z. die hunne bediening naar behooren waarnemen. Volgt daaruit, dat er onder de oudsten verschil in rang was? »Vooral zij, die zich afmatten in woord en leering": daarmee geeft St. Paulus te kennen, dat vooral die oudsten hun ambt op verdienstelijke wijze waarnemen, die zich bijzonder veel moeite

---

1) Act. XX, 17—28.

2) I Petr. V, 1—2.

3) I Thess. V, 12: προϊσταμένους; Hebr. XIII, 7, 17: ἡγουμένοι.

4) I Tim. V, 17. Τιμή beteekent hier blijkbaar »honorarium" = onderhoud; vgl. v. 18. Een »dubbele eer" is dus een ruim onderhoud.

geven voor de prediking. Overigens doen deze laatste woorden hier weinig ter zake. Katholieke geleerden, die onderscheid van rang tusschen de oudsten aannemen, beweren niet, dat slechts enkelen de bevoegdheid hadden om te prediken, maar dat slechts enkelen werkelijk bestuurders waren. En dit, men zal het Michiels moeten toegeven, is uit onzen tekst zeker niet te halen.

Conclusie van Dr. Michiels. Oudsten en opzieners zijn één, en verschil van rang bestaat onder hen niet; allen hebben zonder uitzondering dezelfde waardigheid, hetzelfde ambt. Zij zijn de gewone bestuurders en herders der afzonderlijke gemeenten, en ze zijn dat gezamenlijk: als groep; want steeds wordt van hen in het meervoud gesproken. Overal, zoover men kan nagaan, berust de gewone, dagelijksche leiding der geloovigen bij een groep van oudsten = opzieners. Reden om aan te nemen, dat één uit die groep, één van de oudsten = opzieners boven de anderen zou hebben uitgestaan, ligt er in de teksten niet.

3°. Welken hiërarchischen graad bekleeden nu deze *oudsten = opzieners*, welke *mate van wijdingsmacht* bezitten zij?

Dat zij méér waren dan de diakens, wordt algemeen toegegeven, en bovendien, we hebben reeds gezien, dat zij het H. Oliesel toedienen en het H. Offer opdragen. Zij bezitten dus het priesterschap. De vraag is derhalve alleen, zijn zij gewone priesters of opperpriesters; bezitten zij de wijdingsmacht in haar gansche volheid, ja dan neen? Michiels verdedigt het laatste: alle oudsten = opzieners zijn volgens hem *gewone priesters*, zonder bisschoppelijke wijdingsmacht.

Voor dit gevoelen geeft hij de volgende gronden. Men had overal een zeker aantal oudsten = opzieners, en gelijk gezegd is, onderscheid in rang bestond er tusschen hen niet. Welnu dan kunnen zij geen opperpriesters geweest zijn, want »une caractéristique traditionelle de l'épiscopat c'est l'unité.... Il n'y a pas un seul exemple d'église ayant a son tête deux évêques exerçant le pouvoir souverain au même titre" [1]).

---

1) *L'Origine de l'Épiscopat*, p. 220.

Vervolgens, de oudsten = opzieners, konden hunne priesterlijke macht niet overdragen, geen priesters wijden. Michiels meent dit te kunnen bewijzen uit Clemens Romanus, die volgens hem getuigt, dat de macht om kerkelijke bedienaren aan te stellen uitsluitend berustte eerst bij de apostelen en later bij andere »beproefde" en »aanzienlijke mannen", die van de opzieners = oudsten onderscheiden zijn [1]). Ook in de schriften van het N. T. ziet men nergens opzieners of oudsten het vormsel toedienen of wijdingen verrichten. De personen die, behalve de apostelen, in het N. T. wijdingen toedienen — we zullen hen weldra noemen — worden nooit met den naam van oudsten of opzieners aangeduid.

Eéne Schriftuurplaats levert bezwaar. Paulus schrijft aan Timotheus: »Verwaarloos de genade niet, die in u is, welke u gegeven is door profetie bij oplegging van de handen der priesterschap [d.i. van het *oudsten-collegium*]" [2]). Maar, zegt Michiels, vergelijk dezen tekst met II Tim. I, 6: »Ik vermaan u op te wekken de genade Gods, die in u is, door de oplegging mijner handen", en gij zult zien, dat de oudsten niet wijdden in den eigenlijken zin, maar slechts aan de wijding, die *essentialiter* door een ander verricht werd, een ceremonieel aandeel namen, juist zooals ook nu nog gewone priesters mêe de handen opleggen bij een priesterwijding, ja soms zelfs bij een bisschopswijding. Paulus heeft Timotheus gewijd: *door* — διά — de oplegging *zijner* handen is de genade gegeven; maar de oudsten hebben mêe de handen opgelegd, zoodat het volkomen juist is te zeggen: Timotheus heeft de genade ontvangen *met* of *bij* — μετά — de handoplegging der oudsten, maar *door* de handoplegging van Paulus.

4°. *Waren er* in het allervroegste tijdperk des Christendoms, buiten de apostelen, ook *opperpriesters*, mannen, die bisschoppelijke wijdingsmacht bezaten?

---

1) *Ep. ad Cor.* XLIV, 1—3. We komen op dezen tekst later terug en zullen hem dan in zijn geheel mededeelen (zie hieronder bl. 457).

2) I Tim. IV, 14.

Ongetwijfeld; maar niet onder degenen, die met de namen van oudsten en opzieners worden aangeduid. Zulke mannen waren b.v. Timotheus en Titus, een of meer onder de »profeten en leeraars", van wie Act. XIII, 1—3 gesproken wordt, en Barnabas. Immers van deze allen blijkt, dat zij de handen konden opleggen, d. i. wijdingen verrichten [1]).

Deze opperpriesters hadden echter in den allervroegsten tijd geen vasten zetel, zij waren niet blijvend aan een bepaalde kerk verbonden, maar leidden even als de apostelen een missie-leven. Zij ware de meest vertrouwde leerlingen en voornaamste medehelpers der apostelen, begeleidden deze op hunne reizen of werden door hen uitgezonden, hetzij om reeds gestichte kerken te bevestigen en uit te breiden, hetzij om nieuwe kerken te stichten. Maar bij dit alles handelden zij niet uit eigen hoofde, maar als helpers en afgezanten der apostelen — *jurisdictione delegata*. — Een vasten naam had men in de eerste eeuw voor deze klasse van waardigheidsbekleeders nog niet. Tegenover de door hen gestichte kerken heeten ze wel eens *apostelen* [2]), soms worden ze aangeduid met den naam van *evangelisten* [3]), soms met dien van *profeten* [4]); Clemens van Rome noemt hen »beproefde en aanzienlijke mannen" [5]).

De naam *evangelist* vindt zijne verklaring in den werkkring en het zwervend leven der betrokken personen, en werd volgens Michiels' gissing gegeven aan opperpriesters, die niet met wonderbare genade-gaven waren toegerust.

Wat den naam *profeet* aangaat, maakt onze schrijver de volgende onderstelling. Het ligt voor de hand, dat de apos-

---

1) I Tim. V, 22; Tit. I, 5 seq.; Act. XIII, 1—3; XIV, 22.

2) Philipp. II, 25.

3) II Tim. IV, 5; Act. XXI, 8. Michiels meent te mogen onderstellen, dat Philippus, een der eerste diakens, later de volheid der priesterlijke macht zal ontvangen hebben.

4) Act. XIII, 1; Eph. II, 20; *Didachè*, XIII, 3: »αὐτοὶ [n.p. προφῆται] γάρ εἰσιν οἱ ἀρχιερεῖς ὑμῶν". Hiermee komt zeer goed overeen, dat volgens *Didachè* X, 7, alleen »profeten" bij het H. Offer van de vaste formulier-gebeden mogen afwijken: »τοῖς δὲ προφήταις ἐπιτρέπετε εὐχαριστεῖν, ὅσα θέλουσιν".

5) *Ep. ad Cor.* XLIV, 2—4.

telen dikwerf door handoplegging de wijdingsmacht mededeelden aan personen, die blijvend met bovennatuurlijke, wonderbare kennis waren toegerust. Welnu dergelijke *charismatici*, die de volheid der wijdingsmacht ontvangen hadden, noemden men *profeten* [1]).

5°. *Hoedanig* was nu de *organisatie der kerken* ten tijde der apostelen.

Aanvankelijk over het algemeen deze. Overal waar een Christen-gemeente kon opgericht worden, stelden de apostelen eenige diakens en priesters aan. Deze priesters (oudsten-opzieners) verzorgden en bestuurden gezamenlijk de hun toevertrouwde kudden, zóó ongeveer als tegenwoordig de pastoors hunne parochiën, maar met dit onderscheid, dat het beheer niet door éénen persoon, maar door de gansche groep van priesters gemeenschappelijk gevoerd werd. Daarbij bleef het gewoonlijk; want de meer algemeene leiding, het hoogere bestuur behielden de apostelen aan zich zelven [2]), en zij oefenden dit uit door persoonlijke bezoeken, door brieven, door afgezanten, die in hunnen naam optraden.

---

1) Hadden zulke *charismatici* slechts de priesterwijding ontvangen, dan heeten zij *leeraars* (διδάσκαλοι). De *leeraars* stonden dus, *quantum ad ordinem*, gelijk met de oudsten-opzieners, maar zij leidden een missieleven en waren niet aan vaste gemeenten verbonden, zooals de oudsten-opzieners.

Uitgaande van deze hypothese aangaande het hoogepriestelijk of priesterlijk karakter van profeten en leeraars, kan men, zegt Dr. Michiels, verklaren:

I. Dat de *profeten en leeraars*, die te Antiochië vertoefden, het H. Offer opdragen en aan Paulus en Barnabas de handen opleggen ter bisschopswijding (Act. XIII, 1—3).

II. Dat Paulus vier malen de *profeten* onmiddellijk na de apostelen noemt: I Cor. XII, 28; Ephes. II, 20; III, 5; IV, 11. — De optelling I Cor. XII, 28 is dan deze: 1°. apostelen; 2°. charismatische opperpriesters; 3°. charismatische priesters. De optelling Ephes. IV, 11 is aldus te verstaan: 1°. apostelen; 2°. opperpriesters: *a.* charismatische; *b.* niet-charismatische; 3°. priesters: *a.* niet-charismatische, *b.* charismatische. — Want de herders (ποιμένες) van Ephes. IV, 11 zijn wel dezelfde klasse van mannen als degenen, die volgens Act. XX, 28 (Grieksch) en I Petr. V, 2, de kerk of kudde *weiden* (ποιμαίνειν).

III. Wat *Didachè*, X, 7 en XIII, 3 van de *profeten* gezegd wordt; vgl. noot 4 op de vorige bladzij.

2) II Cor. XI, 28.

Deze afgezanten bezaten in den regel de volheid van het priesterschap, maar *eigen* bestuursmacht (*jurisdictio ordinaria*) pleegden zij niet te hebben; zij handelden als apostolische delegaten, en hunne zending voor bepaalde kerken of landstreken was slechts een tijdelijke [1]). Een gewoon bisschoppelijk bestuur bestond derhalve gedurende deze allervroegste periode over het algemeen niet. We zeggen: over het algemeen. Want de kerk van Jerusalem stond sedert de verspreiding der apostelen onder het bisschoppelijk bestuur van Jacobus »den broeder des Heeren", die werd opgevolgd door Simeon [2]); Antiochië had, volgens Eusebius, reeds in 44 Evodius tot bisschop, en misschien had ook de kerk van Colosse reeds tijdens het leven van Paulus een eigen bisschop [3]). Maar dit waren uitzonderingen.

Weldra echter werd de toestand anders. De apostelen moesten, eer zij stierven, de mannen aanwijzen op wie hun bestuursmacht zou overgaan. Wat was natuurlijker, dan dat zij daartoe hun meest vertrouwde leerlingen uitkozen, degenen, aan wie zij te voren reeds de volheid der wijdingsmacht hadden toevertrouwd, die sedert lang hun voornaamste medewerkers en, bij tal van gelegenheden, hun plaatsvervangers

---

1) Volgens het gevoelen van Michiels waren ook Timotheus en Titus niet bisschoppen, deze van Creta, gene van Ephese, maar slechts delegaten van St. Paulus. De apostel, zegt Michiels, roept (II Tim. IV, 8, 11—12, 21). Timotheus uit Ephese terug en zendt Tychicus in diens plaats. Ook Titus zal op bevel van Paulus Creta weer verlaten (Tit. III, 12); later is hij in Dalmatië werkzaam (II Tim. IV, 20). De traditie, dat Timotheus de eerste bisschop van Ephese, en Titus de eerste bisschop van Creta zou geweest zijn, steunt op Eusebius, die het echter slechts met een »men verhaalt" (ἱστορεῖται) meedeelt (*H. E.* III, 4). Ook Ermoni zegt: »qu'il n'est par absolument certain, que Timothée et Tite aient été des évêques proprement dits", maar voegt er toch bij: »nous sommes obligé de faire une observation contre ceux qui ont exagéré dans un sens opposé. De ce que S. Paul rapelle à lui Timothée et Tite, certains auteurs ont conclu avec certitude que Timothée et Tite n'étaient pas évêques. Conclusion outrée".

2) Michiels verdedigt met alle kracht de gewone opvatting, dat deze Jacobus een der twaalf apostelen was; anderen betwijfelen dit, of houden het zelfs voor niet waarschijnlijk (Ermoni, Duchesne). Hoe dit zij, Simeon was zeker geen apostel, maar een bisschop in den gewonen zin des woords.

3) *L'Origine de l'Épiscopat*, p. 338, p. 278.

geweest waren. Dat de apostelen, na eerst overal opzieners en diakens te hebben aangesteld, later werkelijk hun ambt van bestuurders der kerken aan andere personen hebben overgedragen, leest Michiels in Clemens Romanus, wiens woorden hij aldus weergeeft: »Ainsi nos apôtres connurent par N. S. Jésus Christ, que des divisions éclateraient au sujet de la dignité de la surveillance. Cest pourquoi doués d'une prescience parfaite, ils instituèrent les susdits [les surveillants et les diacres], et *ensuite établirent en règle que, quand euxmêmes mourraient, d'autres hommes éprouvés leur succedassent dans leur fonction*" [1]).

Wat Clemens, zoo vervolgt Michiels, over de beschikking der apostelen aangaande hun opvolgers meedeelt, geldt van alle apostelen, al ligt het ook voor de hand, dat Clemens van Rome, schrijvende aan de Corinthiërs, met »onze apostelen" in de eerste plaats Petrus en Paulus bedoeld zal hebben. De kerk van Rome (en daarmede het opperherderschap over de gansche Christenheid) heeft Petrus aan Linus toevertrouwd [2]); hoe overigens de apostelen hun erfenis geregeld hebben, ligt vrij wel in het duister. Waarschijnlijk is, dat in het bijzonder St. Paulus het bestuur over verschillende kerken of landstreken aan verschillende personen zal hebben toevertrouwd. Van dezen hebben sommigen zich weldra een vasten zetel gekozen, zóó b.v. Dionysius de Areopagiet te Athene, Cajus te Thessalonica; anderen bleven een missieleven leiden [3]); maar met of zonder vasten zetel, zij waren in elk geval bisschoppen in den strengen zin des woords, toegerust met de opperpriesterlijke wijdingsmacht en volgerechtigde bestuurders der hun toevertrouwde kerken: in volle waarheid opvolgers der apostelen, maar voor een min of meer beperkt gebied.

Bijzondere aandacht verdienen ten deze de schriften en de geschiedenis van den h. apostel Joannes. Zijn *Apocalyps* en

---

1) *Ep. ad Cor.* XLIV, 1—2.
2) Irenaeus, *Adv. haer.* III, 3, 3.
3) Eusebius, *H. E.* III, 38 (ed. Haemmer).

waarschijnlijk ook zijn derde *Brief*[1]) getuigen voor het bestaan van alléén-besturende bisschoppen in verschillende steden van Klein-Azië. De *engelen* der zeven kerken, aan wie, volgens *Apoc.* I—III, brieven gericht worden, kunnen niet anders zijn dan de bisschoppen dier gemeenten, en Diotrephes, die macht genoeg bezat om een brief van den apostel, zoo die aan de gemeente gericht werd, achter te houden en om personen buiten de kerk te sluiten[2]), was hoogst waarschijnlijk ook een alléén-besturende bisschop. Dat men in beide gevallen met werkelijke bisschoppen en niet met delegaten te doen heeft, kan daarom te gereeder worden aangenomen, wijl van elders vast staat, dat St. Jan in de laatste periode zijns levens bisschoppen heeft aangesteld. Irenaeus verhaalt, dat Polycarpus tot bisschop van Smyrna is aangesteld door »de apostelen"[3]); Tertulliaan bepaalt dit nader en zegt uitdrukkelijk, dat het door den apostel Joannes geschied is[4]). Elders getuigt dezelfde Tertulliaan, dat, moge ook Marcion de *Apocalyps* verwerpen, toch de kerken, die door Joannes onderwezen zijn, de lijst harer bisschoppen tot Joannes opvoeren[5]). Eindelijk hebben we nog het getuigenis van Clemens Alexandrinus († 215), die verhaalt, hoe de H. Joannes, na zijn terugkeer van Patmos, zich nu en dan uit Ephese naar de omliggende streken begaf om bisschoppen aan te stellen[6]), terwijl bovendien het *Fragmentum Muratorianum* (c. 180) meedeelt, dat Joannes zijn Evangelie schreef op aandringen »zijner bisschoppen".

Het schijnt redelijk uit deze gegevens af te leiden, dat Joannes meer dan de andere apostelen zich met het oprichten van vaste bisschopszetels heeft bezig gehouden. Zeker, ook de andere apostelen hebben opvolgers, die werkelijk bis-

---

1) Wanneer de H. Joannes zijne *Apocalyps* en zijne drie *Brieven* geschreven heeft, is niet met juistheid te bepalen; zeker ná den dood van Petrus en Paulus, hoogst waarschijnlijk eerst tusschen de jaren 90—100.

2) III Joan. 9—10.

3) *Adv. haer.* III, 3, 4.

4) *De praescript.* 32.

5) *Adv. Marc.* IV, 5.

6) *Quis dives salvetur*, 42; cfr. Euseb. *H. E.* III, 24.

schop waren aangesteld, mannen, op wie zij behalve het opperpriesterschap ook hun bestuursmacht voor bepaalde landstreken overdroegen, maar terwijl deze voor het meerendeel een missieleven bleven leiden en dus nog geen vasten zetel pleegden te hebben, heeft Joannes in den laatsten tijd zijns levens tal van bisschoppen aangesteld, die blijvend aan één bepaalde kerk verbonden, persoonlijk het gewone, dagelijksche bestuur over hunne kudden uitoefenden.

Dat St. Jan ten deze deed, wat de andere apostelen in de meeste gevallen nog niet gedaan hadden, behoeft geen verwondering te baren. Hij, die zooveel langer leefde dan de overige apostelen, die dus den groei en de ontwikkeling der nog jeugdige kerken zooveel langer medemaakte, was juist daardoor meer dan de anderen in staat aan zijne kerken de definitieve organisatie te schenken, die weldra overal de gewone worden moest en worden zou.

Met de oprichting van vaste bisschopszetels werd van zelf de positie der oudsten = opzieners een andere, niet rechtens maar feitelijk.

Niet rechtens, want gelijk de oudsten thans bij de uitoefening van hun ambt en het beheer hunner gemeenten onderworpen waren aan den in hun midden zetelenden bisschop, evenzoo waren ze het vroeger geweest aan de apostelen en *c.q.* aan dezer nu hier dan daar vertoevende opvolgers.

Feitelijk echter kwam hun ondergeschiktheid thans veel meer uit. Immers terwijl de apostelen en hun overal rondtrekkende opvolgers, wijl ze meest altoos afwezig waren, de gewone leiding schier geheel aan het oudsten-college moesten overlaten, voerden natuurlijk de resideerende bisschoppen persoonlijk de teugels van het dagelijksch bestuur. En zoo werden de oudsten feitelijk van zelf, wat ze bij Ignatius blijken te wezen, de ondergeschikte medehelpers van den alléénbesturenden bisschop, zijn raad, maar die hem in alles onderworpen is.

We hebben vroeger opgemerkt, dat men aanvankelijk geen vasten naam had voor degenen, aan wie de apostelen de volheid der wijdingsmacht meêdeelden. Deze toestand duurde

nog voort, toen dezelfde personen later, hetzij met, hetzij zonder vasten zetel, ook de bestuursmacht der apostelen geërfd hadden. Noch bij St. Jan, noch bij Clemens Romanus vindt men een eigen ambtsnaam voor de opvolgers der apostelen in het bestuur der kerken. Daar staat tegenover, dat men feitelijk twee namen had voor de geestelijke bedienaren van den tweeden rang; immers deze heetten beurtelings oudsten en opzieners. Welnu toen, na de vestiging van resideerende bisschoppen, duidelijker dan te voren uitkwam, dat het eigenlijke bestuur der kerken niet bij het oudsten-college, maar bij den éénen hoogergeplaatsten waardigheidsbekleeder berustte, werd het weldra gebruik, den naam die meer bijzonder het bestuursambt uitdrukte: ἐπίσκοπος = *opziener* = *bisschop* voor den besturenden opperpriester te reserveeren, en de geestelijken van den tweeden rang nog slechts met den naam πρεσβύτεροι = *oudsten* = *priesters* aan te duiden.

Ziedaar in groote trekken de geschiedenis van de eerste organisatie der kerken, zooals deze zich volgens den wil van Christus en onder de leiding der apostelen ontwikkeld heeft; ziedaar de oorsprong van het bisschopsambt.

* * *

Mijn taak van verslaggever is ten einde. Ik heb het systeem van Dr. Michiels, dat natuurlijk niet in al zijn onderdeelen, zelfs niet in zijn hoofdlijnen vonkelnieuw is, zoo trouw mogelijk weergegeven en, waar het zonder al te uitvoerig te worden mogelijk was, zijn voornaamste bewijsgronden aangestipt.

Gelijk gezegd is, een gezette beoordeeling ligt niet in mijn plan. Een paar opmerkingen slechts, die echter uitsluitend de theorie in haar geheel, of althans haar kernpunt betreffen; want van waardeering of bestrijding der talrijke bijzonderheden kan geen spraak zijn.

Ieder begrijpt, dat het door Michiels voorgedragen stelsel, voor het groote gedeelte, slechts de waarde eener wetenschappelijke hypothese heeft. Als zoodanig echter heeft het m.i. twee groote voordeelen.

Vooreerst, dat het de hiërarchische organisatie der kerken

op geleidelijke en daarom natuurlijke wijze tot stand laat komen. Zeker de Katholieke Kerk is een goddelijke stichting, maar daarmêe is geenszins gezegd, dat alles bij haar van den eersten dag af *in optima forma* kant en klaar is geweest. De Zaligmaker zelf vergeleek zijne Kerk, gelijk Hij die stichtte, niet bij een volwassen boom, maar bij een mosterdzaad [1]); en die vergelijking zegt nog iets meer, dan dat de Kerk in den aanvang klein was in ledental. Wat onze zaak betreft, is het, alles goed beschouwd, waarschijnlijk, dat de apostelen zoodra ze ergens een kerk stichtten, er ook reeds dadelijk een bisschop zouden hebben aangesteld? Noodig was dit niet. Priesters moesten uit den aard der zaak overal dadelijk worden aangesteld, dat kón niet wachten; maar eigen bisschoppen konden voorloopig nog gemist worden. En was het, redelijkerwijze gesproken, wel mogelijk in de pas gestichte kerken reeds aanstonds een bisschoppelijk bestuur te vestigen? Kon men aan pas bekeerden gevoegelijk het volle bisschoppelijk gezag toevertrouwen? Was het althans niet veel natuurlijker, dat de apostelen aanvankelijk zelf de eenige bisschoppen bleven der kerken, die zij stichtten? Daarbij, het is een vaste, algemeen gangbare uitdrukking, dat de bisschoppen de *opvolgers* zijn der apostelen. Geeft men aan die uitdrukking niet dan haar volsten zin, indien men aanneemt dat, over het algemeen gesproken, bisschoppen eerst bij of tegen den dood der apostelen zijn opgetreden?

Een ander voordeel is, dat in het stelsel van Michiels, zoover ik zie, alle teksten zoowel der H. Schrift als der andere oude bronnen op eenvoudige, ongedwongen en volkomen harmonische wijze verklaard worden. Dat is waarlijk geen geringe zaak.

De verklaring van éénen tekst levert een eigenaardig bezwaar, niet van uitlegkundigen, maar van leerstelligen aard. De Vaders van Trente hebben Act. XX, 28 blijkbaar verstaan van bisschoppen [2]). Volgens de theorie van Michiels echter

---

1) Matth., XIII, 31.

2) Sess. XXIII, *De Ord.* cap. 4; cfr. Sess. VI, *De Ref.* cap. 1.

zijn die woorden door St. Paulus niet tot bisschoppen, maar uitsluitend tot met zielzorg belaste priesters gesproken. Ziehier, hoe Dr. Michiels, zijn betoog resumeerende, zich zelven op dit punt verantwoordt: »A l'autorité des évêques de Trente qu'on oppose à notre thèse, nous croyons donc pouvoir donner cette réponse principale, à la suite de la plupart des théologiens catholiques, que le concile n'a pas voulu donner une interprétation authentique, définitivement imposée par l'infallibilité du magistère. Ensuite ce n'est pas témérairement et à la légère, que nous nous écartons du sens, qu'il semble attacher a ce verset; mais nous y sommes déterminés par les motifs les plus graves: 1°. le sens obvie du texte; 2°. l'étude de tous les endroits parallèles; 3°. l'exemple de plusieurs théologiens de valeur qui ont enseigné depuis le concile; 4°. l'enseignement explicite de plusieurs Pères et de S. Thomas" [*Summa th.* II II, Q. 184, a. 6 ad 1][1]).

Afgezien hiervan heb ik bezwaar tegen het gebruik, dat Michiels ten gunste zijner theorie maakt van Clemens Rom. *Ep. ad Cor.* Wie Michiels leest, krijgt herhaaldelijk den indruk, alsof Clemens zeker en duidelijk onderscheid maakte tusschen de *opzieners* = *oudsten* eenerzijds, en de *aanzienlijke mannen*, op wie de bediening der apostelen is overgegaan = de bisschoppen, andererzijds; alsof het volkomen vast stond, dat volgens Clemens niemand van de *opzieners*, die de apostelen overal aanstelden, de bevoegdheid bezat geestelijke bedienaren te wijden, m. a. w. dat de *opzieners* = *oudsten*

1) *L'Origine de l'Épiscopat.* p. 227. — S. Thomas — en dit geldt ook van de meeste andere door Michiels bedoelde autoriteiten — zegt intusschen niet, dat Paulus uitsluitend tot priesters, maar tot bisschoppen (of één bisschop) en priesters te zamen gesproken heeft. Onder degenen, die met Michiels van oordeel zijn, dat Paulus alléén tot priesters sprak, behoort Beelen. Dat *le sens obvie* en *tous les endroits parallèles* tot deze laatste opvatting zouden *dwingen*, is te veel gezegd. Maar van den anderen kant is de meening, dat de toegesprokene personen *allen* bisschoppen zouden geweest zijn, exegetisch moeilijk te verdedigen. Niets bewijst overigens, dat de Vaders van Trente deze meening zouden gehuldigd hebben. Zij gebruiken onzen tekst wél om aan te geven, wat in hoofdzaak de bediening der bisschoppen is, maar niet uitdrukkelijk om de superioriteit der bisschoppen boven de priesters er uit te bewijzen.

van Clemens, allen zonder onderscheid, gewone priesters, geen bisschoppen waren. Ware dit zóó, maakte de Corintherbrief onbetwistbaar zeker dit onderscheid, dan zou daarin een zeer belangrijk *positief bewijs* gelegen zijn voor de hoofdstelling van Michiels: de personen die in de oudste schriften beurtelings oudsten en opzieners genoemd worden, zijn uitsluitend gewone priesters, nooit en in geen geval bisschoppen. Immers staat het eenmaal vast, dat Clemens, »die de zalige apostelen gezien en zich met hen onderhouden had, in wiens ooren de prediking der apostelen nog naklonk" [1]), met den naam *opziener* = *oudste* uitsluitend gewone priesters aanduidt, dan wordt het daardoor op zijn minst hoogst waarschijnlijk, dat die namen in de schriften van het N. T. dezelfde beperkte beteekenis hebben. En daarmede was Michiels' theorie een goede schrede gevorderd op den weg ter zekerheid.

De zaak ligt intusschen anders. Het is niet *zeker*, dat Clemens de eigenlijke opvolgers der apostelen, d. i. de bisschoppen, onderscheidt van de opzieners = oudsten; men kan zijne woorden in dien zin verstaan, dat geef ik gaarne toe, en daarom heb ik boven gezegd, dat in de theorie van Michiels alle teksten een ongedwongen verklaring vinden; maar men kan Clemens óók anders verstaan, en feitelijk worden zijne woorden door Cotelier, Lightfoot, Hefele, Funk in anderen zin genomen.

Ziehier. De Corinthiërs weigerden gehoorzaamheid aan de oudsten = opzieners en hadden zelfs sommigen dezer uit hunne bediening uitgestooten. Of onder die oudsten = opzieners alléén priesters te verstaan zijn, of dat er ook een bisschop onder hen was, blijkt niet. Doch hoe dit zij, sommigen der Corinthische opzieners, tegen wie het volk zich verzette, waren niet meer onmiddellijk door de apostelen zelf, maar reeds door dezer opvolgers aangesteld. Om dus aan de Corinthiërs het misdadige hunner handelwijze onder het oog te brengen, moest Clemens aantoonen, dat het gezag van alle oudsten = opzieners, onverschillig of zij door de apostelen,

---

1) Irenaeus, *Adv. haer.* III, 3, 3.

dan wel door anderen waren aangesteld, even wettig en onbetwistbaar was. Daartoe nu redeneert Clemens aldus:

Ep. ad Cor. XLII—XLIV.

Οἱ ἀπόστολοι ἡμῖν εὐηγελίσθησαν ἀπὸ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐξεπέμφθη. Ὁ Χριστὸς οὖν ἀπὸ τοῦ θεοῦ καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· ἐγένοντο οὖν ἀμφότερα εὐτάκτως ἐκ θελήματος θεοῦ. Παραγγελίας οὖν λαβόντες καὶ πληροφορηθέντες διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ κυριοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πιστωθέντες ἐν τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ, μετὰ πληροφορίας πνεύματος ἁγίου ἐξῆλθον εὐαγγελιζόμενοι, τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ μέλλειν ἔρχεσθαι. Κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύσσοντες καθίστανον τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν, δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι, εἰς ἐπισκόπους καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν.

. . . . . .

Καὶ οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν ἔγνωσαν διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἔρις ἔσται ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν εἰληφότες τελείαν, κατέστησαν τοὺς προειρημένους καὶ μεταξὺ ἐπινομὴν ἔδωκαν, ὅπως, ἐὰν κοιμηθῶσιν, διαδέξωνται ἕτεροι δεδοκιμασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν. Τοὺς οὖν καταστα θέντας ὑπ' ἐκείνων ἢ μεταξὺ ὑφ' ἑτέρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν συνευδοκησάσης τῆς ἐκκλησίας πάσης, καὶ λειτουργήσαντας ἀμέμπτως τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ .... τούτους οὐ δικαίως νομίζομεν ἀποβάλλεσθαι τῆς λειτουργίας.[2])

d. i. volgens Michiels:

De apostelen hebben ons het evangelie verkondigd namens O. H. J. C., J. C. is gezonden door God. Christus dus van God en de apostelen van Christus; beide zendingen zijn dus regelmatig geschied in gevolge den wil Gods. Na derhalve hun bevelen ontvangen te hebben, hebben de apostelen . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
in de verschillende landstreken en steden *priesters* en diakens, voor hen die gelooven zouden, aangesteld . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Daar nu onze apostelen door O. H. J. C. wisten dat het gezag der *priesters* betwist zou worden, hebben zij niet slechts, gelijk gezegd is, priesters en diakens aangesteld, maar later ook bepaald, dat wanneer ZIJ ZELVE zouden sterven, beproefde mannen HUN EIGEN bediening zouden overnemen. Dus kunnen de priesters, onverschillig of zij door de apostelen zelf, dan wel door *die* andere aanzienlijke mannen zijn aangesteld, niet worden afgezet (want in beide gevallen hebben zij hun aanstelling, hetzij onmiddellijk, hetzij middellijk van de apostelen, en door de apostelen van Christus en God).

d. i. volgens anderen:

De apostelen hebben ons het evangelie verkondigd namens O. H. J. C., J. C. is gezonden door God. Christus dus van God en de apostelen van Christus; beide zendingen zijn dus regelmatig geschied in gevolge den wil Gods. Na derhalve hun bevelen ontvangen te hebben, hebben de apostelen . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
in de verschillende streken en steden opzieners [d. i. bisschoppen en priesters, of althans bisschoppen] en diakens aangesteld, [1]) . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Daar nu onze apostelen wisten, dat twist zou ontstaan over het opzieners-ambt, hebben zij niet slechts, gelijk gezegd is, bisschoppen (en priesters?) en diakens aangesteld, maar later ook bepaald, dat wanneer DEZE zouden sterven, beproefde mannen HUNNE bediening zouden overnemen. Dus kunnen de opzieners [d. i. bisschoppen en priesters], onverschillig of zij door de apostelen zelf, dan wel door andere aanzienlijke *opzieners* zijn aangesteld, niet worden afgezet (want . . . . . .).

---

1) Men houde in het oog, dat volgens zeer velen de naam *opziener* oudtijds aan bisschoppen en priesters gemeen was. Sommigen nu verklaren den tekst zóó, dat de ééne naam hier beide klassen van bedienaren zou aanduiden; anderen meenen, dat de apostelen in den beginne in vele kerken slechts een bisschop en eenige diakens, geen priesters, zouden hebben aangesteld.

2) *Vertaling van Funk:* »Apostoli nobis evangelii praedicatores facti sunt a domino Jesu Christo, Jesus Christus missus est a Deo. Christus igitur a

Men ziet, alles hangt af van de vraag, wie men beschouwt als onderwerp van κοιμηθῶσιν, en naar wie men, in verband daarmee, het voornaamwoord αὐτῶν laat terugwijzen. Wie beide woorden van de *apostelen* neemt, heeft alle recht om te besluiten: zij die de bediening der apostelen overnamen en na de apostelen opzieners aanstelden, waren meer dan opzieners; bijgevolg waren de z.g. opzieners geen bisschoppen, doch uitsluitend priesters.

Neemt men daarentegen aan, dat onder κοιμηθῶσιν en αὐτῶν bedoeld zijn de *opzieners*, die door de apostelen waren aangesteld, dan kan men uit den tekst niet afleiden, dat die opzieners geen van allen bisschoppen waren, integendeel dan waren er onder de opzieners wèl mannen, die zelf weer geestelijke bedienaren konden wijden, dus wèl bisschoppen.

Welnu Michiels, en vóór hem Rothe en Brüll, beweren dat men κοιμηθῶσιν en αὐτῶν van de apostelen verstaan moet: »Ce sens est indiqué par la construction de la phrase et réclamé par le contexte" [1]). Funk verwerpt intusschen deze

---

Deo et apostoli a Christo; et factum est utrumque ordinatim ex voluntate Dei. Itaque acceptis mandatis et per resurrectionem domini nostri Jesu Christi plena certitudine imbuti Deique verbo confirmati, cum certa Spiritus Sancti fiducia egressi sunt adnuntiantes regni Dei adventum. Per regiones igitur et urbes verbum praedicantes primitias earum spiritu cum probassent, constituerunt episcopos et diaconos eorum, qui crediturі erant. . . . .

. . . . , ...

Apostoli quoque nostri per Jesum Christum dominum nostrum cognoverunt, contentionem de nomine episcopatus oborituram; ob eam ergo causam, perfecta praescientia praediti, constituerunt praedictos ac deinceps ordinationem dederunt, ut cum ILLI decessissent, ministerium *eorum* alii viri probati exciperent. Itaque qui constituti sunt ab illis vel deinceps ab aliis viris eximiis consentiente universa ecclesia, quique inculpate gregi Christi deservierunt... hos judicamus munere suo non juste dejici". — Ongetwijfeld behoorde bij een streng letterlijke vertaling het woordje *illi* te vervallen; Funk schuift, door *illi* bij te voegen, zijne opvatting in den tekst. De oud-latijnsche overzetting, enkele jaren geleden, door G. Morin O. S. B. gevonden en uitgegeven, en die waarschijnlijk uit de 3e, misschien nog uit de 2e eeuw afkomstig is, heeft: »Et postmodum legem dederunt, ut si dormierint, suscipiant viri alii probati, ministerium eorum".

1) *L'Origine de l'Épiscopat*, p. 197. Ook Vigouroux verstaat κοιμηθῶσιν van de apostelen. *Dict. de la Bible*, II, p. 2124.

tekstverklaring; spraakkunstig, meent hij, is zij geoorloofd, maar de bijtekst maakt haar onwaarschijnlijk [1]).

Indien niet al te onbescheiden geacht wordt, in deze een eigen opinie te hebben, zou ik willen zeggen: spraakkunstig zijn beide verklaringen even goed mogelijk en ook de bijtekst laat beide toe; alles hangt ten slotte af van de meening, die men zich eenmaal gevormd heeft over de beteekenis der namen *oudsten = opzieners* in de Christelijke oudheid. Doch daarmee is dan tevens gezegd, dat de Brief van Clemens Romanus, alhoewel hij met de opvatting van Michiels geenszins in strijd is, toch zonder *petitio principii* niet als eigenlijk gezegd bewijs voor die opvatting gelden kan.

Overigens herhaal ik, het proefschrift van Dr. Michiels is een zeer verdienstelijke arbeid, die getuigt van ernstige, zorgvuldige studie en niet geringe kennis der oud-Christelijke literatuur. De schrijver had m. i. beter gedaan, het terrein zijner onderzoekingen binnen enger grenzen te beperken, hij had hier en daar scherper kunnen onderscheiden, soms wat voorzichtiger kunnen zijn in het maken van zijn gevolgtrekkingen, een enkele maal wat meer methodisch dienen te werk te gaan; maar men kan redelijkerwijze van een *doctorandus* niet verwachten, dat hij in de hoogste mate voldoen zal aan alle eischen, die menigen grijzen geleerde te zwaar vallen. Ieder, wien het behandelde vraagstuk ter harte gaat, zal de studie van Michiels met onverminderde belangstelling ten einde toe doorlezen; vooral ook omdat ze niet in zwaren, moeilijk verduwbaren geleerden stijl, maar in klaar en vloeiend Fransch geschreven is.

En afgezien van bijzaken en onderdeelen, geloof ik, dat de door Michiels voorgedragen theorie aangaande de oudste organisatie der kerken, meer dan eenige andere, de waarheid nabij komt.

G. VAN NOORT.

1) »Grammatica huic interpretationi non obstat, sed contextus minus favet« *Opera Patrum Apostol.* I, p. 116 (Ed. 1881).

P. A. SHEEHAN, *Mon nouveau vicaire*. (Librairie Charles Amat., Paris.) Prix: 4 francs. 448 p. gr. 8o.

Vóór alles moet de bekentenis mij van het hart, dat ik in langen tijd, ter verpoozing, geen enkel zoo mooi en frisch, zoo voor geest en gemoed weldadig boek heb gelezen als het bovengenoemde. En daar volgens den Aquiner het goede uitteraard mededeelzaam is, voel ik mij gedrongen, van het genotene een en ander hier mede te deelen.

Het boek heet, behalve naar zijn titel: »Journal humoristique d'un vieux curé". Van begin tot einde blijft dan ook een bejaarde Iersche pastoor aan het woord, die twaalf maanden achtereen getrouw aanteekeningen maakte over de »faits et gestes" van zijn nieuwen kapelaan. Beiden zijn de hoofdpersonen van het romantisch verhaal, dat speelt onder den dienstdoenden clerus onzer dagen. Kon de auteur wel actueeler en interessanter onderwerp kiezen voor een boek, dat zijn lezers voornamelijk zoekt onder katholieke geestelijken?

De twee typen zijn voortreffelijk geslaagd. Het zijn geen dorre allegorische figuren, louter dienende om de ideeën en bedoelingen van den auteur te vertegenwoordigen; maar het zijn volop levende persoonlijkheden, die we voor ons zien staan en die we onwillekeurig lief krijgen als vertrouwde vrienden. Zeker het hoogste resultaat, dat de romanschrijver door zijn uitbeeldingsgave bereiken kan.

Laat ik in korte trekken deze twee hoofdpersonen schetsen en den loop weergeven van het boeiend verhaal.

* * *

Pastoor Daniël Hanrahah — in de wandeling genaamd »papa Dan" — is reeds 70 jaar oud en zit nog op zijn eerste promotie: »un village préadamite perdu comme Kilronan", zooals hijzelf het teekenachtig noemt (p. 357), wanneer hij zijn dagboek begint op te stellen. Aan vaardigheid met de pen ontbreekt het hem geenszins. Want in zijn jonge jaren deed hij veel aan letterkunde en poëzie, maar tot schrijven voor de openbaarheid is hem, niettegenstaande zooveel stellige

voornemens, de lust mettertijd vergaan. Langzamerhand raakte hij »versumpft" in den sleur van het practische, alledaagsche leven. Teleurstelling en ontmoediging droegen ertoe bij, om hem van aspiraties, verder reikende dan zijn eigen stille parochie, geheel te spenen, en wanneer hij nog ooit den aandrift voelt opkomen, om iets nieuws te ondernemen, dan wint het toch spoedig zijn echt-Iersche onverschilligheid, die stereotiep de twijfelzieke vraag opwerpt: »Cui bono": waar zou het voor dienen?

Maar de grijsaard heeft toch een jeugdig hart weten te bewaren. Hij behield lust voor ernstige en mooie boeken. Gaarne slaat hij zijn klassieken weêr eens na. Hij geldt nog altijd voor een der knapste Hellenisten van zijn land. Bij gewichtige quaesties raadpleegt hij telkens zijn theologischen boekenschat, en hij blijft de vraagbaak zijner confraters in de omgeving.

Deze nooit geheel uitgedoofde zin voor idealen zoekt nochtans eenzijdig bij de wetenschap en fraaie letteren heil. Zijn pastoreele bediening vervult hij wel is waar tamelijk ernstig en nauwgezet, maar zonder »feu sacré", zonder de kracht des geloofs, die bergen kan verzetten, zonder de geestdrift der liefde, die alles overwint Hij laat zijn parochie eenvoudig, zooals hij ze vond, en hoopt ze in denzelfden toestand eens aan zijn opvolger na te laten. Met ironische berusting stemt »papa Dan" glimlachend in, wanneer zijn oude kapelaan en geestverwant, abbé Laverty, op den schoorsteen het motto laat schrijven: »Over honderd jaar zal alles nog precies zoo zijn als tegenwoordig".

Zoo had pastoor Hanrahah een genoegelijk en rustig leventje. Het werd maar korten tijd gestoord door bekoringen van ambitie, wanneer hij jongere priesters, die bij hem misdienaar waren geweest, tot hooger rang en waardigheid zag opklimmen. Doch ook hierover zette hij zich doorgaans heen, met philosophische opvatting van de ijdelheden dezer wereld, niet geheel vrij van satire. Zijn nogal ondeugende humor evenwel, die hem zelden of nooit verliet, zou op zekeren dag deze rust verstoren.

De oude heer kon zijn tong niet goed bedwingen en haalde zich door een ondoordacht woord een nieuwen kapelaan op den hals, die een volslagen omkeer zou brengen in de rustige rust zoowel van den bejaarden herder als van het dorpje Kilronan.

Het wondermensch heet Eduard Letheby en is ruim 30 jaar oud. De eerste zes jaren na zijn priesterwijding bracht hij door als kapelaan in Manchester, waar zijn gezondheid echter niet bestand bleek tegen de overstelpende drukte der grootestadspractijk en dus overplaatsing naar het stille platteland wenschelijk maakte. In den vreemde had kapelaan Letheby natuurlijkerwijze sommige eigenaardigheden en gewoonten opgedaan, die hem van zijn medepriesters in het diocees onderscheidden.

Hij presenteert zich bij pastoor Hanrahah, zoo correct en beleefd mogelijk, onberispelijk in zijn toilet van clergyman; hij drinkt bij voorkeur thee, en de huishoudster Hannah kan nauwelijks gelooven, dat zulk een gedistingeerd jongmensch de nieuwe kapelaan is, doch ziet hem voor een ... gentleman aan. »Papa Dan" houdt zich, bij de eerste ontvangst, gereserveerd en legt zich toe op waardigheid van spreektoon en manieren. Doch al spoedig komt zijn geestigheid weer boven, en vooral zijn aangeboren goedhartigheid, zoodat hij den nieuwgekomene een gastvrij onderdak aanbiedt, totdat de kapelaanswoning in orde zal zijn.

De nieuwe kapelaan gaat, kalm en bedaard, zijn eigen weg, zonder evenwel ook maar een duimbreed af te wijken van de strengste plichtsbetrachting. Hij merkt veel op in de gemeente, in de kerk, in de sacristie, wat eigenlijk anders behoorde te zijn; maar hij oefent geen critiek, nòch tegenover zijn pastoor, nòch tegenover anderen. Hij wacht.

Maar als hij genoegzaam het vertrouwen van »papa Dan" gewonnen heeft, vraagt hij van dezen machtiging, om wat op te ruimen en schoonmaak te doen houden in de sacristie, waar een oude kosteres op háár manier jarenlang huisgehouden had. Die kosteres — juffrouw Darcy — was een autoriteit in het dorp. Niemand dorst haar gezag aan te

tasten. Doch hoe de zindelijkheid in kerk en sacristie onder haar bewind eraan toe was, blijkt afdoende uit de spotternij, welke — achter den rug natuurlijk — de dorpsjeugd zich over juffrouw Darcy veroorloofde: »dat men op haar gezicht wel aardappels poten kon":

»La mer y passerait sans laver la souillure".

Kapelaan Letheby waagt het, na verkregen verlof van den pastoor, in dien Augias-stal orde te brengen. De kosteres, diep verontwaardigd, stelt de kabinetsquaestie en neemt haar ontslag. Maar de pastoor, nu eerst goed ingelicht, houdt voet bij stuk. Als juffrouw Darcy begrijpt, dat er niets overblijft dan: »se soumettre ou se démettre", kiest ze toch definitief het eerste, en zij onderwerpt zich aan de hervormingsplannen van Mijnheer Kapelaan. Zij komt zoover, dat zij voortaan bij functies in de kerk, haar ongedekt hoofd met een hagelwitte muts versiert, tot stomme verbazing der brave inwoners van Kilronan.

Bij godsdienstplechtigheden en bij alle verrichtingen der zielzorg is kapelaan Letheby een voorbeeld van stiptheid, ijver en toewijding. Het aanvankelijk wantrouwen der parochianen maakt plaats voor sympathie en bewondering. Zelfs de niet zoo tamme huishoudster Hannah wordt door hem ingepalmd. Als de winter komt, met zijn lange avonden van nietsdoen en verveling, dan organiseert de kapelaan een liefdadigheidsconcert, waartoe hijzelf de muzikale krachten van het dorp voorbereidt en dat, tegen alle verwachting, een schitterend succes heeft. Op Sacramentsdag laat hij — in Kilronan een ongehoorde vertooning — openbare processie met het Allerheiligste houden, waaraan door het gansche dorp, de notabelen incluis, zoo schitterend mogelijk wordt deelgenomen.

»Papa Dan" laat hem begaan en moet na eenige maanden bekennen, dat er op het gedrag van zijn kapelaan niets hoegenaamd valt aan te merken: »In alles is hij een volmaakt exempel van priesterlijk leven; en alles wat hij sedert zijne komst in de parochie gedaan heeft, strekt tot stichting van onze menschen en tot bevordering van den godsdienstzin" (p. 100).

Anderen zeiden wel, dat het zoo niet langer kon en mocht; dat de pastoor geen baas meer was; dat zulk een jeugdige ijver op den duur in vier slooten tegelijk zou belanden; dat het wel scheen, alsof tot dusverre de practijk niet behoorlijk waargenomen was; dat het op revolutie begon te gelijken enz. Maar de edelaardige, zoo innig-vrome herder dorst toch den apostolischen ijver van zijn medehelper niet tegen te streven. Telkens meende hij een stem te hooren, die hem ver maande: »Wacht u wèl, het werk der rechterhand van den Allerhoogste te belemmeren".

Ongehinderd kan dus kapelaan Letheby zijn hervormingswerk voortzetten. Bij zijn bejaarden pastoor, dien hij steeds vooraf raadpleegde, ontmoet hij geen zweem van zelotypie, maar ondervindt hij integendeel alle mogelijke tegemoetkoming en steun. Hij leert de schoolkinderen, in plaats van straatdeuntjes, schoone Marialiederen zingen en laat ze iederen dag gezamenlijk den Rozenkrans bidden. Op Kerstmis richt hij een stalletje van Bethlehem in, waarbij toepasselijk gezongen wordt en waarover oud en jong opgetogen is van stichting. In de Meimaand versiert hij het Mariabeeld en wekt hij de godsvrucht der parochianen op tot ongekende devotie. Hij bevordert het geregeld biechten en communiceeren, zoodat verschillenden, die anders maar enkele malen 's jaars tot de H. Tafel naderden, het nu een of twee keer maandelijks doen. Een geheime samenscholing van fenians drukt hij door zijn beslist en moedig optreden den kop in, waardoor hij niet weinig jongelieden uit het dorp voor gevangenis en schande behoedt.

En hiermee nog geenszins tevreden, denkt de kapelaan, in zijn onuitputtelijken ijver en geestdrift, ook nog ernstig aan pogingen om het *stoffelijk* welzijn der gemeentenaren te verbeteren. Kilronan is grootendeels arm, maar vele krachtige handen zijn er werkeloos. Waarom hier geen fabriekje in het leven geroepen, dat aan àl die behoeftige gezinnen werk en brood kan verschaffen? In de nabijheid van Kilronan golft de zee, met een overvloed van visch in haar peilloozen schoot. Waarom hier geen schip aangeschaft, dat zijn bemanning werft

onder de jonge, stevige dorpelingen en na een rijke vangst huiswaarts keerend, algemeene welvaart verspreiden kan?

De ééne zoowel als de andere onderneming is een waagstuk, dat pastoor Hanrahah in vroegere jaren weleens overwogen, maar wegens de moeilijkheden nooit aangedurfd had. De kapelaan echter schrikt voor niets terug. Na lange onderhandelingen met dezen en genen, met inspanning van alle krachten slaagt hij eindelijk: op denzelfden dag wordt de fabriek plechtig geopend, en loopt het schip *Ster der zee*, feestelijk van stapel.

De oude »papa Dan" is, niet minder dan de geestelijken en leeken in den omtrek, verbaasd over dit ongehoord succes. Maar hij juicht het van harte toe. Het maakt zijn vertrouwen in den kapelaan zoo goed als onbegrensd. »Alles, wat gij tot dusverre zijt begonnen, is geslaagd. Ook ditmaal zal het lukken", zegt hij tot den kapelaan, wanneer deze soms aarzelt (p. 353).

Het woord: onmogelijk staat niet in zijn woordenboek. »Ce fut un immense succès, sans exemple jusqu' alors" (p. 357).

Maar voor den priester, zoo heeft gravin Ida Hahn-Hahn ergens gezegd, ligt Thabor dicht bij den hof van Gethsemanee. Niet anders was het ook hier. Op denzelfden dag, dat het schip *Ster der zee* te water gelaten werd, bij de eerste reis, werd het door een stoomboot aangevaren en in den grond geboord. De bemanning ontkwam ternauwernood, en de stuurman, nogwel de kasteelheer van het dorp, die vrijwillig het roer in handen genomen had, vond zijn dood in de golven.

Dit tragisch ongeluk kwam niet alleen. Op de fabriek wilde het evenmin vlotten. De gemaakte berekeningen faalden. Welhaast ontstond er, niet zonder kwaadwillige stokerij, onder de arbeiders ontevredenheid, welke door werkstaking en sluiting der fabriek werd gevolgd.

De parochianen van Kilronan, die hun kapelaan tot dusverre hadden bewonderd en ten hemel verheven, keerden hem, zoodra het fiasco intrad, den rug toe. Vrienden en bekenden in de buurt gaven zich nu meesmuilend over aan »prophéties après-coup". Men had zoo iets wel voorzien. —

De kruik gaat zoolang te water, tot ze berst. — Te veel ijver schaadt. — Straf voor jeugdigen overmoed. — En meer zulke, aan de liefde evenredige, wijsheid!

Maar »papa Dan" blijft zijn lieveling trouw. Hij scheldt niet, terwijl anderen den gevallene met steenen gooien, doch beurt hem op en bemoedigt hem. Alice, een door vreeselijk lijden bezocht, maar door God hoog begenadigd meisje in de parochie, sterkt den neergeslagen kapelaan door haar voorbeeld van heldhaftig geduld en voorzegt hem de zegepraal, na en door het kruis.

Zoo doorstaat kapelaan Letheby met Gods genade, die hij voortdurend afsmeekt in gebed en overweging, moedig deze vuurproef van tegenspoed. Wanneer de nood het hoogst gestegen en zijn huis namens de schuldeischers zelfs in beslag genomen is, wanneer het naderend failliet met gevangenis en schande dreigt, wanneer de jeugdige priester zich over dag niet meer op straat durft vertoonen en des nachts elders een schuilplaats zoeken moet, dan komt ook onverwacht de redding.

Door vriendschappelijke tusschenkomst worden de schulden eervol vereffend. Mgr. de bisschop wil aan den eminenten priester, niettegenstaande het geleden, maar volstrekt onverdiende fiasco, een openbaar bewijs van vertrouwen geven en benoemt hem tot een aanzienlijken post aan de kathedraal. Nogmaals keert de publieke meening zich geheel ten gunste van kapelaan Letheby. De held, die voor de goede zaak niet alleen gestreden, maar nu ook als martelaar geleden heeft, wordt met een dubbelen lauwer der overwinning getooid.

En »papa Dan"? Hij schreit van vreugde over zijn in eer en aanzien herstelden kapelaan, wiens vertrek hem echter ook tot tranen van droefheid zou kunnen bewegen.

S'avonds na het afscheid wordt de pastoor verrast door een ambtelijk schrijven van Mgr. den bisschop, die hem uiterst welwillend de aanbieding doet van het zoolang gewenschte kanonikaat. »Il arrivait donc enfin, ce rêve d'une moitié de vie. Dieu me pardonne, que nous sommes enfants! Vieux ou jeunes, c'est toujours la même chose. Je suppose que c'est pour cela que Dieu nous aime tant" (p. 446).

Maar na rijp overleg antwoordt de pastoor aan Mgr., dat hij eerbiedig dankt voor de aangeboden onderscheiding. Hij wenscht liever, tot aan zijn dood, niets anders te blijven dan eenvoudig »papa Dan". En de insignia der kanonikale waardigheid, die hem reeds van bevriende zijde waren vereerd, bindt hij eigenhandig samen tot een paket, dat hij vermaakt aan zijn oud-kapelaan Letheby, met het veelbeteekenend citaat tot opschrift:

»Amico, io vivendo cercava conforto
Nel Monte Parnasso:
Tu, meglio consigliato, cercalo
Nel Calvario" [1]).

Dit was het testament van »papa Dan", juist twaalf maanden, nadat de »nieuwe kapelaan" zijn intree deed in de parochie Kilronan.

* * *

Kortheidshalve schetste ik den loop van het romantisch verhaal uitsluitend, voor zooverre het de twee hoofdpersonen betreft.

Nog andere aantrekkelijke figuren komen erin voor. De even schatrijke als pieuze en zielssterke »miss Bittra", die het practische, en de Lidwina-figuur van Alice, die het contemplatieve leven eener Christenvrouw verpersoonlijkt. Met eerstgenoemde treedt de edelman Ormsby, na een wonderlijke bekeeringsgeschiedenis, in een alleszins gelukkigen echt. Haar stoere vader, de kasteelheer Campion, wordt door kapelaan Letheby van zijn vooroordeelen en onverschilligheid genezen: juist beloofde hij weer een goed katholiek te worden, toen hem die noodlottige schipbreuk het leven benam. De niet minder geleerde dan grootmoedige vriend van Letheby, kapelaan Charles Duff, is nauwelijks van nabij door ons gekend, of stormenderhand verovert hij onze sympathie. Jem Deady, die snaaksche kwant, is een echt type van Iersche luiheid en

---

1) »Vriend, ik zocht in mijn leven kracht op den berg Parnassus: maar gij, beter van zin, zoek gij ze op Calvarië".

lichtzinnigheid, maar in dagen van nood vol edelmoedige toewijding tevens.

Nog verschillende anderen konden we er zoo aanwijzen. Maar genoeg, om hiermede althans eenige voorstelling te geven van het milieu, waarin de hoofdpersonen van ons verhaal zich bewegen.

Onnoodig op te merken, dat het bezield wordt door den vollen, warmen adem van het katholieke leven en dat er uit bijna iedere bladzijde een reine, hartverheffende geest u tegemoetstroomt.

Wat een teêre en nobele ziel, een echte priesterziel, is die goede, beminnelijke »papa Dan"! Waarlijk, een oude man om voor te knielen. — En wat een gloeiende zielenijver, wat een heerlijke zelfverloochening, wat een heilige geestdrift in kapelaan Letheby! Hij is iemand van het hout, waar men Heiligen van maakt. — Wat een naïeve en roerende godsvrucht in de eenvoudige dorpsbewoners van Kilronan, die zich bij àl hun gebreken toch waardige kinderen toonen van het »eiland der Heiligen". — Wat een rijkdom van leerzame en stichtende gedachten, welke »papa Dan" zonder eenig vertoon, haast ongemerkt, steeds ten beste geeft over allerlei onderwerpen, die in het priesterlijke leven en in de zielzorg van groote beteekenis zijn. Een schat van pastorale theologie ligt daarin opgesloten. — Eindelijk, wat een fijne en gezonde humor, die als kostbare specerij geheel deze gekruide zielespijs doorgeurt. Grof keukenzout vindt men hier nergens, maar alleen echt Attisch zout van de fijnste en edelste soort. — Wat een natuurlijke, toch zoo verheven en aandoenlijke poëzie in menige bladzijde! Telkens komt zij er ons levendig aan herinneren, dat ware schoonheid en echte levensvreugde nergens zóo bloeien als onder den koesterenden zonneschijn van het Katholicisme.

Kortom, ik geloof niet te overdrijven, wanneer ik dit boek een meesterstuk noem in zijne soort, en na deze beknopte analyse verdere aanbeveling geheel overbodig acht. Zulke lectuur biedt evenzeer rein genot als leerrijke stichting. De woorden van levenswijsheid, die »papa Dan", met zijn origineele toepassing van het: »ridendo dicere verum", overvloedig

ten beste geeft, mogen *wekken* tot meedoogenlooze zelfcritiek, nog krachtiger *trekken* tot navolging — altijd »mutatis mutandis" en »consideratis considerandis" — de voorbeelden van hooge, priesterlijke deugd, die hier den lezer in helderen lichtglans tegenstralen.

Een boek, dat eenmaal gelezen zijnde, niet meer vergeten wordt, maar als een vriendelijke wegwijzer bijblijft door geheel het leven.

* * *

Wij zouden ons weinig dankbaar en belangstellend toonen jegens den schrijver, indien wij geen nadere inlichtingen wenschten omtrent zijn persoon en zijn arbeid. Te dien einde richtte ik mij tot den Parijschen uitgever, door wien ik in briefwisseling kwam met den vertaler, abbé George Ardant, te Limoges.

Want ik verzuimde nog meê te deelen, dat ik alleen de keurige Fransche vertaling ken, die alleszins voortreffelijk mag heeten en het kerkelijk *Imprimatur* draagt. Zij zag eerst het licht in de *Semaine religieuse* van Limoges, onder redactie van abbé Ardant. Onlangs in boekvorm verschenen, werd zij opgedragen aan Yves de Querdec, onder welken »nom de plume", naar men algemeen weet, zich George Fonsegrive verbergt, de zoo verdienstelijke directeur van *La Quinzaine*, tegenwoordig een der beste katholieke tijdschriften in Frankrijk [1]). Grooten opgang maakten, onder denzelfden schuilnaam, zijn nogal durvende boeken: *Le journal d'un Evêque* (I—II), *Lettres d'un curé de campagne* en *Lettres d'un curé de canton*, terwijl hij onder zijn eigenlijken naam eenige meesterlijke geschriften uitgaf van christelijk-democratische en vooruitstrevende richting.

Tot zijne school mag dan ook *Mon nouveau vicaire* — en niet onwaardig — gerekend worden. De eigenlijke auteur, H. P. A. Sheehan, is daarom niet ten onrechte genoemd: »un Yves de Querdec irlandais."

Pastoor Sheehan — naar verluidt, een zeer bescheiden en betrekkelijk nog jeugdig man — oefent de practijk uit in het

---

[1]) Verschijnt tweemaal per maand (Paris, rue Vanneau 45). Prijs: 25 francs.

eenvoudige Doneraile, een dorp in het Iersche graafschap Cork. Zijn boek verscheen eerst feuilletonsgewijze, doch zonder naamteekening, in de *American Ecclesiastical Review* (1898), en werd toen door de N. Amerikaansche geestelijkheid als het ware verslonden. Zoolang het feuilleton liep, zag de *Review* zijn debiet meer dan verdubbelen. Op dringenden wensch der lezers werd het nogmaals in boekvorm uitgegeven, onder den titel: »*My new curate*, a story gathered from the stray leaves of an old diary" [1]).

Vroegere werken van denzelfden auteur, oorspronkelijk eveneens in het Engelsch geschreven, heeten volgens de, mij alleen bekende, Fransche overzetting: *Chez les Anglo-Saxons*, quelques années du ministère; *Geoffrey Austin*, un étudiant irlandais (de geschiedenis van een student, die het geloof verliest door zijne àl te eenzijdige beoefening der klassieke letteren en der Duitsche wijsbegeerte); *Le succès dans l'échec (The triumph of failure)*. Maar hun aanvankelijk niet zoo aanzienlijk succes werd ten zeerste bevorderd door *My new curate*, dat verreweg de kroon moet spannen.

Wie dit hier werkelijk con amore aangekondigd boek leest, zal ongetwijfeld gaarne instemmen met de betuiging mijner persoonlijke, oprechte dankbaarheid jegens een der eminentste priesters in ons vaderland, op wiens raad ik tot de kennismaking besloot. En wat den auteur betreft van *Mon nouveau vicaire*, pastoor Sheehan, geen enkel onbevooroordeeld lezer zal aarzelen te erkennen, dat hem zeker van bevoegde zijde en volkomen terecht de hooge lofspraak werd toegekend: »C'est évidemment un styliste de première force, un écrivain merveilleux, un fin psychologue, un artiste".

Maar vooral ook: »une âme sacerdotale et apostolique" [2]).

Dr. G. BROM.

---

[1]) Boston, Marlier Callanan and Co., 1899.

[2]) *Bulletin trimestriel* des anciens élèves de St. Sulpice. Vme année, p. 262. (Limoges, 15 Mai 1900).

La prophétie des Papes attribuée à S. Malachie. Etude critique par l'abbé JOSEPH MAITRE, doct. en phil. et en théol. licencié ès sc. math. Avec plus de 80 vignettes dans le texte. Paris, P. Lethielleux; Beaune, G. Lorreau. 1901. Prix: 6 fr.

Verleden jaar schreef ik in dit maandschrift, dat in de jongste jaren opzichtens Malachias' zienersgave éénzelfde strooming onder de geleerden niet te miskennen viel. En niet zonder reden. Want over het onprofetische der profetie hadden, om slechts enkele namen te noemen, in Duitschland Weingarten en Harnack, in Frankrijk Vassiliv en Maurivert, in Italië de *Civiltà Cattolica*, in Engeland O. Brien en Thurston op meerendeels wetenschappelijke wijze de lans gebroken. Te onzent echter was, naar sommige uitlatingen te oordeelen, met de onwaarde der profetie bereids afgerekend. Hoe dit zij, aan alwie in de Malachias' profetie nog belang stelt, wordt de lezing van bovengenoemd boek om meer dan eene reden aanbevolen.

Eerstens, het is geschreven door J. Maitre, wiens dubbele doktors-titel benevens het licentiaat in de mathematische wetenschappen als getuigenis van 's mans ernstig weten nog overtroffen worden door de 850 bladzijden, die hij met wondervolle belezenheid en scherpzinnigheid ter verdediging van de echtheid der profetie hier ten beste geeft. Aan dat doel heeft hij meerdere jaren besteed, de meest beroemde bibliotheken der wereld (p. XI) dagen achtereen doorsnuffeld. Zoó diep is zijne ziel van het goddelijke dezer godspraak overtuigd, dat hem moed en kracht niet ontbreken, om nog een ander werk, in verband met deze profetie, onder den titel *Les Papes et la Papauté* ter perse te zenden. Ge vindt dus iemand aan het woord, die recht heeft van gehoord te worden, en die bovendien met alle hoffelijkheid zijn pleidooi voordraagt. Den tegenstander wordt, wel is waar, een enkele maal »l'esprit moderne" of »l'esprit de rationalisme" verweten, maar dat weegt nog maar half op tegen het »delirium" en gebrek aan »sound judgment", waarvan de andere partij niet aarzelt te gewagen.

Tweedens heeft de schrijver getracht klaar en ordelijk weer

te geven alwat hij te zeggen had. Te dien einde is het werk in drieën gesmaldeeld. Het eerste gedeelte bevat o. a. een levensschets van den H. Malachias en zet de draagkracht der kerkelijke wetten uiteen nopens het bestudeeren en bekend maken van profetieën, die niet in de H. Schriften besloten zijn (p. 3—33). In het tweede gedeelte komt de tekst zelve der profetie ter sprake, en wordt aan diens gezag echtheid, uitlegging en doel een breedvoerige bespreking gewijd (p. 33—466). Het derde gedeelte behandelt achtereenvolgens de tegenwerpingen, naar gelang ze of met het gezag, de echtheid, de uitlegging, of met het doel in strijd worden geacht (p. 467—834). In dat gedeelte heeft de auteur zelf den profetenmantel omgeslagen en tracht, met behulp der Apocalyps en met sommige gegevens uit het H. Evangelie, het besluit te wettigen, dat, zooals de Malachias' profetie werkelijk verwachten laat, slechts weinige jaren ons van den grooten oordeelsdag verwijderd houden.

Derdens is dit boek een repertorium generale van alles, wat ooit sinds den dag der verschijning (1590) tot het jaar 1898 zoo ten voordeele als ten nadeele der profetie op het papier is gebracht. En de schrijver — zoover ik kon nagaan — is in de korte resumé's met inderdaad prijzenswaardige onpartijdigheid te werk gegaan.

Vraagt men ten slotte naar de steekhoudendheid of de draagkracht der aangebrachte argumenten, die de echtheid der profetie moeten bepleiten of verdedigen, dan zal het oordeel den invloed ondergaan van de meening, welke men zich ten deze reeds vooraf gevormd heeft (p. 140). Zoo zal het gebeuren, dat dezelfde argumentatie door den een helder, door den ander duister geheeten wordt (p. 234—237; p. 627); waar de een klaagt over den regen van *peut-être*'s en *semble-t-il*'s, (p. 560; p. 604), zal de ander zich verheugen in het zonnelicht; wat voor den een eenvoudig bespottelijk is (p. 308; p. 559; p. 604; p. 606), zal de ander als hooge ernst beschouwen; wat de een al dóorslaande vindt (p, 517—522; p. 566), zal den ander »simple" en »superficiel" voorkomen: *Quisque judicat prout est affectus.*

Wie echter onbevooroordeeld geluisterd heeft naar het betoog van den hoogleeraar Harnack [1]), welks weerlegging (p. 594—595), naar Joseph Maitre zelf erkent, sommigen »incertaine et arbitraire" zal toeschijnen; wie het positieve argument niet vergeten is van Thurston [2]), die de makelij der profetie in de beide werken — folio- [3]) of quarto-uitgave — van Onufrius Panvinius heeft aangewezen, hij moge hulde brengen aan de eruditie van den schrijver, volgaarne erkennen, dat veel op bevredigende wijze is opgelost, maar zijn eindconclusie kan, ons inziens, geen andere zijn, dan dat dit boek een *bévue* is en dat de schaal der critiek nog immer naar den kant der tegenstanders doorslaat.

Zoeterwoude. J. C. v. d. Loos.

Fransch en Germaansch of lijst van Fransche woorden uit het Germaansch, door Eugeen Ulrix, Doctor in de Romaansche taalkunde. Hasselt, 1900. Prijs: 2 fr. 20.

De Fransche taal noemt men met volle recht »een rijke bedelares". Meer dan welke andere taal ook bezit zij het vermogen, bestanddeelen uit den vreemde met haar woordenschat innig te versmelten, of althans door eenig omkleedsel een vrij goed inheemsch uiterlijk te schenken. Hierin biedt de Fransche taal eene scherpe tegenstelling met de onze. Terwijl de Germaansche talen, en bij name het Nederlandsch, met naijverige angstvalligheid hare grenzen bewaken, vindt het uitheemsche woord op Franschen bodem steeds een gastvrij onthaal. Waarlijk, het Nederlandsche volk is meer

---

1) *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 1879.

2) *The Month, a catholic magazine*, 1899.

3) De titel der folio-uitgave luidt: *Epitome pontificum Romanorum a S. Petro usque ad Paulum III gestorum (videlicet) electionisque singulorum et conclavium compendiaria narratio*, Onufrio Panvinio Veronensi F. Augustiniano authore. Venetiis, impensis Jacobi Stradæ Mantuani. M.D.LVII.

vrijhandelaar in zijne politiek dan in zijne taal. Natuurlijk kunnen niet alle bastaardwoorden worden geweerd, tenzij men het land met een Chineeschen muur zou willen omgeven: de modes vooral bezorgen ons vrij wat Fransche en Engelsche ingezetenen. Maar in vergelijking met de Franschen zijn wij op ende op puristen, wát onze Vlaamsche taal- en stambroeders ons ook ten laste mogen leggen.

Met welke losse bevalligheid weet de Fransche taal Grieksche en Latijnsche woorden van een passenden uitgang te voorzien! Hoe lenig voegen zich uitdrukkingen uit de verwante Romaansche talen naast de hare! Het Celtisch maakt een zeker — hoewel klein — gedeelte van haar taalschat uit. Het Arabisch is haar in niet geringe mate schatplichtig. Maar wellicht is het minder bekend, dat de rassenveete niet bij machte geweest is, eene ontleening op groote schaal aan de Germaansche dialekten te verhinderen.

Het bovenstaande werk nu bevat éene alphabetische lijst van Fransche woorden, waaraan eene Germaansche afkomst wordt toegekend. De uitdrukking: »Germaansche wortels, die zich in het Fransch ingedrongen en aldaar nieuwe woorden gevormd hebben" (blz. 5), acht ik minder juist. Een woord, een groep van woorden, kan men tot bepaalde wortels terugvoeren, maar nimmer dringt een woord als wortel eene vreemde taal binnen. — Veel oorspronkelijks bevatten, naar de getuigenis des schrijvers zelf, deze lijsten niet; verschillende Romanisten en Germanisten van naam hebben in de laatste jaren de sporen van het Germaansch op Franschen bodem onderzocht; doch het mag eene verdienste des schrijvers heeten, de uitkomsten hunner onderzoekingen ter kennis van het Nederlandsche publiek te hebben gebracht.

Dr. Ulrix heeft zijn boek in drieën verdeeld. Het eerste deel geeft de hedendaagsche Fransche woorden, het tweede de oud-Fransche woorden, het derde de Fransche persoonsnamen. Achter elk woord staat het overeenkomstige Germaansche, meestal van een beknopte bespreking vergezeld. Jammer maar, dat Ulrix getracht heeft, »zoo volledig mogelijk te zijn" (blz. 12). Bedriegen wij ons niet, dan zou het boek,

dat bepaald van degelijken arbeid en kundig oordeel getuigt, meer praktisch nut stichten en een betrouwbaarder raadsman zijn, als die woorden waren weggelaten, welke slechts op Germaanschen oorsprong »*zouden kunnen* [1]) aanspraak maken" (ib.). Zoo ware b.v. *aller*, waarvan »wel tien oorsprongen" zijn voorgesteld, waarvan »geen enkel ten volle voldoet" (blz. 17), evenals *bafrer*, *élaguer*, *gamin*, *héraut*, *mauvais*, *rat* e. a. beter achterwege gebleven — tenzij de schrijver ze onder eene rubriek: »Twijfelachtige woordafleiding" had willen rangschikken, zooals men die in *Stappers*' synoptisch woordenboek vindt.

Dit vooral met het oog op het twijfelachtige, dat deze soort van woordafleiding *uiteraard* aankleeft. Immers, wij hebben hier te doen met *leenwoorden*, die, evenals de uit het Latijn overgenomen woorden *de formation savante* (b.v. *quadragésime*, vgl. *carême*), buiten de strikte taalgemeenschap staan en bijgevolg niet aan de algemeene, vaste taalwetten onderworpen zijn, maar veelal bloot staan aan al de grillen der volksetymologie.

Het onderzoek dient hier meestal *historisch* te zijn. Reeds vóór de Ve eeuw voerden de Germanen, die in de Romeinsche legioenen dienden — zooals Ulrix (blz. 7 vv.) uiteenzet — een groot aantal Germaansche woorden in Gallië binnen; de Franken, Gothen en Burgonden brachten den grooten toevloed; en in de Xe eeuw kwamen de Noormannen over zee met hun termen, aan het zeewezen ontleend. De meeste eigenaardige Fransche scheepstermen zijn Germaansche leenwoorden. Voor hunne nieuwe staatsregeling brachten de Germanen op Gallischen bodem hun eigen benamingen mee, als: *alleu*, *fief*, *chambellan*, *échevin*. Eindelijk, sedert de XVIe hebben ten gevolge der godsdienstoorlogen, van den dertigjarigen oorlog en de Duitsche oorlogen der XVIIIe eeuw eene menigte uitheemsche woorden, die op het krijgswezen betrekking hebben, in Frankrijk burgerrecht verkregen.

Sommige woorden bereikten Frankrijk niet dan langs een

---

[1]) De kursiveering is niet van ons.

omweg. *Escarpin, arquebuse, estramaçon* ontleenden de Franschen rechtstreeks aan het Italiaansch, *bedeau* en *beffroi* aan het latere Latijn. Eigenaardig zijn de lotgevallen van ons *balkon*. Van Germaansche afkomst (oud-Hoogd. *balco*, Nederl. *balk*), zwierf het over Italië en Frankrijk als *balcone* en *balcon* rond, om gestoken in een uitheemsch kleed zijn vaderland weer te bereiken. *Flibustier* leidt Ulrix van *vrijbuiter* af; volgens anderen werd het door tusschenkomst van het Spaansche *flibote* aan ons woord *vlieboot* ontleend, en keerde het na volksetymologische vervorming als *vrijbuiter* terug. Het Turksche leenwoord *cravache* — zij het dan ook niet rechtstreeks — had de schrijver niet als Germaansch leenwoord mogen aangeven.

Jammer dat het werk in ongenietbaar Nederlandsch geschreven is. Had Ulrix zich een zuiver Nederlandschen zinbouw en de geijkte wetenschappelijke termen weten eigen te maken door het bestudeeren van Hollandsche vakwerken, de waarde van zijn nuttig en degelijk boekje zou er aanmerkelijk door geklommen zijn.

Roermond. Dr. JOS. SCHRIJNEN.

HISTORISCHE PORTRETTEN UIT HET TIJDVAK DER RENAISSANCE IN ITALIË.

HET HUMANISME EN DE OPVOEDING.

In welke richting de mannen der renaissance zelfstandig voortgingen of zich, om welke beweegreden ook, lieten medevoeren, allen kwamen hierin overeen, dat zij in het opnemen van de beschaving der oudheid in het volle leven, een hoogere volmaking zagen van den mensch. Die hoogere volmaking beschouwen en beminnen ze, zonder onderscheid, als een groote schat. Die aan anderen mede te deelen, zoodat zoo groot getal mogelijk daarvan geniete, is hun innigst verlangen. In het bezit van dien schat beschouwen zij de bron van alle geluk en welvaart, het voorname middel om in de wereld vooruit te komen, zijn levensvreugde te verhoogen, het lijden te balsemen.

De gezellige omgang vorderde reeds een hoogere ontwikkeling. De gewone conversatie eischte kennis der oudheid; ook bij de beschaafde vrouwen.

Hoe ver de beschaving der vrouwen toen ging, hopen wij later nog in 't bijzonder te zien vooral in vrouwen als de bewonderenswaardige, schier heilige Vittoria Colonna. Voor 't oogenblik zouden wij, door de zich opdringende gedachte aan de tegenwoordige emancipatie- en feministen-kwestie, de goede opvatting der zaak eenigszins bederven. Er was toen geen kwestie; maar, dank zij de hooge ontwikkeling, was de zaak er, zoover het oorbaar is, van zelve; de vrouw stond in hoog aanzien. Met het voorbehoud om later hierop terug te komen, zij dan hier eenvoudig het feit vermeld, dat men

ook de meisjes niet onttrok aan den invloed van de herleefde oudheid, ofschoon toch een eigenlijke, uitsluitend wetenschappelijke vorming tot de uitzonderingen behoorde.

Zoo kunnen wij ons gemakkelijk voorstellen, hoe de zaak der opvoeding in die dagen meer dan ooit een bijzondere, algemeene behartiging vond. Het ideale streven immers was naar de hoogste en uitgebreidste ontwikkeling van den geheelen mensch. Met dit grootsch werk moest van kindsbeen af begonnen worden; 't moest later met groote zorg worden voortgezet; die zorg moest alles omvatten en wel op de eerste plaats het huisgezin, de familie. Daartoe bracht, te Florence vooral, een zeer ontwikkelde economische kennis en praktijk, een zeer rationeele bouwwijze der woningen veel bij, en voornamelijk een ijverige studie van alle vragen, die de samenleving, de opvoeding, de inrichting, de bediening betroffen. Het echt humanistisch ideaal schildert ons de groote, veelzijdige Leo Battista Alberti (dien wij later als den bouwmeester van San Francesco te Rimini nog zullen leeren kennen) in zijn *Trattato del governo della famiglia*, een der vele geschriften, welke vooral in die eeuw over dit onderwerp in 't licht verschenen. We zullen slechts van enkele dier verhandelingen gewagen. In 't algemeen, mag gezegd worden, is geen dezer pædogogische geschriften heidensch of het christendom vijandig. Het antieke voorkomen, dat Alberti aan zijn geschrift weet te geven, kan geen grond bieden tot een verwijt van heidenschen geest of van onverschilligheid ten opzichte van de christelijke beginselen. In den grond zijn die beginselen gezond, door en door christelijk, geheel in overeenstemming met de zedeleer der Kerk.

Voor al deze schrijvers is de heiligheid des huwelijks de zekerste waarborg voor een goede opvoeding. Het gezag des vaders wordt hooggehouden en op den, met zorg gekozen, leermeester later overgedragen. De allereerste opvoeding komt vooral de moeder toe. Een eenzijdige verstandsontwikkeling kennen zij niet; het hoofddoel is immer het vormen van nuttige en zelfstandige menschen. Zonder onderscheid spreken allen van eene evenredige ontwikkeling van geest en lichaam.

De ziel der opvoeding is de godsdienst. Het voorname middel om den grondslag te leggen van een hoogere beschaving is de studie der klassieke talen.

Een studie over de opvoeding in die dagen is daarom zoo belangrijk, omdat wij thans ook het groote vraagstuk dier eeuw weer levendig op den voorgrond zien treden, eenigszins in dezelfde richtingen en schakeeringen. Opmerkelijk, hoe spoedig wij *daar* een goede oplossing gevonden zien. Het pleit wel voor den diep godsdienstigen geest der vijftiende eeuw in Italië, dat met de humanistische beweging de christelijke grondbeginselen der opvoeding zoo snel harmonisch vereenigd werden. Doch dit geschiedde niet geheel zonder voorafgaanden strijd.

Een der strengste, of liever de allerstrengste op dit punt is wel de Dominicaan Giovanni Dominici, met wien wij reeds even kennis maakten als de schrijver van de *Lucula noctis*. Zijn heftig optreden is overigens juist wel een krachtig bewijs tegen de bewering, als zou van kerkelijke zijde het gevaarlijke element der renaissance-beweging niet tijdig genoeg zijn opgemerkt. Hij was een der eersten en der heftigsten, die tegen het dreigend gevaar, vooral wat de opvoeding der jeugd betrof, optrad.

Een eerbiedwaardig man, van groote verdienste ten opzichte der hervorming zijner orde en van de Kerk in 't algemeen; uitmuntend in vurigen, vasthoudenden ijver voor het heil der zielen; door zijn welsprekendheid, waarvan eerst Venetië, later vooral Florence genoot, als een voorlooper van Savonarola aan te merken. Hij genoot de gunst van Paus Innocentius VII, later ook van Martinus V, toen hij reeds door Gregorius XII tot de waardigheid van het kardinalaat verheven was.

Hij was een man van buitengewone geestkracht; maar, hartstochtelijk van aard, was hij niet vrij van de gebreken zijner deugden. Op een hoog ascetisch standpunt geplaatst, liet hij zich door zijn ijver wel eens te ver medeslepen. Hij miste de noodige kalmte van oordeel, zoodat hij de waarde der klassieke studiën te veel onderschatte en zich herhaaldelijk

in dwaze paradoxen verloor. Zulke overdrijvingen verbitterden de tegenpartij en werden met gelijke overdrijvingen beantwoord. De kwestie werd daarmede niet opgelost maar nog ingewikkelder, zoo niet een goede oplossing als onmogelijk gemaakt. Dit is ook het oordeel van Pastor, terwijl Rösler er een goeden kant aan weet te vinden en dit element ook noodzakelijk acht om de machtige beweging in het rechte spoor te houden.

Maar 't was de vrees, die hem zoo eenzijdig maakte. Het misbruik, dat hij voor oogen had, trok zóózeer zijn aandacht, dat de bedenking, hoe uit deze beweging ook veel goeds en schoons kon voortkomen, door den angst voor gevaren geheel overstemd werd.

Maar geven wij hem zelf het woord. In zijn brief aan Bartolommea, de vrome echtgenoote van den verbannen Antonio Alberti, schrijft Dominici in dezer voege. Bartolommea had hem voorschriften gevraagd betreffende de opvoeding harer kinderen.

»Nu moet men — zegt hij — bij de vraag, waar de knaap zal onderwezen worden, de wereld nemen gelijk zij is. Wilt gij hem naar een kloosterschool zenden of met de clerici laten opvoeden, dan zult ge hem aan groot gevaar bloot stellen. Heden ten dage is het zoo daarmede gesteld, dat hij daar weinig zal leeren. Zeker, weleer kwamen uit dezen omgang brave kinderen, die zich tot degelijke menschen ontwikkelden. Heden daarentegen is dat zoo niet meer. Wilt ge uw zoon de gemeentescholen laten bezoeken, dan vrees ik, dat hij in één jaar de vrucht van een zevenjarige zorg verliest; want daar komt een menigte bijeen, die bandeloos, boos, ten kwade geneigd en die het goede vijandig gezind is of moeilijk aanneemt.

»Ook tegen het nemen van een eigen leermeester zijn bedenkingen te maken. Laat het u daarom niet aan zorg ontbreken en vermaan de kinderen, als zij thuis komen en zoo vaak gij met hen te zamen kunt wezen. Als zij het vergif, dat hun wordt voorgezet, niet kunnen ontvluchten, dan moet het toch door uw zorg niet bij hen kunnen blijven, hoezeer ook de bedorven natuur, tengevolge der uit de erfzonde voortgekomen neiging ten kwade, daarnaar verlangt.

»Hoe verlicht — gaat hij voort — waren onze vaderen bij het onderwijs der jeugd! De nieuwe tijd is verblind en voedt de kinderen op zonder geloof. Vroeger begon men met de kinderen het Psalterium en de gewijde geschiedenis te leeren. Vervolgens gebruikte men dan de zedespreuken van Cato, Aesopus' fabelen, de geschriften van Boëtius, uittreksels uit den H. Augustinus, de dichtstukken *Eva columba* of *Tres leo naturas*, tegelijk met een dichterlijke bewerking der H. Schrift in het boek *Aethiopum terras*. In deze en dergelijke boeken schuilt geen gevaar. Maar tegenwoordig wordt de jeugd modern opgevoed en de weerbarstige natuur wordt weer oudheidensch in den omgang met de ongeloovigen, te midden van oneerbare dingen, die al te vroegtijdig tot zonde prikkelen en alle kwaad leeren, dat maar te denken is. Daar bestudeert men den geheelen Ovidius, zijn brieven, de minnekunst en zijne overige onzedelijke en zinnelijke geschriften. Dan komt Virgilius aan de beurt, de tragedies en andere werken, die veeleer de zinnelijke liefde dan de goede zeden in de hand werken. Maar het ergste is, dat het zoo teeder gemoed der jeugd met een soort van vereering en hoogschatting voor de valsche goden vervuld wordt, waar zij hun valsche wonderen en gedaanteverwisselingen vernemen. Zij worden dan eer heidenen dan christenen, en noemen voor den Vader, den Zoon en den H. Geest, Jupiter of Saturnus, Venus of Kybele, God. Ten gevolge hiervan wordt dan het ware geloof geminacht, God niet vereerd, blijft de waarheid onbekend en wordt de zonde ingeplant".

Zoo wordt de vrome moeder wel erg in 't nauw gedreven. Wat moet zij doen? En nu werkt het wel wat ontnuchterend na deze invective, als wij aanvankelijk hooren zeggen: »Men moet de wereld nemen gelijk zij is" en: »Laat het u niet aan zorg ontbreken om" enz. Na het voorafgaande moest men verwachten: »Laat onze jongens liever den akker gaan bebouwen". Men heeft moeite om de bekoring te verdrijven, alsof de schrijver wetens en willens, bij wijze van oratorische wending, de gevaren overdrijft om des te sterker af te schrikken. Immers waren die gevaren zóó groot, dan had hij moeten

raden óf het noodzakelijke mindere kwaad te kiezen in privaat-onderwijs, óf in 't geheel niets te leeren dan *Eva columba*, en *Tres leo naturas* enz. Maar in alle geval blijkt hier de onverwinbare macht der beweging tegelijk met de gevaren, en hoe een man als Dominici, voor het groote vraagstuk geplaatst, nog geen andere oplossing weet te vinden. In beginsel, gelijk uit zijne andere geschriften blijkt, vindt hij de studie der oudheid wel niet geheel onvereenigbaar met het christendom, maar toch praktisch wel; 't is »vergif innemen". Hij accepteert het groote vraagstuk, omdat hij het niet meer kan ontwijken, maar met een zeer bedenkelijk gezicht; eenzijdig en inkonsekwent en daarom onvoldoende, onbevredigend is de oplossing, die hij beproeft. Hij stierf in 1419.

Een meer verzoenende richting is die van zijne ordebroeder en leerling den H. Antoninus (1389—1452), den zachtzinnigen, beminnelijken aartsbisschop van Florence, den vredestichter te midden van veel haat en twist der altoos oneenige burgers, den vader der armen en verlatenen, den stillen weldoener vooral der schamele armoede, den man, die zich steeds buiten alle polemiek hield en van wien men zeide, dat hij geen hartstocht kende.

Hoewel niet van genialen aanleg, was hij een geleerd theoloog, en liet hij werken na van grooten omvang en uitgebreide encyklopedische kennis. Zijn stijl is eenvoudig en ongekunsteld gelijk zijn leven. De klassieke letteren zijn hem geenszins onbekend; hij laat zich niet door hun heidensche afkomst afschrikken en luistert zijn innemende brieven vaak met een passend vers uit Ovidius' metamorphosen op. Doch deze dingen zijn hem geen levenszaak. Zelf zich verblijdend in 't licht des geloofs, ziet hij met zachtheid neer op de heidenen, voor wie dit licht nog niet was opgegaan. De leer der Epicuristen, die 't hoogste geluk in 't zingenot vonden, wil hij niet weerleggen, nadat immers de heidensche wijsgeeren zelve ze rêeds weerlegd hadden. Ook deze, zei hij elders, hebben eene zedeleer onderwezen, over deugden en zonden geschreven; doch van de ware deugden, waardoor Christus in ons leeft en wij hopen eenmaal met Hem ver-

eenigd te worden, vermochten zij niet naar waarde te spreken. Wij kennen, zegt Voigt, die ook niets dan lof voor hem heeft, niemand onder de humanisten, die van dezen vromen aartsbisschop ooit anders dan met hooge vereering heeft gesproken. Zelfs de grijze Poggio, anders een model-humanist in den kwaden zin, wijdde hem een schoon epistel ter nagedachtenis; Pius II, die bij zijn verscheiden juist te Florence toefde, gedenkt hem in zijne commentariën met een paar trekken, welsprekender dan lange lofredenen. Ook de Medici, vooral de oude Cosimo, waren hem zeer genegen.

Als leerling van Dominici moet Antoninus toch zeker diens heftige polemiek tegen de humanisten gekend hebben; doch hierin volgde hij zijn leermeester niet, ofschoon ook voor hem de gevaren der nieuwe beweging, te midden waarvan hij leefde, niet verborgen konden zijn. Hij voor zich stelde zich tevreden met het goede voorbeeld te geven voor de hoogere standen en hij stichtte scholen voor de armen.

De scherpe tegenstelling tusschen deze twee eerbiedwaardige en met elkaar zoo nauw verbonden mannen zal misschien beter verklaard kunnen worden, als wij over den invloed van het humanisme op de opvoeding en het onderwijs dier dagen nog beter zijn ingelicht; meer licht is hier zeker wel gewenscht.

Gelukkiger wijze is ons bewaard gebleven een geschrift van een trouwen toehoorder en vereerder van Giovanni Dominici, die onder den invloed zijner predikaties, juist in den besten tijd van diens roem (1403), eene geheel eigenaardige paedagogiek op het papier bracht.

Deze Giovanni Morelli (geb. 1371) is een man uit het volk, een echt Florentijn in den besten zin, het toonbeeld van een waar christelijk vader des huisgezins, voor het tijdelijk en eeuwig heil zijner kinderen, van hun prilste jeugd tot aan de overzijde des grafs, bezorgd; een man van degelijke godsvrucht, vol teedere liefde tot de Moedermaagd, in dit alles een echt Florentijn, gelijk er in zijne dagen zeer velen leefden. Wat hem bijzonder kenmerkt, is een zeer hooggaande vereering der klassieke schrijvers. Autodidakt, die met groote inspanning zich zijne eigen vorming verwierf,

bekent hij zich met innemende bescheidenheid en naïveteit toch zeer onwetend. En naarmate hij zelf, door tegenspoed voortdurend getroffen, zijne eerste opvoeding wat verwaarloosd zag, dringt hij bij zijn zonen aan op de studie der klassieken. Want zijn geschrift is niet anders dan een dier vele merkwaardige familieboeken, *cronaca* of *livres de raison*, waarvan onze inleiding gewaagde. Voor ons onderwerp is vooral van belang het zeer leerzame hoofdstuk, waarin Morelli zijn zoon over de opvoeding zijner kinderen onderhoudt.

De plicht des vaders vat hij saam in deze twee woorden: de vader moet het kind afhouden van de zonde en opkweeken tot de deugd. Zijns inziens geschiedt dit niet zoozeer door leerzaam onderricht als wel door den voortdurenden omgang des vaders met zijn kind. Hij stelt zich voor, hoe het kind ziet en opmerkt wat zijn vader doet, en hoort wat en hoe hij spreekt. Bij de verschillende voorvallen van het dagelijksch leven verneemt het de opvatting en het oordeel zijns vaders. Wat de vader zelf beleefd, gehoord of »in de boeken der Romeinsche schrijvers en dichters gelezen heeft", verhaalt hij aan zijn kind. Zoo neemt de zoon in vele zaken een voorbeeld aan zijn vader, »en het voordeel van zulk een omgang, zoolang de vader leeft, is onbeschrijfelijk groot".

Het kind moet al zeer vroeg leeren lezen en schrijven en zich de noodige kennis der Latijnsche grammatica verwerven om de schriften der klassieken en de openbare officieele stukken te verstaan, zelf ook een goed gestelden brief te kunnen schrijven. In en buiten de school moet hij zich bij fatsoenlijke en brave knapen aansluiten, met hen 's avonds na schooltijd en op vrije dagen in levendig en vroolijk verkeer en spel zich ontspannen; hiertoe rekent hij ook de muziek en het schermen. Alle overige tijd moet aan vlijtige en bereidwillige studie gewijd. Als de leertijd op school om is, moet hij dagelijks minstens een uur besteden aan het lezen van Virgilius, Boëtius, Seneca en andere klassieke schrijvers.

Wat Morelli van dusdanige opvoeding verwacht en hoe hij

deze nog aangevuld en voltooid wenscht, blijkt uit zijn volgende woorden: »Zoo zult gij u een groote ontwikkeling van den geest verwerven, en als gij over de leering dezer schrijvers nadenkt, zult gij uwe plichten in dit leven zoowel tot heil uwer ziel als tot nut en goede gesteldheid des lichaams leeren inzien. Als u dit alles in uw jonge jaren wat hard en lastig voorkomt, zult ge toch op rijperen leeftijd zooveel voldoening, genoegen, troost daarin vinden, dat ge rijkdom, kinderzegen, stand en eere niet zoo hoog zult waardeeren als de wetenschap, waaraan gij het besef van uwe menschelijke waardigheid te danken hebt.

»De wetenschap zal u tot de hoogste eereplaatsen voorthelpen; zonder dat ge er naar zoekt, zal de deugd en de kennis u daartoe brengen. Naar welgevallen zult ge dan met alle groote mannen kunnen omgaan. Zoolang gij verkiest kunt ge in uw studie met Virgilius verkeeren, en nooit zal hij u teleurstellen maar op iedere vraag antwoord geven, u met raad en onderricht bijstaan, zonder [en dit is de echte Florentijn, die den penning telt] zonder dat gij geld of iets anders daarvoor hebt te geven.

»Zoo zult ge ook met Boëtius, met Dante en de andere dichters u kunnen bezig houden. Van Tullius zult ge het wèl spreken leeren, Aristoteles zal u in de wijsbegeerte onderwijzen; gij zult de laatste oorzaak der dingen leeren kennen, en, hoewel dit ook slechts gedeeltelijk kan zijn, zal u toch de geringste dusdanige kennis de hoogste vreugde bereiden.

»Gij zult u ook vertrouwd maken met de profeten in de H. Schrift, den bijbel lezen en bestudeeren en de groote heilige werken leeren kennen, die God de Heer ons door zijne profeten getoond heeft. Daardoor zult ge volkomen omtrent het geloof en de komst van den Zoon Gods onderricht wezen. Tengevolge van den grooten troost, de groote vreugde en zoetheid, waarvan dan uw ziel ziel zal vervuld worden, zult ge deze wereld verachten, u door tegenspoeden niet laten ter neer slaan, maar vol moed en goed begrip de ware en echte heilmiddelen daartegen vinden".

Als laatste vrucht dezer wetenschappelijke vorming noemt Morelli de zelfstandigheid, die hem tegen den nood van hulp te moeten zoeken bij anderen bewaart.

Hoe duidelijk spreekt dit alles van den machtigen invloed, die de humanistische beweging toen reeds tot in de burgerlijke kringen verkregen had! Maar wij willen het beeld voltooien.

Nadat hij in zijn kronijk op aandoenlijke wijze beschreven heeft, hoe hij het eerste jaargetij van zijn eersten zoon, voor een kruisbeeld, in gebed en boete herdacht, besluit hij met een lang gebed voor den overledene, dat aldus eindigt: »Moge 't U behagen mijn gebed aan te nemen door uwe goedheid en het te verhooren in uwe barmhartigheid tot heil, tot licht, tot lafenis en zaligheid der afgestorven ziel van mijn zoete kind! Veel liever wensch ik het in 't bezit van het eeuwig leven dan, zoo 't wezen kon, het levend in mijn bezit te hebben op aarde". Dan wendt hij zich tot de Moeder Gods, bidt het liturgisch gebed der *Salve Regina* en stort dan nog eens zijn vaderlijk gemoed voor Maria uit: »Allerzoetste Moeder, welriekende woonplaats van Gods Zoon, laat mij, smeek ik u, deel hebben in uwe smarten en droefenissen, opdat ik, volkomen gerechtvaardigd door deze deelname in uwe smarten, het onderpand van het groot geluk verdiene, dat door uw Zoon aan het kruis voor ons is teruggekocht. Maak mij de genade waardig, die ik van uw allergenadigsten Zoon heb afgesmeekt, door mij en de ziel van mijn kind aan de bron der gerechtigheid aan te bevelen. Tot deze bede, o Koningin des hemels, word ik genoodigd door dat woord, wat ik te voren in de *Salve Regina* tot uw lof en eere gesproken heb, waarin gij genoemd wordt onze voorspreekster bij onzen Schepper".

Wij hebben ons wat langer met dezen eenvoudigen burgerman en zijn, nooit voor openbaarmaking bestemde, *cronaca* beziggehouden, omdat wij in hem een type zien van duizenden in die dagen. De beweging der renaissance sleept hen mede in haar machtige vaart, maar de diep godsdienstige geest, waarvan zij bezield zijn, bewaart hen tegen de gevaren, die

overigens door niemand geloochend werden. Wij zien hier het groote vraagstuk der vijftiende eeuw praktisch in het volk meer of min volkomen reeds opgelost.

* * *

Een korte uitweiding, naar aanleiding van bovenstaand innig gebed tot de Moedermaagd, zij mij hier geoorloofd, terwijl wij niet te ver buiten ons onderwerp gaan. Deze innig godsdienstige geest verklaart ons de teedere godsvrucht, die ons zoo aangenaam in menig geschilderd tafereeltje of sculptuurwerk uit die dagen aandoet. Deze artisten waren meest ook mannen uit het volk, die hun kunst ook uitoefenden voor het volk, steun en begrip vonden bij dit zelfde zeer ontwikkeld en artistiek gezind volk. En niet bij het volk alleen. 't Is opmerkelijk, hoe ook de geestelijkheid algemeen deze kunst met verstand, kennis en fijnen smaak bevorderde. Onze Giovanni Dominici neemt de kunst ook in dienst van de opvoeding. In zijn raadgevingen aàn Bartolommea Alberti schrijft hij: »Zorg er voor om in uw huis voorstellingen te hebben van heilige knapen en jonge maagden. Daaraan moet uw kind, reeds in de windselen, zou ik haast zeggen, vermaak vinden als aan zijn gelijken, daar het in deze voorstellingen de uitdrukking van zijn eigen leven vinden zal. Die voorstelling moet geheel met dien kinderlijken leeftijd overeenkomen en behaaglijk zijn. Wat ik hier zeg van de prenten geldt eveneens van beelden en ander snijwerk. Zeer passend zou dan kunnen zijn de H. Maagd Maria met het kindje op den arm, dat een vogel of een appel in de hand heeft. Evenzoo is geschikt de voorstelling van het kindje Jesus aan de moederborst of slapend in haar schoot, verder hoe Jesus aardig en gehoorzaam voor de Moeder staat, hoe Jesus teekent, terwijl de Moeder zelve naar die teekening borduurt". Verder vermeldt Dominici den H. Joannes als kind met het ruwe kemelharen kleed in de woestijn, spelend met de vogelen, honing etend van de bladeren of sluimerend op den grond, of spelend met het goddelijk kind. Om van jongsaf de kinderen af te schrikken van de bloedige gevech-

ten en burgertwisten, in dien tijd zoo veelvuldig, prijst hij aan: de voorstelling van den moord der onnoozele kinderen of van de elfduizend maagden in samenspraak, in gebed, in den strijd; beveelt aan: de H. Agnes met het lam, Caecilia met rozen gekroond, het rozenwonder der H. Elisabeth, Catharina met het rad.

Zou deze bemoeiing van Dominici met de kunst ook niet van invloed zijn geweest op zijn novice en leerling Fra Angelico?

Van Savonarola weten wij, dat hij meermalen in zijne predikaties zich met de kunst bemoeit, zoodat wij een kleine aesthetica er uit konden overschrijven, maar vooral ook als opvoedingsmiddel voor het christenvolk. »Ouders — zegt hij ergens — voedt uwe kinderen eenvoudig op. Stelt hun de dingen van God levendig voor oogen, bijv. tafereelen, die de hel en den hemel voorstellen. En als gij hun de hel toont, zegt hun dan: zietdaar nu degenen, die veroordeeld zijn, omdat zij in hun jeugd ongehoorzaam waren aan vader en moeder, ziet daar die gestolen hebben enz. Gewent hun alzoo God en de hel te vreezen, zoolang zij nog heel klein zijn. Toont hun ook den hemel en zegt: dezen zijn met de engelen, omdat zij aan vader en moeder gehoorzaam zijn geweest, omdat zij nooit onbetamelijke woorden spraken, omdat zij goed en godvruchtig waren. Zoo gij op deze eenvoudige wijze handelt, dan zult ge zien, dat, als ze tot de jaren van verstand zijn gekomen, hun eerste doen verstandig zal zijn, met het oog op God, die hun bestemming is".

Hij kende de kracht, die vooral op de Florentijnen de kunst pleegde uit te oefenen. Daarom wekte hij in zijne adventspredikaties (van 1496) zijne toehoorders op om zijne indrukwekkende rede van den tweeden November van dit zelfde jaar over de kunst van sterven — *l'arte di ben morire* — te laten drukken met prenten, opdat allen in Florence zich diep zouden doordringen van de waarheden door hem in 't licht gesteld. Zijn woord vond gereedelijk ingang; meerderen uitgaven verschenen, alle met verschillende illustraties, die wij wel tot de schoonste mogen rekenen van alle geïllu-

streerde godsdienstige werkjes uit dien tijd. Hier zijn ook de oorspronkelijke teekeningen, die altoos de meesterhand verraden, met meer zorg en bekwaamheid in het hout uitgevoerd.

Wie deze meesters geweest zijn? Antwoorden wij met Gustave Gruyer: »Résignons-nous donc à ne point savoir ce que l'on n'a pas tenu à nous apprendre, et contentons-nous d'admirer l'abnégation des artistes d'autrefois, qui mettaient tout leur talent et toute leur âme dans leurs créations les plus modestes, sans la moindre préoccupation d'amour-propre, sans le moindre souci de la postérité". En elders: »Les artistes suivent les mêmes traditions, s'inspirent des mêmes modèles. On s'apperçoit qu'ils obéissent à des convictions semblables, que le sentiment religieux a de profondes racines dans leur âme, et qu'ils sont en même temps des hommes de la Renaissance, des hommes qui respirent dans l'atmosphère où ils vivent les principes du goût, de l'élégance et de la mesure".

Bij de reeds genoemden moeten we ook den beroemden kardinaal Domenico Caprara tellen, die (in 1452) eveneens een werkje in de volkstaal over de kunst van sterven uitgaf met talrijke schoone houtgravuren. Hij beveelt daar aan, om voor de oogen van den stervenden het kruisbeeld te plaatsen, voorstellingen van de H. Maagd en andere heiligen, door den zieke bijzonder vereerd. »Wie zou niet — zegt hij — tot hoop en vertrouwen worden opgewekt als hij met godsvrucht Christus aan het kruis beschouwt? Zijn hoofd neigt ter nêer als om u met zijn lippen aan te raken; zijn armen willen u zacht omhelzen; zijn doorboorde handen willen weldaden uitstrooien; zijn zijde is geopend uit liefde tot u. Geheel zijn lichaam heeft Hij uitgestrekt aan het kruis om het aan u te schenken". Zulke woorden konden den teekenaar inderdaad wel inspireeren!

Men ziet, hoe al deze mannen overtuigd zijn van de gewichtige beteekenis der schoone kunsten, hoe zij deze niet beschouwen als overtollige dingen en weeldelief hebberij, maar als behoorende tot de edelste goederen der maatschappij.

't Is alsof zij ons willen zeggen: »Sans les arts l'homme le plus parfait et le plus juste ne pourrait éprouver qu'une partie des plaisirs dont son excellence le rend susceptible, et du bonheur que lui destinait la nature" (Jaubert). En daarom was hun het beste nog haast niet genoeg voor het christenvolk. Zij waren allen overtuigd van de heerlijkheid dezer gaven Gods en van de opvoedende kracht der kunst voor jong en oud. Savonarola bijv. wil niet slechts alle *onpassende* voorstellingen uit de kerk geweerd hebben; dit is dikwijls genoeg aangehaald; maar, wat vaak vergeten wordt en toch zoo behartigenswaardig is, hij wilde ook alle *middelmatigheid* uit de kerken geweerd zien. »Men moest — zegt hij — niet alleen de onpassende voorstellingen weren, maar ook die door hun middelmatigheid den lachlust wekken. Men moest in de kerken alleen de eerste meesters laten werken". Maar genoeg, wij zouden al te ver afdwalen.

* * *

Zoo gestrenge mannen als Giovanni Dominici vinden wij in het vervolg niet meer. We hebben reeds gezien, hoe een H. Antoninus meer verzoeningsgezind was, en in den leek Morelli, hoe een diepe godsdienstzin met een schier dweepende vereering der klassieken kon samengaan. Maar het groote vraagstuk opgelost zagen wij nog niet. Kiezen wij uit de verscheidene geschriften, die minder of meer een goede oplossing nabij komen, een paar der belangrijkste.

Een tijdgenoot van den H. Antoninus (1406—1458) was Maffeo Vegio. Zijn veel gelezen verhandeling *De educatione liberorum et eorum claris moribus* heeft bijzonders, dat dit het eenigste onder de humanistische geschriften van dien aard is, dat in breeder aanleg een systematisch geheel wil zijn; en eigenaardigs, dat de schrijver eerst *in zijn eigen leven* de twee groote richtingen, de heidensche en de zuiver christelijke, heeft weten te verzoenen.

Als aanhanger der eerste toonde hij zich vooral te Milaan in zijn elegische verzen tegen het afschuwelijkste schandboek der eeuw, dat in een afgrond doet blikken van het verschrik-

kelijkst zedebederf der heidensche wereld, hier met de sierlijkste bloemen der verskunst omkransd, de *Hermaphrodites* van Beccadelli; een boek, dat de verontwaardiging wekte van geheel Italië. In zijn elegische verzen wedijverde Vegio in obsceniteit met Beccadelli. Nu moge dit feit alleen den onpartijdigen levensbeschrijver wel niet het recht geven om over het bijzondere leven beider dichters eene even strenge veroordeeling uit te spreken, het werk op zich zelf blijft toch altoos een doemwaardige daad. Maar in hun dagen maakte men streng onderscheid tusschen des dichters bijzonder leven en diens gedichten. Verscheidene humanisten hielden den stelregel, dat de dichter, die zedelooze onderwerpen behandelde, daarom zelf nog niet als een zedeloos mensch te beschouwen was. Sommigen, door valsche ijdelheid verblind, stelden er (wel droevige) eer in van zich in de klassieke talen zóó meester te toonen, dat ze in alles, ook zelfs hierin, hun voorbeelden uit de oudheid op zij konden streven. 't Is billijk, dat wij, zonder evenwel iets te willen vergoelijken, bij de strengste veroordeeling dit voor 't minst niet geheel en al uit het oog verliezen.

Van Vegio's bijzonder leven is ons overigens ook te weinig bekend. Uit de geschiedenis zijner bekeering tot betere gedachten blijkt, dat er altoos nog een goede kiem diep in zijn hart verborgen was gebleven. Dat was een vrucht van de boetepredikaties in die dagen. Als twaalfjarige knaap had hij de predikaties van Bernardinus van Siëna gehoord, en ofschoon hij den zin der boetepreeken nauwelijks verstond, bleef toch het indrukwekkend beeld van dezen heiligen prediker hem immer voor den geest. Doch, hóe wist hij zelf niet te verklaren, hij vatte, door den algemeenen stroom meegesleept een gloeiende bewondering op voor de oude dichters. Virgilius was hem »een tweede god op aarde", de muzen zijn eenigste liefde.

Zoo ging hij een tijd lang in de valsche richting voort. De groote omkeer echter kwam bij de kennismaking met de *Confessiones* van den H. Augustinus. Dit »welsprekend en innig zoet boek" was door den vader van het humanisme,

Petrarca, hoog vereerd en geprezen; door zijn Augustinus werd Petrarca ook tot andere kerkvaders gevoerd, Ambrosius, Hiëronymus, Gregorius. Aan Augustinus schreef hij het toe, dat hij het heil zijner ziel hooger had leeren schatten dan de welsprekendheid, en hij heeft niet weinig er toe bijgedragen, dat aan zijn H. Augustinus in de hoogachting der latere humanisten de eerste rang verzekerd bleef. Voor Vegio was het lezen van de *Confessiones* de aanleiding en het begin van een geheelen omkeer in denken en doen. Nu werd Augustinus voor hem wat weleer Virgilius was. Aan diens hand werd hij in den vollen ernst der kerkelijke litteratuur en het godvruchtig leven ingevoerd. Na eerst nog secretaris der breven, dan datarius en domheer van Sint Pieter geweest te zijn, trad hij in de Orde der Augustijnen. Zijne vereering van den grooten bekeerling en diens heilige moeder Monica was zoo groot, dat hij hen herhaaldelijk met zijn pen verheerlijkte en, na zijn dood, in San Agostino te Rome, in de kapel, waar het gebeente dezer heilige vrouw rustte, wilde bijgezet worden. Zelfs Voigt, zoo moeielijk in het aannemen van den ernst eener bekeering, ziet zich toch gedrongen om van Maffeo Vegio te getuigen: »Dass der einst sorglose und selbst lascive Dichter ein Mann wahrhafter und tiefer Frömmigkeit wurde, ist kein Zweifel. Sein reiner Wandel, seine Keuschheit und Religiosität werden auch ausserhalb seines Ordens gerühmt. Seine Schriften sind von jedem unreinen und gehässigen Beigeschmäck frei, auch da wo er auf seine Vergangenheit zurückblickt".

Later, bij de humanisten, komen wij op Vegio terug. Hier hebben wij alleen zijn voortreffelijk geschrift te bespreken, dat hem in de geschiedenis der opvoedingsleer voor alle tijden een eereplaats heeft verzekerd.

In zijn verhandeling *De educatione liberorum et eorum claris moribus,* laat hij niet alleen de klassieke schrijvers Plutarchus en Quintilianus aan het woord komen, waarmede verscheiden anderen zich tevreden stelden, maar ook de H. Schrift en de Kerkvaders. Het lezen en bestudeeren der klassieke schrijvers wordt als middel van hoogere beschaving

warm aanbevolen: Sallustius, de treurspelen wegens haar zedenreinheid, boven alles Virgilius wegens zijn elegantie en wijl de *Aeneis* de hoogste geheimen der wijsheid onder het gewaad van dichterlijke vinding in zich bergt. Zeer ernstig waarschuwt hij voor de elegie-dichters; de blijspeldichters worden voor den rijperen, mannelijken leeftijd bewaard. Als tegenwicht beveelt hij aan een gedeeltelijke lezing der H. Schrift, vooral het Psalterium en de leerzame boeken van het Oude Testament, het tweede deel der Machabeën, dat de romeinsche eloquentie het meest nabij komt. Zijn geheele geschrift spreekt van den verzoenenden geest, aan de goede, de vruchtbare richting in de beweging der renaissance eigen. Op zijn wijze drukt Voigt dit uit: »So ist sein Buch das Erzeugniss eines mild gesinnten und verständigen Kopfes, der dem heidnischen wie dem mönchischen Fanatismus gleich fern steht".

Een ander tijdgenoot van den H. Antoninus, Pier Paolo Vergerio (1350—1445?), niet te verwarren met diens naam- en landgenoot den lateren apostaat Pierpaolo Vergerio (± 1565), is eveneens van een zeer verzoenende richting. Zijn boek: *De ingenuis moribus et liberalibus studiis ad Ubertum Carrariensem* werd in zijn tijd veel gelezen en is in een reeks van uitgaven tot in de zeventiende eeuw verbreid. Het behoort tot de eerste, die in echt humanistischen geest geschreven zijn.

Vergerio was leerling van den wandelleeraar Giovanni Malpaghini te Florence. Van Malpaghini's talent zei later Lionardo Bruni, dat hij »als door een bijzondere genade Gods, zijn toehoorders voor de beoefening der schoone letteren wist te doen ontvlammen". Uit die school kwam een geheele schaar van uitstekende mannen, die op verschillende wijze en in verschillende richting in Kerk en Staat de nieuwe beweging met groote geestdrift bevorderden, zooals uit den Florentijnschen adel Palla Strozzi, Giacomo d'Angelo da Scarparia, Roberto de' Rossi; drie staatskanselieren Lionardo Bruni, Carlo Marsuppini en Poggio Bracciolini; mannen als Francesco Barbaro en de beroemde Ambrosio Traversari, van welke wij verscheidenen later nog zullen ontmoeten.

Vergerio was nog uit den eersten tijd; hij had Petrarca

nog gekend, en voor niemand deed hij onder in bewondering en vereering van den vader van 't humanisme, »die — zegt hij ergens — na zooveel eeuwen weer als de eenige zanger (vates) is opgestaan". Een volbloed humanist was hij echter niet, evenmin als een echt geleerde, meent Voigt. Het schijnt, dat hij zijn kracht te veel verdeelde door te groote verscheidenheid van studie; want niet alleen behaalde hij den doctorsgraad in de beide rechten, maar ook in de philosophie en de medicijnen. Dag en nacht studeerde hij met hardnekkigen toeleg. Toen later Chrysoloras, naar Florence beroepen, daar voor het eerst het Grieksch doceerde, plaatste Vergerio, op vijftigjarigen leeftijd, zich nog bij hem op de schoolbanken, om zich in zijne nog te geringe kennis van die taal te volmaken (1397—1400).

Maar moge Vergerio dan noch een volbloed humanist noch een echt geleerde geweest zijn, aan zijn uitgebreide rechtskennis en wellicht nog meer aan zijn humanistische vorming tegelijk met de begunstiging en aanbeveling van den beroemden canonist Zabarella, zijn vroegeren professor, dankte hij toch een voorname plaats aan het pauselijk hof, als secretaris van Paus Innocentius VII. Want het humanisme had toen reeds een groote politieke beteekenis verkregen. Reeds was de tijd begonnen, waarin politieke redevoeringen en geschriften in den welluidenden vorm van Ciceroniaansch Latijn een onweerstaanbare macht op lezers en toehoorders uitoefende. De humanisten hadden zich meer en meer als de dragers en woordvoerders der publieke opinie opgewerkt, gedroegen zich vaak met het zelfbewustzijn eener wereldmacht. Hun steun was lang niet te versmaden, hun vijandige pen wel degelijk te vreezen. De Pausen, van alle kanten door vijanden omringd, moesten met dezen toestand rekening houden, meer nog dan de overige vorsten van Italië. Niet alleen ter handhaving hunner aanspraken, ter verdediging hunner rechten en verhooging van hun aanzien en invloed, maar zelfs tot opluistering van openbare en bijzondere plechtigheden en het gewicht der gezantschappen. Voor dit alles waren toen fraai gestyleerde redevoeringen noodzakelijk en

voor al dit werk waren de humanisten de eenige geschikte, de onmisbare mannen. Zelfs rijke familiën behoorden zich de weelde te verschaffen van er een officieelen redevoerder op na te houden.

't Zou zeker voor de Pausen onverantwoord zijn geweest, zoo zij deze ontzaglijke macht in het staats- en maatschappelijk leven ongebruikt hadden gelaten. Dit verklaart ons ook de aanwezigheid aan het pauselijk hof van mannen als de ellendige, frivole Poggio en zijns gelijken. Gelukkig, dat er ook nog beteren waren! Zoo zien wij onder Innocentius VII o.a. mannen gekozen als Lionardi Bruni en onzen Vergerio.

In welk aanzien tevens reeds deze mannen stonden, bewijst wel het feit, dat na den dood van Paus Innocentius aan Vergerio werd opgedragen om bij de opening van het conclaaf voor de pauskeuze eene redevoering voor de kardinalen te houden, ten einde hen aan te sporen tot het bewerken der eenheid in de Kerk. Want het was toen de tijd van het westersche schisma, dat negen en dertig jaren duurde. De Kerk onderging toen een der ergste beproevingen, die zij ooit doorstond. »Ieder wereldlijk rijk — getuigt Gregorovius — zou daarin zijn ten ondergegaan; doch zoo wonderbaar bleek de organisatie van het geestelijk rijk en zoo onverwoestbaar het idee van het Pausdom zelf, dat deze grootste der scheuringen niets anders dan deszelfs ondeelbaarheid bewees".

Vergerio beleefde dien geheelen tijd tot aan het einde. Zijne houding schijnt, voor zooveel hij er deel in had, altoos correct te zijn geweest, wat van zijn leermeester Zabarelli niet kan gezegd worden. Dit pleit voor Vergerio's standvastigheid van karakter.

Door zijne houding in deze geschiedenis, getuigt hij zelf later, haalde hij zich toch den haat van velen op den hals. Zijn vriendschap met zijn vroegeren leermeester leed er evenwel niet onder, ofschoon deze aan het hof van den tegenpaus Joannes XXIII bleef vertoeven. Vergerio maakte ook het Concilie van Constans mede, waarop het ongelukkig schisma, bij 't juichen der geheele christenheid, tot een gelukkig einde gebracht werd. Daarna vinden wij hem in Bohemen werk-

zaam tegen de beroeringen door Jan Hus verwekt. Te Praag verdedigde hij (1420) tegen de Hussieten op treffende wijze de rechtzinnige leer der Kerk. Maar met dit al had hij den weg tot eenige winstgevende wereldlijke of kerkelijke betrekking niet gevonden. In een zijner laatste brieven zegt hij, dat van jongs af de armoede zijn pleegmoeder geweest was en hij reeds lang geleerd had haar als zijn blijvende levensgezellin te beschouwen. Hij was clericus en had geen hoogere wijding ontvangen. Op zijn ouden dag vond hij gastvrijheid en liefderijke verpleging bij den bisschop van Grosswardein, Joannes Vitez, den man, die, na zijn veelzijdige opleiding in Italië, de klassieke studiën in Hongarije, zijn vaderland, grondvestte en ook nog buiten de grenzen van zijn geboortegrond met rusteloozen ijver en vorstelijke milddadigheid bevorderde. Geleerden en dichters, wien de fortuin niet gunstig geweest was, vonden bij hem steeds een gastvrij onderdak; tot hem gingen zij »veluti ad confugium bonorum omnium ac literarum asylum, quoties calamitas aliqua congruisset".

Vergerio was de eerste der Italiaansche humanisten, die in buitenlandsche betrekking ging, eenigen tijd namelijk bij Koning Sigismond, en ook zijn leven onder de »barbaren" eindigde. »Gewiss — zegt Voigt — hat er das als ein bitteres Brod und als ein hartes Verhängniss angesehen". Men onderstelt, dat hij daar in Hongarije gestorven is; in den laatsten tijd was hij geheel afgeleefd en versuft. In Italië had men hem al lang vergeten.

Lang evenwel overleefde den schrijver zijn paedagogische verhandeling; veel gelezen en verspreid als dit belangrijk geschrift was, heeft het grooten invloed uitgeoefend in geheel Italië. De grootste paedagogen vormden zich naar deze, voor dien tijd in menig opzicht zeker nieuwe, grondbeginselen. Daarom is, om den geest der renaissance beter te leeren kennen, een korte bespreking voor ons van belang. Te meer daar wij straks in den prins der paedagogen een praktisch uitvoerder zullen zien optreden van deze gezonde en heilzame leer.

Vergerio gaat uit van deze grondstelling: daar de mensch

bestaat uit lichaam en ziel, is het hoogste doel, het ideaal der opvoeding, te zorgen, al naar den verschillenden aanleg, zoowel voor een krachtig lichaam als voor een krachtigen geest. Het oude: *Mens sana in corpore sano.*

Daarom is het op de eerste plaats van het hoogste belang, den natuurlijken aanleg der kinderen te leeren kennen. Voor de kinderen zelf is op jeugdigen leeftijd de zelfkennis nog te moeilijk. Ouders en opvoeders moeten met groote zorg hun aanleg en hun neigingen bestudeeren; daarnaar immers moet hun bestemming bepaald, geheel hun opvoeding ingericht worden.

Hij geeft aan, waaraan een edele, voor hooger opvoeding ontvankelijke geest (*liberale ingenium*) te kennen is. Het zijn de volgende teekenen. Een natuurlijke eerzucht, waaruit een zekere edele naijver ontstaat (*generosa quaedam invidia*); een gewillige geest van volgzaamheid ten opzichte van oudere menschen, waardoor de kinderen gemakkelijk eenige vermaning verdragen; een trek naar werkzaamheid en afkeer van ledigheid. Zulke jongelingen zullen bijv. na uitspanningstijd gretig de gewone ernstige bezigheden weer aanpakken zonder een bijzondere aanmaning daartoe noodig te hebben. De vrees vervolgens voor bedreiging en straf en nog meer voor beschaming en schande. Hieruit komt een der gunstigste kenteekenen op dien leeftijd voort, namelijk de *verecundia.* Als zij bijv. bij berisping kleuren, na een of andere straf zich verbeteren, en toch tegelijk hun leermeesters liefhebben, dan is het in orde. Jeugdige knapen, die van nature goedhartig en gemakkelijk te verzoenen zijn, geven goede verwachting van veelzijdige, degelijke ontwikkeling; want het is een teeken van een goeden aard, als men niemand haat of minacht en alles ten beste uitlegt.

Voor teekenen uit lichamelijke gesteltenis stelt Vergerio zich tevreden met een verwijzing naar Aristoteles, volgens wien een teederder huid en lichaamsvorming op grooter begaafdheid des geestes zou duiden. Zeker is het, dat rechtgeaarde knapen zich zoowel door de uitdrukking van hun gelaat als door de houding des lichaams laten kennen.

Bijzonderen nadruk legt de schrijver, zeer terecht, hierop, dat jeugdige knapen en jongelingen altoos vol ontzag en bescheidenheid moeten zijn ten opzichte van ouderen. Want, zegt hij, de jeugdige leeftijd is tot zonde geneigd, en als zij niet door het ontzag der volwassenen beteugeld wordt, stort zij zich gemakkelijk dieper in 't verderf: »*Iuvenum enim actas prona est ad peccandum ac, nisi maiorum exemplis auctoritateque contineatur, facile semper in deteriora prolabitur*".

Hoever zijn wij hier van de nieuwste vinding van den lateren tijd verwijderd, van de verderfelijke, met godsdienstleer en ervaring zoozeer strijdende stelling van de zuiverheid en onbedorvenheid der menschelijke natuur, alsof er geen erfzonde, geen gevolgen der erfzonde zouden bestaan [1]). Vergerio, geheel in overeenstemming met de leer der Kerk, het gezond verstand en de ervaring, gaat, op deze paedagogische grondstelling steunend, over tot het bespreken van de goede en slechte eigenschappen, die den jeugdigen leeftijd eigen zijn, en beschouwt het als de taak der opvoeders om de eersten te ontwikkelen en te bevestigen, de andere, die of uit de natuur of uit gebrek aan ondervinding voortkomen, te verbeteren. Hier blijkt wel duidelijk de waarheid, dat opvoeden lang niet ieders werk kan zijn; want hier wordt een groote som psychologische kennis en ervaring gevorderd. Hoe licht

---

1) Zoo ergens dan blijkt hier duidelijk, van welk groot sociaal belang het is de leer der Kerk te volgen en in dit licht de dingen des levens te beschouwen. Het ontkennen van het leerstuk der erfzonde brengt de grootste verwoestingen te weeg. F. Le Play schrijft daarover het volgende, wat ik niet kan nalaten op deze plaats te citeeren.

»Plus je cherche la cause de nos révolutions et des maux qu'elles entraînent, plus je la trouve dans les sophismes qui ont infecté notre nation à la fin du XVIIIe siècle. Le plus dangereux de ces sophismes a été répandu par J. J. Rousseau. L'auteur l'a résumé lui-même dans les termes suivants: »Le principe fondamental de toute morale, sur lequel j'ai raisonné dans tous mes écrits ... est que l'homme est un être naturellement bon, aimant la justice et l'ordre; qu' il n'y a point de perversité originelle dans le coeur humain, et que les premiers mouvements de la nature sont toujours droits" (*La Réforme sociale*, 2 III). Dès que cette erreur se fut emparée des esprits, les coeurs ardents furent amenés à s'écarter de la méthode pacifique, qui avait été le point de départ

toch kunnen zelfvertrouwen, dapperheid en fierheid, der jeugd veelal eigen, en waaruit veel goeds kan ontwikkeld worden, in aanmatiging, driestheid en zelfverheffing ontaarden. Met welk een zorg moet hun onervarenheid voorgelicht, hun lichtgeloovigheid, hun vurigheid, hun vaardig medelijden met den vaak schijnbaar onschuldige, hun neiging tot vriendschap en samengaan geleid worden. Toch moet de opvoeder voor al deze eigenschappen en neigingen zijne maatregelen weten te kiezen, opdat de goede zeden hun eigen worden en de slechte gewijzigd of geheel worden uitgeroeid.

Onder de voorschriften tot vorming en ontwikkeling van den natuurlijken aanleg spreekt hij op de eerste plaats over de gevaren, die verwijderd moeten worden voor de onschuld en de onbedorvenheid. Men drage de grootste zorg om de jongelingen, zoolang het mogelijk is, onbedorven te bewaren. Want de te vroeg ontwaakte zinnelijkheid, zegt hij, ontzenuwt gelijkelijk ziel en lichaam. »*Curandum est igitur, ut iuvenes quam maxime diu integri serventur. Immatura namque Venus et animi et corporis vires enervat*". En hier is hij zeer gestreng. Dansen en dergelijke spelen, ja ieder verkeer met vrouwen moet hun verboden zijn; zij moeten er zelfs niet van hooren of spreken. Want daar zij zelf door den gloed der jeugd gemakkelijk tot zinlijkheid overslaan, zoo is alle hoop ver-

---

du système. La logique conseilla, à la fin, de renverser par la force les pouvoirs publics qui, même après les enseignements du *Contrat Social*, continuaient a pervertir le peuple. Cette révolution décisive fut accomplice le 14 juillet 1789" *(Les Ouvriers Européens*, I.).

Men ziet, hoezeer de beginselen dezer invloedrijke mannen der renaisance in tegenstelling waren met die, waaruit de revolutie voortkwam, en wederom, hoe hier tusschen Renaisance, Reformatie, Revolutie geen ander verband is dan dat die *woorden* met dezelfde *letter* beginnen. 't Is duidelijk, dat deze grondbeginselen van de renaissance-mannen geheel in overeenstemming zijn met de leer der Katholieke Kerk. Hoe zij het ook met de ervaring waren, leert ons Le Play, waar hij de dwaling omtrent de erfzonde laat weerleggen door de huisvaders en zelfs de bakers: »Les pères de famille trouvent dans l'expérience journalières du foyer domestique la confirmation de cette vérité" (*Ref. soc.*). — Napoléon I drukt zijne ervaring op dit punt aldus uit: »Je me suis surtout dégoûté de Rousseau, depuis que j'ai vu l'Orient: l'homme sauvage est un chien" (Taine, *Régime moderne*, p. 72).

loren als daar nog een erger raadgever bijkomt. »*Nam, cum ipsi per se aetatis fervore ad veneria rapiantur, nulla erit spes reliqua, si malignus quoque consilio comes accesserit*".

Verder wijst hij op de gevaren der ledigheid en der eenzaamheid, prijst de matigheid in eten en drinken en slapen aan en waarschuwt tegen het gebruik van wijn; beter, zegt hij, dan wijn met water is water met een weinig wijn.

Boven alles moet een welopgevoed jongmensch zijn godsdienstoefeningen trouw verrichten en deze van jongs af hoog leeren waardeeren. Want, zegt hij, wat van de menschelijke inrichtingen zal hèm heilig zijn, die de Godheid veracht? Toch waarschuwt hij hier, zeer menschkundig, tegen overdrijving, die op dezen leeftijd licht den spotlust wekt.

Na ten slotte nogmaals gesproken te hebben van den eerbied jegens de ouderen, waarbij gewezen wordt op het voorbeeld der romeinsche jeugd ten opzichte der senatoren, en nog bijzondere aandacht gevestigd te hebben op beschaafden toon en omgang, besluit Vergerio zijn verhandeling over de zedelijke opvoeding in 't algemeen: *De ingenuis moribus*, om over te gaan tot de wetenschappelijke vorming, die daarmede samengaat, de »*liberalia studia*". Wij stippen slechts kort eenige voorname punten aan.

Een der eerste voorwaarden van welslagen is, dat men zoo spoedig mogelijk beginne. Vroegrijpe kinderen echter mislukken soms later geheel. De opvoeder moet zijn zorg ook aan de middelmatigen besteden, ja, wegens hun zwakker vermogen, nog meer zorg dan aan de talentvollen.

't Is opmerkelijk, hoe hij geheel het onderwijs en de opvoeding zooveel mogelijk individueel wil hebben. Iedere knaap moet geheel naar zijn eigen talent, aanleg, eigenaardigen inborst behandeld worden. Ook de middelen, waarmede men hun lust voor de studie inboezemt, zijn daarnaar verscheiden. De eenen worden door lof en vooruitzicht op onderscheiding, anderen door kleine geschenken en liefkozingen, anderen wederom door bedreiging en straf aangeprikkeld. Deze middelen moeten gezamenlijk en zelfs bij een en denzelfden al naar omstandigheden verschillend aangewend

worden. Te groote zachtheid vernietigt den goeden aanleg, te groote gestrengheid dooft het opvlammend vuur in de knapen uit; zij durven dan niets meer, daar ze alles vreezen. De cholerische temperamenten behooren met de grootste omzichtigheid behandeld te worden; onder hen zijn de meest talentvollen.

Maar niet slechts talent en aanleg en inborst maar voornamelijk ook de bestemming van den knaap moet in aanmerking genomen. Dit staat nauw met elkander in verband; naar het eerste moet het laatste bepaald worden. Al naar bij den eenen bijv. het speculatieve verstand, de zin voor het afgetrokkene, of bij den anderen het praktische, de zin voor het concreete, meer overwegend is, heeft hij zich zijn loopbaan te kiezen. Zelfs die meer bekrompen zijn van geest, kunnen toch in eenig vak, niettegenstaande hun zwakheid in de andere, tot iets degelijks worden opgeleid.

Wetenschappelijke ontwikkeling overigens zonder zedelijken grondslag heeft geen waarde, kan zelfs voor de maatschappij des te gevaarlijker worden. De wetenschap heeft niet haar doel in zich zelve; zij is slechts middel.

Onder de bijzondere wetenschappen noemt Vergerio op de eerste plaats de geschiedenis. Wij hebben gezien, hoe ook de eenvoudige Morelli hier veel gewicht aan hechtte. Vergerio bespreekt uitvoerig de *opvoedende* kracht der geschiedenis. Maar daarnaast komt de moraal-philosophie voor dit doel in aanmerking. Hij verstaat hieronder meer den wetenschappelijken vorm der christelijke zedeleer. Deze gaat met de geschiedenis hand in hand; de eene behelst de voorschriften voor het zedelijk leven; de andere geeft de voorbeelden. Hiertoe rekent hij ook de welsprekendheid, daar zij leert om wat de wijsbegeerte vervat in een schoon gewaad te steken.

De poëtiek heeft, evenals de welsprekendheid, grooten invloed op het leven; haar hoofddoel is genot van den geest. Nauw verbonden met haar is de muziek, begeerenswaardig wegens haar macht om de hartstochten te bedaren en den geest te verfrisschen. Arithmetiek en geometrie verschaffen wegens hun evidentie, den geest een bijzonder genot. En

dáárom vooral is de astronomie bijzonder schoon, omdat zij ons uit deze duisternis en dichte atmosfeer in die hoogere, geheel lichte en met zooveel sterren getooide gewelven met oog en hart doet opgaan.

Bijzonderen lof heeft hij voor de natuurwetenschap, »die 's menschen kenvermogen het eigenaardigst is, en waardoor wij de grondwetten en de toedracht der dingen in de bezielde en onbezielde natuur, en de oorzaken en krachten der werkingen en veranderingen in het heelal leeren kennen, zoodat wij van veel dingen de oorzaken kunnen aangeven, wat de onbeschaafde menigte als wonder pleegt te aanschouwen".

Boven alles staat bij hem de *scientia divina*, de godgeleerdheid.

't Is evenwel zijn bedoeling niet, dat ieder en allen deze wetenschappen bestudeeren. Ieder afzonderlijk zou het geheele leven eens menschen in beslag kunnen nemen. Maar al behoort nu wel ieder voor zich die wetenschap in 't bijzonder te beoefenen, waarvoor hij den besten aanleg in zich heeft ontdekt, zoo moet men toch bedenken, hoe alle wetenschappen zóó nauw met elkander in verband staan, dat geen enkele op uitstekende wijze kan opgevat worden, wanneer men met de andere volslagen onbekend is: »*Quamquam ita sunt conjunctae doctrinae omnes, ut nulla quaevis, ignoratis prorsus aliis, egregie percipi possit*". Behartigingswaardige waarheid!

Om meer bepaald bij ons onderwerp te blijven, hebben we ons nu met deze voornaamste punten tevreden te stellen. Ook voor de andere paedagogische geschriften verwijs ik den belangstellenden lezer naar de uitgave der *Bibliothek der katholischen Pädagogie*. Dáár kan men ook het treffend bewijs vinden, dat in de Katholieke Kerk door alle eeuwen heen de zaak der opvoeding een zaak is geweest van de grootste en zeer verlichte zorg, en dat niet eerst met de Reformatie, gelijk wel eens beweerd wordt, de ware paedagogie is geboren. De kennismaking met deze geschiedenis der opvoedingsleer zou menig paedagogisch held der latere dagen misschien met meer bescheidenheid doen optreden. Maar

ter zake. Men ziet, dat wij geenszins, om den renaissancetijd te verheerlijken, uitsluiten wat in de middeleeuwen en vroeger voor de opvoeding gedaan is. Juist de traditioneele kracht dezer echt katholieke paedagogie komt zeer duidelijk uit in het feit, dat bij de machtige, in zooveel opzichten gevaarlijke, beweging der renaissance het eerst op dit terrein de verzoenende richting verwon en de meest harmonische oplossing gevonden werd.

Dit merkwaardig feit kunnen we illustreeren met het portret van één persoon vooral, dien wij met zijn tijdgenooten als den prins der paedagogen mogen begroeten, namelijk den grooten Vittorino da Feltre. Deze heerlijke verschijning in 't begin der vijftiende eeuw (1378—1446) levert een schoon bewijs, dat, om met Rösler te spreken, »das wiederbelebte Studium des klassischen Alterthums trotz grossen Misbrauches seitens vieler Humanisten sich mit dem Christlichen im Lehre und Übung sehr wohl verbinden liesz".

* * *

Vittorino dan was een man van edele, algeheele toewijding aan een levenstaak, waarvoor natuur en genade hem scheen te hebben voorbestemd. Ongetwijfeld moet hij tot de groote humanisten gerekend worden. Niet om zijn geschriften; wij kennen niets van hem dan een enkelen brief aan Ambrogio Traversari. Hij was geen man van de pen maar van de daad; hij was paedagoog in den edelsten zin, *omnis humanitatis pater*, gelijk het opschrift luidde op de schoone gedenkpenning door den beroemden médailleur Pisanello aan hem gewijd.

Het edelste streven van zijn tijd, vereenigd met wat de voortijd goeds en heiligs had, nam hij in zijn volle leven op, bracht hij tot de meest volkomene uitdrukking en deed hij in het leven zijner leerlingen, voor zoover zij daarvoor bevattelijk waren, overgaan. Vittorino was een open, doorzichtig, harmonisch karakter. Wie Burckhardt's opvatting deelt, die

in alles van dien tijd het streven naar hooge kunst wil zien, zou dit levend kunstwerk kunnen karakteriseeren met te zeggen: om de zuivere, rustige, hooge idealiteit een Ghiberti, om de eenvoudigheid en klaarheid van compositie een Luca della Robbia. Zijn geheele verschijning immers maakt op ons een zelfden weldadigen, rustigen, liefelijken, onvermengden indruk als de sculptuur-werken van deze beide meesters.

De eenvoudigste levensschets verheft zich hier onwillekeurig tot een lofrede. Ook tot een apologie; want Vittorino's leven en streven bewijst op treffende wijze, hoe het christendom de alzijdigste ontwikkeling van den geheelen mensch niet alleen niet verhindert maar eerst recht goed mogelijk maakt. Het pleit ook voor zijn tijdgenooten, voor den heerschenden geest van dit tijdvak, dat een man als hij door allen zonder onderscheid hoog geacht en oprecht gewaardeerd werd. Men reisde naar Mantua, alleen om hem te zien. Ver buiten Italië verbreidde zich zijn roem, en leerlingen uit voorname en rijke familiën, zelfs uit Duitschland, stroomden van wijd en zijd toe.

Aan Giovan Francesco Gonzaga te Mantua (hij regeerde 1407—1444) komt de eer toe van dezen edelsten der humanisten zijner dagen als den opvoeder zijner kinderen te hebben uitverkoren. Zeker zal zijn gemalin, de even vrome als hoog ontwikkelde Poala Malatesta (nicht van Carlo Malatesta van Rimini), in deze keuze wel de hand gehad hebben; want meer nog dan de vader schijnt zij zich met de opvoeding der kinderen bemoeid te hebben en met Vittorino voortdurend in verbinding te hebben gestaan. Hoe hoog deze zijn taak opnam, blijkt wel duidelijk uit de voorwaarden, waarop alleen hij zijn gewichtig ambt wilde aanvaarden. Terwijl hij de vraag naar het inkomen geheel onaangeroerd liet, verlangde hij uitdrukkelijk van den vorst, dat deze in grondbeginselen en levenswijze met hem moest overeenstemmen; alleen onder deze voorwaarde kon hij de opvoeder zijner kinderen wezen. Ook vorderde hij het volkomen gezag over zijne kweekelingen. Door zijn kennis en karakter heeft Vittorino den onderwijzersstand in zijn dagen hooger verheven.

Petrarca had niets dan medelijden met zulke menschen en zag zeer uit de hoogte op hen neer. Poggio, toen hij in Engeland vertoefde zonder eenig ambt of inkomen, verkoos liever armoede te lijden dan onderwijzer der jeugd te zijn. Maar onze Vittorino verschilt bijna in alles met de groote humanisten.

Zijn afkomst heeft hij met de meesten van hen gemeen; ook hij was een man uit het volk; zijne ouders leefden in het kleine Feltre in behoeftige omstandigheden; alleen waren zij rijk in echt christelijke deugd. Zoo nam hij twee groote dingen uit het ouderlijk huis mede, die den gronslag legden voor zijn latere grootheid, de gewoonte namelijk van ontbering en een echt degelijke godsvrucht.

Zijn eerste hooger onderricht genoot hij te Padua, waar hij door lesgeven bij eenige burgerfamilies in zijn levensonderhoud voorzag. Petrarca's leerling, Giovanni Malpaghini da Ravenna en diens opvolger Casparo Barzizza waren zijn leermeesters in de grammatica en de rhetorica. Wat Petrarca in zijn Giovanni roemt, vinden wij in verhoogde mate in Vittorino terug. Rosmini stelt in zijn levensbeschrijving van Vittorino deze twee mannen naast elkaar en doet uitkomen, hoezeer beiden onthecht waren van geld en goed en in studieijver gelijkelijk uitmuntten. De leerling overtrof ten laatste zijn meester. De geest van den vader van het humanisme ging van Malpaghini op Vittorino over. In zijn eersten studietijd schreef hij zelfs gedichten in den geest van Petrarca's sonnetten aan Laura, even ideaal opgevat. Doch, ofschoon in niets berispelijk, wilde Vittorino daar later niet meer van hooren. Ze zijn ons niet bewaard gebleven.

Zijn lievelingsvak was de mathesis. Deze werd toen gedoceerd door den beroemden Blasius Pelakane. Onze student was evenwel niet bij machte het hooge leergeld aan dien inhaligen meester te betalen. Na hem te vergeefs een plaatsje onder zijn gehoor te hebben afgesmeekt, biedt Vittorino hem zijn diensten aan als knecht in de hoop van op deze wijze tot zijn doel te geraken. Pelakane neemt de nederigste diensten kosteloos van hem aan, maar blijft doof voor zijn

verzoek om eenig onderricht. De hebzuchtige professor vreesde mettertijd een mededinger. Zes maanden lang hield de leergierige jongeling zijn dienst vol; maar toen hij eindelijk zag, dat de man toch onvermurwbaar bleef, ging hij, op eigen kracht steunend, zelf aan de studie. Spoedig werkte hij de tien boeken van Euclides door en wekte dra door zijn kennis de bewondering der geleerde kringen te Padua, tot niet gering verdriet natuurlijk van onzen Pelakane, die zijn aanzien en inkomen zag verminderen. Bij het *omnis humanitatis pater* staat Vittorino op Pisanello's gedenkpenning ook verheerlijkt als *summus mathematicus*.

Te Padua behaalde hij zijn akademische graden; droeg echter uit groote bescheidenheid nooit ring en baret, de teekenen zijner waardigheid. Zijn bestemming vond hij te Mantua, waar hij tot aan 't einde zijns levens zijn voorbeeldige paedagogische werkzaamheid kon ontvouwen. Hier schiep hij de inrichting, die als »het eerste moderne gymnasium" zoo beroemd zou worden.

Bij zijn komst te Mantua vond Vittorino daar een prachtig gebouw, heerlijk gelegen aan het eind der stad, in de nabijheid van een klein meer, op een uitgestrekt terras, met liefelijke omgeving. Het was de *casa giocosa*: het vroolijke huis. Maar deze al te groote heerlijkheid strookte niet met den geest van den eenvoudigen, ernstigen paedagoog. Des vorsten kinderen en hun speelmakkers gingen daar in kostbare kleedij, geurend van welriekende zalven; de geheele inrichting was weelderig en de tafel van uitgezochte spijzen voorzien. De jongelui voerden weinig uit. Vittorino stond op het punt om op staande voet Mantua te verlaten. Doch vertrouwend op de volmacht van den markgraaf bleef hij, vast besloten alles geheel naar zijn inzicht in orde te brengen.

Met groote voorzichtigheid bereidde hij den omkeer voor. Een tijdlang sloeg hij alles gade en, eenmaal zeker van zijn zaak, koos hij uit de knapen, die tegelijk met des vorsten zonen werden opgevoed, degenen uit, die de gunstigste verwachtingen gaven; de anderen liet hij gaan. Het getal der dienstknechten werd verminderd, kost, kleedij, de geheele

inrichting op eenvoudiger voet gebracht. De poorten werden onder bewaking gesteld van een vertrouwd persoon, die niemand uit- of inliet zonder Vittorino's verlof. Later maakte hij nog eens een schifting onder de leerlingen, wier getal, niettegenstaande zijn gestrengheid in het aannemen, voortdurend toenam. De besten behield hij bij de vorstelijke knapen in het oude huis, waar hij zelf ook bleef wonen, de anderen verhuisden naar een nieuw ingerichte woning in de onmiddellijke nabijheid. Alles bleef onder zijn toezicht. En Gonzaga, getrouw aan zijn belofte, liet hem den vrijen wil en ondersteunde hem met zijn hoog gezag.

Naar ziel en lichaam gezonde, degelijke menschen en christenen te vormen, die voor tijd en eeuwigheid gelukkig konden zijn, een algeheele en individueele ontwikkeling van alle krachten en vermogens van den mensch en den christen, zietdaar het ideaal van Vittorino's opvoedingssysteem. Zijn school moest als een groot huisgezin wezen, waar de leeraar, in gestadig verkeer met zijne leerlingen, het eerbied afdwingend gezag des vaders met de liefdevolle zorgen der moeder in zich wist te vereenigen.

Boven alles stond de godsdienstig-zedelijke vorming. Als grondslag van alle deugd en zedelijkheid beschouwde hij de godvreezendheid.

Voor zich zelf wedijverde hij in het beoefenen van allerlei deugden en godvuchtige oefeningen met de vroomsten van zijn tijd. Zoo was hij zelf het voorbeeld van alles, wat hij van zijn leerlingen vorderde. Dagelijks geleidde hij hen naar de kerk om de H. Mis bij te wonen. Iedere maand — en dit is zeer merkwaardig, voor dien tijd — zond hij hen te biechten [1]).

Ook hier gaf hij zelf het goede voorbeeld. Wie nalatig was werd tot driemaal toe in 't geheim vermaand; baatte dit niet, dan volgde er een openbare terechtwijzing; was ook deze tevergeefs, dan werd hij weggezonden als iemand, die niets bij hem kon leeren. Want de studie der wetenschap, placht

---

1) Zie over het weinig communiceeren in de middeleeuwen, zelfs in de kloosters: *Der Katholik* (Februari 1862).

hij te zeggen, is iets reins, is godsdienstig en heilig, en slechts onbedorvenen mochten ze plegen. God alleen geeft aan de menschen de wijsheid, en geeft die slechts aan zijn vrienden. Vloeken, godslasterlijke of ontuchtige taal was hem zulk een gruwel, dat hij den een of ander, die hij daar meer dan eens op betrapte, haast niet meer zien kon. Dan spaarde hij zelfs een kastijding aan den lijve niet, ofschoon hij ze geenszins als regel gedoogde. En dat zonder aanzien van persoon. Toen een der reeds opgewassen zonen van den vorst bij het balspel zich eens een smaadwoord tegen de heiligen liet ontvallen, vloog Vittorino op hem toe, gaf hem een slag in 't aangezicht, greep hem in tegenwoordigheid van allen in de haren, hem toeroepend: »Hoe gij goddelooze, gij hebt God niet lief, den vader, geleider en beschermer van allen? Gij vreest Hem niet, die de opperste Heer is van deze stad en van de heele aarde? Durft gij als vijand van onzen godsdienst, als vijand van God het nog wagen om deze uwe brave medeburgers aan te zien en uw christelijke ouders onder den oogen te komen?" »Met gelatenheid onderging de knaap deze strenge terechtwijzing en, naar Vittorino's voorschrift, vroeg hij, op den grond geknield, vergiffenis voor zijn fout, waarop Vittorino, die zeer teeder van gemoed was, met tranen in de oogen tot de omstanders zeide, dat hij God dankte, die hem zulk een leerling gegeven had".

Dezelfde Prendilacqua, een leerling van hem, uit wiens levensbeschrijving wij deze bijzonderheden weten, verhaalt ons, hoe hij zijn leermeester vaak met bijzonderen nadruk had hooren zeggen, dat er voor staat en maatschappij geen grooter ramp kan bestaan dan geleerde ontwikkeling zonder rechtschapenheid. Daar immers de wetenschap en de welsprekendheid geduchte machten zijn, kunnen zij in het bezit van slechte menschen allicht groote beroeringen verwekken in den staat en de goede zeden der burgers bederven.

Er is van de humanisten veel kwaad gezegd en van velen ook terecht, maar hoe was deze humanist bezorgd voor de goede zeden zijner leerlingen! Hoe voorzichtig in de keuze van hun lectuur! Kwam soms bij de klassieke dichters een aan-

stootelijke uitdrukking voor, dan wist hij bij de uitlegging van zulk een plaats dat woord op bijzondere wijze te verzachten en als geheel van zijn onpassende beteekenis te ontdoen. En dan verhief hij dra zijn stem tegen de zonde in 't algemeen, opdat in de zoo ontvankelijke gemoederen geen aanloksel mocht ontstaan; en met zulk een kracht en ernst en gloed van taal, dat hij geen woorden maar pijlen en bliksemschichten in de harten zijner jeugdige toehoorders scheen uit te slingeren.

Naastenliefde en eendrachtszin trachte hij hun diep in te prenten. Daarom moesten ook alle oefeningen zooveel mogelijk in gemeenschap plaats hebben. De eenzaamheid beschouwde hij als gevaarlijk en duldde niet, dat men zich van de anderen afzonderde of in stilte zich met elkaar onderhield.

De groote zachtmoedigheid en liefde, waarmede hij voortdurend zijne leerlingen bejegende, verhinderde toch niet, dat hij onverbiddelijk streng was, waar het ging om zijn gezag en de verschuldigde gehoorzaamheid. De groote genegenheid der zijnen was daardoor, in plaats van tot oogendienarij te leiden, met een heilzame vrees en ontzag gemengd, zoodat ook zijn afwezigheid geen gelegenheid werd tot ongeregeldheden.

Geheel zijn opvoedigssysteem berustte op de degelijke, gezonde en heilzame grondbeginselen van de geloofs- en zedeleer der Kerk. En dat dit zeer goed kan samengaan met volmaakte ontwikkeling van hart en geest, of liever, dat deze juist daardoor krachtig bevorderd werd, leeren wij duidelijk uit hetgeen hij van zijn leerlingen vorderde en maakte.

De wetenschappelijke vorming leed bij hem geenszins aan eenzijdigheid. Hoe vurig vereerder hij als humanist ook van de klassieke schrijvers mocht wezen, toch was de studie en het genot van hun geschriften geenszins het eenige doel, maar wel voornamelijk het groote middel tot degelijke en veelzijdige ontwikkeling van geest en hart. Zeker, ook hij beklaagde het al te veel veronachtzamen van den vorm en keurde de gebreken af, die tegen het einde der veertiende eeuw de wetenschappelijke ontwikkeling aankleefden, maar de geheele middeleeuwsche beschaving te verwerpen, daar

dacht hij niet aan; hij trachte de studiën zooveel mogelijk te hervormen en te verbeteren. Ook verloor hij zich niet in dweeperij of eenzijdige vooringenomenheid met een of ander bijzonder vak; hij was een zeer praktisch man, die zijne leerlingen uitgebreide kennis wist bij te brengen en tegelijkertijd tot praktische mannen te vormen.

Zijne inrichting omvatte eenigszins onze tegenwoordige gymnasiale en universitaire ontwikkeling. Eene juiste vergelijking is, om verschillende redenen, niet gemakkelijk. Alleen de studie van het recht, waarvoor hij geen, voor hem geschikt leeraar schijnt te hebben kunnen vinden, was niet vertegenwoordigd. De studie der medicijnen was toen geheel anders. Ontdekte hij evenwel in een zijner leerlingen eenige neiging tot deze studiën, dan verschafte hij hem, soms op eigen kosten, aan eene andere inrichting daartoe de gelegenheid. Een groot aantal leeraren werkte onder zijn oppertoezicht; soms had hij, alleen voor het grieksch, vier leeraren. Men begon met de latijnsche en grieksche grammatica. In dien tijd werden alleen Cicero en Demosthenes, Virgilius en Homerus gegeven. Onder de andere klassieken, die hij toeliet, prees hij bijzonder Sallustius, Caesar en Livius aan, welken laatsten hij, een der eerste zijner tijdgenooten, bijzonder bestudeerd had. Onder de dichters trok vooral Ovidius om zijn schoone taal hem aan; maar diens onzedelijkheid ergerde hem. Juvenalis bleef geheel buitengesloten, Horatius en Persius om uit te zoeken. Terentius' geestigheid en Plautus' natuurlijkheid was hem een lust. Voor het grieksch kwamen, naast Homerus, ook Hesiodus, Theocritus, Pindarus en Aristophanes in aanmerking.

De geheele inrichting der studiën stond overigens nog op den middeleeuwschen grondslag van het *Trivium* (grammatiek, dialectiek, rhetorica) en het *Quadrivium* (arithmetiek, geometrie, astronomie en muziek). Na deze voorbereidende studiën kwam de philosophie naar Aristoteles en Plato. Eerst daarna stond de weg tot de theologie, het recht en de medicijnen open.

Het geheel eigenaardig karakter van Vittorino's opvoedings-

en leermethode bestond in de bijzondere inachtneming van de *individualiteit* der leerlingen.

Drie dingen, zeide hij, worden bij de studeerende jongelingen gevorderd, talent, oefening, kennis. Het talent is gelijk aan den akker; het bebouwen van den akker is de oefening; de vrucht is de kennis. Maar gelijk de akkergrond niet overal dezelfde is, zoo is het ook met den aanleg; en gelijk de landman verkeerd zou handelen, zoo hij den wijnstok zou planten op een grond, die meer voor graanbouw geschikt is, en omgekeerd, zoo is het ook met den verschillenden aanleg der studenten. Ook is ieder talent verscheiden in kracht. Ieder mensch evenwel met gezond lichaamsgestel heeft ook de kracht en het vermogen om in dat vak, waarvoor hij bestemd schijnt, eene zekere ontwikkeling te verkrijgen. Uit ieder mensch is daarom iets te maken, evenals men van iederen grond eenige vrucht kan trekken al is 't dan ook niet altoos het edele graan. Hoofden voor geen enkele ontwikkeling vatbaar achtte hij zeldzame uitzonderingen. Daarom gaf hij degenen, die moeilijk leeren konden, niet prijs maar gaf hun gemakkelijker werk; want geen enkele zijner leerlingen mocht van de liefderijke zorgen des meesters verstoken zijn. Juist de zwakkeren, zoo ze slechts hun plicht deden, ondersteunde hij met lof en waardeering, opdat ze niet ontmoedigd zouden worden. Hij ontzag geen moeite en opoffering om ieder zijner leerlingen in 't bijzonder door en door te leeren kennen. Daarom leefde hij geheel met hen mede, woonde met hen onder hetzelfde dak, at aan dezelfde tafel en was ook voortdurend bij hun ontspanningen tegenwoordig.

Werken, werken, werken was zijn leus, zoowel voor zich zelf als voor zijn leerlingen. 't Was één gemeenschappelijke arbeid. Hoewel hij zich op zijn ervaring en voortdurende oefening had kunnen verlaten, bereidde hij zich toch altoos met zorg voor. Is men, placht hij te zeggen, van de kennis door en door doordrongen, dan behoeft men nooit naar woorden te zoeken en bereikt men wat wel het voornaamste is bij het onderwijs: juistheid en helderheid, zoodat alle leerlingen zonder uitzondering, de lessen met vrucht kunnen volgen.

Steeds drong hij, vooral bij de eerste oefeningen, op stiptheid en nauwkeurigheid aan. Om te zien, of zijne leerlingen moeilijke plaatsen bij dichters of wijsgeeren goed hadden begrepen, liet hij ze die luid voorlezen en maakte dan uit houding en voordracht op, of 't begrepen was. Zoo gaf hij dagelijks zes tot acht uren les en vond dan in den vroegen morgen nog tijd om aan hen, die van buitengewonen aanleg en werklust blijk gaven, nog geheel bijzondere zorgen te wijden. En bij al deze groote inspanning was hij altoos vroolijk en blij gestemd; een innemende glimlach week nooit van zijn gelaat. Allerlei middelen wist hij uit te denken om, vooral bij den aanvang, de studie licht en aangenaam te maken. Vooral poogde hij, bij alle strenge tucht, toch hun eigen zelfstandigheid te ontwikkelen, hen zelf te leeren denken en werken.

Wat de lichamelijke straffen betreft — een punt in de paedagogie, waarover al veel geschreven en gewreven is — hij was in 't algemeen daar geen vriend van. Maar te praktisch en te ervaren om ook hier absoluut te zijn, erkende hij toch bij uitzondering het nut. Maar dan was hij zeer zacht en zeer spaarzaam in de toepassing. Liever werkte hij op het eergevoel. Bij alle terechtwijzing of straf vermeed hij zorgvuldig om met een onpassende uitdrukking toorn of minachting te toonen. In den regel strafte hij nooit terstond, maar liet eenigen tijd tusschen fout en straf verloopen om het karakter van den leerling na te gaan en niet overijld te handelen. In alles kortom was hij verstandig, voorzichtig en liefderijk.

Bij al deze zorg voor de ontwikkeling van geest en hart, de vorming van het geheele karakter, verloor deze wijze paedagoog ook de ontwikkeling van het lichaam niet uit het oog. Den *geheelen* mensch te ontwikkelen was immers zijn ideaal. Daarom nam hij verstandige maatregelen omtrent eten en drinken en slapen; maar ook hier wederom geen algemeene toepassingen voor allen zonder onderscheid, ook hier zooveel mogelijk alles met inachtneming der individualiteit. Hier kan men zien, dat ook de zorg voor »turnen" en

de gymnastiek niet van de allernieuwste toepassing is. Ook legde hij er zich bijzonder op toe, dat allen in geheel hun houding en optreden zich door fijn beschaafde en hoffelijke vormen zouden onderscheiden. In dit alles, ook in de lichaamsoefeningen, gaf hij zelf het uitmuntend voorbeeld.

Inderdaad de groote kracht en de machtige uitwerking van zijn opvoedkunst was vooral gelegen in het voorbeeld, dat hij zelf gaf. Dit voorbeeld geven was bij hem niet een gespeelde rol, niet een uiterlijk vertoon, het kwam voort oprecht, ongedwongen, natuurlijk uit het innig godsdienstig wezen, dat hem bezielde. Deze degelijke godsdienstigheid was het eenige maar boven alles verhevene erfdeel, wat zijne behoeftige ouders, vooral zijne zoo echt vrome en zoo hartelijk geliefde moeder, hem op zijn tocht door het leven hadden meegegeven.

Hij leefde inderdaad als een kloosterling. En, opdat niemand hier een verkeerd denkbeeld voor den geest kome, zij hier bijgevoegd, dat de geschiedschrijver Voigt in dezen humanist niets »*mönchisches*" heeft kunnen ontdekken. Zijn onbevlekte levenswandel werd door al zijn tijdgenooten bewonderd en geprezen [1]).

Prendilacqua verhaalt, dat hij, zijn vurigen aard in aanmerking genomen, tot zinnelijkheid en grammoedigheid geneigd was; door vlucht voor de gevaren en zelfbeheersching had hij beide overwonnen en geheel onder bedwang. Van jongs af ontberingen gewend, bleef hij geheel zijn leven door aan die gewoonte gehecht en nam in alles voor zich slechts het noodzakelijke; niets meer. Hij was een vijand van alle weeklijkheid. In den winter zag men hem nooit zich warmen bij het vuur maar door lichaamsbeweging de kou verdrijven. Aan deze veelzijdige verharding, door godsdienstige beweegredenen geheiligd, schreef hij het toe, dat hij tot op zijn acht en zestigste jaar, trots zijn voortdurend ingespannen leven, steeds een volkomen gezondheid mocht genieten. Nog

---

1) De meer geciteerde Vespasiano da Bisticci zegt: »Era da lui opinione oltre alla continenza che noi abbiamo detto, che fusse vergine"; en Prendilacqua: »Ita impetum corporis compressit atque continuit, ut facile, non dicam pudicitiam, sed virginitatem conservasse haud obscura fama fuerit".

kort voor zijn dood gaf hij, naar gewoonte, zes uren daags les met dezelfde levendigheid en krachtige stem; niets van ziekelijke overspanning of zenuwachtigheid was ooit aan hem te bemerken. Maar ook dagelijks was hij gewoon zich te ontspannen door het balspel en andere oefeningen; van zijn jongen tijd af had hij zich geoefend in loopen, springen en paardrijden; ook placht hij veel luidop te lezen om een krachtige stem te behouden.

Nooit, hoe druk hij 't mocht hebben, liet hij zijne oefeningen van godsvrucht achter. Hij begon den dag met eene lezing der H. Schrift en psalmgebed, zegt zijn levensbeschrijver, en hiermee zal wel een gedeelte der breviergebeden bedoeld zijn, en woonde dagelijks knielend de H. Mis bij. Het gebruik der discipline was hem niet vreemd. Iedere maand ging hij te biechten en ter communie. Op vastendagen en den geheelen vastentijd verdubbelde hij zijn godsdienstijver. Dan bezocht hij kerken, gevangenissen, zieken in ziekenhuizen en in hun woningen om troost en onderstand te brengen. Vooral de schamele armen genoten zijn bijzondere zorg.

Hij was volkomen onthecht van de aarsche dingen. Beweerde men, dat zij, die geen geld bezaten, noodzakelijk ongelukkig moesten zijn, dan antwoordde Vittorino: geenszins, maar hij is ongelukkig, die door zijn geld bezeten wordt. Vijand van alle overtolligheid vergenoegde hij zich met een enkel stel kleederen. Toen hij eens aan een arm student zijn kleed had weggeschonken, moest hij in zijn nachtgewaad te huis blijven, tot er een nieuw voor hem gemaakt was. Het getal der leerlingen, die hij geheel kosteloos onderwijs gaf, bedroeg gewoonlijk een veertig, ging soms wel boven de zeventig. Maar het toppunt van zijn onthechting mogen wij wel zien in de gemakkelijkheid, waarmede hij zijn zoo dierbare boeken uitleende. Ofschoon hij door de Gonzaga's ruim gehonoreerd werd en voor zijn goede werken altoos bij hen mocht aankloppen, stierf hij toch arm. 't Behoeft niet gezegd te worden, dat hij voor zijne ouders steeds de grootste zorg had gedragen.

Bij al deze ware voornaamheid muntte hij uit door eene beminnelijke bescheidenheid, die aller harten won. Terwijl velen der voorname humanisten elkander vaak op de ergerlijkste wijze scholden en belasterden (altoos natuurlijk in onberispelijk latijn), hadden zij voor Vittorino niets dan oprechte waardeering. En dit mag in hun voordeel pleiten. De heftige Poggio, de altoos kritiseerende Niccoli en de nijdige Vilelfo hadden slechts één stem om Vittorino te prijzen en gingen trotsch op zijn vriendschap.

Tot in de hoogste kringen stond onze vrome humanist in aanzien. Zoo bij Paus Eugenius IV, »in dessen Zelle der humanistische Lufthauch nicht gedrungen war", zegt Voigt; maar niet terecht. Toen een regulier kanunnik, die Vittorino's inrichting wilde bezoeken, dezen Paus om dispensatie verzocht van den regel, waarnaar reguliere geestelijken alleen in geestelijke huizen hun intrek mochten nemen, en de kerkvorst Vittorino's naam vernam, zeide hij: »Ga, mijn zoon; gaarne vertrouwen wij u aan dezen wijsgeer; geen orde is beter en heiliger". En bij een audientie — wordt eveneens verhaald — die onze paedagoog zelf had bij dezen Paus, sprak Eugenius, met het oog op Vittorino's kleine gestalte: »Welk een groote geest woont toch in dezen kleinen man! Zoo ik geen Paus was, zou ik gaarne voor dezen man opstaan".

Doch de schoonste lof komt dezen merkwaardigen man uit de groote schare zijner beroemde leerlingen, de heerlijke vruchten van zijn toewijdend leven en werken.

Daar wij evenwel nog een ander voornaam humanist en paedagoog, Guarino da Verona, hebben te schetsen, stellen wij de kennismaking met eenigen zijner voornaamste leerlingen tot een volgend opstel uit. Ik meen te mogen onderstellen, dat de lezer, die belang stelt in dit onderwerp, wel gaarne de vruchten wenscht te zien van den arbeid eens mans als Vittorino was, van wiens leven en streven wij den sleutel nergens anders mogen zoeken dan in de alles bewegende liefde: »'*l amor che tutto muove*". Dit heeft de meester der medailleerkunst, Pisanello, goed begrepen, toen hij, als verklaring van den eeretitel: *omnis humanitatis pater*, de

keerzijde der besproken gedenkpenning opluisterde met de beeltenis van den symbolischen pelikaan, die zijn jongen opkweekt met zijn eigen hartebloed.

Schiedam. F. J. POELHEKKE.

NASCHRIFT.

Ik heb iets te herstellen en te verantwoorden. In mijn vorig opstel heb ik *Luca* della Robbia als den maker der kinderenfiguren in het Ospedale maggiore genoemd; ze zijn echter van diens broeder *Andrea.*

Ter verantwoording mogen hier de voornaamste bronnen geciteerd worden, waaruit ik voor dit en het vervolg van dit opstel geput heb. Behalve Pastor's *Geschichte der Päpste* en Burckhardt's *Cultur der Renaissance* heb ik geraadpleegd: *Die Wiederbelebung des classischen Alterthums oder das erste Jahrhundert des Humanismus* van Georg Voigt (Dritte Auflage) — *Bibliothek der Katholischen Pädagogik* VII: *Kardinal Johannes Dominici's Erziehungslehre und die übrigen pädagogischen Leistungen Italiens im 15 Jahrhundert.* Von P. August Rösler Congr. SS. R. — *La Renaissance en Italie et en France,* Eugène Müntz. — *Les illustrations des écrits de Jérôme Savonarole publiés en Italie au XVe et au XVIe siècle et les paroles de Savonarole sur l'art,* par Gustave Gruyer. — *Briefe heiliger und gottesfürchtiger Italiener,* gesammelt und erlautert von Alfred von Reumont.

F. J. P.

DE SCHRIJVER VAN HET VIERDE EVANGELIE.

Attalus III, koning van Pergamus, schonk stervend zijn rijk aan de Romeinen. Pergamus verloor daardoor zijn onafhankelijkheid en werd later de provincie, die in de geschiedenis van het Christendom een zoo roemrijken naam verworven heeft, Klein-Azië. Zij was een der schoonste wingewesten van het keizerrijk. Haar bekoorlijke en voor den handel uiterst gunstige ligging, de vruchtbaarheid van haar bodem, de nijverheid der bevolking en niet het minst het goud der imperatoren brachten haar tot den hoogsten bloei. Milete's zeldzame wolsoorten, het lijnwaad van Philadelphia en de kunstwerken der goud- en zilversmeden van Ephese waren beroemd. Met deze stoffelijke welvaart hield de ontwikkeling der Aziaten op het gebied der letteren gelijken tred.

Vooral Ephese was de stad der wijzen. Metropolis der provincie, was zij tevens de plaats, waar sophisten, rhetors, wijsgeeren, in één woord alle vereerders van Minerva, samenstroomden. Daar ook oefenden de magiërs en wichelaars hun tooverkunsten in de heilige schaduw van Diana's tempel, de godin met de wondere, raadselachtige symbolen [1]).

Doch aan de vermaardheid, die het zich door al deze

---

[1]) Op de kroon, den gordel en de voeten van het Diana-beeld waren geheimzinnige teekens gegrift, bekend onder den naam van Ἐφέσια γράμματα. Men schreef aan deze symbolen een wonderbare kracht toe. Clemens Alex. verhaalt ervan: »Androcydes certe Pythagoricus litteras, quæ vocantur Ephesiæ, vulgo autem sunt valde celebres, dicit locum tenere symbolorum; significare autem ἄσκιον quidem *tenebras*, eas enim non habere umbras; κατάσκιον autem, *lucem*, quoniam illustrat umbram; λίξ autem, prisca appellatione est *terra*, et τετράς, hoc est *quaternio*, annus, propter horas; δαμναμενεύς autem sol, *qui domat* et ἄισια, vox *vera*." *Strom.* V, 8, Migne, *P. G*, IX, 71.

invloeden verwierf, dankt het oude rijk van Attalus zijn roem in de Kerk niet. Aan de ruïnen der steden van Klein-Azië is de herinnering verbonden van heilige mannen, wier namen zijn geschreven in het Boek des Levens. Dit maakt het voorbijgaande onsterfelijk.

Polycrates van Ephese, Melito van Sardes, Polycarpus van Smyrna, Papias van Hiërapolis, Timotheus en Paulus hebben dien heidenschen grond door hun apostolische reizen en hun martelaarsbloed gewijd. Als »semina immortalitatis" zijn hun woorden gevallen in die geheiligde aarde. Waar thans het onbeduidende Aïa-Solouk ligt, bloeide eenmaal de kerk van Ephese »celeberrima in saeculis" [1]), daar zetelde de patriarch van geheel Klein-Azië, die aan de engelen der kerken van Ephese, Smyrna, Pergamus, Thyatira, Sardes, Philadelphia en Laodicea zijn visioenen openbaarde [2]), daar schreef hij, de leerling, die bij het avondmaal aan 's Heeren boezem rustte, het vierde Evangelie [3]).

* * *

»Jerusalem, Ephese en Rome zijn de drie steden, van welke, als van geen andere, de eerste stroomen van het christelijk leven en der apostolische overlevering over de aangrenzende landen en de eerstvolgende eeuwen gegaan zijn" [4]). Met dezen koninklijken aanhef leidt Theodor Zahn het 6e deel zijner *Forschungen* in. De »kritiek" heeft dan ook sedert jaren deze plaatsen als het gebied harer onderzoekingen uitgekozen. Daar toch werden de oudste oorkonden »van het christelijk leven en der apostolische overlevering" opgesteld. Doch tot welke uiteenloopende resultaten heeft dit onderzoek geleid!

Om ons tot de stof dezer studie te bepalen, hoeveel

1) Ign. *ad Eph.* VIII, Migne, *P. G.* V, 652.

2) Apoc. I, 11.

3) Zie over Ephese, Nicol (*The Croall Lectures for 1898*): *Recent Archaeology and the Bible*, 1899, p. 302—317: »It [Ephese] is now known as Ayasaluk, a corruption of ἅγιος θεόλογος" (p. 303).

4) Zahn, *Forschungen zur Gesch. des Nt. Kanons und der altkirchl. Literatur*, 1900, VI, S. 3. Vgl, *Revue biblique* 1900, p. 616.

theorieën zijn er opgebouwd en vergaan sedert Bretschneider [1]) het eerst de echtheid van het vierde evangelie in twijfel trok en de Joanneïsche kwestie op kritisch terrein bracht. Sinds dien tijd heeft men niet opgehouden de dokumenten der oudheid, van welke men hoopte, dat zij de oplossing van het raadsel behelsden, te ondervragen. Zin voor zin, letter voor letter heeft men als met de loup bezien. Teksten heeft men met ongeloofelijke volharding bestudeerd, met groote scherpzinnigheid vergeleken en hersteld. Wie niet onbillijk of kleingeestig wil zijn, mag de »kritiek" geen gebrek aan onderzoekingsgeest of volhardingsvermogen verwijten, al is zij na zooveel jaren arbeids nog steeds aan 't »streven naar werkelijkheid" [2]). Die »kritiek" heeft haar goede zijde ook voor de katholieke wetenschap. De waarheid wordt gediend ook door de dwalenden. Wat de H. Thomas zeide over de meeningen der ouden, geldt evenzeer voor onze houding tegenover de theoriëen der nieuweren. »Het is noodig — zegt de Heilige — de meeningen der ouden, wie zij ook zijn mogen, te leeren kennen. Dit heeft tweeërlei voordeel. Vooreerst zal datgene, wat goed gezegd is, ons een hulpmiddel aan de hand doen. Ten andere zullen wij op onze hoede zijn tegen hetgeen men bezijden de waarheid heeft uitgesproken" [3]).

De onderzoekingen omtrent de Joanneïsche kwestie voerden de historische kritiek in de laatste tien jaren in hoofdzaak tot de volgende conclusies.

Volgens Delff is het vierde evangelie reeds vóór 70 te Ephese geschreven door een leerling van Christus, Joannes van Jerusalem, die tot het geslacht der hoogepriesters behoorde. Later kende men hem als Joannes den »presbyter" [4]). Op gezag van Irenaeus, Polycrates en de innerlijke gegevens van het evangelie zelf stelt von der Goltz het verblijf van den apostel

---

1) Bretschneider, *Probabilia de evangelii et epistolarum Joannis indole et origine*, 1820.

2) Scholten, *Het Evangelie naar Johannes*, 1864, bl. I.

3) *De anima*, Lib. I, Lect. II.

4) Delff, *Das vierte Evangelium, ein authentischer Bericht über Jesus von Nazareth*, 1890. Vgl. Zahn, *Einleitung in das N. T.* 1899, II, S. 482, 554.

Joannes te Ephese als een zeker historisch feit. Grieksche speculaties en geschiedkundige onjuistheden, die hij in het evangelie meent waar te nemen, beletten hem echter den apostel voor den schrijver ervan te houden. Dit moet een van diens leerlingen geweest zijn [1]).

Bousset kent slechts één Joannes van Ephese, deze is echter niet de apostel, maar de »discipulus dilectus" uit het vierde evangelie, dien de volksmeening later met den apostel verward heeft [2]). Alfred Resch verdedigt de oude leer, die den apostel en den evangelist voor eenzelfden persoon houdt. Het evangelie is echter niet te Ephese, maar omstreeks 70 te Pella in Decapolis geschreven. Dit op grond van het muratorisch fragment: 9 »Quarti Evangeliorum Johannis ex decipolis", door Resch aldus gerestitueerd: » . . . Johannis ex decapoli" [3]).

De meening van Corssen, dat het evangelie tegen de *Acta* van Leucius Charinus gericht en dus niet voor 150 verschenen is, heeft bij geleerden van naam, wanneer wij A. Hilgenfeld uitzonderen, weinig ingang gevonden [4]).

Een overblijfsel van het verouderde systeem der Tubingerschool vindt men bij Dr. W. C. van Manen. Volgens dezen is de schrijver van »het *zoogenaamde* vierde evangelie" »noch de apostel, noch een bekende presbyter Johannes", maar een Christen uit de Heidenen . . . een »theoloog . . . die poogt zich te verheffen boven de opvattingen zoowel van de linker- als van de rechterzijde; die *verzoenend* optreedt tusschen beide, door naast elkander te plaatsen wat niet oorspronkelijk één was, en veeleer getuigt van tweeërlei geest, door hier wat weg te laten of te wijzigen en van dáár het een en

---

1) Von der Goltz, *Ignatius von Antiochien als Christ und Theologe*, 1894. Vgl. *Revue bibl.* 1895, p. 634.

2) *Die Offenbarung Johannis neu bearbeitet* von Lic. theol. W. Bousset, 1896. Vgl. *Theologisch Tijdschrift* 1897, bl. 451 en *Revue bibl.* 1898, p. 453.

3) Resch *Aussercanonische Parallelltexte zu den Evangelien*. Heft IV, *Parallelltexte zu Johannes*, 1896. Vgl. *Revue bibl.* 1897, p. 479.

4) Corssen, *Monarchianische Prologe zu den vier Evangelien*, 1896. Vgl. *Revue bibl.* 1897, p. 516.

ander over te nemen. Zijn standpunt is dat van het wordende Katholicisme, met sterke neiging naar links, de Gnosis en haar schatten, die voor de groeiende gemeenschap niet mogen verloren gaan. Waarschijnlijk voltooide hij zijn werk in Klein-Azië, omstreeks het jaar 140" [1]).

Volgens Wendt is het vierde evangelie ongeveer op dezelfde wijze ontstaan als het evangelie volgens Mattheus. Ook Joannes teekende Logia [spreuken] des Heeren op. Een latere schrijver (begin van de 2e eeuw) vond deze Logia, plaatste die in de geschiedenis van Christus' leven en gaf aldus aan het vierde evangelie den vorm, waarin het tot ons gekomen is [2]). Jülicher kan nog niet beslissen wie het evangelie geschreven heeft, de zoon van Zebedeus, of de presbyter Joannes, of een onbekende, die »sich... die Rolle jenes Idealjungers... construirt hat" [3]).

Meer dan alle andere heeft de theorie van Harnack: één Joannes van Ephese, n.l. de presbyter, die bij Papias voorkomt [4]), schrijver van alle Joanneïsche geschriften, later met den apostel verward, de aandacht getrokken. Bij de bewerking zijner theorie heeft Harnack [5]) zijn voorgangers meermalen over de schouders gezien [6]). De wijze, waarop hij haar voordraagt, is gewaardeerd door den een [7]), gelaakt door den

---

1) Van Manen, *Handleiding voor de oudchristelijke letterkunde*, 1900.

2) Wendt, *Das Johannes Evangelium, eine Untersuchung seiner Entstehung und seines geschichtlichen Wertes*, 1900, Vgl. *Revue bibl.* 1901, p. 126.

3) *Einleitung in das N. T.* 1901.

4) Eus. *Hist. eccl.* III, 39. Migne, *P. G.* XX, 298.

5) Harnack, *Geschichte der altchristlichen Litteratur. Die Chronologie*, I, 1897. Vgl. *Theologisch Tijdschrift* 1898, bl. 168: W. C. van Manen besluit daar zijn beoordeeling van Harnack's *Chronologie* aldus: »... Het [werk van H.] geeft niet de zekerheid, die het ons toezegt; noch het van zelfbeperking getuigende, naar vorm en inhoud streng wetenschappelijk gehouden onderzoek, dat wij daarin mochten verwachten" bl. 193. Zie ook: Harnack, *Das Wesen des Christenthums*, 1900. Vgl. *Revue bibl.* 1901, p. 110.

6) Zie Holtzmann, *Lehrbuch der hist. krit. Einl. in das N. T.* 1892, S. 464; Vgl. Delff, o. c. Bousset o. c.

7) Camerlynck o. a. zegt in zijn voortreffelijke dissertatie: *De quarti evangelii auctore*, 1900, p. 55, n. 2.: »Thesis Harnackii non est nova ut ex historia controversiae constat, sed nullus hucusque tanta cum eruditione ac methodo tam objectiva, sibi tam constanti et consequenti eam proposuit".

ander, maar door niemand zoo streng gevonnisd als door den geschiedvorscher, die volgens Harnack's eigen zeggen [1]) het geleerdste werk geschreven heeft, dat in de negentiende eeuw over de oud-christelijke letterkunde het licht zag, Theodor Zahn [2]).

In deze studie over den schrijver van het vierde evangelie hebben wij vooral de theorie van Harnack op het oog.

* * *

Volgens verre de meeste critici was het vierde evangelie reeds in de eerste helft der tweede eeuw bekend. De geschriften uit dien tijd bevatten genoegzame gegevens om deze meening te staven. Men behoeft zich zelfs op de twijfelachtige bewijzen, aan Evodius (70—100) [3]) ontleend, niet te beroepen; die van Justinus [4]), Irenaeus, de *Didachè* [5])

---

[1]) *Die Chron.* S. VII.

[2]) In *Forsch.* VI, zegt Zahn, dat Harnack's theorie »in allerlei Farben schillert und auf einer Verschmelzung der widersprechendsten Ansichten beruht" (S. 186). Harnack heeft nergens »eine neue Tatsache, Beobachtung oder Schlussfolgerung mitgeteilt... welche nicht vor ihm von Anderen in besserer Ordnung und klarerer Darstellung vorgetragen worden wäre" (S. 187, n. 4). »Und dieses unsichere Hin- und Herreden soll ein Versuch der Lösung des Joh. Problems sein, ja der beste Lösungsversuch, den Harnack kennt und sogar bewährt gefunden hat" (S. 188).

[3]) Zie Camerlynck, o. c. p. 29.

[4]) Vgl. *Dial. cum Tryph.* CV = Jo. I, 18; *Apol.* I, 61 = Jo. III, 3, 4; *Dial.* LXXXVIII = Jo. I, 20—32; *Dial.* C = Jo. VI, 70. Zahn, *Geschichte des Nt. Kanons*, I, S. 916 en *Forsch.* VI, S. 192; Bousset, *Theol. Lit. Zeitung* 1897, S. 75; Trenkle, *Einleitung in das N. T.* 1897, S. 267; B. Weiss, *Lehrbuch der Einl. in das N. T.* 1897, S. 45; Ehrhard (*Strassb. Theol. Stud.*) *Die altchristliche Litteratur* 1884—1900, S. 228; Heinrici, (*Theologische Abhandlungen*) *Die urchristliche Ueberlieferung und das N. T.* 1892, S. 343.

[5]) De vraag, of de *Didachè* van het vierde evang. afhangt, is van groot belang, daar dit dokument wellicht van zeer vroege dagteekening is. Funk, Shaff 80—100; anderen stellen het nog vroeger (zie Camerlynck, o. c. p. 31); Harnack niet vóór 130; Zahn, omstreeks 110. Het is zeker, dat er overeenkomst bestaat tusschen *Didachè* IX, X en Jo. VI, XVII. Doch is het evang. van de *Didachè* (Resch) of de *Didachè* van het evang. (Zahn, e. a.) afhankelijk? Of hebben misschien beiden uit één bron geput? (Wohlenberg, Camerlynck). Zie Batiffol, *Revue biblique* 1897, p. 479; Ehrhard, (*Strassburger Theol. Studiën*), o. c. S. 58, vv.; Funk *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen*, 1899, I, S. 108, vv,; Godet, *Introduction au nouveau Testament*, 1897, p. 72; *De Katholiek* (1901) Dl. CXIX, bl. 267.

en de school van Valentinus [1]) zijn overtuigend [2]).

Tot het einde der 17e eeuw was men vrij algemeen van gevoelen, dat de apostel Joannes te Ephese het evangelie geschreven had. Deze overlevering veronderstelde als een zeker feit het verblijf van den *apostel* Joannes te Ephese. Dit nu wordt door velen ontkend (zie hierboven bl. 519—521). Men neemt wel aan, dat een zekere Joannes, die te Ephese geleefd heeft, voor den schrijver van het vierde evangelie moet gehouden worden; deze Joannes is echter niet de apostel, maar een

---

1) Tot deze school behoorde ook een zekere Leucius Charinus, in wiens geschriften zooveel toespelingen op het vierde evangelie gevonden worden, dat zij zeker als bewijs kunnen dienen, voor de meening, dat dit evangelie omstreeks het midden der tweede eeuw bestond. Corssen (*Monarchianische Prologe*, S. 92 vv.; vgl. Jülicher o. c. S. 314 vv.; Hilgenfeld, *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 1897, Heft, 3, S. 321 vv.) heeft getracht dit argument te ontzenuwen door de bewering, dat het evangelie zou geschreven zijn, om de *Acta* van Leucius, die niet vóór 150 verschenen, te bestrijden. Deze meening is onaanemelijk, daar zij tegen de geheele overlevering indruischt en — wat iemand als Corssen het meest van zulk een gewaagde theorie had moeten weerhouden — met de resultaten der historische kritiek van de laatste jaren onbestaanbaar is. Zie over de *Acta* Leucii, Gelas. *Decret. de recip. libr.* Migne *P. L.* LIX, 102; Lipsius, *Die apocryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden*, 1883, I, S. 44 vv.; Harnack, *Die Chron.* S. 541 vv.; Zahn, *Gesch. des Nt. Kanons* II, II, 2, 1892, S. 832 vv. en *Forsch.* VI, S. 194 vv.; Batiffol, *Anciennes littératures chrétiennes. La litterature grecque*, 1897, p. 41 vv.; Ehrhard (*Strassb. Theol. Stud.*) o. c. S. 151, 158 vv.; James, *Texts and Studies*, V, I, p. X; Camerlynck, o. c. p. 42; Bonnet, *Passio Andreae ex actis Andreae; Martyria Andreae et Matthiae; Acta Petri et Andreae; Passio Bartholomaei; Acta Joannis; Martyrium Matthaei*, 1898.

2) Zie meerdere getuigenissen bij Dessens, *De Katholiek* (1892) Dl. CI, bl. 280 vv. en 374—403; B. Weiss, *Das Johannes-Evangelium*, 1893, S. 6—22; vgl. Rose, *Revue bibl.* 1898, p. 49 vv.; Trenkle, o. c. S. 192, vv.; Ehrhard, (*Strassb. Theol. Stud.*) o. c. 86 vv. — Over Papias van Hiërapolis, zie Zahn, *Forsch.* VI, S. 105, 109 vv.; Polycarpus van Smyrna, Eus. *Hist. eccl.* V, 20, Migne *P. G.* XX, 486 (vgl. Camerlynck, *S. Irénée et le Canon du Nouveau Testament*, 1896, p. 66, vv.; *Revue bibl.* 1898, p. 300); Harnack, *Die Chron.* S. 327, n. 2; Zahn, *Forsch.* VI, S. 104 vv.; Jülicher, o. c. S. 321; Camerlynck, *De quarti evangelii auctore*, p. 42. — Zahn, Resch en Lightfoot (*Biblical essays*, 1893, p. 81) zien ook in de brieven van Ignatius van Antiochië een *woordelijke* overeenkomst met het vierde evang., welke echter door von der Goltz en Harnack wordt ontkend, Daar deze brieven meest korte, kernige sententies bevatten, is een beslissing moeielijk. Vgl. echter *Ign. ad Phil.* 7 (Migne, *P. G.* V, 701) = Jo. III, 8; *Ign. ad Rom.* 7 (Migne, *P. G.* V, 693) = Jo. VI, 27.

van diens leerlingen, een »presbyter". Vandaar, dat volgens Harnack het evangelie genoemd moet worden: »Evangelie van Joannes (den presbyter) volgens Joannes (den zoon van Zebedëus)" [1]).

Het eerste, waaromtrent wij dus de traditie te ondervragen hebben, kunnen wij in deze formule samenvatten: Is Joannes van Ephese de *apostel?*

Harnack zet zijn theorie aldus uiteen: »Wie heeft het evangelie en de brieven geschreven? Ter beantwoording van deze vraag, hebben wij — afgezien van de getuigenissen dezer schrifturen zelve — ons te wenden tot Papias, de oude leeraars der Aziatische kerk, Clemens Alexandrinus en de Alogen. Irenaeus' getuigenis vervalt, want wat hij van de oude geschiedenis der Kerk in Azië wist of meende te weten, wist hij hoofdzakelijk door Papias. Ook Polycarpus' getuigenis vervalt; wij kennen hem slechts door Irenaeus en anderen als een leerling van Joannes en de apostelen. Wie echter deze Joannes is, deelt Polycarpus zelf ons niet mee, en juist op deze vraag komt het aan. Papias spreekt in zijn voorrede over twee Joannessen. Het evangelie heeft hij zeker gebruikt en de Apocalyps kent hij aan Joannes toe, maar aan welken Joannes blijkt niet. Als een leerling van Joannes of andere apostelen heeft hij zich nimmer voorgesteld; veel meer als een leerling der presbyters. Dat de apostel Joannes in Klein-Azië geweest is, blijkt uit Papias' boek niet; de wijze, waarop deze over hem spreekt, pleit juist voor het tegendeel. Wij kunnen vaststellen, dat Irenaeus, de klein-aziatische kerk (Polycrates) en Clemens den apostel Joannes voor den schrijver van het vierde evangelie gehouden en van hem verhaald hebben, dat hij tot de tijden van Trajanus in Ephese geleefd heeft, en dat zij van een anderen Joannes in Azië niets weten. Verder kunnen wij als waarschijnlijk aannemen, dat reeds omstreeks 170 Apollinaris van Hiërapolis Joannes, den zoon van Zebedeus, voor den schrijver van het vierde evangelie hield, maar omstreeks dienzelfden tijd hebben de Alogen dit met

---

1) *Die Chron.* S. 677.

alle kracht bestreden. Met het oog op de boeken van Justinus mogen wij het een zekere waarschijnlijkheid noemen, dat het vierde evangelie reeds 155—160 als het werk van den apostel Joannes bekend stond. Of er nu twee Joannessen, beiden personen van beteekenis en leerlingen des Heeren, ongeveer gelijktijdig in Azië gewerkt hebben, is zeer onzeker, te meer, daar Papias er slechts één voor Azië kent, n.l. den »presbyter", en de vaders, aan het einde der tweede eeuw, slechts van den andere, n.l. den apostel, gewagen. Eerst in de derde eeuw ontstaat op onbepaalde wijze de legende van twee Joannessen in Azië — oogenschijnlijk als samenvoeging van twee tradities. Dat de leerling-apostel in den leerling-presbyter is veranderd geworden, zal niemand aannemen; slechts het omgekeerde is — wanneer men een keus moet doen — te verdedigen. Dus, wanneer er in Azië niet twee leerlingen des Heeren geweest zijn, die tot de tijden van Trajanus daar geleefd hebben, is er slechts één geweest, n.l. de »presbyter". Ik zie niet in hoe men zich aan deze conclusie kan onttrekken" [1]).

Uit dit citaat blijkt dat de vraag, waarop alles aankomt, deze is, of de Joannes van Ephese voor den *apostel* moet gehouden worden. Zoo dit vaststaat, valt Harnack's theorie. Want een gelijktijdig verblijf van twee Joannessen in Klein-Azië acht hij zelf onaannemelijk.

Wij belijden met Harnack de »kritische(n) Ketzerei" [2]), die alle Joanneïsche geschriften — evangelie, drie brieven en Apoc. — op den naam van eenzelfden schrijver stelt [3]). Dit

---

1) *Die Chron.* 559—674, passim.

2) Harnack, *Die Chron.* S. 675, n. 1.

3) Zie over de eenheid van oorsprong van alle Joanneïsche geschriften, B. Weiss, *Einl.* S. 338, vv. (Baljon, *Inleiding op de boeken des N. T.* 1893, bl. 355); *Lehrbuch der Bibl. Theologie des N. T.* 1895, S. 471, b.; Knabenbauer, *Commentarius in Evangelium secundum Joannem*, 1898, p. 38 vv.; Vgl. *Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied* (1899) Dl. LII, bl. 194; Trenkle, o. c. 156, 240, 247; Zahn, *Einl. in das N. T.* 1899, II, S. 445 vv. en *Forsch.* VI, S. 177, vv.; Desjardins, *Authenticité et date des livres du Nouveau Testament*, 1900, p. 202 vv. Vgl. *Revue bibl.* 1901. Over de bronnen der Apoc. Zie Hirscht, *Die Apocalypse und ihre neueste Kritik*, 1895; Jülicher, o. c. S. 217, 225.

echter aangenomen, is de theorie van Harnack: verwarring van den *apostel* Joannes met den *presbyter* Joannes, eene historische onmogelijkheid. Tot bewijs.

De schrijver van de Apocalyps stelt zich aan zijn lezers eenvoudig voor als: »Joannes" [1]). Aanbeveling van zijn geschrift door een beroep op de waardigheid van zijn persoon acht hij overbodig. Zijn naam »Joannes" veronderstelt hij zóó bekend, dat reeds alleen die naam zijne Openbaring bij de lezers waarborgt [2]). Verwarring van zijn persoon met een anderen »Joannes" vreesde hij dus niet.

Uit de wijze, waarop hij in zijn boek spreekt, prijst en laakt, blijkt overtuigend, dat hij met het hoogste gezag over de kerken van Azië en hare bisschoppen bekleed is [3]). Ofschoon wij nu aan innerlijke getuigenissen geen volstrekte bewijskracht toekennen, rijst hier toch de vraag, of de schrijver der Openbaring, zoo hij niet de *apostel* Joannes was, er niet op bedacht moest zijn een verwarring van zijn persoon met den apostel te voorkomen, te meer, daar hij in tijd en verhevenheid van ambt den apostel zoo nabij kwam. Harnack hecht er veel aan, dat de schrijver zoo »objectief" over de apostelen spreekt [4]). Het laat zich, meent hij, bezwaarlijk denken, dat zulk een tot de twaalven behoort [5]). De hoogleeraar vergeet echter, dat Joannes op dezelfde »objectieve" wijze de profeten noemt, ofschoon hij zich meer dan eens onder hen rangschikt [6]).

Uit de Apocalyps kunnen wij met zekerheid besluiten, dat haar schrijver een persoon is, die, volkomen met de kerkelijke toestanden van Klein-Azië bekend, krachtens zijn verheven ambt en de majesteit van zijn gezag over kerken en bisschoppen recht spreekt, zonder beroep op een hooger gerechtshof — daar hij in zich de hoogste macht vertegen-

---

1) Apoc. I, 1, 4, 9; XXII, 8.
2) Zahn, *Forsch.* VI, S. 175.
3) Apoc. I—III.
4) Apoc. X, 20; XXI, 14.
5) *Die Chron.* S. 675.
6) Apoc. I, 1, 3, 10; XXII, 9, 10, 18. Vgl. Renan, *L'Antechrist*, 1873, XXIX, vv.

woordigde — toe te laten. Dat de gedachtenis aan dezen opperherder, wiens naam in geheel Klein-Azië gevierd werd, jaren lang moest blijven voortleven, lijdt geen twijfel. De herinnering aan een persoon van zooveel beteekenis kon onmogelijk spoedig verdwijnen [1]). Evenmin als b.v. in de katholieke wereld, thans, na twintig jaren, de gedachtenis aan Paus Pius IX is uitgewischt. Wien nu kennen de oudste getuigen als Joannes van Ephese, den »presbyter", of den apostel?

De H. Justinus, in Palestina uit heidensche ouders geboren, bekeerde zich omstreeks 133 [2]) te Ephese tot het Christendom. Deze »philosoof" was in de grieksche wetenschap en het Judaïsme zeer ervaren en had vele jaren te Ephese doorgebracht. Zijn *Dialogus cum Tryphone Judaeo* schreef hij tusschen 155 en 160 [3]). Dit boek, waarin de schrijver met den jood Tryphon over het katholieke geloof een samenspraak houdt, verplaatst den lezer naar de jaren 130—135, waarin Justinus' bekeering plaats had.

In dezen dialoog nu, te Ephese gehouden, zegt Justinus: »... Hier komt bij, dat *bij ons* een man, Joannes geheeten, een van Christus' *apostelen*, in de Openbaring hem gedaan, gezegd heeft" enz. [4]). Dit schrijft hij tusschen 155 en 160. Volgens Harnack was derhalve de verwarring van den »presbyter" met den apostel Joannes reeds vóór 155 een voldongen feit, en wat meer is, de herinnering aan den befaamden »presbyter" moet toen reeds geheel vergaan zijn geweest. Want Justinus' stellige wijze van spreken toont, dat er in 155 zelfs geen schijn van vermoeden tegen het verblijf van den *apostel* Joannes in Klein-Azië bestond [5]). En, wanneer men

---

1) Zie Zahn, *Forsch.* VI, 179.

2) Harnack, *Die Chron.* S. 274.

3) Harnack, *Die Chron.* S. 284. Zie Ehrhard (*Strassb. Theol. Stud.*) o. c. S. 222 vv. Waar de *Dialogus cum Tryphone* geschreven werd, is niet zeker.

4) *Dial cum Tryph.* LXXXI, Migne, *P. G.* VI, 670. Zie Zahn, *Gesch. des Nt. Kanons* I, S. 561 vv.

5) Justinus kende het vierde evang. als het werk van een apostel (zie hierboven bl. 522). In 155 werd dus de *apostel* Joannes met volkomen zekerheid voor den schrijver van het vierde evang. gehouden.

nu bovendien in aanmerking neemt, dat Justinus te *Ephese* bekeerd is, dat hij geruimen tijd te *Ephese* heeft doorgebracht, dat hij misschien te *Ephese* zijn *Dialogus* geschreven heeft, dat hij in Judea geboren is, dat hij een zeer ontwikkeld man was, die zich dus omtrent de gebeurtenissen van zijn tijd zeker op de hoogte heeft gesteld, dan is het meer dan waarschijnlijk, dat hij in *Klein-Azië* zelf vernomen heeft, wat hij omtrent den *apostolischen* oorsprong van de Apocalyps en het verblijf van den *apostel* Joannes te Ephese verhaalt. In het jaar 130 moet de herinnering aan den hoogvereerden patriarch der Aziatische kerken, vooral bij degenen, die hem van aangezicht tot aangezicht gekend hebben, nog levendig zijn geweest. Is het nu denkbaar, dat Justinus tijdens zijn verblijf in Klein-Azië daar niets van verneemt, en de leerlingen van Joannes van Ephese omtrent den persoon van dien eerbiedwaardigen opperpriester niet ondervraagt [1])? De vereenzelviging van de twee Joannessen moet dus volgens Harnack's chronologie [2]) reeds tusschen de jaren 100 en 130 hebben plaats gehad, iets wat, alle omstandigheden in aanmerking genomen, een historische onmogelijkheid is, te meer, daar niet enkel de kerk van Ephese, maar alle kerken van Klein-Azië in het beperkte tijdsbestek van slechts dertig jaren, den presbyter met den apostel verward en zelfs de herinnering aan Aziës beroemdsten priester moeten verloren hebben. Want alle getuigen van het midden der tweede eeuw af kennen slechts één Joannes, den *apostel.*

In den brief, die omstreeks 155 in naam der kerk van Smyrna aan de kerk van Philomelium en alle kerken der geheele aarde gericht werd, wordt de H. Polycarpus genoemd »de *apostolische* leeraar" [3]), terwijl deze zelfde Polycarpus

---

1) Zie Zahn, *Forsch.* VI, S. 192.

2) Harnack plaatst de Apoc. omstreeks 95.

3) Eus. *Hist. eccl.* IV, 15, Migne *P. G.* XX, 357. »Er [Polyc.] heisst also so [Apostolisch leeraar], weil er als Schüler von *Aposteln* das Lehren gelernt hat". Zahn, *Forsch.* VI, S. 108, n. 1. — Volgens getuigenis van Irenaeus (Eus. *Hist eccl.* V, 24, Migne, *P. G.* XX, 506) heeft Polycarpus in 154 te Rome, in het geschil over de Vasten vóór Paschen, zich tegenover Anicetus

volgens de overlevering een leerling van Joannes van Ephese geweest is. Joannes van Ephese en Joannes *apostel* is dus dezelfde persoon.

Het is bekend, dat Eusebius Pamphili de *Apocalyps*, daar het hem voorkwam, dat zij het millenarisme leerde, aan een anderen Joannes dan den apostel zocht toe te schrijven. Geen schijn van bewijs voor zijn opvatting kan hij vinden, of hij neemt het te baat [1]). In zijne *Historia ecclesiastica* nu verhaalt Eusebius: dat Melito, bisschop van Sardes (c. 160), geschreven heeft: »over de Openbaring van Joannes" [2]); dat Apollonius, die waarschijnlijk te Ephese (c. 196) de Montanisten bestreed, »zich beroept op getuigenissen aan de Openbaring van Joannes ontleend" [3]); dat Theophilus, bisschop van Antiochië, een boek schreef »tegen de ketterij van Hermogenes, waarin hij (eveneens) getuigenissen van Joannes' Openbaring gebruikt" [4]). Indien Melito, Apollonius en Theophilus er aan getwijfeld hadden, of de *apostel* Joannes schrijver was van de Apocalyps, zou Eusebius dit zeker vermeld en als bewijs voor zijn meening aangevoerd hebben. Zijn zwijgen pleit voor den apostel [5]).

Naar aanleiding van den Pascha-strijd beroept Polycrates, bisschop van Ephese, omstreeks 190 in een brief aan Paus Victor zich op de praxis der ouden. Onder de »lichten" van Azië worden door hem genoemd: »Philippus, een der twaalf apostelen, die gestorven is te Hiërapolis" [en zijne drie dochters].

---

beroepen op »Joannes, den leerling des Heeren, en de overige apostelen, met wie hij [Irenaeus] vertrouwelijk had omgegaan". Zie Zahn, *Forsch.* VI, S. 208; Bullinger, *Die modernste Evangelien-Kritik*, 1899, S. 78 vv.

1) Eusebius is »der Entdecker des vom Apostel Jo verschiedenen Presbyters Jo, der Bibelkritiker, der für sein Leben gern einen anderen Jo als den Apostel für die Abfassung der Ap. verantwortlich gemacht hätte". Zahn, *Forsch.* VI, S. 206.

2) Eus. *Hist. eccl.* IV, 26, Migne, *P. G.* XX, 491.

3) Eus. *Hist. eccl.* V, 18, Migne, *P. G.* XX, 479.

4) Eus. *Hist. eccl.* IV, 24, Migne, *P. G.* XX, 390. Theophilus schreef in het begin der regeering van Commodus, die alleen begon te besturen in 180. Zie Harnack, *Die Chron.* S. 319 vv.

5) Zie Zahn, *Forsch.* VI, S. 206 vv.

»Bovendien Joannes, die aan 's Heeren boezem rustte, die priester was en de hoofdplaat [1]) droeg, die ook martelaar en leeraar geweest is, Joannes, die te Ephese stierf" [2]).

De bewijskracht van dezen getuige zal men niet licht overschatten. Hier is een van de eerste opvolgers van Joannes op den zetel van Ephese aan het woord.

Toen Polycrates schreef, konden de sporen van Joannes' verblijf aldaar nog niet verdwenen zijn. Daar had Joannes vele jaren geleerd, daar werd zijn gebeente bewaard. Harnack meent niettemin deze uitdrukkelijke verklaring te kunnen ontzenuwen. Hij stemt toe, dat Polycrates over den *apostel* Joannes spreekt, maar — zegt hij — Polycrates heeft blijkbaar den presbyter Joannes met den *apostel* Joannes verward, evenals hij den apostel Philippus met den evangelist [3]) verwarde. Klemmend is deze redeneering niet. Wij laten de vraag, of Polycrates zich inderdaad omtrent de twee Philippussen vergist heeft [4]) buiten bespreking. Doch deze vergissing zelfs verondersteld, ligt er een zoo groot onderscheid tusschen de verhouding van Joannes en de verhouding van Philippus tot de aziatische kerken, dat wij een gelijkstelling dezer twee personen beslist ontkennen. Uit geen enkel dokument blijkt, dat Philippus eenige vermaardheid in Azië verworven heeft. Voor Joannes echter staat het tegendeel vast. Hoe nu is het te verklaren, dat een van Joannes' eerste opvolgers als bisschop van Ephese, dat Polycrates, die, daar hij omstreeks 125 of nog vroeger [5]) geboren was, vele jaren met Polycarpus en

---

1) Zie Exod. XXVIII, 36; XXIX, 6; XXXIX, 30; vgl. *Het oude Testament op nieuw uit den grondtekst overgezet*... door Kuenen, Hooykaas, Kosters en Oort, 1899, Lev. VIII, 9: »de heilige diadeem". — Zahn, *Forsch.* VI, S. 209.

2) Eus. *Hist. eccl.* V, 26, Migne, *P. G.* XX, 494, vgl. 279.

3) Act. XXI, 8.

4) Zie Camerlynck, o. c. p. 64; van Hoonacker, *Revue bibl.* 1900, p. 229: Batiffol, *Six leçons sur les Evangiles*, 1897, p. 102.

5) In den brief aan Paus Victor (c. 190) zegt Polycrates: »Ego... fratres, quinque et sexaginta annos natus in Domino" etc., waaruit men afleidt, dat hij c. 125 geboren is. Zahn plaatst zijn geboorte nog vroeger, daar de woorden »in Domino" »einen Unterschied der *natürlichen* und der *christlichen* Lebensdauer" aanduiden. *Forsch.* VI, S. 214.

diens tijdgenooten omgang kan hebben gehad, die onder zijn aanverwanten zeven bisschoppen telde [1]) en door al deze omstandigheden de overlevering omtrent Joannes tot in haar oorsprong kon nagaan, zich in een persoon van zoo groote beroemdheid kon bedriegen? [2])

Voegen wij hierbij nu nog Claudius Apollinaris, wellicht den onmiddellijken opvolger van Papias als bisschop van Hiërapolis en tijdgenoot van Melito van Sardes [3]), Clemens Alexandrinus [4]) en het fragment van Muratori [5]), dan is, gelooven wij, het licht door Harnack op het gebied der historische kritiek ontstoken door eene »zoo groote wolk van getuigen" geheel verduisterd [6]).

Groot gewicht wordt door den berlijnschen hoogleeraar en

---

1) Eus. *Hist. eccl.* V, 24, Migne, *P. G.* XX, 496.

2) Zahn, *Forsch.* VI, S. 207—215, weerlegt Harnack's gelijkstelling van Joannes en Philippus zeer uitvoerig. Zijn argumenten komen hierop neer. 1. Er bestonden twee Philippussen; zij konden dus verward worden; van twee Joannessen weet de geschiedenis niets. 2. De dwaling van Polycrates omtrent Philippus kan uit de Hand. der Ap., die een eeuw ouder zijn dan de brief aan Victor, weerlegd worden; de overlevering omtrent Joannes wordt in tegendeel door de Hand. bevestigd. 3. De traditie omtrent den apostel Joannes van Ephese dagteekent van het begin der 2e eeuw; de dwaling omtrent Philippus bestaat niet vóór Polycrates, dus eerst op het einde der 2e eeuw. 4. »Wie unbedeutend — besluit Zahn — ist überhaupt die Stellung, welche Philippus in der Tradition Asiens einnimmt, im Vergleich zur Stellung des Jo von Ephesus! Philippus ist nicht Schriftsteller geworden. Seine weissagenden Töchter haben einen tieferen Eindruck hinterlassen als ihr Vater!" Vgl. Bullinger, o. c. S. 77.

3) Eus. *Hist. eccl.* IV, 21, Migne, *P. G.* XX, 378; vgl. IV, 26, Migne, ibid. 391 vv.; Harnack, *Die Chron*, S. 673.

4) Eus. *Hist. eccl.* VI, 14, Migne *P. G.* XX, 541.

5) Zie Cornely, *Historica et critica introductio in N. T. libros sacros.* Vol. I, *Introductio generalis*, 1885, p. 167 vv.; Stekhoven, *Het fragment van Muratori*, 1877, bl. 41 vv.

6) »The result, to which the opinions of the most competent scholars seem to be tending is, that we have in the literature of the earlier part of the second century fully as must reference to the Fourth Gospel as we could reasonably expect it to furnish; and that a full and fair examination of that literature, even as it has come down to us, must pronounce it to be in support of the Johannine authorship". Watkins, *New Testament Commentary* (Ed. Ellicott) I, 1896, p. 372.; Dessens, *De Katholiek*, 1892, l. c.; Hilgenfeld, *Hist. Krit. Einl. in das N. T.* 1875, 392 vv.; Jülicher, o. c. S. 324.

anderen [1]) gehecht aan het feit, dat de H. Ignatius van Antiochië in zijn brieven aan de Ephesiërs en andere Klein-Aziatische kerken met geen enkel woord van den apostel Joannes gewag maakt. Dit zwijgen zou bewijzen, dat de apostel nimmer in Klein-Azië geweest is.

Wij konden volstaan met te doen opmerken, dat dit zwijgen van den H. Ignatius over Joannes den apostel, indien het iets beteekent, evenzeer tegen Harnack's theorie pleit.

Want ten opzichte van de aziatische kerken bestaat er volstrekt geen verschil, of haar patriarch, Joannes van Ephese, de *apostel* of de »presbyter" was. Immers wat wij in den *apostel* zien, dat ziet Harnack in den »presbyter": den schrijver van het evangelie, de brieven en de Apoc. Uit Ignatius' zwijgen moest Harnack logisch afleiden, dat er evenmin een »presbyter" als een apostel Joannes in Klein-Azië geweest is. Doch in de omstandigheden, waarin Ignatius aan de Ephesiërs schreef, ligt een voldoende verklaring, waarom hij van den H. Paulus spreekt, terwijl hij over den H. Joannes zwijgt [2]). Het stond den heiligen martelaar, toen hij zijn brief aan de Ephesiërs richtte en op weg naar de plaats zijner marteling in de nabijheid van Ephese zou komen, voor den geest, hoe eenmaal de H. Paulus als door Ephese (Milete) in den dood ging [3]). Paulus' tocht was als een voorafbeelding van den zijne. In Joannes' levensgeschiedenis echter lag geen enkele gebeurtenis, die met de omstandigheden, waarin de H. Ignatius verkeerde, eenige overeenkomst had. Van daar dat zijne herinnering aan Paulus en zijn zwijgen over Joannes door die omstandigheden zelve gerechtvaardigd worden [4]).

---

1) Harnack, *Die Chron.* S. 674, n. 1; Zie ook Holtzmann, *Einl.* S. 470.

2) Ign. *ad Eph.* XII, Migne, *P. G.* V, 655,

3) Act. XX, 16—38.

4) Zahn vindt in den brief van den H. Ign. aan de Eph. duidelijke sporen, die uitwijzen, dat deze bisschop Joannes van Ephese voor den *apostel* hield. Ign. schrijft: »... ut inveniar in sorte Ephesiorum Christianorum, qui et *apostolis* semper consenserunt in virtute Jesu Christi" (XI). »Dies konnte Ignatius nicht schreiben, wenn es nicht für ihn und die Epheser feststand, dass diese Gelegen-

Van meer beteekenis schijnt hetgeen volgens den Coïsliniaanschen codex (X^e^ of XIe eeuw) de kroniekschrijver Georgios Hamartolos verhaalt. Deze zou namelijk in het tweede boek van Papias over de *Spreuken des Heeren* gelezen hebben, dat de *apostel* Joannes door de Joden vermoord werd. De tekst van genoemden codex luidt: »Na Domitianus heeft Nerva gedurende een jaar geregeerd. Deze gaf Joannes, na hem van het eiland [Patmos] teruggeroepen te hebben, toestemming om te Ephese te wonen. Van de twaalf leerlingen was hij toen alleen nog in leven, en na het naar hem genoemde evangelie geschreven te hebben, werd hij den marteldood waardig. Papias namelijk, bisschop van Hiërapolis, een ooggetuige, zegt in het tweede boek der *Spreuken des Heeren,* dat hij door de Joden vermoord werd, zoodat hij voorzeker met zijn broeder de voorzegging, door Christus over hen gedaan, vervulde. De Heer toch had tot hen gezegd: kunt gij den kelk drinken, dien ik drink? En toen zij dit bevestigden en beloofden, zeide hij: Mijn kelk zult gij drinken en met den doop, waarmede ik gedoopt werd, zult ook gij gedoopt worden. Hetgeen wel waarschijnlijk is, daar God onmogelijk kan liegen. Zoo ook wordt door den geleerden Origenes in zijn verklaring van Mattheus bevestigd, dat Joannes bloedgetuige is geworden, en hij geeft te kennen, dat hij dit van de opvolgers der apostelen heeft vernomen. Het is bekend, dat de zeer kundige Eusebius in zijn kerkelijke geschiedenis verhaalt [1]: »Thomas viel Parthië ten deel en Joannes Azië, waar hij bleef tot hij in Ephese stierf" [2].

Dit verhaal is klaarblijkelijk in strijd met de overlevering, volgens welke Joannes van Ephese tot aan »de tijden van Trajanus" geleefd heeft [3]. De moeilijkheid wordt bovendien

---

heit gehabt haben, *mehr als einen Apostel* unter sich zu sehen.... Von Ephesus als zeitweiligen Wohnsitz anderer Apostel ausser Paulus und Johannes weiss die Uberlieferung nichts. Also kannte Ignatius den Jo van Ephesus als Apostel". *Forsch.* VI, S. 191 vv.

1) Eus. *Hist. eccl.* III, 1, Migne *P. G.* XX, 215.

2) Nölte, *Tübinger Theol. Quartalschrift,* 1862, S. 466.

3) Iren, *Adv. Haer.* II, 22; III, 3; Migne *P. G.* VII, 785, 854.

nog verzwaard door eene ontdekking van De Boor in den Barocciaanschen codex (XIVe of XVe eeuw) [1]). Deze codex bevat fragmenten, ontleend aan het epitome eener kerkelijke geschiedenis, die tusschen de VIIe en IXe eeuw geschreven is, welke geschiedenis weder steunt op de *Historia ecclesiastica Philippi Sidetis* van omstreeks het jaar 430. De tekst van den Barocciaanschen codex luidt: »Papias zegt in het tweede boek, dat Joannes, de theoloog, en diens broeder Jacobus door de Joden vermoord zijn". Moet men De Boor [2]) en Holtzmann [3]) gelooven, dan is door deze getuigenissen de kwestie over Joannes van Ephese voor goed ten nadeele van den *apostel* beslist.

Tot oplossing dezer moeielijkheid wijzen wij eerstens op een onloochenbare tegenspraak in den tekst zelven van den Coïsliniaanschen codex. Want, nadat ter bevestiging van Joannes' marteldood een citaat uit Origenes is aangevoerd, waarin aan het woord μαρτυρεῖν tegen de bedoeling van Origenes de beteekenis van »*bloed*getuige zijn" gegeven wordt, gaat de byzantijnsche kroniekschrijver voort: »Het is bekend dat de zeer kundige Eusebius in zijn kerkelijke geschiedenis verhaalt: Thomas viel Parthië ten deel, Joannes Azië, waar hij bleef tot hij in Ephese stierf". Volgens dezen codex derhalve zou Joannes door de Joden vermoord en te Ephese tevens een vreedzamen dood gestorven zijn.

Vervolgens vestigen wij de aandacht op de tegenspraak tusschen den Coïslinianus en andere codices. Codex B geeft te lezen: »... en schreef het naar hem genoemde evangelie. De zeer kundige Eusebius" enz. Codices C, D, E hebben: »... schreef... het evangelie en stierf in vrede. Van hem zegt de zeer kundige Eusebius" enz.

Terwijl dus C, D en E uitdrukkelijk verhalen, dat Joannes in vrede gestorven is, voert geen dezer vier codices den tekst

---

1) De Boor, *Neue Fragmente des Papias, Hegessipus und Pierius in bisher unbekannten Excerpten aus der Kirchengeschichte des Philippus Sidetes*, 1888, S. 170 vv.

2) De Boor, o. c. S. 176.

3) Holtzmann, *Einl.* S. 471.

van Papias aan, volgens welken Joannes door de Joden vermoord zou zijn.

En geen wonder; want, behalve dat C, D en E door een dergelijk citaat uit Papias met zichzelf in strijd zouden komen, achten wij het bepaald onwaar, dat het verhaal, zooals het in den Coïslinianus voorkomt, door Papias geschreven is. Immers Eusebius, Irenaeus en zoovele anderen, die de boeken van Papias onder hun oogen hebben gehad, konden een feit van zoo groote beteekenis als den marteldood van Joannes niet zonder vermelding voorbij zijn gegaan. Vooral Eusebius niet. Voor hem toch, die, uit afkeer tegen het Chiliasme alles in het werk stelde om te bewijzen, dat de Apocalyps niet door den apostel Joannes geschreven was, zou het van het grootste belang geweest zijn, in de boeken van Papias een tweeden Joannes te vinden, op wiens naam hij haar had kunnen schuiven. Had hij bij Papias een enkelen tekst gevonden, die zoo duidelijk van een anderen Joannes dan den apostel sprak, als de Coïsliniaansche codex schijnt te doen, dan had Eusebius zich daarop beroepen [1]) en niet — zooals later zal worden aangetoond — den zin van Papias' voorrede met geweld naar zijn meening verdraaid.

Uit dit alles blijkt de volkomen onbetrouwbaarheid van den Coïsliniaanschen codex en tevens het onhoudbare eener stelling, die op zulke losse gronden gebaseerd is [2]).

* * *

De reeds aangevoerde getuigenissen bewijzen voldingend, dat Joannes van Ephese niemand anders geweest is dan de

---

1) »Wie hatte Eus. diese Waffe unbenutzt lassen können in seinem Kampf gegen den apostolischen Charakter des Apokalyptikers und des Lehrers des Papias, wenn Papias selbst sie ihm dargereicht hätte? Hier liegt ein *argumentum e silentio omnium* vor, gegen welches man vergeblich streitet" Zahn, *Forsch.* VI, S. 150. Holtzmann meent dit bewijs te kunnen ontzenuwen door te zeggen: »Eusebius rechnete sie [de woorden van Papias volgens Coisl.] *zweifelsohne* zu den παράδοξα und μυθικώτερα". *Einl.* S. 471; vgl. S. 96.

2) Om de overeenkomst tusschen de codd. Coisl. en Barocc. te verklaren kan men zeggen, dat Barocc., wat het verhaal van Joannes' marteldood betreft, van Coisl. afhankelijk is (Harn. *Die Chron.* S. 666) of, indien, zooals De Boor

apostel. Daar nu volgens Harnack Joannes van Ephese de schrijver is der Joanneïsche geschriften, moet hij logisch de conclusie aanvaarden, dat het vierde evangelie door den apostel is te boek gesteld. Onder alle getuigen der oudheid spreekt er echter geen met zoo groote duidelijkheid over den *apostolischen* oorsprong van het evangelie en de apocalyps als de H. Irenaeus, bisschop van Lyon. In zijn werk *Adversus Haereses* zegt hij: »Ook Joannes, de leerling des Heeren, die rustte aan zijn boezem, schreef een evangelie, terwijl hij te Ephese in Azië verbleef" [1]) en: wij weten »dat, wanneer nu reeds zijn naam [n.l. van den Antichrist] bekend moest wezen, deze zeker aan het licht zou zijn gebracht door hem, die de Openbaring gezien heeft. Want zij is nog niet lang geleden gezien, maar bijkans in onzen tijd, tegen het einde der regeering van Domitianus" [2]). Deze allernauwkeurigste aanduiding van tijd en plaats is van het grootste belang. Vooral, daar Irenaeus geruimen tijd in Klein-Azië heeft geleefd [3]) en — zooals uit de geschiedenis der Quartodecimanen blijkt — ook later, toen hij bisschop van Lyon was, de betrekking met de aziatische kerken heeft onderhouden. En wat de waarde van zijn getuigenis zoo verhoogt, is, dat deze bisschop, die door den roem zijner werken een der voornaamste mannen van zijn tijd was, in de nauwste betrekking stond tot personen, die met de apostelen verkeerd hadden. Polycarpus, de discipel van den apostel Joannes, was zijn

---

meent, het fragment van Barocc. door middel van het epitome aan de kerkelijke geschiedenis van Philippus Sidetes ontleend is, dat Coisl. en Barocc. beide uit hetzelfde epitome geput hebben (Camerlynck, o. c. p. 71). Alle *onbevooroordeelde* geleerden nemen aan, dat de kroniekschrijver een valschen of geïnterpoleerden Papias in handen heeft gehad. Godet. *Commentaire sur l'Evangile de S. Jean*, 1881, I, p. 83. Vgl. Bullinger, o. c. S. 72. Volgens Holtzmann is de Coisl. echt, en zijn alle andere codices geïnterpoleerd! *Einl.* S. 471. — Zie tekstherstellingen van het papiaansch fragment in Coisl. bij Zahn, *Einl.* II, S. 465, *Forsch.* VI, S. 147; Lightfoot, *Contemp. review*, 1875, Oct.; Harn. *Die Chron.* S. 665; van Hoonacker, *Rev. bibl.* 1900, p. 241.

1) Iren. *Adv. Haer.* III, I, 1, Migne *P. G.* VII, 845.

2) Iren. *Adv. Haer.* V, XXX, 3, Migne, *P. G.* VII, 1207.

3) Volgens Harnack is Irenaeus waarschijnlijk in Azië geboren. *Die Chron.* p. 324.

leermeester geweest; meermalen voert hij getuigenissen aan van »presbyters" [1]), die leerlingen waren van Joannes en anderen, »die den Heer gezien hebben"; ook beroept hij zich op Papias, »den ouden man" »den toehoorder van Joannes en metgezel van Polycarpus" [2]). Irenaeus putte dus uit de eerste bronnen. Is het wonder, dat zij, die den *apostel* Joannes niet als schrijver der Joanneïsche geschriften erkennen, voor alles aan Irenaeus' woorden alle kracht van bewijs zoeken te ontnemen? Harnack heeft er inderdaad geen moeite voor gespaard. Maar de veelheid zijner argumenten staat in omgekeerde evenredigheid tot hunne waarde. Somtijds zeer vernuftig gevonden, ontzenuwen zij Irenaeus' getuigenis nooit.

Als schakel, die Irenaeus met de apostelen verbindt, noemden wij met nadruk Polycarpus, Papias en de »presbyters". De betrekking van Irenaeus tot deze personen tot niets te herleiden is Harnack's toeleg. Volgens het beweren van dezen geschiedvorscher heeft Irenaeus Polycarpus slechts gekend in zijn jeugd, toen hij hem enkele malen hoorde preêken; Papias heeft hij nooit gezien, en toen hij hem las, verkeerd verstaan; want Papias noemt zich wel leerling van een zekeren Joannes, doch niet, zooals Irenaeus meent, van den *apostel*, maar van een »presbyter". Dit blijkt duidelijk uit Eusebius' toelichtingen op de voorrede van Papias' werk over de *Spreuken des Heeren*. De verhouding van Irenaeus tot de »presbyters" is zeer onbestemd. Hij kent hen enkel uit geschreven bronnen, hoofdzakelijk uit de boeken van Papias [3]).

---

1) Over de beteekenis van het woord »presbyter" in de oudheid: zie Batiffol, *Revue bibl.* 1895, p. 673; Michiels, *L'origine de l'épiscopat*, 1900. Vgl. *Revue bibl.* 1901, p, 128 en *De Katholiek* (1901) Dl. CXIX, bl. 433.

2) Het is onbegrijpelijk, hoe Trenkle, *Einl.* S. 288, van Irenaeus' verhouding tot Polycarpus niets anders weet te zeggen, dan: »*Als Knabe* hatte Irenaeus noch den hochbetagten Bischof Polycarp von Smyrna gehört" en dit nog wel met een beroep op *Adv. Haer.* III, III, 4 (zie hieronder, bl. 539). Dat Papias, de bisschop van Hiërapolis, Irenaeus' »*eigentlicher* Lehrmeister" was, moet blijken (?) uit *Adv. Haer.* V, XXXIII, 4: »Dit ook getuigt schriftelijk Papias, toehoorder van Joannes, metgezel van Polycarpus".

3) Harnack, *Die Chron.* S. 320 vv.

Is dit alles waar, dan zal niemand aan Irenaeus' woorden veel waarde hechten. Wij willen onderzoeken.

De theorie der »conservatieven", die Irenaeus' geboortejaar tusschen 115 en 125 plaatsen, voert volgens Harnack tot ongerijmdheden. Volgens zijn stelling is Irenaeus geboren tusschen 130 en 142, welke tijdruimte ten slotte herleid wordt tot »kurz vor 142" [1]). Daar nu Polycarpus in 155 stierf, kan Irenaeus nooit diens »leerling" geweest zijn. Hij was toen immers nog te jong.

Harnack's chronologie berust op de volgende gegevens. In het jaar 190 richtte Irenaeus een brief aan den romeinschen presbyter Florinus, die zich tot het Valentinianisme had laten verleiden. In dezen brief tracht Irenaeus hem van zijn ketterij te bekeeren, door hem in herinnering te brengen wat zij, Irenaeus en Florinus, in vroegere jaren van Polycarpus hebben vernomen. »Ik zag u — roept Irenaeus hem toe — toen ik nog een knaap was... op een grooten voet leven in het paleis" [2]). Hieruit moeten wij opmaken, dat Irenaeus nog zeer jong was, toen Florinus den mannelijken leeftijd had bereikt. Er ligt dus tusschen beiden een verschil in ouderdom van 10—15 jaren. Zoo nu Irenaeus geboren is in 115, dan valt Florinus geboortejaar tusschen 100 en 105 en zou deze presbyter op ongeveer negentigjarigen leeftijd tot het Valentinianisme zijn overgegaan, iets, wat volgens Harnack een ongerijmdheid is. Daarom maakt hij dan ook een andere berekening. Florinus kan hoogstens 60 of 70 jaren oud geweest zijn, toen hij de ketterij omhelsde en werd dus zeker niet vóór 120 geboren. Met Florinus verschilt Irenaeus in leeftijd 10–15 jaren; vóór 130 kan hij derhalve niet geboren zijn. Dit wat den terminus a quo betreft.

Ter bepaling van den terminus ad quem redeneert Harnack aldus. Irenaeus spreekt tweemaal over zijn verhouding tot Polycarpus. In zijn boek *Adversus Haereses* zegt hij: »Polycarpus, dien ook wij zagen in onze jeugd (want hij heeft lang

---

1) Harnack, *Die Chron.* S. 329 vv.

2) Eus. *Hist. eccl.* V, 20, Migne, *P. G.* XX, 486.

geleefd en verliet dit leven in hoogen ouderdom door een zeer roemrijken en edelen marteldood), heeft altijd geleerd" enz. [1]); en in den brief aan *Florinus:* »Deze stellingen, Florinus, om het zoo kort en zoo zacht mogelijk te zeggen, bevatten geen gezonde leering. Deze stellingen wijken af van de leer der Kerk en zij storten hen, die haar aanhangen, in de grootste boosheid. Zelfs de ketters, die van de Kerk zijn afgescheiden, hebben zulke stellingen nooit durven uitspreken. Voorwaar deze stellingen hebben de presbyters, die vóór ons leefden en die ook leerlingen van de apostelen geweest waren, u niet overgeleverd. Toen ik nog een knaap was, zag ik u bij Polycarpus in Beneden-Azië; ik zag u op een grooten voet leven in het paleis en uw uiterste best doen, om zijn [Polycarpus'] goedkeuring weg te dragen. Immers wat toen ter tijd gebeurd is herinner ik mij levendiger dan wat kort geleden geschiedde. Ja, ik kan de plaats zelve, waar de zalige Polycarpus zich neerzette en het woord voerde, nog aanduiden; zoo ook zijn voortgaan en binnentreden, geheel zijn levenskarakter, de gestalte van zijn lichaam, de toespraken, die hij tot het volk richtte, den vriendschappelijken omgang, die er, naar hij verhaalde, geweest was tusschen hem en Joannes en de overigen, die den Heer zelven gezien hadden; de wijze, waarop hij van hun woorden gewag maakte, en alles, wat hij omtrent den Heer van dezen vernomen had. Ook van zijn ['s Heeren] wonderen en leer verhaalde Polycarpus geheel op dezelfde wijs, als hij het van hen, die zelven het Woord des levens aanschouwd hadden, vernomen had, in alles overeenstemmend met de H. Schrift. Door de hulp van Gods goedertierenheid luisterde ik aandachtig naar deze dingen, en ik schreef wat ik gehoord had niet op papier, maar in mijn hart; en datzelfde herhaal en overweeg ik met Gods genade nog voortdurend. En nu kan ik voor Gods aanschijn verklaren, dat deze zalige en apostolische presbyter, indien hij ooit iets dergelijks gehoord had, terstond na een uitroep van verbazing zijn ooren gesloten en gezegd zou

---

1) Iren. *Adv. Haer.* III, III, 4, Migne, *P. G.* VII, 851 vv.

hebben, zooals hij gewoon was: »O goede God, voor welke tijden hebt Gij mij gespaard, dat ik zoo iets moest lijden!" Hij zou weggevlucht zijn van de plaats, waar hij staande of neergezeten zulke woorden vernomen had. En dit kan ook duidelijk worden aangetoond uit de brieven, die hij deels aan naburige kerken schreef, om haar te sterken, deels aan eenigen der broeders, om hen te vermanen en aan te wakkeren" [1]).

In dezen brief — zegt Harnack — beweert Irenaeus niet, dat hij Polycarpus' leerling geweest is, maar dat hij zich uit zijn jeugd Polycarpus nog zeer goed kan herinneren. Dat beschrijven van de onuitwischbaarheid der indrukken, die gebeurtenissen uit hunne kinderjaren in de ziel achterlieten, had dan slechts zin, als Irenaeus dacht, dat Florinus er over verwonderd zou zijn, hoe hij, Irenaeus, zich nog dingen kon herinneren, die zoo lang geleden en in zijn vroegste jeugd geschied waren. Doch, ofschoon volgens dezen brief Irenaeus niet dan als knaap Polycarpus heeft gezien, blijft niettemin de mogelijkheid bestaan, dat hij hem 10 of 20 jaren later nog ontmoet heeft en zijn leerling is geworden. Maar dit is volstrekt onwaarschijnlijk. Want Irenaeus wil hier het gezag van Polycarpus tegen Florinus doen gelden. Was hij nu later als man Polycarpus' leerling geworden, dan was het toch niet noodig, dat hij zich uitsluitend op herinneringen uit zijn kinderjaren beriep. Doch zelfs de geringste mogelijkheid, dat Irenaeus in zijn later leven met Polycarpus verkeerd heeft, wordt uitgesloten door de wijze, waarop hij in zijn werk *Adversus Haereses* over hem spreekt: »... dien ook wij zagen in onze jeugd". Hieruit volgt, dat Irenaeus niet dan als knaap, misschien van 12—15 jaar Polycarpus gekend heeft. Polycarpus stierf in 155 [2]), Irenaeus' geboortejaar kan dus niet lang vóór 142 gesteld worden [3]).

Deze redeneering zou den lezer inderdaad allicht van het spoor kunnen brengen. Dringt men echter wat dieper in de

---

1) Eus. *Hist. eccl.* V, 20, Migne, *P. G.* XX, 484.

2) Harnack, *Die Chron.* S. 342 vv.

3) Harnack, *Die Chron.* S. 324—329, passim. Vgl. Jülicher, o, c. S. 320 vv.

zaak door, dan wordt men spoedig ontgoocheld. Om maar terstond het onvaste dezer chronologie in het licht te plaatsen, met welk een willekeur bepaalt de hoogleeraar den leeftijd, dien Florinus moet gehad hebben, toen hij Valentiniaan werd! Het steunpunt, dat alle berekeningen van Harnack omtrent den terminus a quo dragen moet, is: men kan na zijn zeventigste jaar geen ketter worden! Het is werkelijk niet noodig den honderdjarigen Hosius als getuige tegen zulk een bewering uit het graf te roepen [1]). En is de brief aan Florinus zoo boven allen twijfel zeker in 190 geschreven, dat men dit jaar als uitgangspunt kan nemen voor alle verdere berekeningen? Om slechts twee namen te noemen, Zahn en Lightfoot stellen dit schrijven vele jaren vroeger. En niet zonder reden. Want volgens Eusebius [2]) schreef Irenaeus tegen Florinus: 1° een brief over »De monarchie", 2° een werk »De Ogdoas" geheeten. Of Florinus nog in leven was, toen »De Ogdoas" verscheen, kan men met recht betwijfelen, daar op het slot van dit werk Irenaeus niet Florinus maar den overschrijver van het boek aanspreekt [3]). Ook staat het niet vast, of »De Ogdoas" vóór of na de vijf boeken *Adversus Haereses*, die tusschen 180 en 189 [4]) voltooid werden, is geschreven [5]). Daar nu volgens Eusebius de brief aan Florinus over »De Monarchie" het werk »De Ogdoas" voorafging en de

---

1) Labourt: »... nous croyons, qu'il n'est pas absurde d'admettre qu'un vieillard octogénaire soit séduit par les hérétiques. Quelle que soit la cause de cette défaillance, elle n'étonnera pas ceux qui se souviennent, qu'à l'âge de cent ans, Hosius, jusque-là le champion le plus en vue de l'orthodoxie nicéenne, consentit à communiquer avec Ursace et Valens. Le cas de Florinus n'aurait rien de plus extraordinaire". *Revue bibl.* 1898, p. 61.

2) Eus. *Hist. eccl.* V, 20, Migne, *P. G.* XX, 483.

3) »Ik bezweer u, die dit boek overgeschreven hebt" enz. Eus. *Hist. eccl.* ibid.

4) Harnack, *Die Chron.* S. 320; Zahn, *Forsch* VI, S. 28.

5) Dit laatste weten wij slechts van een brief van Irenaeus aan Paus Victor (189—198), waarvan een gedeelte bewaard is gebleven in een syrische vertaling (zie Iren. Ed, Harvey, II, 457, frg. XXVIII). Men heeft uit dit fragment willen bewijzen, dat Florinus in 190 nog leefde, daar Irenaeus in dezen brief den Paus aanspoort Florinus te veroordeelen (Harn. *Die Chron.* S. 321). Maar Zahn (*Forsch.* VI, S. 32 vv.) wijst er zeer terecht op, dat in dit fragment geen sprake is van den persoon, doch van de geschriften van Florinus.

datum van dit laatste volstrekt onzeker is, kan men ook het jaar van dien brief niet bepalen [1]). Harnack's berekeningen, die nog wel worden voorgedragen met een beslistheid alsof er niet in het minst aan te twijfelen valt, berusten dus ten slotte op eenige veronderstellingen, die verre van bewezen zijn.

Wat den laatsten terminus ad quem (»kort vóór 142") van Irenaeus' geboortejaar aangaat, de twee door Harnack aangevoerde plaatsen, waar Irenaeus over zijn verhouding tot Polycarpus spreekt, bewijzen al evenmin dat de chronologie van den berlijnschen hoogleeraar de eenig juiste is.

Wij stemmen toe, dat Irenaeus »nog knaap" was, toen Florinus aan het hof verkeerde. Doch, wat verstaat Irenaeus onder deze woorden? Het is geen »uitvlucht" [2]) den zin er van in Irenaeus' eigen werk op te sporen. Waar hij zegt, dat Christus gekomen is om alle menschen zalig te maken, noemt hij de verschillende tijdperken van het menschelijk leven in deze orde op: »Christus kwam allen zalig maken: wichtjes en kinderen, knapen en jongelingen en ouderen van dagen". Vervolgens: »[Christus] heeft geleden, toen hij dertig jaren oud was, *zijnde nog een jongeling*.... Iedereen zal bekennen, dat de leeftijd van dertig jaren de eerste is van den jongeling en dat deze [de leeftijd] zich uitstrekt tot het veertigste jaar" [3]). Indien wij nu volgens dezen maatstaf den tijd der »pueritia" berekenen, mogen wij Irenaeus' woorden: »toen ik nog knaap (παῖς, puer) was" in dezen zin omschrijven: »toen ik omstreeks 18 tot 20 jaren oud was" [4]).

---

1) In de *Contemp. Review* (May, 1875) zegt Lightfoot: »As the treatise of Irenaeus on the Ogdoad can hardly have been written later than his extant work on Heresies, in which Valentinianism is so fully discussed, as to render any such partial treatment [den brief aan Flor.] superfluous, and which dates from the episcopate of Eleutherius (177—190), we are led to the conclusion, that the letter of Florinus was one of the earliest writings of this Father". Zie Camerlynck o. c. p. 132; Zahn, *Forsch.* VI, S. 31—35.

2) Harnack, *Die Chron.* S. 327, n. 2.

3) Iren. *Adv. Haer.* II, XXII, 4, 5, Migne, *P. G.* VII, 784.

4) »Wenn er sich... einen Knaben oder Jüngling nennt (παῖς ἔτι ὤν), so lasst sich, wie hier nicht nochmals durch Beispiele belegt zu werden braucht, aus dem Wort allein nicht entnehmen, ob er damals 10 oder 20 oder noch einige Jahre mehr alt war". Zahn, *Forsch.* VI, S. 31.

En deze uitdrukking was in volkomen overeenstemming met de spreekwijze van zijn tijd. Want, zooals bekend is, omvatte de »pueritia" bij de Grieken en Romeinen een grooter aantal jaren dan bij ons [1]). Doch, zoo Irenaeus een jongeling van ongeveer 20 jaren kan geweest zijn, toen hij Florinus aan het hof ontmoette, is het volstrekt niet noodig een verschil in leeftijd van 10 tot 15 jaren tusschen beiden aan te nemen. Vijf jaren volstaan. Of zou het misschien ook een ongerijmdheid zijn te beweren, dat Florinus op ongeveer vijf en twintig jarigen leeftijd aan het hof verkeerde? [2]) Maken wij nu voor een oogenblik Harnack's berekening, volgens welke Florinus in 120 moet geboren zijn, tot de onze, dan valt Irenaeus' geboortejaar omstreeks 125 [3]). Dat de woorden, »dien ook wij zagen in onze jeugd" enz. [4]) door Harnack in een verkeerden zin worden verstaan, zal aanstonds worden aangetoond. Alleen doen wij hier opmerken, dat ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ, in prima nostra aetate, door iemand, die voorgeeft een nauwkeurige tijdberekening te maken, niet mag vertaald worden door: »heranreifender Knabe" [5]). Immers ἡλικία, aetas, kan hier zeer goed genomen worden in den zin, waarin het

---

1) Ponticus b. v. wordt op 15 jarigen leeftijd »een knaapje" (παιδάριον) genoemd (Eus. *Hist. eccl.* V, 1, Migne, *P. G.* XX, 429). De leeftijd, dien de Grieken ἡλικία noemden, schijnt bij klassieke schrijvers vooral de krachtige jaren van 18—60 te omvatten. Het latijnsche woord *puer*, dat met het grieksche παῖς gelijk staat, beteekende oorspronkelijk zoowel een kind van het vrouwelijk als van het mannelijk geslacht. Van daar *mea puer*. Zoo werd Proserpina bij de oudste schrijvers *puer Cereris* genoemd. Toen men later een meisje met den naam van *puera* en *puella* aanduidde, werd *puer* bijna uitsluitend op het mannelijk geslacht toegepast en, wat den leeftijd betreft, met een vrij ruime beteekenis. Een knaap heette voor het minst *puer* tot zijn twaalfde jaar, maar ook niet zelden tot zijn achtiende en negentiende, enkele malen zelfs tot en na zijn twintigste. Zoo werd Octavianus, toen hij reeds negentien jaar oud was, door Cicero (*Philipp.* IV, 1) *puer* genoemd. Virgilius noemt Pallas, die reeds soldaten aanvoert, met denzelfden naam (*Aen.* XI, 42).

2) Volgens Zahn (*Forsch.* VI, S. 30) zien de woorden: »ik zag u, toen ik nog een knaap was op een grooten voet leven in het paleis" (zie den brief aan Flor. bl. 539) op een bezoek van keizer Hadrianus van de provincie Klein-Azië in 129.

3) Zie Labourt, *Revue bibl.* 1898, p. 65.

4) Zie boven bl. 539.

5) Harnack, *Die Chron.* S. 328.

bij de klassieken voorkomt en beteekenen: leeftijd van een volwassene. »Prima aetas" duidt dan aan: »den ouderdom van een jongen man, die zijn intrede doet in het openbare leven en begint met zelfstandig zijn weg te gaan" [1]). Derhalve: noch de tekst uit den brief aan Florinus: »toen ik nog knaap was", noch die uit het derde boek *Adv. Haer.* » . . . dien ook wij zagen in onzen *jongelingsleeftijd*" leveren het bewijs, dat de terminus ad quem van Irenaeus' geboortejaar omstreeks 142 moet gezocht worden. Bijgevolg bevatten ook deze plaatsen geen chronologische gegevens, die als argument kunnen dienen voor Harnack's stelling, dat Irenaeus niet dan als knaap Polycarpus gekend heeft.

Maar Irenaeus' wijze van spreken over zijn verhouding tot den bisschop van Smyrna?

Tegenover Florinus — zegt Harnack — beroept Irenaeus zich uitsluitend op herinneringen uit zijn kinderjaren. Zoo hij later als man Polycarpus leerling is geweest, waarom maakt hij dan met geen enkel woord gewag van hetgeen Polycarpus hem toen gezegd heeft? Dit toch moest op Florinus dieper indruk maken dan de herinnering aan gebeurtenissen uit lang vervlogen tijden. Waarom ook — indien er tusschen Polycarpus en Irenaeus een zoo innige omgang bestond — weet hij dan in zijn werk *Adversus Haereses* niet anders te zeggen dan: »dien ook wij gezien hebben in onze jeugd"? De geheele verhouding van Irenaeus tot den bisschop van Smyrna komt ten slotte hierop neer: Irenaeus heeft als knaap Polycarpus gezien en enkele malen hooren preêken.

Alvorens deze moeielijkheid direct te beantwoorden brengen wij in herinnering: 1° dat ons slechts een fragment van den brief aan Florinus is bewaard gebleven en het dus zeer goed mogelijk is, dat Irenaeus zich in het verloren gedeelte meer uitvoerig over zijn omgang met Polycarpus heeft uitgelaten, en 2° dat Harnack, ook dan wanneer hij het als chronoloog zoo nauwkeurig mogelijk met een woord moet nemen, meer

---

1) Zahn, *Forsch.* VI, S. 37. Gwatkin (*Contemp. Review* 1897, p. 225) vertaalt ἡλικία, aetas, door »manhood". Vgl. Jo. IX. 21.

van een vrije dan van een letterlijke vertaling houdt. Wij zagen dit reeds voor »prima aetas". Eenzelfde proeve van dit soort van »böswilligen Exegese" — zooals Zahn terecht opmerkt [1]) — levert Harnack als hij »aetas senior" door »Greisenalter" vertaalt [2]).

Deze zelfde hoogleeraar vermaant dan ook zijn lezers meer dan eens, dit of dat woord van Irenaeus niet te »pressen". Maar wie zonder vooroordeel het fragment van den brief aan Florinus [3]) leest, vraagt zich af, waarom Harnack enkel de klem legt op deze woorden: »de toespraken, die hij [Polycarpus] tot het volk hield", alsof er in het geheele fragment niets anders te vinden is, dat de aandacht verdient.

Hoe b.v. wist Irenaeus, dat Florinus alles in het werk stelde, om zich bij Polycarpus in de gunst te dringen, dat deze »heilige en apostolische presbyter" bij het hooren van ongepaste woorden, de handen tegen de ooren hield en *gewoon was* uit te roepen: »O goede God, voor welke tijden hebt Gij mij gespaard, dat ik zoo iets moest lijden!" zoo hij Polycarpus slechts enkele malen had hooren preêken?

De opmerkingen van Irenaeus, toen hij »nog knaap" was, omtrent Polycarpus, in dezen brief vermeld, zijn zoo nauwkeurig en raken zooveel bijzonderheden uit het leven van dien priester, dat Irenaeus, ook al was hij toen reeds een jongeling van ongeveer 18—30 jaar, ze onmogelijk kan gemaakt hebben, indien hij niet in zeer innigen omgang met Polycarpus geleefd heeft. Vooral de woorden: »zijn [Polycarpus'] voortgaan en binnentreden, geheel zijn levenskarakter", die de geheele levenswijze van Polycarpus omvatten, toonen aan van hoe nabij Irenaeus hem moet gekend hebben. Dat Irenaeus in zijn brief aan Florinus slechts gewaagt van gebeurtenissen uit vroegere tijden, vindt zijn verklaring hierin, dat zij, Irenaeus en Florinus, te zamen die gebeurtenissen bij Polycarpus hadden beleefd. Daar Irenaeus zich enkel ten

---

1) Zahn, *Forsch.* VI S. 63, n. 1.

2) Harnack, *Die Chron.* S. 335; vgl. Iren. *Adv. Haer.* II, XXII, 5, Migne, *P. G.* VII, 785.

3) Zie boven bl. 539.

doel stelde beider heugenis te verlevendigen, mocht hij zich niet beroepen op feiten of gezegden, waarvan ook Florinus geen getuige geweest was.

En wat doet het, dat Irenaeus in zijn werk *Adversus Haereses* slechts eenmaal over zijne verhouding tegenover Polycarpus spreekt? Zoo men aantoonde, dat hij daarop noodzakelijk meermalen had moeten terugkomen, dan eerst zou deze moeielijkheid recht van bestaan hebben. Het bewijs daarvoor is echter nog niet geleverd. Daarin dan ook ligt het zwaartepunt van Harnack's redeneering niet. In de beteekenis van den zin *(Adv. Haer.* III, III, 4*)* in zijn geheel genomen, vindt Harnack het bewijs voor zijn stelling. Irenaeus zou daarin op den hoogen ouderdom van Polycarpus gewezen hebben om de mogelijkheid aan te toonen, dat hij hem nog gekend had. M. a. w. volgens Harnack bedoelde Irenaeus te zeggen: Polycarpus is zóó oud geworden, dat ik hem nog gezien heb [1]). Maar deze verklaring wordt door den contekst weerlegd. Want, ten einde den Valentinianen en Marcionieten te bewijzen, dat de katholieke leer van apostolischen oorsprong is, stelt Irenaeus in het licht, hoe deze leer regelmatig werd overgedragen op de bisschoppen, die de apostelen in rechte lijn zijn opgevolgd. Na dit eerst te hebben aangetoond voor de kerk van Rome, spreekt hij thans over de kerk van Smyrna en zegt: »Wat nu betreft Polycarpus, die niet alleen door de apostelen onderwezen is geworden en met velen van hen, die den Heer hebben gezien, verkeerd heeft, maar ook door de apostelen in Azië in de kerk van Smyrna als bisschop is aangesteld, dien ook wij in onzen jongelingsleeftijd gezien hebben, (want hij heeft zeer lang geleefd en verliet dit leven in hoogen ouderdom door een zeer roemrijken en edelen marteldood) hij heeft altijd geleeraard, wat hij van de apostelen geleerd had en wat hij aan de kerk overgeleverd heeft en wat dan ook alleen waar is. Getuigenis hiervan geven alle kerken, die in Azië zijn en allen, die tot dusverre Polycarpus zijn opgevolgd. Deze man heeft veel meer gezag en is een meer betrouwbaar getuige

---

1) Harnack, *Die Chron.* S. 326, 342, n. 1.

der waarheid dan Valentinus en Marcion en de overigen, die de verkeerde leer zijn toegedaan" [1]). Bij de eerste lezing dezer regelen, zou men allicht geneigd zijn, de woorden: »want hij heeft zeer lang geleefd" enz. als redegevend te beschouwen van den onmiddellijk voorafgaanden zin: »dien ook wij in onzen jongelingsleeftijd gezien hebben", zoodat Irenaeus daardoor verklaarde, hoe het mogelijk is, dat hij Polycarpus nog heeft gekend. Maar deze verklaring ligt geheel buiten de bedoeling des schrijvers. Want het is er Irenaeus niet om te doen, den Valentinianen en Marcionieten te bewijzen, *dat hij met Polycarpus, maar dat Polycarpus met de apostelen* in betrekking heeft gestaan, en de bisschoppen van Smyrna dus in rechte lijn de opvolgers zijn van de apostelen. De woorden »dien ook wij in onzen jongelingsleeftijd gezien hebben" behooren slechts zijdelings tot den gang van Irenaeus' gedachten en kunnen, zonder het zinsverband in het minst te storen, wegvallen. In den hoogen leeftijd van Polycarpus ligt de reden, niet waarom Irenaeus met hem, maar waarom *hij met de apostelen* nog omgang heeft gehad en door hen zelven tot bisschop is aangesteld.

* * *

Velen van hen, die het geboortejaar van Irenaeus tusschen 115 en 125 plaatsen, beroepen zich op den tekst van Irenaeus, waar hij zegt, dat de Apocalyps »nog niet lang geleden gezien is, maar bijna in onzen tijd" [2]). Harnack ziet niet in,

---

[1]) Iren. *Adv. Haer.* III, III, 4, Migne, *P. G.* VII, 852. In dezen tekst zegt Irenaeus niet, dat hij in zijn »jongelingsleeftijd" Polycarpus »op zeer hoogen ouderdom" gekend heeft, maar dat hij in zijn »jongelingsleeftijd" Polycarpus, die *»op zeer hoogen ouderdom gemarteld werd"*, heeft gezien. Niets belet ons echter aan te nemen, dat Polycarpus reeds op jaren was, toen Irenaeus hem kende. Uitdrukkingen als deze: »O goede God, voor welke tijden hebt Gij mij gespaard, dat ik zoo iets moest lijden", zijn wij niet gewoon uit den mond van jeugdige menschen te vernemen. Zie Zahn, *Forsch* VI, S. 98, n. 2, Labourt, *Revue bibl.* 1898, p. 66.

[2]) Iren. *Adv. Haer.* V, XXX, 3, Migne *P. G.* VII, 1207.

hoe men deze plaats kan aanvoeren, om Irenaeus' geboortejaar te bepalen [1]). Groote geleerden — merkt Zahn niet zonder ironie op — hebben dit echter reeds 200 jaar lang gedaan [2]). Het is een bewijs, zegt Harnack, hoe zwak het gesteld is met de gronden, waarop men Irenaeus' geboorte onder Trajanus laat vallen. De tekst, waar het op aankomt, luidt: wij weten »dat, wanneer nu reeds zijn naam [n.l. van den Antichrist] bekend moest wezen, deze zeker openbaar zou zijn gemaakt door hem, die de Apocalyps gezien heeft. Want zij is nog niet lang geleden gezien, maar bijkans in onzen tijd (γενεᾷ, saeculum) tegen het einde der regeering van Domitianus". »Welke tijdruimte — zegt Harnack — onder de uitdrukking »bijkans in onzen tijd" begrepen is, heeft Irenaeus gelukkig zelf gezegd, zoodat onderzoekingen omtrent den omvang van het begrip γενεᾷ (saeculum) hier niet op haar plaats zijn. Hij (Iren.) zegt, tusschen de voltooiing der Apocalyps, ongeveer 96, en den tegenwoordigen tijd, waarin hij schrijft, ligt »fast nur eine γενεᾷ". Daar hij zijn 5e boek (*Adv. Haer.*) omstreeks 185 geschreven heeft, verstaat hij hier onder γενεᾷ klaarblijkelijk een tijdruimte, die een menschenleven nog juist kan omspannen.... Dat Irenaeus, ondanks een zoo groote tijdruimte, toch van »niet lang geleden" spreekt, is zijn zaak en kan aan het feit niets veranderen" [3]).

Deze redeneering is niet eerlijk. Een nauwkeurig geschiedvorscher heeft met beide uitdrukkingen: »bijkans in onzen tijd" en »nog niet lang geleden" rekening te houden. Harnack voorzag zeer goed, dat, wanneer men de woorden »nog niet lang geleden" ging »pressen", zijn verklaring van »bijkans in onzen tijd" een ongerijmdheid werd. Want, volgen wij Harnack's chronologie: Apocalyps circa 96 — geboorte van Irenaeus 142 — 5e boek *Adv. Haer* 185, dan zou Irenaeus op 43 jarigen leeftijd van een feit, dat 46 jaar vóór zijn

---

1) Harnack, *Die Chron.* S. 330.
2) Zahn, *Forsch.* VI, S. 28, n. 2.
3) Harnack, *Die Chron.* S. 330 vv.

geboorte plaats had, gezegd hebben, dat het »nog niet lang geleden" gebeurde [1]). Labourt noemt deze berekening niet ten onrechte »un monstre chronologique" [2]).

Maar bovendien kunnen wij volstrekt niet instemmen met de omschrijving, die Harnack van het woord „γενεά, saeculum" geeft. Afgezien van de beteekenis: nakomelingschap, ras, geboorte, afstamming, familie enz. enz. die het hier in geen geval kan hebben, beteekent dit woord van Homerus' tijd af: wat wij verstaan onder »generatie", d. i. eene tijdruimte, na welke de kinderen in de plaats der ouders treden, dus ongeveer 33 jaren. Het is dan gelijk aan het latijnsche »aetas". Deze beteekenis nu is hier uitgesloten, niet alleen omdat Irenaeus, schrijvende in 185, van de Apocalyps, die in 95 verscheen, niet zeggen kan, dat zij »bijna nog in de tegenwoordige γενεά", dus niet veel meer dan 30 tot 40 jaar geleden, gezien is, maar vooral omdat Irenaeus niet van de *tegenwoordige*, maar van *onze* generatie (»ἡ ἡμετέρα γενεά, nostrum saeculum") spreekt. Daar de mensch gewoonlijk 2 of 3 zulke γενεαί, generaties, beleeft, omvat dus het woord γενεά bij Irenaeus, evenals het latijnsche »aetas": een geheel menschenleven »in seiner ganzen Ausdehnung von der Geburt an; ... die mit der Geburt beginnende Lebenszeit des Redenden und seiner Altergenossen" [3]).

En hiermede meenen wij voldoende te hebben aangetoond,

---

1) »Beinah" ist ein relativer Begriff, und Ir. hat hier das Interesse, die Abfassungszeit der Ap. seiner Gegenwart so nahe wie möglich zu rücken. Aber ein verständiger Mann, der es auch mit ungefähren Zeitangaben genau genommen wissen will (Iren. II, XXII, 6) konnte so nicht reden, wenn er volle 30 (a. 135) oder gar 50 Jahre (a. 145) nach a. 95 geboren war. Nach dieser Stelle allein würde man eher 105 als 120 als Geburtsjahr anzunehmen geneigt sein". Zahn, *Forsch.* VI, S. 28. Over den tekst van Irenaeus zegt Camerlynck: «Om den leeftijd van Irenaeus te bepalen kan hij weinig dienst doen. We mogen echter doen opmerken, dat een dergelijke wijze van spreken meer eigen schijnt aan een persoon, die reeds eenigszins in jaren gevorderd is, daar een ieder allicht de gebeurtenissen van vroeger dagen naar de wijze van zijn eigen tijd beoordeelt" o. c. p. 136.

2) Labourt, *Revue bibl.* 1898, p. 67.

3) Zahn, *Forsch.* VI, S. 28, n. 2.

dat van alle door Harnack aangevoerde bewijzen [1]) geen enkel ons noopt aan te nemen, dat Irenaeus niet dan als knaap Polycarpus gekend heeft.

De overlevering, volgens welke de bisschop van Lyon een leerling van Polycarpus is geweest, werd nog niet valsch bevonden. Veronderstellen wij nu zelfs, dat Irenaeus Papias verkeerd heeft begrepen, waar deze over een »zekeren" Joannes spreekt, dan is het toch ongelooflijk, dat hij zich vergist heeft in Joannes, van wien Polycarpus hem verhaalde. Is het denkbaar, dat Irenaeus, die Polycarpus jarenlang gehoord en van nabij gekend had, niet heeft geweten, wie eenmaal de leermeester was van den bisschop van Smyrna, die in geheel Klein-Azië gevierd en met den eerenaam »*apostolisch* leeraar" [2]), »leeraar van Azië en vader der christenen" [3]) genoemd werd?

Irenaeus' getuigenis omtrent den *apostolischen* oorsprong van het vierde evangelie blijft dus in haar volle kracht.

B. D. VAN BREDA,
Ord. Praed.

---

1) Het moscovisch manuscript over het martyrium Polycarpi, dat Harnack (*Die Chron.* S. 331) nog ter sprake brengt, laten wij in de kwestie van Irenaeus' getuigenis niet als bewijs gelden. Of het gegevens biedt ter bepaling van Irenaeus' geboortejaar is zeer twijfelachtig (zie Camerlynck, o. c, p. 137). Alleen wijzen wij er op, dat de traditie omtrent het verblijf van Irenaeus te Rome, welke in dit manuscript bevestigd wordt, niet wordt weersproken door den brief, dien de martelaars van Lyon in 177 door Irenaeus aan Paus Eleutherius deden overbrengen, en waarin Irenaeus als een aan den Paus onbekend persoon wordt voorgesteld (zie Ehrhard (*Strassb. Theol. Stud.*) o. c, S. 263). Was Irenaeus in Rome, toen de H. Polycarpus gemarteld werd (155), zooals het manuscript verhaalt, dan waren er ruim 20 jaren verloopen, sedert hij den brief uit Lyon overbracht, een tijd, lang genoeg om vergeten te zijn. Zie Zahn, *Forsch.* VI, S. 39; Lightfoot, *Contemp, Review*, 1896, Aug.; Labourt. *Revue bibl.* 1898, p, 62.

2) Eus. *Hist. eccl.* IV, 15, Migne, *P. G.* XX, 357.

3) Eus. *Hist. eccl.* IV, 15, Migne, *P. G.* XX, 354.

NIEUWE UITGAVEN.

Biblische Studien (Band VI, Heft 1 u. 2): *Vom Münchener Gelehrten-Kongresse. Biblische Vorträge.* (Freiburg, Herder, M. 4.50.)

De verslagen van het vijfde internationaal wetenschappelijk congres der katholieke geleerden geven van de voordrachten, in de sectie-vergaderingen gehouden, slechts een beknopt overzicht.

Daarom heeft Prof. Bardenhewer, onder wiens leiding de *Biblische Studien* verschijnen, aan het katholiek publiek een goeden dienst gedaan door verschillende *Vorträge* in een boek te vereenigen, dat het »imprimatur" van den aartsbisschop draagt. Wij zijn er hem zeer dankbaar voor.

Wij houden het er voor, dat we in onze dagen op de hoogte dienen te blijven van hetgeen er op het gebied der Bijbelstudie omgaat. Het woord des Pausen is er om dat te bewijzen. Te weten wat er omgaat is reeds iets; den stand der kwesties te begrijpen is reeds veel meer, en dit laatste is voor velen mogelijk en is voor velen zeer nuttig, wanneer het tevens gepaard gaat met de overtuiging, dat men er over hooren en vragen mag, maar de bevoegdheid mist om er over mee te praten. Daarom meen ik, ofschoon niet eigenlijk tot de »mannen van het vak" in deze behoorend, een goed werk te doen met eenigszins uitvoeriger den inhoud aan te geven van Hefte of opstellen, die ik voor velen bruikbaar, dienstig en nuttig acht om de eenvoudige reden, dat zij zulks voor mij waren, terwijl een bespreking van die

artikelen, welke eene speciale opleiding en studie vereischen, buiten mijne bevoegdheid ligt.

De eerste »Vortrag" handelt: *Über negative und positive Pentateuch-kritik*, van Prof. Dr. G. Hoberg in Freiburg i. B.

Met de »negative" bedoelt de professor de omverhalende critiek, welke tot de slotsom komt, dat de Pentateuch iets is als de Pseudoisidorische Decretalen, een samenstel van verschillende stukken, »bei dessen endgültigen Redigirung — [na de Babylonische ballingschap] — Tendenzen unehrlicher Art massgebend waren".

Op hyperbeknopte wijze onderzoekt Hoberg de hechtheid der grondslagen, waarop deze negatieve critiek steunt, om tot de slotsom te komen, dat die grondslagen onvoldoende zijn.

De positieve critiek moet volgens den professor vooreerst indachtig zijn, dat eene lange traditie den Pentateuch aan Moses heeft toegeschreven, en mag dus, terwijl zij de noodige kalmte bewaart, gerustelijk eenigzins sceptisch zijn met betrekking tot het nieuwe. Dat er eenige na-mosaïsche stukken in den Pentateuch zijn ingelascht, acht de schrijver onbetwistbaar.

De positieve critiek moet o. a., volgens den schrijver, trachten een nauwkeurigen grondtekst der H. Boeken vast te stellen. Waar het verband tusschen korte en op verschillende plaatsen verstrooide historische notities in de H. Boeken zelf ontbreekt, is er plaats voor eene historische conjectuur. Maar bij dit alles dient het katholiek onderzoek eigen beginselen vast te stellen, hunne juistheid eerst en vooral te bewijzen, en dan volgens deze beginselen voort te werken. Want, meent de schrijver, waar de ontkenning der traditie en de erkenning van het evolutie-princiep, d. w. z. »de ontkenning van elken bovennatuurlijken godsdienst", de verborgen ondergrond der negatieve critiek is, moet de positieve critiek eigen beginselen hebben en bewijzen, en met groote zorg de deugdelijkheid van de beginselen onderzoeken, welke zij overneemt.

Onder de stukken van lateren datum, die in den Pentateuch

opgenomen zijn, noemt Dr. Hoberg: het verhaal van den dood van Moses — iets, dat overigens sedert lang wordt aangenomen — verder Gen. XXXVI (Esau's geslachtslijst) en andere plaatsen, die hij slechts in 't algemeen door enkele »Kriterien" of herkenningsteekenen aanduidt.

In den zin van den vorigen schrijver bespreekt von Hummelauer in het tweede opstel het Deuteronomium. Volgens de overtuiging van den geleerden Jesuïet — en die overtuiging staaft hij met bewijzen — moet Deuteronomium XII, 1 tot XXVI, 15 beschouwd worden als de »Wet van het Koningschap", waarvan I. Reg. X, 25 spreekt, en welke door Samuel in de H. Boeken werd ingelascht. Geheel in tegenstelling met Wellhausen echter, wil von Hummelauer in deze koningswet niet het Oer-Deuteronomium zien, maar neemt hij aan, dat *de rest* van het boek — na verwijdering ook van het raadselachtige gedeelte XXVI, 16 tot XXVII, 26, waarin von Hummelauer stukken der »woorden van Josue" (Josue XXIV, 26) ziet — als het oorspronkelijk Deuteronomium moet beschouwd worden.

In het tweede gedeelte van zijn opstel begint von Hummelauer met den tekst (Deut. XXIX, 29): »Abscondita Domino Deo nostro; quae manifesta sunt nobis et filiis nostris in sempiternum, ut faciamus universa verba legis hujus", dien hij aldus vertaalt: »De duisterheden [van dezen tekst] moet ik aan Jahwe, onzen God, overlaten; wat duidelijk is, is ons en onzen zonen gegeven voor altijd, opdat wij ten uitvoer brengen de woorden dezer thora". We hebben in deze woorden eene verzuchting van den restitutor of den redactor, die bij het herstellingswerk van een verwarden tekst, juist hier voor eene groote moeielijkheid gestaan moet hebben.

De kwestie van het verloren gaan en de herstelling van het Deuteronomium tegelijk met andere heilige boeken is oud. Reeds de H. Chrysostomus geeft gedeeltelijk den Joden de schuld van het verlies van den oer-tekst. Theodoretus noemt zelfs den koning Manasses, terwijl anderen, steunend op het-

geen de apocriefe boeken van Esdras mededeelen, de Chaldaeërs daarvoor aansprakelijk stelden. P. v. Hummelauer meent, dat de slechte koningen der Joden niet zonder schuld zijn, zooals ook Sedecias blad voor blad den brief van Jeremias in het vuur wierp. Toch bleef de Wet in de traditie voortleven en is het wel daaraan te danken, dat het Boek, onder Josias door Helcias teruggevonden, hoewel nieuw toch terstond als het oude en bekende werd aangenomen.

Wij weten echter niet, of dit exemplaar zelf ongeschonden was, en evenmin of de tekst, dien wij thans bezitten, van dit exemplaar afkomstig is. Is echter de beschadiging van den tekst een feit, dan is onze tekst een textus restitutus en wat de critici zeggen over den tijd waarin en de wijze waarop de tekst van den Pentateuch zou ontstaan zijn, heeft vooreerst slechts betrekking op den textus restitutus.

Achter deze vraag ligt pas de groote vraag van het ontstaan en de geschiedenis van den eersten tekst of van de eerste teksten. De finale oplossing van het critische problema moet men hier zoeken.

Het derde opstel van den bundel spint met de beide vorige aan denzelfden draad. Zooals het eerste meer in 't algemeen beweert, dat in den loop der tijden enkele deelen der wet nadere uitlegging of eventueel aanpassing aan nieuwe toestanden noodig hadden en deze bijvoegingen in den tekst werden ingelascht, en zooals het tweede volgens deze opvatting het Deuteronomium onderzoekt, zoo oordeelt Dr. O. Happel (Kitzingen) in zijne *Neue Beiträge zur Textgeschichte der alttestamentlichen Bücher*, dat de veranderingen, welke met den tekst gebeurd zijn, niet aan toevallige corruptie of onrechtmatige interpolatie te danken zijn, maar het werk zijn van »prophetisch begabte Organe". Verwijzend naar St. Thomas, die de »interpretatio sermonum" tot de profetie rekent, en naar hetgeen de apostel Paulus in den eersten brief aan de Corinthiërs zegt (» . . . alii interpretatio sermonum. Haec omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult" XII, 10, 11) meent de schrijver naast de profeten

van den eersten rang eene rij van geïnspireerde mannen te mogen aannemen, wier taak het was de wet te interpreteeren en wier gezaghebbende uitspraken tusschen den tekst werden geschreven.

Over *Durchgereimte Gedichte im Alten Testamente* schrijft Dr. Grimme (Freiburg) — Over *Davids Totenklage auf Saul u. Jonathan* J. K. Zenner S. J. — M. v. Uberreiter (Regensburg) tracht den oud-Babylonischen koningsnaam NIT IN[EN]-ZU met den Arioch van Gen. XIV te identificeeren. — Prof. Dr. Holzey (Passau) bespreekt: *Die theoforen babylonischen Eigennamen in ihrem Verhältnis zur Religion der Juden.* — Dr. Joh. Nikel (Breslau) *Die persischen Königsnamen in den Büchern Esra und Nehemia.* — Het belang van de Peschitto voor de tekstcritiek van het Hooglied is het onderwerp van een opstel van Prof. Dr. Euringer (Dillingen) — Repetent Dr. Herkenne (Bonn) behandelt *Die Textüberlieferung des Buches Sirach.*

De aflevering sluit met *Der heilige Paulus vom Apostel-Ubereinkommen* (Gal. II, 1—10) *bis zum Apostel-Konzil* (Act. XV) van Prof. Dr. V. Weber (Würzburg) en *Ist Elisabeth die Sängerin des Magnificat,* van de hand van Prof. Bardenhewer (München).

Prof. Weber oordeelt, dat Gal. II, 1—10 en Act XV geene parallelberichten zijn. De kwestie, of men den christenen uit het heidendom al dan niet sommige ceremonieele verplichtingen uit het O. T. moest opleggen, werd volgens hem eerst privatim door de apostelen besproken, bij gelegenheid, dat Paulus ten tweeden (niet ten derden) male in Jerusalem was om de giften der christenen van Antiochië over te brengen (Act. XI, 30) en later definitief beslist op het concilie der apostelen. Tusschen beide ligt dan eene tijdruimte van verschillende jaren, en daarin zouden vallen de eerste missie-reis van St. Paulus, het »in faciem restiti" te Antiochië (Gal. II, 11), de Judaistische agitatie in Galatië, de brief aan de Galaten en de tegenkanting door de Joodschgezinde ijveraars te Antiochië (Act. XV, 1). Door deze verklaring meent Prof. Weber de moeielijk-

heden, die zich voordoen, wanneer men Gal. II en Act. XV op eenzelfde feit betrekking doet hebben, uit den weg te hebben geruimd.

Prof. Bardenhewer eindelijk verdedigt tegen Harnack de traditioneele opvatting, dat de Moeder van Onzen Zaligmaker ook de zangster is van den lofzang *Magnificat,* en onderzoekt, hoe en wanneer men er toe gekomen is Elisabeth voor Maria te schrijven.

R. J. M. L. K.

G. DESJARDINS, *Authenticité et date des livres du Nouveau Testament. Etude critique de l'Histoire des origines du Christianisme de M. Renan.* Paris, Lethielleux. s. d. p. 217, 8°. Prix: 4 fr.

Zooals de ondertitel aangeeft, is bovengenoemd werk een critische studie op de serie van werken, die Renan heeft uitgegeven onder den titel van *Histoire des origines du Christianisme* [1]). Of er nu nog velen zullen zijn, die zweren bij de woorden van dien meester, sinds in Frankrijk openlijk werd toegegeven, dat Renan nu juist niet »le savant" was; sinds Brunetière in een noot op zijn veelbesproken revue-artikel hem kon degradeeren tot een »professionnel de lettres, un artiste, un poète, un dillettante" [2]). Of er nog velen met Renan alles van de Wetenschap — die met een groote W — zullen verwachten, sedert ook Adolf Harnack weemoedig erkende, dat de »Kultur-forschritt" zoo weinig bevrediging heeft geschonken en de wereld gedwongen was terug te keeren tot de machten, die ook onze voorvaderen gezocht hadden? [3]) Of, om kort te gaan, Renan met zijn litteratuur niet heeft uitgediend? Men kan op deze vragen bevestigend antwoorden en toch ook erkennen, dat een boek, geschreven om Renan's dwalingen te weerleggen, niet dáárom van weinig

---

1) *Vie de Jésus, — Les Apôtres, — S. Paul, — L'Antéchrist, — Les Evangiles, — L'Eglise chrétienne, — Marc-Aurèle.*

2) Sep. uitg. *La Science et la Religion* (p. 17 note).

3) A. Harnack, *Das Wesen des Christentums* (4e Aufl. S. 77).

waarde is, omdat Renan goed en wel dood is met een goed deel van zijn exegetischen arbeid. Want zijn populair geschreven werken zijn gemeengoed geworden der Fransche instituteurs en journalisten, en uit deze troebele vergaarbakken van halve wetenschap sijpelt het ongeloof door tot leerlingen en lezers, die bewonderend opzien naar dat schijnvertoon van wetenschap — een gevaar, dat ook onze maatschappij bedreigt van den kant eener half of heel ongeloovige schoolmeesterswereld! Daarom heeft Desjardins goed werk gedaan, toen hij er zich toe zette om de dwalingen van Renan te weerleggen; daarom deed hij goed werk, toen hij het dwaas onhoudbare vau diens Petrinisme en Paulinisme aantoonde, óók al hebben anderen vóór hem dit beter gedaan, óok al zal thans geen geleerde van naam meer komen aandraven met dat geduchte strijdros van Baur en zijn school.

Doch laat ik een overzicht geven van den inhoud. Als uitgangspunt neemt de schrijver de twist over de besnijdenis, den strijd dus over het judaisme; hij weerlegt de bewering van Renan, als zou hier tusschen Petrus en Paulus een dogmatisch verschil hebben bestaan, en om dit te weerleggen volgt o. a. ook een vrij korte bespreking van het auteurschap en den datum der samenstelling van de Handelingen der Apostelen. Men mag met Touzard in de *Revue du clergé français* [1]) betreuren, dat D. hier geen enkele der nieuwere objecties besproken heeft — wat trouwens het geheele boek door het geval is — toch schijnt zijn betoog tegenover Renan voldingend te wezen. Slechts ééne bedenking: op p. 40 zegt de schrijver, dat S. Lucas in zijn geschiedwerk geen partij koos, doch enkel en alleen de feiten vermeldde, zonder eenig ander doel dan te verhalen; Cornély, om slechts één auteur te noemen, zegt toch woordelijk: »Illud quidem non negamus, Actuum librum etiam apologiam quandam Pauli esse, neque quidquam obstat, quominus S. Lucas ... secundarium [finem] apologeticum prae oculis habuisse dicatur" [2]). 't Ware trou-

[1]) *Revue du Clergé français* (1 Mars 1901. p. 44).

[2]) Cornély, *Historica et critica introductio*, III, p. 328, (cfr. ibid. p. 148).

wens ook moeielijk anders te verwachten van den geliefden leerling des Apostels. Eenmaal vastgesteld de authenticiteit der Handelingen gaat Desjardins na, of en in hoeverre de leer van S. Paulus overeenstemt met hetgeen S. Lucas in zijne Acten verhaalt van diens leer en persoon. Renan volgend, verdeelt hij de brieven van Paulus in ontwijfelbaar echte, in meer of minder dubieuze, en in bepaald onechte, en toont dan, van de eerste soort beginnende, door tal van aanhalingen, dat er geen redenen bestaan om deze indeeling te volgen, wijl in alle Paulinische brieven een zelfde leer gepredikt wordt, en een zelfde geloof bij de verschillende kerkgemeenten verondersteld moet worden. Bepaald jammer, dat hier niet behandeld is, in hoeverre eenige ontwikkeling in de leer van S. Paulus valt waar te nemen; dat ware den schrijver van groot nut geweest in zijn argumentatie, en dit argument had zijn waarde ook tegen nieuwere opwerpingen. Doch er diende rekening gehouden met de ruimte van het boek, en daar zijn soms bladzijden druks noodig tegen een objectie, die in één pennestreek werd neergeschreven; en dan in een boek van een paar honderd bladzijden tegen de acht deelen van Renan! Maar de auteur had misschien eenige plaatsruimte kunnen besparen, als hij het auteurschap van den Hebreëerbrief niet met zooveel nadruk aan den H. Paulus gevindiceerd had, vooral omdat Renan als datum een zeer aannemelijk jaartal stelde (het jaar 65); de argumentatie, die toch niet geheel voldoet, had achterwege kunnen blijven, en er had een woordje meer kunnen vallen over de pastoraalbrieven en over de oudste vormen der kerkelijke hiërarchie.

Na eene bespreking van het Marcus-Evangelie en de brieven van Petrus, Judas en Jacobus, wijdt de schrijver een dertigtal bladzijden aan den Evangelist Joannes, wiens Openbaring door Renan gedateerd werd vóór de verwoesting van Jerusalem, waartegen Desjardins den datum der traditie verdedigt (nl. de regeering van Domitianus). Doch een zijner argumenten, dat hij nog wel als »marque certaine et indéniable" aanvoert (Apoc. VI, 9), schijnt niet zoo zeker als de schrijver wel vertrouwt, ten minste men vindt bij de exegeten die bewijs-

plaats gewoonlijk anders uitgelegd. Ook wordt nog ter loops en voor een gedeelte de Joanneïsche kwestie ter sprake gebracht en, zoo goed en zoo kwaad als dit kan in een enkele bladzijde, de identiteit aangetoond van den Apostel Joannes en den veelbesproken presbyter Joannes van Papias [1]).

Het boek sluit met eene korte verdediging van S. Mattheus, waarbij de schrijver gelegenheid vindt om heel even de synoptische kwestie aan te roeren, doch nagenoeg niet anders dan om haar bestaan gewoonweg niet te erkennen — wel de eenvoudigste en gemakkelijkste oplossing van dit vraagstuk, als het ten minste eene oplossing heeten mag. Jammer dat de auteur zich zoo gemakkelijk afmaakt van het zoo belangrijke vraagstuk omtrent den samenhang en het verschil der drie synoptici, te meer jammer, omdat de schrijver veel werk heeft gemaakt van bijbelstudie, en bij het behandelen der schijnstrijdigheden en moeilijkheden in de Heilige Schrift meermalen waarlijk wetenschappelijk optreedt.

Doch laat ik eindigen. De enkele gemaakte en wellicht nog te maken aan- en opmerkingen behoeven niemand te weerhouden, dit nuttige boek te koopen en te bestudeeren.

J. V. D. D.

Thomæ a Kempis De Imitatione Christi tractatus quattuor. — Textum autographi Thomani accurate descripsit et novo modo distinxit, brevem Introductionem et Appendicem orationum addidit P. MICHAEL HETZENAUER O.C. approbatus Lector Theologiae et Guardianus. Cum Approbatione ecclesiastica. (Oeniponte, Fel. Rauch. 1901. Pr. 1 M.)

Karl Hirsche overleed in 1892 op 76jarigen leeftijd, toen hij 't derde en laatste deel van zijn standaardwerk over Thomas van Kempen slechts voor de helft voltooid had. Ware 't hem gegund geweest, dan zou hij ook nog bezorgd hebben: 1°. eene verbeterde hoogduitsche vertaling van de

---

1) Eusebius, *Hist. eccles.* III, 40 (ed. Laemmer).

Imitatio; 2°. eene kleine uitgave van den latijnschen tekst; 3°. eene critisch-exegetische verklaring daarvan en 4°. een lexicon thomaeum.

Door bovengenoemde editie heeft Pater Hetzenauer het tweede gedeelte van Hirsche's plan uitgevoerd en, gelijk we zullen zien, op bevredigende wijze.

De tekst vooreerst stemt volkomen overeen met den oorspronkelijken van het autograaf. Alleen zijn, zooals ook bij Hirsche, de verkortingen opgelost en de middeleeuwsche spelling in de klassieke veranderd

Ook heeft deze uitgave, evenals het autograaf, het vierde boek op de derde plaats, omdat ze zóó, meent de uitgever, beter samenhangen. Oppervlakkig beschouwd dunkt me echter, dat het derde boek zoowel als de twee eerste meer tot de *theologia ascetica-moralis*, het vierde (van het Sacrament) meer tot de *gratia* behoort.

De boeken worden niet *libri* maar *tractatus* geheeten, omdat een onbekende geschiedschrijver van Thomas ze dezen naam gaf. Trithemius, die een dertigtal jaren later (omstreeks 1500) de voornaamste werken van Thomas opsomde, noemt ze *libri*, een naam die voor meer dan vier eeuwen het cosmopolitisch recht verkregen en sinds dien altijd behouden heeft.

Thomas van Kempen heeft *meerendeels* de splitsing der kapittels aangewezen. De kleinere en fijnere afdeelingen en onderscheidingen komen van Hirsche zelf. Hitzenauer meent, en terecht, dat Hirsche zich hier en daar wel eens vergist heeft. Nu, waar Columbus eenmaal Amerika ontdekt heeft, valt 't niet zwaar er nog een eilandje bij te vinden. Een nauwkeurig onderzoek zou ook wel iets op Hetzenauer's verdeeling kunnen afdingen.

Hetzenauer's uitgave begint na iedere periode een nieuwen regel, hetgeen niet anders dan tot nut en gemak strekken kan van allen, die 't boekje lezen en overwegen. Hierin heeft hij juist gezien en Thomas zou 'tzelfde gedaan hebben, had 't hem niet ontbroken aan »goedt gherack van pappier".

Volgens de hem eigen punctuatie plaatst Th. de punt, het

teeken van de langste rust, ná den term, waarmee iemand wordt aangesproken, en vóor de van elders aangevoerde woorden, b. v. *Imit* III, 15:

»Fili.
Sic dicas in omni re.
Domine si tibi placitum fuerit:
fiat hoc ita".

Hetzenauer meent in beide gevallen met de punt als teeken der kortste rust te doen te hebben, en schrijft daarom: »Fili, Sic dicas in omni re, Domine si tibi placitum fuerit: fiat hoc ita".

Volgens onze moderne punctuatie zou men beter en duidelijker schrijven: Fili, sic dicas in omni re: Domine si tibi placitum fuerit: fiat hoc ita.

Ook Hetzenauer heeft er niet aan gedacht, dat de punt, als teeken der *langste* rust, door Thomas vóor aanhalingen altijd gebruikt wordt. Daarom laat hij drukken, *Imit.* I, 23:

»Valde cito erit tecum hic factum: vide aliter quomodo te habeas.

Hodie homo est: et cras non comparet".

Deze zinnetjes zóo gelezen leveren geen verstaanbaren zin.

Hodie homo est: et cras non comparet is een aanhaling, ofschoon niet letterlijke, uit Eccli. X, 12: »Rex *hodie* est et *cras* moritur". Het zwaartepunt ligt hier in de tegenstelling van *cras* en *hodie*, en die is ongetwijfeld ontleend aan de Vulgaat, zooals nog duidelijker blijkt uit *Imit.* III, 36:

»Quis tu, ut *timeas* a *mortali homine*? *Hodie* est: et *cras* non comparet".

Het eerste gedeelte van dezen volzin vindt men bij Is. LI, 12. Doch 't gansche is blijkbaar genomen uit Mach. II, 62—63 »A verbis *viri* peccatoris ne timueritis: quia gloria ejus *stercus* et *vermis* est. *Hodie* extollitur et *cras* non invenietur".

Op 't voorbeeld van Thomas had ik liever de aanwijzing van schriftuurplaatsen weggelaten, vooral ook omdat 't onmogelijk is, ze allen nauwkeurig aan te geven.

Overigens heeft men hier den zuiveren tekst der *Imitatio* dien Thomas inderdaad geleverd heeft, en Hetzenauer's uit-

gave zal — ook om het sierlijk uiterlijk van het boekje en zijn geringen prijs — niet alleen aan de priesters en levieten, maar ook aan de geleerden welkom zijn.

L. PETERS.

Akten des fünften internationalen Kongresses katholischer Gelehrten zu München vom 24 bis 28 September 1900. München, Kommissions-Verlag von Herder, 1901.

De *Compte rendu du cinquième congrès scientifique international des catholiques* is verschenen; maar thans onder bovenstaanden titel, en niet in elf stukken van meer dan drieduizend pagina's samen, zooals de vorige maal, maar in één imperiaal-octavo deel van ongeveer vijfhonderd bladzijden. Vooraan staat een fraaie gravure van den *Doctor universalis*, onder een statigen boom in Gods vrije natuur zijn geleerde werken schrijvend, en tot besluit op een afzonderlijk blad de verluchte spreuk »Laus Deo". Goed zoo.

Een eeregroet zijn wij verschuldigd aan dit werk, dat met bekwamen spoed en op uitstekende wijze door den »Ausschuss", met die taak belast, is uitgegeven. Wie de wetenschap liefheeft en met hart en ziel aan zijn geloof is gehecht, zal van deze *Akten* niet enkel met belangstelling maar met oprechte vreugde kennis nemen. Daar is voortreffelijk werk geleverd in de »Sektionen", zelfstandig en degelijk, al is 't wat fragmentarisch; en de algemeene vergaderingen — waar hoogwaardigheidsbekleeders van de Kerk en vorstelijke personen uit het Beiersch Koningshuis met katholieke geleerden van allerlei nationaliteit bijeen waren — geven een uitmuntenden indruk van den geest, die dit vijfde congres bezield heeft.

Reeds bij de openingszitting betuigde de Apostolische Nuntius, vertegenwoordiger van Paus Leo XIII en eerste der

eerevoorzitters, levendige ingenomenheid met eene samenkomst van geleerden, waar geloof en wetenschap als kinderen van denzelfden Vader des lichts zouden verwelkomd worden, en de Latijnsche volzinnen, waarmede Zijne Excellentie de beoefenaars en voorvechters der wetenschap »plaudenti animo" begroette, deden geen oneer aan den hoogen Latinist, die het *Carmen saeculare* van Augustus' eeuw tot een wijgeschenk van de twintigste aan Jesus Christus heeft gekerstend. De Aartsbisschop van München voegde daarbij in het Duitsch zijn herderlijke welkomstgroet als eene opwekking naar het hooge doel »om in wedijverend streven te dingen naar den palm der wetenschap". En de voordrachten, die in de volgende zittingen door geleerden van verschillende nationaliteit zijn gehouden, toonden zich die begroeting en opwekking waardig. Zij zijn van echte en hooge wetenschappelijke keur. Dat beseft de lezer aanstonds en steeds levendiger. Daar heerscht een rustige beslistheid, die u dadelijk mijlenver opvoert boven het woelig gekijf en gekef van den dagelijkschen woordenstrijd; daar is een ruimte van blik, die het onbegrensde veld weet te overzien, zonder zich blind te staren op kleinigheden; daar blijkt tevens die echt wetenschappelijke bescheidenheid, die de bekentenis ook van niet te weten aandurft en zich hoegenaamd niet stoort aan het marktgeschreeuw van de alwetendheid uit de zooveelste hand. Redevoeringen, zooals Prof. Dr. de Lapparent, in klaarhelder Fransch, hield over de algemeene strekking van het congres; zooals Freiherr Dr. von Hertling, in zwaarder maar grondig doordacht Duitsch, uitsprak over de Grieksche wijsbegeerte — haar gedachte- en formule-materiaal — in verband met het Christendom; of waarmede Prof. Dr. Grisar opkwam voor zuivere historische waarheidsliefde, zijn inderdaad een weldadige verlustiging des geestes. En zoo is er meer, ook in de sectie-vergaderingen. Daar staan Fransch en Duitsch, Engelsch en Spaansch en Italiaansch samen met Latijn rustig naast elkander. Zijn ze niet al te zamen opgekweekt door dezelfde Kerk, die met het geloof ook de geestesbeschaschaving van de oude wereld op hun wilden stam heeft geënt? In bijzonderheden kunnen wij vanzelf niet treden.

Maar dit mag ik wel verzekeren: wie niet volslagen onverschillig is voor wetenschap op katholieken grondslag, doet zichzelf schade, wanneer hij meent deze *Akten* te kunnen ontberen.

De meest ingrijpende wijziging der openbaarmaking is, dat het verhandelde in de sectie-vergaderingen niet meer volledig, doch alleen in een zeer beknopte samenvatting wordt medegedeeld, doch met verwijzing naar de plaats, waar de gehouden voordrachten in druk zullen verschijnen en grootendeels reeds verschenen zijn. Velen hebben het besluit tot deze verandering betreurd, en de Bollandist P. J. van den Gheyn, die in 1894 de *Compte rendu* van het derde congres zoo uitstekend verzorgd heeft, was hun tolk, toen hij in een buitengewone zitting van 't congres daartegen bezwaar maakte. Toch geloof ik, met allen eerbied voor een zoo bevoegd beoordeelaar, dat de *Akten*, zooals zij thans zijn, menig aanvankelijk tegenstander — waartoe ik mede behoorde — zullen bekeeren. Iemand heeft nu veel spoediger en gemakkelijker overzicht, kan op die wijze dadelijk schiften wat binnen en wat boven zijn bereik ligt, en vindt genoegzame aanduiding om datgene, wat voor hem van bijzonder belang is, te achterhalen. Wat op die manier ongedrukt blijft, zal allicht niet het allermeest worden gemist. Daarentegen kan het belangrijkste nu zonder uitstel — zonder verjaring, mag ik wel zeggen — openbaar worden gemaakt. Zoo hebben bijv. de *Biblische Studien* een vollen bundel voordrachten in 't licht gezonden, die in deze eigen aflevering door Prof. J. M. L. K. met waardeering wordt vermeld. Alleen zouden wij wel wenschen, dat ook de besprekingen, die op de voordrachten volgden, telkens met een enkel woord gekenmerkt werden en dat het eindbesluit van den voorzitter der sectie aangeteekend stond. De enkele mededeeling, dat er debat is gehouden en wie er aan deel namen, maakt ons niets wijzer. Een kleine aanduiding van voor- en tegenstanders met een slotwoord van den voorzitter zou zeker welkom zijn. Overigens, geloof ik, zal ieder zich nederleggen bij de practische redenen, die aan het eind van deze *Akten* ter verantwoording van de nieuwe manier worden ontvouwd; de gestadige en verblijdende vermeerde-

ring der wetenschappelijke bijdragen maakt, dat deze regeling weldra de eenig mogelijke zal blijken [1]).

Nog een andere wijziging is in de laatste zitting voorgesteld door Prof. Reinhardt en eenige andere leden. De bedoeling van hun *Antrag* — in 't Duitsch en in 't Fransch ingediend — is, dat het voorbereidings-comité invloed moge uitoefenen op de te behandelen onderwerpen en bevoegde personen rechtstreeks moge uitnoodigen om òf een bepaald onderwerp van overwegend belang te bespreken òf een overzicht te geven over een bepaald veld van wetenschap met aanwijzing van hetgeen aldaar deels in zeker wetenschappelijk bezit is overgegaan deels nog te onderzoeken en te veroveren blijft. Een uitmuntend voorstel, dat natuurlijk »eenstemmig" werd aangenomen. Intusschen zal het voorbereidings-comité wel ondervinden, dat een goede uitvoering van dit besluit heel wat meer bezwaar heeft dan de gereede aanneming. In alle geval, onze beste wenschen voor 't welslagen van de hoog loffelijke bedoeling en streving.

Eindelijk, voor het eerstvolgend congres, favente Deo in 1903 te houden, is als plaats van samenkomst Rome aangewezen. Mgr. Dr. Duchesne heeft zich met de voorbereidingsmaatregelen belast. Dit besluit verdient alle toejuiching. Nu het internationaal wetenschappelijk congres van katholieken tot vollen wasdom mocht komen, is het middelpunt van de katholieke wereld, de stad der eeuwen, voor de volgende maal de aangewezen plaats. Floreant sequentes!

A. M. C. v. C.

---

[1]) Ziehier een klein uittrekseltje uit de statistiek:

Eerste congres te Parijs (1888): 79 wetenschappelijke bijdragen; 1605 leden (waaronder 55 uit Nederland); *Compte rendu:* 1401 p.

Tweede congres te Parijs (1891): 131 wetenschappelijke bijdragen; 2494 leden (waaronder 41 uit Nederland); *Compte rendu:* 2106 p.

Derde congres te Brussel (1894): 137 wetenschappelijke bijdragen; 2518 leden (waaronder 107 uit Nederland); *Compte rendu:* 2492 p.

Vierde congres te Freiburg (1897): 200 wetenschappelijke bijdragen; 3007 leden (waaronder 144 uit Nederland); *Compte rendu:* 3610 p.

Vijfde congres te München (1900): 260 wetenschappelijke bijdragen; 3367 leden (waaronder 44 uit Nederland); *Akten:* 520 S.

M. A. P. C. POELHEKKE, *Het Land der Zon.* Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1901.

Dit boek van den zeer begaafden en werkzamen Poelhekke zal iedereen, die meêleeft den strijd dezer dagen, en deelen mag in de schitterende overwinningen, die onze roemrijke Paus behaalt, van harte toejuichen. Want het is in zijn soort een jubellied op de zegenvolle woorden en daden van den grooten Leo, wiens regeering wel bezongen moet worden met den blijden regel uit het *Ave Regina Coelorum:* »Ex qua mundo lux est orta".

Deze gedachte heeft de schrijver in een allegorie uitgewerkt. Reeds uit den titel van het boek begrijpt men, van welken aard deze allegorie wezen zal. Duisternis en licht, nacht en zon: van ouds zinnebeelden van dwaling en waarheid, onrecht en recht, wanorde en orde.

Zoo is dan de maatschappij van heden verbeeld in *Fin-de-Siècle*, stad van nacht; en de maatschappij, die komen moet, in het land der zon. Daarheen trekken de zoekers van het ideaal, den weg gewezen door den grijsaard, in het wit gekleed, door hem gesterkt en gezegend. En zij vinden het land en de zon.

Hoe nu het verhaal zich binnen deze grenzen beweegt, leze men met trouwe aandachtigheid en devote liefde; en men merke op, hoe kundig en kunstig de auteur zijn allegorie heeft opgezet en doorgevoerd, en hoe hij de moeilijkheden, die aan zulke kunststukken verbonden zijn, voor zijn doel heeft getracht te overwinnen. Hij verspreekt zich nimmer, blijft altoos in zijn rol van allegorist. Zelfs, waar de realiteit machtig op hem aanjoeg en zijn pen dreigde te overmeesteren, bleef hij haar vasthouden en doorschrijven zijn allegorie.

Hoewel dat op zich zelf een verdienste is, en men na zulk een gestadig werk zeer onbeleefd en onbillijk schijnen kan met nog meer, zelfs iets anders, te wenschen, zal menigeen misschien, na dit boek gelezen te hebben, het betreuren, dat de diepe en hooge gedachte, die de Heer Poelhekke heeft willen vertolken, in een allegorischen lijfrok is gestoken.

Want allegorieën hebben haar eigenaardige gebreken. Ze springen somtijds ietwat lichtvaardig om met natuurwetten. Ze zijn meestal te kleurig aangelegd, en wijl er toch slechts zeven kleuren in den regenboog zijn, wordt vaak telkens dezelfde kleur gekozen, tegen wil en dank. Ze leveren ook gevaar op, dat personen en zaken een halfslachtig voorkomen krijgen, omdat zij symbolen moetende zijn, hun eigen wezen soms vergeten of verliezen. En bovenal nadeelig zal inwerken op den vereischten indruk, als in allegorieën zinnebeeld en realiteit met elkaar worden gemengd en verward.

Van deze fouten is dit boek niet volkomen vrij. Maar ze zijn grootendeels te wijten aan den eenmaal gekozen vorm, en worden dus, als iets bijna onoverkomelijks, gemakkelijk verontschuldigd. Doch juist omdat het groot talent van den Heer Poelhekke, bijv. in het beschrijven van de zee, of in het weergeven van een stadsfeest, zoo helder uitschittert, betreuren we, dat hetgeen beeld was, den schrijver soms heeft aangetrokken ten koste van het leven zelf.

Wij nemen echter wat gegeven is, gaarne en blijde, zonder beknibbelen. Dat laatste gaf alleen pas, wanneer wij, katholieken, in overvloed oorspronkelijke schrijvers bezaten, en vooral wanneer ondergeteekende niet van zich zelven moest bekennen, dat hij in ieder opzicht van den Heer Poelhekke de jongere is.

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

G. JANSSENS, *Gheel in woord en beeld.* Turnhout, 1900.

In bovengenoemd werk geeft kanunnik Janssens, diocesaan hoofdopziener, een uitvoerige verhandeling over de geschiedenis, den tegenwoordigen toestand, de inrichting, de wijze van verpleging enz. der krankzinnigenkolonie te Gheel. Groote volledigheid, ijverige bronnenstudie, onpartijdigheid, ook als het er op aankomt op gebreken te wijzen, maken

het tot een boek van blijvende waarde, en hebben aan Gheel een geschiedwerk bezorgd, zooals slechts weinige dorpen kunnen aanwijzen. Dat er echter — behalve onder de Gheelenaars zelve natuurlijk! — lezers zullen zijn, die het bij een doorbladeren zullen laten, durven we wel veronderstellen. Het grootste gedeelte toch van het werk wordt ingenomen door een plaatsbeschrijving van het huidige Gheel. En dat nu die uitvoerige beschrijving van allerlei gebouwen en gebouwtjes, dat mededeelingen over de Gheelsche boterproductie, over het aantal koeien, dat in Gheel ter markt komt, over het koetspaard van den Gheelschen notaris, als paard van Sint Martinus op een der kerkramen afgebeeld enz. enz. iedereen evenzeer zullen interesseeren, is nauwelijks te verwachten. Wij ten minste zouden niet durven ontkennen, dat het ons wel eenige moeite kostte den schrijver altijd trouw te blijven volgen. Een aangename afwisseling bieden zeker de illustraties, die keurig uitgevoerd, in kwistigen overvloed zijn opgenomen. Maar ook hierbij rees soms de vraag, of afbeeldingen van stapels turf, van verschillende hoeven, van een kaaskelder, reproducties van het Gheelsche advertentieblad enz. nu juist noodig waren om ons Gheel te leeren kennen.

De wijze, waarop dit alles in bijzonderheden wordt behandeld, is niet zóó aantrekkelijk, dat zij ons met die uitvoerigheid verzoent. Niet dan met eenig euphemisme zouden wij den stijl »beeldrijk en boeiend", de taal »rijk en verzorgd" durven noemen. Het is wel waar, dat wij in een plaatsbeschrijving nu juist geen hoog litterair genot gaan zoeken, maar ook waar de stof gelegenheid aanbood tot wat hooger vlucht heeft de schrijver die gelegenheid ongebruikt gelaten. De levensbeschrijving namelijk van de H. Dymphna, Patrones van Gheel, moet ons verhaald worden, en, zoo ergens, dan mochten wij hier een toepassing van het: *Paulo maiora canamus* verwachten. Misschien zou de legende, die schoon is op zichzelf, ons in dat geval meer getroffen hebben, dan ze nu doet. De voorstellen van den zedeloozen koning aan zijne reine dochter vragen thans wel wat veel de aandacht, zoo zelfs dat wij het verhaal, in dezen vorm, slechts met moeite

onder stichtende lectuur durven rangschikken. Een hagiograaf als P. Kronenburg zou een andere inkleeding hebben gevonden, gelooven we.

Of dit boek dan alleen voor Gheelenaars ten volle te genieten is? Voor een groot gedeelte, ja Maar toch staat er ook veel in van meer algemeen belang, en als zoodanig wijzen we vooral op het vierde hoofdstuk: *Geschiedenis der kolonie*, waar allerinteressantste bizonderheden over de krankzinnigenverpleging in vroegeren tijd verzameld zijn.

Als wij den band, die wel wat op een luxe-bandje van een schoolprijs lijkt, uitzonderen, is de uitvoering buitengewoon goed. Toch gelooven wij dat de uitgever met vijf gulden per exemplaar van ruim 300 bladzijden zich voldoende voor zijn zorg beloond mag achten.

J. W. v. H.

JULIE RUSSEL, *A'sche Dames*. Novelle. Nijmegen, A. Gerrits, 1901.

Deze novelle is eigenlijk een vinnige satire in plaats van een romantisch verhaal. Nu zal ik het goed recht van dezen kunstvorm niet betwisten en weet al te wel, dat iemand last kan hebben van satirische buien, en van de krieuweling om ze althans op het geduldig papier te laten uitblazen. Het »Difficile satyram non scribere" is een ondervinding, die nog geenszins verouderd is.

Maar zulk een ontboezeming kan geen echt kunstwerk worden, zoolang iemand niet geleerd heeft boven die vlagen uit te staan, zoodat hij de geesten, die hij bezweert, meester is en blijft. En zoover schijnt deze schrijfster het nog niet gebracht te hebben. Hare novelle getuigt wel van talent: zij heeft de gave zoowel van scherpe waarneming als van aanschouwelijke uitbeelding; maar er is te veel bitterheid en te weinig »milk of human kindness" in. De personen zijn aan elkander gewaagd, maar de lezers zullen aldra een goed heenkomen zoeken uit hun gezelschap. Het verkeer met hen maakt iemand zwartgallig.

De reden hiervan is, meen ik, dat de schrijfster zich te veel laat meêsleepen in plaats van te heerschen; om literair kunstwerk te zijn moest hare satire hooger standpunt ingenomen hebben; zij is thans te veel carricatuur. Neem bijv. om in het gelijksoortige te blijven *The Newcomes* van Thackeray ter vergelijking. Daar worden onbarmhartigheden gezegd, die nog anders raak zijn. Maar hoe meesterlijk is de schakeering, wisselend als 't leven zelf; hoe onvergetelijk blijft het beeld van den nobelen Colonel Newcome u in de ziel geprent; hoe komt alwat tempert en verzoent mede in den vollen dag! Juist dit maakt *The Newcomes* tot een kunstwerk, dat u wel beschaamd maakt, bij het toornige af soms, maar toch het betere en edele in u wakker roept en tot werking aanprikkelt. Maar zoo is 't niet met deze novelle. Zij maakt u gemelijk zonder meer. De enkele lichtpunten zijn te vluchtig en te weinig in getal om de vale somberheid van het geheel te verhelderen tot een »tafereel vol geest en leven".

De stijl maakt weinig aanspraak; veel *kunst* is er niet aan besteed, maar ook geen *geknutsel*, en iemand behoeft de volzinnen niet nog eens achterstevoren over te lezen om ze te verstaan. Dit verdient tegenwoordig loffelijke vermelding.

C.